

А2006

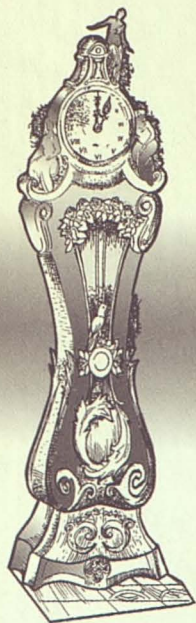
5755 қ

балалар әдебиеті

ӘЛЕМ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ
ЕРТЕГІЛЕРІ

11 2006/5755

Әлем балалар әдебиеті

Әлем балалар әдебиеті

ӘЛЕМ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРТЕГІЛЕРІ

Алматы

«Балауса» баспасы

2005

*Қазақстан Республикасы Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігі Ақпарат және мұрағат
комитетінің «Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін өзірлеу
және шығару» бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.*

Ақылдастар алқасы:

*Есетжан Қосубаев
Жанаханов Қайсар
Қадыр Мырза Әли – төраға
Әлібек Асқаров
Райхан Мәженқызы
Абылайхан Құлбаев
Әбілмәжін Жұмабаев
Оразақын Асқар
Сұлтан Қалиев*

Ә 52 **Әлем халықтарының ертегілері. Құрастырған:**
О.Асқар. – Алматы: «Балауса» баспасы, 2005. – 512
бет.

Бұл әлем балалар әдебиетіне арналған 50 томдық-
тың бірі.

ISBN 9965-672-40-7

Ә $\frac{4804000000}{411(05)-05}$

ББК 84(0)

ISBN 9965-672-40-7

© «Балауса» баспасы, 2005
© Құрастырушы О. Асқар
© Дизайнер Ж.Болатаев

АЛҒЫСӨЗ

Ертегі деген атаудың өзінен ең алдымен бір асыл тектілік аңғарылады. Ақсақалды атамызды, ақ жаулықты әжемізді еске салады. Балалық бал дәурен көз алдымызда көлбеңдей қалады. Өмірде сирек кездесетін бекзат аға-жеңгелер, жаны жайсаң жақсы тең-тұстар жадымызға келеді. Ата-әжелер ең алдымен ертеке айтып беретіндігімен еске түссе, аға-жеңге, тең-тұстар ақ жарқын мінезімен, қайырымды-мейірімділігімен, өнерлі үлгі-өнегесімен еске түседі. Соңғылары жайында:

— Пәленшекең қандай кісі? — деген сұраққа, оны жақсы көретін таныс-білісі:

— Ой, ол кісі бір ертегі ғой, — деп жауап береді. Бұл арада ол кісінің де ертеке айтатындығынан емес, жалпы өзінің тұмысында иманжүзді, ізгі жанды, естен кетпес елеулі тұлға екендігінен хабар береді. Тіпті алыстағы бір алдыңғы қатарлы өркениетті, жері де, елі де бай таңғажайып тамаша елде болып келген өріптесіңнен:

— Барған жерің қандай ел екен?— деген сұрағына ол «Ертектегідей» деп қысқа да, нұсқа жауап берсе, сен толық қанағаттанғандай боласың. Ол елде кез келген кісі көздеген арманына жететін, әділдік салтанат құратын, бай да бақытты ел екенінен толық мәлімет алғандай боласың.

Бұл: «Ертекте ешқандай қиыншылық, кедейлік, әділетсіздік болмайды» деген сөз емес. Болғанда қандай?! Ертекте өмірдегінің әкесіндей қиындық-кедергілер кездеседі. Бірақ түптің түбінде қандайын болса да адамдар жеңеді. Ненің болса да нәтижесі көңілдегідей болады. Ертекте кімге тіпті неге болса да жасаған жақсылығың еселене қайтады. Онда жануарлар да, жәндіктер де, ағаш та, тас та әділдікке көмекке келеді. Қажет болса адамша тіл де қатады.

Кейде өмірдегі бір жағымды жағдайды сүйсіне айта бастаған жолдасына, тыңдаушы:

— Ондай ертегіңді айтпай-ақ қой, — деп қарсыласады.

Сырттай қарағанда ертекті менсінбегендей болып көрінгенімен, тереңірек үңілсең «Ондай жақсылықтар ертеkte болғанымен өмірде болмайды» деп өмірді төмен санап, ертекті жоғары қойып тұрғанын ұғыну қиын емес. Сөйтіп ертекке шаң жұқпайды. Өйткені ертек халықтың үміт-тілегінен, аңсар-арманынан, ұшқыр қиялынан туған. Ол өнер алды – қызыл тіл деп аталатын көркем әдебиет дейтін рухани әлемнің қайнар бұлағының бірі. Бірі дейтініміз біз сәби болып жарық дүниеге келгенде ең алғаш еститініміз анамыздың бесік жыры. Ес біле бастағанымызда енді бесік жырына ертек жалғасады. Оны әкешемізге қоса көбінше ата-әжелеріміз айтады.

Ертеде кітап, радио, теледидар жоқ кезде ертек тек ауызша ғана айтылатын. Оны балалар ғана емес, үлкендер де тыңдайтын. Ертекке балалардың үйір болатыны соншалық тіпті кешке жақын ертек айтып бермесең, ұйықтамай қоятын. Бертін келе ертек жинаушылар шықты. Ертек кітапқа енетін болды. Мультфильмдерге айналып, кино экранынан, теледидарлардан көрінетін болды.

Әр ел өз халқының ғана ертектерімен шектеліп қалмай аударма арқылы өзге ұлт, халықтардың да ертегілерімен танысатын жағдайға жетті. Әр ел ертегілерінің бір-бірінен айырмасын, өзара ұқсастықтарын, ерекшеліктерін байқауға да, зерттеуге де мүмкіндік туды. Бұрын ертектер фольклор ретінде тек авторсыз тек халық әдебиеті болып ауызша ғана айтылатын болса, бертін келе әдебиеті дамыған алдыңғы қатарлы елдерде ертек шығаратын жазушылар пайда бола бастады. Қазақстанда жасамыс та, жас та бірен-саран ертекті жазушылар енді-енді шығып келеді.

«Балауса» баспасы әлем балалар әдебиетінің 50 томдығын «Қазақ ертегілерінен» бастаған. Одан кейінгі томдарының бірінде атақты чех ертектіші Божена Немцованың «Алтын» және «Күміс» деген екі кітабын бір томдыққа біріктіріп, қазақ тілінде шығарды. Данияның әйгілі ертектіші Ханс Андерсеннің ертегілерін қазақ тілінде жеке бір том етіп және жарық көрсеттік. Енді міне, «Әлем халықтарының ертегілерін» бір том етіп құрастырып, назарларыңызға ұсынып отырмыз.

Сонымен ертек дегеніміз ойдан шығарылған сиқырлы, қызықты, тұрмыстық сипаты бар оқиғаларды ауызша өңгімелеу.

Ал, балалар, өз еліміздің де, өзге халықтардың да ертектерін оқыңдар, өзара салыстырыңдар. Оқығандарыңды еске сақтап бір-біріне ауызша айтыңдар. Реті келіп жатса өздерің де ертек ойлап шығарыңдар! Тілдерің жаттығады, ойларың кеңейеді. Оның пайдасы шаш-етектен.

Оразақын АСҚАР

АЗИЯ

Халықтарының ертегілері

I бөлім.
Аударған
Күләмда Ұзақбаева

II бөлім.
Аударған
Сүйіндік Жанысбаев

I бөлім

Үнді ертегілері

АЛТЫН БАЛЫҚ

Баяғыда бір үлкен өзеннің жағасында, мыжырайған жаман күркеде шал мен кемпір өмір сүріпті. Өздері тақыр кедей екен: шал күнде өзенге барып, балық аулап әкеліп, сорпалап немесе отқа қактап пісіреді де, соны талғажау етіп өмір сүріп жатады. Шалдың қармағына ештеңе ілінбеген күндері мүлде ашқарын отырады екен.

Сол өзенде су әміршісі, алтын дидарлы Жалал Камани деген құдай мекендейді. Бір күні шал өзеннен ау тартса, ау зілдей ауыр екен, шал оны әрең дегенде өзен жағасына тартып шығарады. Жалтылдаған алтыннан көзі қарығып, жұма қояды: көзін ашып қараса, ау ішінде жалт-жұлт еткен дәл бір саф алтыннан құйылғандай үлкен балық жатыр екен. Қанатын желбіретіп, мұртын жыбырлатып, көзі бажырайып, шалға тесіле қарайды. Алтын балық қарт балықшыға:

– Өлтіре көрме мені, қария, үйіңе де апарма. Жөніме қоя беріп, керегінді сұрай бер, – дейді.

– Не сұраймын мен сенен, ғажайып балық? – дейді шал. – Басымда жөнді баспанам, ішер ас, киер киімім де жоқ. Егер рақымың түсіп, осының бәрін маған сыйласан, саған өле-өлгенше риза болармын.

Балық шалдың сөзін тындап болып, құйрығын шолп еткізіп:

– Ештеңеге аландамай жүре бер, қария. Үйің де, тамағың да, киімің де болады, – дейді.

Шал балықты өзенге қоя береді де, үйіне қарай жөнеледі. Үйіне келіп, баспанасын танымай қалады: жаман күркесінің орнында бөренеден қиылған ғажап үй тұр, ішінде қонақтарға арналған орындықтар, табақ-та-

бақ ақ күріш, мейрамдарда киетін сан алуан сәнді киім жайнап тұр. Бұны көріп, шал кемпіріне:

– Көрдің бе, кемпірім, қандай олжаға кенелгенімізді. Бүгін ауыма түскен алтын балыққа алғысыңды айт. Өзін босатып жібергенім үшін осылай жарылқай салды. Жоқшылықтың азабы осымен бітті, – дейді.

Шалының сөзін ақырына дейін тыңдаған кемпір, қатты күрсініп, басын шайқап:

– Әй, шалым-ай! Біраз жасқа жетсең де, ақылын жаңа туған нәрестенің ақылынан аспапты. Болымсыз нәрсеге мәзсің. Күрішті жеп, киімді тоздырамыз, әрі қарай не істемекпіз? Қайта бар да, балықтан патшаның сарайындай әдемі, кең үй, бес қызметші сұра. Іші алтынға толы болсын, күріш пен қарамыққа қамбалар толсын, өсік алдында жаңа арбалар мен соқалар, қорада ондаған өгіз тұрсын... Сосын сені староста етсін, маңайдағы елдің бәрі бізді сыйлап, бағынатын болсын. Бар, осының бәрін сұрап алмайынша үйге қайтпа! – дейді.

Шалдың мүлдем барғысы жоқ-ты, бірақ кемпірімен де жанжалдасқысы келмейді. Өзеннің жағасына барып отырып, балықты шақырады:

– Шықшы бері, ғажайып балығым! Жағаға жүзіп келші, алтын балығым!

Біраздан соң су толқынданып, қанатын желбіретіп, мұртын жыбырлатып, бажырайған көзімен шалға тесіле қарап, алтын балық жағаға жүзіп келеді.

– Тыңдашы, ғажайып балығым, менің сенен сұрағаным аз көрінеді. Кемпірім разы болмай жатыр. Ол пақыр мені күллі аймаққа староста етсін. Кең сарайдай үйіміз, бес қызметші, ондаған жегін өгіз, қамба толған күріш, түрлі алтын әшекей, мол ақша болсын дейді...

Бәрін тыңдап болған балық, құйрығын бұлған еткізіп:

– Жарайды, солай-ақ болсын! – деп қайтадан өзенге сүнгіп кетеді.

Шал үйіне қайтады. Қараса, айнала жол жағалай даңғырларын соғып, сырнайларын тартып, қолдарына қымбат сыйлықтарымен гүлдерін ұстаған жұрт, біреуді күткендей орындарынан қозғалмай тұр. Шалдың келе жатқанын көре сала, бәрі алдына келіп, тізелерін бүгіп, тағзым етіп:

– Староста, староста! Міне, біздің сүйікті староста-мыз!.. – деп айқайға басады.

Содан қайта даңғыралар соғылып, сырнайлар тартылып, шаруалар шалды әдемі зембілге отырғызып, иықтарына салып көтеріп, үйіне алып келеді. Шалдың үйі бұрынғы үй емес – кең сарай, үй іші толған өзі балықтан сұраған жиһаздар.

Осыдан былай кемпір-шал уайым-қайғысыз, бақытты өмір сүреді, бөрі де жеткілікті сияқты, бірақ кемпір зарлауын қоймайды. Бір ай өтпей-ақ кемпір тағы да шалының мазасын алады...

– Осы да құрмет-сый болып па? Староста деген кімнің шікірәсі? Жоқ, болмайды, сен балыққа қайта барып, тағы да жақсылап сұрауың керек: сені күллі әлемге махараджа¹ етсін. Бар, қартым, жалынып сұра, әйтпесе кемпірім күн көрсетпейтін болды де...

– Бармаймын, – дейді шал. – Аш-жалаңаш тұрғанымызды қалайша тез ұмыттың? Тамақ, жана үй, киім беріп жарылқаған осы балық емес пе! Бізді осындай мол байлыққа кенелтіп, мені аймақтағы бірінші адам еткені саған аз ба... Бұдан артық не керек саған?

Шал қанша керісіп-таласса да, қарсыласса да, кемпірі бой бермеді: бар да бар деп болмайды. Бишара шал қайтсін, тағы да өзенге баруына тура келеді. Өзеннің жағасына отырып алып, балықты шақыра бастайды:

– Жүзіп шықшы, ғажайып балығым! Жағаға жақындашы, алтын балығым!

Бір рет шақырды балықты, екінші, үшінші рет шақырды... Бірақ су бетіне ешкім шықпады, бейне өзенде ешқандай алтын балық болмағандай. Шал көпке дейін тосып отырды, содан соң бір күрсінді де, үйіне қарай ілбіді. Қараса, балық берген баяғы сәнді үйінің орнында бұрынғы жаман күркесі тұр, күркенің ішінде кемпірі отыр. Кемпірдің үстінде бұрынғы ескі-құсқы киімі, шашы жалбырап, көзі былшықтанып, қайғырып жылап отыр.

Шал оған қарап тұрып:

– Әй, кемпір, кемпір... Айтпадым ба мен саған: көп сұраймын деп, аздан айрыласың деп. Кемпірім, қолда

¹Махараджа – ұлы әмірші.

барынды қанағат қыл демедім бе? Сен мені тындадың ба, сол айтқаным келді емес пе! Енді несіне жылап отырсың? – дейді.

ҚАТПА

Үшсе асқа, кесе киімге жарымаған бір адам тұрмыс тауқыметінен жүдеп, қырым еті жоқ қатпаға айналыпты. Бір күні ол үй-күйін, бала-шағасын тастап, дүние кезіп кетіпті. Жол-жөнекей қалың орманнан өтуі керек-ті. Онда жолбарыс, барыс сияқты небір жыртқыш аңдар жүретін. Қатпа өзінің тапқырлығына сеніп, орман ішіне жалғыз енеді.

Ол жан-жағын байқап, аңдардан сақтанып жүреді. Орманның қалың жеріне кіре бергенде гүрілдеген жан түршігерлік дауыс естіледі, бірақ нендей аң екені түсініксіз еді. Жолбарыс пен барыстың даусына тіпті ұқсамайды. Қатпа қатты қорқып кетіп, басына шығатын биік ағаш іздейді. Кенет қарсы келе жатқан дәу құбыжықты көреді. Таудай үлкен, күйедей қара. Шашы тікірейген. Шекесінде мүйізі бар, аузы даладай, тістері ойдақ-сойдақ, тырнақтары өткір қылыштай. Оның үстіне өзі күж-күж етеді.

Қатпа мұндай құбыжықты көргенде басы айналып, денесі түршігіп кетеді. Осы кезде ақылды адамдардың: басына іс түссе, ақылыңнан адаспа деген кеңесі ойына оралады. Дереву есін жиып:

– Тоқта, сайтан! Қозғалма! Әйтпесе өртеймін! – деп айқайлайды.

Дәу қарқылдап күледі. Оның күлкісінен бүкіл орман шулап қоя береді. Қорқыныштан ағаштар шайқалады. Құстар да балапандарын бауырына басып, тым-тырыс бола қалады. Жолбарыс, барыс, қасқырлар бет-бетімен қашады. Ал қатпа орнынан тырп етпейді.

– Сақтан, қара сайтан! – деп айқай салады ол. – Сен менің кім екенімді білмейсің ғой, әйтпесе бұл жерден жым-жылас жоғалар едің. Міне, қарашы! Менің қалтамдағы қорап ішінде сенен де зор дәу отыр.

Ол сөйдеп қалтасынан айнасын алып, дәуге көрсетеді. Дәудің көзі қанталап, онан сайын қорқынышты бола түседі. Ол өзін айнадан көріп, қорқып кетеді. Егер мынадай алыпты кішкентай қорапқа тығып қойса, ол шынымен теңдессіз күшті екен деп ойлап, дірілдеп-қалтырап:

– Мырза! Қоя бер мені. Бір қажетіңе жарармын, – дейді.

Қатпа күліп:

– Жіберуін жіберейін, тек есінде болсын: мен шақырған кезде келетін бол, – дейді.

Дәу келіседі. Ол шашының бір талын қатпаға беріп:

– Мен қажет болсам, бір тал шашымды тұтатарсың, – депті.

Осыны айтып қоштасып, күркіреп жөніне кетеді. Ал Қатпа болса, қуана-қуана орман ішімен әрі қарай жөней береді.

Қатпа бір қалаға жетіп, сонда тұрып қалады. Бір күні сол қаланың патшасына бір күшті палуан келіп:

– Сенің палуандарыңмен күш сынасқым келеді, – дейді.

Патша өз палуандарын бірінен соң бірін күш сынасуға шығарды, бірақ әлгі палуанмен ешкім теңдесе алмайды. Сонда патша өз игілігіндегі елді мекендерге жар салындар деп бұйырады:

– Кімде-кім жат елдің палуанын жеңсе, сол мол сыйлық алады!

Қаншама жар салса да, патшалықтан ешкім шыға қоймады. Осы кезде патшаға Қатпа келіп:

– Палуанмен күресуге мен шығам, – дейді.

Патша онын түріне қарап, мынаның дәмесін қара деп күліп жіберді. Ал Қатпа күресемін деп қояр емес.

Патша жат елдік палуанды шақырып:

– Мына адаммен күреске түсесің бе? – деп сұрайды.

Палуан Қатпаға менсінбей қарайды. Ал ол болса:

– Мен сені бірден-ақ алып соғамын, – дейді.

Ақыры палуан шыдай алмай:

– Жарайды, кел, күресейік, – дейді.

Палуандарға күресетін жер дайындалады. Халық қаптап кетеді. Осы кезде Қатпа бір тал шашты алып, тұтата қойса, дәу келе қалады. Қатпа оған:

— Бүгін палуанмен күресуім керек, мен онымен жағаласқан кезде, оны жығылатындай етсең болады, — дейді.

— Қам жеме, айтқаныңды бұлжытпай орындаймын, — дейді дәу.

Екі палуан ортаға шығады. Қатпа мен палуанға қарап, халық күле бастайды. Палуан катуланып, Қатпаға ұмтылады. Бірақ дәу оны Қатпаға жеткізбей жерге сұлата салады. Жұрт таң-тамаша болады. Патша Қатпаға сыйлық беріп, палуандарының бастығы етіп сайлайды. Сол кезден бастап ол қызық дәурен сүре бастайды.

Содан біраз уақыт өтеді. Қалаға жақын орманда қаһарлы жолбарыс пайда болып, өткен-кеткендердің бәрін өлтіре береді. Қорыққаннан жұрт ол жақпен жүруді де қояды. Сонда патша халықты жиып алып:

— Кімде-кім жолбарысты өлтірсе, немесе тірідей маған алып кеп берсе, сол адамға мол сыйлық беремін, — дейді.

Сонда палуандар өз бастығын көрсетіп:

— Тек осының ғана қолынан келеді, — дейді.

Патша Қатпаны шақырып алып, жолбарысты өлтіріп деп бұйрық береді.

Ол оған:

— Мәртебелім! Сенің қаһарыңа кім қарсы тұрар, жолбарыстың өзі-ақ алдына келеді, — дейді.

Патша оның сөзіне сенбейді. Ал Қатпа орманға келіп, алыңты шақырып алады да, жолбарысты ұстауын керек дейді. Айтты болды. Сол сәтте жолбарыс патшаның алдына келеді. Құйрығын қысып келе жатқан жолбарысты көрген патша, одан бетер танданады. Қатпаға мол сыйлық беріп, өзінің бас кеңесшісі етіп тағайындайды.

Қатпа кеңесші болғаннан кейін патшаға:

— Әскерді тарату керек. Мен саған қызмет етіп жүргенде олардың қажеті бола қоймас, — дейді.

Әуелі патша оның сөзіне құлақ аса қоймайды. Содан соң әскердің біразын алып қалып, қалғандарын тарқатып жібереді.

Патшаның әскерін таратып жібергенін білген душмандары қуанып, оған қарсы соғыс ашпақшы болып, қорқытады. Халық әскеріміз жоқ қой, қалай соғыспақпыз деп дүрлігісіп қалады. Әскерлердің біразы қалады,

біразы далада жүр. Патша тағы да Қатпаны шақыртып алып:

– Ал енді қалай соғысамыз? – дейді.

Қатпа сонда:

– Қам жеме, махараджа. Ертең жауға қарсы өзім-ақ шығамын. Көресің, жау әскерлері тым-тырақай кашатын болады, – дейді.

Патша оған сенбейді. Ішінен оны қатты балағаттайды. Бірақ болған іске не шара.

Келесі күні таңертең Қатпа шашты тұтатса, жәу жетіп келеді. Қатпа оған болған істі баяндап:

– Жауды айдап шығып, патшасын тұтқынға алудың айласын тап, – деп өтінеді.

Дәу оған бір уыс жасымық беріп:

– Қорықпай соғысқа бар. Жау әскерлері жакындап келген кезде, мына жасымықты соларға қарай шашып жібер, қалғанын өзім істеймін, – дейді.

Қатпа соғысуға кетеді. Зәресі ұшқан патша оған батасын беріп, аттандырады. Жау патшасы әскерлеріне қарсы жалғыз адамның келе жатқанын көріп, аң-тан болады. Ол жауынгерлеріне ана арсызды тірідей тұтқындандар деп бұйырады.

Жау әскерлері Қатпаға жакындап қалғанда, ол жасымықты шашып жібереді де, жау әскері түк көрмей тырмаланып қалады. Олар өзара кескілесіп, шат-шөлекейлері шығады. Ал Қатпа жаудың патшасын қолға түсіріп, аяқ-қолын кісендеп, қалаға алып келеді. Патша оған бұрынғысынан да көп сыйлық беріп, жеңілген елдің тағына отырғызады.

ҮШ ХАНЗАДА

Баяғы заманда бір патша өмір сүрген екен. Оның өнері бірінен бірі асқан үш ұлы болыпты. Олар өжет те, ақылды, әрі парасатты екен. Патша қартайған кезде патшалығын тастап, қалған өмірін сопылықпен өткізбек болады. Патша балаларымның қайсысын таңқа отырғызсам екен деп ойлана бастайды. Қанша ойланса

да, таққа қайсысын отырғызуды білмейді: себебі үшеуі де таққа лайықты еді.

Содан соң патша ақылшыларын жиып алып ақылда-сады.

– Патшалығымда тұратындардың бәрі жақсы өмір сүретіні өздеріңізге белгілі. Мен мемлекет ісінен қол үзбекшімін, бірақ үш баламның қайсысын таққа отырғызуды және қайсысының мен сияқты халық қамын ойлайтынын білмей отырмын. Сендерге беретін бұйрығым: ханзадаларды сынап, үшеуінің қайсысы менің орныма лайықты екенін айтындар.

Патшаның ақылшылары мен ақсүйек мырзалары көп ойланып, толғанып, ақырында ханзадаларды қалай сынаудың әдісін табады. Олар патшаның балаларына бірдей етіп ақша бөліп беріп, бөтен елге жөнелтпек болады. Кімде-кім ақшасын орынды жұмсаса, сол әкесінің тағына отыруға лайықты дейді. Патша бұл шешімге келіседі.

Сонымен, бірнеше күннен соң ханзадалар алыс сапарға шығады. Олар кемеге отырып, жүзіп кетеді. Ұзақ жүзіп, құрлыққа жеткенде жағаға түсіп, әрқайсысы әр жаққа кетеді және бір жылдан соң сол жерде кездеспек болып келіседі.

Ағайынды үлкен екеуі саудамен шұғылдануды ойлайды. Көбірек ақша тауып, баю үшін екеуі екі жаққа кетеді. Ал ең кіші ханзада не істерін білмей, жайлап теңіз бойымен жүре береді. Жан-жағына қарап ұзақ жүреді, бір кезде ханзада тасқа отырып алып, үй-ішін ойлап, сарыуайымға түседі. Бір мезетте үстіне сопы енімін киген қарт адамның алдында тұрғанын көреді.

– Қайдан келдің, жігітім, қайда бара жатырсың? – деп сұрайды қарт.

Ханзада бұл жаққа қалай келгенін айтып береді. Соны тындап болып:

– Балам, саған лайықты бір істің барын білемін, бірақ ол әркімнің қолынан келе бермейді. Ол іспен айналысу үшін ақша құмар болмау керек. Егер пайдакүнемдіктің соңына түспесең, кейін қалағаныңның бәрін аласың, – дейді.

– Мен сіздің айтқаныңыздың бәрін бұлжытпай орындаймын, – дейді ханзада.

– Жарайды. Олай болса, бар ақшаңа бидай сатып ал

да, теңіздің жағасына үйгіз. Содан соң күнде таңертеңгісін және кешке үйіндіден бір-бір қап бидайды алып, теңізге төк. Бидайың бітсе де, бұл жерден кетпе.

Осылай дейді де, қарт жоқ болып кетеді. Қарттың айтқан ақылын тындап, ханзада бар ақшасына бидай сатып алады да, теңіздің жиегіне үйіп, жанына өзіне шатыр тігеді. Күн сайын бидайды екі қаптан суға төге береді, ал өзі бидайдың бір уысын талшық етеді. Күннен-күнге үйілген бидай азая береді. Бір күні бидай бітеді, өзіне талшық ететін бір уыс бидай сатып алуға бақыр ақшасы да жоқ.

Ханзада жағада отырып: «Ой, ақымақ басым-ай! Үйден неге ғана кеттім екен. Біреудің өтірік сөзіне сеніп, бар ақшамнан айрылдым. Өз басыма жақсылық жасай алмасам, маған патша болу қайда», – деп қайғырады. Бұл жерден енді кетуім керек дейді. Ханзада ертеңгісін кейін қайтуды ойлап, жатып қалады.

Сол күні теңіз балықтары күнде жеп жүрген жемін бекер күткен еді. Ханзаданың суға тастаған бидайының қызығын бір үйір балық көріп жүрген-ді. Нақ сол күні балықтардың патшасы да жүзіп келген екен. Бірақ күндегідей жем болмайды. Сонда балық патшасы балықтардан:

– Бұл қалай? Жарты жылдай бізді жемге тойғызып еді. Не себепті бүгін жем төкпеді? Осының бәріне өзіміз кінәлі емес пе екенбіз? Айтындаршы, бізді осы уақытқа дейін тамақтандырып жүрген адамның қайырымдылығының қарымын қайтардыңдар ма? Қандай да болмасын сыйлық бердіңдер ме? – деп сұрайды.

– Жоқ, әміршім! – деп бағыныштылары жарыса жауап береді. – Біз ешқандай да сыйлық берген жоқпыз!

– Не болғанын енді түсіндім, – дейді балық патшасы. – Біз жақсылықты білмегеніміз үшін сазайымызды тарттық. Қатемізді түзеуіміз керек. Менің сендерге берер бұйрығым: барлық бағыныштыларым су астынан қымбат асыл тастарды тауып, таңертеңнен қалдырмай мейірімді қамқоршымызға шығарып берсін.

Түні бойы балықтар әміршісінің бұйрығы бойынша теңіз түбінен асыл тастарды шығарып, ханзаданың шатырының жанына үйіп тастайды. Түнімен асыл тас тасыған

балықтың көптігінен теңіз беті жыпырлап кетеді. Теңіз шолпылынан таңға жақын оянған ханзада шатырының жанында үйіліп жатқан ғажап асыл тастарды көреді. Бұл байлықтың қайдан пайда болғанын ол бірден түсініп: «Мен өзімді бекер бақытсыз санаппын. Ағаларымның келетін мезгілін тосып, осы жерде жата берейін» деп ойлайды.

Асыл тастарының біразын сатып, одан түскен ақшаға тағы да бидай алады. Енді теңіз балықтары жемді бұрынғыдан да мол алатын болды. Бұдан кейін ханзада тезек сатып алып, әрбір тезектің ішіне бір-бір асыл тастан тығады.

Жыл өтіп, ағалары да келеді. Бір ағасы жыл бойы мата сатып, көп пайда тауыпты. Екіншісі азық-түлік дүкенін ұстап, көп ақша түсірген. Олар інісінің үйілген тезектен басқа еш нәрсесінің жоғын байқап, мазақтап күледі.

– Ой, ақылсыз-ай! Берген ақшаны текке құртқан екенсің! Бар байлығың осы тезек пе? – дейді оған.

Ханзадалар жиған-терген байлықтарын кемеге тиеп, үйлеріне қайтады. Інісінің тезектерін қорғаштап, кемеге тиегенін көріп, ағалары күлкіге қарық болады. Жолда кемеңіз отыны бітіп, тамақ істелмей қалады. Сол кезде ағалары інісін келемеждеп, әкеле жатқан тезегінен сұрайды. Кіші ханзада үн-түнсіз тезектің ішіндегі асыл тастарды ептеп суырып алып, тезегінен жағуға береді.

Ханзадаларды үй-іші қуана қарсы алып, әкесінің сарайына алып келеді. Келгеннен кейін олар өздерінің шет жерде қалай тұрғандарын, қалай ақшаларын үнемдеп жұмсауға тырысқандарын әңгімелеп айта бастайды. Ағалары жиған-терген мүліктерін көрсетеді, патшаның ақылшы ақсүйектері мен төрелері олардың әкелген қаржыларын санап та үлгереді. Кезек інісіне келеді. Малайлар жапаны үй ішіне әкеліп үйгенде, ханның қызметкерлері мырс-мырс күледі.

– Бір көргеннен көз тартып жылтырағанның бәрі алтын емес. Дүниеде бірден көзге түспейтін баға жетпес байлықтар да болады, – дейді сонда кіші ханзада.

Осылай деп ол жапаларды бөліп, ішінен асыл тастарын шығара бастайды. Патшаның алдында үйіліп қалған асыл тастарды көрген қызметкерлер көпке дейін естері шығып, танданумен болады.

Бұл байлықты қалай тапқанын ханзада әңгімелеп айтып бергенде, кіші ханзаданың тек ақылды ғана емес, тапқыр екендігі де айқын болады.

– Паһ, паһ! – деп мырзалар қолпаштап жатыр. – Міне, бізге керегі осындай патша!

Бірнеше күннен кейін кіші ханзаданы қошаметпен таққа отырғызады. Ол ағаларына кек сақтамай, екеуін де жоғары қызметке тағайындайды. Содан былай мемлекетіндегілер тату-тәтті өмір сүрсе керек.

АҚЫМАҚ БРАХМАН¹

Бір брахманның ұрысқақ әйелі болыпты. Қашан көрсең де біреумен ұрсысып жатқаны. Әйтсе де үй-ішін тап-тұйнақтай қып ұстайды екен. Ал брахманның өзі сондай жалқау адам болыпты, сонысына қарамай тәтті-дәмді тамақтанғанды жақсы көреді екен.

Бір күні брахман үйіне келсе, әйелі бидай тазалап отыр екен. Ол жатып ашуланып:

– Сенің бұның қалай, күні бойы бидай тазалаумен отырсың ба? Тамақ та дайындамағансың ғой? Ал менің қарным аш! Тәтті тоқаш пісірем дегенің қайда! Қашанғы күтуге болады! – дейді.

Әйелі де қатты ашуланып, сыпырғышты ала салып, брахманға қарай сілтеп:

– Иә, осы сен үшін қазір пісіре қоярмын! Үйде тышқан кеміреп ештеңе жоқ, бақыр тиының болмай тұрып, тәтті тоқаш жегің келеді, ә! Көрдін бе, мұның мырзасынуын! Жоғалт көзінді, әйтпесе көресінді көрсетермін! – дейді.

Брахман әйелінің ұрысқанына шыдай алмай ренжіп, үйінен кетпек болады. Осы да өмір ме деп ойлап, ақыры кетіп тынады. Бір диуана өзін шәкірт етіп алғанша беталды қанғып жүреді.

Брахман көпті көрген дана қарттан тәлім алып, ғылымның әр саласынан үйреніп тұра береді. Бір күні үй-іші есіне түсіп, қайтқысы келеді. Кітаптарын қолты-

¹ Үндістандағы жоғары кастаның мүшесі.

ғына қысып, аса таяғын ала салып, ешкімге ештеңе демей, үйіне кете береді.

Брахман үйіне жақындап келгенде, әйелінің төтті тоқаш пісіріп жатқанын сезеді. Ол есік сыртынан тыңдап тұрып, әйелінің ыстық майға қанша тоқаш тастағанын санай бастайды. Барлығы жиырма бір тоқаш болып шығады. Әйелі тоқашын пісіріп болып, қолын жуа бастаған кезде, брахман сырттан дауыстап:

– Бәйбіше, үйдесің бе? Мен қайтып келдім, – дейді.

Үйіне кіріп, көрген-білгенін әйеліне айта бастайды.

– Мен ғылымның көп саласын оқып-үйрендім.

Әйелі оған сенбейді:

– Ғылым сенің не теңің? Бекер сөйлеме! Жарайды, қорықпай-ақ қой, тимеймін. Осы уақытқа дейін қайда қаңғып жүрдің? – дейді.

– Байқаймын, сен сол бұрынғыдай мені адам демейсің-ау. Ал мен болсам көп нәрсені үйрендім. Мәселен, сенің бүгін тоқаш пісіретініңді күні бұрын білдім, әуелі қанша тоқаш пісіргенің де маған аян. Айтайын ба – дәл жиырма бір тоқаш пісірдің.

Әйелі таң-тамаша болады, ал брахман:

– Бұл ештеңе емес. Мен одан да зорын білемін. Үндістанның қай жерінде кімдердің қашан тоқаш пісіретініне дейін айта аламын, – деп соғады.

Мұны естіген әйелі шынында күйеуім үлкен дана болып қайтқан екен деп ойлайды. Оны қадірлеп, алдына тағам қойып, өзі күйеуінің қандай дана болып келгендігін көршілеріне айтуға асығып шығып кетеді. Бұдан былайғы кезде біреулердің үйіне ұры-қары түссе, немесе қорадағы малы жоғалса, ол бірден тауып береді деп мақтанады.

Ауылдың бар халқы брахманды көруге жиналады. Олардың келгені брахманға өте жақсы болады. Ол маңғазданып, пальманың жапырағынан жасалған кітабын ашып, бірденелерді түсіндіре бастайды, бірақ ешкім оны түсінбейді. Түсінбеген сайын, оның даналығына халықтың сенімі арта түседі.

Содан брахманның даңқы елге жайылып, бұдан былай қамсыз өмір сүре бастайды. Ол ауруларды емдеп, жын-шайтандарды аластайтын болады. Бір күні кір жуушы Мотидың есегі жоғалып кетеді. Моти ауыл-аймақты

түгел шарлап, есегін таба алмайды. Содан соң брахманға келіп:

– Құрметті данышпаным, есегімнің қайда екенін айтшы! Айтпайынша, ешқайда кетпеймін, – дейді.

«Құрып қалғыр-ай! Өтірігім ашылып қалмаса жарар еді» деп ойлайды брахман.

– Қазір қолым тимейді. Қолым босаған соң, сенің ісіңмен айналысамын. Жер құдайы – құдай-ана Бхаваниға сыйынып алайын. Содан кейін барып айтамын. Оған дейін есік алдында отыра тұр. Кетіп қалып жүрме, әйтпесе бәрін бүлдіресің.

– Қайда кетпекпін, құрметті данышпаным?! Бар сенгенім сен ғанасың.

Брахман үйіне келіп:

– Енді не істеуім керек? Көне, шатырымды әкеліп берші! – дейді.

Әйелі оған шатырын әкеліп береді. Брахман күннің күйіп тұрғанына қарамастан, тал түсте үйінен шығып кетіп, төңіректі түгел шарлап, орман-тоғайды аралап, кір жуушының есегін әбден іздейді. Ақыры шаршап ашуланып келіп, кір жуушыға:

– Мәселе былай: әйел құдай – Бхавани қатты ашулы. Сондықтан сен менің мазамды алма. Үйіңе қайт, ертең есегің табылады, – дейді.

Кір жуушы әйел құдайдың ашулы екенін естіп, онымен сөз таластырмай-ақ үйіне қайтады. Ал брахман түнімен ұйқтамай, не істесем екен, қалай тауып берсем екен деп ойланумен болады, қасында қорылдап жатқан әйеліне ыза-сы да келеді. Бір мезетте үйдің жанынан тасыр-тұсыр естіледі. Брахман ұшып тұрып, әйелін жұлқылап:

– Тыңдашы, тысырлаған немене? – дейді.

– Ұры емес пе екен? – деп әйелі абыржиды.

Брахман ұрыдан жаман қорқатын-ды. Қорыққанынан тығылып қалмақ болады. Әйелі батыл еді.

– Сені де брахман дейді-ау! Көне, жүр! Мен жарық қылайын, сен ұрыны ұстап ал! – дейді.

Қорқыныштан брахманның тынысы тарылады, бірақ бармауға амалы жоқ. Қасиетті таспиығын ұстап, қатты дауыстап дұғасын оқып, өзін-өзі күштеп сыртқа шыкса, бірдеңе қарайып тұр. Артына қарай шегіншектеген брах-

манды әйелі алға итеріп жібереді. Сол кезде брахман түп-тура ұрының үстінен түседі. Брахман ұрыны ұстай алып, жықпақшы болады, бірақ қорыққанынан қалтырап шамасы келмейді. Соның арасынша әйелі де келіп:

– Е-е, бұл ұры емес қой. Әлгі кір жуушының жоғалған есегі ғой, – дейді.

Брахман есекпен айқасып жүргенде, есектің жүгені мойнына оралып қалады. Брахманның есі шыққаны соншалық, тіпті біреу өзін тұншықтырғандай бар даусымен айқай салады. Айқайлаған дауысқа көршілері жиналады. Брахман ептеп есін жияды. Әйелі де оны лезде үйіне кіргізіп жіберіп, көршілеріне:

– Данышпаным есекті дуалап, осында келтірем деп түні бойы дұғасын оқып шықты. Байғұстың шаршағаны соншалық, тіпті есінен танып құлады, – дейді.

Көршілері кеткеннен кейін, әйелі есекті есік алдына әкеп байлайды. Содан кейін брахманның басын маймен ысқылай бастайды. Ал ол әлі ұрымен айқасып жүрмін деп ойлайды. Брахманның есі әрең кіріп, ақыры кір жуушыны шақыртады. Келген кір жуушы есегін көріп, қуанып кетеді.

Осыдан кейін брахманның даңқы одан сайын арта түседі. Даңқы патшаның құлағына жетеді. Дәл осы кезде патша қызының қымбат асыл алқасы жоғалған еді. Іздеп-іздеп таба алмаған екен. Тіпті ең әйгілі жұлдыз санаушы көріпкелдер де көмектесе алмапты.

Бір күні брахман есігінің алдында тұрған қарулы әскерді көреді. Олар бұған құрметпен бас иіп, патша сарайына келіп, қызымның алқасын тауып берсін деген патша жарлығын жеткізеді. Брахман қорқып кетеді. Есекті тауып беру оңайға түскен еді, ал бұл жолы өйтіп құтыла қоймас.

Қорқыныштан дірілдеген брахман патша жіберген үсті жабық зембілге отырып, патшаның сарайына келеді. Көп сөзге келмей-ақ патша оған алқаны тап деп бұйрық береді. Брахман ұрыны тапса, көп сыйлық алады, таппаса түрмеге қамалады.

Патшаның осындай бұйрығын естіген кезде брахманның есі шығып кетеді. Мұндай жағдайда сыйлықты ойлау қайда, тек аман-есен құтылуы керек қой. Ол есін жиып, аз-кем батылданып, патшаға:

– Мәртебелі тақсыр, ойлануға екі күн мүрсат беріңіз. Құдай-ана – Бхаваниге жалбарынайын. Не айтар екен, соны байқайық! – дейді.

Брахман үйіне келіп, құдай-анаға сыйына бастайды:

– Құтқара көр мені, жарылқаушым! Жалғыз саған ғана сенемін. Басыма түскен бөледен құтқар, Бхавани!

Осы кезде брахманның үйінің жанынан патшаның үй қызметшісі, әрі бағбаны Бхавани деген әйел өтіп бара жатыр еді. Брахманның аузынан өз есімін естіп, ол қалт тұра қалады да, іле жүгіріп брахманға барып, аяғына жығылып:

– Аяй көр, мені құрметті данышпан! Патша қызының алқасын ұрлаған мен едім! – деп жалынып-жалбарынады-ай кеп.

Брахманның жүрегі орнына түсіп, бірден маңғаздана қалып:

– Мен саған қандай көмек көрсетпекпін? Патша маған алқаны тез тап деп бұйырған, – дейді.

– Аяшы мені, құрметті данышпан! Алқаны қайтара-йын! Қайда апар десең, сонда апарайын, тек қана мені құтқара көр!

– Жарайды, – дейді брахман. – Алқаны құмыраға сал да, патшаның бағындағы тоғанға таста.

Бағбан Бхавани оның айтқанын істейді. Келесі күні брахман құдайға сыйынып болып, сандал ағашының ұнтағымен денесіне Рама құдайдың атын жазып, маңдайына таңба салады. Содан соң Раманың аты жазылған жамылғышты иығына іле салып, бір құшақ кітапты сонынан алып жүруді бұйырады да, патшаның сарайына қарай беттейді. Содан ол ел көзіне түсетіндей жерге отырып алып, оқымысты адамша кітаптарға шұқшияды. Ақырында маңғазданып:

– Е, алқаның қайда екенін енді білдім, оны патша бағының ішіндегі тоғанның түбінен іздендер, – дейді.

Патша сол сәтте-ақ тоғанға сүңгуірлерді жібереді. Олар лезде ұйысқан балдыр арасынан құмыраны суырып алып, оның ішіндегі алқаны көреді. Ал патша брахманды сарай ақылшысы етіп тағайындап, оған аямай көп сыйлық береді.

Май ертегілері

ЗАРЖАҚ ҚҰС

Бойына сай емес шақылдаған даусы бар кішкентай құс болыпты. Оны «Бәрі менікі» деп атапты, өйткені ол орман-тоғай, өзен-көл үстінен ұшып бара жатып:

– Бәрі менікі, бәрі менікі! – деп шыр-шыр етеді екен.

Бір күні кішкентай құс жемісі уылжып піскен ағаштың үстінен шығыпты. Жемістің көптігі сонша, құс оның жемісін бір жыл бойы шоқып жеп бітірмес те еді. Ағаштың маңайында бірде бір құс көрінбейді.

Мұндай тегін олжаға кенелген құс қуанып, ағаштың басына қонады. Бұтақтан-бұтаққа секіріп, жемісті шоқып жеп, әбден тойынады. Ағашқа басқа құстар да келіп қонып, тәтті жемістерін жеп қояр ма екен деп қатты қорыққаннан, ол бар даусымен:

– Бұл менікі, бұл менікі, бұл менікі! – деп шырылдаумен болады.

Оның қатты шыр-шыр еткені соншалықты, тіпті маңайдағы құстар естіп, не болып қалды екен деп ұшып келеді. Ұшып келген құстар уылжып піскен жемісті көріп, сол сәтте шоқып жеп тауысып, ұшады да кетеді.

Ал байғұс кішкентай құс ағаш басында шыр көбелек айналып:

– Бұл менікі, бұл менікі! – деп шыр-шыр етіп әлі ұшып жүр екен дейді.

МАНОРА

Баяғы заманда Гималай тауының бөктерінде ғажайып бір ел болыпты. Бұл елде таңғажайып кейннар¹ дейтін адам басты құстар тіршілік етіпті. Патша басты қала Суваннаконда (Алтын қала) тұрыпты. Оның бірінен-бірі өткен жеті сұлу қызы болыпты. Бірақ кенже қыз Манорамен ешқайсысы теңдесе алмайды екен. Өркез ай жаңарған сайын апалы-сіңлілі жеті қыз құрбыларын ертіп, алыс орман ішіндегі көлге ұшып барады екен. Онда жеткесін қауырсындарын сыпырып тастап, сұлу қыз болып шыға келеді екен. Содан түні бойы көл жағасында асыр салып ойнап, мөлдір суға шомылып, би билейтін көрінеді. Кейннардың мұндай ғажайып ойын-сауығын тірі пенде көрмейті.

Орман ішіндегі көл Понкала деген елдің иелігінде екен, құдіретті патша билеген сол елде құс пен анның тілін түсінетін Бун деген мерген аңшы тұрыпты.

Сол жылы бір айда, бір күнде Суваннакон патшасының Манора деген жетінші қызы туғанда, Понкала патшалығының сарайында дүниеге ұл келіпті, ол Сутон деген ханзада еді. Сутон орман ішіне барып, қыдыруды ұнататын, алыстағы мөлдір көлдің жағасына жиі келетін еді. Ол ақылды қарт аңшы Бунмен достасып, одан орманды мекендеушілердің тілдерін үйренеді.

Бір күні Сутон орман ішінде адасып, әбден шаршаған соң, көлдің жағасына қонбақ болады. Содан үлкен бір ағаштың басына шығып, ұйқтап қалады. Ол қыздардың сыңғырлаған әдемі әнінен оянып кетеді. Сутон ағаштың бұтақтарын ысырып қарап, су жағасында жарқырап жатқан қауырсындарды және жағада билеп жүрген сұлу қыздарды көреді, Бәрі де көз тұндырарлықтай көркем, әсіресе біреуі теңдессіз сұлу екен. Ханзада сол қыздан көз алмай қарап қалады. Таң атар алдында биші қыздар түрлі-түсті қауырсындарын жамылып, қанаттарын жайып, аспанға шарықтап ұшып кетеді. Ханзада көзін қанша уқалап қараса да, айналада ешкім жоқ боп шығады.

¹ Адам басты құстар.

Сутон калаға келіп, көрген-білгендерін аңшы досы — Бунға айтып береді.

— Мен ханшаны ұстап алып, сарайға алып келем, — дейді Сутон. Аңшы ханзаданы айныта бастайды. Кейін-нарлар адам емес, олар өз елінде ғана тұра алады, ханша Понкалада, адамдар арасында тұра алмайды деп айтып-ақ бағады, Бірақ ханзада Сутон оның сөзін тыңдағысы да келмей, есіл-дерті Манорада болады.

Ол аңшыға ай туғанда үзілмейтін мықты арқан алып, өзен жағасына барайық дейді. Екеуі де су жағасындағы бұта ішіне тығылып, күтіп жатады. Түн ортасында бір топ таңғажайып құс қанаттарын сусылдатып, жағаға кеп қонады. Олар жылтылдаған қауырсындарын тастап, құмның үстінде билей бастайды. Ай жап-жарық болатын, Сутон Манораға тесіліп қараумен болады. Қыз билеп жүріп қасына жақындап келген кезде, ол аңшының қыл арқанын Манораның иығына іле салады. Манора айкайлап, жұлқынады, бірақ Сутон арқанды одан сайын тарта түседі. Манораның апалары мен достары қорыққандарынан жалма-жан қауырсындарын іліп алып, ұшып кетеді.

— Үйге тез ұшып барындар! — деп айтып үлгереді Манора.

Сутон олжасын алып, ханшаның қымбатты қауырсындарын жинап алуды Бунға тапсырады, сонан соң үшеуі Понкала патшалығына қарай бет алады.

Манора апалары мен туған қаласы Суваннаконды ойлап, қатты қайғырып жылайды. Ханзада Сутон қызды мәңгілеп жұбатып, оған өзінің ғашықтығын айтады. Жылы сөзге жұбанған ханшаның көңілі жайланып, өзін алып қашқан ханзадаға ол да ғашық болады. Сутонның әкесі баласының сұлу Манораға үйленуіне рұқсат беріп, үлкен той жасайды.

Ғашықтардың бақыты көпке созылмайды. Көрші елдің әміршісі Понкалаға қарсы соғыс ашады. Ханзада Сутон әскерді басқарып, жауға қарсы аттанбақ болады. Ерікеіз Манорамен қоштасуға тиіс-ті. Айрылысу өте қиын болады. Манора бір бөленің болатынын сезгендей ханзаданы соғысқа жібергісі келмейді. Ал бөленің бола-

тыны анық-ақ еді. Понкала патшасының сарайында атақты абыз тұратын: ол жұлдыздарға қарап, адам тағдырын болжап, патшаның өзіне ақыл айтатын адам еді. Өзі жауыз әрі қу-тұғын. Бірінші күннен-ақ ол Манораны жақтырмаған-ды, өйткені өзінің жексұрын, бүкір қызын Сутонға бермек ойы бар-тын, бірақ ханзада оның қызына еш көңіл аударған емес. Сутон Манораға үйленгеннен кейін жұлдызшы үміті тіпті үзілді. Сонымен жұлдызшы патшамен туыс бола алмай қалды. Сондықтан ол өш алудың ретін іздеген еді.

Сутон әскерімен соғысқа аттанғаннан кейін көп ұзамай патша бір жайсыз түс көреді. Түсінде қалаға жыртқыш құстар қаптап келіп, бар астығын жеп кетіпті. Патша жұлдызшыны шақырып алып, түсін жорытқызады. Жұлдызшы көп ойланған болып:

– Әскеріміз жеңіледі, ал еліміз бақытсыздыққа ұшырайды! – дейді.

– Енді не істедім? Елімді бөледен қалай құтқарамын? – дейді патша.

– Барлық бақытсыздық Манорада, ханшада, – дейді жұлдызшы. Ол енді өне алудың кезі келгенін білді. – Ол адам емес, орман құбыжығы, бәрімізге апат, ажал әкеледі. Патшамыз алаулатып от жаққызып, Манораны соған тастатып, күлін көкке ұшырсын, сонда пәле-жаланың бәрі сонымен кетеді.

Жұлдызшының айтқанын патша естіп, шошып кетеді. Ал ханым болса жұлдызшыға болжамынды өзгерт деп жалбарынады. Дегенмен ол айтқанынан қайтпай: «Манораның өлімі ғана Понкаланы апаттан сақтап қалады», – дейді.

Патша қанша қайғырса да, жұлдызшыны тыңдамаудан қорықты. Қаланы қайғы-қасірет басты. Тек Манора ғана алаңсыз жүрді. Ол не істеуді алдын-ала ойластырып қойған еді.

Ертеңіне алаулатып от жаққызды. Оттың айналасына күзет қойғызады. Патша мен ханым осы дайындыққа биік сарайдан қарап тұрады. Манора оларға тағзым етіп, қоштасу биін билеп кетуге қауырсынын сұрап алады. Қымбат қауырсын киімін киіп алып, ол алаулаған отты

айнала қалқып билей жөнеледі. Оның қимылы сәт сайын жылдамдай түседі. Кенет қанатын қағып қалып, Манора аспанға көтеріледі де, қаланың үстінде біршама уақыт қалықтап қоштасу биін билеп барып, көзден ғайып болады. Аңшы Бун ғана ханшаның туған елі Кейннарға қарай ұшып кеткенін біледі.

Ал кешке қарай ханзада Сутон астанаға жеңіспен оралады. Болған жағдайды біліп, ол қатты ашуланып, жұлдызшыны шақырып келуге бұйрық береді. Ол көпке дейін бұлталақтап ештеңе айтпайды, содан соң барып патшаның түсін дұрыс жорымағанын мойнына алады. Ханзада әкесінен жауызға әділ жаза беруді өтінеді, сонымен жұлдызшы Понкала патшалығынан қуылады. Ал капалы Сутон ғайып болған әйелін табуға ант етеді.

– Тақсыр ханзадам, сізге мына алтын сақинасын қалдырып кетті, – дейді оған аңшы Бун. – Оны іздеудің керегі жоқ. Осы уақытқа дейін Кейннар мемлекетіне бірде бір адамзат өтіп барған емес.

– Бәрібір мен іздеп табамын Манорамды. Аспанда болса да табамын! – деп айқай салады Сутон.

– Барыңыз, тақсырым! Өзіңізбен бірге жол білетін маймылды алыңыз. Жол-жөнекей маймыл не жесе, соны ғана жеңіз! – деп ақылын айтады дана аңшы Бун.

Маймылды ертіп, ханзада жолға шығады. Олар жеті жыл, жеті ай, жеті күн жүреді. Одан әрі қарай күннің мерзімін, уақыт өлшемін ұмытады. Тек Бунның айтқанын есінен шығармайды. Маймыл тауып жеген жанғақ, жидек, өсімдіктердің тамырын, жапырақтарын жейді. Маймыл жолда жабайы аңдармен, перілермен кездесуден сақтанып жүреді. Ұзақ жолдан шаршаған Сутон әбден әлсірейді.

Кешқұрым бір мезгілде әбден қалжыраған ханзада өзен жағасында дем алып отырады. Кенет оның құлағына құстың даусы естіледі. Қараса, қауырсын киген қыздар қолдарына құмыра ұстап көлге қарай су алуға келе жатыр екен. Сутон бұталардың арасына тығылып, олардың сөздерін тындап жатады.

– Бүгін біздің патша Манораны қабылдайды, – дейді

қыздың біреуі. – Тазару рәсімі жеті жыл, жеті ай, жеті күнге созылды.

– Кешікпей соңғы тазарту болады, содан кейін ханша адамзат арасында өмір сүргенін мүлде ұмытады! – дейді екінші қыз.

Қауырсынды қыздар құмыраларына көлдің мөлдір, суық суын толтырып алады. Осы кезде Сутон бұтанын арасынан шығып, Манораның сақинасын құмыралардың біреуінің ішіне білдіртпей тастай салады.

Манораны қызметшілері жуындырып, соңғы құмыраның суын үстіне құйып жатқанда, оның ішінен сақина түседі. Ханша сақинаны жалма-жан іліп алып, жасыра қояды, ол сүйікті жарының жақын жерде екенін түсінген еді.

Осыдан кейін Манораға тауыстың жалт-жұлт еткен қауырсынынан тігіліп, қымбатты асыл тастармен әшекейленген киім кигізіп, Кейннар патшасының сарайына алып барады. Манора сіңлілерімен бірге әке-шешесінің алдына жүгінеді.

– Айтшы, қызым, сені қалай ұрлап әкетті және адамдар елінде қандай оқиғаға ұшырадың? – деп сұрайды патша.

Манора Понкаладағы болған жайды түгел баяндап, ең соңында:

– Ханзада Сутон менің күйеуім, ол сондай мейірімді, сүйкімді. Ол мені сүйеді, мен үшін жанын қиюға әзір, – дейді.

– Ал, егер ол сондай жақсы, мейірімді күйеу болса, неліктен осы уақытқа дейін сені іздеп, біздің патшалыққа келмей жатыр? – дейді Кейннар патшасы.

Патшаның айналасындағылар оның сөзін қоштап, бастарын изейді.

– Әке, онымен қайтадан қосылуыма рұқсат берер ме едің?

– Әрине, егер бір-бірінді шын сүйсендер...

– Ханзада Сутон тіпті жақын жерде! Ол қазір тау етегіндегі көл жағасында. Осында алып келсін! – деп дауыстап жібереді Манора.

Кейннар патшасының қызметшілері көл жағасына ба-

рып, Сутонды тауып әкеледі. Сутон патша сарайына кіріп, Кейннар патшасына иіліп сәлем береді.

— Естүімше, сен сондай мейірбан, мәрт адам екенсің, — дейді патша. — Әрі менің қызым Манораны жаныңдай сүйеді екенсің. Егер сен апалы-сіңлілердің арасынан өз әйелінді танып алсаң, сені туған баламдай көрейін, — дейді патша.

Ханзада мың бұралып билеген қанатты жеті сұлу ханшаға сілейіп қарап тұрып қалады. Қыздардың киімдері түрлі-түсті, жарқ-жүрқ еткен асыл тастармен әшекейленген. Кейннар патшасының төжіндегі інжу сияқты жетеуі де бір-біріне ұқсас. Апалы-сіңлілердің биі сондай шапшаң, жүздерін қанаттарымен көлегейлеп көрсетпейді, ханзада Сутон бұлардың ішінен жарын ажырата алмай сасады.

Бір сәт үмітін үзгендей тұрып қалады. Кенет Манораның саусағындағы сақина жалт ете қалады. Ханзада сақинаны танып, Манораға қолын созады. Патшаның белгісімен би тоқталады. Тұрғандардың бәрі қоштап күледі.

Кейннар патшалығында жеті күн, жеті түн той болады. Тойдан соң Сутон мен Манора Понкала патшалығына қайтады. Кешікпей ханзада патша тағына отырады. Ол ұзақ уақыт қайырымды да әділ патша болады. Ал кейннарлар жартылай құс, жартылай адамдар ол патшалық құрған кезде бақытты, бейбіт өмір сүреді.

САРАҢ ТАҚУА

ір шіркеудің ауласында үлкен ағаш өсіп тұр екен. Ағаш басындағы жемістер әбден пісіп, шіріп жатса да шіркеу бастығы ешкімге алуға рұқсат етпейді екен. Ол өз құлқынын ойлайтын сараң болыпты.

Ақыры екі шаруа сараң тақуаны алдап, ағашынан жемістерін үзіп алмақ болады. Шаруаның біреуі сараң тақуаға келіп, біраз жеміс алуға рұқсат сұрайды.

– Жоқ, болмайды, жеміс өзіме де керек, – дейді тақуа.

– Сіз мені дұрыс түсінбедіңіз, мен сізді біздің үйден бұғы етінен жасалған кэнг¹ жесін деп шақыра келдім, ал жеміс маған тұздық жасау үшін керек еді, – дейді шаруа.

– Неге бірден осылай айтпадың! – деп дауыстайды тақуа. – Онда қанша алсаң да, ала бер.

Шаруа уылжып піскен жемістерді қапқа толтырып алып, тақуаға кешке ертіп әкетемін деп, үйіне қарай кете береді.

Кешікпей шіркеуге екінші шаруа келеді. Ол да піскен жемістен алуға рұқсат сұрайды. Рұқсатын бермеген шіркеу бастығын ол да тауық етінен жасалған кэнг жеуге шақырады. Шіркеу бастығы қуанғанынан піскен жемістен қанша алғың келсе, сонша ал деп рұқсат береді. Шаруа себетін толтырып алып, үйіне қарай кетеді.

Кешке шаруаның екеуі де шіркеу бастығын үйіне шақырады. Ол шіркеуден шығып, екеуіне ілесіп, деревняға апаратын соқпақ жолға түседі. Жолдың түйіскен жеріне келгенде, шаруаның біреуі:

– Алдымен біздікіне барайық, менің үйім жолдың он жағында, – дейді.

– Жоқ, әуелі біздікіне барайық, менің үй-ішім тамақ ішпей сізді күтіп отыр! – дейді екіншісі.

Екеуі керісіп, шіркеу бастығының қолынан ұстап, екі жаққа тарта бастайды. Шаруалар сараң тақуаны әбден кергілеп, ол:

– Қойындаршы, мазамды алмай! Маған сендердің бұғы етінен де, тауық етінен де жасалған кэнгтеріннің керегі жоқ, тек мені қоя беріндерші! – деп жалынғанда ғана жібереді.

Шаруалар деревняға келіп, сараң тақуаны мазақтап көпке дейін күліп жүреді. Олардың ешқайсысы ешқандай кэнг пісірмеген еді.

¹ К э н г – құс, аң етіне күріш қосып пісірген ұлттық тағам.

Бирма ертегілері

АҚЫЛДЫ ҚОЯН

Баяғы заманда ағалы-қарындасты ағайындылар өмір сүріпті. Әке-шешесі қайтыс болған соң, олар мұра бөліспек болады. Әке-шешесінен қалған мұра – сиыр мен бұқа-тын. Ағасы бұқаны, ал қарындасы сиырды алады, осыған олар разы болады. Біраз уақыттан кейін сиыр бұзаулайды. Ағасына бұзау қатты ұнайды. Түнде ол бұзауды алып барып, бұқа бұзаулағандай етіп, бұқаның астына салып қояды. Ал таңертең жанжал басталады. Қарындасы: «Бұл менің бұзауым!» – десе, ағасы: «Жоқ, бұл менің бұзауым!» – деп айқайға басады. Сонымен олар сотқа бармақ болады. Ағасы қорғаушысы етіп, құсты алады, ал қарындасы қоянға жүгінеді. Сот бұлардың ісін келесі күні таңертең қарайтын болады.

Бәрі келіскен уақытқа жиналады, тек қарындасының қорғаушысы қоян уақытында келмей кешіккендіктен қалғандарына күтуге тура келеді. Міне, ақырында қоян да келеді.

– Сен, қоян, уақытты бағаламайды екенсің, сонына қарамай қорғаушы болмақшысың! – деп сот оны кекетеді.

– Қойыңыз, мәртебелі тақсыр, мен уақытты бағалаймын. Бірақ аса бір маңызды шаруамен шұғылданып қалып едім, – деп қоян ақтала бастайды.

– Бұл істен де маңыздырақ па еді? – деп сұрайды сот.

– Иә, мырза, – дейді қоян. – Бір үйден өрт шығып, оның тұрғындарына жаным ашығандықтан, өрлі-берлі

мұхитқа жүгіріп, өртті сөндіру үшін себетпен су тасым. Сондықтан да кешігіп қалдым.

Сот күліп жібереді.

— Егер өрт шыкса, біз де білген болар едік қой, ә? Со-сын, суды себетпен қалай тасуға болады? Байқаймын, сен қоян, есіңнен адасқан боларсың, сандырақтауың жа-ман!

Сонда қоян тұрып:

— Егер бұл сандырақ болса, онда бүгінгі іс одан да асып түскені ғой: бұқа бұзаулады дегенді қайдан көрдіңіз?

— Сен қоян ақылды екенсің! — деп сот оны мақтап, істі қыздың пайдасына шешеді.

ХАНША-БАҚА

Брте заманда бір шал мен кемпірдің жеті баласы болыпты. Алты қыздан соңғы жетіншісі — ең кішісі бақа болып туыпты. Ата-анасы оны үлкен кеспекке салып, басқа қыздарынан бөле-жармай қарапты. Бақа адамша сөйлеп үйренеді.

Күндердің бір күні екінші бір елдің патшасы сарайына ел-елдің қыздарын жиғызып алып, таныспақ болады. Патшаның баласы ержетіп, лайықты қалыңдық таңдау мезгілі жеткен еді. Әр елдің қыздары екі күннің бірінде кезектесіп патша сарайына келіп-кетіп жүреді екен. Өзі ұнатқан қызға ханзада үйленбекші.

Жаршылар ел-елге барып, дабыл қағып, қалыңдық таңдау күні қай кезде болатынын хабарлап жүреді. Міне, жаршылардың дабыл қағып, жар салған күні де жетіп, барлық елдің қыздары жан-жақтан патша сарайына ағылып келіп жатады.

Шал-кемпірдің алты қызы да қалыңдық таңдау жиынына бармақ болып жиналады. Кенже қыз — бақа да апаларына жалынып:

— Апатайлар, маған да баруға бола ма? — дейді.

~~Бірақ апалары оны тыңдағысы да келмейді.~~

— Бізді ұятқа қалдырады ғой, бақаны қалай ертіп бармақпыз! — дейді олар ашуланып. — «Бақалар отбасы!» — деп мазақтаса қайтеміз. Патша сарайы бақаның баратын жері емес қой!

Қыздардың әрқайсысы-ақ ханзада мені тандап алса екен деген ойда-тын. Олар бар жақсы киімдерін киіп, патша сарайына қарай кетеді.

Апалары кетісімен бақа бөшкеден секіріп шығып, адам жүрмейтін жерлермен патша сарайына қарай жөнеледі. Жолшыбай қалың бамбук ағашының ішіне кіріп, бақа терісін шешіп тастайды. Сол мезетте-ақ ол теңдессіз сұлу қызға айналады. Таңғажайып сұлу қыз сарайға қарай беттейді.

Патша мұрагері ханзада сарайға кіріп келе жатқан ғажап сұлу қызды көріп, бұдан асқан сұлу болмас деп, бірден оған ғашық болып, қалыңдығым осы деген шешімге келеді. Бірақ оның шыққан тегін бірден сұрамай өзін тежеп қалады. Бұның бәрін кейін білермін деп ойлайды.

Сонымен қалыңдық тандаудың бірінші күнінде ханзада өзінің кімді тандағанын жарияламайды. Қыздардың барлығын да қадірлі қонақ ретінде қарсы алып, тәтті тағамдармен сыйлайды. Осымен бірінші күнгі салтанат бітеді.

Ал бақа салтанаттан кейін білдірмей ғана шығып кетіп, өзінің келген жолымен кері қайтады. Баяғы қалың бамбук ағашының түбіне келіп, қалдырып кеткен бақа терісін қайтадан киіп, бақаға айналады. Алты апасы келгенше ол бөшке ішіне кіріп, отырып та үлгереді.

Ханзаданың қалыңдық тандауына жан-жақтан келесі күні де қыздар келіп жатады. Алты апасы да бақыттары сынау үшін сарайға баруға тағы да жиналады. Кенже бақа-қыз тағы да апаларынан өзін ала кетуін өтінеді. Бірақ бұл жолы да апалары ертпейді.

Апалары кетісімен-ақ бақа бөшкеден секіріп шығып, адам жүрмейтін жерлермен патша сарайына қарай секіре жөнеледі. Өткен жолғыдай қалың бамбук ағашына бұрылып, бақа терісін шешіп тастайды да, ғажап сұлу перизат қызға айналып, сарайға келіп кіреді. Патшаның

мұрагері тағы да сол сұлу қызды көргеннен кейін, оның кім екенін, қайдан келгенін анықтап білмекші болады.

Қалыңдық таңдаудың екінші күні аяқталады, ал патшаның ұлы қыздардың ішінен кімді таңдап алатындығын әлі де жарияламайды. Қыздар біртіндеп тарай бастайды. Сұлу бақа да қайтуға асығады. Орман ішіндегі адам жүрмейтін жасырын соқпақ жолмен бамбук ағашының түбіне келіп, қалың шөптің ішіне тығып кеткен бақа терісін киеді де, бақаға айналады. Апалары үйге келген кезде, бақа бөшкесінде отыр еді.

Ол орман ішіндегі адам жүрмейтін соқпақ жолмен келгенін ешкім көрген жоқ деп ойлайды. Бірақ олай емес еді: бір адам оның не істегенін басынан аяғына дейін көрген болатын. Ол адам патшаның мұрагері — ханзаданың өзі еді. Ол сұлу сарайдан шығысымен-ақ соңына түсіп андыған-ды, тіпті оның бөшкеге секіріп түскенін де көрген еді. Енді ол бұл сұлудың бақа екеніне көзі жетіп, бәрін түсінеді.

Бір жұмадан соң шал мен кемпірдің, жеті қыздың үйіне патшаның ақылшылары мен уәзірлері, патшаның үсті жабық зембілін көтеріп малайлары келеді. Алты қыздың жүрегі зу ете қалып: қайсымызды таңдап алады екен мұрагер деп қобалжиды. Бірақ патша ақылшылары қыздардың ешқайсысына көңіл аудармай, бақа отырған бөшкені көтеріп, зембілге салып, алып жүре береді.

Ел-елдің адамдары қалыңдық таңдау кезінде ханзада жиналған қыздардың ешбірін таңдамай, патша сарайына алты қыздың үйіндегі бақаны алып келгенін білгенде, таң-тамаша болып күледі.

Мұрагерді ел-жұрттың күлкі қылғаны патшаның құлағына жеткенде, баласы үшін патша жаман ұялады. Патша ханзаданы мұрагерліктен айырып, сарайдан қуып жібереді.

Ханзада патшаның жарлығы бойынша, патша сарайын тастайды да, қала маңына орналасып, оңаша, тып-тыныш тұра береді.

Патша баласы өзін таңдап алғаннан бері бақа бір де бір рет адам кейпіне түспейді. Бірақ ханзада

ұйқтап жатқанда ұдайы түсіне ғажап сұлу перизат қыз кіретін. Сонымен ханзада мен бақаның екі өмірі болады: бірінде олар екі бөлек ортаның өкілі ретінде күнелтетін, ал екіншісінде – бірін-бірі сүйіп, бақытты өмір сүретін.

Сүйіктісін тек түсінде ғана көретіні, ал ояна қалса, қайтадан бір-біріне бөтен болатыны ханзаданың төзімін мүлде тауысты. Енді ол, сүйікті сұлуымен бірге болу үшін не істесем екен деп ойлана бастайды.

Бір күні ханзада өтірік ұйқтағансып жатып, сұлуым қашан келер екен деп оны анди бастайды. Түн ортасында ханзада сұлуын көреді. Ханзада оның бөшкеден секіріп түскенін де, бақа терісін тастап, ғажап сұлу қызға айналғанын да көреді. Осының бәрін байқап жатқан ханзада, сол мезетте төсегінен атып тұрып, бақаның терісін ала салып, отқа тастап жібереді. Енді сұлу қыздың бақаға айналатын киімі болмай қалады.

Осы кезден бастап, ханзада ең бақытты адам болады. сүйіктісін ылғи әдемі қалпында көріп, көңілі орнына түседі.

Бұл ғажап оқиға туралы хабар патшаға да жетеді. Патша қуанып, баласын қайтадан мұрагерім деп атайды.

Ханшаның сұлулығын сөзбен айтып жеткізуге болмайтын еді. Осы уақытқа дейін мон¹ халқы ең сұлу қызды «кенжетайым» деп атайды: бұнысы жеті қыздың ішіндегі ең кішісі – ханша-бақа сияқты сұлу қыз дегені еді.

ҮНДЕМЕГЕН ҮЙДЕЙ ПӘЛЕДЕН ҚҰТЫЛАДЫ

Баяғы заманда үш мың орманның патшасы болған арыстан түлкіге үйленеді. Кешікпей ұл туады, онысы не түлкіге ұқсамайды, не арыстан деп те айтуға болмайды. Түріне қарасаң, арыстанға ұқсайтын сияқты,

¹Мон – Оңтүстік Бирма мен Оңтүстік-батыс Тайландта тұратын халық.

бірақ арыстанша акырғанның орнына, түлкіше шәуілдейді.

Ұлы өсе бастаған кезде, арыстан-әкесі шақырып алып былай дейді:

– Ұлым! Сенің денен де үлкен, күшін де зор, бірақ даусың шешен – түлкінің шіңкілдек даусындай. Сенің даусыңда қаһар жоқ, бұл патша тегіне лайық қасиет емес. Егер сен түлкіше үрсең, аңдар сенімен санаспайды. Сондықтан даусыңды шығарма да, үндеме де, сонда ғана мен саған үш мың орманды сыйға тарта аламын.

Ұлы арыстан-әкесінің өсиетін есіне сақтайды. Бірақ күндердің бір күні әкесінің өсиетін бұзады.

Әлдеқалай көп аңдар жиналғанда арыстанның баласы олардың алдында сөйлегісі келеді. Сөйтіп әкесінің ақылын ұмытып, түлкіше шәуілдеп үреді.

Үлкен, күшті аңның түлкіше үргенін естігенде аңдар арасында күлкі шығады. Сонда арыстан-әкесі оған:

– Ұлым, мен айтқандай үндемесен, үш мың орманға ие болар едің. Енді байқауымша, үш мың орманға ие бола алмайтын сияқтысың, өйткені сен мылжын екенсің.

Міне, сонымен арыстанның ұлы үш мың орманнан айрылады. «Үндемеген үйдей пәледен құтылады» деген мақал жөн болса керек.

ИНЖУ-МАРЖАН МЕН ҚҰРБАҚА

Ерте заманда бір жесір әйел өмір сүріпті, оның екі қызы болыпты. Қыздарының біреуін Үлкен, екіншісін Кішкентай деп атапты. Екеуі де туған қызы, бірақ ол қызының кішісінен үлкенін жақсы көрген екен. Ағайынды Үлкен қыз бен Кіші қыз мүлде екі түрлі болыпты. Үлкені дөрекі мінезді, ашушан және сондай сараң екен. Ал Кішкентайы мейірімді, әрі момын болса керек.

Бір күні шешесі Кішкенесін деревнядан қашықтау жердегі бір құдықтан су әкелуге жібереді. Қыз су әкелу-

ге кетеді. Ол құдыққа жетіп, су алып жатқан кезде, кенет анандай жерден үсті-басы жырым-жырым бір қайыршыны көреді. Ал бұл шындығында қайыршы емес, диуана еді. Ол қыздың мейірімді иә мейірімсіз екенін білгісі келіп, оған қайыршы болып көрініп:

– Балам, сусап тұрғаным! Бір тамшы болса да суынан берші, әжеңе! – дейді.

– Тұра тұрыңыз, әже, мен шелегімді шығарып алайын, – дейді Кішкентай.

Қыз шелегін шығарып алып, қайыршы кемпірге су береді.

– Мейірімді екенсің, қызым! Осындай мейірімділігін үшін, әжең саған сыйлық береді. Сен күлген кезде аузыннан інжу-маржан төгілетін болады! – дейді кемпір суға қанып алғаннан кейін.

Кемпір осылай дейді де, жоқ боп кетеді. Ал сол кезден бастап Кішкентай күлген сайын аузынан інжу-маржан төгілетін болады. Бұнысы үшін оны халық Ма Пале, яғни «інжу-маржан» деп атап кетеді.

Апасының көңіліне қызғаныш туып, Кішкентайдан қалай болғанын сұрап біліп алады. Бір күні құдықтан су алмақ болып өзі барады. Дәл ана жолғыдай, бұның да алдынан сол диуана шыға келеді де, қыздың мейірімді, мейірімсіздігін білмек оймен кәрі қайыршы кейпіне кіріп, Үлкеннен су сұрайды, сонда қыз:

– Иә деген, көрінген қайыршыға су бермекпін бе! Береді деп ойлама да! – деп шаптығады.

– Сен сондай тасжүрек, мейірімсіз қыз екенсің ғой! Әрі күншіл екенсің – сінліңді күндейсің. Олай болса, әруақыт күлген сайын аузыннан құрбақа секіріп шықсын.

Содан бері үлкен апасын ауылдастары мазақтап күліп, Ма Пха-пью, яғни «құрбақа» деп атайтын болыпты.

❧
Вьетнам ертегілері
❧

ЖЫЛАНБАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЯЙ БАЛЫҚ

Жыланбалықтың көзінің неге қысық, ал Тяй балық пен табан балықтың көзінің неге қызыл екенін білесіздер ме? Білмейсіздер ме? Ендеше тыңдаңыздар. Бұл қызық оқиғаны тасбақа апай су шаянына айтып берген екен. Ал су шаянынан бұл оқиғаны суды мекендеушілер естіп біліпті. Мүмкін, мұның бәрі бірдей ақиқат емес те шығар, өйткені қаншама жылдар өтті ғой! Ешкімнің есінде қалмауы да мүмкін

Ертебе Бе өзені түбіндегі қайранды үлкен тасбақа билеп-төстепті. Бұл оның ақылдылығынан немесе күштілігінен емес, оның суда да, жерде де өмір сүре алатындығынан болса керек. Жылына бір рет – су шаяны, теңіз балығы мен балықтар мейрамға жиналатын көрінеді. Сол күні олар үлкен тасбақаға көмекші етіп ең жылпос, күшті әскер басын сайлау үшін Бе өзені түбіндегі қайраннан секіреді екен. Тасбақа биік жартасқа шығып отырып алып, сол жерден жарысқа төреші болып отырады. Одан басқа ешкім ол жерге шыға алмайтын еді.

Ол бір тамаша жайлы күндер еді. Бе өзенінің мекендеушілері тату-тәтті өмір сүретін. Сондай бір тату көршілердің бірі Тяй балық пен жыланбалық еді. Жыланбалық досы, жетім өскен Тяйды аяйтын. Бишара жетімге көмектесетін ешкім жоқ-ты. Тяй балық тамақ асырау үшін қандай жұмыс болса да жалданып істейді. Киімді ойлауға да жайы жоқ. Бишара Тяй жыл бойы жартық белдемшемен ғана жүреді.

Қызылала баумен жиектелген әдемі киімі бар жы-

ланбалық бишара Тяймен қатар жүргенде ұялатын-ды. Сондықтан аймақта үйлену тойы немесе жәрмеңке бола қалса, жыланбалық досы Тяй көңілін көтерсін деп әдемі киімін киюге береді екен. Жыланбалық досына қамқор болып, Бе өзенінің түбінде жаттығу жаса деп ақыл айтады, жарысқа түсіп, жеңіп шықсаң, үлкен тасбақаның өскербасы боласың дейді. Тяй жыланбалықтың айтқанын тындап, Бе өзенінің түбіндегі қайранда жүзіп, өрлі-берлі секіріп жаттығулар жасайды.

Бірде Тяй қайранда секіріп жүріп, жиектегі қамыс арасынан біреудің жылтылдаған көзін көріп қалады, — кім екен бұған сығалап қарап тұрған? Тяй анықтап қарап, сұлу табан балық екенін көреді.

Табан сұлудың алдында өзінің өнерін көрсетпек болып, ол біресе өзеннің түбіне сүнгиді, біресе шоршып су бетіне шығады, біресе ағынға ілесіп, біресе ағынға қарсы жүзеді. Сұлу балық одан көзін алмайды.

Тяй табан балық жасырынып тұрған қамысқа қарай жүзіп барып:

Көрдім-дағы жалғыз жұлдыз жарығын,
Мен де — жалғыз, көкке қарап налыдым.
Сағыныштан аласұрып, аһ ұрап
Ақ күмістей жарқылдаған балығым, —

дейді.

Бұл өлеңнің табан сұлуға ұнағанын сезіп, одан сағын даусын қатты шығарып әндетеді:

Қолтырауынның маған тіс басуынан қорқамын,
Айдаһардың жан алғыш ашуынан қорқамын,
Айналайын ақ күміс — жарқыраған балығым...

Қамыс арасындағы табан сұлу күрсініп, былай дейді:
— Өнді тамаша айтады екенсің! Тек бір нәрсені ғана түсінбей тұрмын: аспанда дара жұлдыз бар екенін сен қайдан білесің?

Өнінің табан сұлуға ұнағанын сезіп, Тяй қуанып кетеді де:

— Қамыс арасына жасырынған кім екен? Табан қарындасым емес пе? — деп сұрайды.

Табан сыпайы, ұяң қыз еді, қамыс арасынан шықпайды. Тек ол ернін жыбырлатып, Тяй еститіндей етіп ақырын:

– Тяй аға! Өзен түбіндегі қайраңда жарыс болатын күні әдемі киініп келіңіз. Мен сізді күтемін! – деп сыбырлайды.

– Сен өтірік айтпайсың ба? – деді Тяй. – Шынында да мені күтесің бе?

Табан сұлу одан басқа ештеңе айтпайды, құйрығын бұлтаң еткізіп, қамыс арасына еніп жоқ болып кетеді. Тяй мұнайып, қыздың артынан қарап тұрып қалады.

Бір мезгілде Тяй оның алыстан талып жеткен әдемі даусын естиді:

Мейлі, зулап үш жыл өтсін –
Күтем сені бәрібір мен.
Төрт жыл зулап ұшсын, өтсін –
Күтем сені зарыгумен.
Бақытты шақ, дәуренді іздеп,
Табармыз-ау, сәулем, біз де, –
Күтем сені, күте берем!

Тяй бұл әнді естіп, қуанғанынан суды шалпылдатады, бірақ табан сұлудың оған жақсы киініп кел дегені есіне түскенде, бірден мұңая қалды. Әдемі киімді қайдан алады. Жыланбалық Тяй досының қайғырып тұрғанын көріп, абыржып:

– Не болды саған, достым? – деді.

Тяй үндемейді.

– Өзен түбіндегі қайраннан секірем деп шаршаған боларсың?

Тяй үндемей басын шайқайды.

– Әлде бір қызды ұнатып қалдың ба? – деп сұрайды жыланбалық.

Тяй елең етіп:

– Дәл таптың, бауырым, – дейді.

Тяй жыланбалыққа табан сұлумен кездескенін, қосылып ән салғандарын және қыздың өзін мейрам күні күтетінін түгел айтып береді.

– Табан сұлу әдеміленіп киініп кел деп еді. Сондықтан шын дос болсан, бауырым жыланбалық, мейрамға

өзіннің әдемі киімінді бер, үш күннен соң әдемі қалпында әкеліп беремін.

Жыланбалық ойлап-ойлап:

– Жарайды, Тяй, ала ғой киімімді. Досқа неге көмектеспеске? Тек үш күннен кейін әкеп беруді ұмытпа, – дейді.

* * *

Тяй табан сұлумен үш күн көңіл көтереді. Оларды көргендер таң қалып, қандай жарасымды жұп еді деседі.

Үш күн өтеді. Өзенді мекендеушілердің бәрі де үйді-үйлеріне тарап кетеді. Досының киімін қайтаратын кез де жетеді, бірақ ол туралы Тяйдың қаперіне кірмейді. Табан сұлумен қалай қыдырмақ? Тяй жыланбалықтың киімін иемденіп, сұлуымен алыс сапарға аттанады.

Жыланбалық мейрамның үш күнінде ешқайда шықпай үйінде отырады, өйткені Тяйға берген киімінен басқа киімі жоқ еді. Жыланбалық жабырқау, бірақ Тяй бауырының көңіл көтеріп жүргені ғана жанына жұбаныш. Мүмкін бұның әдемі киімінің пайдасы тиіп, досы табан сұлумен үйлесіп кетіп, үйлену тойы да болып жүрер? Жарасымды ерлі-зайыптылар болар еді-ау!

Мейрам өтеді, тағы бір күн, екі күн өтті, ал Тяй келмейді, киімін де әкеп бермейді. Жыланбалық абыржи бастайды. Тамағы да бітеді, тамақ іздеп шығу үшін үстіне киетін киімі жоқ: тырдай жаланап, дәл бір жібек құртының қуыршағындай!

Жыланбалық досына ашуланады да, бір жағынан: «Тяй бір пәлеге ұшырап қалмады ма екен!» деп уайымдайды да.

Жыланбалық ашығады да, тонады да. Өзіне жағадан ін қазып алып, күні бойы жатып, тек түнде ғана тамақ іздеп шығатын болады. Ал егер алыстан біреуі-міреуді байқап қалса болды, сол сәтте-ақ ұрыларша тас арасына тығыла қалады.

Көпке дейін жыланбалықты ешкім көрмейді, сондықтан оны өлген немесе алыс аймақтарға кеткен екен деген ойға келеді.

Бір жыл өтеді. Тяй тағы да бағын сынамақ болып, табанмен бірге мейрамға келеді. Жыланбалықты бұл жылы ешкімнің көрмегенін білген Тяй ол тірі емес деген шешімге келіп, қуанып кетеді: «Енді әдемі киім мүлде менікі болатын болды. Мейрам біткен соң, табан сұлу екеуіміз жыланбалықтың үйіне кіріп аламыз» деп ойлайды.

Тяй мен табан түп-тура жыланбалықтың үйіне қарай беттейді, жақындап жүзіп келген кезде іштен біреу бұларды қатты дауыстап шақырады:

– Әй! Бұл сенбісің, жексұрынТяй! Бір жыл бойы қайда қыдырып жүрдің? Сені күте-күте, көзім төрт болды. Көне, бері кел, шеш менін әдемі киімімді!

Тяй жыланбалықтың даусын танып, денесі мұздай боп кетеді. Әрі ұялып, әрі қорқады. Не істерін білмейді. Жыланбалықтың қатты жүдеп кеткенін көреді. Осы кезде Тяйдың ойына бір қулық келе қалады. Ол жыланбалыққа:

– Әй, сорлы өтірікші! Ұятың жоқ екен өзіңнің! Сенін жаман үйінде осындай әдемі киімдер болып па еді? – дейді.

Бишара жыланбалық мұндай сөзді естимін деп күтпеген еді. Қорланғаннан Тяйді бас салуға аз-ақ қалады. Бірақ тапа-тал түсте жалаңаш шығуға ұялады.

Жыланбалықтың үндемей қалғанын байқап, ұяттан безген Тяй:

– Ей, бишара жыланбалық, неге үндемей қалдың? Ұялайын дедің бе? Бұл жолы біз сені кешіреміз. Бұдан кейін кешірім етеді деп күтпе! – деп айқайлайды. Сосын табан сұлуына: – Жүр, сәулем, мұндай сасық інде жатқан малғұнға қараудың да керегі жоқ, – дейді.

Сорлы жыланбалық ашуланып, су ойығына одан сайын тығыла түседі. Түні бойы көз шырымын да алмайды, ал танертең үлкен тасбақаның үйіне келеді. Жыланбалық болған оқиғаны басынан аяғына дейін түгел айтып береді. Оған жаны ашыған тасбақа достық заңды бұзғаны үшін жексұрын Тяйды жазаламақ болады.

Үлкен тасбақа оңбаған Тяйды алып келіп және сұ тұрғындарының бәрін жинап, әділ сот құрмақ болады.

Үлкен тасбақа жыланбалық пен Тяйдың барлық сырын айтып, содан соң:

– Тяй! Жыланбалықтың әдемі киімін табанда қайтарып бер! – деп бұйырады.

Жыланбалық киімін дереу киіп алады, бірақ әбден жүдеп сырықтай болып қалған оған киімі бөтен біреудікіндей қолпылдап тұрады.

Бұл киім, шынында да, жыланбалықтікі ме деп енді бәрі шүбеланады. Табан балық бұны көріп:

– Қарандаршы, көршілер, өтірікші жыланбалыққа! Кім сенеді оның киімі екеніне? Тындашы, жыланбалық, мүмкін, сен киімді басқа біреуге берген боларсың? – дейді.

Табан балықтың сөзін тұқы балық қосшап:

– Тяй балық киімді киіп көрсінші, оған жарасатын, жараспайтынын байқайық, – дейді.

Тяй киіп көргенде, оған дәп-дәл болады. Жыланбалық өтірікшіні мойындата алмайды. Тасбақа жыланбалықты аяйды, бірақ Тяйға қарсы ешбір дәлел болмағандықтан, өтірікшіні қоя беруге тура келеді.

Сонымен Тяй әйелді болады және дау-шардан да құтылады. Жыланбалыққа ол өзен жыланы деген ат тағып, қараңғы інге жасырынған ұсқынсыз мақұлық деп мазақтайды.

Жыланбалық үңгіріне кіріп жатып қалады, тамақ та ішпейді, ұйқтамайды да, өзін қорлаған Тяйдан қалай өшін алуды ойлаумен болады.

Бір күні судың ағынымен жыланбалықтың ініне шиден тоқылған жап-жана тұтқыр ағып келеді. Жыланбалық байқап қараса, ішінде Тюой балығы жүр екен, қанаты мен қабыршағы сыдырылып қалыпты.

Жыланбалық Тюой балықтан мұның қалай деп жөн сұрайды.

– Тұтқырды көріп, қызығып кетіп, ішіне кіріп едім, қайтадан шыға алмай қалдым. Қанаттарым мен қабыршағым сыдырылып қалды. Мына аудан шығуыма көмектесші, мейірімді жыланбалық, – деп жалынады Тюой балық.

Жыланбалық икемді-ақ, оған тұтқырдың ішіне жылп

етіп кіріп, қайта шығу оп-оңай. Тек Тюои балықты оның ішінен суырып шығара алмайды. Сонымен ол тұтқыр ішінде жан тапсырады.

Жыланбалық оның сүйегін жерлейді де, өзі тұтқырды алып жүріп, үлкен тасбақаға келіп:

– Тяй балықтан өшімді алуға көмектесші, – дейді.

Жыланбалық пен үлкен тасбақа көпке дейін ақылдасып, ақыры мейрамда жарыс ұйымдастырып: кім де кім тұтқырдан кідірмей өтіп кетсе, сол үлкен тасбақаның орнын басып, барлық Бе өзені аймағына әкім болады, – деп жар салмаққа келіседі.

Мейрам да келеді. Үлкен тасбақаның үйінің жанына өзенді мекендеушілердің бәрі жиналады – теңіз шаяндары, балықтар. Күллі Бе өзені аймағының әкімі:

– Мен қартайдым, балаларым. Өлер алдында біраз дем алғым келеді. Бұл жолы балаларым да, немерелерім де емес, өз іштеріңнен мына тұтқырға үш рет кіріп, үш рет шыққандарың әкім боласындар. Келісесіңдер ме менің шешіміме? – дейді.

– Келісеміз, келісеміз! – деп шуласады өзенді мекендеушілер.

Үлкен тасбақа тұтқырды алып шығып, тұтқырды ағыс алып кетпес үшін оның жанына екі тасбақаны қаруыл етіп қояды. Тұтқырдың айналасына су тұрғындары топырлап, сыбыр-сыбыр етісіп жүреді.

Белсеніп шығып өнер көрсетем деуші табылмайды. Тұтқырдың найзадай үшкір екі ұшы өте қорқынышты еді. Оның ішіне кірсең, қайта шығуың неғайбыл.

Ешкімнің батылы бармай тұрғанын көрген үлкен тасбақа:

– Қайсың бірінші боп шығасың? Кәне, қайсың ептісің? Қайсың батылсың? – дейді.

Бәрі үн-түнсіз тұр. Бір мезетте тобырдың арасынан жыланбалық суырылып шығып:

– Рұқсат етіңізші маған? – дейді.

– Несі бар, жыланбалық, баста, – дейді оған үлкен тасбақа.

Жыланбалық жайлап тұтқырды бір айналып шығады.

содан соң оп-онай ішіне кіреді. Су мекендеушілері гуілдесіп ала жөнеледі.

Тяй балық жыланбалықтың тұтқырдан оп-онай шыққанын көріп, қорқып кетеді. «Жыланбалық шынында да Бе өзенінің әкімі болып кетуі мүмкін ғой, – деп ойлайды Тяй. – Онда менің күнім қараң. Жыланбалық менен батыл болғаны ма, онда мен де бақытымды сынап көрейін». Тяй да өз өнерін көрсетпек боп, тіленіп алға шығады.

Алыстан екпіндеп жүзіп келіп, толқынды жарып жіберіп, қатты екпінмен тұтқырдың ішіне кіріп кетеді. Су мекендеушілері гүж ете қалады. Тяй тұтқырдың ішін бір айналады, екі, үш айналады. Енді оның ішінен шыға бергенде, үшкір найзасына басын тілгізіп алады. Басы айналып, мең-зең болып кетеді. Ең ақырғы рет бар күшімен жұлқынып кеп қалғанда, екінші найзаға жараланады.

Су мекендеушілері абыржып, бір-біріне қарап қалысады. Арт жақта біреудің қаркылдап күлгенін естіп бөрі жалт қараса, жыланбалық екен. Ол айызы қана күліп:

– Достарым, мына Тяй достық заңын бұзып, жазадан құтылып кеткісі келді. Бірақ дегенмен тиісті жазасын алды ғой! Енді ол осылай тұтқырдың ішінде өлгенше отырады! – дейді.

Жыланбалық сөйлеп, тағы да қаркылдап күледі. Күлген кезде көзі мүлдем сығырайып кетті. Жыланбалықтың өзінен қулығын асырғанын Тяй түсінеді. Тордан шығу үшін ол тағы да ұмтылады, бірақ қанаты мен қабыршағын сыдырып алып, өтірікші Тяй жылап жібереді.

Табан сұлу күйеуінің жылағанын көріп, қосылып жылап қоя береді. Күні бойы жылап, екеуінің көзі бұлаудай боп ісіп кетеді.

Үлкен тасбақа Тяйға жаны ашып, тұтқырдан шығарындар деп бұйырады.

Со кезден бастап Тяй мен табан тұқымының көздері қып-қызыл боп, жас ағып тұрады. Ал жыланбалықтың көзі өмір бойы санылауша сығырайып қалған. Бұл балықтарды өздеріңіз де өзеннен неше рет көрген боларсыздар.

ҚҰРБАҚА – АСПАН ӘМІРШІСІНІҢ ТУЫСЫ

 аяғы заманда, жер бетіне әлі адам пайда болмаған кезде, тек ағаш өсіп, шөп көгеретін, құстар аспанда шарықтап ұшып, әртүрлі аңдар жүгіріп жүрген кезде, Аспан тәңірінің әмірімен жерге бұрын-соңды болмаған құрғақшылық келеді. Бұл құрғақшылық айлап созылады, тіпті бітетін түрі болмайды.

Күн шоқтай қып-қызыл болып, айналаның бәрін өртеп жібереді. Жер күні-түні күйіп тұрады. Барлық тоғандар, өзендер, көлдер мен бұлақтардың суы тартылып қалады. Ағаштар күйіп, көмір болады. Құстар жерге өліп түсіп жатады. Суы тартылған тоғандардағы құрбақалар мен су бақалары да өліп, биік тау басындағы және ормандағы аңдардың да тыныстары тарылып жатады.

Тамағы әбден кепкен құрбақа аузын кере-қарыс ашып, жемігіп інінде отырады. Ара-тұра інінен басын шығарып, қып-қызыл болып жанып тұрған аспанды көріп, көзін одан сайын бадырайтып бақылдайды кеп. Құрбақа аспан тәңіріне қатты ренжиді, тірідей жұтып жіберер ме еді, бірақ кіп-кішкентай ғой. Құрбақа ah-oh деп күрсініп, ойланып-ойланып мынадай бір шешімге келеді: «Егер Аспан тәңірін жұтып қоюға әлім келмесе, онда бұлттың ар жағына барып, неліктен жаңбыр жаумайтынын білсем ше?» Құрбақа көзін бадырайтып, бұлттан бергі шынға дейінгі жолды көзбен өлшеп көреді. Аспанға дейінгі жолдың ұзақ екенін байқап, тілін салақтатып, көзін тарс жұмып алып, ойланып отырады.

Содан соң бақа туыстарын ақылдасуға шақырады. Бақалар бақылдап жылайды, олардың бәрі де жағдайдың қиындығынан, құрғақшылықтан көкпеңбек боп кеткен. Құрбақа белін бүкшите, көзін бадырайта, аузын кере қарыс ашып:

– Біздің қандай кінәмізден жаңбыр жауғызбай тұрсын деп сұрағым келеді Аспан әміршісінен. Айналаның бәрі күйіп кетті, егер жаңбыр жаумаса, онда бір-екі-үш күнде біз де өлеміз!

Бақалар бұрынғысынан да жаман көгеріп:

– Бақ-бақ! Аспан әміршісіне ешкім жете алмайды! Бос сөйлем, әйтпесе Аспан әміршісі өзінді жазалап жүрер! – деп бақылдайды.

– Бақ-бақ! Қалай болғанда да біз құримыз, – дейді құрбақа қарсы сөйлеп. – Онан да бұлттан да биік шыңға көтерілейік, мүмкін сонда аман қалармыз? Кім менімен бірге барады? Аспан әміршісінің алдында мен өз сөзімде тұрамын, маған сенулеріне болады!

Бақалар құрбақаның сонынан секіре жөнеледі. Ал құрбақа ағайындарымен бірге түп-тура Аспан әміршісінің алдына барып, өз ойларын айтпақ деген қауесет тарайды.

Құрбақа ту ұстағандай, табанымен солған жапырақты көтеріп, секіріп жүреді. Өзінің терісін бөрткен басып кетіпті. Бақалар бақылдап, секірген кезде табандары жалт-жұлт етеді.

Олар жапырақтары жанып кеткен бамбук тоғайының ішімен жүреді. Оның ішінде күннің қызуынан жасырынып жүрген сары өтеш құрбақа мен бақалардың қатар келе жатқанын көріп:

– Ку-ка-ре-ку! Ей, құрбақа, бақаларды қайда алып бара жатырсың, күн мынадай күйіп тұрған кезде? – дейді өтеш.

Құрбақа көзін бадырайтып, аузын аңкитып, жапырақ-жалауын бұлғап:

– Бақ-бақ! Аспан бізге құрғақшылық жіберді. Аспан әміршісінен жаңбыр сұрайын деп бара жатырмын, – дейді.

Сары өтеш кілкініп:

– Аспанға қалай жетесің, алыс қой? – дейді.

– Егер жүре берсең, жүре берсең, аспанға да жетуге болады! – деп жауап береді құрбақа.

– Аспан әміршісін қалай женесің – ол үлкен ғой, ал сен болсаң кішкентай құрбақасың, – дейді өтеш.

– Құрғақшылық жіберу – опасыздық, жаңбыр тілеу – ұлылық емес пе! Аспан әміршісі естісін шындықты. Ал егер жақсылықпен жерге жаңбыр жаудырмаса, есепсіз көп әскеріміздің күші жетеді.

– Ку-ка-ре-ку! Құрбақа, саған ағайын еместер бірге баруына бола ма?

– Көп болғанымыз тіпті жақсы ғой!

– Мен сен сияқты батыл емеспін, құрбақа.

– Оның есесіне сенің мықты тұмсығың бар, әтешім.

– Ендеше мені ерте кетші!

Сонымен олар әрі қарай жүре береді. Бақалар қуана секіріп, алдында жапырақ-жалауын желпілдетіп құрбақа кетіп барады. Шанды аспанға бұрқыратып әскерлер жылжып келеді.

Олар гүлдері солып, жапырақтары түскен орман ішіне келіп кіреді, төтті шырын жинайтын гүлдің жоқтығына ызаланып, ызындаған аралар ұшып жүр.

Аралар бақалар әскерін бастаған құрбақаны көріп, ызылдауын тоқтатып:

– Ей, құрбақа! Мынадай жанып тұрған ыстықта бақалар мен өтешті ертіп қайда бара жатырсың? – дейді.

Құрбақа көзін бадырайтып, аузын аңқитып, жапырақ-жалауын бұлғап:

– Бақ-бақ! Аспан бізге қуаңшылығын жіберді. Мен Аспан әміршісіне наразылығымды айтуға бара жатырмын. Жерімізге жаңбыр жаудырсын.

Аралар құрбақаға ызылдап ұшып келіп:

– Аспан алыс қой... Қалай оған жетесің? – дейді.

– Егер жүре берсең, жүре берсең, аспанға да жетесің, – деп жауап береді құрбақа.

– Сен, құрбақа, кішкентайсың, Аспан әміршісі үлкен ғой, қалай оны жетесің?

– Құрғақшылық жіберген – опасыз, жаңбыр тілеген – ізгілік! Шындықты Аспан әміршісі естісін. Ал егер жақсылықпен жаңбыр жаудырғысы келмесе, онда біздің есепсіз көп әскеріміз күшпен көндіре алады.

– 3-3-з!!! Сендей батыл емеспіз, құрбақа.

– Оның есесіне сендердің шағып алатын ұзын біздерің бар.

– Бізді де өзінмен бірге ерте кет.

Бәрі бірге әрі қарай жүре береді. Бақалар секіріп барады. Сары өтеш қанатын қағады. Аралар ызындайды. Құрбақа алдында жапырақ-жалауын желпілдетіп

секіреді. Шанды аспанға боратып, әскерлер кетіп барады.

Биік таудың шыңына да жетеді, тастары ыстықтан қарайып кеткен. Әскерлер жолдың ортасында жатқан жолбарыс пен аюды көріп, тоқтай қалады. Құрбақа жалауын көтеріп, жанынан секектеп өтіп кетеді. Жолбарыс пен аю ыстық пен аштықтан ыңқылдап, демін әрең алып жатыр екен. Олар көздерін ашып, құрбақаға:

– Ыр-р-р-р! Ей, құрбақа! Осындай күннің күйіп тұрған ыстығында қайда кетіп барасың? – дейді.

Құрбақа көзін бадырайтып, аузын аңкитып, жолбарыс пен аюға жалауын бұлғап:

– Бақ-бақ! Аспан бізге құрғақшылық жіберді. Аспан өміршісінен жаңбыр бер деп сұрағалы бара жатырмын.

Осы сөзді естісімен жолбарыс пен аю жатқан жерінен атып тұрады. Бақалар, әтеш пен аралар шошып ызылдап, бақылдап, азан-қазан болады.

– Бақ-бақ! – дейді құрбақа. – Жаңбыр жауса екен дегендерің менімен бірге жүріңдер! Бір-біріннен қорықпаңдар!

Жолбарыс пен аю:

– Ыр-р-р-р! Аспан шыңына дейін жете аламыз ба? – деп сұрайды.

– Бақ-бақ! Егер жүре берсек, жүре берсек, аспан шыңына да жетуге болады, – дейді құрбақа.

Жолбарыс пен аю ойланып тұрып, тағы да:

– Бірақ сен, құрбақа, кішкентайсың, ал Аспан өміршісі үлкен, оны қайтіп женесің? – дейді.

– Бақ-бақ! Құрғақшылықты жіберген – опасыздық, ал жаңбыр тілеген – ізгілік. Шындықты естісін Аспан өміршісі. Ал егер жақсылықпен жаңбыр бермесе, біздің жер қайысқан әскеріміз жаңбырды жаудыртуға күшпен мәжбүр еткізеді.

– Сенімен бірге баруға бола ма, құрбақа?

– Бақ-бақ! Қолымыз көп болса, тіпті жақсы ғой!

– Ыр-р-р-р... Сен тіпті кішкентайсың ғой, құрбақа, біз сенімен бірге бармайтын шығармыз.

– Мен кішкентай құрбақа болсам да, батылмын. Ал мына сендер, жолбарыс пен аю, екеуін де зорсыңдар.

Бірақ аспан өміршісіне барамыз деген ойдың өзінен қорықтыңдар.

Құрбақа жалауын көтеріп, жалындаған аспанға қарайды. Сосын жолбарыс пен аюға таяп келіп, қаһарлана бұйрық береді. Құрбақаның қатал екенін байқаған жолбарыс пен аю оған жақтырмай қарағанын қоя қояды.

– Егер Аспан өміршісіне жер қайысқан әскермен барсақ, – дейді құрбақа, – бізді тыңдамасқа шарасы болмас. Өйтпесе бәріміз де құримыз.

– Ыр-р-р! Иә, дұрыс айтасың. Әуелі біз сені жаратпадық, құрбақа, өжеттігің үшін қадірлейміз. Сен әлсіз де кішкентайсың, бірақ сенімен бірге әтеш пен аралар бар. Біз сенімен бірге барамыз! Бірақ бізде сенің батылдығыңдай батылдық жоқ.

– Оның есесіне аю ағашқа жорғалап шығып кетеді, жолбарыстың күші бар, бұл аз ба екен?

– Олай болса, біздің баруымызға рұқсат ет!

Құрбақа жалауын жоғары көтеріп, биік тасқа секіріп шықты. Бақалар айналасында топырлап жүр. Әтеш құлап жатқан үлкен ағашқа қонып алады. Аралар олардың үстінде ызылдап ұшып жүр. Құрбақаның бір жағында ырылдап жолбарыс, екінші жағында аю тұр. Құрбақа аузы аңкиып, қарны қампиып, жалындап тұрған аспанға батылдана қарап:

– Бақ-бақ! Енді біз аспанға жетеміз! Аспан өміршісі біздің айтқанымызды істеуі керек! Өйткені менде батылдық бар. Бақада – ептілік, әтеште – мықты тұмсық бар. Арада – шағып алатын біз, жолбарыста – ғажап күш, аюда – биікке көтерілер икем бар. Аспан өміршісіне шағым айтып баруға дайынсыңдар ма?

– Дайынбаз! – деп бақалар бақылдады.

– Келісеміз! – деп әтеш қанатын қағады.

Ызылдап, билеп жүрген аралар:

– Келісеміз! – дейді.

Жолбарыс керіліп-созылып, тістерін ақситып:

– Сендермен бірге барамын! – деді.

Ал аю болса өзінің шеберлігін көрсетіп мақтанып, биік ағашқа шығып кетеді.

Әскерлер әрі қарай жүре береді. Алдында аралар ұшып келеді. Соңынан жалауын желпілдетіп құрбақа секіріп келеді. Оның оң жағында адымдай басып әтеш, сол жағында жолбарыс пен аю келеді. Ал арт жағында құрбақаның ағайындары, бақалар әскері келеді. Аспанға шаңды боратып қалың әскерлер жылжиды.

Бұрқыраған шаңның ішінде олар көп жүрді, күн барған сайын күйдіріп барады. Құрбақаның табанындағы жапырақ-жалауы мүлде сарғайып тапталып қалады. Ақыры әскерлер аспанға жетеді. Аспан өміршісі мекенінің алдына келіп тоқтайды. Айналасының жалын атып, жанып тұрғаны соншалықты, тіпті хайуандар күлге айналып кететіндей. Аспан өміршісі мекенінің қақпасы биік-ақ екен, мықты етіп жабылған екі жағында бекініс қабырғалар – тіпті де шыға алмайсың.

– Не істейміз, құрбақа? – деп шулайды әскерлер. – Аспан өміршісіне жету мүмкін емес, енді не істемекпіз?

Құрбақа бадырақ көзін одан сайын бадырайта жан-жағына қарап, бекініс қабырғаның мұнарасында үлкен барабан тұрғанын көреді де, аюға былай дейді:

– Қабырғамен жорғалап шығып, мұнараға жет те, барабанды үш рет соғып, Аспан өміршісін шақырып тұрмыз, сөйлесетін сөзіміз бар деген белгі бер.

Құрбақаның айтқанының бәрін аю бұлжытпай істейді: мұнараға шығып, таяқпен барабанды үш рет соғады – бекініс қабырғасы қозғалып, қатты дүрсіл Аспан өміршісінің құлағына жетеді.

Ал Аспан өміршісі осы кезде өзінің нөкерлерімен шахмат ойнап отырған еді. Аспан өміршісі барабанның дүрсілін естіп, шахматын қоя қойып:

– Аспан өміршісінің сарайының тыныштығын бұзуға батылы барған бұл кім? Мен шахмат ойнап отырған кезде барабанды соғатын қандай өжет еді? – дейді.

Қорқып кеткен сарай күзетшісі жүгіріп келіп, бекініс қабырғасын құрбақаның әскерлері қоршап алғанын, Аспан өміршісімен сөйлесетін сөзіміз бар, кіргізіндер деп талап етіп тұрғанын айтады. Аспан өміршісі ашуланып, шахмат тақтасын ысыра салып:

– Құрбақа? Ұсқынсыз, тексіз, батпақтың былғаныш мақұлығы Аспан әміршісімен әңгімелеспек пе? – деп айқайлап жібереді.

Ал барабанның тоқтаусыз дүңгірлеген даусы жан-жаққа естіліп жатады. Аспан әміршісі шыдай алмай, Күн құдайына бұрылып, қаһарлана бұйрық беріп:

– Күллі әскерді басқаратын ең үлкен қолбасшы, күнді күркіретіп, найзағайынды жарқылдатып, мына бишара құрбақа мен оның сұмпайы әскерлерін өлтіруінді бұйырамын, – дейді.

Күн құдайы найзағай балтасын ала салып, қақпадан шығады. Найзағайын жарқылдатып шыға келген Күн құдайын көргенде, бақалар қорыққанынан жалма-жан жан-жаққа қаша жөнеледі, тіпті жолбарыстың өзі де шегініп қалады.

Құрбақа ғана өзінің жапырақ-жалауын биікке көтеріп, аузын кере қарыс ашып, құрсағын қампитып:

– Бақ-бақ! Ұзын тілді, араларым, қайдасындар? Берірек ұшып келіндер де, Күн құдайының басы-көзін шағындар! – деп айқайлап жібереді.

Аралар ұшып келіп, Күн құдайының басы-көзін шаға бастайды. Күн құдайының басы айналып, көзі карауытып кетеді. Ол тіпті күнін күркіретіп, найзағайын жарқылдатып та үлгіре алмай, Аспан әміршісінің сарайына қарай жүгіре жөнеледі. Күн құдайы қаһарын төкпек болып, сарайдың қақпасын аздап ашқан кезде, епті бақалар лып етіп, бақалардың соңынан құрбақаның әскерлерінің бәрі де лап етіп кіреді: бақа бақылдап, ара ызылдап, өтеш шақырып, жолбарыс ырылдап – жеңгендеріне қуанысады.

Әскер бастығының маскара болып қашқанын, ал құрбақаның сарайға кіріп кеткенін білген Аспан әміршісі қатты ашуланады. Оның тағына қарай сиқырлы кара құрт жорғалап келеді. Аспан әміршісі басын изеп:

– Құрбақа өлсін. Уынды жіберші оған! – деп бұйырады.

Сиқырлы кара құрт толып жатқан аяқтарын санай басып, уын шашуға асығып, соңынан мындаған кара

күрттарын ертіп келе жатады. Бақалар қорыққаннан жанұшыра бақылдайды, тіпті жолбарыстың өзі де терісіне у тамшысы тигенін көріп, шегініп қалады.

Тек құрбақа ғана жапырақ-жалауын жоғары көтеріп, аузын кере қарыс ашып, құрсағын қампитып:

– Бақ-бақ! Мықты түмсықты өтешім қайдасың? Шоқып тасташы мына жорғалап келе жатқан мақұлықтың бөрін де! – деп айқайлайды.

Өтеш сап-сары қанатын қағып, қиқулап кеп сиқырлы кара құртты шоқып қалады. Өтеш олай да, бұлай да шоқып, көзді ашып-жұмғанша жорғалаған әскерлерді женеді. Мұнараның басында отырған аю барабанын онан сайын қатты соғып, ал құрбақаның әскерлері келгендеріне мәз болып бақылдап, ырылдап, гүжілдесіп жатады.

Аспан әміршісі сиқырлы кара құрттың жеңілгенін естіп, онан сайын ызаланып, жүрегіне қорқыныш ұялайын деді. Аспан құдайының әскербасылары, жауынгерлері әміршісінің алдына келіп, тізерлеп отыра қалып, құрбақаның әскерлерімен соғысуға рұқсат сұрай бастайды. Аспан әміршісі қуатты әскерлерін көріп, тынышталады.

Аспан құдайы, аспан әскербасылары, аспан жауынгерлері сауыттарын жарқылдатып, біреуі семсерін, біреуі найзасын сілтеп, жер мен аспанды сілкіндіріп, құрбақаның әскеріне лап береді.

Құрбақа баяғы өзінің жапырақ-жалауын биікке көтеріп, аузын кере қарыс ашып, құрсағын қампитып, бар даусымен айқайлап кеп жібереді.

– Кәне, айбынды жолбарыс! Мына топты қушы!

Жолбарыс тістерін ырситып, тырнақтарын тарбита ырылдап, аспан әскерлеріне қарай секіреді. Осы кезде көптеген әскербасылар мен жауынгерлер опат болады, ал аман қалғандары қорыққанынан қару-жарақтарын тастай қашады. Аю мұнарының басында барабанын соғып, құрбақа жапырақ-жалауын жоғары көтерген кезде құрбақаның әскерлері шуылдап, бақылдап, гүжілдеп, ырылдап жеңістеріне мәз болуда еді. Құрбақа сарай ауласына еніп, патша тағына тақап келеді.

Оның оң жағында сары өтеш, сол жағында жолбарыс, жоғарыда ызылдап ара, жан-жағында секіріп бақалар жүр. Құрбақа патша ауласының ортасына кеп отырып, жалауын көтеріп, Аспан әміршісіне мұңын шағады:

– Бақ-бақ! Аспан әміршісі! Сіз бірнеше жылдан бері жерімізге жаңбыр жібермейсіз, сондықтан да өзендер мен көлдер тартылып, шөп пен ағаштар қап-қара боп күйіп кетті, құстар мен аңдардың өлгендерінің саны жоқ.

Аспан әміршісі бұл сөзді естіп: «Мәселе тек осында ғана болса, құрбақамен шығып сөйлесейін. Сондай ұсқынсыз мақұлық, түріне қарамай өзі батыл екен!» деп ойлайды. Аспан әміршісі патша сарайының ауласына шығып:

– Құрбақа, неге сонша көз алдымызда көлбендейсің? – деп сұрайды.

– Бақ-бақ! – дейді құрбақа. – Аспан әміршісі сізге бір-ақ өтінішіміз бар: біз сұмдық құрғақшылықтан өлмей, аман қалсын десеніз, жаңбыр сыйлаңыз.

Аспан әміршісі басын шайқап, күліп жібереді.

– Солай ма еді? Сонда сен маған осы үшін ғана келдің бе? Онда бөгелмей қайта бер, құрбақа, мен қазірден бастап жерге жаңбырды жібертем.

Құрбақа басын салбыратып, төменге қарайды: онда жел көтеріліп, аспан бұлттанып, жердің төрт пұшпағы қап-қараңғы боп, жаңбыр құйып тұр екен.

Аралар ызылдап ұшып жүр. Өтеш бар даусымен шақырып тұр. Жолақ жолбарыс қуаныштан ырылдап, ал аю барабанын бұрынғысынан да қатты соға бастайды.

Құрбақа сонда:

– Аспан әміршісі! Енді қайтуымызға болады, бірақ жерде тағы да осындай құрғақшылық бола қалса, қалай сізге хабарлаймыз? – дейді.

– Бірдене ойлап табарсың, құрбақам, тек енді біздің көзімізге көрінуші болма, – дейді Аспан әміршісі.

– Жақсы. Аспан әміршісі-ау, сізбен былай деп келісейік: «Бақ-бақ!» – деп дауыстап, айқайласам болды, сіз бізге жаңбыр жіберерсіз, – дейді құрбақа.

– Жарайды, жарайды, айтқаның болсын, – дейді Аспан әміршісі. – Тек енді сарайымда айқайламандар.

Екеуі осылай келіседі. Құрбақа өз әскерлерін кейін алып қайтады. Бұлар жерге қайтып келген кезде ыстық басылып, самал жел соғып, өзен гүрілдеп, жылғаларға мөлдір су толған, барлық жерде ағаштар көгеріп, құстар сайрап жүр екен. Құрбақаның туыстары да көбейіп үлгірген, олардың бәрі құрметпен қарсы алуға оның алдынан шығады.

Ал жолдан әбден шаршаған кішкентай, сиықсыз құрбақа өзінің баспанасына кіріп, ұйқыға кіріседі. Құрбақаның тынысы да жеңілдейді. Ол көзін жұмып, іштей күмпілдеп мақтанып жатып, ұйқтап қалады.

Сол кезден бастап құрбақа «бақ-бақ» деп даусын шығарса болды, лезде-ақ аспан әміршісі жаңбыр жібере қояды. Сондықтан да біздің арғы аталарымыз: «Құрбақа Аспан әміршісімен туыс, сондықтан еш уақытта құрбақаға тимеңдер, олардың еңбегі мен пайдасын әр уақытта естеріне сактандар», – деп балалары мен немерелеріне айтып отырады екен.

ТХАНЬ САНЬ

 аяғы заманда Каобинь деген жерде шал мен кемпір өмір сүріпті. Балалары болмапты. Өздері өте кедей тұрыпты. Шал мен кемпір күнде орманға барып, ағаш кесіп, оны базарға апарып, күрішке айырбастап күнелтеді екен. Қандай жұмыс болса да арланбай, екеуі таңертеңнен кешке дейін еңбектенумен болады. Үлкен де, кіші де, кедей-кепшік те оларға көмектесіп жүреді екен.

Нгаук Хоанг¹ олардың мейірімді екенін біліп, шал мен кемпірге бала сыйлайды. Бірақ қырсық болғанда шал ауырып, мұрагердің қызығын көрмей дүниеден қайтады.

Кемпір байгүс баласын жалғыз өзі өсіреді, бірақ көп кешікпей ол да қайтыс болады. Бала мәңгі көгеріп тұра-

¹ Нгаук Хоанг (Яшма әміршісі) – даос дінінің бас құдайы.

тын баньянның астындағы ескі лашықта жалғыз өзі тұра береді. Жұрт оны Тхань Сань деп атайды, яғни «тастан жаралған». Оның бар дүниесі – әкесінен қалған балта болатын. Тхань Сань орманға барып, күнде таңертеңнен кешке дейін ағаш кеседі. Оның ынталылығы мен еңбек-қорлығын байқап, Нгаук Хоангтың жіберген елшісі – аспан құдайы оны әскер ісіне және әр түрлі сиқырға үйретеді.

Бір күні баньян ағашының жанынан шарап сататын саудагер Ли Тхонг өтіп бара жатып, үлкен ағаштың аумақты көлеңкесіне дем алмақ боп тоқтайды. Бума ағашты ешбір қиналмай көтеріп келе жатқан Тхань Саньды көріп: «Байқаймын, мына адам өте күшті сияқты, өз үйіме алсам жақсы қызметкер болар еді» деп ойлайды.

Сонымен Ли Тхонг Тхань Саньмен сөйлесіп, інімдей боп біздікінде тұр деп үйіне шақырады. Бейтаныс адам сондай мейірімді, әдепті болғандықтан Тхать Сань қуанып, оның айтқанына көнеді.

Ли Тхонг арақ қайнатумен шұғылданады екен. Тхань Сань оған жақсы көмекші болады. Сол кезде бұлардың маңайында адам жаны түршігерліктей айдаһар пайда болады. Бұл қорқынышты айдаһар сиқыршы әрі адам жегіш екен.

Талай батыр оны құртпақ болады, бірақ ешкімнің күші жетпейді. Ақыры айдаһардың қаһарын жұмсарту үшін оған орда салып беруге тура келеді, оның қастығынан маңайдағы ауылдарды аман алып қалу үшін жыл сайын оған бір адамды құрбан етіп отырады екен.

Айдаһарға баратын кезек Ли Тхонгқа келеді. Ли Тхонг қорқып, не істеу керектігін білмейді. Осы кезде шешесі:

– Сенің орнына Тхань Саньды жіберу керек. Оның әкесі де, шешесі де жоқ, әрі келімсек, біздің әдеп-ғұрпымызды да білмейді. Оны алдау қиын емес, – дейді.

Айтылды – болды. Кешке Тхань Сань орманнан қайтып келген кезде Ли Тхонг оған әр түрлі дәмді тамақ пен шарап беріп тұрып:

– Бүгін түнде орданы күзететін кезегім еді, бірақ

жұмысым көп болып тұр. Бауырым, мархабат етші, бүгін менің орныма барсаң, танертең келген соң ұйқыңды қандырарсың, – дейді.

Ештеңе сезбеген Тхань Сань келісіп, ордаға кетеді. Түн ортасы ауғанда Тхань Сань қалғи бастайды, бірақ ол ұйқтамауға тырысады. Кенет орданың жанына қаһарлы айдаһар келеді. Тхань Сань қорықпайды, қолына балтасын ала салып, құбыжыққа тап береді.

Мейірімсіз айдаһар кескінін қалай өзгертсе де, Тхань Саньды қорқыта алмайды. Кешікпей-ақ жігіт қаһарлы айдаһарды қақ бөледі. Айдаһардың басын және алтын садағын жөбесімен алып, деревняға қайтып келеді.

Ли Тхонг пен оның шешесі қатты ұйқыда еді. Тхань Саньның даусын естіп, өздерінен өшін алайын деп келген екен ғой деп қорқып кетеді. Ал Тхань Саньның аман-сау келгенін көріп, онан сайын қорқады. Тхань Сань оларға ауыл-аймақты жексұрын айдаһардан құтқарғанын айтып береді. Ал Тхонг Тхань Саньның әңгімесін тындап алып, тағы бір қулық ойлайды.

– Не істедің сен?! – деп айқайлайды ол. – Баяғыдан бері патшаның айдаһарға тиіспендер, қастық істемендер деген бұйрығы болған. Ал сен патшаның өмірін бұздың. Дарға асылатын болдың. Таң атпай тұрған кезде қаш та, көрінбейтіндей бір жерге тығыл. Мен бәрін жөнге салайын.

Жігіт байғұс патшаның қаһарынан қорқып, Ли Тхонгпен, оның шешесімен қоштасып, тайып тұрады. Өзінің күркесіне, баньян ағашының түбіне барып, баяғыша ағаш кесе бастайды. Бұл кезде Ли Тхонг айдаһардың басын орталыққа апарып, елді айдаһардың қаһарынан құтқарған мен деп, патшаға жария етеді. Патша қуанып, оны патша әскерлерінің үстінен қарайтын бастық етіп тағайындайды.

Патшаның бойжеткен сұлу қызы болатын. Әр елден лайықты жігіттер құда түсіп келіп жатады, бірақ келгендердің ешбіреуі қызға ұнамайды.

Бір күні ханша патша бағында қыдырып жүреді. Тауды мекендейтін самұрық құс сұлу ханшаның төбесінен ұшып бара жатып, оған көзі түседі де, іліп ала жөнеледі.

Осы кезде Тхань Сань баньян ағашының түбінде отыр еді. Самұрық құстың сұлу қызды бүріп алып бара жатқанын көріп, садағын керіп кеп қалғанда, алтын жебесі ызылдап барып, құстың қанатына тиеді. Қанатынан жараланған құс ханшаны көтеріп, өзінің үңгіріне дейін жетеді.

Ал Тхань Сань құстың ізімен жүріп отырып, Самұрықтың үңгіріне келеді.

Осы кезде қызының жоғалғанын білген патша әскерінің бастығы Ли Тхонгқа ханшаны тап деп бұйырады. Патша қызымды тауып әкелген адамды такка отырғызып, қызымды күйеуге берем дейді. Ли Тхонг патшаның тапсырмасына қуанып кетеді, бірақ қалай орындау керектігін білмейді. Уақытты өткізу үшін, халыққа он күн ойнап-күліндер дейді. Сегіз күн, тоғыз күн өтеді, ал Ли Тхонг көңілі көншитіндей ештеңе ойлап таппайды. Оныншы күні Ли Тхонг Тхань Саньды кездестіреді. Ол да мейрамға келген екен. Тхань Сань Ли Тхонгтың патшаның қызын іздеп жүргенін білісімен, оған Самұрық құс туралы айтып береді. Ли Тхонг қуанып, өзінің әскеріне үңгірге баратын жолды көрсетуін өтінеді.

Тхань Сань оларды үңгірге алып келеді. Үңгірдің тереңдігі соншалықты, үңгірге түсуге ешкімнің батылы бармайды. Сол сәтте Тхань Сань жуан арқанмен белін байлап, мықтап ұстандар деп, үңгірге өзі түсе бастайды.

Самұрық құс алтын жебеден қанаты жараланған күннен бастап ауырып жатыр екен. Ханшаға өзін күттіріп қойыпты. Тхань Сань үңгірдің түбіне дейін жетеді де, бір бұрышқа тығылып, ханшаның жанынан өткенін күтіп жатады. Ол ханшаға дәрі беріп, Самұрық құсқа ішкіз дейді. Ханша жігіттің өзін құтқаруға келгенін түсініп, қатты қуанады.

Самұрық құс қатты ұйқыға кеткен кезде жігіт қызды арқанмен байлап, Ли Тхонгтың әскеріне белгі береді, олар қызды үңгірден шығарып алады. Ли Тхонг әскерлеріне үңгірдің аузын үлкен таспен бітеп, батыр жігітті тастап кетіндер деп бұйырғанын Тхань Сань білмеген-ді. Көпке дейін Тхань Сань үңгірдің қабырғасын ұрғылап, шығатын жер іздейді, бірақ таба алмайды.

Осы кезде Самұрық оянады. Ол Тхань Саньды көріп, оған тап береді. Бірақ Тхань Сань сиқыршыға айналып, Самұрықты жеңеді. Тхань Сань жан-жағына қарап, үлкен темір тордың ішінде отырған жігітті көріп:

– Сен кімсің? – деп сұрайды одан Тхань Сань.

– Мен теңіз патшасының баласы – ханзадамын, – деп жауап береді жігіт. – Бір күні қыдырып жүрген кезімде, Самұрық құс келіп, көтеріп алып кетті. Мына темір тордың ішінде отырғаным бір жылдай болып қалды.

Тхань Сань алтын жебелі садағын алып, тартып кеп қалғанда, темір тор быт-шыт болады. Ханзада өзін құтқарғаны үшін Тхань Саньға алғыс айтады. Сонымен екеуі теңіз патшасының сарайына қарай бет алады. Теңіз патшасы баласының аман-сау келгеніне шексіз қуанып, Тхань Саньға алғысын жаудырады, ал жігіт еліне қайтуға жиналған кезде, оған алтын мен інжу-маржандарды сыйлыққа тартады. Тхань Сань бәрінен де бас тартады, тек сиқырлы сырнайды ғана алады.

Уақыт өтіп жатады. Жігіт баньян ағашының жанындағы күркесіне қайтып келеді.

Ал бұл кезде өлген айдаһар мен Самұрық құстың рухтары жер-әлемді кезіп жүрген еді. Олар бір-біріне кездесіп, мұң шағысады. Сонымен олар ортақ жаудан өшін алмақ болып, патша қазынасына ұрланып кіреді, патшаның қымбат асыл тастарын ұрлап алып, Тхань Саньның күркесінің жанындағы баньян ағашының түбіне әкеп жайып тастайды.

Сарай күзетшілері патшаның ұрланған қазынасын іздеген кезде, лезде Тхань Саньның күркесінің жанындағы үлкен баньян ағашының түбінен тауып алады. Күзетшілер Тхань Саньды ұстап алып, зынданға тастайды.

Патшаның уәдесін орындайтын күні де келеді: Ли Тхонгқа тағы мен қызын беру керек-ті. Бірақ қырсық болғанда, ханша сарайға келгеннен бері күні бойы үндемей отырып көз жасын бұлайды кеп. Ал күйеу жігітте тағат жоқ.

Ли Тхонг барлық сиқыршылар мен тәуіптерді шақырып алады, бірақ олардан еш көмек болмайды.

Осы кезде Тхань Саньды зынданға салыпты деген ха-

бар Ли Тхонгқа жетеді. Ли Тхонг қорқып кетеді. «Егер Тхань Саньды босатып жіберсе, ол бар шындықты айтады. Онда менің жағдайым қиын болар» деп ойлайды.

Зынданда жатқан Тхань Сань қамығып, теңіз патшасы сыйлаған сиқырлы сырнайын алып тартады. Сырнайын тартып, реніштері мен қайғысын, ханшаның өзіне көңіл аудармағанын, Ли Тхонгтың қаскүнемдігін айтып, мұнды әнін тебіреніп шығайды. Сырнайдың сарыны жан-жаққа түгел жайылып, патша сарайына дейін жетеді. Ханша ұйқыдан жана ояңандай жадырай күліп, сырнайды ойнаған адамды сарайға алып кел деп бұйырады.

Сарайға Тхань Саньды алып келеді. Жігіт басынан кешкен қиыншылықтарды түгел айтып береді. Патша оны тындап алып, Ли Тхонг пен шешесін алып келуді бұйырады да, Тхань Саньға олардың тағдырын өзің шеш дейді. Бірақ жігіт жауыздарды аяйды. Дегенмен, бұларға құдайдың өзі жазасын береді. Олар үйіне келе жатқанда жай түсіп, Ли Тхонг та, шешесі де өледі.

Патша Тхань Саньға қызын беріп, ұлан-асыр той жасайды. Үйлену тойы туралы естіп, құда түскен әр елдің ханзадалары қорланып, ашуланады. Олар әскерлерін жинап, патшаға қарсы соғыс ашпақшы болады.

Патша қызын қайдағы бір кедейге беруге қалай дәті барды деседі. Тек Тхань Саньның сырнайының даусын естіген кезде, ханзадалардың әскерлері найзалары мен жебелерін лақтырып тастап, соғысудан бас тартады. Ханзадалар татуласуға мәжбүр болады. Ал Тхань Сань олардың әскерлеріне күріш беріп, тамақтандыруды бұйырады. Оларға бір бақыраш күріш алып келеді. Әскерлер кішкентай бақырашты көріп, азсынып ренжиді. Сонда Тхань Сань келіп:

– Егер осы бақыраштағы күрішті түгел тауыссаңыздар, мен сіздерге аянбай сыйлық беремін, – дейді.

Әскерлер күрішті жеп жатыр, жеп жатыр, ал күріш азаятын емес. Ол Тхань Саньға ризашылығын айтып, үйді-үйлеріне қайтады. Сонымен патша Тхань Саньға тағын береді, ал аспан құдайы оған сөзбен айтып жеткізе алмайтындай бақытты өмір береді.

АЛТЫН КЕБІС

Баяғы заманда екі қызы бар бір кемпір өмір сүріпті: біреуі туған, біреуі өгей қыз екен. Өгей қызын – Мугазо, туғанын – Мухалок деп атапты. Екеуі де бір күнде, жылқы жылы туыпты, екеуі бір-біріне сондай ұқсайды екен. Оның қайсысы үлкен, қайсысы кіші екенін айыру қиын болса керек. Шешесі де айыра алмайды екен.

Бір күні шешесі туған қызына:

– Өтінемін, Мугазоны үлкен апам деп айтшы, – дейді.

Мухалокқа бұл сөз ұнамайды, ол:

– Түрі де, бойы да мендей. Қалайша оны үлкен апам деймін? Не істесен де олай деп айтпаймын! – дейді.

– Білесің бе? Бүгін сен оны үлкен апам де, ал ертең ол сені солай десін. Сонда ешбір реніш болмас еді, – дейді.

Бірақ Мухалок Мугазонын не айтарын да күтпей:

– Олай болмайды! Мугазо мені үлкен апам деп айтқысы келсе, мейлі, онда ылғи айта берсін. Ал кезекпен айтатын болсақ, ел күлетін болады, ұятқа қаламыз, – деп дөкірлеу жауап береді.

Кемпір әбден шатасады, енді не болса да екі қызға бірдей болсын деп:

– Тоғанға балық аулауға барындар. Қайсың көп балық ұстасаң, соның үлкені боласың, – дейді.

Қыздар тоғанға барса, тоған толған әр түрлі балықтар. Мугазо бара суға кіреді, ал жайбасар Мухалок тоған жағалап жүріп алады.

– Сен не күтіп жүрсің? – деп дауыстайды оған Мугазо. – Ауды ал да, суға түс.

Бірақ Мухалок естімегенсіп, ештеңе болмағандай-ақ қыдырып жүре береді. Кенет Мугазо көңілдене айқайлап жібереді – ауға көп балық түскен-ді. Осы кезде Мухалок та суға секіріп түседі.

– Ой, қандай суық еді! – деп дауыстап, ол балықты шошытып жібереді. Мугазо, тындашы, су мұздай екен.

Сенің шығатын кезің болды. Шық та күнге қыздырынып, дем ал, әйтпесе суық тиіп қалуы мүмкін.

Мугазо Мухалокты тыңдап: «Ау толған балық ұстадым, сол жетер» деп ойлап судан шығады. Орамалына оранып, ағаштың түбіне отырып, ұйқтап кеткенін де сезбей қалады. Ал балық толған ауы су ішінде қалады.

Мугазо ұйқтап жатқан кезде, Мухалок қызғаныштан іші күйіп, балық толған ауды қарағыштап жүреді. «Мугазо өгей қыз, еш уақытта оны үлкен апам демеймін деп ойлайды. Бірақ шешеміз қайсың көп балық ауласаң, соның үлкені боласың деді ғой. Әне, ол қандай көп аулаған... Сонда ол үлкен болмақ па? Жоқ! Ондай маскараға мен шыдамаймын! Аудағы балығынан алып, өзімдікіне салайын да».

Мухалок солай істейді де. Ол енді үйіне кетейін деп жатқан кезде, Мугазо оянып ауға жүгіріп барып, ішінде бір де бір балықтың жоғын көріп, ашуланып:

– Мухалок, менің барлық балығымды алып алған сенбісің? – деп сұрайды.

– Мен алған жоқпын, – деп Мухалок апасымен шапылдап ұрсысады.

– Ұялсайшы! Аудағы балық менікі, ал сенің балығыңның қайда екенін білмеймін.

Мугазо балығын Мухалоктың алғанын біледі, басқа алатын бұл жерде ешкім жоқ-ты, бірақ қазбалап сұрамайды. Әйтпесе Мухалок ашуланып, төбелесуден тайынбайды. Мухалок – туған қызы, ал бұл – Мугазо – асырап алған қыз. Сондықтан Мугазо қайғырады да қояды.

Үйіне құр қол баруға қорқады, өйткені оны ұрсып, ұруы да мүмкін. Қыз жыламсырап суға тағы да түседі. Судың ішінде көп тұрады. Бұл жолы ауға балық аз түседі: үш кішкентай жайын мен кішкентай теңге балық. Бұл кезде Мухалок шешесіне балық толған ауды беріп, балықты көп ауладым деп мақтанған еді. Мугазо үш жайын балықты әкеп береді. Шешесі оған ұрысып, бүгіннен бастап Мухалокты үлкен апам деп атайсың дейді, онымен қоймай жазалап, ешкі бағуға жібереді.

Мугазо кішкентай теңге балықты аяп, шешесіне бермей алып қалып, құдыққа қоя берген еді. Сол кезден бастап, қыз ешкіні қалай айдап шығады, солай құдыққа күріш тастап тұрып:

– Теңге балық, теңге балық! Шыға қойшы, енді балық. Мен саған күріш беремін, – деп ақырын күбірлеп сөйлейтін болады.

Теңге балық өсе келе, мейірімді қызға үйір болып алады. Бірақ ызақор Мухалок сіңлісінің біртүрлі танқаларлықтай мінезін байқап қалады: ешкілерді бағуға айдап шығарады да құдықтың басында күріш жеп отырады. Содан Мухалок Мугазоны андиды. Сіңлісінің теңге балыққа жем беріп жүргенін білген соң, оған арам ой келеді. Келесі күні Мугазо біреудің бақшасына түсіп кеткен ешкілерді айдап шықпақ боп жүгіріп кеткен кезде, Мухалок күріш салған табақты алып құдықтың жанына келеді де, Мугазо сияқты тұп-тура:

– Теңге балық, теңге балық! Шыға қойшы, сен балық! Мен саған күріш берейін, – деп шақырады.

Теңге балық Мугазо шақырып тұр деп ойлап, су бетіне жүзіп шығады. Сол кезде Мухалок оны пышақпен періп қалып, үшке бөледі де, қамбаға жасырынып отырып, жеп алады. Ал шешесіне ештеңе айтпайды.

Осы кезде Мугазо қайтып келіп, табақтағы күрішті ала салып құдыққа қарай жүгіре жөнеледі: теңге балығы ашығып қалған болар, соның бәрі әлгі бір жолын болмағыр ешкінің қырсығынан. Теңге балықты шақыра бастайды. Қанша шақырғанымен ол көрінбейді. Сонда Мугазо жақсы көретін балығының бірденеге ұшырағанын біліп, жылап жібереді.

Сол күннен бастап ол ештеңе ішпейді де, ештеңе жемейді де, тіпті ұйқтай да алмайды.

Бір күні түсіне теңге балық еніп:

– Апашым, қайғырма да, жылама. Егер мені жақсы көрсен, бамбук таяғының ішінде жатқан менің сүйектерімді кокос жаңғағының қабыршағына салып, жолдың түйіскен жеріне көм, – дейді. – Ешкілерді күнде жайылымға шығарған кезде, сен жолдың жанымен өтетін боласын. Қаскүнем Мухалок мені алдап соқты да,

жеп қойды, ал сүйегімді бамбук таяғының ішіне тыға салып, суы бар үлкен қыш құмыраның жанына көміп тастады.

Мугазо оянып, жаны түршігіп кетеді. Ол сол сәтте ішінде үлкен қыш құмыра тұрған жерге жүгіріп барып, қаза бастайды. Шынында да, кешікпей-ақ бамбук таяғын суырып алады, ішінен балықтың сүйегін көреді. Қыш бамбук таяғының ішінен балықтың сүйегін шығарып алып, кокос жаңғағының қабыршағына тығып, жолдың түйіскен жеріне көмеді. Күнде ешкілерді айдап жол бойынан өткен сайын тоқтайды. Ол жақын адамының моласын күткендей теңге балықтың моласын да баптап күтетін болады.

Бір күні төбешіктің жанына келіп, қыз танданып тұра қалады: жерде әдемі алтын кебіс жатыр еді. Мугазо кебісті алады да, ешкім көрмесін деп, тығып тастайды. Мола үстінен ұшып бара жатқан қара қарға жерден жылтыраған бірдеңені көріп қонған кезде, Мугазо тауып алған алтын кебістей кебісті көреді. Қарға кебісті тұмсығымен іліп алады да, патша сарайына ұшып барып, түп-тура патшаның алдына әкеп тастай салады.

Сол күні теңге балықтың сүйегі жоқ боп кетеді.

Сарайында дем алып отырған патша алдына кеп түскен әдемі алтын кебісті көріп таңғалады. Мұндай кебіс тек ғажап сұлу да, шебер қызға лайық деп ойлайды патша. Сондықтан патша елдегі барлық қыздар сарайға келіп, кебісті киіп көрсін, кім де кімнің аяғына кебіс дәл келсе, сол ханым болады деген бұйрық шығарады. Кешікпей жан-жақтан сарайға қыздар шұбырып келе бастайды. Кебіс аяғымызға дәл келсе екен деп қай-қайсысы да армандайды. Бірақ кебіс біреулеріне — үлкен, енді біреулеріне кішкентай болады. Қыздардың бәрін сарайға шақырып жатыр деген хабар Мугазоның өгей шешесіне де жетеді. Ол да Мухалокты жолға шығарып салуға жиналады. Сарайға мені де жібер деп Мугазо да өтінеді, бірақ шешесі үйде отыр деп, оны жібермейді. Жалынып-жалбарынса да ешбір көмек болмайды. Көз жасын бұлағаннан басқа не істесін байқұс Мугазо? Ол жылап жібереді. Осы кезде шешесі үлкен

себетке жаңғақ, күріш, күнжітті салып, Мугазоны шақырды да:

– Мен мына себетке байқамай жер жаңғағын, күріш, күнжіттің дәнін салып жіберіппін. Осыны бөліп алсаң, сені патшаға жіберемін, – дейді.

Кемпір Мугазо мұндай тапсырмаларды орындай алмайды деп ойлайды. Мугазо бұны түсінеді, бірақ дегенмен жұмысқа кірісіп кетеді. Мугазоның бақытына қарай, жер құдайы – Бхагавани оны аяп, көмекке қанатты құмырсқаларды жібереді: олар көзді ашып-жұмғанша күнжіттің дәнін іріктеп бөліп шығарады. Содан соң қаршығаны жібереді: жер жаңғағын бөліп шығарады. Ешкім істей алмайтын жұмыс түгел істеледі. Мугазо қуанышы қойнына сыймай, шешесіне жүгіріп барып:

– Қараңызшы, шешетай, жер жаңғағы да, күріш пен күнжіт дән де жеке-жеке бөлінді, – дейді.

Шешесі мынадай ғажапқа таңғалады, бірақ Мугазоны сарайға жібермейді. Шатасқан бір шумақ жібек жіпті әкеп беріп:

– Егер барғың келсе, әуелі мына шатасқан шумақ жіпті тарқатып, қайтадан ора, – дейді.

Мугазо қайғырады, бірақ көзіне мөлтілдеп жас келсе де, ісіне кірісіп кетеді. Бхагавани бұл жолы да мейірімді қызға жаны ашып, оған көмекке үлкен қанатты құмырсқаны жібереді. Құмырсқа шумақ жіпті айнала жорғалап, жіптің үзілген ұшын көрсете бастайды. Құмырсқаның арқасында Мугазо ісін лезде бітіріп, шешесіне барып, алдына қайта оралған жіпті тастап:

– Шешетай, жіпті тарқатып, бір шумақ қып қайта орадым, – дейді.

Сонымен кемпір өгей қызын патша сарайына жіберуге мәжбүр болады.

Тордан еркіндікке шыққан құстай, қыз үйден атып шығады да, алтын кебіс жасырған егіс даласынан алыс емес жердегі күзет мұнарасына қарай жүгіре жөнеледі. Патша сарайына келіп, қара қарға патшаға әкеп берген кебісін киген кезде, кебіс аяғына шап-шақ келе қалып, ел таң-тамаша болады. Патша сол сәтте-ақ үйлену тойына дайындық жасауға бұйрық беріп, Мугазоны ханым деп

жариялайды. Осы кезде Мугазо тығып алып келген алтын кебістің сынарын шығарып, патшаға береді. Патша өз көзіне өзі сенбейді. Кебіс патшаның қолындағы кебістің сынары болып шығады.

– Мұндай ғажап кебісті тіккен кім? – деп сұрайды патша.

Мугазо болған жағдайдың бәрін тәптіштеп айтып береді. Мухалок екеуінің балық аулағанын, ауына теңге балықтың түскенін, оны мәпелеп күткенін, балық өліп қалып, жолдың түйіскен жеріне жерлегенін, ақырында ойламаған жерден оның моласына алтын кебістің пайда болғанын әңгімелейді. Патша қызды тындап болып:

– Шындығында, сені маған сарайға әкелген Бхавани еді, – дейді.

Ал кемпір Мугазоның патша әйелі болғанын, кебістің оның аяғына дәл келгенін, туған қызының бақыты ашылмай, өгей қызына бақыт қона қалғанын күндеп, аласұрады. Келесі күні кемпір патша сарайына келіп, патшаға:

– О, данышпан патша! Сен менің қызым Мугазоны әйел қып алыпсың. Ол біраз күн туған үйіне барып қонақ болып кетсін, соны сізден өтінемін. Кешікпей қайтып келіп, қайтадан өзіңе адал қызмет ететін болады, – деген сөздер айтады.

Патша келіседі, бірақ көп кешіктірмей Мугазоны түптура патша сарайына алып келесің дейді кемпірге.

Кемпір бүкіл жол бойы үндемейді. Үйіне әкелгеннен кейін Мугазоны тамаққа да, шайға да шақырмайды, не төсеніш, не көрпе бермей тақыр жерге жатқызады. Таң атар-атпастан кемпір Мугазоны тоған жанында өсіп тұрған кокос жаңғағын жинауға жібереді, Мугазоның тындамауға шамасы болмайды. Ал кемпір туған қызына балтаны ал да, өгей қыздың соңынан бар деп бұйырып:

– Оның ағаштың басына жоғарырақ шыққан кезін күтіп тұр да, ағаштың дінін шауып жібер, – дейді.

Ал Мугазо еш алансыз пальманың басына шығады. Ол ағаштың ұшар басына шыққан кезде, Мухалок дінді шабуға кіріседі. Мугазо ағаш құлап бара жатқан кезде екінші пальмаға секіріп те үлгереді. Мухалок екінші

пальманың да діңін шаба бастайды. Мугазо үшіншісіне секіріп түседі, Мухалок үшінші пальманы шаба бастағанда, Мугазоның баратын жері болмай, пальма гүрс етіп құлайды. Мугазо тоғанға түсіп батып кетеді.

Мугазо өлгеннен кейін алтын тасбақаға айналып, сол тоғанның түбінде тұрып қалады.

Мухалок үйіне жүгіріп келіп, болған оқиғаны шешесіне айтады. Енді қайткен күнде де патшаның әйелі Мухалок болатын болды деп екеуі қуанады. Мухалок Мугазодан айнымайды ғой.

– О, мәртебелі патша, – дейді патшаға тағзым етіп. – Сен Мугазоны үйге жіберген күні, орта жолға жетпей-ақ қашып кетті. Іздемеген жерім жоқ, таба алмадым. Тақсыр қаһарыннан қорқып, екінші қызымды алып келдім. Сұлулығы Мугазодан кем емес. Әзірше көңіліңді аулай тұрсын, ал Мугазо табыла қалса, сол сәтте өзіне ертіп алып келемін, – дейді.

Солай деп кемпір Мугазоны шын аяған адамша еңкілдеп жылап, патшаның аяғына кеп жығылады. Алайда кемпірдің мінезі патшаға онша ұнаңқырамай:

– Қызыңды алып келген екенсің, қалдырып кет. Бірақ Мугазоны қайткенде де тауып әкелесің! Естідің бе? – дейді.

Кемпір патша жарлығын орындамақ боп, басын иіп тағзым етіп, патша сарайынан шығып кетеді. Жарты ай өтеді, кемпір көрінбей қояды. Патша қайғырып, көңілін біраз сергіту үшін аң аулауға шықпақ болады. Күзетшілері мен нөкерлеріне садақ пен жебе, істік пен найзаларды дайындандар, тазыларды да жіберіндер деп бұйырады. Патша нөкерлерімен орманды, ой-қырды аралап, Мугазо батып кеткен тоған суының жиегіндегі кокос жаңғағы бар үш пальма ағашына кеп тірелгенше тоқтамай көп жүреді. Осы тұста ойламаған жерден патшаның ұнжырғасы түсіп, әрі қарай жүргісі келмейді, Мугазосын ойлайды. Патша өзінің жылағанын ешкім көрмесе екен дейді, бірақ көзінің жасын тоқтата алмайды.

– Неге екенін білмеймін, мына тоғанның жанына келгенде, жүрегім бірденені сезгендей біртүрлі ауырлап

кетті, — дейді патша. — Мүмкін, бұл тегін болмас? Тоғанды жақсылап түгел қарап шығу керек!

Әскерлері сол сәтте суға секіріп түсіп, сүнгіп түгел қарап шығады, бірақ алтын тасбақадан басқа ештеңені таппайды. Тасбақаны салтанатты түрде патшаның алдына алып келеді. Тасбақаға патшаның қолы тиіп кеткенде, ол өксіп жылап жіберді. Осы кезде патшаның да көзінен жас ыршып түседі. Осының бәрі оған біртүрлі ғажап боп көрінеді. Ол нөкерлеріне сарайға қайта беріндер деп бұйырып, алтын тасбақаны өзі алып жүреді. Сарайға келісімен патша тасбақаны таза алтын құйылған хауызға жіберіндер деп бұйырады және өзі күн сайын келіп көріп тұрады. Патша келген кезде тасбақа бірденеден жапа шеккендей шағымданып жылайды. Тасбақа жылаған сайын патшаның көзінен жас бүрк ете түсіп, жаны қиналып, қайғыға төзе алмайтын болады.

Патшаның күнде хауызға барып, алтын тасбақаны көрген кезде жылайтынын Мухалок байқап жүреді. Оның ызасы келеді. Патшаның нөкерлерімен аң аулауға кеткенін күтіп жүріп, олар кетісімен алтын тасбақаның қабыршағын патшаның көзі түспейтіндей алысырақ жерге лақтырып жібереді де, өзін жеп қояды.

Аңнан шаршап келген патша бірден алтын хауызға барса, тасбақа жоқ. Мухалоктан тасбақа қайда деп сұраса, көргем де жоқ, білгем де жоқ дейді. Патша қатты ашуланып, кімнің қаскүнемдік істегенін білетін елдегі ең данышпан-сәуегей адамды тауып әкеліндер деп бұйырады. Енді тайсақтаудың ешбір амалы жоқ екенін түсінген Мухалок, бәрін мойнына алады.

Мухалок қораның сыртына лақтырып жіберген тасбақаның қабыршағы әнші құсқа айналған еді. Сол құс сарайдың шатырына шығып, ән шырқайды. Оның әні сондай қайғылы еді, естіген адамдардың жүректері сыздайды. Патша да оның әнін естіп, қайғырып:

— Егер сен, менін сүйікті Мугазом болып, шынымен құсқа айналсаң, онда менің қолыма қоншы! — дейді.

Патша сөйдеп қолын созады. Құс сол сәтте-ақ патшаның алақанына қонады. Патша құсқа қымбатты тастар-

мен безендірілген алтын тор орнатындар деп әмір етеді. Сол кезден бастап патша құсқа, құс – патшаға бауыр басып кетеді. Құс өнін шырқағанда патшаны қайғы басады. Мухалок мұны байқап, тағы да қызғанады. Патшаның сарайдан бір жаққа кеткенін аңдып, кетісімен құсты тордан ала салып, жеп қояды. Патша қайтып келгенде құстың тор ішінде жоқ екенін көріп, іші мұздай боп кетеді.

– Бұл қалай? Құс қайда? – деп сұрайды ол Мухалоктан.

Бұл жолы Мухалок қулығын асырып:

– Таксыр, өміріңізге құлдық, қалай болғанын айтайын. Ас үйде тамақ пісіріп жүр едім, кенет құстың тордан шығып терезенің алдында ұшып жүргенін көрдім, кенет ол ошақта қайнап тұрған қазанға құлап түсті. Енді оның жүнін жұлып, пісіріп сіздің алдыңызға тамақ етіп әкелгеннен басқа амал қалмады, – дейді.

Мухалок осылай деп патшаның алдына құстың етін әкеп қояды, бірақ табақтағы құс әнші құс емес, мүлдем басқа құс еді. Патша құсқа тиіспейді, Мухалокқа да ештеме демейді, тек оған деген ызасын ішіне сақтайды...

Мухалок құстың жүнін жұлып, қауырсынын қораның сыртына лақтырып тастаған еді. Көп кешікпей осы қауырсыннан биік әдемі бамбук өседі. Бір күні патша қораның сыртына шығып, бамбукты көріп:

– Бұл жерге ешкім бамбук отырғызған жоқ еді ғой! Қалай пайда болған, өзі сондай биік те, әдемі екен, ә? – деп айқайлап жібереді.

Мухалок патшаның айтқан сөзін естіп: «Ең жақсысы бұл бамбукты кесіп, отқа жағу керек» деп ойлайды.

Патшаның аң аулауға кеткенін аңдып, сол сөтте-ақ қолына балтаны ала салып, қораның сыртындағы бамбукты шауып, пешке салып жағып жібереді. Түбірін тамырымен қазып алып, патша сарайынан екі күндік жерге апарып көміп тастайды.

Бұл жолы тамыр бүршік жарып, дәл жол бойында көкпенбек боп әдемі, хош иісті жемісі бар ағаш өсіп тұрады. Ағаштың көлеңкесіне бір егде әйел күрке тігіп, сонда тұрып әр түрлі заттар сата бастайды. Ағаш

гүлдеп, жеміс беретін болар деп ойлайды әйел, бірақ оның ойы орындалмайды. Бір күні ол таңданып, өзінен-өзі отырып:

– Ғажап... Сондай мықты, сондай жас ағаш, бірақ жеміс бермегені қалай? – дейді.

Кемпір осылай деген кезде, ағаштың бір бұтағына піскен жеміс пайда бола қалады, өзінің түсі қызғылт сары, көздің жауын алады. Хош иісі ғажап-ақ.

«Мынадай ғажап жемісті алсам, оған қарап, сүйсінуден жалықпас едім» деп ойлайды кемпір. Ол бірнеше рет басын көтеріп, құрмаға қарағыштайды.

Осы кезде жеміс бұтақтан үзіліп, кемпірдің себетіне топ ете түседі. Кемпір жеп алмақ болады, бірақ мұндай ғажап жемісті жеу қиянат қой деп ойлап, қоя салады. Сөйтіп, әлгі жемісті күріш салған құмыраға тығып қояды.

Сол кезден бастап, кемпір бір жаққа шығып кетсе болды, біреудің үй-ішін жинап, тамақ пісіріп, дастарқан жасап қойып жүргенін байқайды.

Алғашқыда кемпір еш нәрсені де ойламай ішіп-жеп жүре береді, бірақ кейіннен ол бұл не қылған ғажап деп білгісі келеді.

Бір күні ол себеттерін мойынағашқа іліп алып, күркесінен шығып кетеді, кешікпей қайтып келіп, үйдің айналасында жасырынып тұрып, не болар екен деп күте бастайды. Бір мезетте бір сұлу қыздың үйін жинап, еденін сыпырып болып, тамақ пісіре бастағанын көреді. Кемпір «Мына сұлу қыз қайдан келді? Хош иісті құрмадан пайда болмады ма екен?» деп ойлап, жайлап басып келіп құмыраның ішін қараса, ішінде құрма жоқ, тек қабығы ғана жатыр. Кемпір қабықты құмырадан алып, тығып қояды да, ошақ басында тамақ пісіріп жүрген қызға дауыстайды. Қыз қорқып кетіп, құмыраға жүгіріп барады, бірақ оның ішінде қабық жоқ еді. Сонымен қыз ұялып, лашықтың ортасында тұрып қалады. Кемпір күлімдеп:

– Сенің мынадай әдемі хош иісті құрмадан шығып, мен сияқты жалғыз басты, кәрі кемпірге көмектесуің қалай? – деп сұрайды.

Қыз кемпірге өзінің барлық тарихын айтып беріп, оған жаны ашығандықтан көмектесетінін айтады.

Таңданған кемпір қыздан:

– Құрманың ішінде отырғанда не жедің? – деп сұрай береді.

Мугазо күлімдеп:

– Ештеңе жеген жоқпын, өйткені қарным ашқан жоқ, бірақ бірдеңе жегім келе қалса, ең бір дәмді тамақтарды табар едім, – деп жауап береді.

Кемпір қыздың айтқанын тыңдап болып, оны қыз ғып асырап алатынын айтады. Сонымен Мугазо кемпірмен бірге тұрып қалады.

Бірнеше күннен соң Мугазо кемпірге:

– Шеше, патшаға барып, оны қонаққа шақыр. Егер патша не жағдаймен деп сұраса, үйлену тойына деп айт, – дейді.

– Қызым, не деп тұрсың? – деп кемпір дауыстап жібереді. Үйіміз қаусап тұрған жаман лашық. Патша мұнда келмейді. Ал егер келе қалса, оған не тамақ береміз?

– Оған қам жеңе, шешей, – дейді Мугазо, – менің айтқанымды істе. Бәрін де өзім реттеймін.

Кемпір келісіп, қолына таяғын ұстап, сарайға қарай бүкшеңдей жөнеледі. Қираландап жеткен кемпір патшаның алдына келіп, оны қонаққа шақырады. Патша көпке дейін келіспейді, бірақ, дегенмен, кемпір оны көндіреді. Тек патша оған: сарайдан кемпірдің үйіне дейінгі жолға кілем төселсін деп шарт қояды. Кемпір патшаны тыңдап болып, иіліп тағзым етіп, үйіне қайтады. Келе жатып, не істеуім керек, қалай болар екен деп қайғырады. Келіп, жұпыны лашығының орнында бүкіл астанада жоқ ғажап әдемі сарайдың тұрғанын көргенде, оның таңырқауында шек болмайды. Сарайдың іші толған жалт-жұлт еткен сәнді жиһаздар, тойға лайық неше түрлі дәмдер. Мугазо кемпірдің алдынан жүгіріп шығып:

– Ризамысың, шешей? Қонаққа келем деді ме, патша? – деп сұрайды.

Кемпір бәрін тәптіштеп айтып береді: патшаның сарайына қалай барғанын, патшаны қонаққа кел деп

көндіргенін және патшаның қойған шартын да ұмытпай айтады.

Мугазо күлімдеп, былай дейді:

– Барыңыз, шешей, оның сарайынан біздің үйге міндетті түрде кілем төселеді деп патшаға айтыңыз.

Кемпір тағы да жолға шығады. Ол табалдырықтан аттай бергенде-ақ, лашықтан бастап жол үстіне сирек кездесетін әдемі кілемнің төселе басталғанын көреді. Кемпір кілемнің үстімен жүріп келе жатып, ішінен: «Мугазо жай адам емес, қасиетті қыз» деп ойлайды. Кемпір сарайға келіп, патшаға:

– Ұлы патша, сарайыңыздан тура біздің үйге дейінгі жолға кілем төседім және күннің көзі бетінді шалмасын деп жол үстіне лапас жасаттым. Енді жиіркенбей-ақ біздікіне қонаққа келуіңізге болады ғой! – дейді.

Патша жолға қараса, расында да сирек кездесетін әдемі кілем төселгенін көреді. Қалай бұл кемпір менін шартымды сәтті орындаған деп патша таңырқайды. Күн қайнап тұрған кез еді, сондықтан патша кемпірге қайта бер деп бұйырады да, өзім кешке, ыстық қайтқан кезде барам дейді. Кемпір қайтып келеді. Мугазо оны қарсы алып:

– Шешей, сіз мен туралы патшаға ештеңе айтқан жоқсыз ба? – деп сұрайды.

– Жоқ, ештеңе деген жоқпын, – деп жауап береді кемпір, – мен сен туралы ешкімге ештеңе айтқан жоқпын.

Сонда Мугазо тойға туған-туыстар мен таныстардың бәрін шақыр деп кемпірден өтінеді. Халық көп жиналады. Келгендер мына бишара кемпір осыншама көп адамға қалай тамақ жеткізеді деп таңғалады. Олар дастаркандағы неше түрлі тағамдарды көргенде:

– Бұның бәрін кім дайындады? – деп сұрай бастайды.

– Бұның бәрін пісірген өзім, – дейді кемпір. Мугазо туралы ләм демейді. Мугазо бұл кезде келесі бөлмеде тып-тыныш отыр еді.

Міне, енді күн де батысқа қарай еңкейді, патшаның да зембілі көрінеді. Патша табалдырықтан аттағаны

сол-ақ екен, баяғы өзіне белгілі қайғыны тағы сезінеді. Кемпір оны қарсы алып, әдемі етіп құрып қойған шымылдықтың жанына ертіп келеді. Патша отырады, ал бар ойы басқа жақта болады. Шымылдықтың ар жағында сүйікті Мугазосының тұрғанын ол қайдан білсін!?

Мугазо қорқорға темекінің жапырағын нығыздап салып, патшаға бер деп кемпірден өтінеді, егер патша қорқорды кім жасады деп сұраса, мұны жасаған бір қыз деп айтарсыз, дейді. Кемпір қорқорды алтын табакқа салып, патшаға апарады. Табактың ішінде шебер оралған темекі жапырағын көріп, патша қобалжи бастайды; бір кезде осындай шебер оралған қорқорды шеккені бар еді – оны патшаға берген сүйікті Мугазосы болатын.

– Қорқорды кім жасады? – деп сұрайды патша.

Кемпір Мугазоның айт дегенін айтып береді. Патша қайғырып, ауыр ойға кетеді, содан кейін ол тойға келген қыздардың қайсысы қорқорды шебер жасай білсе, сол қыз патшаның әйелі болады деп жариялайды. Қыздардың бәрі де қорқор жасауға кіріседі, бірақ бір де біреуін табактың ішінде жатқан қорқормен салыстыруға болмайды. Осы кезде Мугазо бөліш пісіріп, патшаға апарып бер деп бұйырады. Патша бөлішті жеп көріп, онан сайын танданады, кемпірді шақырып алып:

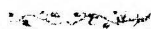
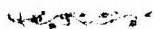
– Қадірлім, қорқорды кім жасап, бөлішті кімнің пісіргенін айтыңызшы!? – деп сұрайды.

Кемпір тағы да Мугазоның айтқан сөзін айтады. Осы кезде патша шыдай алмай қатты ашуланып, дауыстап жібереді:

– Өтірік айтасың! Бұндай темекінің жапырағын ширатып, бөлішті шебер пісіру тек менің сүйікті әйелім Мугазоның ғана қолынан келеді!

Шымылдықтың ар жағында тұрған Мугазо бұл сөзді естігенде күрсінеді. Патша оның қайғылы күрсінісін естіп қалып, шымылдықты ашып кеп қалады. Сол жерде Мугазоны көріп, қолынан ұстай алып, жылап жібереді. Патша ең әдемі зембілді әкеліп, құрметпен әйелін сарайға алып жүруін бұйырады.

Мугазо патшаға зұлым Мухалок пен оның мейірімсіз

шешесінің істеген зұлымдығынан көрмеген қорлығынын жоқтығын түгел айтып береді.

Мугазоны тыңдаған патша Мухалок пен оның шешесінің соншалықты мейірімсіз де зұлым екенін түсінеді.

Мухалок Мугазоның даусын естіп, бөлмесінде отыра алмай аласұрады. «Не істеуім керек? Енді сарайдағы менің орнымды Мугазо алатын болды ғой». Ол ерте тұрып, түп-тура Мугазоға барады, оған жылы-жылы сөйлеп, бәрін сұрайды, содан соң:

– Мен сені тірі көрем деп үміттенбеген едім, салт бойынша сарайдағы орныңды басқан едім, – дейді.

Мугазо үндемейді. Сонда Мухалок Мугазоның сұлулығын айтып мақтайды кеп, ал өзі оған сұлулығынын сырын айтқызып алып, қалай патшаның нақ сүйері болсам екен деп ойлаумен болады.

– Айтшы, сіңлім, сендей әдемі, әппақ болу үшін не істеуім керек? – деп Мугазоның жанынан кетпейді.

Мугазо қалжындап:

– Үлкенірек қазанға суды ыстық етіп құй да, соған шомыл. Бірден-ақ сұлуланып кетесің, – дейді.

Мухалок оның сөзіне нанып, бөлмесіне барады да, суды қайнатып, қазанға құяды, содан соң суға секіріп түсіп, пісіп қалады.

Мұны естіген мейірімсіз кемпір шошып, сарайдан аулаққа кетеді. Ал патша мен Мугазо бақытты өмір сүреді.

Кхмер ертегілері

ҰШАТЫН БАЛЫҚ ҚАЛАЙ ПАЙДА БОЛДЫ

Кампучия жағалауындағы Кампонгсаом деген жылы шығанақта ұшатын балықтар мекендейді. Бұл балықтар қалай ұшатын болған? Бұл туралы Кхмер карттары былай деп баяндайды екен.

Баяғыда шығанақ жағасында ағайынды екі балықшы мекендепті.

Екеуі де үйленген екен, үлкенінің әйелі ақылды да еңбекқор, ал кішісінің әйелі ақылсыз, әрі жалқау болыпты. Бір күні үлкенінің әйелі күйеуіне:

– Екеуіміз таңертеңнен түннің біруағына дейін еңбектенеміз, ал бәрібір кедей тұрамыз. Теңіз түбі толған інжу-маржан деп айтады. Теңіз суын түк қалдырмай сарқып тастайық та, түбіндегі інжу-маржанды алайық. Көзді ашып-жұмғанша байып кетеміз, – дейді.

Күйеуі ойланып барып келіседі. Екеуі таң атпай тұрып, кокос жаңғағынан жасалған екі үлкен ожауды алып, өзенге қарай жөнеледі. Кампонгсаом шығанағының суын ожаумен көсіп алып төге бастайды. Таңертеңнен кешке дейін суды төгумен болады. Бір мезетте судан көрі шаян шығып:

– Біздің шығанағымыздың суын сарқып алып жатқандарың қалай? – деп сұрайды.

Күйеуі мен әйелі:

– Теңіздің суын сарқып, түбіндегі інжу-маржандарды түгел жинап алғымыз келеді, – деп жауап береді.

Сәл тынығып алып, қайтадан жұмысқа кіріседі.

Ал көрі шаян лып етіп өзеннің түбіне сүнгіп кетеді де, теңіз құдайы – айдаһарға барлық жағдайды айтып береді.

Айдаһар теңіз бетіне жүзіп шығып, жұмыс істеп жатқандарды көріп, қорқып кетеді. Күйеуі мен әйелі шығанақтың бар суын сарқып алып жатса, мұхиттың суына да жететін болар. Су тартылса, бұның патшалығы да құриды, демек теңіз тұрғындарының да күні біткені ғой деп ойлайды да, айдаһар өзінің қол астындағыларын шақырып алып:

– Тез теңіз түбіне түсіндер де, бір-бірден жоғарыға інжу-маржандарды алып шыға беріндер! – деп бұйырады.

Теңіз тұрғындары – балық, медуза, ұлу, шаяндар – ерсілі-қарсылы жүзіп, әрқайсысы теңіздің түбінен ірі-ірі інжулерді жиекке алып шығып жатады. Әйелі мен күйеуі үлкен кокос ожауын інжуге толтырып алып, үйіне қайтады.

Інісінің әйелі туыстарының байығанын естіп, күйеуіне:

– Біз де теңіз айдаһарын үркітейік, сонда бізге де інжу сыйлар! – дейді.

Кіші інісі әйелімен екеуі теңізге барып, теңіздің суын табакпен көсіп алып төге бастайды. Бір рет алып төгеді, екі рет алып төгеді... Жалығып кетеді. Жалқау әйелі табакты лақтырып жіберіп:

– Жалғыз өзің істей бер, мен дем алып алайын! – дейді күйеуіне.

Күйеуі ашуланып:

– Тапқан екенсің ақымақты, жалғыз адамның суды сарқып төккенін қайдан көрдің! Бастаған өзіңсің, өзін аяқта! – дейді.

Екеуі жанжалдасып, тіпті жұлқысып та қалады. Әйелі күйеуінің шашына жабысады, ал күйеуі оны суға мал-шындырады. У-да-шу болады. Бұны теңіз тұрғындары естіп, су түбінен жылт-жылт қарап, кейбіреулері теңіз жиегіне жорғалап шығып, екеуін мазақтап күледі. Үлкен балықтар құйрықтарымен суды шалпылдатып тұрып күледі. Ал кішкентай балықтарға жөнді көрінбейді, сондықтан олар ерлі-зайыпты екеуін анық көру үшін судан секіріп шыға бастайды.

Енді теңізден айдаһардың өзі шығады. Әйелдің күйеуінің шашынан жұлқылап, ал күйеуі әйелінің басын табакпен тарсылдатып ұрып жүргенін көреді. Теңіз әміршісі қаркылдап күледі. Оның қаркылдаған күлкісінен теңіз суы толқындана шайқалып кетеді.

Мұндай қатты толқынды көрген екеуі шошып кетіп, үйлеріне қарай қаша жөнеледі. Сонымен жалқау немелер ештеңе өндіре алмайды.

Ал қызыққұмар балықтар Кампонгсаом шығанағынан көпке дейін шоршып ұшып шығып, күйеуі әйелімен төбелесіп жатқан жоқ па екен деп қараумен болады. Мұнда, шығанақ жағасында не болып жатқанын білмек болған балықтар Оңтүстік теңізден жиі-жиі жүзіп келетін еді.

Бұл балықтардың теңіз толқынынан ыршып ұшып шығуының сыры осындай. Сондықтан да оларды ұшатын балықтар деп атаған.

ЕКІ ҚЫЗ

Баяғыда бір қыз өмір сүріпті. Бір күні шешесі қызын орманға жабайы тәтті ақтүйнек қазып әкелуге жұмсайды. Қыз қолына күрек пен тоқыма себет алып, орманға барады. Қалың жынысқа кіріп кетеді.

Қалың жыныстың ішінде құрт-құмырсқалардың илеуі, илеу жанында терең ін бар екен. Қыз илеудің айналасынан тәтті іздей бастайды, бір кезде күрегінің сабы шығып кетіп, күрегі дәл жанағы інге түсіп кетеді.

Қыз айнала жүгіріп күрегіні шығарып ала алмайды, әлдебіреу естіп көмекке келер деп, айқайлай бастайды.

Бір мезгілде қалың нудың ішінен мүлде қартайып басы іріндеп кеткен жолбарыс шыға келеді.

– Қызым, көмекке шақырганыңды естідім. Мен күрегіңді алып берейін, тек басымның іріңін тазалап берсең болды. Маған басқа ештеңенің керекі жоқ.

– Ой, ататай-ай! Сіз маған күрегімді алып берсеңіз, дегеніңіздің бәрін де істеймін.

Жолбарыс күректі алып береді де, қыздың уәдесін орындауын күтіп тұрады. Қыз үшкір таяқты алып, жолбарыстың басының іріңін тазалай бастайды. Жолбарыс қыздан:

– Мүмкін, менің терім иістеніп кеткен болар? – деп сұрайды.

Әрине, мұндай іріңнен мүңкіген иіс шығып, жүрегінді айнытады ғой, бірақ қыз оған:

– Жок, жок, ата, ешқандай да иіс жоқ, – дейді.

Жолбарыс бірнеше қайтара сұрайды, ал қыз болса сол айтқанынан танбайды.

Қыз жұмысын бітірген кезде жолбарыстың терісі жалтылдап, өзгеріп шыға келеді. Ірің түгел тазаланады. Жолбарыс қызға:

– Себетінді әкел, мен саған тәтті ақтүйнектің ең жақсысын салып берейін, – дейді.

Қыз себетін береді, ал жолбарыс оған көрсетпей себетін алтын мен күміске толтырып, бетін жақсылап жауып:

– Ал енді мына тоқыма себетінді ал да, үйіңе бар. Үйіңе барғаннан кейін әке-шешенді, ағаларың мен апаларыңды шақырып алып, есігінді мықтап жауып, содан кейін барып себеттің бетін аш, – дейді.

Қыз жолбарысқа рахметін айтып, қоштасып үйіне келеді. Әке-шешесін, ағалары мен апаларын шақырып алып, есікті мықтап жауып, себетінің бетін ашады. Ашып қалса, жалт-жұлт еткен алтын мен күміс!

Бірнеше күннен кейін осы оқиғаны көршісі де естиді. Оның да қызы бар-тын. Ол қызына:

– Көрмейсің бе, елдің қызын! Орманнан алтын, күміс әкеліп, апалары мен ағаларына сыйлайды. Ал сен болсаң, жабайы ақтүйнектен басқа ештеңе таппайсың. Ана күректі ал да, құрт-құмырסקалардың илеуіне барып, көршінің қызының істегенін істе, – деп ұрсады.

Көршінің қызы орманға кетеді. Күрегін інге лақтырып жіберіп, көмекке жолбарысты шақырады, қандай тілегін болса да орындаймын деп, сертін береді.

Жолбарыс күрегін алып береді де, алғыс орнына денесінің іріңін тазалап бер дейді. Көршісінің қызы айтқанын істей бастайды, ал жолбарыс одан:

– Мүмкін, менің денемнің иісі шығып тұрған болар? – деп сұрайды.

– Ой, ата-ай, иісі сондай жаман екен! – дейді.

– Жарайды, онда тазаламай-ақ қой! Әкел себетінді, мен саған бірденелер салып берейін, – дейді.

Қыз лезде оған себетін бере қояды. Жолбарыс оның себетіне улы сұр жыланды толтырып беріп жатып:

– Үйіңе бар да, шешенді шақырып алып, есігіңді мықтап жап, содан кейін себетінді аш, – дейді.

Көршінің қызы оның айтқанын бұлжытпай істейді. Үйіне келіп, шешесін шақырып, алтын мен күмісті бөліп аламыз деп ойлап, себетін ашады. Оның ішінен сұр жылан жорғалап шыға бастағанда, шешесі мен қызы алды-артына қарамай қаша жөнеледі.

ЖЕТІМДЕР

Баяғыда бір адам өмір сүріпті. Әйелі өліп, екі ұлымен қалады. Бұл адам бамбуктен тоқылған тұтқырмен балық аулап, оны базарға сатып, күнелтеді екен.

Ол орманда бамбук ағашын кесіп, тұтқыр тоқуға барар кезде, ылғи үлкен ұлын ертіп, ал кіші ұлын үйді карап отыр деп тастап кетеді екен. Кіші ұлы әкесінің тұтқырды қалай тоқитынын білгісі келеді. Бір күні ол әкесінен өзін орманға ала кетуін сұрайды. Әкесі көніп, үшеуі бірге кетеді.

Олар орманға келеді, әкесі бамбуктың ыңғайлы біреуін тандап, шауып алып, жаңқалап қабығын сыдырып, тұтқыр істейді. Үлкен баласы әкесімен бірге қанша барса да ештеңе үйренбеген, тек тамақты ғана ойлаумен болған. Ал, кіші ұлының мінезі мүлде басқаша еді. Әкесінің істегендеріне зейінмен карап, әбден машықтанып алады: қандай бамбукты тандағанын, оны қалай шапқанын, қабығын қалай сыдырғанын және тұтқырды қалай тоқып, қалай суға қойып, қалай суырып алатынына дейін, есіне сақтауға тырысады.

Көп уақыт өтеді. Әкесі ауырып, қайтыс болады. Ағайынды екі ұл жетім қалады, ешкімнің олармен ісі болмайды. Ақыры олар қайыршылыққа ұшырайды. Кіші ұл ағасына:

– Ағатай-ау, әкеміз тірі кезінде ешбір қиыншылық көрген жоқпыз. Енді әкеміз жоқ, өзіміз еңбектеніп, мал

табуға әлі кішкентаймыз. Көршілер де бізді жалдамайды ғой! Не істейміз? – дейді. – Кешкі астық қана күрішіміз қалды. Ертең таңертең жейтін ештеңеміз жоқ. Ал қайыр сұрау ұят. Ондайға мен бармаймын!

– Неге ұят дейсің? – дейді ағасы таңғалып.

– Мүгедек емеспін ғой, аяқ-қолым сау.

– Әрине, аяқ-қолымыз сау. Бірақ біз әлі кішкентаймыз ғой! Ауырды көтеріп, ағаш шабу – қолымыздан келе ме?

– Оның несі бар екен? Әкеміздің өнерін есімізге ала-йықшы, аға.

– Шынын айтсам, әкемнің өнерін үйренген жоқпын және ештеңе де есімде қалған жоқ, – дейді ағасы. – Тұтқырды қалай жасап, қалай құратынын білмеймін. Ал балық қуыруды білемін, бірақ әуелі сол балықты ұстау керек қой. Жоқ, бұл жайында ойлама! Онан да қайыр сұрайық. Біз екеуіміз сияқты кішкентайларға ұялудың қажеті жоқ!

– Жоқ, аға, – дейді інісі қарсы сөйлеп, – тіленшіленбеймін, байларға жарамсақтану қолымнан келмес. Тұқымымызда кім тіленшіленіп өмір сүрді? Біреулерге жалдану тұқымымызда болмаған. Жоқ, мен ешкімге бағынбаймын. Жұрт садақаны жақтырмай, ала көзімен атып береді, ал байлардың малайлары – иттен де жаман. Байлар малайларын жәбірлеп, қара жұмыстың бәрін істетіп, әбден зықысын шығарады. Жұдырығы мен боктауынан және құтыла алмайсын. Ойлап қарашы, қайыр беруші мен қайыр сұраушының қолының сырт қарағанда еш айырмасы жоқ. Бірақ біреуі қайыр-садақа сұрап жайылған арам қол да, екіншісі адал қол. Біздің қолымыз кімнің қолынан кем? Менің айтып тұрғаным шын емес пе, аға?

– Ең болмаса, сен әкемнің кәсібін үйренген болсаң екен!

– Бұл жайында сен абыржыма. Мен бәрін де есіме сақтап қалғанмын. Байларға басымызды иіп, қайыр сұрамаймыз. Қорланбаймыз! Әкеміз бізге ең керекті затын – бамбук ағашын кесетін қол арасын қалдырып кетті. Тамағымызды сонымен асыраймыз, одан басқа бізге ештеңенің керегі жоқ. Еңсенді түсірме!

– Несі бар, байқап көрейік...

Інісінің қолынан бәрі келеді екен. Ағайынды екеуі қиыншылықсыз жақсы өмір сүреді. Олар тұтқыр істеп алып, балық аулайды. Тапқан табыстарының жартысын сатып, күріш, тұз алады.

Бір күні інісі: «Біздің әкеміз балық аулауды білді. Ал біз неге аң ауламаймыз? Орманда қабан, бұғы еліктер жүреді ғой» деп ойлап, ағасына:

– Мүмкін, біз аң аулаумен айналысармыз? Қабан немесе елік ұстап алсақ, етке жаримыз, – дейді.

Ағасы інісімен келіседі. Інісі мен әкесінің кәсібінің мәнін түсінгендей болады. Олар орманның хайуанаттар көп жеріне қарай бармақ болады. Орман ішімен жүріп отырып, біраз ұзап кетеді. Осы кезде ағасы су ішкісі келіп:

– Бауырым, шөлдеп кеттім, – дейді.

– Әкеміз шөлдеген кезде, ылғал жер тауып алып, шұңқыр қазып, су шыққанша күтіп отыратын.

– Шұңқыр қазуға менің күшім жоқ, шаршадым.

– Кел, тағы біраз жер жүрейік. Кешікпей суға да жетеміз.

Шынында да, біраз жер жүргеннен соң, алдарынан тоған кезігеді. Ағайынды екеуі суға қанып алады да, тағы да жүріп отырып, адам аяғы баспаған орманға келіп кіреді. Інісі:

– Осы жерге тоқтайық. Жыртқыш аңдар жете алмас үшін ағаш басына шығып отырамыз, ал жерге қақпан құрып қоямыз. Тамағымыз біразға дейін жетеді, – дейді.

Інісі ағаш басына күрке жасап, оның ішіне ағасын отырғызып, өзі қақпан құруға кетеді. Әуелі бамбук кесіп алып, өздері өтетін ғана жол қалдырып, ағаштың айналасын қазады да, балық іліп, қақпан құрып тастайды.

Орман ішімен келе жатқан үлкен қабан қорқар емес. Ол балықтың иісін сезіп, оған тап беріп, қақпанға түседі де қалады. Қабан олай бұлқынып, былай бұлқынып, құтыла алмайды. Ағайындылар қақпаннан хайуанды шығарып алып, тамақ пісіре бастайды. Осы кезде олар шақпақ тастың мүлдем мұқалып қалғанын байқайды. Ағасы уайымдап, мұңая қалады. Бірақ әкесінің мұндай жағдайда не істейтінін інісі есінде жақсы сақтап қалған. Ол бамбуктың кепкен екі жанқасын тауып алып, біріне-

бірін үйкегенінде, от шығады. Етті отқа қақтап, дәмді тамақ істеп ішеді.

Ағайынды екеуі көпке дейін орманда тұрады, еш нәрсеге мұқтаж болмайды. Олардың баспаналарының айналасында қабан да, бұғы да, елік те, піл де қаптап жүреді. Бірде інісі үлкен пілді көреді де ағасына:

– Аға, мұнда піл жүр, ұстап алар ма еді өзін. Кел, қақпан құрайық! – дейді.

– Қой әрі! Піл қандай қақпан құрсаң да, быт-шытын шығарады ғой, содан соң ызаланып, бізді де аямайды. Пілге тиіспегеніміз дұрыс болар.

– Жоқ, дегенмен мен оны ұстауға тырысып көрейін.

Кіші ұл үлкен қақпан жасап, пілдің күнде жүретін жолына қақпан құрады.

Түнде піл келе жатып:

– Бұл орман менікі! Бұнда менен күшті ешкім жоқ! Бәрі менен қорқады, ал мен ешкімнен де қорықпаймын, – дейді мақтанып.

Сөйтіп жүріп інісінің құрып қойған қақпанына келіп түседі де қалады. Пілдің өкірген даусы орман ішін жанғырықтырып жібереді. Бірақ піл қанша өкіріп, қанша жұлқынса да, босап шыға алмайды.

Ағайындылар ағаш басынан түсіп, пілдің етін бұзып, жас етті отқа қақтап, пісіріп жатады. Піскен еттің иісі бүкіл орман ішіне тарап, диюлар патшасының да мұрнына жетеді.

– Оho-ho! – дейді диюлар. Бүгін орман ішінен тамаша иіс шығып тұр. Кім екен ет пісіріп жатқан? Ұшып барып, көріп келейінші. Мүмкін маған да жеуге жетер. Еттің иісін-ай! Тартып алып, ол етті өзім жеп қояйын!

Диу алмас қылышын ала салып, аспанға зымырап ұшып кетеді.

«Міне, керемет» дейді диу ойланып. – Бүгін жолым болатын болды. Жай тамақ қана емес, оған қосып жейтінім де болды ғой. Қайсысынан бастасам екен? Пілдің етін жесем, балалар қашып кетеді. Қақтаған етті жегеннен соң ауымды тазарту үшін балаларды жемеймін бе? Дегенмен, әуелі пілдің етін жейін, балалар қайда қашар дейсін?»

Диу оттың жанына жетіп келіп:

– Хыр, хыр, қай құдай айдап келді сендерді? Көне, жоғалыңдар! – деп ырылдайды.

Мынадай пәледен үлкен ағасының зәресі ұшып кетеді. Ол алдында тұрған дию екенін аңғарып қояды. Олар жайында қарттар алыптың алыбы, аузынан азу тістері сойдиып шығып тұрады деуші еді. Қорыққаннан баланың тілі байланып қалады. Ал інісі: «Мынадай ғажайып хайуан қайдан ғана келді екен? Өзі үлкен-ақ, тістері де үп-үлкен, әппақ, дәл тазалап қойған күректей, көзі үкінің көзіндей, беті тасбақаның арқасындай дөнес, дене бітімі қолтырауынға ұқсайды, сақалы сайтанның сақалындай. Тұра тұр, бәлем! Піліміздің етінен дәметпей-ақ қой!» деп ойлайды.

Балалар былайырақ барып, пілдің етін диюдың қалай жеп жатқанына қарап тұрады. Кенже ұл қатты ашуланады, бірақ ләм деп аузын ашпайды. Мұндай шақырылмаған қонақтан қалай өшімді алсам екен деп ойланып тұрады. Бұл кезде дию пілдің етін түгел жеп болып, тамсанып:

– Хыр-хыр! Құмырсқадай болып, осындай дәу, семіз пілді ұстап алып, пісіруге ақылдарың қалай жетті екен? – дейді.

Кенже інісі осындай сұрақты күткендей-ақ бірден:

– Жеуді білгенмен, піл ұстауға сіздің ақылыңыз жетпейді! – деп жауап береді.

– Неге маған дөрекі сөз айтасың? Қазір осы сені жұтып қояйын ба!

Дию көзін бағжан еткізіп қорқытқандай қарады. Кенже бала қорыққан болып, құрмет көрсеткен адамша:

– Бұл пілді торға түсіріп алдым, – дейді.

– Сен піл ұстайсың ба? – деп дию сенбей сұрайды. – Олай болуы мүмкін емес. Сен, оңбаған бала, өтірік айтып тұрсың маған. Көне, шыныңды айт, қайдан алдың пілді, әйтпесе мен сені жұтып қоямын!

– Сізді алдап маған не көрініпті? Сенбесеңіз, байқап қараңыз.

– Шынында да, тор жасай аласың ба? – деп дию әлі де сенбей гүрілдейді.

– Иә.

– Көрдін бе, мұның зеректігін! Көне, көрсетші торыңды маған!

– Міне, мынау. Ішіне кіріп, көріп шығыңыз.

Дио менсінбей: «Торының түрін қара! Шынтағыммен түртіп қалсам, быт-шыты шықпай ма!» – деп мырс етеді.

Дио торға басын сұғып, ішіне кіреді. Тор оны шыр-мауықша шырмап алады. Дио жаны қысылып, әрі зығырданы қайнап өкіріп жібереді, жұлқынып аласұрадай кеп, бірақ шыға алмайтынын біледі. Тордың, шынында да, мықты етіп істелгенін және пілді ғана емес, күшті диоды да ұстайтынына көзі жетеді. Сол кезде ол:

– Аяндаршы мені, босатып жіберіндерші, онсыз да мен жазаландым ғой... – деп жатып кеп жалынады.

Кенже бала құбыжықтың кешірім сұрап тұрғанын естіп, үлкен пышақты алып, диоға келіп:

– Бәлем, қалай екен жалынған! Біздің пілімізді жеп, сосын бізді жемек болдың ғой? Ал енді мен сені тындаудан жалығып кеттім, әрі қарным ашты. Енді сенің бауырыңды жейтін кезек келді. Ал, аға, ағаштан жуан етіп істік жасашы. Қазір мына қаракшыны қақтап пісірейік, – дейді.

Ал ағасы қорқыныштан дірілдеп, сөйлей алмайды. Ағасының қорқып тұрғанын байқап:

– Мынаның етін жегенше асығып тұрғаныңды көріп тұрмын, аға. Тіпті шыдамсызданғаннан дірілдеп те кетіпсің. Шыдай тұр кішкене! Бауырды шикі жеуге болмайды ғой. Отқа қақтау керек қой.

Бұндай сөздерді естіген диодың зәресі ұшады. Онан сайын жалынып, зарлап:

– О, мейірімді әміршілерім! Аяндар мені, өлтіре көрмеңдер, мен сендерді байлыққа кенелтемін. Сендерге сиқырлы орамалымды сыйлаймын, тек мені босатыңдаршы. Мен диюлардың патшасымын ғой! Мені өлтірсеңдер, патшалығыңдағылар түгел өледі, бала-шағам жетім қалады ғой!

– Сенің сиқырлы орамалыңның бізге қандай пайдасы бар? – дейді кіші ұл таңқалып.

– Орамалды сілкіп жіберсең, тілегенін алдыңнан шыға келеді. Ал егер тағы бір сілкіп жіберсең, онда бәрі жоқ болады.

– Сен бізді алдап тұрған жоқсың ба? – деп сұрайды кенже бала.

Дио алдап тұрмағанын айтып, ант береді. Сонда да кенже бала оған сенбей:

– Өтірік айтасың, бізді алдап соқпақсың ғой, – дейді.

– Жок, әміршім, мен шынымды айтып тұрмын.

– Ал егер алдасаң, біз не істемекпіз? Мен саған сенбеймін. Сен патшасың ғой. патшалардың бәрі де қу болады. Босап шыққаннан кейін әскерлерінді жинап алып, бізге шабуыл жасайсың... Ей, аға, ана пышақты ал да, диодың ішін жар. Бауырынан тамақ жасап жейік. Әйтпесе әбден қарнымыз ашты.

Ағасының қорыққаны сонша, тіпті әлі дірілдеп тұр, ал дио оны байқамайды, кенже баланың сөзінен басқа ештеңе естімейді де, әбден қорқып, азапқа түседі.

– Өлтірмеңдерші мені! – деп айқайлайды дио. – Әміршім менің, тағымды, мүліктерімді де түгелімен саған беремін. Тек қана мені аяп, әйелім мен балама жіберіңдерші! Сендерге адал қызмет ететін болам, қандай пәледен болса да аман сақтап қалам.

– Жарайды, кешірдік сені. Ал сен қай патшалықта патша едің? Оған жолды қалай табу керек?

– О, әміршім, менің билігімдегі мемлекетке жету қиын емес. Тек мені жіберсеңдерші. Билігімдегі мемлекетке жету үшін бүкіл жол бойына белгі қояйын, сол белгі бойынша лезде жетесіңдер.

– Ол қандай белгі еді?

– Жас ағаштың бұтағын сындырып алып, жол бойына лақтырып тастаймын. Сол белгімен менің мемлекетіме баратын жолды білетін боласыңдар.

Ағайынды екеуі диоды босатады. Бұлардың алдына дио басын иіп, бірден-ақ іске кіріседі: бұтақтарды сындырып, оларды жолға төсей бастайды.

Дио патшалығына келгеннен кейін өзінің бүкіл жеті сарайының барлық төрелері мен күзетшілерін шақыртып алып:

– Ертен осында екі бала келеді – олар менің тағымды алмақ. Оларды сарайға кіргізбендер! Бірақ өлтіре көрмендер! Өздері сондай күшті! Олардың жолын бөгеп

көріндер, ал егер қорықпаса, қақпаны ашындар, сарайға кірсін.

Осыны айтады да, дию ұйқыға кіріседі, қорылдап ұйқтағаны соншалықты, тіпті жер дірілдегендей болады.

Осы кезде ағайынды екеуі диюлар мемлекетіне жақындап келіп қалған еді. Оларды патшаның толып жатқан күзетшілері қарсы алады. Ағасы бұларды көріп, есі шығып қорқып кетеді. Ал кіші інісі оған дем беру үшін өзінен-өзі сөйлеп:

– Ей, аға, мына зиянсыз диюлардың быт-шытын шығаруға қолың қышып келе ме? Оларды жәбірлемеші, өтінемін, сенің өзінді ұстай алмайтыныңды білемін, бірақ сен оларды аяшы, өздері де сенен өлердей қорқып тұр, – деп қояды.

Диюлар бұл сөзді естігеннен соң, шынында да, өлердей қорқып кетеді. Тіпті өкірмек түгілі, дыбыстарын да шығармайды. Сонымен олар балаларды жеті қақпаны ашып, кіргізіп жібереді.

Ағайынды екеуі сарайға кіреді, патшаның жатын бөлмесіне еніп, ұлпілдеген ақ төсекте қорылдап ұйқтап жатқан дию патшасын көреді. Төсегінің жанында тізерлеп күндер отыр: жүз күні сол жағында, жүз күні оң жағында. Көп диюды көрген ағасы тағы да қорқып кетеді. Ал інісі:

– Ей, дию, тұр! Біз келіп тұрмыз! – деп айқайлап жібереді.

Дию атып тұрып, өзін жеңген екеуін көріп, басын иіп, сәлем береді. Содан соң күндеріне айқайлап, жанжаққа ат шаптырып, сарайға бүкіл төрелері мен министрлерін, оқымыстылары мен ақындарын шақыр деп бұйрық береді. Бәрі жиналған кезде дию патшасы:

– Мына екі әміршінің аяғына жығылыңдар, мені қалай бағаласандар, бұларды солай бағалаңдар. Мен бұларға тағымды және мемлекетімді беремін. Жана келген күдіретті әміршілер мейірімді болады, – деп жариялайды.

Інісі тақтан бас тартады, ол патша болуға лайықты тек үлкен ағаң деп санайды.

Балалар өсіп, ер жеткеннен кейін бұрынғы диюлар патшасының әдемі қыздарына үйленіп, тату-тәтті, өмір сүреді.

❁
Лаос ертегісі
❁

ҚАРА ҚАРҒА ШЕГІРТКЕНІ ҚАЛАЙ ЖЕЙ АЛМАЙ ҚАЛДЫ

Бір күні қара қарға ханым шегірткені көріп қалады, шегіртке көк жапырақтың үстінде қалғып отыр екен, қара қарға оның қалғып отырғанын байқап, жеп қойғысы келеді. Бірақ қалғып отырған шегіртке-жігіт көзін ашып алып, басын көтеріп:

– Қара қарға ханым, тілеуіңізді берсін, менің жұмбақтарымды шешіңізші. Егер жұмбақтарымды шешсеңіз, онда мені жеп қоюыңызға болады, – дейді.

Қара қарға қарқ-қарқ етіп, басын изейді.

– Жа-қ-сы! Жа-қ-сы! Тек көп ойланбай жұмбағыңды айт!

Шегіртке оған:

– Қара қарға ханым, дүниедегі өткірдің өткірі не екенін шешіп беріңізші?! – дейді.

– Бұны ойланудың да реті жоқ! Қар-рқ! – деп қара қарға қуанып қарқ ете түседі. – Елдің бәріне де белгілі, өзімнің де оған көзім анық жеткен, өткірдің өткірі – жебенің ұшы.

– Шеше алмадыңыз, мархабаттым, – дейді шегіртке. – Тағы бір жұмбақ айтайын. Айтыңызшы, жер бетіндегі жеңілдің жеңілі немене?

– Мұны ойланбай-ақ айтам. Ол мақтаның талшығы! Мақтаның талшығы! Қар-рқ! – дейді.

– Тағы да таппадыңыз, қара қарға ханым. Ал дүниедегі жылдамның жылдамы немене?

– Қар-рқ! Қар-рқ! Арба! Соғыс арбасы! – деп қарқылдайды қара қарға.

– Жоқ, ханым, тағы да таппадыңыз. Енді дүниедегі күштінің күштісі немене екенін айтыңызшы?!

– Жолбарыс! Қар-рқ! Қар-рқ!

– Ол да емес! Ол да емес! Ауырдың ауыры немене?

– Жер! Біздің жеріміз! Қар-рқ! – дейді қара қарға ашулана қарқылдап.

– Ол емес! Тағы да ол емес! – дейді шегіртке.

Шегіртке өзіне-өзі сондай разы, ал қара қарға мүлдем қапаланып қалады. Ол өзі бұрын да қара еді, енді ызадан тіпті түтігіп қап-қара боп кетеді. Қара қарға аспанға шарықтап ұшып барып, жоғарыдан шегірткеге тап беріп, шоқып жеп қоймақ болады. Шегіртке жағдайының қиындағанын байқап, ханымға жалына бастайды:

– Екеуіміз сотқа барайық. Кімдікі дұрыс, кімдікі бұрыс екені жайында төрелігін айтсын.

Қара қарға келіседі, екеуі соттың үйіне қарай жөнеледі. Алдымен қара қарға сотқа болған жағдайдың бәрін айтып береді. Содан соң шегіртке алға шығып:

– Мәртебелі сот! – деп бастайды сөзін. – Қара қарға мені жегісі келді, сол кезде мен оған: «Егер сіз, ханым, мені жұмбақтарымды шеше алсаңыз, онда мені жеуіңізге болады» дедім. Бірақ қара қарға бір де бір жұмбағымды шеше алмады. Өзіңіз төрелігін айтыңыз. Дүниедегі өткірдің өткірі – ақыл-парасат емес пе, жеңілдің жеңілі – тазалық пен ар-ұждан; жылдамның жылдамы – ой; күштінің күштісі – адамгершілік пен әділдік; ал ауырдың ауыры – күнәһардың жан-дүниесі ғой. Өтінемін, сізден, құрметтім, қайсымыздікі дұрыс екенін шешіп, қазылық айтыңызшы.

Сот ойланып:

– Шегіртке-жігіттікі дұрыс. Барлық жағынан да дұрыс. Сіз, қара қарға ханым, жеңілдіңіз, – деп үкім айтады.

Сонымен бәрі тарап кетеді. Бірақ содан бері қара қарғалар шегірткеге өш-ақ. Қара қарға шегірткені көрсе болды, сол сәтте-ақ шоқып жеп қоюға тырысады.

Моңғол ертегілері

ТҮЛКІ, БҰҒЫ ЖӘНЕ ҚАРҒА

Ерте заманда түлкі, бұғы және қарға өмір сүріпті. Күнде танертең олар жейтін тамақтарын іздеп, жан-жаққа кетеді екен, ал кешке бәрі бірге жиналып, қайда не бар екенін, қайдан пайданы көп түсіруге болатынын біріне-бірі айтады екен. Бірде түлкінің жолы болмайды: күні бойы жүріп, азық таба алмайды. Қарны ашқан түлкі: бұғы қайда жүрсе де, шөбін тауып жеп, әрқашан да үйге тойып келеді деп бұғыны күндейді. Түлкі бұғыны өлтірмек болып, оған:

— Тындашы, бұғым, мен батыс жақта бір үлкен жайылым бар екенін білемін. О жақтың шөбі сондай шүйгін. Ертең сонда бар, тойғанынша жейсін.

Бұғы түлкіге сеніп, ертеңінде жайылымды іздеп шығады. Жүріп отырып, қалың боп өсіп тұрған бидай егісіне еніп кетеді. Бидайды жеп те үлгірмейді, бірден-ақ тұзаққа түсіп қалады. Кешке түлкі мен қарға үйлеріне келеді, ал бұғы болса жоқ. Қарға абыржып, түлкіден сұрайды:

— Бұғымыз қайда кетті екен?

Түлкі қарғаға жол сілтейді. Қарға бидай өсіп тұрған егістікке келіп, тұзаққа түсіп қалған бұғыны көреді де,

— Мен егістіктің қожасына ұшып барып, киіз үйінің шанырағына отырып ап: «Жібінді дайында!» деп айқайлаймын, — дейді. Қарт саған сол сәтте-ақ жүгіріп келеді, ал сен қозғалмай жата бер. Ол сені өліп қалған екен деп ойлап, тұзақтан шығарып, өзі жанында отырып шылым шегеді. Сол кезде сен ұшып тұрып каша жөнел, — дейді.

Қарға қарт тұратын киіз үйге ұшып келіп, айқай салады: «Жібіңді дайында, тұзаққа бұғы түсіп қалыпты!» Қарт үйінен атып шығып, егістікке қарай жүгіре жөнеледі. Келіп қараса, өліп қалған тәрізді қозғалмай жатқан ғажап бір бұғыны көреді. Аяқ астынан келген олжаға қуанып кеткен қарт қақпанды ашады да, терлеген бетін сүртіп, шылым тартпақ боп отырады. Осы кезде бұғы атып тұрып, зыта жөнеледі. Қарт балағаттап, қайтадан тұзағын құрып, ашықауыздығы үшін өзіне-өзі ұрсып, үйіне қарай ілби басып кетеді.

Ал түлкі әрі күтеді, бері күтеді: бұғы мен қарға әлі жоқ. Ол енді егістікке бармақ болады: бұғының ішек-қарнынан дәметкені ғой. Сөйтіп, өзі қақпанға түседі.

СИҚЫРШЫ ҚАРТ

Баяғы заманда бір сиқыршы қарт өмір сүріпті. Бір күні хан оны өзіне шақыртыпты. Хан өмірінде ешбір қайғы-қасірет көрмеген мейрімсіз, қатал болса керек.

Сиқыршы ханға келеді, ал хан оған:

– Сенің елден асқан сиқыршы екеніңді естідім. Кәне, көрсетші маған өз өнеріңді! – дейді.

– Хан иемнің не көргісі келеді?

– Нені болса да! – деп шыдамсыздана жауап береді хан.

– Жақсы! Кесеге ыстық шай құй да, мына жерге әкеп қой, ал өзің есіктің ар жағына шығып тұр.

Хан оның айтқанының бәрін бұлжытпай істейді, есіктің аржағына шыққан кезде, сұлу қара атты көреді. Ат ханға қатты ұнап кетеді. Ол жүгіріп барып, атқа міне салып, шаба жөнеледі де, бір кезде ат мөңкіп, ханды айдалаға тастап кетеді. Шалшықтың суын ішіп, шегірткелерді жем өмір сүруге тура келеді. Қарны ашып, әлсіреген хан тәлтіректеп, не тауып жесем екен деп жан-жағына қарағыштап, даланы кезіп жүреді.

Бір күні оған бір көрі әйел мен екі кішкентай ап-арық бала кездеседі.

Әйел ханға бар дүниесін алым жинаушының тартып алып кеткенін, енді балаларының жейтін ештеңесінің жоқтығын айтады. Хан бұлармен бірге тұрады. Бір күні көктемде бір бала ауырып, қайтыс болады. Ханның жаны ашып, тасқа отырып алып, сондай қайғырып, қаты жылайды.

Ханның қанша отырғаны белгісіз, әбден мауқын басып, жан-жағына қараса өзінің өшекейленген әдемі тағында отыр, тіпті кеседегі шайы да суымаған екен.

— Ал, хан, қалай екен, халықтың қайғы-қасіретіне көзің жетті ме? — деп сұрайды сиқыршы қарт. — Көрдін ғой, сен жәбірлеген халықтың қандай қиын жағдайда өмір сүретінін.

Сиқыршы қарт осыны айтты да, жоқ болды.

АҚЫЛДЫ БАЛА

Брте заманда шал мен кемпір өмір сүріпті, олардың жеті жасар ұлы болыпты. Олардың бар-жоқ байлығы — ақсақ көк ат пен арық үш ешкі және тозығы жеткен ескі киіз үйі болыпты. Шал кедейшілікте тұрыпты, бірақ оның ұлы сондай епті де зерек болып өседі.

Бір күні қарттардың киіз үйіне қонып шығуға бір төре келеді. Бұл адам ар-ұяты жоқ, мейірімсіз еді, одан бүкіл аймақ сескенетін. Ол үйге кірген кезде жеті жасар бала киіз үстінде үлкен шарамен қымыз ішіп отыр еді. Өлгі төре балаға қарап, қарқылдап кеп күліп:

— Міне, қандай шара! Шара емес, нағыз астау ғой! — дейді.

Бала ішкенін қоя салады да, келген қонаққа танғалып, тесіле қарайды.

— Құрметті мырза, осындай «астаумен» суғаратындай сіздің малыңыз аз ба еді? — дейді сосын.

Төре ұялып қалып, не деп жауап берерін білмейді.

Таңертең ол кетпек болып жиналған кезде, атынын айыл тартпаларын түнде шалдың ешкілері жеп қойғанын байқайды. Төре ашуланып, шалға:

– Шығынымды төле, өйтпесе жаман болады! – дейді.

Ақылды бала әкесіне жақ болып:

– Құрметті қонақ! Сенің атыңның айыл-тартпаларын жеген ешкі ғой. Соған төлет, – дейді.

Төре үндемей атына секіріп мініп, шоқырақтай жөнеледі. Бірақ атының аяғы көр тышқанның ініне кіріп кетіп, ері жерге сыпырылып түседі. Төре ызаланып, бар күшімен атты қамшылады-ай кеп.

Бұны көрген бала қатты қарқылдап күледі.

– Неменеге күлесің, ақымақ бала? – дейді төре.

– Қалайша күлмейін? Халық айтады екен, кімде кім көп өтірік айтса, соның аты көр тышқанның ініне сүрініп, ал өзі жерге ұшып түседі деп. Олай болса сен суайт өтірікшісің!

Төре мынандай батыл сөзге ештеңе деп жауап бере алмайды, жүгенінен ұстап, атын жетектеп, ілби басып жөнімен кетеді.

Сөйтіп ақылды бала төренің сағын сындырыпты.

Қорей ертегілері

АЙЛАКЕР ҚОЯН

Бір күні жолбарыс, бұғы және қоян үшеуі созылмалы төтті көмпит тауып алады. Үшеуі ағаштың түбінде отырып, мұны кімнің жеуі керек екендігін ақылдаспақ болады. Олай ойлап, былай ойлап, ақыры кім үлкен болса, сол жесін деген шешімге келеді.

Бірінші боп бұғы сөйлейді:

– Мен туған кезде терім қара болған екен, бара-бара аппақ болыпты, ал қазір терім қоңырайып кеткен – көріп тұрсындар ғой, қоп-қоңыр. Жасымның нешеде екенін өзім де білмеймін, саннан баяғыда-ақ жанылып қалдым. Жүзден асып кеткен болуым керек.

Бұл сөзді естіген жолбарыс қарқылдап күлді де, ғасырлар бойы тұрған еменді көрсетіп:

– Мен баяғы заманда осы ағаштың түбінде аспан патшасымен бірге отырған едім. Олай болса, мен сенен әлдеқайда үлкенмін, – дейді.

Ал қоян ештеңе демейді, тек көзінен мөлтілдеп жас ағып отырады. Бұны байқаған жолбарыс неге жылап отырғанын сұрайды. Қоян көзінің жасын сүртіп, ескі еменге қарап тұрып:

– Осы ағашты баяғыда менің немерем отырғызған еді. Оның өлгеніне қанша уақыт болды, ал ағаш болса әлі тұр. Ағашты көріп, немерем есіме түсті де, көзімнің жасын тыя алмадым. Менің баяғыда өлген немеремнен екеуіңнің қанша жас кіші екендеріңді өздерін ойландаршы, – дейді.

Өзіне-өзі риза болған қоян, мұртын ширатып қояды.

– Сонда сен, қояным, екеуімізден де үлкен боп шықтың ғой, – деп өкінген жолбарыс тәтті кәмпитті қоянға береді.

Қоян кәмпитті алып, сорғыштай бастайды. Содан соң қуанған ол орнынан атып тұрып, зымырап қаша жөнеледі.

Жолбарыс бұндай маскараға ызаланып, оның соңынан қуа жөнеледі – енді-енді қоянды ұстауға шақ қалады. Бірақ қоян мүлде қорыққан жоқ, тек күліп жолбарысты ұялтып:

– Тындашы мені, жолбарысым. Сенің арғы атаң заманында өлім жазасына бұйырылған болатын, аспаннан кешірім етіңіз деп өтініп, иіліп өтінгендіктен, алдыңғы екі аяғым қысқарып қалғанын көріп тұрған жоқсың ба? – дейді. – Егер сенің арғы атаң тағы да айыпты бола қалса, оның орнына мені өлтірсін деп аспан әміршісіне сөзімді бердім. Сөзімнің растығын дәлелдеп құйрығымды жұлып алдым. Міне, менің алдыңғы екі аяғымның қысқа болып, құйрығымның шолақ болуының себебін білдің ғой. Ал сен болсаң, мені жеп қойғың келеді, рақымсыз мақұлық!

Жолбарыс ұялып, қоянды қоя береді. Бірақ қоянның кесірінен аңдардың үлкені бола алмай қалатынын ойлағанда, тағы ашу қысып, қоянды қуа жөнеледі.

Қоян тұра қап, жолбарысқа:

– Мен саған қуырған бұршақ беріп, қонақ қылғым келеді. Сен анау тоғайға барып, көзіңді жұмып отыра бер, ал мен лезде соя бұршағын қуырып әкелейін, – дейді.

Жолбарыс бұршақ жейтін болдым деп қуанып кетіп, тоғайға жүгіріп барады да, көзін жұмып отыра қалады. Жолбарыстың тіл алып, тоғайға барып, көзін жұмып отырғанын көрген қоян күліп жібере жаздайды. Содан соң тоғайдың жан-жағынан от қойып, өртейді. «Егер бұл мақұлық отқа күйіп өлмесе, онда менің бытшытымды шығарады» деп уайымдайды қоян, сондықтан жолбарыстан мүлде құтылу үшін, қоян қулыққа көшеді.

Қоян жүгіріп үйіне келіп, пешті жағып жіберіп, ішіне бір уыс әппақ тастарды тастай салады.

Бұл кезде жолбарыс жанып жатқан тоғайда көзін жұмған бойы әлі отыр еді, ағаштардың шытырлағанын естіп, бұл қуырылып жатқан соя бұршағы болар деп ойлап, сілекейін жұтып тамсанып отырады. Ал оттың шытырлап жанған жалыны барған сайын күшейе түседі.

— Тыңдашы мені, қоян, — деп айқайлады шыдамы таусылған жолбарыс, — қанша бұршақ қуырып жатырсың осы сен? Бірнеше қадағын қуырып жатырсың-ау, сірә. Тіпті қатты шытырлап кетті ғой, дәл бір екі патшалықтың арасында соғыс болып жатқандай.

Бірақ қоян жауап бермейді. Сонда жолбарыс көзін сығырайтып ашып қарағанда, жан-жағынан лаулап жанған оттың өзіне тақап келіп қалғанын көреді. Жолбарыс бар күшімен секіріп, жанған оттан шығады да, қоянға қарай шаба жөнеледі. Ал қоян болса бұл кезде домалақ ақ тастарды қуырып жатыр еді.

— Сен мені тағы да алдадың ба? Қазір жеп қоям сені! — деп ырылдайды жолбарыс.

Ал қоян болса еш нәрсе болмағандай жолбарысқа қарап:

— Ә, менің немерем келді! Сенің келетінін білдім. Міне, мен саған соя бұршағын қуырып жатырмын. Бұғы сені карсы алуға жана ғана кетті, бірақ оны күтпей-ақ қояйық, бәрін де өзіміз жеп алайық. Тек шыдай тұр, көршіге барып, бал мен соя ұнын сұрап әкелейін. Байқа, менсіз жеп қойып жүрме, — дейді.

Қоян есіктен жүгіріп шығып кетеді.

Бірақ қомағай, ақымақ жолбарыс пештің ішіне қарап: «Қоян бал мен соя ұнына жүгіріп барып келгенше, бұғының келіп қалуы мүмкін. Онда үлесіміз азайып қалады ғой» дейді де, көп ойланбай-ақ, бас салып оттағы ыстық тастарды шайнамастан, қылғытып жұта бастайды. Болар іс болған соң ғана, жегенінің бұршақ емес екенін түсініп, санын соғады.

ЖОЛБАРЫС ПЕН ЖОЛАУШЫНЫҢ ДАУЫ

Тауда екі кішкентай деревня болатын. Деревняның біреуінен екіншісіне биік жота арқылы, соқпақ жолмен ғана жүріп баратын еді.

Ерте заманда бұл жерлерде жолбарыс жүретін. Өткен-кеткен жолаушыларға тарпа бас салатын.

Бұл деревняның тұрғындары не істеу керек деп ақылдасады. Ойлана-ойлана келіп, ақыры тұзақ құру керек деген шешімге тоқтайды.

Бір күні бір жолаушы жотадан өтіп бара жатып, ғажап дыбыс естиді. Жан-жағын шолып қараса, терен шұңқырдың ішінен үлкен жолбарысты көреді. Жолбарыс шыға алмай аласұрып жүр екен. Сыртта тұрған адамды көріп, мені құтқара көр деп мүләйімсіп оған жалына бастайды:

– Жолаушы-ау, көмектесе гөр! Жақсылығыңды өмірде ұмытпаспын. Өзімнің достарыма сен туралы айтатын болам! Олардың саған шын қызмет ететініне сенуіңе болады, тек мені құтқара көр!

Жолаушы жолбарысты аяп кетеді. Бір ағашты сындырып алып, шұңқырға түсіреді.

Жолбарыс ағаштан ұстап шұңқырдан атып шығады, қуанғаннан керіліп-созылып, рахмет айтудың орнына жолаушыға тап береді.

Жолаушының зәресі ұшып кетеді.

– Жақсылықты білмейтін оңбаған, мен емес пе едім сені құтқарған? Лезде-ақ ұмытқаның ба! Онымен қоймай, мені жеп қоймақсың ғой, ә! – дейді ол ашуланып.

– Ұмытатындай болған жоқпын, бірақ мені осындай пәлеге ұшыратқан да адам емес пе. Ол біздің өмір бойғы жауымыз ғой. Сен мені бекер кінәлайсың, – деп жауап береді жолбарыс.

– Мүмкін, сенің айтқаның да дұрыс шығар. Кел, онан да біреуден сұрайық, төрелігін айтсын! – дейді жолаушы.

Бұлар өтініштерін өгізге келіп айтады:

– Жолаушыныкі дұрыс емес. Ол бізді жегіп, ауыр жүктер тасиды, кейін сойып жеп қояды. Тіптен біздің терімізді де сыдырып алады. Жеп қой оны, жолбарыс! – дейді өгіз.

Жолбарысқа бұндай жауап ұнап кетеді, ол адамға қаһарлана тап бермек болады.

– Тұра тұр, тұра тұр, қарағайдан сұрайық. Ол біздің сөзімізді бағанадан тыңдап тұр ғой, – дейді жолаушы.

– Бұл дүниеде адамнан жаман жоқ, – деп жауап береді қарағай. – Ол ағаштарды кеседі, сосын пешке салып жағады. Менің оған жаным ашымайды, – дейді қарағай төкаппарлана аспанға қарап.

Қарағайдың да өз жағында екенін көрген жолбарыс:

– Кімнен сұрасаң да, бәрінің жауабы бірдей, сондықтан жеп қою ғана қалды, – дейді.

Жағдай нашар! Сөйтіп жолбарыс жолаушыға тап береді.

Жолаушы мұндай рақымсыз жолбарысты құтқарғанына өкінеді, бірақ не істесін. Осы кезде, бақытына қарай, тоғайдан қоянның жүгіріп шықпасы бар ма.

Жолаушы қуанып кетіп: «Мүмкін қоян бірдеңе ойлап табар, ол өзінің тапқырлығымен әйгілі еді ғой!» дейді.

Қоянға олар не болғанын айтып береді. Қоян ойлап тұрып:

– Олай болса, әділдігін айтайын. Бірақ ол үшін ең басынан бастап қалай болғанын көруім керек, – дейді.

Жолбарыс жолаушыға масаттана қарайды, қоянның да өз жағында болатындығына күмәні жоқ еді.

– Жарайды! – деп жолбарыс шұңқырға секіріп түседі.

Ал қоян жолаушыға:

– Сен жолбарысты құтқарам деп, қырсыққа ұшырадың ғой. Отырсын енді шұңқырда! – дейді. Сосын жолбарысқа қарап: – Сенің шұңқырда қалғаның дұрыс болар. Сонда кімнің кінәлі, кімнің кінәсіз екенін сұраудың да керегі жоқ. Бәрі де өзінен-өзі-ақ анық болады.

Жолаушы мен қоян өз жөндеріне кетеді, ал жауыз жолбарыс шұңқырдың ішінде олай да былай аласұрып жан тапсырады.

БІР ПӘЛЕДЕН ҚҰТЫЛАМ ДЕП, ЕКІНШІСІН ТАПТЫ

Бұл баяғы өткен заманда, жолбарыс шылым тартып, жануарлар адамша сөйлейтін кезде болған екен.

Бір деревняда Пак және Ким деген екі қарт тұрыпты. Екеуінің де мойнында үлкен ісіктері болыпты. Пак сондай мінезі жұмсақ, адал, мейірімді адам болыпты, сондықтан ауылдастары оны жақсы көреді екен. Ал Ким болса сондай сараң әрі зымиян адам болыпты.

Бір күні мейірімді Пак отын әкелуге алыс тау жаққа кетеді. Сол күні оның жолы да болады: ағаштың көптігін көрген ол тіпті бәрін ұмытып ағашты шаба береді, шаба береді. Сонымен жұмысқа берілгені соншалықты, тіпті күннің батқанын да байқамай қалады. Кеш болып, Пак қорқып кетеді. Ағаштарын тез жинастырып буып арқасына салып алады да, таудан төмен қарай түсе бастайды.

Түн болады. Ол қанша тез жүрсе де үйіне жарықта жете алмайды. Пак көпке дейін тау шатқылында адасып жүріп, өрең дегенде бір жаман лашықты байқайды. Қарт қуанып: «Жолым болатын болды! Бүгін осында қонып шығайын» дейді. Арқасындағы ағашын түсіріп, лашықтың ішіне кіреді. Лашықтың қабырғалары құлаған, бірақ Пак далада жатқаннан гөрі осында болғаным жақсы болар деп ойлайды. Тез төсек салып, жата қалады.

Қатты шаршаса да, ұйқысы келмей дөнбекшіп жатқан қарт орнынан тұрып, босағаға отырады, ал түн сондай қап-қаранғы, тып-тыныш, тек ауық-ауық жабайы хайуандардың ырылдағандары ғана естіледі. Қарт көпке дейін осылай отырды, бір мезетте оның ән айтқысы келеді.

Пак әнді жақсы айтатын еді, түнгі тыныштықта оның үні тіптен әдемі болып шығады. Ол әнді бірінен соң бірін айта берді және әні ағашты да, шөпті де, құсты да қуантқан сияқты болып көрінеді.

Бір кезде сырт жақтан сыбдыр естіледі. Қараса, қап-

таған мүйізді шайтандар! Айтып не керек, карттын зәресі ұшып кетіп, қаша жөнелмек болады. Бірақ ең үлкен шайтан оның жеңінен ұстай алып:

– Қорықпа, карт, біз мұнда қастандық ойлап келгіміз жоқ, сені тыңдайық деп келдік. Бізге тағы да өн айтып берші! – дейді.

Басқа шайтандар да қолдарын шапалақтап, картқа өн айтып беріңіз деп өтіне бастайды.

Қарт Пактың жүрегі орнына түседі, жеңілдегендей күрсініп алып, өнін қайтадан шырқай жөнеледі. Шайтандарға оның өні сондай ұнайды, тіпті олар өннің сазына ілесіп билей жөнеледі. Бір өнді айтып бітірмей жатып, қайтадан тағы бір өн айтуды сұрайды. Ең соңында бас шайтан:

– Рақмет, карт, саған! Сенің өнің бізге ұнады. Өнді сондай әдемі айтуыңның сыры неде? – дейді.

Қарт жымыып:

– Даусым сондай! – дейді.

Бірақ шайтан оның сөзін бөліп:

– Өтірік айтпа, карт! Сен мойнында ісігің болған соң жақсы айтатын шығарсың өлеңді? – дейді.

Пак күліп жібере жаздап:

– Ісік дейсің бе? Мүмкін, бірақ қайдам, – дейді.

Қарт қалжындап, мойнындағы ісігін сипап қояды.

Бас шайтан ойланып тұрып:

– Дәл солай, бар гөп ісікте! Қарт, ісігіңді сатпас па екенсің бізге? Қанша сұрасаң да береміз, – дейді.

– Ісігімді сат дейсіндер ме?! – деп қайталап сұрайды.

Басқа шайтандар да:

– Сат, сат бізге! – деп жалынып сұрай бастайды.

– Мен ісігімді сендерге беруге қарсы емеспін, ол өзі әр уақытта мазамды кетіруші еді. Бірақ өннің бұған қатысы жоқ қой.

Ал шайтандар болса карт бізді сөзге айналдырып, құтылмақ болып тұр, ісігін сатқысы келмейді деген шешімге келеді. Тағы да қадала сұрай бастайды. Қарттың келіскеннен басқа амалы болмайды.

– Жарайды, ісігімді берейін. Тек оның сендерге көмегі тимесе ренжімендер, – дейді.

Шайтандар сол сәтте-ақ Пактың ісігін алып келіп, Кимның мойнына жабыстырады да, өз жөндеріне кетеді.

«Бір бөледен құтылам деп, екіншісін таптым» деген ежелден келе жатқан осындай мәтел бар.

ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЙЫҚШЫ

Баяғыда жұртты әрлі-берлі судан өткізіп жүретін бір қайықшы қарт болыпты.

Алып кел, апарып таста дегендердің ешқайсысының меселін қайтармайды екен. Бұнысына бірдеңе берсе алатын, ал бермесе сұрамайтын да.

Бір күні қайықшы өзенде жүзіп бара жатқан жуан жыланды көреді.

Жүзіп бара жатқан жылан суға бата бастайды. Сол кезде қарт оған көмек беру үшін қайығымен тез жүзіп барып, оны өзеннің арғы бетіне өткізіп тастайды.

Жылан ештеңе айтпайды, тек жылап жібереді, оның көзінің жасы тамған жерге содан бері тамаша гүлдер өсуде. Гүлдер басқа жерде де өседі, бірақ көз жасы тамған жерде қаулайды екен.

Тағы бір ретте қарт қайығының жанында отырып, бір жас еліктің суға батып бара жатқанын көреді.

Қарт қайығымен жүзіп барып, елікті өзеннің арғы жиегіне апарып салады.

Елік ештеңе айтпай, шығып алғаннан соң орманға қарай жүгіріп кетеді.

Қарт салат жасайтын өсімдік жинау үшін орманға барады – кенет оның алдынан әдемі теке жүгіріп өтіп, тұяғымен жер тарпиды. Осы кезде қолына күрек ұстаған бір адам өтіп бара жатыр еді, оны көрген теке қашып кетеді.

– Мейірімді адам, мына жерді қазып жіберші! – дейді қарт.

Әлгі жолаушы күрекпен жерді үш рет қазған кезде күрегі бірдеңеге барып тиеді.

Бұл алтын еді.

– Істеген жұмысың үшін саған осы алтынның жартысын беремін, – дейді қарт.

– Бұл алтынды қазып шығарған менмін, сондықтан бұл менікі, – дейді жолаушы.

Екеуі таласа бастайды, сонымен олардың таласынан ештеңе шықпайды, сондықтан екеуі қаланың сотына бармақ болады.

Сот алтынды жолаушыға беріп, ал қартты дүрелеп, кісендеп тастайды.

Түнде жуан жылан келіп, қарттың аяғын шағып алады. Келесі күні қарттың аяғы күптей боп ісіп кетеді, оны енді өледі деп күтеді.

Түнде жуан жылан тағы да жорғалап келіп, оған шипалы жапырақ әкеп береді. Келесі күні осы жапырақтан оның аяғының ісігі лезде қайтып кетеді, тіпті жараның ізі де қалмайды.

Ал жуан жылан сол түні соттың әйеліне жорғалап келіп, қарттың аяғын шаққандай, оның да аяғын шағып алады.

Келесі күні әйелдің аяғы күп боп ісіп кетеді, оны енді өледі деп ойлайды.

Сонда түрменің бастығы сотқа келіп, қарттың аяғындағы осындай ісігінің қайтып кеткендігін айтады. Сот қартты шақырып алып:

– Аяғыңның ісігі неден қайтты? – деп сұрайды.

– Жылан маған мынадай жапырақ әкеп берді, – дейді.

– Жапырағын қайда?

Қарт жапырақты көрсетеді, соттың әйелінің аяғына жапырақты басып еді, ісік жоқ боп кетеді.

Сонда қарт жуан жылан мен елікті бөледен қалай аман алып қалғанын айтып береді.

– Елік саған не берді?

– Оның күйеуі сен жолаушыға менен тартып әперген алтынды берді, – дейді.

Сол кезде сот жолаушыны қуып жетіп, ондағы алтынды қайтадан алып, қартқа бергізеді, ал жолаушыны кісендеп түрмеге отырғызады.

❦
Қытай ертегілері
 ❦

ЖЫЛДЫ ХАЙУАН АТЫМЕН АТАУ ТУРАЛЫ

Жылды хайуанаттар атымен атауды баяғы заманда білмеген деп айтады. Халықты бұған үйреткен Нефрит әміршісі Юй-дидің¹ өзі екен. Міне, осы үшін ол бір кезде өзінің Аспан әлеміндегі сарайына барлық аңдар мен құстарды шақырған екен. О кезде мысық пен тышқан апалы-сіңлілерше бірге тұрып, тату-тәтті өмір сүрген дейді. Аспан әлеміндегі сарайға шақырылғандарына қуанып, бірге бармақ болады.

Мысықтың ұйқышыл екені бәріне де белгілі еді. Өзінің сол кемшілігін мысық та білетін, сондықтан да тышқанмен келісуді жөн көреді.

– Менің ұйқышыл екенімді, сен білесің ғой, тышқан-сіңлім, – дейді ол сыпайы сөйлеп. – Ертең сарайға барар кезде мені оятып жіберерсің, өтінемін.

Тышқан табанымен кеудесін қағып, уәдесін беріп:

– Мен қайткен күнде де оятамын! Ештеңеге аландама! – дейді.

– Ракмет! – дейді мысық, мұртын сипап, ештеңеге аландамай ұйқыға кіріседі.

Келесі күні таңертең тышқан таң қылаң бере оянады. Ол мысықты оятуды ойламайды да. Тамағын ішіп алып, Аспан әлеміндегі сарайға қарай жөнеледі.

Енді түпсіз тереңде тұратын айдаһар туралы айтпайық. Ол да сарайға шақырылады.

«Басқаны білмеймін, ал мен қайткен күнде де көзге

¹ Қытай дінінің бас құдайы.

түсетін болармын» деген шешімге келеді айдаһар. Дұрыс-ақ. Оның түрі, шынында да, айбынды еді; терісі жалт-жұлт етеді, тұмсығының астында мұрты тікірейіп тұр. Оның бір ғана кемістігі – басы тақыр, ештеңе өспеген. «Мүйізім болар ма еді, шіркін, сонда менен сұлу ешкім болмас еді!» Осылай ойлап, айдаһар біреуден бір жұмаға мүйіз сұрап алмақ болады. Басын судан шығаруы-ақ мұң екен, өзен жиегінде жүрген өтешті көреді. Кеудесін керіп, маңғазданып, олай-бұлай қаздаңдайды. О заманда өтештің үлкен мүйізі болатын. Айдаһар қуанып кетіп, жиекке таман жүзіп келіп, өтешке:

– Өтеш аға, ау, өтеш аға, мүйізінді маған бере тұршы, мен ертең Аспан әлеміндегі сарайға баратын едім, – дейді.

– Ал, мен ше, бауырым айдаһар, – дейді өтеш. – Сен кешір, мен де ертең Аспан әлеміндегі сарайға бармақпын.

– Өтеш аға, мұндай үлкен мүйіз саған жараспайды, басың кіп-кішкентай, онан да маған бер мүйізінді. Қарашы! Маған сондай жарасады екен!

Осы кезде бір жылғадан қырқаяқ жорғалап шығады. Ал қырқаяқтар біреудің ісіне араласқанды жақсы көретін. Айдаһардың сөзін естіген қырқаяқ:

– Өтеш аға, ө, өтеш аға! Айдаһар ағаңа мүйізінді берсеңші, бір рет болса да. Мүйізінді беруге қорықсаң, мен оған кепіл бола аламын. Немене, бере тұрасың ба? – дейді.

Өтеш келіседі, қырқаяқ айдаһарға кепіл болды ғой. Ал өтеш мүйізсіз де әдемі.

Келесі күні барлық аңдар мен құстар Аспан әлеміндегі сарайға жиналады. Қисапсыз көп жиналады. Олардың алдына Нефрит әміршісі шығып:

– Бүгіннен бастап жыл атауларын аңдар мен құстардың атымен атайтын боламыз. Ал қандай аңдар екенін өздерін айтыңдар, – дейді.

– Хайуанаттар: сиыр, жылқы, қой, ит, доңыз, қоян, жолбарыс, айдаһар, жылан, маймыл, өтеш және тышқан аттарын атайды. Аңдардың неге бұларды тандап алғанын ешкім білмейді.

Неге әтешті тандаған, үйректің несі кем? Арыстанды тандамай жолбарысты тандағаны қалай?

Сонымен он екі анды тандап алған. Тандап алуын – тандап алды ғой. Ал оларды қалай ретке қою керек? Осы кезде андардың арасында ұрыс-керіс шығады.

– Сендердің бәрінен үлкені сиыр, сол бірінші болсын, – дейді Нефрит әміршісі.

Бәрі де келіседі, тіпті жолбарыс та келіседі. Осы кезде кенеттен кішкентай тышқан аяғын көтеріп:

– Мен сиырдан үлкен емеспін бе? Мені көргенде «Ой-бай, қандай дәу тышқан еді!» деп айқайлайды ғой. Бірақ ешкім еш уақытта «Қандай дәу сиыр еді!» деп айтқан емес. Олай болса, жұрт мені сиырдан үлкен деп санайды, – дейді.

Нефрит әміршісі танданып:

– Сен шын айтып тұрсың ба? Сенбей тұрғаным! – дейді.

Осы кезде маймыл мен жылқы, тышқан өтірік айтады деп дауыстайды. Дегенмен, тышқан ештеңе болмағандай:

– Сенбейсіңдер ме? Келіндер, тексерейік! – дейді.

Әтеш, қой, ит және қоян келіседі.

– Келіндер, онда тексерейік, – дейді Нефрит әміршісі. Андар адамға жүгінуге барады.

Не болды деп ойлайсындар ғой? Бәрі де дәл тышқан айтқандай болады.

Өтіп бара жатқан сиырды көрген жұрттың бәрі: «Қандай жақсы, қандай қонды еді!» – деп мақтайды. Ал айлакер тышқан осы кезде сиырдың арқасына шығып алып, артқы аяғымен тік тұрып алады. Жұрт оны көріп:

– Әй-әй-әй! Қандай үлкен тышқан еді? – деп айқайлайды.

Бұл айқайды анық естіген Нефрит әміршісі, қабағын түйіп:

– Жарайды! Жұрт тышқанды сиырдан үлкен деп санаса, онда сиыр тышқанға бірінші орынды берсін де, өзі екінші болсын, – дейді.

Осылай деп ұйғарылды. Міне, содан бері жыл басы тышқан болды, одан соң сиыр жылы келеді.

Тышқан аңдардың ішінен бірінші болғанына маңғазданып, мақтанып, қуанышы қойнына сыймай үйіне келеді. Ал мысық болса ұйқыдан енді ғана оянған еді, тышқанды көріп:

– Неге үндемейсің, тышқан сіңлім? Бүгін патша сарайына кел демеп пе еді біздерге? – деп сұрайды.

– Сен әлі ұйқыңды аша алмай тұрсың ба? Мен сарайға барып, қайтып та келдім. Жыл белгілеу үшін он екі аңды таңдап алды, олардың арасынан бірінші мен болдым!

Мысық таңқалып, көзін бадырайта ашып:

– Неге мені оятпадың? – деп сұрайды.

– Ұмытып кетіппін! – деп жауап береді тышқан жай-барақат қана.

Мысық ызаланып, мұрты тікірейе қалып:

– Өй, жаман неме! Ал мен саған сеніп, ештеңе ойламай ұйқтап қалсам! Сен емес пе едің мені оятам деген? Сен маған жамандық ойладың. Тұра тұр, бөлем! Мен сенен өшімді аламын! – деп айқайлап жібереді.

Тышқан өзін кінәлімін деп санамай:

– Неге сонша айқайлайсың! Оятпасам – оятқым келмегені. Ол өз ісім. Мен саған малай емеспін! – дейді.

Мысықтың зығырданы қайнап, тісін қайрап тышқанға тап беріп, тамағынан ала түседі – тышқанның шиқылдауға ғана әлі жетеді.

Содан бері мысық пен тышқан бір-біріне жау болады.

Енді өтеш туралы айтайық. Үйіне қатты қайғырып келіп: «Нефрит өмірші айдаһарды басында мүйізі бар болған соң ғана менен бұрын қойды» деп ойлайды ол. Сонымен өтеш айдаһардың басындағы мүйізін тартып алмақ болады.

Өтеш түпсіз тереңге келіп қараса, айдаһар су ішінде асыр салып жүзіп жүр екен. Айдаһарға жылы ұшырай қарап:

– Айдаһар бауырым! Мүйізімді қайтарып беріңізші! – дейді Өтеш.

Айдаһар таңғалды, бірақ еш дау-дамайсыз, жаймен ғана:

— Бұл сен бе едің, әтеш аға? Мүйіздің керегі не саған? Шынын айтсам, мүйізсіз-ақ қандай әдемісің. Ал маған сенің мүйізің сондай жарасады! — деп жауап береді.

— Саған жараса ма, жараспай ма, онда менің жұмысым жоқ, — дейді әтеш көңілсіз сөйлеп. — Алдың екен — беруің керек.

Айдаһар біраз ойланып тұрады да, әтешке құрметпен басын иіп:

— Сен енді айыпқа бұйырма, әтеш аға! Кеш боп кетті, дем алу керек. Бұл жөнінде біз екеуіміз тағы бірде сөйлесерміз, — дейді.

Әтеш аузын ашып үлгіргенше, айдаһар су түбіне сүнгіп көрінбей кетті. Әтеш ызаланып, қанатын қағып:

— Айдаһар бауырым, мүйізімді бер! Айдаһар бауырым, мүйізімді бер деймін! — деп бар даусымен айқайлайды.

Бірақ осы кезде айдаһар судың тұңғиығында ештеңені естімей ұйқтап та қалған еді.

Көпке дейін әтеш шақырады, даусы қарлығып, әбден шаршайды. Енді не істеу керек. Қырықаяқты іздеп табу керек болды. Ол айдаһарға кепіл болып еді ғой.

Әтеш қырықаяқты тастардың арасынан іздеп тауып, оған болған оқиғаның бәрін рет-ретімен айтып:

— Қырықаяқ ханым, сіз айдаһарға кепіл болып едіңіз ғой, енді істі бұлай қалдырмайтын шығарсыз, — дейді.

Қырықаяқ басын көтеріп, үндемей тұрады да, бір кезде жайымен сөйлеп:

— Қайтарып береді мүйізінді, айдаһар бауырымыз. Ал қайтарып бермесе — сонда қалғаны да! Өзің ойлашы, мен оны тұңғиықтан іздеп таба алмаймын ғой! — дейді.

Әбден ызаланған әтеш тіпті қып-қызыл боп кетеді.

— Кепіл болғаныңа! Онда біреудің ісіне кіріспеуің керек еді ғой. Қиын жағдайға ұшырағаным тіпті жаның да ашымайды!

— Әтеш аға, маған нақақтан жала жаппа, — деп қырықаяқ ақтала бастады. — Сен өзің ғой, айдаһарға

мүйізінді берген. Ал мен оған жай ғана кепілдік еттім. Кім ойлаған, айдаһар ағай алаяқ деп? Егер оны бұрын білсем, оған кепіл болмас едім.

– Енді не істесем екен? – дейді өтеш ашуын басып.

– Мен айттым ғой, не істеу керек екенін. Егер айдаһар мүйізінді бермесе, амалсыз көнесің. Өзің кінәлісің. Бермей тұрып ойлау керек еді.

– Сенің сөзіңе қарағанда, өзім кінәлі болғаным ғой? – деп өтеш көзін бадырайта ашып, кеудесін керіп, қырықаякқа тап береді.

– Өзің кінәлісің, өзің кінәлісің, жақсылап ойлау керек еді, – деп қырықаяқ қайта-қайта айта берді.

Өтеш онан сайын қып-қызыл болып, мойнын созып қырықаяқтың басын шоқып кеп алды. Бір рет, екі рет шоқып, қырықаяқты тірідей жұтып қояды.

Сол кезден бастап өтеш күнде танертең ауладағы қырықаяқтарды шоқи береді екен. Күнде танертең ертемен:

– Ку-кә-ре-ку! Айдаһар бауырым, мүйізімді бер өзіме! – деп бар даусымен тамағы қарлыққанша шақырады екен.

ИТ ПЕН МЫСЫҚ ҚАЛАЙША ҚАСТАСТЫ

Баяғы заманда бір кедей қарт пен соқыр кемпір өмір сүріпті. Балалары жоқ екен, тек иті мен мысығы ғана болыпты. Бұлар сондай тату тұрыпты. Ит пен мысық қожайындарына адал еңбек еткен. Қарт үйден шығып кеткен күні олар кемпірмен бірге үйді қарайды, бөтен адамды жақындатпайды. Қарттар өздерінің сүйкімді мысығы мен итін қазынадай қорғаштайтын, ұрмайтын да, ұрыспайтын да. Ит пен мысықты жұбаныш көретін.

Бір күні қарт тауға шөп шабуға кетеді. Қайтып келе жатып, жерде жатқан қара жыланды көреді де, орнынан қозғала алмай жатыр, аш болар деп қойнына салып

жөнімен кете береді. Үйге келіп, жыланға тамақ беріп, әлдендіреді. Бір күні қарт оған:

– Ал, жыланым, енді біздің үйден кетсең де болады. Күрішіміз де бітті, шөп те жоқ, саған беретін тамағымыз жоқ! – дейді.

Жылан басын изеп:

– Мейірімді ата, егер сен болмасаң, мен аштан өлетін едім. Енді мен сенің жақсылығыңды қалай өтерімді білмей тұрмын. Тек құйрығымнан басқа ештеңем жоқ. Соны ал да, ағаш қобдиға салып, алысырақ тығып қой, бөтен ешкім көрмейтін болсын. Ақша керек болған күні, сілкіп-сілкіп жіберсең – құйрықтан теңгелер төгіледі, – дейді.

Қарт келіседі. Жыланның құйрығын кесіп алған кезде, жылан көзден ғайып болды. Жыланның құйрығын қарт ағаш қобдиға салып, қобдиды үйдің сыртына, ешкімнің көзі түспейтін жерге көміп тастайды.

Қарттардың ақшасы таусылған кезде, қобдишасын қазып әкеп, ішінен жыланның құйрығын алып, сілкіп жіберсе, жерге бақыр теңгелер салдырлап төгіледі. Қарт теңгелерді жинап алып, базарға барып, май, тұз, күріш, кітірлек нан сатып алады. Үйіне келіп тамақ пісіреді. Пісіріп болып, төртке бөледі: біреуін – кемпіріне, екіншісін – итіне, үшіншісін – мысығына, ал төртіншісін өзіне. Олар ешбір мұқтаждық көрмей осылай өмір сүріп жатады.

Бір күні бір қанғыбас саудагер қарттардың есігін қағады. Ол жалғыз өзі түнде жүруге қорқып, қонып шықпақ боп өтінеді.

Келесі күні, таң атпай тұрып, қарт ептеп басып үйдің сыртына барып, қобдишадан жыланның құйрығын алып, сілкілейді. Жерге теңгелер төгіледі. Цзян-цзян-хуа-лан деген дыбыс шығады. Саудагер осының бәрін терезеден көріп тұрады. Қарт үйден кетісімен ол жаңағы жерге жүгіріп барып, қымбат қобдишаны қазып алады да, себетіне тығып, мойынағашқа іліп алып, зыта жөнеледі.

Қарт үйіне келсе, кемпірі қайғырып жылап отыр. Қарт одан:

– Қандай бөлеге ұшырадың, кемпірім, – деп сұрайды.

Кемпір оған:

– Біздің қымбатты қобдишамызды қаңғыбас саудагер алып кетіпті! – дейді.

Қарт сенбей:

– Неге жылап отырсың сонша, кемпірім-ау? Мен оны алысқа көміп тастағанмын. Қайдан тауып алсын. Сен дұрыс іздемеген боларсың, – дейді.

Қарт сөйдейді де, үйдің сыртына қарай кетеді. Іздеп-іздеп ештеңе таба алмайды.

Қарт пен кемпір тұнжырап отырады. Қарт күрсініп қояды, ал кемпір көз жасын бұлайды. Осы кезде мысық пен ит сырттан қожайынымен бірге тамақ ішуге үйге кіреді. Қожайындарының қабақтары түскен, бет-әлпеттері өзгерген. Мысық пен ит бір бөленің болғанын сезеді, бірақ оның қандай бөле екенін білмейді. Қарт оларға қарап күрсініп:

– Қаскүнем саудагер біздің қобдишамызды алып кетіпті.

– Оны қуып жету керек! – дейді.

– Кеттік, мүмкін оны ұстап алармыз, – дейді ит мысыққа, – көріп тұрсың ғой, қарттардың қайғырып отырғанын!

Олар жолға шығады. Жан-жақтарына қарап, жол бойын иіскелеп келе жатады – еш жерден қымбат қобдиша көрінбейді. Олар саудагердің үйіне бармақ болады. Оның үйі өзеннің ар жағында еді.

Олар өзенге келеді, өзеннің толқыны көбіктеніп, гүрілдеп жатыр екен. Мысық қорыққанынан құныса қалады.

– Қорықпа, бірдеңе ғып арғы жағаға өтерміз, мен жүзе білемін ғой, – деп ит мысықтың көңілін сергітеді. – Ал қобдишаны таппай үйге қайтқанымыз дұрыс болмас.

Мысық иттің батылдығын көріп, өзі де батылдана түсіп, иттің арқасына секіріп мінеді. Өзеннен жүзіп өтіп, кішкентай ғана бір деревняға келеді. Деревняның ішімен жүріп, әрбір үйдің ауласына қарағыштап келеді. Бір ме-

зетте аула ішіндегі үлкен үйден қызыл-жасылды киінген, үйлену тойына дайындық жасап жүрген құжынаған адамдарды көреді. Бұлар күйеу жігіттің қарттікінде қонып шыққан баяғы саудагер екенін таниды.

– Үйіне кір, саудагердің қобдишаны қайда тыққанын байқап біл, – деп ит мысықтың құлағына сыбырлайды. – Мен өзім-ақ барар едім, байқап қала ма деп қорқам. Білісімен деревняның шетіне жүгіріп кел, мен сені талдың түбінде күтіп отырам.

Мысық мияулап, басын изеп үйдің төбесіне шығып, одан ептеп ауланың ішіне секіріп түседі. Ауладан кішкентай терезе арқылы ұйқтайтын бөлмеге кіреді. Мысық қобдишаны іздеп, үйдің бұрыш-бұрышын ақтарып-төңкеріп шығады, еш жерде жоқ. Мысық төсектің астында отырып алып, енді не істеуім керек деп ойлайды. Бір мезетте сандық ішінен тышқанның шыға келгенін көреді. Мысық тышқанды шап беріп ұстап алады, оның уысына түскен тышқан дір-дір етіп, жіберуін өтінеді. Мысық оған:

– Бір ісіме көмектессен, жіберемін, – дейді.

– Бәрін де істеймін, мысық ханым, тек бұйырсаң болды, – дейді тышқан шикылдап.

– Қожайынның сандығына кір де, ішінде ағаш қобдишаның бар-жоғын қара. Егер бар болса, тез алып шық.

Тышқан сандыққа кіріп, көзді ашып-жұмғанша құпия қобдишаны алып шығып, басын иіп мысыққа береді. Мысық қобдишаны ала салып, зыта жөнеледі.

Саудагер мысықты көріп қалып:

– Ұстандар мысықты! Ол қазынамды ұрлап әкетті! Ұстандар оны! – деп айқайлап жібереді.

Жұрттың бәрі мысықты ұстамақ боп, соңынан жүгіре жөнеледі, бірақ оның дуалдан секіріп өткенін ғана көріп қалады. Деревняның сыртына жүгіріп келсе, оны талдың түбінде ит күтіп отыр екен. Сөйтіп олар үйлеріне қайтып келе жатады. Қуаныштары қойнына сыймайды. Өзенге жеткен кезде, ит мысыққа қатты ескертіп:

– Судың ішінен балық немесе шаян көріп, аузыңды ашып қалып жүрме, байқаусызда қобдишаны суға түсіріп алуың мүмкін, – дейді.

Енді мысық судан жүзіп өтерде бұрынғыдай қорықпайтын болды. Ол иттің арқасына маңғаздана отырып алып, қожайыным маған ризашылығын айтатын болды деп қиялдап, көз алдына елестетеді. Олар өзеннің ортасына дейін жүзіп келген кезде, кенет су ішінде балықтардың ойнақшып жүргенін көріп қалады. Тіпті мысықтың сілекейі шұбырып, өзін-өзі ұстай алмай:

– Ой, балықтың көбін-ай! – деп айқайлап жібереді.

Апыр-ай, қобдиша суға түсіп, түбіне кетіп те қалды-ау.

– Айтып едім ғой мен саған, аузыңды ашпа деп. Енді не істейміз?

Мысық пен ит өзен жиегіне жүзіп шығады да, ит мысықты тастап, өзі өзеннің ортасына қайта барады. Әрең дегенде су түбінен бағалы қобдишаны алып шығады.

Ит шаршап, біраз дем алайын деп отырған кезде қалғып, ұйқтап кеткенін де байқамай қалады. Сол кезде мысық қобдишаны ала салып, үйге қарай зытады.

Қарт мысықтың қобдишаны алып келгенін көріп, қуанып кетеді, жақсы хабарды айту үшін кемпіріне қарай жүгіреді. Екеуі біріне-бірі сөз бермей мысықты мақтай бастайды: ол қанлай епті де тәсілқой еді. Қарт қобдишаны ашып, ішінен жыланның құйрығын алып, сілкілейді – жерге сылдырлап теңгелер төгіледі. Қарт әр түрлі тамақ сатып әкеп, әр түрлі дәмді тағамдар пісіріп, құрметтеп мысықты сыйлай бастайды. Мысық жайланып отырып, тамақты енді іше берейін деген кезде, ит те жүгіріп жетеді.

– Өй, арам тамақ! Қарныңды толтырғаннан басқаны білмейсің! – деп оған қожайын тап береді.

Ал мысық тамақты қомағайлана жеп жатыр. Ең болмаса бір сөз айтсайшы. Иттің де бірдеңе жегісі келіп тұр еді, бірақ дәмді тағамдардан оған ештеңе тимеді, сорпа мен күріштің қалған-құтқанына ғана қанағаттанады.

Содан бері ит мысықты жек көреді. Көрсек болды, бірден ұмтылып, мысықтың тамағын тартып жемек болады.

Сөйтіп, бұлар мәңгі қастасып кетеді.

АҒАЙЫНДЫ ЖЕТЕУ

Ерте заманда биік таудың бөктерінде, шексіз теңіздің жиегінде кішкентай деревня бар екен. Сонда жеті баласымен бір шал тұрады екен. Ұлдары сымбатты да мықты, әрі ұзын бойлы болып өскен. Үлкенін – Чжуанши – Ересен күшті, екіншісін Гуафэн – Жел Есер, үшіншісін Техань – Темір Тұлға, төртіншісін Бупажэ – Ыстық Елемес, бесіншісін – Гаотуй – Ұзынаяк, алтыншысын Дацзяо – Жалпақ Табан, жетіншісін Дакоу – Кең Көмей деп атаған.

Бір күні шал балаларына былай дейді:

– Біздің деревнямыз қолайсыз жерде тұр. Батысқа барсаң – биік таулар, шығысқа қарай жүрсең – шексіз теңіз. Үйден шықпай отырғаннан басқа амал жоқ! Аздап жылжытар ма еді тау мен теңізді.

Ұлдары келісіп, әр жаққа кетеді: біреуі батысқа, екіншісі шығысқа. Шал біраз күтіп отырып, ауладан сыртқа шығып қараса, тау да жоқ, теңіз де жоқ, жердің төрт бұрышы жайқалған жазық дала, жылтылдаған қара топырақ – борпылдақ та емес, саз да емес, дымқыл да емес, құрғақ та емес.

Шал мұны көріп ұлдарына:

– Бұндай жақсы топырақты пайдаға асырмауға болмайды, мұнда әр түрлі дақыл егу керек, – дейді.

Ұлдары келісіп, жерді жыртып, егін егуге кіріседі. Тез арада-ақ жазық далада жайқалып астық өседі, қарасаң көзің тұнады. Сары алтындай жалтылдаған бидай енді-енді пісейін деп, әуелеп тұр. Шал балаларымен бірге қуанышы қойнына сыймай қарап тұр. Бұндай жақсылықтың арты бәлеге ұласарынан хабарсыз.

Бұл берекелі өлке жайлы хабар астанадағы патшаға дейін жетеді. Ол төрелеріне астықтың түгін қалтырмай қазынаға алып келіндер деп нұсқау береді.

Шал күрсініп:

– Енді күніміз күн болмайтын болды, балаларым, патшаның өңеші түпсіз құдықтай, топырақты қанша

төксең де толтыра алмайсың. Өмір бойы оған өгізше жұмыс істеп, көтерем атша жүк таситын болдық, – дейді балаларына.

Жеті баласы ашуланып:

– Қорықпа, әке, біз шындыққа жетеміз, астанадағы патшаның дәл өзіне барамыз, – дейді бірауыздан.

Қаланың шетіне жақындап келіп қалған ағайынды жетеуді қақпа күзетіп тұрған қолбасшылар көріп қалады. Қорқып, тез арада қақпаның темір ысырмасын салып, үлкен құлып іліп, мықтап жауып тастайды да, өздері мұнараға тығылып қалады.

Ағайынды жетеу дарбазаға жақындағанда, ең үлкені – Ересен Күшті:

– Ашындар дарбазаны, біз астанаға, патшаға келе жатырмыз шындық іздеп! – деп айқайлайды.

Қолбасшылар қорыққанынан дірілдеп, қақпадан сығалап:

– Қай-қайдағы мұжықтардың патшамен ақылдасқанын қайдан көріп едіңдер! – дейді.

Жетеудің үлкені ызаланып, дарбазаны итеріп кеп қалғанда, гүрс етіп қақпа да, мұнара да құлап түседі, шаңы бұрқырап, аспанға көтеріліп, кірпіштері мен тастары шашылып, жан-жаққа домалайды, қолбасшылардың барлығы да солардың астында қалады.

Ағайынды жеті ұл қала ішіне кіріп, сарай қақпасына келеді. Сарай қақпасы да мықтап жабылған: қарайтын санылау да жоқ.

Осы кезде Жел Есер ағасына:

– Дем ала тұр, мен айқайлайын, – дейді. – Ашындар қақпаны! Біз астанаға, патшаға келдік шындық іздеп! – деп айқайлайды.

Жел Есер қанша айқайласа да, ешкім жауап бермейді. Ол ашуланып, аузына желді көбірек толтырып алып, үріп кеп жібереді. Нағыз дауыл болды да кетті; қақпа шайқалып, айдаһар басты тас бағандар теңселіп, көзді ашып-жұмғанша бәрі кирап қалды. Әскер басылары мен сарай қызметшілері қорқып кетеді, қарауға да батылдары бармайды. Ағайынды жетеуі патшаның бөлмесіне таяп келеді, ешкім оларға кедергі де жаса-

майды. Осы кезде үшіншісі – Темір Тұлға екінші ағасына:

– Дем ала тұр, ағатайым, ал мен патшаға барып, сөйлесіп келейін, – дейді.

Сөйдеп патшаның бөлмесіне қарай жөнеледі. Ал патшаның зәресі ұшып, боп-боз боп кеткен, аптыға сөйлеп:

– Мұжықтың патшамен сөйлескенін кім көрген, тез ұстап, басын алындар, – дейді.

Оның сөзін Темір Тұлға естіп қалып, күліп:

– Сен, падишам, әуелі маған қара, қолымның қандай екенін көр! – дейді.

Ол әскербасының біреуіне қолын көрсетпек болып, көтеріп қалғанда, жалтылдаған қылыштың өткір жүзіне тиіп кетіп, төртке бөледі. Патшаның зәресі ұшып, тағынан құлап түседі. Қызметкерлері жүгіріп келіп, оны көтеріп, әрең дегенде ішкі бөлмеге алып кетеді. Бұл ағайындыларды өлтіре алмайтынын көрген патша енді оларды отқа өртендер деп бұйрық береді.

Сол екі арада-ақ отты шарлар лаулап жанады. Қанша екенін санап болмайды. Түтіні бұрқырап, ағайынды жетеуіне қарай жылжи бастайды. Осы кезде төртінші ұл – Ыстық Елемес тұрып:

– Былайырақ барып тұрындар, мен өзім-ақ жайғастырам, – дейді.

Ол жанып тұрған отты шарды аяғымен басып, мырс етіп күліп:

– Тіпті суық қой, отты жағыңқыраса! – дейді.

Қорыққаннан патша атып тұрып, тез көп әскер жинаңдар да, жеті ағайындыны түгел теңізге тастандар деп бұйрық береді.

Осы кезде бесінші ұл – Ұзынаяқ тұрып:

– Абыржымандар, теңізге түсетін уақытым баяғыда болған еді, – дейді.

Екі аттап, теңізге кеп түседі. Ал су оның тобығынан да келмейді.

Жігіт басын шайқап:

– Қандай таяз еді, шомыла да алмайсың ғой! Балықтарын ұстаймыз ба, қалай? – дейді.

Ол еңкейіп, екі қолымен теңізден балық ұстап алып, жағаға лақтыра бастайды. Ұзындығы үш кез, жиырма елі, ақ балықты, он кез қара балықты, жүз кез нән балықтарды да шығарып тастап жатты. Жағаға балықтар тау боп үйіліп қалды.

Ағалары Ұзынаяқты күте-күте сарғаяды. Сонда алтыншысы – Жалпақ Табан тұрып:

– Барып шақырып келейінші, – дейді.

Ол бір аттап, теңіз жағасынан кеп шығады. Ол ағасына:

– Балық ұстап жүргеніңе қарағанда, патшаға не үшін келгенімізді ұмытқан боларсың! – дейді.

Жетіншісі – Кең Көмей алтыншысына сөзін аяқтатпай:

– Патша шындық туралы сөйлеспейді де, сөйлессе – тағынан түсіп қалады ғой, – дейді.

Кең Көмей ағаларынан ақыл сұрамайды, теңіздің бар суын жұтып алады. Артына бұрылып, аузын ашып еді, тулаған толқын сарайға қарай лап қояды, сарайдың биік қабырғалары опырылып түсіп, патша өзінің төрелерімен, қолбасшыларымен бірге толқынға батып кетеді.

САРАҢДАР

Баяғыда бір әйел мен еркек өмір сүріпті. Екеуінің таңертеңнен кешке дейін ойлайтыны қалай баю болады. Әйелі тұрып:

– Тігінші болайық, киім тігейік, – дейді.

– Тігіншілікпен айналысу да жұмыс па, – дейді ері. – Күні бойы инені сабақтап, жіпті созасың да отырасың. Бекер шаршағанмен ештеңе таппайсың.

– Онда бояу кәсібімен айналысайық, – деп болмайды әйелі.

– Бояу кәсібі одан да жаман. Өзің де былғанасың, айналан да бояу болады. Ол қандай өмір болмақ! Бұдан да ешқандай пайда жоқ.

Олар дауласа-дауласа келіп, ақыры керуен сарай салмақ болады. Салуын салды-ау, жұмыстары да жаман болған жоқ, бірақ бәрібір байымады.

— Бай қонақтар мүлік әкеледі де, оны өздері алып кетеді. Ал кедейден не аласың? Оның өзі аш-жалаңаш.

Бірде керуен үйге ақ сақалды, ұзын аса таяқ ұстаған, таяғының басына қызыл бояумен: «Қақпа ішіне кіретін болсам, жұрттың бәрін азаптан құтқарам» деп жазылған бір салиқалы қарт келіп кіреді. Күйеуі таяқтың басындағы жазуды көріп: «Бұл тағдырыңды болжайтын сәуегей емес пе екен» деп ойлайды.

Ол шыдамсызданып:

— Мырза, мырза! Адамды азаптан қалай құтқарасың? — деп сұрайды.

— Менің бір дәрім бар, кім де кім соны ішсе — барлық азапты ұмытады. Қайғы-қасірет пен азап көрмегендей болады! — дейді қарт.

Қарттың бұл сөзін күйеуі мен әйелі естіп, сол сиқырлы дәрінізді сатыңыз деп өтіне бастайды. Қарт келісіп, жарты лян¹ өлшеп береді.

Әйелі дәріні алып, күйеуіне:

— Біз енді қайткенде де байимыз, бай қонақтардың күрішіне немесе шайына осы ұнтақтан саламыз, сонда олар өздерінің қаптары мен тендерін ұмытып кетеді, — дейді.

Сәтін салып, келесі күні-ақ керуен үйге бір бай көпес келіп кіреді. Қобдиының сырты інжумен, қаптары жақұтпен, жәшіктері көгілдір асыл таспен, маржанмен қапталған. Ал алтын, күміс әшекейлері тіпті көп-ақ! Сараң қожайындардың көздері жайнап кетеді. Көпестің бөлмеге орналасып, асыл заттарын жинастырып жатқанын күйеуі көріп тұрған кезде, әйелі ас үйде қонақтың шайына, күрішке удың ұнтағын салып жібереді. Қонақ күріштің бәрін жеп, бір шәйнек шайды түгел ішіп алады да, ұйқтауға жатып қалады. Шыдамсызданған сараң қожайындар түні бойы көз ілмей, дірілдеумен болады.

¹ Лян — Қытайдың ескі өлшемі — отыз екі грамдай.

Таңертең ерте көпес кетісімен, оның жатқан бөлмесіне кіріп, ақтарып-төңкеріп іздеп, ештеңе таба алмайды. Бұрыш-бұрыштарды да іздейді, еденді қопарып қарайды, бәрі бос әлек болды: асыл заттар түгілі, жай тастарды да таппайды.

– Алдады бізді қарғыс атқыр, қақпас шал, – деп айқайлап жібереді ызаланған әйелі. – Бұл сиқырлы у болмады, көпес ештеңені де ұмытпай, бәрін алып кеткен!

– Өй, тасбақаның тұқымы! – дейді күйеуі одан да қатты айқайлап. – Ұмытшағын! Қонғанына да төлемей, ұмытып кеткені ме! Шал бізге: «Уды кім ішсе, сол барлық азапты ұмытады!» – деп еді ғой. Ал біз оның сөзін дұрыс түсінбеппіз!

Сынайы, сарандық ақылыннан адастыратын болу керек!

ҚАЗЫ БАО ЕСЕКТЕН ҚАЛАЙ ЖАУАП АЛДЫ

Ерте заманда Ван Уцзы – бесінші Ван деген бір кедей өмір сүріпті. Оның есегі болыпты, сол есегімен шөпшек пен көмір тасиды екен. Өзгелерді екі қолы асыраса, кедейді есектің арқасы асырайды. Кедей сорлы есегін асыл қазынадай мәпелеп, суын, жемін, аузына тосып, жұмсақ шөп те шауып беретін. Солай есегін жақсы күткендіктен, оның терісі жұмсақ, қылы жып-жылтыр болатын. Көрген кісінің бәрі мақтап:

«Шынында да, төрт аяқты асыл қазына!» дейтін.

Есек, әрине, қыңыр да еді, өйтпесе есек бола ма! Таңертеңнен түннің бір уағына дейін тұяғымен жерді тарпып, демалу дегенді білмейді. Басқа есекке ең көп дегенде жүз жиырма цзинь¹ артасың, ал мына есек екі жүз қырық цзиньге дейін жүк көтереді. Басқа есектің бір барып келген жеріне бұл екі қатынап үлгеретін.

¹ Ц з и н ь – Қытай ескі өлшемі – алты жүз грамм.

Кедей есегіне ағаш көмірін тиеп алып, сату үшін қалаға апарады. Есегін қақпа алдына байлап, өзі көмір салынған қапшықты көтеріп, сатуға әкетеді. Қайтып келсе, есегі жоқ. Оның орнына ілмиген бір өлімтік есек байлаулы тұр. Кедей сорлы аласұрып, біресе шығысқа, біресе батысқа шапқылап, іздемеген жері қалмайды. Есек із-түзсіз жоқ болады. Бесінші Ванның өкінгені соншалықты, ызаланып өлімтік есекті жетектеп, қазы Баоға шағым айтып барады, бірақ кімді жауапкер қылуды білмейді. Ойланып-ойланып, өлімтік есектің үстінен арыз береді.

Залға Бао шығып, істі қарай бастайды. Бесінші Ванның шағымына да кезек келеді, күзетшіге жауапкерді алып кел деп бұйрық беріп:

– Сен қайдан шыққан немесің? Бөтен біреудің есімін пайдаланып, өзінді басқа біреу етіп көрсетуің қалай? – деп оған ұрысты-ай кеп.

Есек басын салбыратып, мүлгіп тұр. Тіл қатпайды.

Қатты ашуланған Бао қазы қол тоқпағымен үстелді тарс еткізіп:

– Ван Чао, Ма Хань! Тезірек есекке томаға кигізіңдер! Су да, жем де бермендер. Үш күн қамап, мықтап жауып тастандар! Содан кейін тағы жауап аламыз! – деп айқайлайды.

Соттың жанында, төменгі залда тұрған күзетшілер де күліп жібере жаздайды. Соттың бұйрығын олардың орындауына тура келеді. Жауапкер өлімші есекті бос қораға кіргізіп, есігін жауып қояды.

Осы кезде бұл жаңалық дүниенің төрт бұрышына тарайды, туғалы мұндайды естімеген едік деп жұрт таңқалады. Үшінші күні, тағы сот болатын күні жұрт жүздеп емес, мындап келеді. Әркімнің көргісі, естігісі келеді ғой.

Барабанды үш рет соққан кезде Бао қазы залға көтеріліп, сот орнына кеп отырады. Күзетшілер де есекті жетектеп алып келеді: іші қабысқан, басы салбыраған, адам аяйтын. Сот қол шоқпарымен үстелді тарс еткізіп:

– Ей, күзетші, мына сілімтікке қырық дүре соғындар! – деп айқайлайды.

– Айтқаныңыз болсын, – деп күзетшілер бірауыздан жауап беріп, шыбықты ала салып, дүрені соқты-ай кеп.

Он, жиырма, отыз қырық рет дүреледі. Осыдан соң Бао қазы:

– Енді қоя беріңдер, қайда барса, онда барсын, – дейді.

Үш күн қамауда ештеңе ішпей-жемей жатып, қырық дүре алған сорлы есек залдан шығысымен, зытты-ай кеп.

Осы кезде Бао қазы бір күзетші мен Бесінші Ванға оның соңынан аңдыңдар, кімнің үйіне барса, сол барған үй оның қожасы, Бесінші Ванның есегін алып, өзінің өлімтігін тастап кеткен де сол ұры болғаны, – дейді.

Бесінші Ван күзетшілермен бірге есектің соңынан ереді, оларға еріккендер қосылып, он бес ли¹ жер жүрген кезде, әлгі есек бір қыстақтың ауласына барып кіреді. Жұрт есектің ізімен жүріп отырады. Сонымен Бесінші Ванның есегін тауып алады.

ТАС ТАҚТАНЫ ҚАЛАЙ АЗАПҚА САЛДЫ

Бір күні Бао-гун зембілге отырып, жұмыстарын тындыру үшін сотқа қарай беттейді. Көшемен келе жатып, тас тақтаның үстінде егіліп жылап отырған баланы көреді. Баланың жанында бамбуктан тоқылған себет тұр.

Бао-гун зембілшіге тоқта деп бұйрық беріп, баланы шақырып алып:

– Кім сені жәбірлеген, балам? Неге сонша жылап отырсың? – деп сұрайды.

Бала:

– Танертеңнен бері тоқаш саттым. Екі жүз бақыр

¹ Ли – Қытайдың ескі ұзындық өлшемі – жарты шақырымдай жер.

теңге шығарып, оны себеттің ішіне салып қойдым. Осы кезде бір сиқыршы келіп, сиқырларын көрсете бастады. Мен мына тастың үстінде қарап отырдым. Содан соң себеттің ішіне қарасам, ақшам жоқ боп шықты.

Бала осылай деп айтты да, енді тіпті еңіреп жылап жіберді.

Бао-гун баланың сөзін тыңдап болып, біраз ойланып, қабағын түйіп:

– Ақшаң себеттің ішінде ме еді, себет осы тастың үстінде тұрды ғой! Мүмкін, осы тас тақта ұрлап алған болар. Күзетші, бала мен тас тақтаны жауапқа алып келіндер! – дейді.

Бао-гунның тас тақтадан жауап алады дегенін ел түгел естіп, бір-бірлеріне айтып жеткізеді, жұрт бекер айтпаған: біреуі – онға, оны – жүзге жеткізеді деп. Таңғалып, жұрттың бәрі жауапты қалай алар екен деп ямыньға асыға жүгіріп барады.

Бао-гун залға көтеріліп, тас тақтаны үстелдің алдына әкеп қойындар деп бұйырады. Балаға тас тақтаның жанына келіп тұр дейді, ал халық үстелдің екі жағына орналасқан еді.

Бао-гун казы өз орнына барып отырып:

– Тас тақта, баланың ақшасын ұрлағаныңды мойындайсың ба? Тек шыныңды айт, әйтпесе дүре соқтырып, азаптаймын, – деп жауабын ала бастайды.

Бірақ тас, тас емес пе, үндемей жатыр. Бао-гун қатты ашуланып, үстелді қойып қалып, күзетшілеріне тас тақтаны соғындар, – дейді. Қазының тасты соғындар деп бұйрық бергенін халық естіп, күлгеннен басқа ештеңе қалмайды. Бірақ ямыньға күлуге болмайды – қорқынышты. Күзетшілер таяқтарын көтеріп, тасты ұруға кіріседі. Ұрды да, соққылады да, тек таяқтарының быт-шыты шығып, жан-жаққа ұшып түсіп жатты. Жұрт бұған шыдай алмай, қатты қарқылдап күлгені сонша, тасты ұрып жатқан таяқтың дыбысы да естілмеді.

Тек Бао-гун ғана күлмеді, халықты тыныштандырайын деп тақтайды тоқылдатып:

– Сендер немене, тәртіпті білмейсіңдер ме? Ямыньда

өздерінді қалай ұстауды ұмыттындар ма? Күзетші, есікті жабындар, ешкімді шығармандар, – дейді.

Бао-гунның ашуланғанын көрген жұрт аяғына жығылып, кешірім сұрайды.

– Жарайды, бұл жолы сендерді кешірейін, тек әрқайсың үйлеріңе кетер алдында ақша тастандар. Келіссендер, мен сендерді татулықпен жіберемін, – дейді сот.

Бао-гун күзетшілеріне ішінде суы бар үлкен кеспекті үй ортасына әкеп қойындар деп бұйрық береді. Сонсоң әрқайсысына кеспекке тиындарынды тастандар, деп бұйырады. Өзі жанында қарап тұрады. Тиындар сылдырлап кеспекке түсіп, жұрт залдан бірінің соңынан бірі тізіліп шығып жатады, ақыры бір адам келіп кеспекке тиынын тастайды. Бао-гун су бетінде қалқыған майды көреді.

Қазы айқайлап:

– Баланың ақшасын ұрлаған сенсің! Мойында! – деп дүрсе қоя береді.

Ұры қорқып, дірілдеп кетеді.

Бао-гун ұрыны тінтіңдер деп бұйырады, күзетшілер ұрының қалтасынан жүз тоқсан тоғыз сом, оның кеспекке салған тиынымен түп-тура екі жүз сом болады. Барлық екі жүз сомды Бао-гун балаға бергізеді, ал ұрыны жақсылап дүрелендер де, қуып жіберіндер деп бұйырады.

Бао-гунның тас тақтадан неге жауап алғанын жұрт осы кезде ғана барып түсінеді. Сол кезден бастап жұрттың бәрі данышпан қазыны бұрынғысынан да қатты сыйлап, құрметтейтін болады.

ШЫҚ ТҮЙРЕУІШ

Ит арқасы қияндағы әлдебір әлемді билейтін құдіретті патшаның жар дегенде жалғыз қызы болыпты. Жұрт оны бұл жалғандағы ерекше сұлу әрі асқан төкаппар ханша деседі екен. Ол үстіне киген ұлпадай жұмсақ торғын киімдеріне айдаһардың, көгілдір теңіздің, қызғылт бұлттың бейнесін зерлі жіппен кестелетіп, алтын, күміс, інжу-маржан тағынып, шашына меруерт пен ақықтан жасалған әсем түйреуіш түйрепті. Бірақ осының ешқайсысын місе тұтпай, пәни жалғандағы ешқандай пендеде жоқ әшекейім болса деп қиял ете беріпті.

Бір күні таңертен, күн сәулесі төгіле бастаған сәтте сұлу ханша бақшаға серуендей келіпті. Гүлдерден және жапырақтардан мөлдір шықтар күн сәулесіне шағылысып, жақұттай жылт-жылт етіпті. Патшаның бақшасы есігі ашық тұрған асыл қазынаның қоймасындай құлпырып сала беріпті. Сұлу ханша бақшадағы гүлше жайнаған мынау әсем меруерттер әлемінің асқан сұлу салтанатының әлі өзінде жоқтығына қапаланып, шүберектей қуарып кетіпті. Ол сарайға тұлан тұта оралып:

— Маған бақшадағы шықтан түйреуіш соқтырып беріндер, өйтпесе құсадан өлем, — деп әкесіне көзінің жасы мөлтілдей сөйлепті де, бөлмесіне жөнеліпті.

Патша бұл шаруа ешкімнің қолынан келмейтінін біле тұрса да қаланың маңдай алды зергерлерін сарайға жинап.

— Үш күн ішінде ханшаға бақшадағы таңғы шықтан түйреуіш соғып бересіндер, — деп жарлық шашыпты. Бұл жарлық орындалмаса бір зергердің емес, патшалықтағы бүкіл зергерлердің бастары алынатындығын айтып, қаһарланыпты. Сөйтіп күллі зергер атаулының бастарына қара бұлт үйірілгендей болады. О заманда бұ заман шықтан түйреуіш соққан дегенді кім көрген?!

Үшінші күні, мұқым патшалықты кернеген үрей ернеуінен асайын деп тұрған сәтте сарай алдына бір зергер шал келіп, өзінің ханшаға шық түйреуіш соғып

беретінін айтады. Күзетшілер шалды патшаға, патша ханшаға алып келеді. Зергер шал ханышаға:

– Таң алдында бақшаға өзіңіз менімен бірге жүріп, өзіңізге ұнаған шықты өз қолыңызбен жинап, менің алақаным салыңыз, содан кейін мен сол шықтан сізге түйреуіш соғып бере қояйын, – дейді.

Ханша ойланып жатпай-ақ келісім беріп, зергер шалға еріп бақшаға келеді. Жапырақтар мен гүлдердің күлтелерінде тұрған шықты ханша еппен алса да қолына түк ілікпейді. Сөйтіп өуре болып жүргенде күн сәске болып, шықтар да буға айналып бітеді.

Өз қатесін өзі өмірден көзімен көрген ханша ләм-мим дей алмай, зергер шалды сый-сияпатпен үйіне қайтарыпты.

ЖҰМБАҚ ЖЕМІС

Баяғыда бір жалғыз басты жасамыс қарт ескі бұтханаларға сыйынып құлшылық етіп жүріп, қағазға оралған бір жемістің дөнін тауып алыпты. Қағазында «егер бұл дөнді өмірінде өтірік айтпаған, ұрлық қылмаған, ешкімді алдамаған адал адам жерге ексе, одан жемісі дертке шипа, жапырағы алтын ағаш өсіп шығады. Ал керісінше бір сұм, зәлімнің қолына түссе, барлық қасиетінен айрылады» деп жазылған екен.

Әлгі қарт әрі ойлап, бері сйлап, «бұны егетін меншікті жерім де жоқ, жер болған күннің өзінде көрі қойдың жасындай жасым қалғанда мен оны қай мұратыма жұмсаймын. Оны бағып, баптауға жасым, қорғауға күшім жете ме?! Құдай кесірінен сақтасын, онды жеміс беретініне көзім жеткенмен оны әлдебір сұмырайлардың иемденіп кетпесіне, сөйтіп бар қасиетінен айырмасына көзім жете ме?!» деп толғанады.

Ақыры, «қой, бұл жұмбақ жемістің дөнін мен мәртебелі патшамызға тарту етейін. Одан адал, одан мейірімді кім бар. Бақшасы да бапты, қорғаны да мықты.

Бұл жемісті көбейтіп патшамыз ел игілігіне жаратсын», – деп шешіп, дереу патша сарайына жол тартады.

Патшаға жолығатын жеке шаруасы бар екенін айтып, тексеруден өтіп, бойында қауіпті еш нәрсе болмағандықтан, қабылдануына мүмкіндік алады. Патшаның жеке өз алдында ғана, келген себебін, тарту етер сыйының мән-жөйін, өз ой-тұжырымын тегіс баян етеді.

Патша мұқият тындап, терен ойға қалады. Көп үнсіздіктен кейін патша әлгі қартқа қарап: «Егер өзің ексең дұрыс жеміс беретініне сенесің ғой?» – деп сұрайды.

– Иә, тақсыр, сенімім кәміл.

– Ендеше, өзің менің бас бағбаным боласың, – деп дереу іс басқарушыларын шақырып, қартқа барлық жағдайды жасауды бұйырады.

Қарт ойда жоқта тап болған жаңа қызметіне құлшына кірісе жүріп: «апырау, бұл патша сарайында бұл міндетті сеніп тапсырар қаусаған менен гөрі қажырлырақ біреулердің болмағаны ма» деп ойлаумен жүрді.

Кім білсін, «сыйға сый, сыраға бал» дегендей қартқа жасаған қарымтасы болуы да мүмкін ғой.

❁
Жапон ертегілері
❁

ТЫРНАНЫҢ ҚАУЫРСЫНЫ

Ерте заманда шал мен кемпір таудағы бір кішкентай деревняда тұрыпты. Олар балалары болмағанға қатты қайғырады.

Бір күні шал орманға барады. Бір құшақ шөпшек жинап, арқасына салып алып, таудан төмен түсе бастайды. Бір мезетте жақын жерден бір аянышты дауысты естиді. Қараса, бұл тұзаққа түсіп қалып, тыпырлап жанұшырып жатқан тырна екен, көмекке шақырғаны болу керек.

– Әй, бишара-ай! Шыдай тұр... Қазір мен саған көмектесейін, – дейді шал.

Шал құсты тұзақтан босатады. Қуанған тырна қанатын қағып, ұшып кетеді.

Кеш болады. Шал мен кемпір кешкі астарын ішуге отырады. Кенет біреу ақырын есік қағады.

– Бұл кім болды екен осындай кеште?

Шал есікті ашып еді, есік алдында үсті-басын қырау басқан бір қыз тұр.

– Тауда адасып кеттім. Қас қылғандай, қар борап, жолды басып қалды, – дейді ол.

– Үйге кір, біз қонақтың келгеніне қуанамыз, – дейді кемпір оны шақырып.

Шал ошаққа жетектеп алып келіп:

– Отыр, жылын да, бізбен бірге тамақ іш, – дейді.

Үшеуі отырып тамақ ішеді. Кемпір мен шал қыздың сұлу әрі мейірімді екенін көреді. Қыз кемпірдің шаруасына көмектеседі, содан соң:

– Арқанды укалап берейін, әже, – дейді.

– Ой, рақмет жауғыр. Шынында да, арқам құрысып-ақ тұр еді. Ал есімің кім өзіңнің? – дейді кемпір.

– О-Цуру.

– О-Цуру, Аққұс деген атың тамаша екен, – дейді кемпір мақтап.

Кемпір мен шалға ақжарқын қыз сондай ұнайды. Қыздың кететініне уайымдайды да.

Келесі күні таңертең О-Цуру аттанбақ болады, ал қарттар:

– Біздің баламыз жоқ, Аққұс. Бізбен бірге тұрсайшы, – дейді оған.

– Менің де ешкімім жоқ, қал дегендеріңізге қуаныштымын... Ал мен сіздерге жақсы етіп кенеп тоқып беремін. Тек бір-ақ өтінішім бар: тоқып отырған кезімде менің бөлмеме кірмендер, сырт көзді ұнатпаймын.

Қыз жұмысына кіріседі. Тек келесі бөлмеде кирикара тон-тон-тон деген дыбыс қана естіледі.

Екінші күні О-Цуру қарттарға өрнекті матаға оралған түйіншек әкеп береді. Қызыл матаға ұшып бара жатқан тырналардың бейнесі алтын жіппен әдеміленіп кестеленген екен.

– Әдемісін-ай! Көзінді айыра алмайсың! – деп кемпір танырқайды.

Кемпір матаны ұстап көріп: мамықтан да жұмсақ, қауырсыннан жеңіл екен дейді.

Қарт қызға қарап мазасызданып:

– Жүдеп кеткенсің бе, қалай, Аққұс. Енді бұдан былай саған көп жұмыс істеуге рұқсат бермеймін, – дейді.

Бір мезгілде:

– Ей, кожайындар, үйдемісіндер? – деген қырылдақ дауыс естіледі.

Бұл келген саудагер Гонта еді. Деревняны аралап, шаруалардан мата сатып алып жүретін-ді. Гонта:

– Ал қалай, әже, сататын матаңыз бар ма? Қыс бойы тоқыған боларсыз? – дейді.

– Бұл жолы бұрынғыдан да жақсырақ бірдеңеміз

бар, Гонта мырза, – деп Гонтаның алдына алқызыл матаны жайып көрсетеді. Ұшып бара жатқан алтын тырналар, тіпті тірі дерсің.

– О, мұндай тамаша өрнекті астанада да ешкім көрген емес. Қызыңыз, байқаймын, шебер болу керек, – деп Гонта бірден-ақ шиланына қолын тығып жіберіп, бір уыс алтын теңге алып шығады. Мұндай тамаша матаны князь сарайына апарып, жүз есе қымбатқа сататынын білді ол.

– Алтын тенгелер! Қарандаршы, нағыз алтын! – Қарттар өз көздеріне өздері сенбеді. Осы жасқа дейін алтынды көргендері осы болатын.

– Рахмет, саған, Аққұс, рахмет! – деп кемпір мен шал шын пейілдерімен қызға алғыстарын айтады. – Енді басқаша өмір сүретін боламыз. Саған мейрамға жаңа көйлек тігеміз. Қызымыздың қандай сұлу екенін бөрі көрсін.

Көктем келіп, күн жылынады. Күнде қарттардың үйіне деревняның балалары жүгіріп келіп:

– Аққұс тәте, шығып бізбен бірге ойнашы, – дейді.

Аққұс жымыып:

– Жақсы, ойнасақ ойнайық. Ай перизатқа қонаққа барайық, – дейді.

Екі бала қолын көтереді – бұл перизат патшалығының қақпасы. Аққұс әндетіп:

Жүздік фея еліне біз,
Көңіліміз хош, тегі.
Бұлт – қайық боп көрінеді,
Ақ күмістен ескегі.

Балалар көңілдене шұбырып, қарттарды да шақырады:

– Ата, жүріңіз бізбен бірге ойнауға! Әже, жүріңіз ойнайық! – дейді.

– Жетер енді, сонша қатты тартпандаршы қолымыздан, – деп күледі қарттар.

Бірақ күн ылғи да жарық боп тұрмайды ғой. Да-

лаға жаңбыр керек. Аққұс аспанды бұлт торлағанын көріп:

Жау, жау, жаңбыр, нөсерлет!
Жау далаға, – өсер көк.
Алмұрт өскен алаңға
Ұзағырақ аялда! –

деп өлеңдетеді.

Балалар Аққұстың айналасына жиналады, ал ол әр түрлі ғажайып құстар жайында ертегілер айтып береді.

Аққұспен балалар жақсы ойнайды.

Бір күні Гонта тағы келіп:

– Амансыз ба, ата! Өткендегідей мата табылмас па екен сізден? Сатыңызшы, – дейді.

– Жок, сұрама. Қызыма енді тоқуға болмайды: бұл жұмыстан ол қатты шаршайды. Ауырып қала ма деп қорқам, – дейді қарт.

Бірақ Гонта алтын теңге толған шиланды қарттың қолына зорлап ұстата салады.

– Мен саған бұрынғыдан да көп төлеймін. Ал егер келіспесең, өз обалың өзіне. Өзіңе жаман болады. Мені саған князь жіберді. Үш күннен қалмай мата дайын болсын, әйтпесе басың кетеді, – деп қорқытады Гонта.

Гонта кетіп қалады, ал кемпір мен шал:

– Бөлеге ұшырадық-ау! Енді қайттік! Басымыз алынатын болды, – деп қайғыра бастайды.

Басқа бөлмеде отырған О-Цуру бәрін де естіген еді. Ол қарттарды жұбатып:

– Қорықпандар да, жыламандар. Үш күнде мата дайын болады, бұрынғыдан да әдемі етіп тоқимын, – дейді.

Қыз бөлмесіне кіріп, есікті мықтап жауып алады. Кешікпей-ақ қабырғаның ар жағынан кирикара тон-тон-тон, кирикара тон-тон-тон деп тез-тез тоқылдаған дыбыс естіледі.

Бір күн, екі күн, үш күн тоқу станогы тоқылдайды.

– Аққұс, жетер енді, қой! Шаршаған боларсың, қызым! – деп шал мен кемпір алаңдаумен болады.

– Қалай, бітті ме, көрсетіндер маған! – деген бір қатқыл дауыс естіледі кенет сырттан.

Бұл Гонта еді.

– Жоқ, көрсетуге болмайды. Аққұс тоқып жатқан кезде кіруге болмайды деп тыйым салған.

– Оho! Ойлап тапқанын қара! Байқаймын, қызың талғампаз болғаны ғой. Ал мен одан сұрамаймын да! – деп Гонта қарттарды итеріп жіберіп, есікті шалқасынан ашады.

– Ой, онды тырна, тыр-тыр-на! – дейді қорқып кеткен ол былдырлап.

Қарттар кірсе, тоқу станогында, шынында да, үлкен құс тұр.

Қанатын жайып жіберіп, тұмсығымен ең майда, жұмсақ мамығын жұлып алып, кирикара тон-тон-тон, кирикара тон-тон-тон деп әдемі мата тоқып жатыр.

Қарттар есікті лезде сарт еткізіп жаба салады, ал Гонтаның қорыққаны соншалықты, тіпті аяғы жерге тимей зыта жөнеледі.

– Аққұс, бізбен бірге ойнашы, немесе ертегі айтып берші, – деп келесі күні таңертең Аққұсты шақырып балалар келеді.

Бірақ тоқу бөлмесі тып-тыныш еді.

Қарттар да қорқып, есікті ашып қараса, ешкім жоқ. Жерде әдемі етіп өрнектелген мата, айналасында шашылып тырнаның қауырсындары жатыр... Қарттар қызын іздеп-іздеп таба алмайды.

Кешқұрым қора ішінде жүрген балалар айқайлап:

– Ата, әже, тезірек мұнда келіндер! – дейді.

Қарттар жүгіріп шығып қараса... Тырна! Дәл сол тырна! Қиқулап үй үстінде сыр көбелек айналып ұшып жүр. Өрең ұшады...

– Аққұс, біздің Аққұсымыз! – деп қарттар жылап жібереді.

Қарт баяғыда өзі ажалдан аман алып қалған құсы екенін таниды. Сол құс енді қызға айналған. Бірақ бұлар оны ұстап тұра алмады ғой.

– Аққұс, қайтып келші, қайтып кел!

Бірақ бұнын бәрі бекер еді. Дәл бір қоштасқандай тырна соңғы рет тыраулап, аспанға самғап көрінбей кетеді.

Шал мен кемпір көп күтеді, бірақ Аққұс қайтып келмейді.

Алыстағы бір аралда үлкен көл бар дейді. Балықшылар со жақтан қауырсыны жұлынған бір тырнаны көріпті. Тырна көлдің жағасында әрлі-берлі жүріп, кемпір мен шал тұратын жаққа қарай береді екен.

МАЙМЫЛДАР ПАТШАЛЫҒЫ

Ал ұл оқиға ерте заманда болған еді. Таудағы бір деревняда үш ұлымен бір шал тұрған екен. Олардың мысықтың маңдайындай ғана жері болады. Шай мен шарапты олар үлкен мейрамда да ішпейді екен.

Бір жылы егін шықпай қалады. Екі үлкен ұлы қалаға барып, жұмыс істеп, табыс таппақ болады. Кенже ұлының жасы онда ғана екен. Әкесі екеуі үйде қалады.

Бірде үлкен ұлдары қаладан әкесіне үш жүз бақыр ақша жібереді.

– Тыңдашы, Сабуро, сен зерексің ғой, – дейді әкесі баласына. – Сатуды үйренсең, бізге біраз жеңілдік болар еді. Мә, мына жүз бақыр ақшаға бірденелер сатып ал да, аз да болса пайда түсетіндей етіп қайта сат. Шаруашылыққа демеу болар.

Сабуро не сатып алу керек және оны қалай сату керектігін жол бойы ойлаумен болады. Құмыра сатсам ба екен? Қой, сындырып алып жүрермін. Әлде жеміс сатсам ба екен? Шашып алармын. Шалқан сатсам ба екен? Оны ешкім сатып та алмас.

Кенет Сабуро қарсы алдында қираландап келе жатқан кемпірді көреді. Көтерген қапшығының ішінен мысықтың мияулаған даусын естиді.

– Әже, мысықты қайда алып бара жатырсың? – деп сұрайды Сабуро.

– Өзенге батырып жіберейін деп алып бара жатырмын, балам. Тышқан ұстамайды, көршілердің балапандарын өлтіріп, маза бермейді... Онан да судың түбінен балық ұстасын, – дейді кемпір.

Мысық онан сайын аянышты түрде мияулайды.

– Әже, әже, мысықты суға батырмашы. Онан да маған сатшы, мен саған жүз бақыр тиын берейін, – дейді бала.

– Қалай, сен, шынымен, бұл антұрғанды сатып алмақпысың? Ал, ала ғой, қалқам. Ой, мынау бір тамаша болды ғой. Ойламаған жерден келіп түскен нәпаха болды-ау...

Кемпірдің қуанышы қойнына сыймай, жүз бақыр тиынды алып, үйіне қарай жөнеледі.

– Көрдің бе, мысығым, қандай пәлеге ұшырай жаздағаныңды. Бұл саған сабақ. Біреудің затын алушы болма. Мен сені үйге алып барамын, екеуіміз тату тұратын болайық.

Сабуро мысықты үйіне алып келеді. Әкесі ештеңе демейді, тек күрсінеді де қояды. Міне, тағы бір арам тамақ пайда болды.

Келесі күні әкесі баласына тағы да жүз бақыр тиын береді.

Сабуро жолмен келе жатса, қарсы алдынан бүкшііп, аяғын өзер басқан өлмелі шал шығады. Арқасындағы қапшығының ішінен иттің қыңсылаған даусы естіледі.

– Ата, ата, итті қайда апара жатырсың?

– Өзенге батырғалы апара жатырмын. Ол үйді күзетпейді, елдің торайларына маза бермейді. Қапшыққа тас байлап, суға батырып жібергелі келе жатырмын, – дейді шал.

Осы кезде ит онан сайын жалынышты түрде қыңсылайды. Сабуро оған:

– Ата, итті суға батырмаңызшы, онан да маған сатыңызшы. Мен сізге жүз бақыр тиын берейін, – дейді.

– Жүз бақыр тиын берем дейсің бе, мынадай жаман төбетке! Мен оны саған босқа-ақ берер едім.

Шал ақшасын алып, қуанышы қойнына сыймай, үйіне қарай жөнеледі.

– Көрдің бе, төбетім, егер сенің қожайынына кездеспесем жағдайың жаман болатын еді ғой. Екіншілей жамандық істеме.

Сабуро итті үйіне алып келеді. Әкесі ештеңе демейді, тек ішінен: «Өзіміздің де ішерге асымыз жоқ, енді мына мысық пен итке де тамақ керек» деп ойлайды.

Үшінші күні танертең әкесі сандықтан жүз бақыр тиын алып, баласына беріп жатып:

– Балам, бұл біздің ақырғы ақшамыз. Байқа, бұл жолы ақшанды ойланып жұмса, – дейді.

Сабуро күні бойы деревнядан деревняға сандалып жүреді. Ол сатып алуды да, сатуды да білмейді. Кеш болып, күн батуға айналған кезде, деревня балаларының кішкентай маймылды жіпке байлап сүйреп келе жатқанын көреді. Оны әбден мазақтап, шымшылап, азаптауда. Маймыл бейшараның көзінен жас ағып, әрең дем алып келеді.

Сабуро:

– Бұларын не, кішкентай маймылды жәбірлегендерің? – дейді.

Олардың ішінен ең бір сотқары:

– Сен кім едің-ей, бізге бұйрық беретіндей? Бұл маймылдың шыңғырғаннан басқа ешбір қызықтыратындай қылығы жоқ, – деп жауап береді.

– Маған беріндерші маймылдарыңды, мен сендерге жүз бақыр тиын берейін, – дейді Сабуро.

– Жүз бақыр тиын дейсің бе? Қойшы! Әкел тез!

Балалар ақшаны ала салып, шуылдап жүгіре жөнеледі.

– Сен әлі кішкентайсың, – дейді Сабуро маймылға. – Ештеңені түсінбейсің. Бұдан былай деревняға жақын барма, әйтпесе балалар сені тағы да ұстап алады. Ал жүгір, жүгір тауға қарай.

Сабуро маймылды қоя береді. Ол разы болғанын білдіргендей басын бірнеше рет шұлғып, зыта жөнеледі.

Күн батып, қараңғы түседі. Осы кезде әкесінің: «Бұл біздің ақырғы ақшамыз» деген сөзі баланың есіне түседі. Үйге құр қол бару ұят та деп, Сабуро ағаштың түбіне ойланып отыра кетеді.

Бір мезгілде «Қыя-қыя» деп шиқылдаған дауыс шығады. Сабуро алдына кеп тұрған баяғы маймылды көреді.

– Неге мұнда келдің? Кет, ақымақ, тезірек кет!

Кенет әлгі маймыл адамша сөйлеп:

– Сабурожан, сенің мені құтқарғаныңды атама айтып едім, ертіп кел деп мені саған жіберді. Менің атам – маймылдардың патшасы. Жүр, сені патшалығымызға ертіп барайын, – дегені бар емес пе.

Маймылдар патшалығын көруге Сабуро қуана келіседі. Олар тау мен алқапты бөктерлеп жүріп кетеді. Ай жарық еді. Маймыл жолды көрсетіп, алдында келе жатыр. Ол баланы елсіз алыс тауға алып келеді. Бір кезде Сабуро алдынан аппақ тас құлыпты көріп қалады. Темір қақпаның жанында қолдарына найза ұстаған саба-лақ жүнді үлкен маймылдар тұр. Кішкентай маймылдың берген белгісімен олар қақпаны ашады.

Сабуруны үлкен бөлмеге кіргізеді. Биік тақтада маймылдар патшасы отыр екен. Әбден қартайған, жақтары солған, құлақтарының жүні өппақ. Үстіндегі киімі жалт-жұлт етеді.

– Келгеніңе рахмет, – дейді маймылдар патшасы. – Мынау ақылсыз менің жалғыз немерем. Егер бұл өліп қалса, тұқымым құрыған болар еді. Саған ризалығымды қалай білдірсем деп отырмын.

Патша алақанын соғып кеп қалып еді, малайлары жүгіріп келеді. Жалтылдаған алтын табақтар әкеледі. Табақта не жоқ десейші! Балық та, құстың еті де және әр түрлі тағамдар.

Маймылдар көңілді ойын-сауық құрып, өнер көрсетіп қонағын ішек-сілесі қатқанша күлдіреді.

Қоштасар кезде маймылдар патшасы:

– Менің немеремді қорғап қалғаның үшін мынау саған қазынамнан берген сыйлығым, – деп, Сабуроға жалтылдаған алқызыл оқалы дорба береді. – Бұл дорбаның ішінде алтын теңге бар. Соны ал да, тілеген тілегінді айтып, аспанға лақтыр. Тілегің орындалады. Қош бол! Жо-лық болсын!

Маймылдар патшасының кішкентай немересі Сабуро-

ны таудың етегіндегі жолға дейін шығарып салған кезде, таң да атқан еді. Екеуі қош айтысады.

Сабуро үйіне келсе, әкесі қатты қысылып не істерін білмей жүр екен.

– Сені енді келмейтін шығар деп ойлап, түнімен ұйқтамай, есім шықты, – дейді әкесі.

– Кешір, әке, түні бойы тауда босқа қаңғырып жүрген жоқпын. Бұдан былай ашықпайтын боламыз, – дейді Сабуро.

Сөйдеді де, Сабуро қойнынан жалтылдаған алқызыл дорбаны шығарып, аузын ашып, ішінен алтын теңге алып шығады.

– Әуелі, әке, жақсы үй тілейік. Біздің күркеміз кұлайын деп тұр ғой. Жаңбыр жауса, су өтіп кетеді.

Сабуро ақшасын аспанға лақтырып жібереді. Теңге сылдырлап, домалап барып тоқтайды.

– Теңге, теңге, бізге жақсы үй сыйлашы!

Қарт әкесі мен Сабуро не болар екен деп күтіп тұрады. Бір кезде сатыр-сұтыр дыбыс естіледі. Қас қаққанша айнала өзгеріп кетеді. Екеуі жана үйдің ішінде, жана тоқыма төсеніштің үстінде отырады. далаға шығып қараса, үйдің төбесі бұрынғы шіріген қамыстың орнына қызыл кірпішпен жабылған. Қоймалары күріш пен сұлыға толған.

– Түсім бе, өнім бе мына көріп тұрғаным, – дейді әкесі қуанып. Мұндай ғажапты көру үшін деревняның адамдары шұбайды. – Қарт деревняның бар адамын тойға шақырады.

Қазша мойнын созып, семіз Гомбэй де келеді. Кетерінде бір қап сыйлық алып, тасбақаша ілбіп кетіп бара жатты.

Көршісі үйіне келіп, ұйқтай алмайды. Ол сондай сараң болатын, деревнядағылар ол туралы: «Гомбэйдің көмейінен қолы шығып тұрады. Біреудің бірденесін алуға құмар» дейтін.

Таң атар-атпастан Гомбэй қартқа келіп, ғажайып теңгесін қарызға сұрайды.

– Егер теңгенізді үш күннен қалдырмай қайтармасам, онда құдай жазамды берсін, – дейді.

Қарт ешкімнің еш уақытта бетін қайтармайтын-ды. Гомбэйге ғажайып теңгесін береді.

Міне, үш күн өтті, төрт, бес күн өтті, Гомбэй жоқ. Сабуро абыржи бастайды. Көршісі теңгесін әкеп бермей жатыр. Осы кезде үйге үлкен ағалары келген еді. Сабуро олардың жүдеп-жадап, азып-тозып келгенін көреді. Ағаларына жаңа, әдемі киім кигізгісі келеді.

Гомбэйге барып, теңгесін қайтаруды өтінеді. Гомбэй теңгесін береді. Жалтылдаған алқызыл дорбаның ішінде баяғысынша жатыр екен.

– Ал, қазір не боларын көресіндер, өздерінді өздерін танымай қаласыздар, – дейді ол ағаларына. Сосын теңгесін аспанға лақтырып:

– Ағаларымды әдемі етіп киіндірші, – дейді.

Теңге сынғырлап домалай жөнеледі. Ал ағалары бұрынғы алба-жұлба қалпында.

– Бұл қалай? Теңгем тындамады ғой мені, – деп Сабуро таң қалады. – Дұрыс лақтырмадым-ау деймін.

Бірнеше рет теңгесін аспанға лақтырады, бәрібір ештеңе шықпайды.

– Сұмдық-ай! Менің ғажайып теңгемді айырбастап қойған. Алтын теңгемнің орнына өтірікші Гомбэй жай теңге салып жіберген. Бақытсыздық-ай! Барамын да, ғажайып теңгемді бер деп талап етемін.

Сабуро Гомбэйге жүгіріп барып, теңгесін сұраса, ол білмеймін, алғанымды бердім, кірге салсаң да сол теңге, – деп жауап береді.

Сабуро жылап үйіне қайтып келеді. Сабуроға қарап, мысығы мен иті де қайғырады. Екеуі қожайынымызға қалай көмектессек екен деп өзара ақылдасып отырады.

– Сабуро біздің құтқарушымыз. Басымызды жоғалтсақ та, оны бәледен құтқаруымыз керек.

Мысық пен ит Гомбэйдің үйіне қарай жүгіре жөнеледі. Келсе, оның үйі үй емес, патшаның сарайындай. Айналасы сірескен жеті қабат қоршау.

Ит айнала жүгіріп, қоршаудан үйге кіре алмайды. Ал мысыққа қоршау деген ештеңе емес. Ол әуелі оның көршісінің шатырына кіріп, бұрышқа тығылып жатады.

Алдынан жүгіріп бара жатқан тышқанды бас салып ұстап алады, тышқан шыңғырып жібереді.

Осы кезде іннен ақ мұртты кәрі тышқан шығып, ба-сын иіп:

– Мысық мырза! Құрметті мысық мырза! Бүгін тышқан халқының салтанатты тойы. Үйлену тойы болып жатыр еді. Қырсық болғанда, сіз қалындықты ұстап алдыңыз. Күйеу баланы аяп тұрмыз, ол сондай қайғырып отыр. Қайырым етіңізші, қалындықты аяңызшы, – деп өтіне бастайды.

– Жарайды, келісейін. Бірақ мен оны бостан-босқа жібере салмаймын. Осы үйдің бір жерінде алтын теңге салынған бір дорба тығулы тұр. Соны маған әкеп берсең, сонда ғана мен қалындықтарыңды босатамын, – дейді мысық.

Осы кезде бұрыш-бұрыштан толып жатқан тышқандар жүгіріп шығып, жан-жаққа тарап, жел қуған жапырақтай домалай жөнеледі.

Кешікпей-ақ кәрі мысық қызыл дорбаны тістеп жүгіріп келеді.

– Қараңызшы, мысық мырза, сіз іздеген дорба осы ма? – дейді.

– Дәл өзі. Қай жерден тауып алдыңдар?

– Қожамыз Гомбәйдің бөлмесінен, – дейді кәрі мысық.

– Жарайсындар. Бұның үшін қалындықты босатамын. Шаттана беріндер, тойларың құтты болсын, – деп мысық дорбаны жұлып алып, алды-артына қарамай зытады. Жеті қабат қоршаудан лезде секіріп шығады. Қақпаның алдында ит күтіп тұр екен.

– Әй, байқұсым-ай, шаршадың-ау. Әкел дорбанды, мен алып жүрейін, – дейді ит.

– Жоқ, төбетім, бермеймін дорбамды, өз ерлігім – өз даңқым, – дейді мысық.

– Бұл қалай болғаны! Екеуіміз нағыз достарша бірге шықтық, ал атағы сенікі болу керек пе? Сонда мен қожайыныма еңбек етпеген қайырымсыз болғаным ғой! Жұрттын бетіне қалай қарамақпын?

Сонымен жәбірленген ит шыдай алмай мысықтың аузындағы дорбаны жұлып алып, үйлеріне қарай жүгіре жөнеледі. Мысықтан бұрын жеткісі келіп, зытып келеді.

Жолда өзеннен жүзіп өту керек. Ит суға қойып кетіп, жүзіп барады. Мысық оның соңынан қуып келеді.

– Мияу-мияу, жауыз төбет, олжамды бер!

– Әуп, бермеймін! – деп ит арс еткенде, аузындағы қызыл дорбасын суға түсіріп алады.

Сонымен дорба су түбіне кетеді – оның ішінде сиқырлы теңге бар еді ғой!

Міне, қырсық! Ит су жиегіне шығып, сілкініп, құйрығын қысып алып, біреу ұрғандай сүмірейіп, өзін-өзі балағаттап кетіп бара жатады.

Мысық та өзенге жетеді. Кенет судың дәл жиегіне үлкен бір балық құйрығын шолп еткізіп шыға келеді. Мысық оны шап беріп, ұстап алып, қожайынына алып келеді. Аз да болса, оның қайғысына ортақ болып, көңілін аулағысы келеді.

Сабуро балықтың ішін жарып, әкесі мен ағаларына сойып бергісі келеді. Кенет балықтың ішінен зерлі қызыл матадан тігілген дорба шыға келеді. Сабуро дорбаның аузын ашса, ішінде баяғы алтын теңге жатыр екен.

Сабуро өз көзіне өзі сенбейді. «Өз теңгем емес пе екен?» деп ойлайды.

Осы кезде мысық болған жағдайдың бәрін айтып береді.

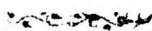
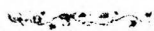
Сабуро теңгені аспанға лақтырып:

– Теңге, теңге, ағаларыма әдемі киім кигізші, – дейді.

Ағалары біріне-бірі қарап, өздерін танымай қалады. Үстеріндегі алба-жұлба киімдерінің орнына әдемі, жап-жаңа киімдер киген.

Бұлардың қуанышқа бөленгені соншалықты, тіпті айтып жеткізе алмайсың. Ал Сабуро мысық пен итке:

– Сен екеулерің де маған көмектескілерің келіп, жандарынды аямадыңдар. Сол үшін рахмет. Бірақ ит біреудің олжасын тартып алып, қулық жасады. Сондықтан да мен мынадай шешімге келдім. Мысық, сен менің

үйімде тұрасың, жылы жерде жатасың. Ал сен, ит, қора ішінде жүріп, үйді қарауылдайсың.

Сол кезден бастап, мысық үйде тұратын болып, ал ит қорада жүреді екен. Екеуінің арасындағы достық осылай бұзылады.

ҚҰМЫРАДАҒЫ АДАМ

Ертеде, ескі заманда бір деревняда Таро деген жас жігіт тұрыпты. Ол сондай жалқау болыпты. Сонымен қатар әуесқой да екен.

Таңертеңнен көшені кезіп, көзін сүзіп, жан-жағына қарап жүреді екен. Бір жерде үйдің шатырын сылап жатса, өне бір жерде бөшкені жөндеп жатыр, ал ит болса мысықты қуып барады. Мысық ағаштың басында отырса, Таро ағаштың түбінде тұрады. Ит пен мысық қашан тауласар екен деп бақылайды.

Балалар Тароға өлең де шығарыпты.

Батпақтағы бақадай,
Тоғайдағы үкідей,
«Тостаған көз» атанған,
Деп сұрасаң: бұ кім, ей?
Өзіміздің Таро – ол,
Оророн – коророн,
Оророн – коророн!

Күзгі науқан кезі де келеді. Жігіттердің барлығы да егінді орып, астықты басудан қолдары тимей жатады. Тек жалғыз Таро ғана ештеңе көрмегендей, деревняда сенделіп жүреді. Кенет ол жолдың жағасынан саздан жасалған құмыраны байқап қалады.

– О, жүрсең жөргем ілінеді деген осы, – деп Таро қуанып кетеді. – Өзі бүп-бүтін. Бірақ ішіндегісі немене екен шұрылдаған? Ә, ішіне тышқан кіріп кеткен ғой.

Таро құмыраның ішіне қарап, не көрді дейсіз ғой?

Оның ішінде тышқан да, кесіртке де, бақа да емес, кішкентай адам екен. Оның басы кіп-кішкентай, бойы бұршақтың қабығындай ғана. Міне, ғажап! Таро таңқалып, аузын ашып тұрып қалады.

Кішкентай адам шегірткеше шырылдап сөйлеп:

– Амансың ба, Таро! Міне, біз де кездестік. Сендердің деревняларыңнан жалғыз сені ғана ұнаттым. Басқа жігіттердің ешбірін де ұнатпадым! Мені үйіңе тұрғызшы! – дейді.

– Жарайды, тұрғызайын, – деп жауап береді Таро.

Неге тұрғызбасқа?

Құмыраны үйге алып келіп, кішкентай адамды ішінен шығарады да, мәпелеп оны бөлменің ортасына отырғызып қояды. Оны айналшықтап, жалағыштай берген мысықты далаға қуып жібереді.

– Құмыра-адам, қандай қызықсын, ең құртақандай ергежейліден де кішкентайсың. Ойнағың келе ме, кел, ойнайық.

Күні бойы Таро құмыра-адаммен ойнайды. Оны ағаш аяққа отырғызып, су құйған күбі ішінде ойнатады. Суды қатты үріп кеп қалса, күбінің ішінде дауыл көтерілгендей болады.

Арба істеп, оған тышқанды жегеді. Тышқан олай жүгіріп, былай жүгіріп, ініне кіріп кетеді, арба төңкеріліп қалады. Таро ішек-сілесі қатып күледі, бірақ кешке қарай бұл ойыннан жалығып кетеді. Бір ойынмен көп отыруға дағдыланбаған еді.

Келесі күні Таро тағы да көшеде сенделіп жүреді. Құмыра-адамды есіне түсірген кезде, күн де бата бастаған болатын.

Таро үйіне келсе, жерде аяқ-қолын тарбитып, ұзынынан сұлап жатқан бірдеңені көреді... Бұл кім болды екен? Қайдан келген қонақ бұл деп Таро тесіліп қарайды. Бір жерде көрген сияқты. Ойбай-ау, бұл әлгі құмыра-адам ғой!

– Міне ғажап! Бір күнде қалай өсіп кеткенсің? Кеше ғана тышқаннан да кішкентай едің, енді менен де үлкенсің, – дейді Таро.

– Бәрі сенің еңбегің, достым, сенің қамқорлығың дейді құмыра-адам. – Мыңның ішінен сені бекер тандап алған жоқпын ғой. Көбірек қыдырсаң, мен одан да үлкен боп өсемін.

Таро өмірінде бірінші рет ойланып қалады: бұл не деген сөзі деп танданады.

Құмыра-адам енді қонақ емес, қожасындай-ақ ананы әкел, мынаны әкеп бер, тезірек қимылдасайшы деумен болады.

Келесі күні Таро үйінен күндегісінен ерте кетеді. Шынын айтса, қонағынан қашып кетті. Күні бойы ол деревняда ешбір шаруасыз сенделіп жүреді де қояды.

Кешке үйіне келіп, есігін ашып, табалдырықта мелшиіп тұрып қалады. Үйдің ішіне кіруге болмайды. Қонағы өсіп кеткендігі соншалықты, тіпті жалғыз өзі үйге сыймай жатыр.

– Осындай да үй сала ма екен, деревняның икемсіздері, – деп әлгі құмыра-адам бұрқылдайды кеп. – Бұрылуға болмайды. Үйдің ортасындағы ошаққа аяғым тиіп, күйіп қала жаздадым.

Таро үйіне қас қарайған кезде келеді. Терезе мен есіктен сорайып шығып тұрған бөрене құсағандардың не екенін түсіне алмайды. Анықтап қараса, бұл сол қонағының қолы мен аяғы екен. Құмыра-адамы алып болып кетіпті. Бұл тіпті үйдің шатырын да түсіріп жіберер. Түнімен Таро бұл пәледен қалай құтылудың жолын ойлаумен болады, ештеңе ойлап таба алмайды.

Таңға жақын мынадай бір оқиға болады. Көрші шал келіп, Тароға:

– Балам ауырып қалды. Жалғыз өзімнің егін жинауға әлім келмейді, көмектессен қайтеді, – дейді.

Тароның жұмыс істегісі келмесе де, көршісінің көңілін қалдырғанды ұят көреді. Қолына орақ алып, көршісіне көмектесуге кетеді. Кешке келгеннен кейін шал оған:

– Көмектескеніңе рахмет! Мә, ала ғой, еңбегің үшін, – деп, оған біраз ақша береді. Тароның өмірінде алғаш рет тапқан табысы еді. Жаны жай тапқандай бір түрлі

жеңілденіп қалады. Ақшасын қолына ұстап, ол үйіне қайтты. Үйіне қараса, есік-терезеден баяғыдай сорайып шығып тұрған қонағының қол-аяғы көрінбейді. Қонағы үй ішінде аюша дөңбекшіп, бұркылдап сөйлеп жүр. Таро есікті сыртынан қаттырақ жауып, өзі аула ішіне ұйқтауға жатады.

Келесі күні таңертең Таро тағы да көршісіне көмектесуге кетеді. Үйіне ол өте кеш қайтты, ал қонағы, неге екенін, екі еседей кішірейіп қалыпты. Ашуланып, бұрышта отыр. Үйдің іші кеңіп, еңсесі биіктегендей. Жұмыстан шаршап келгенде, шай ішуге де болатын еді.

Қонағы наразылығын айтып жатыр:

– Қателесіппін сен туралы, Таро! Әжептәуір адам ба десем, басына қонған шыбынға да қаһар көрсете алмайтын жалқау екенсің. Енді екі күн жалқаулыққа салынсаң, мен онда таудай боп өсіп, бұлтқа дейін жетер едім. Орағынды неге бұлғалақтатасың? Көрге тыққалы тұрсың ба мені?

«Е-е, – дейді Таро ойланып, – осындай еді де! Олай болса, ертең ешкім мені қуып жете алмайтындай жұмыс істермін-ау».

Ертеңінде құмыра-адамның бойы бұршақтың қабығындай болып қалады.

– Өтінемін, сенен, Тарожан, – дейді ол жыламсырап, шырылдаған дауыспен. – Қайтадан мені құмыраға отырғызып, жолдың жиегіне тастап кетші. Мен өзіме басқа жалқаулау қожайын тауып алайын.

Таро айтқанын істейді.

Деревняның қарт адамдары: бұл құмыра-адамның кейпіндігі жалқаулық еді десетін.

Кейін оны кім тауып алғанын білмеймін.

БОЛЖАЛСЫЗ БАҚ

Сонау ерте заманда ешқандай шаруаға зауқы соқпайтын, күндердің күнінде болжалсыз баққа тап болып, аяқ астынан шіріген бай болып шыға келуді ғана көксейтін біреу өтіпті. Талай жылдарды осындай қысыр үмітпен сырғытқан ол бір күні пәленбай деген жердің түгенбай деген аралында ылғи жалғыз көзді кісілер жасайды екен деген хабарды естіпті.

– Жә, менің бағым сол жер арқылы ашылайын деп тұр. Сол аралға барайын да жалғыз көзді кісінің біреуін ұстап әкеп жәрменкенің көрмесіне қояйын. Оны әр көрген кісіден бір теңгеден алып отырсам өнеміне дегенше шіріген бай болып шығармын, – деп қиялдапты.

Ол осы ойын орынды санап, барды-жокты азын-аулақ дүние-мүлкін сатып дайындалыпты да, қайықпен сапарға шығыпты. Су үстінде ұзақ қалқып, ақыры әлгі аралға да жетіпті. Жағаға шыға келгенде, күткеніндегідей кілен жалғыз көзді кісілерге кездесіпті. Бірақ жалғыз көзді кісілердің біреуін бұл емес, бұнын өзін жалғыз көзді ұстап алып, өздерінің көрмесіне қарай сүйрепті. Ол аралдағылар да екі көзді кісіні көрмеген екен. Бұны ұстаған кісілер көпшіліктен бір теңгеден алып, лезде-ақ байи бастапты.

Болжалсыз бақ дегеніміздің тағдыры көбінше осылай шешіліп жатады.

ШЕЛЕК КИГЕН ҚЫЗ

Сонау ерте заманда бір ерлі-зайыптылар тату-тәтті, жұпыны ғана өмір сүріпті. Олардың тұрмыс-тіршілігінің кем-кетігін кішкентай сүйкімді, сұлу қыздары толтырып өң беріп тұрғандай болады екен. Ол қыздарын көрген кісі тоқтап, таңырқап сүйсіне бір қарамай кете алмайды екен.

Бұл отбасының қалыпты өмірі ұзаққа бармапты. Қыз-

дары толық бойжетпей жатып, әкесі дүние салыпты. Көп кешікпей шешесі де төсек тартып, жатып қалады.

«Апыр-ай, мен олай-бұлай бола қалсам қызымның күні не болар екен? Сұлулық сүйкімділігі өз басына сор болып жабыспаса жарар еді» деп мазасызданыпты шешесі.

Күннен-күнге ауруы меңдеп бара жатқанын аңғарған ана бір күні қызын қасына шақырып, көңілдегі күдігін айтады. «Сенің өңіңнің әдемілігіне сұқтанып қарайтындар көп, біреу-міреудің көзі тиіп, сөзі өтіп жүрмесін» деп бір шағын шелекті алдырып, қызының бетін жартылай жасыратындай етіп, нығыздап кигізеді де:

– Енді маған осы шелекті басымнан өмірлік дос тапқанша алмаймын деп ант ет, әйтпесе бір пәлеге ұшырап қаласың, – депті. Қызы ант еткен соң, шешесінің көңілі жайланып, табанда көз жұмыпты.

Сөйтіп қаршадай қыз жарық дүниеде жалғыз қалыпты. Бар адамдарға жалданып, өз күнін өзі көріпті. Шелегін де басынан алмай әр түрлі жұмыстарды үн-түнсіз ренішсіз атқарып жүре беріпті. Басындағы шелегінің жөнін сұраған кісілерге шешесінің үйретуі бойынша «Түрім сиықсыз, көргендерді шошытпау үшін шешем осылай кигізіп қойған» деп жауап беретін болыпты. Бұған көзі үйренген жұрт оны «Шелек киген қыз» деп атап, жаман шелектің астында айдай сұлу ару өсіп келе жатқанын ешкімнің ойына келе қоймапты.

Күндердің күнінде шелек киген қыз үй жұмысын атқарып жүрген помещиктің үлкен ұлы орталықтан оралады. Шелек киген қызды қызық көріп, жүріс-тұрыс, мінез-құлқын бақылайды. Бір күні әлдеқалай тегене толы мөлдір суға үніле қараған қызды ту сыртынан келіп, білдірмей бақылаған жігіт оның суға түскен бейнесін байқап қалады. Ел айтқандай сиықсыз емес, сүйкімді, сұлу екеніне көзі жеткендей болады.

Помещиктің ұлы шелек киген қызды алам деп әкешесіне әлек салады. Бірақ ата-анасы ұлының бұл ұсынысынан бас тартып, ат-тондарын ала қашыпты. Жігіт олардың жаратқан-жаратпағанына қарамай, қайтсем де осы қызға үйленем деп бекінеді.

Шелек киген қыз жігіттің бұл ұсынысына іштей қарсылық көрсетпегенімен мырза мен бәйбішенің өзін отбасына қабылдағысы келмейтіндіктерін білгенде, қатты жәбірленіп, әрі-сәрі күн кешеді. Бір күні түнде «Қарағым, балам, тартынбай осы жігіттің қолынан ұста» деген шешесінің сөзін естіп, көзін ашса түсі екен.

Шелек киген қыз төсегінен көңілдене тұрып, жігітке келісімін беруге бекиді. Бұл жаңалықтан хабар алысымен жігіт той қамына кіріседі. Қыздың келісімімен шелекті басынан алмақ болған әрекеттерінен еш нәрсе шықпапты.

— Осы шелек басында тұрса да бәрібір бұл қызды мен сүйемін, — деп тойды жасай беруге жарлық береді. Жігіттің осы шешімін күтіп тұрғандай қыздың басындағы шелек тарс етіп жарылып, жан-жаққа пытырап түседі. Шелектің әр бөлшегі алтын, күміс жақұттарға айналады. Бұл ғажап құбылысты шешесінің қыз тойына тарту еткен жасауындай қабылдап, жігіттің ата-аналары бас болып, дүйім жұрт екі жастың тойын думандатып, есте қаларлықтай қызықты етіп өткізіпті. Сөйтіп олар балалы-шағалы болып, бақытты шат өмір кешіпті.

ЕЛ КЕЗГЕН ЕКІ БАҚА

Екіреуі Осака портының әлдебір жылғасын, екіншісі Кито қаласындағы бір бұлақтың бойын мекендеген екі бақаның ойына бір уақытта «өзге жерлерді аралап көрсем» деген бір ой келе қалыпты. Сөйтіп Кюто бақасы Осаканы, Осака бақасы Кютоны көргісі келіпті. Сонымен екеуі де таңнан тұрып, бір уақытта сапарға аттаныпты. Екі қаланың ортасында биік жота бар екен. Екеуі екі жағынан жотаға өрмелеп, көп қиыншылықтарды бастан кешіп, шаршап-шалдығып, өлдім-талдым дегенде жотаның басына зорға шығыпты.

Сөйтіп жотаның үстінде кездескен екі бақа біріне бірі қарап, аң-таң қалысып, сонан соң күлімсірей әңгімеге кірісіпті. Жөн сұрасып, бір-бірінің қайда тұратынын

білісіп, қайда бара жатқандарын ұғысып, әнтек дамылдасыпты.

– Әттең, өзге кейбір жан-жануарлар сияқты бойымыз сұңғақ болса осы жотадан-ақ баратын жерімізді көзбен шолып, үйімізге қайтар едік, – депті Осака бақасы.

– Оның жарасы жеңіл, – депті көсемсі сөйлеп Кюто бақасы, – екеуіміз де артқы аяқтарымызбен жер тіреп, арқамызды түйістіріп, бірімізді біріміз сүйеп тік тұрсақ баратын жерімізді көру оп-оңай. Осы айтқандарын орындауға екеуі де дереу іске кірісіпті. Екеуі де маңдай алдын өздері баратын қала жаққа қаратқанымен, бірін, бірі сүйеу үшін бастарын қайқайтқанда тостағандай көздері мен әрқайсысы өздерінің келген қаласын көріпті.

– Апырау, мына Кюто өзіміздің Осакадан аумайды ғой, – депті Осака бақасы.

– Әкем, ау, мына Осака біздің Кютоның дәп өзі ғой, – дейді Кюто бақасы. Сөйтіп бастарын қайқайтып әрқайсысы өз қаласын жотадан құмарлары қанғанша, аяқтары талғанша қарасып, тұрып-тұрып, «қой, енді әрі қарай барудың түкке керегі жоқ» десіп, әрқайсысы жалт бұрылып, өз қалаларына қайтысыпты.

Тұрған жерлері де тұрғын үйлері де бір-біріне мүлде қарама-қарсы Осака мен Кютоны ұқсастығы екі жұмыртқадай деп елді сендіре алмай, екі бақа өз қалаларынан басқа еш жерді көрмей өмір кешіпті.

Филиппин ертегілері

АҚҚҰТАН МЕН ҚОДАС

Күздің, әсіресе жауын-шашынды кезінде қодастың арқасында аққұтанның отыратынын байқағандарыңыз бар ма? Қодас бұған ешбір былқ етпейтін. Неге екенін білесіздер ме? Неге десеніз, қодас өзінің бұл ұзын сирақ аққұтаннан ешқайда құтылмайтынын біледі.

Енді мынадай бір оқиғаны тыңдаңыздар...

Қодас пен аққұтан өш болады. Екеуінің өзен бойында да, көк шалғын жайылымда да, егіс даласында да бірге жүретінін жұрт көрсе де, олар еш уақытта бірімен-бірі сөйлеспейтін еді, бірін-бірі жақтырмайтын-ды.

Бір күні қодас төкаппар ақ құсты жуасытады.

– Тындашы, аққұтан, бұдан былай екеуіміз бұртимай, тату болу үшін бір-бірімізбен күш сынасайық, – дейді ол.

– Кел, сынассақ сынасайық, – деп келіседі аққұтан.

– Өзенге барайық. Қайсымыз суды көбірек ішеді екенбіз.

– Сен сондай дәусін, олай болса сенің ішіңе су да көп сияды ғой, – дейді аққұтан қарсы болып.

Сосын ойланып тұрып, қодастың айтқанына келіседі.

Олар келесі күні таңертең кездеспек болады. Былай келіседі: суды көп ішкеніміз жеңді деп есептейміз. Қайсымыздан соң өзенде су аз қалса, жеңген сол деп есептейміз.

Аққұтан мен қодас жеңілгеніміз жеңгенімізге өмірбақи бағынышты болайық деген шешімге келеді. Бұлар төрелікке, сиырды, жылқыны, итті және құстарды сайлап алады. Осындай шешімге келеді де, үйді-үйлеріне тарап кетеді.

Тек аққұтан ғана үйіне қайтпай, өзенге қарай кетеді.

Өзен жиегінде өсіп тұрған ағашқа қонып алып, өзен суының деңгейіне бар зейінімен қарап, бақылай бастайды. Аққұтан судың таңертең жағадан асып таситынын, ал түстен кейін судың азайып қайта бастайтынын байқайды.

Ертеңіне, күн шығар-шықпастан өзен жағасына аңдар мен құстар жиналады. Қызық оқиғаның басталуын бәрі асыға күтуде болды. Міне, төрешілер де келіп жетті.

Қодас өзінің қабілеттілігін көрсетпек боп, ең алдымен шықпақ болды. Қаптап тұрған топқа женетіндей қарап: «Қанша су ішкенімді қазір көресіндер!» дейді ойланып.

Суды ол расында да өте ұзақ ішті. Анталап тұрған көпшілікке қодас суды үздіксіз ішкендей боп көрінеді.

Міне, дегенмен қодас судан басын көтеріп, өзендегі судың мүлде азаймағанын байқап, таң-тамаша болып қалады. Азаюдың орнына қайта көбейген-ау! Алғашқыда су оның тұяғынан ғана келген еді, ал енді сирағына дейін жеткен.

Қодас тағы да іше бастайды. Қақалып-шашалғанша ішті. Ол қампиған қарнын әрең көтеріп, сұлап жата қалып, сол сәтте ұйқтап та кетеді.

Бұл кезде су өзенге тола берді. Көріп тұрғандар аяқтарын сулап алмау үшін судың жиегінен әрірек барып тұрды.

Енді аққұтанның күшін көрсету кезегі деп жариялайды төрешілер.

– Қодас оянғанша күте тұрайық. Менің суды қалай ішкенімді көрсін де, әйтпесе ол келісім бойынша менің жанғаным сенбей жүрер, – дейді аққұтан.

Күтіп отырады. Бір сағат өтеді, екі сағат, үш сағат өтеді... Төрт сағаттан кейін қодас оянады. Аққұтан бұл кезде өзендегі судың азайып, қайта бастағанын бақылап отыр еді.

– Ал-л-л, ен-н-ді сенің к-к-ке-зе-гің, аққұтан, – дейді қодас әрең сөйлеп.

Айлакер құс суды ішіп жатқансып ұзын тұмсығын суға тығып жібереді. Осылай ол көпке дейін су ішінде тұрады.

– Қарандар! Өзен таяздап келеді. Су барған сайын азайып барады ғой! – деп айқайлайды өзен жиегінде тұрған аңдар мен құстар.

Сонымен аққұтан жеңіп, қодас жеңіледі. Көптеген куәлардың көзінше қодас өзінің жеңілгендігін мойындайды.

Міне, содан бастап аққұтан қодастың арқасында қанша жүргісі келсе де ерікті екен!

ТЕҢІЗДІҢ СУЫ НЕГЕ АЩЫ

Ерте кезде қазіргідей теңізде ащы су да болмаған дейді қарттар.

Судың ащы болған себебі әлдебір құмырсқа Ангало-ны шағып алыпты деп айтады.

«Ангалоңыз кім?» – деп сұрайсың ғой.

Ангало деген алып болыпты. Ол теңіздің дәл ортасында тұрған кезде, су оның тек тізесінен ғана келеді екен. Ангало жерде түрегеп тұрғанда, тау да оның тізесінен аспайды екен.

Бір кезде жұрттардың тұздары бітіп қалып, олар Ангалоға келеді.

– Тұзымыз бітіп қалды, Ангало. Тұзды теңіздің ар жағынан іздеп тауып алғымыз келеді. Бұл жерде тұз жоқ қой. Көмектесші бізге, Ангало.

– Бұны табу онай, – дейді алып. – Жүріндер менің соңымнан.

Олар теңізге келеді. Ангало теңіздің жиегіне отырып, аяғын созып жібергенде, өкшесі теңіздің ар жағындағы тауға барып тіреледі.

– Міне, сендерге көпір. Менің аяғымның үстінен жүріп отырып, теңізден өтулеріне болады, – дейді ол жұртқа.

– Рақмет, Ангало!

– Тұз салып алатын көрзеңкелерінді алындар да барындар!

Жұрт қуанып, көрзеңкелерін ала салып, ешбір кедергісіз теңізден өтіп кетеді. Көрзеңкелеріне тұздарын толтырып алып, қайтадан Ангалоның аяғының үстімен жүріп өтеді.

Теңіздің дәл ортасына келген кезде Ангалоның аяғын құмырсқалар шағып алады. Осы кезде алып селкете қалғанда, жұрт тұз-мұзымен теңізге құлап түседі. Содан бері теңіздің суы ащы болып қалды дейді қарттар.

❦

Индонезия ертегілері

❦

МЫСЫҚ ПЕН МАЙМЫЛ

Бір күні жолда мысық көзіне түскен жұрттың бәрін мазақтап келе жатады. Мысыққа екі маймыл кездеседі.

Осы кезде маймылдар үлкен ағаштың басынан араның ұясын көреді де, олар мысықтан:

– Әй, мысық, мынау немене, ағашқа ілініп тұрған? – деп сұрайды.

– О-о, бұл менің атамның музыка аспабы ғой.

– Даусы қатты шыға ма? – деп сұрайды маймылдар.

– Әрине, егер оны соғып қалсаң, оның даусын барлық ел естиді, – дейді мысық.

– Соғып көруімізге бола ма?

– О-о, жоқ, болмайды, атам ашуланады, – дейді мысық.

– Атаң мұнда жоқ қой, – деп болмайды маймылдар.

– Дұрыс айтасың, атам жоқ. Бірақ ол маған аспапты күзетіп отыр, ешкім оған жақындамасын деп тапсырып қойған.

– Бір рет қана соғуға рұқсат етші. Оның дыбысынын қалай шығатынын естігіміз келеді, – дейді.

– Жо-жоқ, болмайды, әйтпесе ел дүрлігіп кетеді.

Маймылдар аспапты соғып жібергісі-ақ келіп тұр. Олар тағы да мысықтан өтініп:

– Біз бір рет қана соғамыз, – деп рұқсат сұрай бастайды.

– Болмадыңдар ғой, тіпті, жарайды, соғыңдар, – дейді мысық. – Бірақ мен бұл жерден аулағырақ кетейін, әйтпесе маған атам ашуланады. Егер ол менін

осында болып, сендерге аспапты соғуға рұқсат бергенімді білсе, онда маған көресімді көрсетеді.

– Жақсы, тезірек қаш, біз мына аспапты соғып жіберейік, – дейді маймылдар қуанып.

– Е-е-ей! – деп айқайлайды мысық, қашып бара жатып. – Тұра тұрындар мен әрірек кеткенше. Мен көрінбей кеткен кезде соға берулеріне болады.

– Жүгір, тезірек!

– Тұра тұрындар! Асықпандаршы! – дейді мысық айқайлап. – Мен әлі ұзаған жоқпын.

– Тезірек! – деп айқайлайды оның соңынан маймылдар.

Мысық көзден таса болған кезде маймылдар бір тақты тауып алып, әлгі ағаштың бұтағында ілулі тұрған араның ұясын періп кеп қалады. Ызаланған аралар үлкен бір музыка аспабын соққандай, шынында да, гүжілдей жөнеледі. Ара толған ұя жерге топ ете түседі. Маймылдардың ауыздары аңқиып, таңқалып қарап қалыпты. Ұядан шыққан бір үйір ара ызылдап аспанға көтеріледі...

Сонымен... бұл не болғаны? Аралар маймылдардың басын, құлағын, арқасын, мойнын шаға бастайды... Естері шыққан маймылдар алды-артына қарамай қаша жөнеледі, бірақ аралар соңдарынан қалмайды.

Маймылдар алдынан кездескен тоғанға күмп береді. Олар араның әбден ұшып кеткенінше судың ішінде көп отырып қалады. Маймылдар араның гүжілі алыстап кеткен кезде ғана судан шығады.

Өздерін ақымақ қып кеткен мысықтың судың жиегінде отырғанын көреді. Маймылдарды күтіп тұрған мысық оларды көре салып, кішкентай бұтаның түбіндегі қызыл бұрыш өсіп тұрған бір дінгекке сүйеніп тұра қалады.

Мысыққа маймылдар келіп, одан:

– Әй, мысық, мұнда не істеп тұрсың? – деп сұрайды.

– Енді мен атамның бағындағы жемістерін ұрлап кетпесін деп күзетіп отырмын, – дейді.

– Немене? Жемістерін дейсің бе? Біздің оны жеп көруімізге бола ма?

– Жеуге болады. Бірақ менің кетіп қалуым керек. Егер сендерге жемісті жеуге рұқсат бергенімді атам білсе, онда ол маған ашуланады.

Маймылдар мысық әбден көрінбей кеткенше күтіп тұрады, содан соң қызыл бұрыштың сабағын көп етіп жұлып алып, ауыздарына толтыра салып, шайнай бастайды...

Бір мезгілде ауыздарын өрт шалғандай болады. Маймылдардың көздерінен жас парлап, қызыл бұрыштан еріндері бұртиып ісіп кетеді!..

Мысық бұл кезде көрінбей алыстап кеткен болатын-ды.

АЮДЫҢ ҚҰЙРЫҒЫ НЕГЕ ҚЫСҚА

Бір күні тиін інінде жаңғақ шағып жеп отырып, өзіне қарай жылжып келе жатқан жолбарысты көреді.

«Өлген жерім осы де» деп ойлайды құйттай тиін қорыққанынан дірілдеп.

Не істеуі керек еді? Айлақор кішкентай аң амал тапты. Аузындағы жаңғағын қабығымен сытырлата шайнап:

– Мына жолбарыстың көзі қандай тәтті еді! – деп айқай салады.

Мұндай сөзді естіген жолбарыс қорқып кетеді. Кейін шегіншектеп барып, бұрылып зыта жөнеледі. Орман ішімен келе жатса, алдынан аю шығады. Жолбарыс одан:

– Достым, анау жақтағы інде отырған нендей аң екенін білесің бе? – тіпті өзі жолбарыстың көзін жеп қойғысы келеді.

– Білмеймін, – деп жауап береді аю.

– Жүр, көрейік, – дейді жолбарыс.

Аю оған:

– Мен қорқамын, – деп жауап береді.

– Ештеңе етпейді, кел, екеуіміз құйрығымызды байластырып алайық та, бірге барайық. Егер бірдеңе бола

қалса, біз бір-бірімізді бөлеге ұшыратпаймыз, – дейді жолбарыс.

Олар құйрықтарын байластырып алып, тиіннің ініне қарай батырсынып келе жатады.

Екеуін көрген тиін олардың қорқып келе жатқанын түсінеді. Осы кезде ол қатты шыңғырып:

– Мына оңбаған жолбарысты қарандар! Оның әкесі маған ақ аю жібермек болып еді, ал баласы қарасын сүйрелеп келеді. Көрдің бе, оны! – дейді.

Аю бұл сөзді естіп, өлердей қорқып кетеді.

«Е, антұрған жолбарыс мені оп-оңай алдайын деген екен, – деп ойлайды аю. – Бұл жолақ әкесінің қарызын өтеу үшін қорқынышты аңға мені жесін деп ертіп келе жатыр екен ғой».

Аю бір жаққа, жолбарыс екінші жаққа қарай қаша жөнеледі. Аюдың құйрығы жұлынады да қалады. Содан бері барлық аюдың құйрығы шолақ... дейді жұрт.

Ал ақылды тиін жолбарыстан аман құтылғанына қуанады.

ТИІН СҮЛЕЙМЕН ПАЙҒАМБАРДЫҢ БЕЛБЕУІНІҢ КҮЗЕТШІСІ

Тиін тағы да жолбарысқа кезігіп қалмайын деп қорқып, орман ішінде бұта-бұталардың арасымен келе жатады. Оның қорыққандығы соншалықты, тіпті жан-жағына жалтақ-жалтақ қараумен болады.

Біраздан соң ол орманның шетіне келіп шықса, сол жерде айдаһар ұйқтап жатыр екен. Алғашқыда тиін қорқып кетеді, содан соң: «Айдаһардың арқасына отырып алайын. Жолбарыс келіп көрсін, бәрібір мен оны алдап кетемін», – деп ойлайды.

Осы кезде жолбарыс та көрінеді. Ол тиінді көріп, қуанып кетеді.

– Міне, енді сені жеп қоямын! Сен мені неге алдадың? Тұра тұр, бөлем, енді менен ешқайда құтыла алмайсың, өлетін кезің келді!

Бірақ тиін қорықпаған кейіп білдіріп:

– Тыңдашы, ақымақ жолбарыс! Сен немене, соқырмысың, ештеңені көрмейтін? Аман-сау тұрғаныңда жоғалт көзіңді! Сенің жүретін жерің бұл емес! Әлде сен білмейсің бе, Сүлеймен пайғамбардың белбеуін күзетіп отыр деп маған бұйрықтың берілгенін? Егерде сен жақын келетін болсаң, мына жылан терісінен жасалған белбеудің сиқырлы күші сені өлтіреді. Және қатты сөйлеуші болма, сиқыршыны оятып жіберсең, онда өз обалың өзіңе! – дейді.

Бұндай сөздерді естіп, жолбарыс қорқып кетеді.

– Әй, тиін-ай, мына белбеуің маған сондай ұнап еді! Өрнектері қандай әдемі десейші, жібек матадай жалт-жұлт етіп тұр. Бір сәт белбеуді беліме байлап көруге бола ма? Сүлеймен пайғамбардың белбеуін бір сәтке болса да байлап көргім кеп тұрғаны, – дейді ол.

Тиін:

– Мен саған айттым ғой, белбеуге жақындасаң, пәлеге қалатыныңды. Пайғамбардың затына жолбарыс тиіспеу керек! – дейді.

Жолбарыс оған:

– Ештеңе де болмайды, тиін, тек сен рұқсат берсен болды! – деп, қоймайды.

Сонда тиін жолбарысқа:

– Сен бар ғой, жолбарыс, шыдамсыз екенсің. Менің айтқаным сенбесең – обалың өзіңе. Тек мен әуелі әрірек кетейін, сонда ғана белбеуді буынуыңа болады. Бірақ байқа, абай бол! – дейді.

Жолбарыс белбеуге таяп келіп, зәресі ұшып кетеді – белбеу дөңгеленіп иіріліп жатқан жыланға ұқсап тұр еді. Ол батылдана белбеуді жазып жіберіп, беліне орай бастайды. Осы кезде айдаһар оянып кетіп, жолбарысты белінен қысып кеп қалады. Жолбарыс қорыққанынан шыңғырып, бар күшімен сытылып шықпақ болады – өйткені денесі қатты ауырып кеткен еді.

Өзімен бірге жыланды сүйрете-мүйрете төбенің басына қарай зыта жөнеледі. О жерден төмен қарай домалаған кезде ғана айдаһардың құрсауынан сытылып шығады.

Сонымен демін әбден алған жолбарыс өзін екі рет алдаған тиінді аңдуға кіріседі.

ЖҮЗ ЕЛУ ҚОЛТЫРАУЫН ТИІНДІ ҚАЛАЙ ЖЕМЕК БОЛДЫ

Бір күні тиін үлкен өзенге таяу биік төбенің басында дем алып жатады. Ол жана ғана ұйқтаған кезде жаңбыр нөсерлете жауып кетеді.

Аспаннан шелектеп төккендей жаңбыр тоқтамай құйып тұрды. Өзен суы арнасынан асып, төбенің айнала-сындағы жыраларға да толып кетеді. Су жан шошырлық иірімге айналады. Су барған сайын көбейе береді және оның даусы тасқынның гүріліндей болып естіледі. Кешікпей су тиіннің ұйқтап жатқан жеріне дейін жетеді. Ұйқысынан ояңған тиін – өзеннің тасып бара жатқанын көріп, шошып кетеді. Секіріп кете алмайды: айналасында жайылған су. Ағашқа да өрмелей алмайды. Кешікпей су арнасына түсер, ағызып әкетпес деген үмітте ғана болады. Жүзіп кетуге де тиіннің батылы бармайды, өйткені қолтырауын жұтып қояр деп қорқады. Ол қорыққанынан дірілдеп тұрған кезде, судан ойламаған жерден қолтырауынның басы көрінеді.

– Аһа! Ақыры кездестік пе, тиін! Кәне, бері келші, тезірек! Енді сен ешқайда да құтыла алмайсың! Мүмкін, менің қарныма тығыларсың? Қазір мен сені өлтіріп, етіңді достарыма үлестіремін. Біз бәріміз сүйегіңе дейін қалдырмай жеп қоямыз. Етің тәтті де, семіз де, жұмсақ болуға тиіс. Мүмкін, дәрі сияқты шипалы да болар, – деп айқайлайды қарт қолтырауын.

Енді өлімнен құтыла алмайтын болдым деп ойланады тиін. Бірақ ол, дегенмен, үмітін үзбейді, қолтырауынға қарап:

– Кім саған менің сырымды ашқан? Етімнен дәрі жасауға болатынын қайдан білдің? Мен кіп-кішкентаймын, сендер бәрібір менің етіме тоймайсындар ғой. Ал егер менің етімнен дәрі жасайтын болсандар, онда іс басқа-

ша. Олай болса, мені бәрінің де жеулеріне болады, егер барлығың осында болсаңдар, – деп дауыстайды.

– Осындағымыз сексенбіз, – дейді қолтырауын.

– Егер сексен-ақ болсаңдар, онда сендердің іштерін ауырып қалуы мүмкін. Сенбейсіндер ме, тап қазір осы жерде быт-шытымды шығарып, жеулеріңе болады. Ал егер мені бірден жүз елу қолтырауын жесе, онда дәрінің пайдасы бәріңе де тиеді, бәрінің де дендерің сау болып, көп өмір сүретін боласындар.

– Сен шын айтып тұрсың ба, тиін?

– Әрине, шын айтып тұрмын! – дейді тиін дауыстап.

– Өлер алдында қашан да көп мылжындайтын әдет болады! – дейді қолтырауын гүрілдеп. – Бір тиінді жегеннен тоймасам да, сені жегім кеп тұр.

Тиін оның қасына секіріп келіп:

– Менің күл-талқанымды шығар! Мен пайдалы ақыл айтып тұрсам, тыңдамайсың. Мені қанша қолтырауын жесе де маған бәрібір емес пе! – дейді. – Маған керегі, өлгеннен кейін хайуанаттардың алғысын алу, менің мейірімділігім дүние жүзіне тараса болды... Ал егер жақсылап ойласаңдар, онда менің ақылымды тыңдауларыңа да болады. Егер мені сексен қолтырауын жейтін болса, олардың бәрі өледі. Олай болған кезде өзеннің жағасында ешкімге тиіспей, өз беттерімен өмір сүріп жатқан мейірімді хайуандар қуанатын болады! Ой, неге мен сонша көп сөйлеп кеттім, ә? Енді айтқан сөзімді қайтып ала алмаймын. Өзімді өзім әшкереледім-ау! Бар сырымды ашып қойғаным не!

– Сенің шын сөйлеп тұрғаныңа көзім жетті, – дейді қарт қолтырауын. – Несі бар, қазір жүз елу қолтырауынды шақыр деп бұйрық беремін. Ал отызы сені күзету үшін осында қалады, басқалары қалғандарын жинап алып келер, кешікпей бәрі де осында болады. Елу қолтырауын жан-жаққа тарап кетеді. Біреулері жиекке шығып, енді біреулері суға сүңгіп, жетпіс қолтырауынды ертіп, лезде бәрі қайтып келеді. Енді олар жүз елу болды. Жыраның түбіне ауыздарын арандай ашқан қолтырауындар толып кетті.

– Ал енді саған тағы да не керек, тиін? – деп сұрайды қолтырауын. – Біз енді жүз елу болдық.

– Егер сендер, шынында да, артық та емес, кем де емес, жүз елу болсандар, онда мені жеулеріне рұқсат! Бірақ шын айтып тұрсыңдар ма?

– Артық та емес, кем де емес, дөп-дәл жүз елу, қазір ғана санап шықтым.

– Егер дұрыс санап шықсаң, онда жөн! Ал егер қателессен, барлықтарың да қырсыққа ұшырайсыңдар.

– Қате болмасын десең, өзін санап шықсайшы.

– Мен саған сенемін. Сен жүз елу қолтырауыннан көп те емес, кем де емес деп тұрсың ғой, олай болса менің быт-шытымды шығарыңдар! – дейді.

– Жо-жоқ, менің жаңылысуым мүмкін, онан да сен бізді қайта санап шық!

– Несі бар, санасам санайын, тек сендерді мен жақсылап көруім үшін бәрің осы төбеден анау өзен жиегіне дейін қатар-қатар тізіліп жатыңдар.

Қолтырауындар бір-біріне жанаса, қатар-қатар тізіліп жатып:

– Тез сана, байқа, жаңылып жүрме, – деседі.

– Достарыңның арқасын басып жүруге рұқсат ет, – деп өтінеді тиін. – Тек олар мені әдепсіз екен деп жүрмесін.

– Ештеңе емес, ештеңе емес, бұнын бәрі ісіміздің пайдасы үшін ғой!

Тиін қолтырауындардың үстінде секіріп санай бастайды: бір, екі, үш, төрт... сегіз... он... жиырма... жиырма төрт... елу... алпыс... тоқсан... жүз... жүз жиырма... жүз елу! – дейді де, өзен жиегіне секіріп түсіп, бар пәрменімен қаша жөнеледі.

– Тоқтай тұр, тиін, сенен бірдеңе жайында сұрағым келеді! – дейді қарт қолтырауын айқайлап.

– Не жайында?

– Әлгі өзіңнің айтқанын жайында!

– Менің етімді жеп, тамсанбақсың-ау, ө! Үміттенбей-ақ қой! Келген жағыңа қарай қайқай, арамза неме! Сені мен достарыңды аңшылар атып алсын деп тілеймін. Ал енді мен жөніме кеттім.

Тиін зытып отырып, лезде қамыс өсіп тұрған кішкентай төбеге жетеді. Осы жерге жеткен кезде тиін тоқтап, дем алады. Кенет жел соққандай қамыс сылдырлайды, тиін өзіне қарай жақындап келе жатқан қолтырауынды байқап қалады. Бірдеңе шағып алғандай шегініп барып, айқай салады:

– Әй, арамза. Көрдің бе бұны, жасырынып кеп бас салмақшы ғой! Сені көріп қалғаным қандай жақсы болды десейші!

Тиін қашып отырып, бір кішкентай көлге келіп жетеді. Қатты шөлдеп кетіп, көлдің суынан ішпек болады. Суға еңкейе беріп, тоқылған себет сияқты бірдеңені көреді. Тиіннің зәресі ұшып кетеді, бірақ, дегенмен, ол қашпайды:

– Егер қолтырауын болсаң, онда қимылдама, ал егер ағаштың сынығы болсаң, онда маған қарай жүзіп кел, – дейді.

Әрине бұл қолтырауын еді, тиін ағаштың сынығы екен десін деп ол сол сәтте-ақ жағаға қарай жүзіп келеді.

Тиін аяғы аяғына тимей зыта жөнеледі.

– Ақымағын-ай мынаның, өзін мазақтап жүргенімді түсінбейді екен ғой! – дейді ол ну орманның ішіне кіріп бара жатып. – Ол жарымес болғандықтан, мені еш уақытта алдай алмайды. Ал мен болсам, оған ойыма келгенін істеп, мазақтаймын.

Тиін әбден шаршап, бұтақтары ұйысқан үлкен ағаштың әрі салқын, әрі тыныш саясына кеп тоқтайды. Енді оның қорқатын ешкімі жоқ, осы ағаштың түбіне жатып, дем алуына болады.

Нарси ертегілері

ТҮЛКІ МЕН ӘТЕШ

Ертеде бір көрі әтеш өмір сүріпті. Ол түлкінің тырнағына бір емес, бірнеше рет іліккен көрінеді, бірақ әр уақытта бірдене қып, қулығын асырып, аман-есен құтылып кетіп жүреді екен. Бір күні ауылдың шетінде жем шоқып жеп отырып, өзіне қарай ұрланып келе жатқан түлкіні көреді.

Ауыл алыс, жүгіріп жете алмайтын болған соң жанында тұрған ағаштың басына секіріп шығады. Түлкі ағаштың түбіне келіп:

– Ей, әтеш! Неге сен мені көре салып, ағаштың басына шығып кеттің? – дейді.

Әтеш оған:

– Ал немене, сонда мен сені жүгіріп барып, құшақтауым керек пе еді? – деп жауап береді.

– Әрине! Сен ештеңе білмеуші ме едің? Патша шабармандарын барлық көшелер мен базарларға жүгіртіп: «Менің патшалығымда ешбір жан, ешбір хайуанат әлсіздерді жәбірлемейі керек. Бұдан былай қасқыр мен қой бір құдықтан су ішетін болады, ал сұңқар мен көгершіндер бір ұяда жататын болады» деп айқайлап, жар салындар деген бұйрығы бар, – дейді. Сен енді төменге түс, екеуіміз бірге қыдырайық.

– Серіктесіп қыдырған жақсы-ақ, тек екеуіміз ғана қыдырмайық, – дейді әтеш. – Тұра тұр, осылай қарай асығып келе жатқан біраз хайуанаттар жетсін осында. Сонда бәріміз бірге қыдырайық.

Сонда түлкі:

– О не қылған хайуанаттар? Қандай хайуанаттарды айтасың? – деп сұрайды.

– Қасқырға ұқсас, бірақ құлағы мен құйрығы ұзын.

– Болса болар!

– Бұл қасқыр ит болар, – деп түлкі зыта жөнеледі.

Ал өтеш оның соңынан қалмай:

– Неге қашып барасың? – деп айқайлайды.

– Себебі мен қасқыр итті ұнатпаймын, – дейді.

– Барлық хайуанатқа нашарларды жәбірлемесін деп патша бұйрық берді деген өзің емес пе едің?

– Қасқыр ит қырда жүріп, патшаның бұйрығын естімеген болар. Олар менің быт-шытымды шығаруы мүмкін ғой, – дейді де, түлкі көзден ғайып болады.

АҚЫЛСЫЗ АЮ

Бір күні түсінде аю сәті түсіп, үш кесек семіз етті тауып алады. Танертең оянып, мүмкін түсім келер деп, сол кесек етті іздеп шығады.

Аю анадайдан лақты көріп, соған қарай беттейді, ал лақ оны көріп, қашып құтыла алмайтынын біледі, саспай ғана аюға жақындап келіп, басын төмен иіп, тағзым етеді.

– Сен мені білесің бе? – деп сұрайды одан аю.

– Әрине, – дейді лақ. – Бәрі де біледі Кедхуда қажыны. Ал мен сені тіпті жақсы білемін. Мен сенің әкеннің сарай әншісі болғанмын.

– Онда маған да ән айтып берші, – дейді аю.

Лақ қатты маңырай бастайды, қойшы оның даусын естіп, қасқыр итін алып жетіп келеді де, аюды сойылдың астына алады-ай кеп, онымен ғана қоймай иттер де оны қауып жатты – аю әрең дегенде қашып құтылады.

Аю әрі қарай кете береді, алдынан екі қой кездесе кетеді. «Бұларды жеп алайын» деп ойлайды аю.

Аю қойларды шақырады, ал олар қашып құтылудың

реті келмейтінін байқап, екеуі ақылдасып, аюға жақындап барады.

– Біз Кедхуда қажының жейтін тамағы болғанымызға өте қуаныштымыз, – дейді олар.

Сонымен қойлар қайсымызды аю алдымен жеуі керек деп өзара дауласады. Ақыры біреуі тұрып:

– Кедхуда қажының рұқсатымен біз мүйіздесіп, шайқасайық. Сонсоң жеңгенімізді ең алдымен жесін, – деп ұсыныс жасайды.

Олар аюды төреші етіп алады да, елу қадамдай шегініп барып, бар пәрменімен аюдың бүйірін мүйізімен сүзіп кеп қалғанда, байғұс аю қалпақтай ұшып, естүссіз құлайды, есі кірген кезде қойлардың ізі де қалмаған еді.

Аю ағаштың түбінде екі сағаттай тынығып алып, содан соң тұрып жолға шығады. Енді оған түйе жолығады. Аю: «Бұл бәрінен де артық, семіз де, еті де көп» деп ойлайды.

Аю бар даусымен айқайлап:

– Ей, түйе! Тоқта, мен сені түсімде көргенмін, сені жеуім керек, – дейді.

– Амансың ба, Кедхуда қажы, – дейді түйе.

– Сен мені қайдан білесің? – деп сұрайды аю.

– Сені кім білмейді, – деп жауап береді түйе. – Мен сенің әкеңнің шабарманымын ғой. Мен қазірдің өзінде де саған әкеңнен сәлем хат алып келдім.

– Қайда оның?

– Менің табаныма жазылған, – деп жауап береді түйе.

Аю түйенің табанынан хат оқимын деп отырған кезде, түйе аяғымен аюдың кеудесінен теуіп кеп қалады, аю он қадамдай жерге ұшып кетіп, есінен танып құлайды. Күн батардың алдында ғана аюдың есі кіріп, өзінің түсін қалай жору керек екенін сонда ғана түсінеді.

КӨКЕК

Айтеуір бір заманда бір орманда көкек өмір сүріпті. Ол ағаштың басына ұя салады. Бір күні ол қаланың қандай болатынын көргісі келеді.

Көкек қалаға ұшып келіп, биік үйдің төбесіне қонып алып, шақыра бастайды. Балалар көкектің даусын естіп, тұзақ құрып ұстап алмақ болады.

Балалар тұзақ құрумен айналысады, ал мұны білген көкек күледі кеп. Осы кезде бір дана адам өтіп бара жатып:

– Неге күлесін? – деп сұрайды көкектен.

– Мына ақылсыз балалардың ісіне күлемін, – дейді көкек. – Олар маған тұзақ құрып жатыр, ал мен ұшып бара жатып, жер астындағыны көремін ғой. Мен солардың тұзағын көрмейтіндей-ақ!

– Алдын ала қуанып, босқа күлме, – дейді дана адам. – Әйтпесе, шынында да, тұзаққа түсіп қалып жүрерсің.

Ал балалар тұзақ құрып жүр еді. Солардың біреуі тұрып:

– Тұзақ жемсіз жарамайды. Жемі жоқ тұзаққа қандай құс кеп қонады, – дейді.

Содан соң олар тұзаққа жем іздей бастайды. Кішкентай шегіртке мен құрт тауып, тұзаққа салып, өздері әрірек кетеді. Көкек үйдің төбесінен ұшып түседі, шегіртке мен құртты жегісі келіп кетеді. Осы кезде ол тұзаққа түседі де қалады. Балалар жүгіріп келіп, көкекті ұстап алады да, аяғына жіп байлап, оны тартқылап сүйрейді.

Осы кезде баяғы дана адам қайтып келе жатады. Балалардың көкекті ұстап алып, аяғына жіп байлағандарын көреді.

Ол жақындап келіп:

– Ей, көкек-ай! Ақымақ балалар деп күлген сен емес пе едің? – дейді. «Мен жер астындағыны көремін! Олардың тұзағын көрмейтін мен бе?» – демеп пе едің сен.

Көкек оған:

– Солайы солай ғой. Бірақ ашқарақтанып, көзсіз көбелектей отқа түстім. Сенің ақылыңды да ұқпадым. О, данышпаным, өтінемін, босаттыршы мені!

Дана балаларды шақырып алып:

– Зиянсыз құсты жөбірлеу – лайықсыз іс. Оны босатып жіберіндер, – дейді.

Балалар көкекті қоя береді, ол орманға қарай ұшып кетеді. Осы уақытқа дейін ол сонда ұшып жүр.

КЕМПІР

Баяғыда бір кемпір өмір сүріпті. Елеуіштің үлкендігіндей ғана үйі болыпты. Бөлмелері кеседей, жеміс ағашы сыпырғыштай ғана болыпты. Үйінің ішінде төсек орны мен шиден тоқылған төсеніші де болыпты.

Кешкі тамағын ішіп болған кезде азынап соққан желден денесі біртүрлі түршігіп кетеді. Төсегін салып, жатып қалады. Көзі ілінер-ілінбестен біреу есігін қағады. Кемпір есігін ашса, есік алдында тұрған торғайды көреді. Торғай:

– Әже! Жел соғып тұр, түн сондай суық, конатын жерім жоқ. Қонып шығуға үйіне кіргізші! Танертең күн шығысымен ұшып кетемін, – дейді.

Кемпір торғайды аяп:

– Өте жақсы, – дейді. – Аула ішіндегі джидда¹ ағашының бұтасына қон да, ұйқтай бер.

Торғайды орналастырып, өзі орнына барып жатады. Көзі іліне берген кезде тағы да біреу есігін қағады. Есігін ашса, есіктің алдында есектің тұрғанын көреді.

– Түн сондай суық, – дейді есек, – жел соғып тұр, менің тынығып жататын жерім жоқ. Түнеп шығуға рұқсат берші! Танертең кетіп қаламын.

Кемпір есекті де аяп:

¹ Джидда – жеміс ағашы.

– Жарайды, үйге кір де, бір жерге орналасып, жат, – дейді.

Есекті орналастырып, төсегіне барып жатады. Сол кезде тағы да есік қағылады. Кемпір қайта тұрып, есік ашса, есік алдында тұрған тауықты көреді.

– Әже-ау, – дейді ол. – Жел азынап тұр, түн сұп-суық, ал менің барар жерім жоқ. Түнеп шығуға кіргізші үйіңе. Танертең, әтеш шақырысымен кетіп қаламын.

– Өте жақсы, – дейді кемпір, – аула ішіне орналас.

Тауықты орналастырып болып, қайтадан жатады, бірақ тағы да есік қағылады. Түрегеп барып, есекті ашса, есектің алдында тұрған қарғаны көреді.

– Әже-ау, – дейді қарға. – Күн суық, ал менің түнейтін жерім жоқ. Үйіңе кіргізші, түнеп шығайын. Танертең ертемен құстар ұяларынан сығалап қараған кезде-ақ алды-артыма қарамай жөнелемін.

– Жарайды, – деп кемпір қарғаны есектің шоқтығына қондырады.

Осы кезде тағы да есік қағылады. Кемпір қолына шырақ ұстап барып, есекті ашады, есік алдында тұрған итті көреді.

– Не керек саған? – деп сұрайды кемпір.

– Түн суық, ал менде не үйшік, не ін де жоқ, қайда түнемекпін. Үйіңе жіберші, қонып шығайын! Керней тартысымен кетемін, – дейді ит.

Кемпір итті аяп, есектің жанына әкеп жатқызады.

Кемпір таңертең оянып, хайуанаттардың шуылын естиді. Ол торғайға келіп:

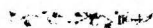
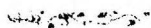
– Тұр, жөнел, таң атты! – дейді.

Ал торғай оған:

– Мен саған шырылдап тұрамын, кішкентай жұмыртқа тауып беремін. Қалай кет дейсің маған? – деп жауап береді.

– Жарайды, қала ғой, – деп келіседі кемпір. Есекке келіп: – Қимылдасайшы, таң атты, кет енді! – деп айқайлайды ол.

– Мен сіздің құрметіңіз үшін ақыра аламын, неге кетемін мен? – дейді есек.

– Ал жарайды, сен де қала ғой, – деп жыбырлай сөйлеп, тауыққа келеді. – Тұр енді, таң атты, кететін уақытын болды! – дейді кемпір айқайлап.

– Мен сізге қыт-қыттап ірі-ірі жұмыртқа тауып беремін ғой. Қалай маған кет дейсіз? – дейді тауық.

– Жарайды, сен де қала ғой, – дейді кемпір басын изеп.

Содан соң кемпір қарғаға келіп:

– Тұр, кет! – дейді.

– Мен сенің құрметіңе қарқылдаймын ғой, сен үшін жұртты оятамын. Неге кет дейсің маған? – дейді қарға.

– Жарайды, сен де қала ғой, – деген жауап алады.

Ең соңында кемпір итке келіп:

– Тұр да, қайқай, – деп айқайлайды. – Таң атты.

– Мен сен үшін абалап үріп, ұрыларды ұстап аламын ғой, неге кетемін, – деп жауап береді ит.

– Сенің де қалуыңа болады, – дейді кемпір.

Сонымен бәрі де қалып, кемпірдің шаруашылығына қолғабыс ете бастайды.

Ертегіміз аяқталды, ал қарға болса, өзінің ұясына ұшып бара алмады.

❧
Ауған ертегілері
❧

ӘДІЛ ӘКІМ

Бірде екі адам тамақ ішіп отыр еді. Біреуінің бес шелпегі, екіншісінің үш шелпегі бар еді. Осы кезде бір жас жігіт өтіп бара жатып, бұрылып келіп амандасады. Олар жігіттің сәлемін алып, бізбен бірге тамақ іш деп, қастарына отырғызады. Тамақты ішіп болғаннан кейін әлгі жігіт сегіз алтын теңге тастап:

– Алыңыздар, бұл сіздердің шелпектеріңіз үшін, – дейді.

Ақшаны алып, екеуі бөліспек болады. Бес шелпегі болған қожайын:

– Бес алтын теңге менікі, ал үшеуі сенікі, неге десең, менің шелпегім бесеу болатын, ал сенікі үшеу ғана, – дейді.

Ал үш шелпегі болған адам ақшаның жартысы менікі деп керіседі. Ұрыс-керіс барған сайын өрши түседі, бір-бірімен тіпті келісе алмайды.

Сосын олар бір әділ әкімге барып, болған істің жайын айтып береді. Әкім үш шелпегі болған қожайынға:

– Мейірімді жігіт өз еркімен саған үш алтын теңге берген екен, неге сен соны алмайсың, – дейді.

– Мырза, мен оған келіспеймін, өз үлесімді заң бойынша талап етемін, – деп жауап береді ол.

– Сен өзіңнің үлесінді талап етесің бе? – дейді әкім. – Бірақ сенің үлесің бір-ақ алтын теңге, ал жеті алтын теңге екіншіне тиісті.

– Қалайша, мырза, маған бір-ақ алтын теңге тиісті дейсіз? – деп гүжілдейді әлгі адам. – Мен үш алтын теңгеге де келіспеймін, ал сен маған біреуін ғана бересің.

– Сендер үшеу болдыңдар, ал шелпектерін сегіз, – дейді әкім. – Егер әр шелпекті үшеуіне үшке бөлсе, онда

сегізінен жиырма төрт бөлшек болады. Егер сендер бірдей етіп жесеңдер, онда әр кісіге сегіз бөлшектен келеді. Ал сенің үш шелпегіңмен тоғыз бөлшек болады. Сегізін сен өзің жеп қойдың, сонда біреуі ғана қалады. Екінші адамның бес шелпегінен он бес бөлшек шығады. Сегізін оның өзі жеп қойды, жетеуі қалды. Егер жолаушы сегіз бөлшегін жеген болса, онда сенің шелпегіңнің бір бөлшегі оған кеткен болады да, жетеуі саған кеткен. Онда сенің үлесің – бір алтын тенге де, оныкі жетеу. Ойлашы өзің, есептегенде қалай болатынын.

– Дұрыс, – дейді әлгі адам, – енді бәрін түсіндім.

АҚЫМАҚТЫҢ ДОСТЫҒЫ ЖАУДЫҢ ДОСТЫҒЫМЕН БІРДЕЙ

Баяғыда бір патша аң аулау үшін ақ сұңқар ұстаған екен, оны сондай жақсы көріп, күтіп ұстайды екен. Бір күні сұңқар ұшып кетіп, бір кемпірдің үйіне барып қоныпты. Кемпір оны сол арада-ақ ұстап алып қараса, сұңқардың тұмсығы қисық сияқты боп көрінеді, сонда ол:

– Әй, әй, байғұсым-ай! Мұндай тұмсығыңмен дәнді қалай шоқып жейсің? – дейді.

Кемпір пышақпен сұңқардың тұмсығының үстіңгі жағын төменгі жағымен бірдей етіп жонады да, өзі оған қызығып қарап тұрып:

– Міне, енді жақсы болды, дәнді шоқып жей алатын болдың, – дейді.

Содан соң қараса, сұңқардың тырнағы өсіп кеткен сияқты боп көрінеді.

– Ой, бақытсыз сорлы-ай! – дейді ол. – Қалайша сенің тырнағыңды осы уақытқа дейін ешкім алмаған. Сен осы тырнақтарыңның ұзындығынан аяғыңды әрен басып тұрған жоқсың ба, – деп, кемпір оның тырнағын шауып тастайды. Кемпір байғұс оны сондай жақсы көргендіктен, бар кемшіліктерінен арылтпақ боп, тырысып бақты.

Патша сұңқарының ұшып кеткенін біліп, сұңқарымды тапқан адамға сыйлық беремін деп жар салады. Жұрт

сұңқарды іздеп, ақыры кемпірдің үйінен табады. Сұңқарды аман-есен патшаға әкеп беріп, кемпірдің оны сондай жақсы көргенін, қалай мәпелеп ұстағанын және оның қазір қандай халде екенін айтып береді.

Патша сұңқарына қарап, қайғырып калады, бірақ ештеңе демейді. Тек қана оны қоя беріңдер, қадірін білмеген адамның қолына түскен сұңқар осылай қор болады дейді.

Зұлымдық бар екі жүзді, біл, достар:

Бірі қасың аяғыңнан шалатын,

Бірі – досың аярлыққа баратын.

ӘДІЛ ҚАЗЫ

ір сараң адамның ішінде жүз сомы бар әмияны жоғалады. Қанша іздеп, қанша қайғырса да, еш жерден таба алмайды. Сонда ол: «Менің әмиянымды тауып, ақшамды қайтарып берген адамға сыйлыққа он сом ақша беремін» дейді.

Әмиянды бір адал адам тауып алып, сараңға әкеп береді.

– Берем деген он сомынды әкел, – дейді ол сараңға.

– Бұл әмиянның ішінде жүз он сом болатын, ал қазір мұның ішінде жүз-ақ сом, – дейді сараң. – Он сомы өзінде қалған. Өз үлесінді алыпсың ғой! Менен тағы алмақсың ба? – дейді.

Әлгі адам қазыға барып, болған оқиғаны айтып береді. Қазы сараңды шақырып алып:

– Неге оның үлесін бермейсің? – деп сұрайды.

– Ол өз үлесін осы әмиянның ішінен алып қойған екен, – деп жауап береді сараң. – Енді неге беремін?

Қазы әмиянды алып көріп, аузы қалай байланған болса, солай етіп қайтадан байлайды да:

– Егер сенің әмиянында жүз он сом ақша болса, ал мынаның ішінде жүз-ақ сом болса, онда сенің әмияның емес қой. Бар да, әмиянды ізде, ал мынаны тауып алған адамға бер. Әмиянның иесі табылған кезде, ол оған қайтарып береді, – дейді сараңға.

АДАМ-ХАН МЕН ДУРХАНИ

Улы Акбар патшаның заманында атақты екі хан болыпты. Оның бірін – Хасан-хан Мутахейль деп, ал байлығы мен күшіне семірген екіншісін – Таус-хан деп атапты.

Бір күні Төменгі Базар жақта тұратын Хасан-ханның сарайына қартайған пақыр келіп, құрсаулы қақпасын қағып, қайыр сұрапты.

Хасан-хан оны жаратпай тыжырынып:

– Құдайдан бала сұрап, қаншама қайыр бердім, барлығы зая кетті, – деп, ауыр күрсініпті.

Бірақ ол сәлден кейін-ақ пақырға қайыр берейін деген ойға кепті. Өзі шығып, қартқа күні бүгінге дейін баласының жоқтығы жөнінде мұнын шағыпты.

– О, хандардың күдіреттісі, сен балалы боласың.

– Иә, маған мұндай сөздер көп айтылды, әйткенмен де күні бүгінге дейін жалғызбын!

– Қайғырма! Міне, саған үш құрма. Мынау елжіреп піскен ең үлкенін же де, қалғандарын таста. Маған сен, құдай саған үл береді. Бірақ жыл сайын бір өгіз құрбан етуді ұмытпа. Еш уақытта да ұмытпа.

Хасан-хан пақырдың сөзін тыңдап, дұғаланған үлкен құрманы жейді де, қалған екеуін тастайды. Бірақ тастаған құрмаларды екі қызметкерінің жасырын алып жеп қойғанын аңғармайды.

Содан кейін Хасан-хан мүсәпірді күтіп, сыйлап, жылы шыраймен шығарып салады. Сол бетімен тау беткейлеп отырған пақыр қырдағы өркеш дуалды, көңілсіз сарайға келіп тіреледі.

– Қарт, саған не керек? – дейді, есік алдында тұрған күзетші.

– Мен адамдарға бақыт әкелушімін, – дейді пақыр күзетшіге бас иіп. – Сарайға кіруге рұқсат болмас па екен?

– Кірсең кір, бірақ, байқа, Таус-ханды ашуландырып алма, әйтпесе басынды шауып тастайды.

Пақыр қақпадан кірген бойы хан бөлмелеріне қарай

беттейді. Оған жас қызметкер әйел қарсы шығып, күміс салған дорбаны беріп жатып:

– Таус-ханның баласы болсын деп құлшылық ет! – дейді.

Пақыр қолын көкке көтеріп, бірнеше дұға оқиды. Оның даусын естіп сыртқа Таус-ханның өзі шығып, пақырдың сөздеріне құлақ түреді.

Пақыр ханды көріп, оған бір құрманың жартысын ұсынады да:

– Е, әміршіміз! Мына бір дұғалаған дәмді жеңіз, балалы боласыз, – дейді.

Алғашында ашуланып қалған Таус-хан құрманы лақтырып жібереді де, кейіннен ойланып барып, шанда жатқан құрманы алып, жеңіне сүртіп, құдайға сыйына тұрып жейді.

Тоғыз ай, тоғыз күн, тоғыз сағат өткеннен кейін Хасан-хан мен Таус-ханның үйлерінен қуанышты лебіздер естіледі. Алайда Таус-хан үйіндегі еркектер сонша қуанышты емес еді, өйткені оның әйелі қыз тауып, оның атын Дурхани атаған-ды.

Хасан-ханның қуанышын тілмен айтып жеткізу қиын еді, өйткені оның әйелі ұл тапқан да, оның атын Адам-хан қойған.

* * *

Арада жиырма жыл өтеді... Бұрынғыдай қараңдап тау арасынан тоғайлар көрінеді, тұнық аспанда өзіне жем іздеген алып қырандар қимылсыз қалықтайды. Міне, қырандар үш салт аттыны көріп, ғарыштап барады. Әлгі үшеу кең даланы құйындата аң қуып жүр. Бұлар: аң аулап жүрген Адам-хан және осыдан жиырма жыл бұрын құрманы Хасан-ханмен бірге жеген қызметкерлерден өзімен бір күн, бір сағатта дүниеге келген екі сенімді майлайлары еді. Оның бірі ақылды болса да, көзі соқыр – Миро, екіншісі күшті болса да, топас – Било болатын.

Адам-хан сымбатты да күшті болып өсті. Төменгі Базардың қарттары оған сүйсіне қарап, балаларына күлімдеп:

– Енді өлсек те алаңымыз жоқ, хандарың жақсы болады, – десетін.

Адам-хан күн сайын түлеп өседі, сол өлкеде даңқы тараман жер болмайды. Бірақ ол, өзімен қатар, рауза гүліндей шешек жарып өсіп келе жатқан Дурхани сұлу-дың бар екенін білмейді.

Бірақ барлығы құдайдың қолында емес пе! Бір күні Адам-хан Дурханимен бір жас ханның үйлену тойында кездеседі. Дурханиды көрген Адам-хан дегбірінен айрылады. Ол өзіне анда-санда көз қиығын тастап отырған Дурханидан көз жазбайды. Қыздың еріндері де бір сәт жымия түскендей сезіледі оған.

Сол кеш бойы Адам-хан сый тамақтың дәмін де татпайды. Уақыт өткен сайын Дурхани үйіне қайтатынын, сөйтіп оны тамашалай алмай қалатын сағаттың жақындай түскенін сезінген Адам-хан күрсіне береді.

Міне, қонақтар да тарай бастайды. Осы кезде кенеттен бе, әлде әдейі ме, әйтеуір, Дурхани мен Адам-хан екеуі бір жолдың үстінде тап болады.

Көкте жымындаған жарық жұлдыз. Әлемді бүркеп, түн қанатын жайып тұр. Таудың тар соқпағында бір-біріне қарай алмай келе жатқан ғашық жастарға ай да күлімдей көзін қысады. Адам-ханның сенімді аты Маджлюн де оларға еркелей қарап, анда-санда кідіріп, шөп шалып келеді.

Дурхани басын көтерместен, өзінің құдіретті, күшті Пайяв-ханмен атастырылып қойылғанын, жақын арада соның әйелі болатындығын Адам-ханға баяндап береді.

Өзінің ғашығын бір сәт болса да көріп қалуды арман еткен Адам-хан Дурхани сарайының есігінің алдында ұзақ уақыт тұрды.

Адам-хан келесі күні де үндемей, ой үстінде болды. Ауыр қайғы үстінде терезенің алдында отырған оның кара бұйра шашын жел лебі ақырын желбіретіп тұр.

Оның жағдайын сұрауға батылы бармаған Било мен Миро да жанынан қалмайды.

Кешкілікте Адам-хан сазын қолына алып, шегін баяулата қағып, әнге басады:

Сүйіктім менің, сымбаттым,
Ойлаймын сені, қамығам.

Теңі жоқ көркем-қымбаттым,
Өзінді ойлап сағынам.

Жалыныңмен жандырып,
Күйдіресің өрдайым.
Туған жерді қалдырып,
Кетуге бірге мен дайын.

Сүйіктім менің, сымбаттым,
Сені ойлап зарықтым.

Оның мұнды үні көңілін тербеген Мироның жалғыз көзінен жас сорғалап, ал зор денелі Било: «Қажеттік туса қоғам үшін күш көрсетермін» дегендей дамыл-дамыл қылышын сипап, күрсіне түседі. Жер бетін түн көрпесі жапқан кезде Адам-хан шыдай алмайды. Ол ғашығының сарайына баруға бел байлайды. Үйіне кіріп, қызды көру әрі қиын, әрі қауіпті болса да, махаббат кейде ессіз емес пе?

Енді міне, үш салт атты түн жамыла Дурхани тұратын биік сарайдың өркеш дуалын бетке ала, шаба жөнелісті.

Олар биік дуал сыртына жетіп тоқтап, дуал өркешіне асыға арқан тастасады. Билоны аттарды күзетуге қалдырып, ең алдымен Адам-хан, содан кейін Миро арқанмен өрмелеп баққа түседі.

Ағаштың бұталарын ысыра, бақ ішінде акырын басып келе жатқан Адам-хан кенет қарсы алдында ұйқтап жатқан қызметшіні көреді. Қызметшіні оятып, даусын шығармауға бұйырған ол, Дурхани жатқан бөлменің терезесі қайда екенін сұрайды. Үрейленген қызметшіде қорыққанынан үн жоқ. Адам-хан оған бірнеше ашраф¹ тастайды. Қызметші ақшаны қағып алып, жансар сәулелі екі терезені көрсетеді. Адам-хан қызметшіге тағы бірнеше тиын береді, ол Адам-хан мен Мироны тура Дурхани үйінің есігінің алдына бастап әкеледі. Есік сәл сықырлайды да, Адам-хан ғашығының бөлмесіне кіреді.

¹ А ш р а ф – ақша.

Дурхани жұқа кілем жапқан төсекте ақырын дем алып, ұйқтап жатыр. Оның бас жағында рауза гүл.

Адам-хан сүйіктісінің алдында тізе бүгіп, ақырын дауыспен өлең айтады:

Дурхани, сенің жүзіңе
Қарайды көктен ай қалқып.
Қуаныш, бақыт көзімде,
Келіп тұрмын мен балқып.

Дурхани жаным, ояншы,
Осы үйде жалғыз біз ғана.
Күлімдеп маған қарашы,
Күтіп тұрмын қызғана.

Жаңа ғана түсінде, қиялында ғана көріп жатқан Дурхани Адам-ханды өңінде көргеніне шексіз қуанады. Бұл да ақырын өндетіп, сүйіктісіне жауап береді.

Бөледің қуанышқа, сүйген жарым,
Кеудемді кернегенде отты жалын.
Түсім бе, әлде өнім бе, сенбей тұрмын,
Жұтқандай хош иісті тау самалын.

Енді күншығыстан таң сібірлегенде, жұлдыздар күнгірттеніп, жарық ай сүйген жарларға мұңая қарайды.

Дурханидың есігінің алдын күзетіп тұрған Миро ақырын ысқырып қояды. — Таң таянып қалды! Күзетшілер оянып қалса, қауіп күшті, қашып құтылу оңайға түспейді!

Сүйіскен жарларға айрылысу қаншама ауыр болған-мен, минут санап таң жарығы қанатын кең жайып келеді.

Адам-хан ғашығының нәзік белін құшақтап, махабат сырын шертіп, Дурханимен айрылыса алмайды.

Бұл түн басқаларға, бұрынғы, әдеттегі түндердей ұзақ, тыншу болып көрінгенмен, Адам-хан мен Дурхани онын қалай өткенін сезбей де қалды.

Көктегі ай да батып барады, әлдеқайда алыстағы қыстақтарда шақырған қораздардың даусы естіледі, молдалар ұйқысынан оянып, азанға дайындалып жатыр.

Миро сорлы қорыққанынан құр сұлдері ғана қалып, есік алдында қожасын күтумен тұр.

Ақырында көзін жасқа бұлап, сүйген жарының бөлмесінен шыққан Адам-хан бірнеше минуттан кейін Миро, Би-ломен бірге желдей есіп тауға қарай шауып бара жатты.

Адам-хан сарайына оралғасын, бұрынғыдан да жаман қайғыға батты. Сүйген жарсыз өмір кешу мәнсіз, қызықсыз көрінді. Кешке дейін төсегінде дөңбекшіген ол сазына да қол тигізбеді.

Дурхани да амалсыз айрылысқа сондай мұнаяды. Тек анда-санда, мүмкіндігі болған жағдайда мұғалімі, не қызметшісі арқылы Адам-ханға сүйіспеншілікке толы хат жолдайды.

Хасан-хан сүйікті ұлына қарап басын ғана шайқайды. Көзінде от ұшқыны ойнаған күйі ұлы келіп:

– Өке, бүгін менің өмірімдегі ең бақытсыз күн. Менің сүйікті жарым Дурханиды Пайяв-ханға беріпті. Не істесең де өзің біл, мен онсыз өмір сүре алмаймын! – дегенде ол керемет таңғалды.

Хасан-хан ауыр ойға қалады. Баласының бұл сөзі барлық әдет-ғұрыпты бұзушылық – күйеуінен некелі әйелін тартып алғысы келгендік.

Өке махаббатының күші емес пе. Егер «үнділік досы үшін сиырдың етін жейді» десе, онда әкесі сүйікті ұлы үшін не істемек.

Келесі күні Хасан-хан ұлы екеуі өздерінің құрметті ағайыны Мермай-хан байға келеді. Оның алдында басын иіп, былай дейді:

– Көз жанарымның жалғыз нұры өзің, Мермай-хан! Егер де маған көмектессең, сенің екі дүниеде бірдей бақытты болуыңды мен күні-түні құдайдан тілеп өтермін. Менің қылышым сенің қылышың, менің сарайым сенің сарайың болады.

Мермай-хан мейірімандықпен басын иіп, Хасан-ханға сөйле дейді. Сонда ол ұлының ғашықтық тарихын баяндайды.

Мермай-хан ұзақ ойланады, ақырында Хасан-ханға көмектесуге уәде береді.

Келесі түні оның адамдары Пайяв-ханның сарайына басып кіріп, Дурханиды алып қашады.

Адам-хан қымбатты жүгін ешкімге сеніп тапсырмайды. Мермай-ханның сарайына Дурханиды өз атына мінгізіп әкеліп, ең түкпірдегі бір жасаулы бөлмеге орналастырады.

Бірақ ызалы жауынгер Пайяв-хан Дурханидын қашып кеткеніне төзе алмайды. Дурханиды алып қайту үшін Мермай-ханның сарайына аттанады. «Алтын көрсе, періште жолдан таяды» деген емес пе! Мермай-хан Пайяв-ханның берген алтынына алданып, Дурханиды қайтарып береді.

Адам-хан бұл күні сарайда жоқ еді. Ол сүйген жарының жоқтығын, туысқанының опасыздығын білгенде әрі танқалып, әрі өте қайғырады.

Адам-хан өзінің бұл қайғысын Мермай-ханның баласы, жас Гуджар-ханға айтады. Жауынгер Гуджар-хан әкесінің қылығынан ұялыс тауып, жауынгер достарын жинап, Адам-ханға Дурхани сұлуды қайтарып алып беру үшін Пайяв-ханның сарайына аттанады.

Пайяв-хан Гуджар-ханға қарсы шығып, екі рудың арасында қан төгіс соғыс болады. Олар күні бойы және түн ортасына дейін соғысады. Таң ата аман қалған нөкерлері Гуджар-ханның жансыз денесін алып тауға қарай қашады.

Адам-хан сүйген жары Дурхани мен досы Гуджар-ханды күні-түні жоктап жылайды.

Уақыт өткенмен, оның жүректегі жарасы жазылмайды. Сағыныштан сарғайып жүдейді, сүйген жарын ең кұрыса көз қиығымен бір көруді арман етеді.

Осы кезде сарайға жыланды дұғалайтын екі үнділік келеді. Шаршағандықтан аяқтарын ілби басады, шоқпыт киімдерін шап басқан.

Адам-хан пақырларды құрметтеп, тамақтандырып, бөлмелердің біріне орналастырып, олардың тынығуына жағдай жасауға өмір етеді. Пақырлар оған алғыс айтуға сөз таба алмайды. Бірақ Адам-ханның өңінің жүдеулігін, өмірге селкостығын байқаған олар таңқалып біріне-бірі

қарайды. Пақырлар қам көңіл үй иесінің қайғысын кешкілікті Мирован сұрап біледі.

— Бұл қайғысына көмектесуге болады, — дейді пақырлардың бірі Мироға көзін қысып қойып. — Бізді жақсы қарсы алғандығы үшін біз оны ғашығымен кездестіреміз.

Ертеңінде ертемен пақырлар Мирован Адам-ханды оятуды сұрайды. Адам-ханның демалатын үйінің есігін ішінен жауып алып, олардың не сөйлескенін ешкім білмейді. Кешкісін есіктен екеу смес, үш пақыр шықты. Оның үшіншісі — Адам-хан болатын. Шынында да, туған ұлын қазір әкесі де танымаған болар еді. Оның шашы сабалақтанып маңдайына түскен, жыртық киімнен кір денесі жылт-жылт етеді. Ол қан-қан аяғын шандақ жолда әрең ілби басып келеді. Үш пақыр Пайяв-ханның сарайына қарай үнсіз аяндауда.

Олар қақпаға кеш түсе келіп жетеді. Күзетшілер оларды өткізіп жібереді де, пақырлар Пайяв-ханның терезесінің алдына келіп орналасып, сыбызғы ойнап, әнге басады.

Шетелдіктердің өнерін тамашалау үшін халық жинала бастайды. Міне, шетелдіктерді көру үшін, есік алдына Пайяв-ханның өзі де шығады.

Осы кезде сазын тартып тұрған Адам-хан, кенет терезе ашылып, ғашығымның көзі асыл тастай жарқ етер ме екен деп терезелерге телміре қараумен болады.

Міне, осы жерде... О, бақыт! Адам-хан ғашығын көреді! Дурхани терезесін сәл ашып қойып, Адам-ханға карап тұр, оның көзінде әрі қайғы, әрі қуаныштың жасы мөлдірейді.

Пайяв-ханға пақырлардың ойыны ұнайды, сөйтіп оларды сарайда қалдыруға әмір етеді. Пақырларды бақшаға әкеліп, күркеге орналастырады. Халық тарап, пақырлардың өздері ғана қалады.

Дүниені тағы да қара түн қанатымен жабады. Күндізгі жұмыстан қатты шаршаған олар ұйқыға кетеді. Пайяв-хан да ұйқтайды. Пақырлар да ұйқтайды, кең сарайдағы қызметшілер де ұйқының құшағына кіреді. Толқу үстінде түн сарынына құлақ түріп тек Адам-хан

ғана ұйқтамайды. Бір кезде, кенет... Ол Дурханидың баяулап шыққан нәзік даусын естиді:

Қараңғы түнде қалғыған,
Күзетшілер ұйқыда.
Қорқыныш жоқ андыған,
Күтіп тұрмын мен мұнда.

Сүйіктім, тез келсеңші,
Қолынды ыстық берсеңші.

Адам-хан селк етіп, орнынан тез тұрады. Ол ғашығының талмаурап шыққан даусына құлағын түріп, бақшаны аралап келеді. Оның даусы бірде жақыннан естілгендей болса, бірде баяулап алыстап бара жатқандай сезіледі. Адам-хан мүмкін осының барлығы елес болар деп те қауіптенеді. Бір кезде шашақ жарған жасминнің жанында тұрған сымбатты Дурханиды көреді, ол бұған қолын созып тұр еді...

Түн тағы да қас қаққанша өте шықты, тағы да айрылысатын мезгіл жетті.

Келесі күні шат көңілді Адам-хан сазын бұрынғысынан бетер тамылжыта ойнайды, оған айналасындағы адамдар танғала қарайды.

Бірақ бақыт тұрақты емес қой... Пайяв-хан пақырлардан сезіктене бастайды. Олардың әр адымын бақылайды, ақырында сарайдан қудырып жібереді.

Дурханиды көретін ақырғы мүмкіндіктің де жібі үзіледі.

Адам-хан қайғыдан тағы ауырады. Ешқандай дәрі шипа болудан қалады, ақырында құса боп өледі.

Оның өлімі туралы хабар бүкіл өлкеге жайылып, Дурханиға да жетеді. Алғашқыда ол жантүршігерлік тосын хабарға сенбейді, кейіннен талықсып барып, құлап түседі. Дәрігерлер, күшнаштар, дұға оқитындар оны өмірге қайта оралтқысы келеді: аяқ, қолын балызаммен сылап, шырайлы жүзіне сынап тұтатады, — бұл әрекеттерінен ештеңе өнбейді. Сөйтіп Дурхани сұлу да дүние салады.

Өтірік пе, шын ба, кім білсін, Адам-хан мен Дурхани ол дүниеде кездесіпті деседі.

Менің ойымша, шынын айтсам, бұл халықтың көңіл жұбатарлық ойы ғой деймін.

Тағы да былай дейді: кімде-кім Адам-ханның қабіріне өскен ағаштан медиатр жасаса, сазды соның өзі сияқты тамаша ойнауға үйренеді екен деседі. Оның да өтірік, шыны тек бір аллаға ғана аян.

ДЖЕМАЛ-ХАН МЕН ЗИБ-УН-НИССА

Бұдан көп жылдар бұрын, Қандағар аталатын тамаша қалада Джемал-хан деген болыпты. Ол өз өлкесіне өрен сұлулығы мен тектілігіне орай атағы шыққан адам екен.

Қандағар қаласына таяу, биік дуалмен қоршалған сарайда Мұса-хан деген тұрыпты, оның Зиб-ун-Нисса деген қызы болған көрінеді.

Бұл дүниедегінің барлығы құдайдың қолында емес пе! Күндердің бір күні Джемал-хан, өз өлкесінің халқы еркелете Зибо деп атап кеткен Зиб-ун-Ниссаны көреді. Сол мезетте жас жігіттің жүрегінде махаббат оты тұтанады. Ол алыста жүріп, ғашығын ойлап мұнаяды, оның мөлдіреген көзін түсінде көреді, ақырында жүрек толқуымен өткен бірнеше айдан кейін, Мұса-ханның сарайына, Зибо сұлуды айттырып келуді міндеттеп бірнеше күрметті ақсақалды жібереді.

Мұса-хан құдаларды осы өлкеге аты әйгілі Джемал-ханның жібергенін біліп, қызын беруге ризалық білдіреді.

Джемал-ханның шаттығында шек болмайды. Жүрегінде махаббат оты әлдеқашан тұтанған Зибо да қуанады, көп кешікпей бүкіл өлке болып тойға әзірленеді.

Бірақ бақыт деген желдей құбылмалы емес пе... Құда түсуге бірнеше күн қалғанда Джемал-хан талан-таражға ұшырайды.

Бұл маскарашылыққа шыдай алмаған ол, тез уақыт-

та байып, ғашығы Зибоға қайта оралу үшін Индияға жүруді ойлайды. Осындай шешімге келген Джемал-хан тәуекелге бел байлап аттанып та кетеді.

Өлкедегі елдің барлығы да оның жоғалып кеткеніне таң қалады. Тіпті Джемал-хан бір жерде өліп қалған болар деп те тұжырымдайды.

Бұл жағдайды естігенде Зибо неше күн бойы жылайды, дегенмен күні-түні алладан Джемал-ханға жар бола гөр деп тіледі де отырды, өйткені өлді деген хабарға сенбейді.

Арада біраз уақыт өткеннен кейін Джемал-ханды барлығы да ұмытады, сол кезде өзінің байлығымен атағы шыққан бір хан Мұса-ханға құдалар аттандырады. Мұса-хан көп ойланып, ақыры Зибоны соған қоспақшы болып шешеді.

Бұл хабарды естіген Зибо да ботадай боздайды. Оған сүйгеніне опасыздық етуден гөрі, өлу жеңіл көрінеді. Сол түнде Джемал-ханға хат жазып, шапқыншы арқылы Индияға жібереді.

— Барыңыз! — дейді ол, — менің сүйген жарымды тауып, осы хатты табыс етіңіз!

Ол хатында былай деп жазады:

«Сүйіктім, өмірлік жолдасым Джемал-хан! Мен тек сен үшін туған едім, бүгінгі күні әкем мені басқаға бермек болды. Үйлену тойы Лой-Ахтара мерекесінде болмақ. Мен үшін басқаның әйелі болу масқарашылық. Егер де сен осы мерзімге дейін келмесең тірі қалуым мүмкін емес. Мен бұл масқаралықты көтере алмаймын, у ішіп өлемін...»

Шапқыншы хатты кеудесіне тығып алып, жүйрік атқа мінеді де, сол күні түнде Индияға жүріп кетеді.

Ол Хиндустанға жеткенге шейін талай қалалар мен селоларда болады.

Шапқыншы қалалардан қалаға барады, шулы базарларды аралайды, Зибоның сүйген жарын іздейді. Бірақ Джемал-ханды еш жерден таппайды. Ал Лой-Ахтара күні таянып қалады.

Шаршаған шапқыншы базарларды аралап, көрінгенге үңіле қарайды. Кездескен адамнан Джемал-хан деген

ауғандықты білесіздер ме деп сұрайды. Бірақ оны білетін ешбір жанды кездестіре алмайды.

Осындай қайғылы хабармен шапқыншы, туған жеріне, күні-түні мұнара басында қуанышты хабар күтіп тұрған Зибо сұлуға қайтпақ болады. Бірақ кенеттен бір алаңда бай киімді адамдар қоршаған Джемал-ханды көреді.

Шапқыншы қуанғанынан тұра ұмтылады, адамдарды кимелеп келіп, оған Зибоның хатын ұсынады.

Сүйген жарының қол танбасын көргенде, қуанғанынан көңілі толқып, Джемал-ханның мөлдіреген көзіне мөлтілдеп жас іркіледі.

Бірақ хатты оқығанда, оның жаны түршігеді. Сүйгенімнің жанын сақта деп Джемал-хан аллаға жалбарынады. Кейде жаралы жүректің жалбарынуы күдіретке де жетпей ме! Осыдан кейін Джемал-хан мен шапқыншы қала қақпасынан аттарын ойнақтата шығып, жол талғамай жүріп, қалың тоғайға кіреді. Бұл жерде мәңгі күңгірттік тұрады екен, зәулім ағаштар мойнын көкке созып, қалың жапырақ күн көзін түсірмейді екен.

Кенеттен Джемал-хан кішкентай алаңқайдан төрт қайыршыны көреді. Төртеуі дабырласа, әлденеге қызу таласып, жерге түкірісіп, өз ойларының дұрыстығы жөнінде барлық әулиелерді куәлікке шақырысып отыр екен.

Джемал-хан оларға таянып, былай дейді:

– А, жолаушылар, сәлем бердік! Сіздер кімсіздер? Қайда бет алып келесіздер және не үшін таласып отырсыздар?

– Біз бір пірдің мұриттеріміз. Өткен жетіде піріміз өліп, одан бізге: дорба, жайнамаз кілем, таяқ пен бір жіп, осы төрт нәрсе мұраға қалған еді, соны өзара бөлісе алмай отырмыз.

Джемал-хан өзінің қайғы-шеріне қарамастан күліп жібереді:

– Таластарың қызық екен! Дорба мен жіп қандай байлық! – деді.

– Жолаушы, ешуақытта асығыс қорытынды жасама, онда өмірінде көп қателіктер істейсің, – дейді қайыршылардың бірі. – Мұның барлығы карапайым дүние емес, сиқырлы заттар, өйтпегенде біз таласпаған да болар

едік! Міне, мына дорба қарапайым көрінгенмен, ойыңа қандай тілек келсе, соны орындайды.

– Мына жайнамаз кілем ше? Бұған баға жетпейді! – деп ауыр күрсінді бір қайыршы қырқылған кілемді қолымен бір сипап қойып, – егер осы кілем үстінде тұрып намаз оқысаңыз, қайда барғыңыз келсе, соған лезде алып ұшады.

– Мынау таяк! – деді үшінші қайыршы. – Бұл да баға жетпес дүние! Тек әмір етсеңіз болғаны, кімді ұр десеніз, соны ұрады.

Төртінші қайыршы жіпті қолына ұстап тұрып:

– Сен бұл жіптің не қасиеті бар екенін білесің бе? Кімді байлап тастағың келсе байлай береді, босатпайды, – дейді.

Бұл жағдайды білгеннен кейін Джемал-хан іштей аллаға алғыс айтып, қайыршыларға назар аударып, былай десе керек:

– Е, байғұстар, мен сендердің дауларыңды шешейін! Сендер менің айтқаныма көнесіңдер ме?

– Көнеміз! – дейді қайыршылар бір ауыздан.

– Жаксы, онда тындандар! Қазір мен садағымнан оқ атамын, кім бұрын тауып әкелсе, сол мына сиқырлы дүниенің барлығына ие болады. Ризасындар ғой?

– Ризамыз! – депті олар бұл жолы да бәрі бірдей қуаныса сөйлеп, Джемал-ханның атуын күткен олар оның жанына сап түзеп тұра қалысады.

Джемал-хан садақтың кермесін қатты тартқандығы соншалық, ол дыңылдап кетіпті. Қас қаққандай болған жоқ, садақтың оғы көкке биік көтерілді.

Қайыршылар садақ оғының сонынан бірін-бірі қағасаға тазы иттей жүгіре жөнелісті.

Джемал-ханның күткені де осы еді. Ол кілемнің үстіне тұрып, намазды тез оқып, дорбаны, таяқты, жіпті жинап алып:

– Қандағарға барғым келеді, – деп дұға қайырыпты.

Кілем көлбеңдеп көкке көтерілді, Джемал-хан қуанығынан күлім қағады, төменде өзен, тоғай, тау бұлдырап қалып бара жатады. Ол туған өлкесін тезірек көруге асығады.

Бір сағат болмай-ақ кілем сол қаланың аланына

ақырын келіп қонады. Айнала көңілді той-думан, дүбірлеген халық.

– Кәне, жіп, барлығын байла, босатпа! Ал, кімде-кім көнбесе, таяқ, сен де жұмысыңа кірісерсің, – дейді Джемал-хан ақырын ғана сыбырлап.

Осы жерде ойран басталады! Бір адам қашып құтыла алмайды. Бұлқынғандар іскен шекелерін сипап, халінің мүшкіл болғандығын айтып зар еңірейді.

Осы кезде Лой-Ахтар мейрамының алдындағы түн де басталады.

Зибо көзінен жасы сорғалап бөлмесінде отырады. Ол ғашық жарына берген уәдесін орындап, у ішу үшін түн ортасының болуын күтеді.

Бір кезде ол өзін шақырған Джемал-ханның даусын естиді. «Түсім болар» деп ойлаған Зибо у түйірін қолына алады.

Джемал-хан оны бұрынғыдан да қаттырақ шақырады. Зибо өз құлағына өзі сенбей үнсіз отырып қалады.

Міне, оның бөлмесінің есігі ашылады. Қыз есік алдында күлімдеп тұрған Джемал-ханды көреді. Осы кезде олар біріне-бірі құшақ жая жүгіріп қауышады.

Келесі күні үйлену тойын жасайды. Содан былай Зибо мен Джемал-ханның бақытты өмірі басталыпты.

ЗАРИФ-ХАН МЕН МАБИ

ұрынғы өткен заманда Мирвайс деген хан болыпты. Индиямен сауда жүргізіп жинаған қисапсыз байлығы бар екен. Оның атағы қонақжайлығы және мырзалығымен бүкіл өлкеге тарайды.

Бір кеште сарайдың есігін бір қайыршы қағып, садақа сұрапты. Қызметші қыз бақытсыз қартты мазақ қылғысы келіп, оның дорбасына бір шелек күл салып жібереді.

Ашулы қарт қабағын түйіп:

– Егер қайыр бергің келмесе, басқа ізгі адамдардың берген дүниесін неге бүлдіресің? – депті.

– Мейлі, олардың бергенінің барлығы да күлге айналсын, – деп долдана айғайлаған қыз сол арада жылап жібереді.

Қарт оны сынай қарап:

– Сен жылағаныңмен тұрмай жұртқа ашу көрсетесің. Бұл жаман әдет. Соншалықты не қасіретің бар? Айт маған, көмектесейін, – депті.

Сонда ғана қыз қарттан кешірім сұрап, үй ішінің барлық арманы бір нәресте екенін айтады.

– Онда көмектесуге болады екен, – деп қарт дұға оқиды.

Осы кезде оған Мирвайс-ханның өзі келеді.

– Сен балалы боласың, – дейді қайыршы оған, – бірақ есінде болсын: – тұңғыш балаңа мен әке болуға тиіспін.

Бұл сөзге сеніңкіремеген Мирвайс-хан басын шайқайды да, шалға садақаға біраз акша береді.

Қарт байқаусыз қалай келсе, солай кенеттен ғайып болады.

Тоғыз ай, тоғыз күннен кейін хан сарайы шаттыққа бөленеді. Ханның әйелі ұл табады, онын атын Зариф қояды.

Арада жеті жыл өтеді. Бір кеште Мирвайс-хан сарайының қақпасын бір қайыршы қарт қағып қайыр сұрайды.

Есік ашқан қызметші оны бірден тани кетеді. Қыз қуанып, өздерінің бакытты болғандығын айтады.

Қарт күлімдеп:

– Көне, сұлулар, мені ханға апарыңдар! Мен онымен өз жұмысым туралы сөйлесуім керек, – дейді.

Өз үйін қуанышқа бөлеген қартты көргенде, хан тағынан тұрып, қарсы алып, құрмет көрсетіп:

– Менен не тілесеңіз де айтыңыз, – дейді.

Қарт бұл сөзге жауап орнына мырс етіп күледі де, ханның өзіне сұрау қояды:

– Біздің келісіміміз сенін есінде болар? Тұңғышыңның әкесі мен болуға тиістімін.

Хан жалбарынып:

– Менің жарқын жанарымдай қуанышым, жалғыз ұлым Зарифты алма! Басқа не тілесең де берейін, тек оған тиге. Егер қаласаң менің үйімде тұр, мұқтаж,

қайғы-уайымсыз боласың. Зариф-хан да көз алдында өсіп ер жетеді, — депті.

Қарт көп ойланып барып келісімін береді. Сонымен ол Мирвайс-ханның сарайында тұрып қалады.

Бірнеше жылдар өтеді. Ханның тағы да екі баласы Лял деген ұлы, Баби деген қызы болады. Хан өзінің балаларын өте жақсы көреді, әсіресе күн санап сымбатты, қайратты болып өсіп келе жатқан тұңғышы — Зариф-хан дегенде ішкен асын жерге қояды екен. Зариф-хан сондай шырайлы сұлу болатын, көрген адам көпке дейін көзін ала алмаушы еді.

Зариф-ханның қарапайымдығы, мейірімділігі үшін барлық құрбылары оны жақсы көретін. Ол күрес жарысын ұйымдастырып, тауды кезіп сайрандап, кітаптарды көп оқып, ақыл-ойын кеңітетін.

Мирвайс-хан көрген сайын, оның келешегіне көбірек ойланады. Мезгілі жетті-ау деген кезде, ұлын үйлендіргісі келеді.

— Бері кел, отыр, менің айтқанымды тында, — дейді ол бір күні ұлын шақырып алып. — Сенің үйленетін уақытын жеткен жоқ па? Ең бай, атақты адамның нағыз сұлу қызын танда, айттырып алып берейін.

Сонда Зариф-хан қысылып:

— Е, ардақты әке! Мен әлі жаспын ғой, әзірше осылай ескен желдей еркін өмір сүруге рұқсат етіңіз! — депті.

Мирвайс-хан ұлымен таласып жатпайды, баласының дегеніне көнеді. Кешкісін қайыршы қартқа келіп осылай да осылай, депті. Ханның көңілін жайластырып, ұйқтаңыз деп жіберген қарт, өзі Зариф-хан жататын бөлмеге кетеді.

Зариф-хан қартты қуана қарсы алып, денсаулығын сұрайды, асықпай ұзақ әңгімелеседі.

Қарт ой түсіретін сөздер айтады, жас хан ауыр ойланып қалады. Қарттың сондағы айтқаны мынау еді:

— Уа сүйіктім, әкең болса қартайып қалды. Бәрі де алланың қолында емес пе. Әлі, қаралы өлім сағаты да жетеді. Сен хан боласың. Бірақ сен сүйген жарсыз жалғыз қаласың, сонда тек сенің өліміңді күтетін көре алмаушылар да табылады. Ойлану керек! Уақытты текке өткізбе, тандап, жүрегің сүйген бір қызға үйлен.

Зариф-хан жауап қатпайды. Келесі күні, күн көзі тау қиясына көтеріле бергенде, ол тоғай кезіп, қарттың сөзі туралы ұзақ ойланып жүреді.

Осы кезде, таудағы кішкентай ауылда бір кедей қыз тұратын, оның кедейлігі сондай, тек пәранжісі ғана бар еді. Бірақ оның сұлулығы бүкіл өлкеге аян болатын. Аты Маби, ал өзінің көркі көктемгі күннің таңындай тамаша еді.

Зариф-хан ойын қорыта келіп, осы тамаша қызға үйленбек болады, ол өз ойын әкесіне айтқанда, әкесі күліп:

– Сен кімді таңдадың? Шынымен осындай қорғансыз, әлсіз адам жас ханның әйелі болмақ па? – дейді.

– Адамның көркі байлықта емес, – дейді Зариф-хан сабырмен. – Кейде кедей жүрегі бай адамның жүрегінен де абзал келеді. Менің таңдағаным тек Маби ғана. Сол ғана менің әйелім бола алады.

«Жас кезінде адам аз аңдап, аз біледі» деп ойлаған Мирвайс-хан күлімсіреп, ұлына былай дейді:

– Жақсы, балам, айтқаның-ақ болсын.

Келесі күні кедей кемпірдің қызына құда түскенмен, Мирвайс-хан екі жастың асыға күткен үйлену тойын түрлі себептермен, кейінге қалдыра береді.

Күздің бір күнгірт күнінде қызметшілері Мирвайс-хан өз төсегінде мәңгі ұйқыға шомғанын көреді.

Зариф-хан егіле жылайды. Ханның қол астындағы бүкіл халық зар иелейді, өйткені Мирвайс-хан өте мейірімді, кең қолтық адам еді.

Тек Мирвайс-ханның катал інісі Хидри ғана хандықты енді өз қолына алармын деп, оның өліміне іштей қуанады.

Мирвайс-ханды жерлегенде ол өте-мөте қайғырған адам болып көріну үшін өксіп жылап, шашын жұлады.

Бірнеше күннен кейін ауыр қайғыдан Зариф-ханның анасы өледі, сөйтіп ол жарық дүниеде жалғыз қалады.

Кішкентай Лял мен Баби да өксігін баса алмайды. Ауғандықтарға жылау жараспайды деген дәстүр бойынша, Зариф-хан көзінің жасын азар тыяды.

Осы кезде Хидри ағасының сарайына келіп орнала-сады. Әйеліне Лял мен Бабиды ұрып-соғып, осы бастан жасқаншақ етіп үйрет дегенді айтады.

Ал Хидри Зариф-хан туралы бұзылған, оңбаған, өтірікші деген өсек таратады.

Зариф-хан ауыр күндерді басынан кешіреді. Оның қайғысын нәзік жанды Маби ғана түсінеді, шамасы келгенше сүйген жарын жұбатады. Маби кейде ханның үйіне келіп Лял мен Бабиды өзінің туған іні, сіңлісіндей еркелетіп жұбатады. Тек сонда ғана балалар көз жастарын тыйып, көңілдерін көтеріп, сұлу қызбен ойнайды.

Осы кезде Хидри такка отырудың қамын ойлайды. Ол құдіретті хандардың біріне келіп, Зариф-ханның ел билеуге әлі жас екендігі туралы сөз қозғайды.

Құдіретті хан Хидридің пікіріне қосылмайды. Бұл ғасырдан ғасырға келе жатқан ел салты емес пе!

Осы кезде Хидри оған сыбырлап:

– Мәселе оның жастығында емес!.. Оның бас бұзар, суайттығында. Расында, мұндай адам хан бола ала ма? – дейді.

– Оны маған жіберіңіз! – дейді хан ой үстінде, – егер сенін айтқаныңдай болса, ол еш уақытта хан бола алмайды. – Өңгіменің осымен біткенін хан ишаратпен сездіреді.

Хидри қуанғанынан үйіне жүгіріп келіп, Зариф-ханды құдіретті ханға жібереді.

Ойында дөнене жоқ батыл, жас жігіт хан сарайына келеді де, ханға таянып келіп сәлем береді. Хан жас жігітті құрметпен қарсы алады, қасына отырғызып, онымен адамдардың тұрмысы мен өмір жайлы әңгімелеседі. Жас жігіт оған ақылды сөзімен, сабырлы салмақтылығымен, ойлы толғауымен ұнай бастайды.

Бірақ оны тағы да сынағысы келіп, былай дейді:

– Е, Зариф-хан, мен мешітке барамын, саған көңілсіз болмау үшін қасына сұлу әйелімді қалдырып кетемін. Мені осында күт!

Хан осы сөздерді айтқаннан кейін тағынан тұрып, бөлмесінен шығып кетеді. Бірақ ол мешітке кетпей, сұлу әйелі мен Зариф өзін қалай ұстар екен деп, есіктен сығалап сырт жағында тығылып тұрып бақылайды. Ханның бұларды ұзақ бақылағаны соншалық, тіпті белі ауырып, көзі бұлдырағанша тұрады.

Сымбатты Зариф осы кезде сымбатты әйелдің қасында отырса да, көзін көтеріп қарауға батылы бармайды. Тек тамаша киінген әйелдің кеудесіне таққан көгілдір гауһарының сәулесі бәстіне түскенде ғана басын бір рет көтереді де, қайта төмен түсіреді.

Ханның жүрегі жылиды. Ол үйге кіріп, өзінің орнына отырады. Әйелін шығарып жіберіп, Зариф-ханға:

– Көңілің кетсе мен саған осы сымбатты әйелімді қосайын, – дейді.

– О, күдіреттім, оның маған керегі не? – дейді қысылған Зариф-хан.

– Дегенмен, сен оған көз тастап отырдың ғой? – дейді хан күлімдеп.

– Күдіреттім! – дейді Зариф-хан. – Мен әйелге емес, оның кеудесіндегі бағалы гауһарына қарадым.

Хан өз сезігінен ұялыс тауып, сымбатты жас жігітке жылы сөздерін айтып шығарып салады.

Тірі, сау қайтқан Зариф-ханды көргенде, Хидри өте таңданады. Зығырданы қайнап, ол бес түн бойы ұйқтай алмай, Зариф-ханнан қалай құтылудың амалын ойлайды. Алтыншы күні танертең немересін шақырып алып, былай дейді:

– Көп жылдар бойы сенін әкен, менің ағам, күдіретті Мирвайс-ханмен дүние артып, керуен тартып Индияға талай рет барған едім. Сөйтіп көп байлыққа ие болғанбыз. Жалтылдаған алтын көз құмарын қандырады. Сен әке ізін басып, әке салтын ұстамаймысың?

Зариф-хан ағасының пікірін мақұлдап, керуен әзірлеуге бұйрық береді.

Бұл жағдайды естігенде. Маби қатты қайғырады. Ол Хидридің бір жамандық ойлап жүргенін сезгендей болады. Зариф-ханға жүгіріп жеткен Маби үзенгісіне жабысып:

Зариф-хан, аяғыңды ал үзенгіңнен,
Тілеймін сенен достық жүрегімнен.
Қиын жол! Қаза тауып қайтпай қалсаң,
Сарғайып қайғы-шерден өлермін мен, –

дейді.

Бірақ Зариф-хан Мабиды тындамайды. Өзінің сүйген

жарын коштасарда, бір сүйіп, атын тебініп, жолға шығындар деп дауыстайды.

Бақытсыз Маби сарай сыртында ұзақ тұрады. Сүйгенінің артынан тесіле қарайды, еріндері жыбырлап, махаббат сөздерін айтады.

Құлазыған далаларды басып, биік таулардан асып, ағынды өзендерден өтіп, көп түн, көп күндер жүрген керуен ақырында көз тарта гүлденген өлкенін шетіне жетеді. Бұл Индия елі еді.

Алыс жолдың барлығы да Зариф-ханға қызықты болып көрінеді: жана жердің бұрын көрмеген адамдары да, тіпті ыстық күндері де өзгеше қызық. Тек Хидри ғана немере інісінен қалай құтылудың амалын ойлап, ыза буып, қабағын түйіп келе жатады.

Бірнеше күннен кейін Зариф-ханның көз алдынан кең өзеннің айдыны жарқ ете түседі. Лай суда тісін сақылдатқан крокодил кейде жағаға таяу жүзіп келеді.

Керуен өткелге жетіп қалды. Алдыңғы түйелер көпірге іліге бергенде, қайдан шыққаны белгісіз, тақыр басына кішкене тақия киген бір адам, қолын сермеп керуенді тоқтатады.

– Тоқтандар, тоқта! Көпірден өтуге ақы төлемейсіндер ме? Жүз рупий төлемейінше, көпірге жақын жібермеймін!

Оған Хидри атын ойнақтатып жетіп келіп, айғайлап:

– Сенің байбаламың таңғалдырады. Мен өзімнің ағам құдіретті Мирвайс-ханмен осы жерден талай рет жүрдім, бірақ сол сапарлардың бірінде де ештеңе төлемеген едік. Сен қалай ойлайсың, керуенді жас жігіт бастап келе жатқандықтан, одан көп ақша алғың келе ме? Кет, абалаған ит, әйтпесе мен сенің қабырғанды қиратамын, – дейді.

Өлгі адам орнынан қозғалмай:

– Егер сендер мені тындамасаңдар, солдаттарға қуып жібер деп бұйрық беремін. Алымды мен заң бойынша аламын. Егер маған сенбесеңдер, біреулерін менімен бірге біздің құдіретті әміршімізге жүрсін.

Хидри Зариф-ханды түртіп қалып, құлағына сыбырлайды:

– Сен олармен бірге барып, патшасын қорқытып қой-

гайсың! Бұлар тіпті кеуде көтеріп кеткен екен. Оларға өзін Мирвайс-ханның атақты ұлы Зариф-хан екенінді айт.

Зариф-хан тіс жармай, атын бір тебініп қойып, көпірді қараушылардың соңынан патша сарайына кетеді.

Хидри қуанғанынан: «Иә, ол енді шырмауға түсе қалса, қайтып құтыла алмастай қылу керек» деп ойлайды.

Тісін қайрап, жұдырығын түйген ол не болар екен деп Зариф-ханның соңынан кетеді.

Хидри патша сарайының алдына келеді де, не болар екен деп олай-былай жүреді. Ақырында шыдай алмай, атын байлап, асыға басып патшаның үйіне кіреді.

Ол Зариф-ханның патшаның оң жағында, өзара достық әңгіме-дүкен құрып отырғанын көргенде, қатты тан қалады.

Хидри хан тағына таянып келіп, былай дейді:

– Е, құдіретті патша! Менің сізге айтатын маңызды жаңалығым бар.

– Айт! – дейді патша бұйыра сөйлеп.

– О, құдіреттім, мен сізге жариялап айта алмаймын. Маған онаша сөйлесіп, құпия сыр айтуға рұқсат етіңіз.

Патша оған келіскендей басын изейді.

Хидри оған таянып келіп, жерге жабыса иіліп, сыбырлап:

– Сіздің қасыңызда отырған жас жігіт, онбаған, өтірікші Зариф-хан. Ол сізді жана ғана балағаттаған еді, оның айтқандарын қайталауға менің тілім бармайды. Менің бұл көпірден өтіп жүргеніме елу жылдай болды, мен әрқашан да алым төлеймін, ал мұның бірінші рет келуі, бір тиын да алым төлемеді, онымен қоймай сіздің адал есіміңізді балағаттады.

Хидри осы сөздерді айтқаннан кейін, басын тағы бір иіп кейін шегінеді.

– Кете бер! – деп оған патша бұйырады да, қасындағы жас жігітке тандана қарайды. Хидридің сөзіне ол сенбеді. Уытты Зариф-хан оған өте ұнайды, бұл жас жігіт жақсы жасақ бастығы болар еді деп ойлайды. Сондықтан ол жігітке былай дейді:

– Жас жігіт, сен менің патшалығымда қаласың! Мұнда сен не істесең де еріктісің, бірақ біздің шекарадан өтуге болмайды.

Зариф-хан қамығып қалады, бірақ басқа істейтін шара жоқ. Ол ханнан бір-ақ тілек тілейді:

– Е, құдіретті патша! Әлгі сізге келген, құлағыңызға әлдене сыбырлап айтқан адам, менің немере ағам Хидри еді. Маған сол адамға барып қоштасып, үйде қалған туысканыма сәлем айтып қайтуға рұқсат етіңіз.

Патша жауынгерлерін шақырып, Зариф-ханмен бірге, соның барғысы келген жерге еріп баруға бұйырады. Қаумалаған жауынгерлердің ортасында Зариф-хан Хидриге келіп, оның барлық жұмысын бітіріп, енді елге қайтайын деп жатқанын көреді.

Зариф-хан Хидридi көргенде қуанып қалады, шет жерде жүргенде отандасын кездестіру кімге де болса қуанышты емес пе. Хидридi қатал да арсыз деу Зариф-ханның көперіне де кірмейтін. Сондықтан оның мойнынан құшақтап, иығынан қағып, былай дейді:

– Лял мен Бабиға көз қырынды сала жүр, олар әлі жас қой, олардың енді сенен басқа сенері де жоқ. Тағы тілейтінім: Мабиға қамқор бол!

Хидри даусын жалған қалтыратып, оған былай деп жауап береді:

– Зариф-хан, күдіктенбе! Мен олардың барлығын көзімнің қарашығындай сақтаймын. Өлім сағатыңды байсалды, қажырлы ауғандықтарша қарсы ал.

Хидридiң бұлай деуі, Зарифті енді жазалар деп ойлағандықтан еді.

Бірақ Зариф-хан күлімсіреп:

– Ех, мені өлімге бұйырғанда, өте жеңіл болатын еді. Мен мұнда өмірімнің ақырына дейін құрметті тұтқын болып қалатын болдым, – дейді.

– Сонымен, сені жазаламайды ғой? – дейді Хидри кектене ызаланып. – Онда біліп қой, қарындасыңа, ініңе, Мабиыңа пысқырғаным бар ма! Ол шірік немелер Хидридiң кім екенін сонда біледі!

Зариф-ханның онсыз да жаралы жүрегін осы сөздермен тағы улай түсейін дегендей, ол сақылдап тұрып күледі.

Өзінің мына халге түсуі Хидридiң осы арам ниеттілігінің нәтижесі екендігін Зариф-хан енді ғана біледі.

— Хидри, көр де тұр, маған ойлаған осы жамандығынның барлығы өз басыңа келеді! — дейді Зариф-хан зілді. Ол атына секіріп мініп, қоршаған жауынгерлерін ертіп, өзінің жаңа тапқан сүйікті адамын асыға күтіп отырған патшаның сарайына қарай шаба жөнеледі.

Ал, Хидри елге, хан сарайына қайтуға асығады.

Маби керуеннің қайтқанын естіп, алдынан қуана жүгіріп шығады. Міне, керуен де қақпадан кіреді, бірақ оралғандардың ішінде өзінің сүйген жарының жоқтығын көріп, Мабидың жаны түршігеді. Ол келген адамдардан, Зариф-хан қайда деп сұрайды, бірақ ешбірі де үндемей, бастарын төмен түсіріп, көздерін тайдырады, өйткені Хидри оларға Зариф-хан туралы тіс жармандар деп қатал ескерткен еді.

Зариф-ханның сүйікті қара малайы бар болатын. Ол шыдай алмай, Мабиға сыбырлап:

— Біз Индиядан кеткенде Зариф-хан тірі, сау еді. Күт оны! — дейді.

Бұл сөздерді Хидри естіп қалып, қатты ашуланады, сол жерде қара малайдың басын шауып тастайды.

Қорыққан Маби, Зариф-ханның басқа сүйікті қызметкері Саунға ұмтылады, қожайыны туралы содан сұрай бастайды. Олардың қасында қылышының жүзін байқап Хидри тұр еді. Оны көргенде Саунның өңі қуқылданып, Мабиға:

— Біздің жаңа ханымыз Хидриға барыңыз, содан сұраныз. Мен ештеңе білмеймін, — дейді.

Хидри өзін хан деген сөзді естіп, күлім қағады. Мабиға былай деп жауап береді:

— Менің сүйікті немерем Зариф-хан Индияда іш ауруынан өлді.

Маби өксіп жылайды. Егер ол да Хидридің оны әйелдікке алуды ойлағанын білсе, бұрынғыдан да өксіп жылаған болар еді. Хидри Зариф-ханға келістіріп тұрып ас береді де, өзінің қызметшілері мен жасауылдарына Индияға ешкімді жібермендер және ол жақтан келген бірдебір адамды өткізбендер деп әмір береді. Өйткені ол Зариф-ханның есен-сау екенін ел біліп қоя ма деп қауіптенеді.

Хидри Саунды шақырып алып, көрген-білгенің тура-

лы тіс жарма дейді, сыйлық ретінде Зариф-ханның қарындасы – Бабиды беремін деп уәде етеді.

Бірнеше күннен кейін Хидри Маби сұлудың үйіне құда түсуге адам жібереді. Қыз оның ұсынысын қабылдамайды. Сонда ашуланған Хидри, қызға өзі келіп:

– Е, ақылсыз неме, не себепті ұлы ханның әйелі болғың келмейді? – деп сұрайды.

– Тағы да жиырма бес жыл күтіңіз! Егер осы уақыттың ішінде Зариф-хан келмесе, сенің әйелің-ақ болайын.

Ашуланған Хидри қызметкерлеріне Мабиды үйден қуып жіберіндер деп бұйырады. Ол сол күні Зариф-ханның інісі Лялды шашлық істейтіндерге жұмысқа береді де, Бабиды Саунға қосады.

Бақытсыз Маби тау ішіне кішкентай күрке тігіп алып, сүйгеніне деген махаббатты таза сақтап, жападан-жалғыз өмір сүреді, зарыға Зариф-ханды ойлайды. Нұрлы көзі жастан қызарып, ақша жүзі запырандай сарғаяды.

Бір кезде Маби қайғы толқынының үстінде, тауды аралап, осы жерлерде сүйгенімен серуендеген күндерін есіне түсіреді. Кенет сол жерден киіктің лағын кезіктіреді. Оны көрген Маби, еркелете өндетеді:

Жас лақ, неге келдің бұл өлкеге,
Қаншама қайғы-зар бар бұл өлкеде.
Бір күні атып алар мейірімсіздер,
Секіріп сайрандай бер өрден-өрге.

Шың басы жатқанменен жамылып қар,
Бауырында гүлі өскен бау-бақша бар.
Сенімен кете алмаймын серуендеп,
Көңілімде менің ауыр мұң менен зар.

Мабидың айтқанын істеп, киіктің лағы тауға шығып кетеді. Қайғы толқынының үстінде Маби тағы да жалғыз қалады. Осылай бірнеше жыл өтеді. Бұл өлкенің адамдарының барлығы Мабидың қалай зарығып жүргенін біледі, бірақ ешқандай көмек көрсете алмайды. Барлығы да мейірімсіз Хидри ханның қаһарынан қорқады.

Бірде, осы сарайда көптен бері тұратын қайыршы қарт Мабиды терезеден көреді. Сорлы қыз сарайдың маңында шөпшек теріп жүр екен. Қарттың көңілі толқып,

қолына таяғын ұстап сыртқа шығады. Мабиға таяна беріп, жан-жағына қарап алып:

– Үйіне барып, Зариф-ханға хат жаз. Мен жасырын Индияға кетейін, Зариф-ханды таппай, не моласын көрмей тыным алмаспын, – деп сыбырлайды.

Қарт осы сөздерді айтып, кейін айналып, асықпай сарайға қарай кетеді.

Қуанған Маби өзінің күркесіне жүгіріп келіп, сүйген жарына ұзақ отырып хат жазады, Хидридың барлық жауыздығын баяндайды, өзін хан сарайынан қуып жібергендігін, Лялды шашлық пісірушілерге шыбынды қуып, от жағуға, Бабида Саунға әйелдікке бергендігін жазады.

Түнде Маби сарайға жасырынып келіп, хатын картқа табыс етеді. Қарт хатты шапанына мұқият тігеді де, Индияға жүріп кетудің қолайлы сәтін күтеді.

Қарт ұзақ уақыт күтеді. Ақырында, көкте мындаған найзағай шатырлап, нөсерлі жауын құйған түні күзетшілерге көрінбей, сарайдан шығып кетеді.

Қарт ұзақ жүреді. Ақырғы күші де сарқылады. Ол ұйқы құшағында жатып: «Шынымен, өзімнің Зариф-ханымды таба алмаймын ба?» деп ойлайды.

Кешкілікте карттың сүйегі сырқыраса, күндіз жарқыраған күн сәулесінен көзі жұмылады. Ол енді өмірімде сүйікті ұлымды көре алмаспын деп ойлайды. Бір кезде қарт үлкен өзеннің үстінен салынған көпірге келіп тоқтап, күзетшіден:

– Уа, мейірімді жан, Зариф-хан деген ауғандықты білмейсіз бе? – деп сұрайды.

– Ұлы Зариф-ханның саған керегі не? – дейді күзетші күліп. – Әлде оның біздің патшалықтағы құдіреттілігі туралы естідің бе? Кете бер, пақыр, бұдан былай көзіме түспе!

Қарт қаланы аралап келе жатып, кенеттен: астында тамаша сәйгүлік, бір топ нөкерлердің ортасында келе жатқан, салтанатты киінген Зариф-ханды көреді. Ол ат үстінде көңілсіз, әлденені ойлап келе жатқан сияқты. Қуанған карт ақырғы күшін жинап, айғайлап:

– Тында, о Зариф, тында қартты! Маби мен Лял тұтқында, жауыздардан зар еңіреуде! – дейді.

Осы бір қымбатты есімдерді естігенде, Зариф-ханның жүрегі дір ете түседі. Қалың топтың ортасынан таныс қартты көргенде шексіз қуанады.

– Мына қартты маған алып келіндер! – деп бұйырады қызметшілеріне.

Жасауылдар қартқа келіп, оның алдында бастарын иіп, патшаның жақын досы, ұлы жауынгер Зариф-ханның үйіне жүруді өтінеді.

Зариф-хан қартты құшақ жая қарсы алады да, мұздай киіндіреді, қасына отырғызып, жаңалығын тындауға әзірленеді. Сонда қарт оған Мабидың хатын береді.

Зариф-хан туысқан-бауырларының қиналып жүргенін біліп, зар еңіреп жылайды. Бірақ ол кейіннен күшін жиып, көзінің жасын сүртіп, өңіндегі азап ізін жойып, ауыр ойға кетеді...

Ертеңінде ертемен патшаға келеді. Ештеңе айтпай Зариф-хан оған Мабидың хатын ұсынады.

Патша хатты ұзақ оқиды, оқып болып ол да ойға кетеді.

– Е, күдіреттім, мені босатыңыз! – деп жалынады Зариф-хан. – Сіз маған әрқашан да мейірімді болдыңыз, ақырғы ретте де мейірімділік істеніз!

Патша ештеңе айтпай өз үйіне кетеді.

Келесі күні Зариф-хан патшаға тағы келеді, оның аяғына жығылып, мейірімділік істеуді тілейді.

Патша оған бұл жолы да ештеңе айтпайды. Ол өзінің туған ұлындай болған жауынгер Зариф-ханды босатқысы келмейді. Патша ұзақ ойланады, ақырында мынадай қорытындыға келеді: «Мен оны босатайын, бірақ көпірді бұздырайын. Егер Зариф-хан судан өтіп кетсе, тағдырдың осылай жазғаны. Егер өте алмаса, маған қайтып келмей ме».

Сонымен патша Зариф-ханды еліне қайтуға босатады.

Зариф-хан атына қарғып мініп, өзенге қарай шаба жөнеледі. Келген бетінде бұзылып жатқан көпірді көреді. Өзенге түссе крокодилдер талап жері хақ.

Зариф-хан қайғырып қайта сарайға келеді, патшаның аяғына жығылып, тағы жалынып:

– О, күдіреттім, неге бұлай істедіңіз? – дейді. Оның

даусының аяныштылығы сондай, патшаның жүрегі дір ете түседі. Ол тағынан түсіп, өзінің күшті қолдарын Зариф-ханның иығына салып:

– Менің екі қызым бар! Патшалығымда оларға тен келетін сұлу жоқ. Солардың бірін тандап үйлен, сен әрқашанда, қайда жүрсең де бақытты боласың! – деді.

Патша осы сөздерді айтып, Зариф-ханды өзінің қыздарына алып баруға бұйырады.

Патшаның қыздары айтып тіл, жазып қалам жетпейтін сұлу еді. Олар Зариф-ханды жарыса аялап, құрметтейді. Бірақ ол қыздарға көзінің қырын да салмайды. Олар ән салады, әнгіме айтады. Ал, сымбатты Зариф-хан тек өзінің сүйген жарын ғана ойлап, көгілдір биік аспанға қарап қойып, көңілсіз отыра береді. Көңілін көтеру үшін барлық әрекеттерді істеген қыздардың мұнайғанын көргенде, Зариф-хан:

– Алыстағы туған жерімде менің өз үйім бар. Онда Маби деген тамаша қыз бар, бірақ ол сіздердей өте сұлу болмағанмен, оған мен жүрегімді әлдеқашан бергенмін, – дейді.

Қыздар ауыр күрсініп, енді кедергі болудың ретсіздігін түсінеді.

Зариф-хан патшадан үйіне қайтуға рұқсат сұрайды, сонда патша оған былай дейді:

– Жарайды, мен сені босатайын! Бірақ оған дейін сен маған жеңілмейтін раджидің басын алып келесің.

Патша раджи үйінің қайда екенін, оған қалай барудың жолын айтады.

– Жаксы, құдіреттім, мен сіздің әміріңізді орындаймын! – дейді Зариф-хан. – Бірақ бұл міндетті орындау үшін маған отыз қылыш, отыз түйе, отыз ер жүрек жауынгер, отыз ман¹ бидай және алпыс сандық беріңіз.

Патша таң қалады, бірақ не үшін деп сұрап жатпайды, Зариф-ханның сұрағандарының барлығын беруге бұйырады.

Бірнеше күннен кейін Зариф-хан отыз сандыққа бидай салып, енді отыз сандыққа қарулы отыз жауынгерін

¹ М а н – өлшеуіш.

отырғызып, оны түйеге артып, жолға шығады. Зариф-хан барлық сандықтарды күндіз берік қып жауып, кілтін өз қолына алады. Тек түнде, түн қараңғылығы бұларды жұрт көзінен тасалайтын кезде ғана сандықтардың аузын ашып, жауынгерлерін от басында демалуға ғана шығарады. Таң сібірлеп келе жатқан кезде керуен тағы да үнсіз алға жылжиды.

Ақырында, ұзақ жолдан кейін, құпия сырлы керуен тентек раджи басқаратын қаланың қақпасының алдына келеді. Зариф-хан күзетшілерге он алтын ақша тастайды, олар керуенді тексермей-ақ өткізіп жібереді.

Зариф-хан түйелерін керуеншілер сарайына алып кіреді. «Бидай» салған сандықтарын түсіріп, кілетке кіргізіп жабады да, басқа сандықтарды ашып, жауынгерлерін шығарады. Содан кейін кілеттің есігін құлыптап жауып, кілтін өзі алады.

Зариф-хан қалада үш күн жүреді, түрлі адамдармен әңгімелеседі, ал өзі ылғи раджидің сарайын бақылайды: күзетшілердің қай мезгілде ауысатынын біледі, кіретін, шығатын есіктерін қадағалайды.

Міне төртінші түн. Адамдар ұйқы құшағына еніп, айнала тыныштыққа бөленген шақ. Зариф-хан кілетті ақырын ашып, жауынгерлерін шығарады, олар бірінін сонынан бірі сарайға кіретін есікке қарай жүреді.

Зариф-хан есік алдында тұрған бірнеше күзетшіге келеді, ол дауыс шығарам дегенше басы денесінен жерге домалап түседі. Өлген күзетшінің орнында Зариф-ханның бір жауынгері қалады. Зариф-хан, тағы басқалары ілгері жүреді. Барлық жерде раджидің күзетшілерін өлтіріп, өз адамдарын қояды.

Міне, ақырында Зариф-хан раджидің жатқан үйіне келеді. Есігін ақырын ашып, ішке кіреді. Раджидің төсекте әйелінің жанында жатқанын көреді. Зариф-хан оларды оятып, қылышты кезеніп, екеуіне де сандыққа түс деп бұйырады. Қорыққан раджи мен оның әйелі айтқанын істейді. Зариф-хан раджиді алып, қаладан қалай білдірмей шығып кетудің жолын біледі. Сандықты жауып, өзінің жауынгерлерімен бірге түйелеріне артады. Бір сағаттың ішінде олар аман-есен қаладан шығып кетеді.

Міне, Зариф-хан сарайына қайта оралады, хан алдында тұрып, оған былай дейді:

– Е, мырзам менің, әміріңіз орындалды! Хан сенің кіремей, басын шайқайды.

– Онда раджи қайда?

Зариф-хан алақанын шарт еткізеді, үш жауынгер сандықты алып кіреді.

Зариф-хан алақанын тағы шарт еткізеді, ашылған сандықтан үрейі ұшқан раджи мен әйелі шығады.

Хан айтып тіл жетпейтін қуанышқа бөленеді. Ол Зариф-ханға көп алтын, сенімді қызметшілер беріп, достықпен босатады. Зариф-хан қатты қуанады, сол күні-ақ туған еліне қайтады.

Ол өзеннен өте бергенде, бір топ көккептерге шүйілген бүркітті көреді. Зариф-ханның жүрегі қысылады. Өйткені әлсіз көккептерлерді көргенде өзінің панасыз бауырларын, бүркітті көргенде қаныпезер Хидридi есіне алады.

Міне, ол жолда талай күндерді өткізіп, өзінің туған қаласына келеді де, шашлық сататын жерге тоқтап, асханаға кіріп тамақ сұрайды.

Шашлықшы өзінде жұмыс істейтін Лялды қағып жіберіп, дауыстап:

– Саған не болған, атақты қонақты көрмейсің бе? Ол не тілесе, соның барлығын тез бер! – деп ақырғанын көреді.

Бала шапалақтан зар жылап жүріп, қожайынының айтқанын орындайды. Зариф-ханға шашлық әкеліп беріп, көзінің жасын сүртіп, кейін шегініп кетеді.

– Бала, маған келші! – деп шақырады оны Зариф-хан. – Менімен бірге отыр, тамақ же!

– Мырза, ол не дегеніңіз! – дейді Лял үрейленіп. – Қожайын мені ұрып өлтіреді ғой!

Зариф-хан көңілі толқып тамақ іше алмайды. Ол қожайынға ештеңе айтпайды, шашлықханадан шығып, атына мініп жүре береді. Осы жерде қожайын кенеттен қауіптеніп, салт аттыға қарап: «Осы Зариф-хан емес пе!» деп ойлап, Лялды қолынан ұстап дедектетіп Хидриге қарай жүгіреді.

Осы кезде Зариф-хан Саунның үйінің қасынан өтіп

бара жатып, мұнлы Бабиды көреді. Саунның әйелдері жәбірлегендіктен қыз еңіреп жылап отыр екен.

Баби ағасын танымай қалады. Сонда ағасы оның қасына келіп құшақтап, сүйіп:

– Шынымен мені танымайсың ба, қарындасым? – дейді Зариф-хан.

Осы жылдардың ішінде Баби бірінші рет қуанышпен жылап, ағасына бар мұңын шағады.

– Сен сөйтіп Саунның әйелісің бе? – деп қаһарлана сұрайды Зариф-хан, ол әңгімесін бітіргеннен кейін.

– Ардақты аға, олай емес! Саун Хидриден жасырын маған жақсы жағдай жасады. Мен оның қарындасындай тұрдым.

Зариф-хан өте қуанады, қарындасын мінгестіріп алып, Саунның әйелдеріне бірнеше алтын ақша тастап, екеуі Мабиға аттанады.

Саун үйіне келгенде, Бабиды таба алмай, әйелдеріне кіжініп:

– Баби қайда? Жүзіқаралар, оны қайда жібердіңдер? – дейді.

– Оны шетелдік алып кетті, құнына алтын төледі.

Саун атына қарғып мініп, Зариф-хан соңынан шаба жөнеледі. Оны басып озып, жол үстіне кесе-көлденең тоқтап айғайлап:

– Менің сүйікті иемнің қарындасы, Баби сұлуды өзіме бер! Міне, сенің құнсыз ақшаларың! – деп Зариф-ханның әйелдерге берген алтынын, шаңын бұрқ еткізіп жолға лақтырып тастайды.

Зариф-хан күлімсіреп:

– Сен шынымен мені танымай тұрсың ба? – дейді. Саун әрі таңғалғанынан, әрі қуанғанынан аттан құлап қала жаздайды. Ол өзінің қожайынына қарай жүгіреді, Зариф-хан онымен достық жүрекпен амандасады.

Ол үшеуі тоғайдағы Мабидың күркесіне келеді.

Бірнеше жылдан кейін кездескен сүйіскен жарлар қатты қуанады.

Маби қуанғаннан жылап жібереді, оның осы кездегі көзінің жасы сарғайған жүзін шайып, баяғы сүйкімді, жас қалпына келтіреді.

Содан кейін барлығы Зариф-ханның сарайына қарай келе жатады.

Осы кезде Зариф-хан келе жатыр деген хабарды естіп қорыққан Хидри, Лялға ең жақсы киімдерді кигізіп, хан тұқымына лайық құрмет көрсетуге бұйырады. Үрейленген Хидридің өңі қуарып, қалшылдап, діріл-деп, не істерін білмейді. Ақырында ол келе жатқан салт аттыларды көреді. Хидри үніле қарап, Мабидың сымбатты жауынгерлердің қасында келе жатқанын көреді. Хидри бұл жауынгердің кім екенін бірден білсе де, бірақ ақырғы рет тағы алдағысы келеді. Ол сарайдан шығып, Мабиға назарын аударып, мынадай өтірік сөздерді айтып айғайлайды:

– Сен немене, менің сүйікті немерем – Зариф-ханның көзіне шөп салғаның ба, мына шетелдікпен келе жатқаның не? Сенің бұл қылығыңды менің сүйікті Зариф-ханым көрсе!..

Ал Зариф-хан оған таяна түседі. Оған қатарласа келіп тоқтап, онбаған адамның бетіне түкіріп, сол жерде-ақ басын шауып тастайды.

Зариф-ханның қайтып келгенін естігенде, бүкіл өлкенің адамдары қатты қуанады.

Содан бері Зариф-хан сүйген жары Маби, інісі Лял, қарындасы Бабимен бірге өз сарайында тұрып жатыр. Оның қол астындағы адамдар не қайғыруды, не мұңаюды білмейді. Өйткені жәбірді көп көрген адам, еш уақытта басқа адамды жәбірлемейді.

МАРД ПЕН НАМАРД

Бір күні елсіз далада бір адам келе жатады. Киімдері шаң-шаң, аяғы қан-қан, ұйысқан шаштары мандайына түскен. Қабағының астынан кішкентай ызалы көзі жылтырайды.

Сол адам кенеттен кідіріп әлденені тыңдай қалды. Сөйтті де жүзі қуқылдана түсіп, еңкейген күйі, жол шетіне қарай жүгіре жөнелді. Әлдеқайда, алыста, тау жақтан сыңғырлаған ән естіледі. Әншінің даусы тамылжып еркін шығады.

Міне, ән тау жақтан тағы естілді. Өлгі адам бұрылып қарап еді, әрі сымбатты, әрі жас салт аттыға көзі түсті.

Салт атты өте көңілді еді. Ол айналасына қуана қарап, атының маңдайынан еркелете сипап қояды.

Жаяу адамға салт атты қатарласа келіп тоқтады да:

– Жолаушы, сапар алыс па, иә жасаған өмір күндеріңіздің қайырын берсін, – деп қойды.

– Жолым алыс, – дейді жаяу, салт аттыға. – Өзің кім боласың, әнші емессің бе?

Салт атты күлімдеп, көзін жалт еткізіп:

– Мен Мардпын, – деді.

– А-а-а... – деп даусын соза сөйледі жаяу, – сен Мард болсаң, мен Намардпын.

Мард оның жауабына күліп қана қояды. Содан кейін Намардтың қан-қан аяғына көзі түсіп:

– Біз енді жолдаспыз, жолымыз болса алыс, өзін шаршаған боларсың, менің атыма мінбейсін бе? – деді.

Бұл сөзге келіскен Намард ызалы күлкісін тыйып, атқа мінеді. Мард үзеңгіден ұстап қатарласып, әндетіп келе жатады.

Мард баяулатып әндетіп келе жатып, Намардтың қандай арам пиғылда екенін сезбейді. Кенеттен Намард атты тоқтатып, Мардқа бұрылып былай дейді:

– Өне бір, жолдың жиегіндегі гүлді көресің бе?

– Иә.

– Бұл гүл махаббат күшін арттыра түседі. Жұлып алшы!

– Сен шын айтып келесің бе?

– Мен сені неге алдайын? – деді Намард ренжіген түрде.

Мард үзеңгіден қолын алып, гүлге қарай беттейді. Сол-ақ екен, Намард атты қамшымен бір осып жіберіп, жалына жабыса шаба жөнеледі.

– Тоқта! – деп айғайлайды Мард, бірақ оның даусына қоса тау жаңғырығы естіледі.

Намард барған сайын алыстап бара жатады, бара-бара көз ұшында қап-қара ноқаттай ғана болып көрінеді. Мард жерге отырып ойға кетеді: «Адамға көмектесейін деп едім, міне, ақыры осылай болды...»

Бірақ ол еш уақытта жабырқамайтын, көңілді адам

еді. Біраз ойланып отырады да, орнынан тұрып, түнеп шығар жер іздеп тауға қарай тартады.

Осы кезде батыста шапақ сөніп, көк жүзі түнеріп, қатты жел соғады. Дауылдың күштілігі сондай, Мард жығылып қала жаздап зорға келеді.

Айналада қыбыр еткен жан жоқ. Мардтың денесі түршіге бастайды. Осы кезде бұлтты быт-шыт айыра найзағай шартылдайды.

Мард қараңғыда аяғын жіті басып, бір үлкен үңгірге жетеді. Ол сол үңгірге жетісімен нәсер құйып береді.

Қалтырап тонған Мард үңгірдің түп жағына тығыла отырып, жылындың әрекетіне кіріседі.

«Біраз демалайын, содан кейін от жағармын», – деп Мард саусақтарын ысқылап, үрлей бастайды.

Мард шөпшек теріп әкелу үшін сыртқа шығуға ыңғайлана бергенде, қатты ырыл естіледі, жалт қараса үңгірдің шыға берісінде екі көккөз көрінеді.

– О, күдіретті алла, сактай гөр! – деп күбірлейді Мард, – мынау жолбарыстың көздері ғой.

Жолбарыс танауын көкке көтеріп иіскеп, есінеп қойып, өзінің жан түршігерлік сұсты басын, балуан қолының үстіне салып, үңгірдің есігінің алдына көлденең түсіп жатады.

Міне, бір қыдыру уақыттан кейін жолбарыстың қасына қасқыр келеді, ауыр күрсініп ол да жолбарыстың жанына жатады. Тағы біраз уақыттан кейін жортып сұлу түлкі келеді.

Жолбарыс мейірлене тісін ақситып, сәлемдесу ишарасын білдіріп, бір гүжілдеп қояды. Ал, қасқыр тағы бір күрсініп алып:

– Түлкім, сәлеметсің бе!.. – дейді.

Мард қорыққанынан өлі-тірі екенін сезбей, аллаға жалбарынып, аңдар сезбесе еді деп отыра береді.

Түрлі жаналықтарды айтыса отырып, түлкі жолбарысқа:

– Сен күні бойы қайда жоғалып жүресің? Біздің негізгі аңшымыз сен емес пе. Қазіргі кезде сенің аң аулағаныңды көрмейміз, солай болса да сен мынадай... – деп сөз таба алмай құйрығын бұлғаңдатып: – семіз, күйлісің!.. Осы немен күн көріп жүргенінді білмеймін, ал сенің сарқытынсыз

бізге қиынырақ тиіп тұр! — деп қалжындайды жүні түскен, арық қасқыр жақты тұмсығымен бір нұсқап қойып.

Жолбарыс масаттанып: тісін қаршылдатып барлық даусымен гүжілдегенде, таудың тасы домалап, тағы ешкілер қорыққанынан сілейіп тұрып қалады.

— Сендерге жасырын сырымды сеніп айтуға болады. Өне бір үлкен тасты көресіңдер ме? Сол тастың астында баға жетпейтін қазына жатыр. Әр күні ертемен күн көтеріле мен сол жерге барып жатамын да, сол жер астындағы алтын буына тоямын. Менің онан басқа ештеңе ойлағым да келмейді.

Жолбарыс нұсқаған үлкен тас Мардқа жақсы көрініп тұрды. Мард жан түршігерлік жағдайда болса да, ол тасты ойына тұтты.

Түлкі біраз үндемей жатып, содан кейін қасқырға назар аударып:

— Қасқыр, сен неге сонша арықсың, қабырған тасқа жанылғандай? Әлде сені махаббат уы семдіріп жүр ме? — дейді.

— Қарын ашта қандай махаббат болсын!.. — дейді қасқыр ызаланып. — Далалы алқапта үш мың қой жайылып жүр. Үш мың ең семіз, ең ақымақ, ең етті тәтті қойлар! Бірақ сол қойларды күзететін шайтан сияқты, қасқыр алатын үлкен ит бар. Мен көзіне түссем болғаны, бейне жынданғандай тап береді...

— Мен қасқыр алатын итті білемін. Ол туралы тағы білетінім, егер де оның көзінің суын алып, мына ағаштың жапырағын қосса, — деп түлкі шыға берісте тұрған үлкен ағашты көрсетеді, — сонда жынданған адамдарды жазатын тамаша дәрі болады.

Барлығы да тым-тырыс. Содан кейін түлкі маужырап есінеп алып, тағы сөз бастайды:

— Ал мен мүлде аң ауламайтын болдым, сондықтан арықтап барамын, әрқашан да ашпын. Мен күні бойы алқапта тұратын бір тышқанды бақылаймын. Сол тышқанның жиырма алтын тиыны бар, ол сол тиындарымен шармен ойнаған қанғыбас артистердей ойнайды. Мен әр күні осыны көремін, менің көз алдымда әрқашан да басымды айналдырып қойғандай сол алтын жалтылдайды.

Осыны айтып аңдар ұйқыға кетеді. Бірақ Мард

ұйқтай алмады, – ол қорыққанынан дірілдей түсіп өз бұрышында отыра берді.

Тек таңертең, күн әлі жақпар тасты таулардан көтерілмеген, айналада ештеңе анық көрінбейтін, ала көлеңкеде аңдар жөн-жөніне кетеді. Тек сонда ғана Мард үңгірден шығады. Ол сиқырлы ағаштың жапырағын жұлып алып, тышқан алтын тиынмен ойнайтын алқапты іздеп кетеді.

Мард ұзақ іздейді. Ақырында, күн дәл төбеге көтеріліп, күн жерге таңғала қарағандай, жарық нұрын мейірлене төккен кезде, оның көз алдында әлдене жалт-жұлт еткендей болады. Мард үніле қарап, кішкентай тышқанның тиындармен өте шебер ойнап жүргенін көреді. Мард оған тап береді. Тышқан қорыққанынан ініне кіріп кетеді, ол алтын тиындарының тек біреуін ғана әкетіп үлгіреді, қалғанын Мард жинап алып, әрі қарай, қоралы қойды іздеп жөнеледі.

Қойшының кішкентай күркесіне Мард тек кешкілікте ғана жетеді, кіре берісте қасқыр алатын үлкен ит жатады. Оның езуі көбіктеніп, көзі қанталап кетіпті. Мардты көргенде, жат адамға тап береді. Бірақ қойшы итін шақырып алады. Содан кейін ол Мардқа от басынан орын беріп, амандаса бастайды.

– Сәлеметсіз бе, жолаушы, алла жолыңызды оңғарсын!

– Сәлеметсіз бе, әке, өміріңіздің әр күні мархаббатты болсын!

Олар үнсіз отырып үш кеседен әлсізге күш беріп, көңілін сергітетін шай ішіседі. Содан кейін қойшы:

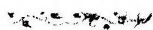
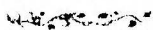
– Жолаушы, бұл құладүзге неге келдің? – деп сұрайды.

Мард жауап бермей, қалтасынан он тоғыз алтын тиынды алып қатарлап қояды. Бұл байлықты көргенде қойшының қолынан кесесі түсіп кетеді.

– Мынау саған берген сыйым, шопан ата!

– Мен саған ешқандай жаманшылық істегенім жоқ. Мені сен неге мазақтайсың? Маған мұндай байлық қайдан бітсін!

– Қайдан бітсінің не? – деп сұрайды Мард. – Ол опонай! Маған тек мына итінді берсең болды.

– Ол саған неге керек? Менің қойымды кім күзетеді сонда.

– Басқа бес ит сатып аласың. Сен енді бай адам боласың ғой!

Қойшы біраз ойланып барып келіседі. Ол қасқыр алатын итін қарғысынан ұстап, Мардқа бермек болады.

– Бірақ тоқтай тұр! Ең алдымен оны өлтір. Қойшы танданып: бұл неғылған ғажап адам деп ойлайды. Дегенмен, оның тілегін орындайды.

Мард иттің көзін алып, оның суына әлгі ағаштын жапырағын үгіп қосып, дәрі жасап алады. Ол сол түнде қойшының отының басында түнеп, таңертең жолға шығады.

Ол қарлы төбесін әрқашан да бұлт жапқан биік тауды бөктерлеп, ыстық күндерде тұт ағаштарының балқоңыр көлеңкелерін пана қылған, гүлденген бақтарды жанап өтеді, көзі көргенінің барлығын әнге қосып өлеңдетіп, көңілденіп келеді.

Мард ұзақ жүрді. Бір кезде ол кешкілікте үлкен қаланың дуалына таянады. Қақпадан кіргенде Мард абыр-дабыр жүгірген қала халқының үстінен шығады. Барлығы да асыға орталық алаңға шұбырып бара жатыр. Ол жерде нөкерлер қоршаған ақсақалды даналар жалаң қолдарын көкке жайып, тілек тілеп тұр еді.

– Не болды, әке? – деп сұрайды Мард бір ұзын бойлы қарттан.

– Е, жолаушы, сұрамай-ақ қой! Өз жөніне жүре бер...

– Айтыңыз, әке, мүмкін мен бұл күйзелістеріңізге көмектесермін де?

– Неменеге жабыса қалдың? Жүре бер жөніне! Бірақ Мард қамықпады, қарт бәрін айтып бергенше, мазасын ала береді:

– Біздің ханның сұлулардың сұлуы Рабийя деген қызы бар. Міне, бірнеше жыл болды, сол науқас, қол-аяғы шынжырлаулы, үйде қабырғаға байлаулы отыр. Оның басын шайтан билеп, жынданып кетті. Хан қаладағы барлық даналарды жинауға бұйрық берген, егер оның қызын емдей алмасақ, барлығымызды жазаламақшы.

Мард қатты күліп жібергендігі соншалық, тіпті қатар тұрған қарттар қорыққандарынан кейін шегінеді.

– Бұл жай іс, мен ханның қызын емдеп жазамын.

– Сен қалай сөйлейсің, о жар неме! Егер сөзінде тұра алмасаң, хан сенің басыңды алатынын білесің бе?

– Қорықпаңдар! Маған шапан, сәлде, кебіс беріңіздер, өйткені ханның алдына бұлай баруым қолайсыз болар.

Даналар қуанысып қалады. Олар аппақ сақалдарын селкілдетіп, сәлделерін алып, жақсы шапан, кебістерін шешіп, Мардқа таласа ұсынады.

Мард өзінің жыртық киімдерін тастап, көнетоз, бірақ көрікті шапан киіп, басына сәлде орап, аяғына жеңіл кебіс іліп хан сарайына келеді. Қоршаған нөкерлер оны тамаша үлкен бөлме арқылы, қайғылы ауыр ойдың үстінде, үлкен залда тағында отырған ханға алып келеді. Ол келгендерді көріп, жақтырмай қабағын түйеді.

– Сендерге не керек?

– О, ұлы хан, тамаша жердің иесі, елдің әміршісі! Мен сіздің қызыңызды сауықтыру үшін келдім, – дейді жүрексінбей алға шығып. Хан сенбей басын шайқайды.

– Егер сен айтқаныңды орындай алмасаң, не күтіп тұрғанын білесің бе?

– Мен мақтанып, иә өтірік айтып әдеттенген адам емеспін, – деп Мард басын ие жауап береді.

– Мұны менің қызыма апарыңдар. Шетелдік, мен саған үш сағат қана уақыт беремін...

Нөкерлер Мардты тағы да қоршап, сарайдың басқа жағына қарай алып жүреді.

Олар бұрандалы басқыш арқылы жоғары, мұнараға көтеріледі. Онда, кішкентай бөлмеде қол-аяғы шынжырлаулы, ханның есі ауысқан қызы отыр еді. Ауыр есік сықырлап ашылғанда, ол мойнын да бұрмайды.

– Мені жалғыз қалдырыңдар, – деп бұйырды Мард.

Барлығы да тәжім істеп, тықырсыз шығып кетеді.

Мард қозғалыссыз Рабийяның сымбатты шырайына қарап, сілейіп тұрып қалады. Оның шашы жайылған, ауыр шынжырдан қолдары қанаған, жаудыраған ессіз көздері оттай жайнайды. Қымбатты көйлектері жыртылып, сүттей аппақ денесі көрініп тұр.

Мард оған ақырын таянып келіп, басынан ұстап, аузын ашып, бір дәріні тез салып жібереді.

Аз уақыт өтеді. Ханның қызы үйдің ішіне қарай бас-

тайды. Ол бұрынғыдан жуасиды, бірақ көздері әлі де ессіздікті сездіреді.

Осы кезде Мард емін тағы бір рет қайталайды, Рабийя бірден есін жинайды. Ол жалт қарап, – танымайтын адамды көріп, айғайлап:

– Қызметшілер! Мұнда келіндер! Мұнда танымайтын адам қайдан жүр? – дейді.

Ол бетін жапқысы келеді, бірақ жаба алмайды, өйткені қолы шынжырлаулы еді.

Рабийя қорыққанынан жылап, қызметшілерін мұңая шақырып, дауыстайды:

– Мені неге шынжырлап тастағансындар?

Мард күлім қағып бөлмеден шығады. Ол ханға келіп былай дейді:

– Әміршім, сіздің қызыңыз сауықты!

Хан бұл кереметке сенбей, қызының үйіне тұра жүгіреді.

Рабийяның сауыққанын көргенде, оның қуанышы қойнына сыймайды. Осы жерде қызды шынжырдан босатып, моншаға апарып жуындырады, ол сап-сау боп шыға келеді.

Хан Мардқа қайтып келіп:

– Шетелдік, сен керемет іс істедің. Мені бақытқа бөледің. Сенің жақсылығына тең келерлік сыйлық жоқ. Сондықтан мен қызымды саған құдайы жар қылып қосамын, – дейді.

Мардтың қуанғанынан жүзі жайнап, ханға былай деп жауап береді.

– О, ұлылардың ұлысы! Сіздің сөзіңіз балдай, рахымды әділеттілігіңіздің алдында басымды иемін. Бірақ сіздің қызыңыз менімен қалай тұрады? Мен кедей емеспін бе?

– Адамның байлығы – ақыл, – деп хан екі қашырға алтын артып әкеліп, оны Мардқа беруге қосады.

Қашырларды әкелген соң, Мард қасына қызметшілер, құлдар алып, күнімен жолбарыс келіп күзететін, астында бағасыз байлығы бар үлкен тасты іздеп, тау жаққа бет алады. Мард осы жерге өз қызметшілерімен келіп шатыр құрады.

– Біз осы жерге сарай саламыз, – деп Мард жұмысшылар жалдап алып келуге қалаға кетеді.

Базарда, жалдамалы жұмыс істейтін кедейлердің ортасынан Намардты көргенде ол өте таңданады.

Ол Мардты танымайды. Мард оған жұмыс істеуге жалданыңыз дегенде, Намард келіседі.

Бірнеше күннен кейін Мард, жалдаған жұмысшыларын тауға алып келіп, сарай салуға әмір етеді.

Ол аспазшыны жеке шығарып алып:

– Саған Намард, тамақ сұрап келген сайын, әрқашан да оны тойдыра тамақтандырып, тілегін орында, – дейді.

Аспазшы аздап таң қалғанмен, қожайынынан оның жағдайын сұрап жатпайды.

Бір апта өтеді. Намард өзіне Мардтың осындайлық қарым-қатынас көрсеткеніне күн сайын ерекше таңдана бастайды. Оны зорлап жұмыс істетпейді, барлығынан жақсы тамақтандырып, еңбек ақыны көп төлейді.

«Бұл не жағдай?» деп ойлайды Намард өзінің арық арқасын күнге төсеп жатып.

Сүйтіп жүріп Намард жанындағы жұмысшыларды жәбірлеп, аспазшыға айғайлап, күн сайын асқақтай бастайды. Бір ретте Мардқа келіп сұрайды:

– Қожайын, айтыңызшы, маған жағдай жасалу себебі неде?

– А, немене, әлде жағдайың жаман ба? – дейді Мард оған.

– Жоқ, керісінше. Маған осыншалық қамқорлық істейтін, мен саған нендей жақсылық істедім?

Мард біраз үнсіз тұрып, содан кейін оны қасына отырғызады да:

– Сен атын мініп қашып кетіп, тауда жалғыз қалдырған Мардты ұмыттың ба?

Мардтың бетіне қадала қараған Намардтың жүзі қуқылданып кетеді.

– Мен сені таныдым, – деді ол, қорыққанынан орнынан қарғып тұрып.

– Менен қорықпа. Мен саған сонда да қастық ойламағанмын, қазірде де қастық ойлағым келмейді. Іш, же, дем ал, өмірімнің ақырғы күніне дейін саған осындай

құрмет көрсетемін. Қазір отырып, тыңдап ал. Мен не болғанының барлығын саған айтып берейін.

Ол Намардқа тек жолбарыстан естігенінен басқанын барлығын айтады.

Ол әңгімесін аяқтағанда, Намард көзін көтермей, елемеген адам болып:

– Сол үнгір осы жерден алыс па? – деп сұрайды.

– Жоқ, бес курухтей¹ жерде – мына жақта! – деп Мард солтүстік жақты нұсқайды.

Ол ұйқтауға кеткенде, Намард аспазға келіп, зеки:

– Әй, қорқау қасқыр болып туған сорлы! Маған тез тамақ бер, – дейді.

Ол тамақты опыра жеп жатқанда, басына сол үнгірге барайын, андардан бәрін біліп алып, өзім де Мард сияқты болайын, – деген ой келеді.

Ол үнгірді тауып, ішіне кіреді, ең түкпіріне барып, жасырынып жатады.

Түнде үнгірдің аузына андар келеді, өзара әңгіме басталады. Түлкі:

– Жолбарыс, саған не болды? Өте азып кетіпсің, әлде ауырып жүрсін бе? – дейді.

– Ауру... Жоқ, ауру емеспін... Тек жағдайым жаман, өйткені қазына тығулы жатқан жерге қазір сарай сала бастады, сондықтан мен ол жерге жата алмай жүрмін...

«Ә, міне, мәселе қайда! – деді Намард қуанып. – Сонымен ол жерде қазына болды ғой! Жаксы. Мард, бүгінгі күн – сенің өміріңнің ақырғы күні».

Осы кезде түлкі әңгімесін жалғап:

– Ал, қасқыр, сен болсаң, өте оңалып кеттің! Тіпті, саған сүйсіне қарауға болады, – дейді.

– Түлкі, білесің бе, сол түнгі біздің әңгімемізден кейін бір түсініксіз жағдай болды. Қасқыр алатын ит те жоғалды. Мен енді тамаша семіз қойларды жеп жүрмін, сондықтан да оңалып келемін...

– Бұл қандай десеңіші, менің жағдайым да сондай! – дейді түлкі. – Сол түннен кейін тышқан да жоғалды, енді алтын тиындармен ойнамайды, мен еркін аң аулайтын болдым. Міне, көрмейсіз бе, мен де біраз оңалып

¹ К у р у х – ұзындық өлшеуіш.

қалдым! – деп түлкі өзінің сұлу күрең күйрығын бұлаңдатып қояды.

Түлкінің бұл сөздерінен жолбарыс сезіктеніп:

– Достар, білесіздер ме, бұл істер адамның қатысыңсыз болған жоқ. Мүмкін сонда біздің сөзімізді біреу тыңдаған болу керек. Кәне, түлкі, үңгірді қарашы, біреу-міреу жоқ па екен? – дейді.

Түлкі күліп:

– Жолбарыс! Сен қашаннан бері мұндай сезіктенгіш болдың?! – деп жауап береді.

Жолбарыс ашулана ырылдап:

– Түлкі, сен мылжың боп кетіпсің! – дейді. Содан кейін жолбарыс орнынан тұрып, үңгірге кіреді. Ол құнысып отырған адамды көргенде әрі ызаланып, әрі аса қаты танданады.

Жолбарыс қаһарланып, Намардты бас салып қас қақанша түтіп жібереді.

Ал, Мард сарайын тұрғызып, сонда сүйікті сұлуымен бақытты өмір сүреді. Намардты содан бері көрмейді.

Міне, Мард пен Намард, жақсылық пен жаманшылық туралы шын оқиға осылай бітеді.

ШАДИ МЕН БИБО

 онау бір өткен заманда, Қандағар маңында, Тальхак деген ауылда Уәли Мұхаммед, Әли Мұхаммед деген ағайынды екеу болыпты.

Олардың өмірі бақытты өтіп жатыпты, әрқайсысының бір-бір баласы бар екен. Уәли Мұхаммедтің – Шади деген тамаша ұлы, ал Әли Мұхаммедтің – Бибо деген сұлу қызы болса керек.

Шади мен Бибо қатар өседі, бірін-бірі жақсы көреді.

Жылдар өтеді. Шади сымбатты, сұлу жігіт болып ер жетеді, ал Бибоның сұлулығын айтуға тіл, жазуға қалам жетпейді.

Бір күні екеуі шөпшек теруге тоғайға шығады. Күн сәулесі төгіліп, қарлығаштай шарықтай ұшқан жаздың ыстық күндерінің бірі екен.

Тоғайға келгенде Шадидың көзі Бибоға түседі, оның қызға деген махаббаттан жүрегі діріл қағады. Қыздың жаудыраған көзі жұмылыңқырап, күреңіткен еріні күлімдеп, қолаң қара шашы жібектей жалтылдайды.

Бибоның сұлу жүзін көрмеу үшін, Шади теріс айналып қалың тоғайға қарай кетеді. Бірақ бір құпия күш оны қызға қайта оралуға мәжбүр етеді. Демігіп қыздың қасына келеді, бірақ не айтарын білмейді.

Ақырында Шади шыдай алмай, Бибоның кішкентай құлағына еңкейіп, сыбырлайды:

– Сүйіктім, мені тек бір рет қана сүйші, мен жарық дүниедегі ең бақытты адам болайын.

– Менің қымбаттым, Шади! Тек сүю ғана емес, мен сен үшін өмірімді қиюға дайынмын. Тек қазір емес.

– Неге олай, сүйіктім менің? Бибоның ұялғанынан беті қызырып:

– Өйткені ағасы қызын немере інісіне беруі мүмкін, ауғандықтарда мұндай ғұрып бар. Менің әкемнен қызынды маған бер деп сұра! Біз сонда күн сайын сүйісетін боламыз, бірақ біз туралы ешкім, ешқандай жамандық айтпайды, – дейді.

– О, Бибо! Ертең не болатыны жөнінде несіне ойлайсың? Ертең – алланың қолында. Мені қазір сүй!

Бибо басын шайқап, тоғайға жүгіре жөнеледі, оның аппақ гауһардай тістері қоштасқандай жалтылдайды.

Шади жалғыз қалады. Оны ауыр ой билейді, жас жігіт кенеттен «Егер Бибо барлығын ағайға айтып қойса не болады?» деп ойлайды. Ол қорыққанынан туған үйіне қайтпауға ұйғарады. Шади: «Одан да басым ауған жағына кетейін!» деп тоғайдан шығып, жолға қарай бет алады. Ол келе жатып, қоштасу әнін шырқап:

Қош, сау бол, сүйіктім Бибо,
Қорқамын әкемнен, келмеспін.
Мен кеттім, алысқа жат елге,
Келермін, күт, өлмеспін, –

дейді.

Бибо бұл әнді естіп, Шадиы іздей бастайды. Қыз сүйікті адамын іздеп адырдан адырға шығады, бірақ

Шади ұзап кеткен еді. Ол жасын төгіп ауылға қайтады, еш нәрсе айтуға шамасы келмей еденге құлайды.

Анасы еңіреп жатқан қызын көріп:

– Бибо, сүйікті қызым, сені кім жылатты? Анаңа ашып айтшы! – дейді.

Осы кезде Бибо көзінің жасын бұлап отырып, анасына болған оқиғаның барлығын айтып береді.

Ана қатты ойланады, қызының әкесіне келіп ақылдасады. Әкесі қызының қасына келіп, оның шашынан сипап:

– Ол қайтып оралады, қызым! Сен оны тос. Сөзіме илан, біраз уақыттан кейін, сен өзіңнің Шадиыңды тағы көресің, – деп жұбатады.

Әкесінің сөзі көмектеспейді: Бибо күн сайын сарғайып, үзілген гүлдей сола бастайды.

Шади туған үйінен кеткеннен кейін, Кухидав тауына жеткенге дейін, ілгері жүре береді. Диларам ауылына кіргенде, көп түйені көреді. Ол керуенбасына келіп, бас иіп:

– Е, керуенбасы, сізге адам керек емес пе? – дейді.

– Сен қайдансың? – дейді керуенбасы Тадж Мұхаммед-хан.

– О, мырза, мен Тальхакданмын, атым – Шади.

– Атың жақсы екен! – дейді керуенбасы, сымбатты жас жігітке тағы бір қарап: – Жақсы, мен сені алайын. Мен Индиядан келе жатырмын, баратын жеріміз Исфаған. Жақсы қызмет істесең, мен де мейірімділік істеймін. Келістік қой?

– Әрине, келістік, мырза, – дейді Шади қуанып. Бірнеше сағаттан кейін керуен жолға шығады.

Шади Тадж Мұхаммед-ханмен қатар келе жатып, алдынан не күтіп тұрғаны туралы ойлайды.

Керуен ұзақ жүреді. Күн бұйраттан асады. Түйелердің бүкшиген көлеңкелері жерді сүзіп келеді, міне, түн болды. Шади өте көңілсіз, ойына туған жер, сүйген жары Бибо түседі.

Осы кезде Бибо өз төсегінде алыстағы жұлдызға қарап жатыр еді, оған әр жұлдыз сүйген жарының жаудыр көзіндей болып көрінеді. Ол тамақтан да қалды, көз шырымын анда-санда бір алады, сарылып өзінің сүйген жарын

ойлайды. Оған арнап, ыңылдап өлең айтады, ақырын ескен жел менің бұл мұнымды Шадиға жеткізер деп ойлайды.

Бір күні Бибоға әкесі қуана жүгіріп келіп:

– Нәзік жанды киігім менің, тез жүгір, есік алдына шық! Индиядан керуеншілер келе жатыр, мүмкін Шади солармен бірге келе жатқан болар! – дейді.

Бибо қуанады, төсегінен қарғып тұрып, қақпаның алдына жүгіріп келеді. Ол есік алдына отырып, басын қолымен сүйеп, алыстан әрең көрініп, қарауытқан керуеншілерге қарайды. Толқу үстінде Бибоның жүрегі қысылып, шаңқиған күн нұры жанарын жасытса да, ол тосып отыра береді.

Міне, керуеншілер таянып келеді, жолаушылардың даусы да естіле бастайды, бірақ Шади көрінбейді.

Сонымен керуеншілер ауылды басып өтеді, бірақ Бибо өзінің сүйген жарын кездестіре алмайды.

Бибо жалғыздықтың қайғысын бұрынғыдан да қатты сезіне бастайды. Оның көңілі толқып, ұзап бара жатқан керуеннің соңынан қарай отырып, ақырын әндетіп:

Барасың қайда кетіп, керуен, тоқта!
Сүйікті Шадиымнан хабар жоқ па?
Ол егер шыныменен оралмаса,
Өлермін қайғы жұтып, бейуақта, –

деп зарлаған Бибо, солқылдап жылап, жерге құлайды.

Тағы бірнеше жылдар өтеді. Бір кезде түн ішінде шан басқан бір шабарман келіп Уәли Мұхаммедтің есігін қағады. Ол тіл қатпай бір хатты ұсынып, кейін шауып кетеді. Уәли Мұхаммед қағазды жазғанда, қуанғанынан көзіне жас толады. Хат Шадиден еді. Ұлы тамаша қағазға махаббат сырын жазыпты, оның бірінші сөзі Бибоға арналған еді:

«О, сүйіктім, менің жалынды сәлемім саған жететін болсын! Менің денсаулығым бұрынғыдай. Сенен айрылғандықтан тек жүрегім ғана ауырады. Бай тұтқын ретінде Исфағанда тұрамын, сүйіктім, тек сені ғана ойлап қамығамын.

О, басымдағы көлеңкемдей, әкем менің, барлығы үшін маған кешірім етіңіз, мен үшін анамды сүйіңіз. Мен атақты, бай саудагер болдым, қазір Индиямен сауда

істеймін. Сіздерге орала алам ба, жоқ па оны білмеймін. Менің ардақты әкем, егер де сен өзіңнің ұлыңды көруге келсең, менің қуанышымның шегі болмас еді».

Уәли Мұхаммед Бибоға келеді, тіл қатпай Шаидің хатын оның бас жағына қояды. Қыз хатты оқығанда, бақшадағы май гүліндей құлпырады.

Уәли Мұхаммед жолға дайындалғанша, Бибо ен жылы сөздерін айтып, сүйген жарына хат жазып, ағасына әкеліп беріп, Шадиға тез жеткізіп тапсыруды өтінеді.

Міне, Уәли Мұхаммед жолға аттанады. Ол ұзақ жүреді. Ақырында шулы, бай қала Исфағанға жетеді.

Осы үлкен сауда қаласынан Уәли Мұхаммед ұлынын үйін іздеп табады. Ол үйдің байлығы мен әдемілігіне таң қалады: дуалдары үлкен сарайлардікі сияқты биік, есік алдында самсап тұрған қызметшілер.

Уәли Мұхаммед қызметшілерге келіп, Шади-хан үйінде ме деп сұрайды. Олар:

– О, жат жұрттық жан, сен кім боласың, саған Шади-хан не үшін керек? – дейді.

Уәли-хан жай күлімсіреп:

– Мен Шади-ханның әкесімін, – дейді. Қызметшілер қысылып қалып, қожайынының әкесінің алдында бас ұрып, жалынып кешірім сұрап, салтанатты үйге ертіп келеді. Содан кейін қызметшілері Шади-ханға әкесінің келгенін хабарлайды.

Шади шексіз қуанады, әкесін қарсы алуға ұмтылады, оның алдында тізесін бүгеді. Әкесі жылап, баласының басын көтереді. Олар қараңғылық түскенге шейін салтанатты үйде отырып, біріне-бірі болған оқиғаларды, барлық жағдайларды айтады. Содан кейін Шади әкесін ең жақсы жиһаздалған бөлмеге алып келіп, өзінің қызметшілеріне оның барлық тілегін орындауды тапсырады.

Бірнеше күн өтеді. Уәли Мұхаммед қонақ болып, тынығып қалады.

Ол бір күні ұлына:

– Қалай, ұлым, үйге тез қайтамыз ба? – деп сұрайды.

Шади қабағын түйіп:

– Әке, мен сізбен бірге бармаймын. Менің сөзімнің каталдығы үшін кешірім етіңіз.

– Неге олай?

– Мен ағайдың алдында ұяттымын, – дейді Шади естілер-естілмес дауыспен.

Уәли Мұхаммед күліп:

– Егер сені Исфағанда ұстап тұрған осы жағдай болатын болса, ол оқа емес! Менің сөзіме сен, – ағаң саған қуанбаса ренжімейді. Ал Бибо ше? Ол сені сағынып-сарғайып күтіп жүр. Сен қайтпасаң, Бибоның күні не болмақ?

Шади өте қуанады, әкесімен бірге туған жеріне қайтпақ болады.

Олар екі сәйгүлікті ерттеп мініп, келері күні ертемен жолға шығады. Шади келе жатып:

Сенімді атым, сілтей бер,
Бар күшінді аяма!
Құстай ұшқан көңілім,
Келемін сүйген Бибоға.

Алдымда тау көрінген,
Соңымда қалған кең дала.
Сенімді атым, сілтей бер,
Келемін сүйген Бибоға, –

деп өлеңдетеді.

Олар осылай тоқтамай жүріп отырып, кешкісін Фарахаға келіп жетеді. Осы жерде әкесі мен баласы аттан түсіп, қызметшілеріне аттарын тез жемдеуді тапсырады. Олар енді жүрелік деп жиналып жатқанда Шади Тадж Мұхаммед-ханды көреді. Достар қуана есендеседі, әйткенмен де керуен басшысының өңіндегі кірбіндікті бұл қуанышты кездесу жойып жібере алмайды. Шади бұл жағдайды сезіп:

– Досым саған не болды? Жаныңа батқан қандай қайғы? – деп сұрайды.

Тадж Мұхаммед Шадиға күрсіне қарап:

– Досым менің, мен ағамның үйіне жүз елу мың рупийдің документін ұмыт қалдырып кетіппін. Онсыз мен құримын. Сенен тілегім, қазір Индияға тарт, ал үйіңе әлі-ақ барып үлгірерсің. Сен менің айтқанымды істе, бұл еңбегінді мен өмір бойы ұмытпаймын, – дейді.

Шади ойланып қалады. Ал Тадж Мұхаммед-хан бар-

лығымен қоштасып, басқа ештеңе айтпай, желе жортып Исфаған жаққа кете барады.

Осы жерде әкесі баласына келіп:

– Менің ардақты ұлым, ауғандықтар үшін дос тілегі ең қасиетті тілек. Сен мені тыңда, былай істе: желдей жүйткіп Тальхаққа бар, ананды көр, Бибомен кездес, содан кейін Индияға аттанарсың, сөйтіп Тадж Мұхаммедтің сенен өтінген барлық тілегін орындарсың, – дейді.

Шади әкесінің әділ ақылын құп алып, атына қарғып мініп, құйындата шаба жөнеледі, шабыстың қаттылығынан алдынан соққан желден құлағы шулайды.

Шади өзінің сенімді атын аямай, Бибоның есігінің алдына жеткенше шабады.

– Бұл үй кімдікі? – дейді Шади қатал дауыстап. Толқу үстінде өзінің өні қуқылданып кетеді.

Есік алдына Бибоның анасы шығып, шаң басқан салт аттыны көріп:

– Сен кімсің? Қайда барасың? – деп сұрайды. Әйел Шадиы танымайды! Ол кеткелі талай жылдар өтті емес пе! Осы жылдардың ішінде, бұрынғы жінішке науша бала – Шади, батыр, күшті ер жігіт болып толыққанды.

Өйткенмен де Шади Бибоның анасын таныды, бойын билеген қуанышын жасырып:

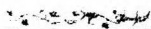
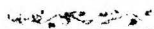
– Мен жолаушымын, Индияға кетіп барамын. Жол мені шаршатты. Е, бәйбіше, маған қорқор әкеліп бергізбейсіз бе? – дейді.

Салт аттыға Бибоның анасы назар аудара қараған сайын, жүрегі дүңкілдеп қатты соға бастайды. «Мына сымбатты жігіт Шадиға қандай ұқсас! Мүмкін сол емес пе екен!» деп ойлаған әйел, Бибоның жатқан үйіне қарай тұра жүгіреді.

– Қызым, есік алдында бір салт атты тұр. Ол Шади-ханға өте ұқсайды. Барып соған қорқор тұтатып апарып берші.

Бибо от басына келіп бір шегім қорқор тұтатуға кіріседі. Бірақ қаншама әуреленсе де, ыстық көмір қолынан сусып түсе береді. Өйткені мамықтай жұмсақ нәзік саусақтары мұндай ғадетке машықтанған емес-ті!

Қыз Шадидың ақырын үйге кіріп, есік алдында тұрғанын сезбей қалады. Тек ол баяу әндеткенде ғана,

сүйген жарының даусын естіп, Бибоның жүрегі дір ете түседі. Шади:

Өзің қорқор тұтаттың ба мен үшін,
Сүйіктім Бибо.
Күйдірдің бе сен қолыңды мен үшін,
Сүйіктім Бибо.
Қорқорды қойып, маған өзің қарашы,
Сүйіктім Бибо.
Оттан ыстық көз жанарың мен үшін,
Сүйіктім Бибо.
Бұрынғыдай сен сүйкімді, нәзіксің,
Сүйіктім Бибо.
Егер де сен сертіңе берік болсаң,
Сүйіктім Бибо.
Түнімен бұлбұл сайрасын,
Сүйіктім Бибо.
Өзіңменен мен бір болайын,
Сүйіктім Бибо! –

деп әндетеді.

Қуанғанынан Бибоның даусы қатты шығып, жалт бұрылып:

Сүйіктім, қуанышқа сен бөледің,
Жауабым саған айтар, тыңда, өлеңім.
От жақтым көз алдында, көрші жаным,
От емес – өмірдің гүлі осы жалын! –

деп әндетеді.

Бибо осы сөздерді айтып, алға ұмтылады, сүйікті жарының күшті, зор кеудесіне келіп жабысады.

Кешкілікте Шади-хан өзінің үйіне келеді, алыстан қайтқан ұлын көргенде, анасының қуанышы қойнына сыймайды.

Ол өзінің ең жақсы киімдерін киініп, қалыңдығы Бибо сұлудың келуін асыға күтіп, терезенің алдында отырады.

Осылай түн ортасына дейін күтсе де, оған ешкім Бибоны алып келмейді.

Таңданған да қамыққан Шади, сірә, бірінші түні күйеуге қалыңдықты алып келмейтін болар деп ойлайды. Бірақ ол өзін-өзі қаншама жұбатайын десе де,

көңіліндегі үлкен ауырлықты сезінді, өйткені ол, досының аманатын әлі орындай алған жоқ қой!

Ертеңгі таң да туды. Уәли Мұхаммед те келіп жетеді, ұлының туған үйінде, өз төсегінде жатқанын көріп қатты қуанады.

Шади-хан әкесінің аяқ дыбысын естіп оянып кетеді.

– Менің сүйікті әкем, басыма қара бұлт тағы оралды! – деді ол. – Мен түні бойы қалыңдығым Бибоны ертіп келер деп күттім, ал оны ешкім әкелген жоқ.

– Мұңайма, ұлым, маған сен, Бибо саған осы кеште келіп, өмірлік жұбайың болып осында қалады.

Күту сағаттары тағы созыла бастады. Шади мүлде жасыды, осы екі күннің ішінде әбден жүдеді. Міне, күндізгі ыстығы қайтқан күн биік таулардың төбесінен асты, Бибо болса әлі жоқ.

Кеш түскеннен кейін Шади-хан қабағын түйіп, әкесіне:

– Хош болыңыз! Мен сіздің айтқаныңызды істедім; бірақ мұның бәрі күр әурешілік болып шықты, – дейді.

– Ұлым, тағы да тоса тұр! – деді әкесі жалынып, – Әли Мұхаммедке қазір өзім барып, не болғанын білейін. Ол Бибоны саған қосуға уәде берген.

Бірақ Шади-хан илікпеді. Ол атын ерттеп, қарғып мініп кетуге ынғайланады. Осы кезде аулаға Бибо жүгіріп келіп, оның үзенгісіне оралып, зар еңіреп жылайды.

Шади атынан түсіп, сүйген жарына басын иді. Ол да үлкен ағаштарға оралған шырмауықтай, нәзік қолдарымен мойнынан құшақтады.

– Сүйіктім, мен барлығына да ризамын! Мені тілегеніңше сүй, тек кетпе! Жасауым дайын болмағандықтан, мені жібермей кешіктірген анам еді.

– Жоқ, Бибо, – деді Шади ауыр күрсініп. – Мен сені екі күн күттім, енді күте алмаймын. Дос тілегі – қасиетті тілек. Ал аугандықтар үшін ардан қымбат еш нәрсе жоқ.

Бибо Шади-ханға қал деп қаншама жалынып-жалбарынғанмен, ол көнбеді.

Ол Бибоны ақырғы рет сүйіп, атына қарғып мініп, жана түсіп келе жатқан түн қараңғылығына қарай шаба жөнелді.

Шади жолда ұзақ күндер жүріп, бай Кветта қаласы-

на жетеді. Тадж Мұхаммед-ханның інісі Баз Мұхаммед-хан осы қалада тұрады екен. Шади соның үйіне келеді.

– Сәлеметсің бе, Баз Мұхаммед-хан! Өміріңіздің әр күні рақатпен өтсін!

– Сәлеметсің бе, барлық жерде даңқы шыққан Шади-хан! Біздің үйге келгендей қандай жұмысыңыз болып қалды?

Шади-хан оған Тадж Мұхаммед-ханның маңызды документін ұмыт қалдырғанын айтты. Баз Мұхаммед-хан ол документтерді тез тауып, Шадиға келіп:

– Сен менің үйіме қонбай кетсең, өлімнен де ұят болады, – деді.

– Мені Тадж Мұхаммед-хан асыға күтіп отыр ғой!

– Бір күн артық күтсе ештеңе ете қоймас. Мен саған жүйрік ат беремін, Исфағанға желдей жүйткіп жетесің.

Шадиға бұл сарайда бірлі-жарым күн қонақ болу үшін қалуға тура келді.

Баз Мұхаммед-ханның Шадиды өз сарайында қалдыруында бір сыр бар еді. Оның сұлу екі қызы болатын, бірін Шадиға бергісі келетін.

Шади бұл жағдайды білгенде, мұңая күлімсіреді. Өйткені оның жүрегі тек Бибіға ғана берілген еді. Ол күндіз-түні тек Бибоны ғана ойлап қамығатын.

Ақырында Шади Баз Мұхаммед-ханмен қоштасып, Исфағанға жүріп кетеді. Ол бір кішкене қалаға жеткенде, шаршағандықтан талықсып, аттан құлап түседі. Түнде оны безгек ауруы буа бастайды. Ол әрен дегенде көз шырымын алып, таңертең атқа әзер мініп, жолға шығады.

Шади-хан иен далада шауып келеді, кейде көзінің алдына көгілдір дөңгелектер пайда болады. Ол барлық күшімен тістеніп ілгері, тек қана ілгері шауып келеді.

Бірақ көп ұзамай әлсірейді. Диларамға жете алмай аттан құлап түседі. Шади есінен танып талықсып ұзақ жатты. Біраздан кейін есін жинап жан-жағына қарайды: манайда ешкім көрінбейді, тек жол үстінде көненің көзі бұзылған қорған қарауытады. Шади-хан соған еңбектеп жетіп, саздау жерге жатқан беті, тағы есінен айрылады.

Осы жерде ол аз жатты ма, көп жатты ма белгісіз. Бірақ көзін ашқанда түн екен. Айналасында адам жоқ, үнсіз маң дала. Тек көктен құс қанатының суылдаған

дыбысы естіледі. Шади тағы есінен танады. Бір кезде көзін ашса, тапа-тал түс, күн шыжып тұр, айнала тыныштық. Оның бұл жерде ауырып жалғыз жатқанын бір жан баласы білмейді.

Шади-хан өлім сағатының таянғанын сезіп, өз өмірі туралы өкіне ойлайды. Ал Бибо есіне түскенде, көзіне ыстық жас оралады.

Ақырында ол төртінші күні таяудан ат тұяғының дүбірін естиді. Шади ақырғы күшін жинап айғайлайды Салт атты тоқтайды. Шади-хан әлсіз дауыспен:

– Жолаушы, менің бір тілегімді орындашы, аллатағала өміріңді бақытты етсін, – дейді.

– Сені тыңдап тұрмын, – деді жолаушы ақырын ғана, өлейін деп жатқан адаммен сөйлесіп тұрғанын біліп.

– Тезінен Тальхаққа барып, менің сүйіктім Бибоға қайда, қандай күйде жатқанымды айтшы.

Шади-хан шынтағына көтеріліп, алдындағы адамға қатал ауруды сездіретін үлкен көздерімен қарап:

– Менің тілегімді орындайсың ба? – деп сұрайды. Әлгі адам басын бір изеп, Тальхаққа қарай шаба жөнеледі. Ол мұнда түнде жетіп, Бибоның үйіне кіріп келді.

– Тез тұрындар, Шади-хан Диларам маңайында өлім халінде жатыр! Бибо, оның ақырғы сөзі сен болдың.

Бибо киініп үлгірмей Диларам жаққа қарай ұмтылады. Ол ұзақ жүгіреді, ақырында Шади жатқан бұзылған қорғанға келеді.

Оның бетінен өбіп, көз жасы парлай жүріп:

– Сүйіктім, саған не болды, жауап берші! Сенің бір қарағанына мен өмірімді қиюға дайынмын! – дейді.

Шади ақырын күрсініп:

– Қош бол, сүйіктім, қош, Бибо! Енді біз еш уақытта көрісе алмаспыз. Қоштасарда мені сүйші, – деп сыбырлайды.

Бибо оны құшақтап сүйе бастайды. Ол жерден көтерілгенде, Шади-хан қайтыс болған еді.

Бибо сүйгенінің өлі денесі жанында сілейіп біраз тұрғаннан кейін тізесін бүгіп, оның бетін жабады.

Осы жерде бүкіл туғандары жүгіріп жетеді. Барлығы Бибоға ұмтылып, солқылдап жылаған қызды жұбата бастайды. Қыз оларға:

– Мені қалдырыңыздар! Сүйіктіммен аз уақыт бірге болуға мүмкіндік беріңіздер. Содан кейін не істесеңіздер де еріктеріңіз, – дейді.

Туыскандары мақұлдап, ақырын кейін шегініп сыртқа шығады.

Шади-ханның жанына қатар жатып, оны өпкен бойы Бибо бетін орамалымен жабады.

Біраз уақыттан кейін туғандары қайта келеді, Бибоның Шади-ханның қасында қимылсыз жатқанын көреді. Осы кезде Уәли Мұхаммед:

– Тұр, жаным! Мұнымен қайғыны жеңілдете алмайсың, – дейді ақырын.

Бірақ Бибо тіл қатпайды. Уәли Мұхаммед сөзін тағы қайталайды. Бибо тағы да ешқандай жауап қайырмайды. Осы кезде ол қызына еңкейе беріп, селк етіп, даусы қаттырақ шығып кетеді. Нәзік жанды Бибо да өліп қалған еді.

Оларды ақырғы рет ұйқтаған жерлеріне қатар көмеді. Сол бұзылған қорған орнына үлкен ескерткіш орнатылады. Адамдар сол жерге күні бүгінге дейін барып, бата қылады екен деседі.

Міне, Шади мен Бибо туралы оқиға осылай аяқталады.

Оларды да, бізді де және барлық мұсылмандарды да құдіретті алланың өзі кешірсін.

КУТУБ-ХАН МЕН НАЗО

Ерте заманда бір бай болыпты, қазынасы сай болыпты. Алайда, сонын бәрінен де артық көретін ең қадірлі Кутуб-хан деген ұлы бар екен.

Бай баласын ерке ұстап, Кутуб-ханның қандай тілегін болса да бұлжытпай жедел орындататын болса керек.

Кутуб-хан ер баладан гөрі қыз сияқты сұлу сымбатты болып өсіпті.

Әкесінің кәсібі – сауданы, басқа жастар сияқты майдангерлікті де ұнатпайтын Кутуб-хан тау-тасты кезіп, орман аралап, түрлі түсті гүлдер мен алуан құс-

тарға, күн аясындағының барлығына қызыға қарап, ан аулауды өте ұнататын болады.

Сол сияқты Кутуб-хан өз тұрғыластарының өресі жетпейтін искусство өнерінің де тамаша шебері болады. Ғажап әнші ол, сазда ойнағанда өзіне ешкімді тендестірмейді. Оның салған әні мен күйін тыңдағандар, мұңлы үнін естігендер көз жасын көктемгі жауындай төгілтіп жыласа, шаттық күйін тыңдағандар көңілденіп шыға келетін көрінеді. Күйдің әсем сазына балқыған құстар қолына келіп қонады екен. Әрине, мұндай әншінің жаман болуы мүмкін емес-ті.

Бірнеше жылдардан кейін Кутуб-ханның әкесі дүние салады да, баласы болса әке кәсібімен айналыспайды. Бірте-бірте кедейлене бастаса да сазда ойнауын қоймайды. Ақырында ол әбден қайыршылық жағдайға түседі.

Бірақ оның әншілік атағы бүкіл өлкеге тарайды, үйінің жанынан өтіп бара жатқан бірде бір адам оның тамылжыған тәтті әнін тындамай өтпейтін-ді.

Сол кезде Ауғанстанда құдіретті жауынгер және ер жүрек батыр Адам-хан деген болыпты. Оның өзі де сазда өте жақсы ойнайды екен, тамаша әнші Кутуб-ханның даңқын естіген ол, сол жігітті бір көрсем деп құмартады.

Кутуб-хан жақын достарына жаңа күй ойнап отырған кезде тыңдаушылардың бірі оған осы елде сазда бұдан ешбір кем ойнамайтын Адам-хан деген кісінің басын айтады. Таң-тамаша қалған Кутуб-ханның көңіліне бұл кім екен деген күдік пайда болады. Ол сазға өте жақсы ойнайтын осы бір құпия жан – Адам-ханмен кездесуді күн сайын ойлаумен болады.

Күндердің бір күні Кутуб-хан барлы-жоқ мүлкін көтеріп, сазын қанжығасына байлап, алыс жолға, Адам-ханды іздеуге шығады.

Кутуб-хан туған қаласынан шығатын күні түнде, Адам-хан түс көреді, түсінде Кутуб-хан ат үстінде күлім қағып, әндетіп келе жатқан сияқты, жортқан ан, ұшқан құстан, Адам-ханды қайдан табуға болады деп сұрап келе жатқан сияқты көрінеді.

Адам-хан күндегіден ерте тұрып, көрген қуанышты түсі жөнінде достарымен әңгімелесе отырып:

– Егер Кутуб-ханды кімде-кім бұрын кезіктіріп, маған алып келсе, соған қарындасым Назоны қосамын, – дейді.

Мұны естіген достары жедел аттарын ерттеп мініп, жан-жаққа жамырай шабады. Олардың бәрінің де ойы жалғыз-ақ: әншіні жұрттан бұрын тауып Адам-ханға әкеліп, оның қосамын деген сұлу қарындасы Назоны алу болады.

Назо расында қаламмен жазып жеткізе алмастай сұлу еді. Оның нәзік миндаль гүлінің шоғындай басы, гүл сабағындай мойыны, сүт бетіне жаңа түскен қаймақтай аппақ денесі жұпар иісті әсем еді. Адам-хан қарындасын өте жақсы көретін де, оған арнап әдейі үлкен бақтың ортасына сарай салғызған болатын. Ал мұның бәрінен хабарсыз Кутуб-хан жол бойы көзіне көрінгеннің барлығына қуанып, ат үстінде әндетіп келе жатады.

Күн ыстық еді, шаршаған Кутуб-хан, бір үлкен ағаштың көлеңкесіне демалуға жатады. Сазын өзінің бас жағындағы ағаштың бұтағына іледі. Жата сала ұйқтап кетеді... Оның бұл тоқтаған жері ханның сарайынан қашық емес еді.

Осы кезде Адам-ханның жақсы көретін қызметшісі Било үйінен шығып, Кутуб-хан ұйқтап жатқан ағаш жанынан ағып өтетін арыққа қарай жүреді. Било ағаш жанына келгенде, ұйқтап жатқан адамды, бұтақта ілулі тұрған сазды көреді.

«Е, – деп ойлайды Било, – Кутуб-хан осы болып жүрмесін? Өзі сұлу жігіт көрінеді! Және сазы да қандай тамаша! Содан кейін Било Адам-ханға жүгіріп келіп:

– Е, күдіретті Адам-хан, мен сізге қуанышты хабар әкелдім! – дейді.

– Қандай хабар?

– Кутуб-хан осыдан шамалы жерде ағаш түбінде ұйқтап жатыр.

Адам-хан бұған танданады да қуанады, жөне: «Назо сұлуды мен шынымен-ақ осы малайыма әйелдікке беремін бе? – деп ауыр ойланады. – Оған қаншама жауынгер, ержүрек бай адамдар сөз салды, құда түсуге талпынды! Енді не қылдым?!»

Биломен бірге әлгі ағаш түбіне келген Адам-хан,

шынында да, сол арада ұйқтап жатқан тамаша жас жігітті көреді.

Сонда басына түрлі ой келген Адам-хан:

– Егер де бұл шын Кутуб-хан болса, оятпай-ақ қоялық, өзі де мені тауып келер, – деп үйге кетеді.

Осы уақыттың ішінде жақсылап тынығып, ұйқысынан оянған Кутуб-хан тағы да сапарға өзірленеді. Атына қарғып мінген ол, көп кешікпей бір үлкен ауылды жерге келеді де, сол жерде жүрісін баяулатады. Жолда ойнап жүрген балаларды көреді. Кутуб-хан олардан Адам-ханның қайсы жерде тұратынын сұрап, жол көрсеткендеріне ақша беретіндігін айтады. Олжалы боп қалайын деушілер табылмасын ба, сонымен Кутуб-хан көп кешікпей Адам-хан үйінің есігі алдына келеді. Ол сазының ішегін бір қағып қалып, әндетіп:

Бұл жерде тұрсаң, Адам-хан,
Жолықшы маған, шығып кет!
Жолықса маған Адам-хан
Болады көңлім ғанибет! –

дейді.

Оның даусын естіген Адам-хан көптен асыға күткен қонағының алдынан қуана шығады.

– Қайда жүрсең де алла жар болғыр, менің құрметті қонағым, даңқың бүкіл елге тараған, тамаша әнші Кутуб-хан, сен емессің бе?

Кутуб-хан сонда салмақпен былай дейді:

– Рас, мен Кутуб-ханмын. Ал, сен даңқы отанымыздың шегінен шығып, небір алысқа жеткен Адам-хан емессің бе?

Адам-хан күлімсіреп, Кутуб-ханның қасына келіп, қолын ұсынып:

– Егер алла сені жолықтырғаны рас болса, бақыттылығымның шегі жоқ. О, әншілердің ішіндегі тамаша әншісі! – дейді.

Олар үйге бірге кіреді. Ал бір күн өткеннен кейін-ақ, екеуі де бір анадан туғандай дос болып кетеді.

Келесі күні кешке Адам-ханның адал қызметшісі Било есік алдына келіп:

– О, менің темірден де берік сөзді, құдіретті әмір-

шім, Адам-хан! Сен Кутуб-ханды бірінші болып тапқан адамға Назо сұлуды беремін деген едің. Өз міндетімді мен орындадым. Енді билік өз қолыңызда, – дейді.

– Било, асықпа, мен өз сөзімді бұзатын адам емеспін. Жайшылықпен жүре бер, – дейді.

Көңілі жайласқан Било үйіне қайтады. Әлгі әңгімеден кейін ауыр ойға батқан Адам-хан Кутуб-ханға келеді, тізерлесе отырады, тек содан кейін ғана:

– Кутуб-хан, маған бірдене ойнап берші, сенің әнін менің жараланған жүрегіме шипа болар, – дейді.

Кутуб-хан сазын қолына алып, Адам-ханға бүкіл табиғаттың мүлгіген кезіндегі сылдырлап аққан бұлақтай сылқылдатып, кейде мұнды, кейде көңілді бір сүйкімді ән шырқайды.

Адам-ханның көзіне жас оралады, тамаша күйге балқып отырып, дүниені ұмытқандай сезінеді.

Назо осы кезде көрші бөлмеде еді. Олда тамылжыған тәтті әнді ести сала жоғары жүгіріп шығып, үй төбесіндегі ашық тесіктен тамаша жас жігітке құмарлана қарайды. Жүрегінде махаббат өрті лаулап жүре береді. Ол Кутуб-ханның жүзінен көзін аударар алмайды. Міне, оның көзінен шыққан меруерттей мөлдір екі тамшы жас сазға тамып кетеді.

Кутуб-хан селк етіп жоғары қарайды. Сол сәтте-ақ тамаша жас жігіт пен Назо сұлудың көздері ұшыраса қалады. Кутуб-хан өзінің не ойлап отырғанын да ұмытып, қыздың жас толы үлкен көзіне қадала қараған сәйін жүрегі бұрынғыдан да қатты соға бастайды.

Адам-хан саздан қандай әндер шығаруға болады, – деп тандана басын шайқайды.

Осыдан кейін Адам-хан Кутуб-ханды арнаулы үйге әкеліп орналастырып, өзі бөлмесіне оралып, сүйікті қарындасының тағдыры туралы ойға кетеді.

Бірін-бірі сүйген Назо мен Кутуб-хан ғашықтық отының жалынына шарпылып, қайғырумен болады.

Бірнеше күн осылай өтеді. Назо мүлде жүдейді, тек бұрынғыдай үлкен көзінің ғана оты өзгермей нұрлана түседі. Кутуб-хан болса, төсек тартып жатып қалған, Назодан басқа ештеңе де ойлауға шамасы келмейді.

Өзінің әрі қонағы, әрі досының қасіретін байқаған

Адам-хан да көңілі жабырқап, тамаша әншінің неге қайғырғанын анық болжай алмай, күні бойы оның қасынан шықпайды.

Адам-хан Кутуб-ханды емдету үшін ең жақсы деген дәрігерлерді шақырады. Олар не істерін білмейді, берген дәрілерінің ешбірі де қонбайды. Кутуб-хан суық соққан гүлдей сола бастайды.

Бұл жағдайды естіген Назо, қызметші кемпірді шақырып алып;

– Уа, мені тәрбиелеп өсірген ана, маған өзіңіз айтыңызшы, құпия сыр сақтай аласыз ба? – дейді.

– Қызым менің, егер ондай сырынды жұртқа жаятын болсам, онда тілім қырқылып қалсын, – деп жауап береді кемпір.

– Онда тынданыз. Біз тамаша Кутуб-хан екеуіміз бір-бірімізге ғашықпыз. Ғашықтық ауруына шипа жоқ. Сондықтан Адам-ханға бар, Кутуб-ханды емдей алатынды айт. Бірақ емдеп жазу үшін сен оны бір айға үйіңе әкеліп, оған ешкімді жолықтырмайтынды айт. Түсіндің бе?

– Иә, қызым.

– Мен саған мына бір орамалды беремін, сен онымен Кутуб-ханның маңдайын сүрт. Ол одан кейін сауығып кетуге тиіс. Иә, барыңыз, барлығын мен айтқандай істеңіз.

Кемпір Адам-ханға келіп, оның алдында тізесін бүгіп:

– Уа, күдіретті Адам-хан, сенің досың Кутуб-хан науқасы қатты, оған дәрігерлердің ешқандай емі қонбайды. Оны маған бір айға беріңіз, емдеп жазып берейін, – дейді.

Адам-хан таңдана тұрса да, байқап көрейін деген тұжырымға келеді. Ол есін білмей жатқан Кутуб-ханды кемпірдің үйіне апаруға бұйырады. Бұйрығы бұлжымай орындалады.

Жас жігітті өз үйіне алып келісімен кемпір оның жүзін Назоның орамалымен сүртеді. Ғажайып жағдай сонда басталады, Кутуб-хан көзін ашып жан-жағына қарайды, ауруынан сауығып тұрады. Кемпірді көріп, салған жерден:

– Бұл не, Назоның орамалы ма? – деп сұрайды. Кемпір күлімдеп, қуана басын изеп:

– Маған осы орамалын саған тапсырып, сағынышты сәлем айт деген еді. Аз тоса тұрыңыз, алланың мейірімі күшті ғой. Сіздер әлі жолығуларыңыз да мүмкін, – дейді.

Кутуб-хан қуанып, сүйікті Назоның қол орамалын күшырлана иіскеп, көңілді ән салады. Осылай бір күн өтеді. Екінші күні кешке Кутуб-ханның шері қайтадан мендей бастайды, сонда ол кемпірге:

– Мен бұдан былай сүйгенімнен бөлек тұра алатын емеспін. Айтыңызшы, о, мейірімді ана, Назоны қалай көруге болады? – дейді.

Кемпір аз ойланып:

– Асықпа, мен сендерді кездестіремін. Менің ұлым Адам-ханның қойын бағады. Ол әр күні ертемен Назоның бағының жанынан қой өргізеді. Ең бір үлкен қойды сой, соның терісін жамылып, баққа бар, сол жерде өзіңнің сүйіктіңді көресің, – дейді.

Кутуб-хан кемпірдің айтқанын істейді. Келесі күні ертемен ол Назоның бағына келеді, қой терісін тастап, ағаштың арасына жасырынады.

Кутуб-хан көп күтеді, ақырында, өзінің сүйген жары Назоны көреді. Ол ақ көйлек киіп шығыпты, Кутуб-хан оның шырайлы өңіне, сымбатты денесіне, нәзік қолдарына құмарлана қарайды. Сөйтіп жасырынып тұрған жерінен шығады, олар біріне-бірі қауышқанда қуаныштары қойындарына сыймайды. Ұзақты күн лезде өте шығады.

Міне, кеш те болды, Кутуб-хан көзінен жасы сорғалап, қой терісіне кіріп, бақтан аман-есен шығады. Бақты күзеткен Било болатын, ол Назоны көруге кім әрекеттенсе де өлтіруге дайын еді. Бірақ барлығы да ойдағыдай болды. Кутуб-хан кемпірдің үйіне аман-есен оралды, одан кемпір:

– Қалай, ұлым, ғашығыңды көрдің бе? – деп сұрайды.

– Көруін көрдім-ау шеше, бірақ менің оған деген махаббатым бұрынғыдан да өрши түсті. Енді бұдан былай не істеуім керегін білмеймін! – дейді.

– Мұнайма, әнші. Сен де бақытқа бөленерсің. Кутуб-

хан сүйген жарына қой терісін жамылып бірнеше күндей барып, шаттанып қайтып жүреді.

Осы кездері Адам-хан кемпірден өзінің сүйікті әншісінің жағдайын білуге келген сайын, кемпір әрдайым біркелкі жауап береді:

– Уа, құдіреттім, ол бүгін кешегісінен тәуір. Бірақ қазір кездесуге болмайды. Тағы бірнеше күн тоса тұрыңыз, содан кейін көрерсіз, – дейтін.

Кутуб-хан сол күні сүйген жарымен қоштасып жатып:

– Уа, менің өмірімнің сәулесі, бұдан былай осылай өмір сүре беруіміз мүмкін емес. Барлығын сенің аған, менің досым Адам-ханға айталық, – дейді.

– О, сүйіктім! Мен Билоны әйелі болуға тиістімін. Бірақ мен оған еш уақытта бармаймын. Сенен айрылысқаннан өлгенім артық екенін өзін білесің бе? Былай істе: қылыш пен кебін алып, менің ағама бар, оларды алдына қойып: Мына қылышпен кескілеп, мына кебінге орап шығарып таста, немесе маған қарындасыңды қос де.

Олар осылай істеуге келіседі.

Келесі күні Кутуб-хан Адам-ханға келеді. Адам-хан сап-сау, досын көріп таң-тамаша қалып, қуанады. Ал ол Кутуб-ханның сөзін естігенде бұрынғысынан да тандана түседі. Кутуб-хан мынаны айтады:

– О, ер жүрек жауынгер, тамаша әнші, сүйікті досым – Адам-хан! Мен сенің қарындасыңды сүйемін, онсыз өмір сүре алмаймын. Ол да мені сүйеді. Онсыз маған өмірімде қуаныш жоқ. Егер сен маған қарындасыңды құдайы жар етіп қоспайтын болсаң, қазір мені мына қылышпен кескілеп, мына кебінге орап шығарып тастағанын жақсы.

Адам-хан ойланып қалады. Ол ұзақ ойланады. Иә, ол бұл жерде қалайша ойланбасын: Кутуб-ханды ол өте жақсы көреді! Бірақ Било да тек сенімді қызметшісі ғана емес, Адам-ханды бірнеше рет қауіптен құтқарған жақсы жолдасы болатын.

Адам-хан ақырында мынадай қорытындыға келеді.

– Жақсы, тамаша әнші, менің сүйікті досым! Қарындасым Назоны саған қосайын. Мейлі, солай-ақ болсын.

Келесі күні Адам-хан Билоны бір жұмыспен алыс ауылдардың біріне жұмсап жібереді де, Билоның ағасы

Мироға қой сойып, Кутуб-хан мен қарындасы Назоның үйлену тойына ерекше ас әзірлеуге бұйырады.

Сол күні бұл өңірде көптен болып көрмеген той басталады.

Кешкілікті ойын-сауық тынады. Түн болады. Адам-хан Кутуб-ханды қалыңдығына алып келе жатады. Бірақ ойламаған жерден олар қыз сарайының алдында тұрған Билоны көреді. Ол осы кезде өз сапарынан қайтып үлгіріп, бірақ үйлену тойынан әлі ешқандай хабарсыз бойы бұрынғысындай қаннен-қаперсіз Назоның есігін күзетіп тұрғанды. Енді не істеу керек? Адам-хан осы кезде Кутуб-ханды кең тонымен бүркеп, Билоға тура жүре береді. Било қожасына жол береді. Соңынан оның аяғына көзі түсіп, таң қалып:

– О, Адам-хан! Әлде менің есім ауысты ма, әлде сенің аяғың төртеу болып кеткен бе? – дейді.

– Сенің есің шын ауысқан болар, Било! Менің басқа адамдардікі сияқты бір басым, екі аяғым бар. Саған бөтен аяқ болып көрінген тонның екі жеңі болар! – деп Адам-хан қарындасының үйіне кіріп кетеді.

Било үйіне түнде кеш қайтады. Ол болған оқиғаның барлығын сонда ғана біледі. Билоның екі көзі қанталап, қатты ашуланады, ең алдымен ағасы Мироның үйіне қарай ұмтылады. Оның есігін бұзып-жарып кіргісі келеді, бірақ кек алу үшін келетін інісінің сырын білген Миро есігін мықтап жауып алған еді. Било оның үйіне кіре алмайды. Содан кейін ол жаңа қосылған жастарды өлтіру үшін Назоның үйіне қарай ұмтылады.

Бірақ, Билоның мінезін білетін Назо да есікті ішінен мықтап жауып алғанды.

Било бұза-жарып кіргісі келеді, бірақ есікті аша алмайды, осы кезде ол бар даусымен айғайлап:

– Әй, қорқақ, Шық бері! Кел, жекпе-жекке шық! – дейді.

Кутуб-хан қылышын алып, Билоға қарсы шығайын десе де, Назо сүйген жарының аяғына жығылып, шықпа деп жалынып жібермейді.

– Ол аң сияқты ашулы адам! Сен біздің бірінші түнімізде қаза табасың! Сүйіктім, өтінемін, шықпа!

Кутуб-хан Назоның айтқанына көнеді, Билонның шақыруына шықпайды.

Пазо жүгіріп анасына келіп, Адам-ханға бар деп өтінесді, ана қызының мұнын түсініп, ұлына келеді. Назоны мына қауіптен құтқар деп зарлайды.

Адам-хан келіп, Билонның қолынан ұстап тұрып:

– Било, бұлай істеуге болмайды. Сен менің досым емессің бе? Менің сөзіме сен, тап осындай сұлу да атақты қалыңдық тауып беремін. Ал, Кутуб-хан да маған сен сияқты қымбатты. Одан кек алма! Сонымен қатар, ол мұнда жалғыз жолаушы емес пе! Қой, Било... – дейді.

Адам-ханның сөзіне тоқтап, Било үйіне қайтып келеді.

Бірақ Пазо мен Кутуб-ханнан қалай да кек алудың амалын ойлап, түні бойы кірпігін ілмейді. Ол ұзақ ойланады, таң сәріден тұрып бұрынғыдай Назоның үйін күзетуге кетеді.

Ол өз орнында басын көтермей тұрса да, әлденелерді белгілен ойлап тұрады.

Осылай бірнеше күндер өтеді. Адам-хан, Било енді Кутуб-ханнан кек алмас деп көңілденеді. Бірақ олай емес еді. Билонның басына талай жан түршігерлік ойлар ұалаған-ды.

Бірде ыстық түс кезінде Кутуб-хан ұйқтап жатады. Мұны көрген Било оның төсегіне келіп, ұйқтап жатқан адамның басына төндіре үшкір ұзын шеге қағып, содан кейін шеткерірек тұрып:

– Кутуб-хан, тұр. Назо өліп қалды! – деп айғай салады.

Шошын оянып төсектен қарғып тұрған Кутуб-хан басы шегеге соғылып қаны судай ағып, құлап түседі.

Назо келіп сүйікті жарын құшақтап, тірілтіп алармын деген оймен айналай сүйеді. Бірақ барлығы да бос әрекет болып шығады, сабағынан үзілген қызыл гүлдей, қанға боялып Кутуб-хан төсегінде өліп жатады.

Назо осы жерде маңдайын сүйген жарының қанымен бояйды да, оның қасына жатады. Оны тұрғызбақшы болғандар келгенде қыз өліп қалған екен...

Кіршіксіз сүйіскен ғашық жарлар – Назо мен Кутуб-хан екеуі де осылай бір сағатта жан тапсырыпты.

ДИЛЯЙ ЖӘНЕ ШАХО

Баяғы өткен заманда, байлығымен, күшімен даңқы шыққан дүниеде бір хан болыпты. Оның бірінен бірі сымбатты жеті ұлы бар екен. Алайда, хан құдіреті күшті аллаға күндіз-түні жалбарынып, бір қыз балаға зар болыпты. Ол құдіреті күшті аллаға жалбарынып отырып:

– Егер әйелім қыз тапса, оны мен еркек көзі түспейтін жерде өсіремін. Көруге әрекеттенгенді аямай жазалайтын боламын. Егер де қызыма ұнаған адам ебін тауып бара қалса, оны сол жүрегі түкті адамға ғана қосамын, – депті.

Не істеймін десе де құдіретті алланың еркінде емес пе! Ұлы ханның әйелі екіқабат болып тоғыз ай, тоғыз күн, тоғыз сағаттан кейін бір қыз тауыпты. Оның атын Шахо қойды...

Хан өте қуанады. Бірақ әйеліне, қызметшілеріне нәрестені ешкімге көрсетпе деп бұйырады. Егер оны біреу көріп қалса, барлығын жазалайтынын қатал ескертеді. Ханның көңілі мұнымен де көншімейді. Ол қызметшілеріне биік дуалды тамаша сарай салындар, биіктігі сондай, ешкім ол дуалдан асып түсе алмайтын болсын, дейді.

Көп ұзамай қала маңында күмбезі көк тіреген ғажап жана сарай салынады.

Аулаға тамаша бақ отырғызылып, тұнық суларына ғажайып балықтар жіберіледі, сол бақтың ортасындағы жиырма адамның құшағы жетпейтін жуан кәрі ағаштын басына тамаша орын – Шахоға тақ жасалады.

Қызбен бірге сарайда оның қырық күрдас қыздары тұратын болады. Сұлу Шахо олармен ешқандай мұң-мұқтаждық көрмей алаңсыз ойнайды.

Хан сарайдың есігін өз қолымен мықтап жабады. Есіктің кілтін кішкентай жөшікке салып, оны құпия жерде сақтайды.

Уақыт өтіп жатады. Шахо күн сайын әдемілене береді. Оның сұлулығы сондай, судағы сәулесін көрген құстар да сүйсіне қарасады. Ұлбіреген денесі роза гүлінің уылжыған жапырағындай, мөлдіреген кара көзі

қарақаттай, иілген жіңішке қара қасы жаңа туған айдай болатын.

Шахо күн сайын ұйқысынан тұрысымен бақта, хош иісті гүлдер арасында не әнші құстардың сайрағанын, не қызметшілерінің әңгімесін тындап, демалады.

Осы кезде даңқты Қандағар қаласында әйгілі ұры, сымбатты сауыққой Дилий деген тұратын. Ол туралы қарттар: «Егер аллатағала мысыққа қанат берсе, ол құстың тумаған жұмыртқасын да ұрлап әкететін болар еді», – деп күлетін. Бірақ кейінгі кезде Дилий базарға шыққанда: «Мен кейде бай, кейде жарлымын. Не үйім, не әйелім жоқ, жалғызбын», – деп қайғыратын еді.

Тіпті түнгі көрген түсінде де ол отау үй, жайлы тұрмыс туралы арман ететін. Шөлдегеннің түсіне сүкіреді, – деп, халық тегін айтпаған ғой.

Дилий ұзақ уақыт қиялдады. Ол ханның май гүліндей бір сұлу қызы бар деп естіген еді, егер де мен оның сарайына барсам ше? – деген батыл ойға келіп тіреледі ақыры.

Айтып қана қоймай, айтқанын істей білген ғана еркек. Міне, түн қараңғылығын жамылған Дилий, қыз сарайына келеді.

Ол сарайды айналып көп жүрді, оған құр қол кіруге болмайтындығына көзі жетті. Сондықтан ол Қандағарға қайта келіп, ұзын арқан алып, таң сібірлеп, тау бастары қызыл-күрендене бергенде, қайтадан қыз сарайының биік дуалының түбіне келеді.

Дилий арқанды биік дуалдың сүйір өркешіне тастап жіберіп, ақырын жоғары көтерілді. Дуал ішіне білдірмей түсіп, гүлденген бақтың ішінен бір-ақ шықты. Айнала қарап, бір жуан қызыл талға көзі түскен ол, соның бұтақтары арасына жасырынайын деп ойлады.

Кешікпей таң да атты. Қыздар да оянды, сонсоң олар Шахомен бірге қызыл талдың иілген жапырағының астында отырысып, біріне-бірі түнде көрген түстерін айтты.

Ұзақ күн осылай өтті. Дилий қызыл талдың жапырағының астында Шахоньң сұлулығына құмары қанбай караумен болды.

Қыздар тарап, Шахо жалғыз қалғаннан кейін, Дилий оған хат жазды:

«Сүйіктім, сені көргенде менің жүрегімде махаббат оты тұтанды. Шөл далада жолаушылардың сусыз өмір сүре алмайтыны сияқты, менің де сенсіз өмір сүруім мүмкін емес. Маған көп камығуға тура келді. Сенсіз өмір сүруден гөрі, өлгенімнің артық екенін мен енді түсіндім. Көзімнің қарашығындай көріктім, Шахо, сен мені сүйесің бе, жауап берші?»

Диляй осылай хат жазып, төмен отырған қыздың аяғының үстіне тастады. Ол хатты оқып өте тан қалды.

Танданған қыз:

«Егер ешкімді көрмесем, мен оған не сүйемін, не сүймеймін деп қалай айтамын?» деп жан-жағына қарады. Бір кезде оның көзі айнадай жарқыраған судың бетіне түсті. Сасып қалған Шахоньң даусы да шығып кетті. Судан, тамаша көздері өзіне қадалған бейтаныс адамның жүзін көрді.

Қысылғандықтан Шахоньң нәзік өңі бозарып сала берді. Өзіне күлімдей қарап отырған көркем жас жігіттен ұялып, қайта қарауға батылы бармады. Бір кезде Шахоға су бетінен емес, әлдеқайда жоғарғы жақтан бір дауыс естілді:

Көрікті өмір гүлі, Шахо жаным,
Сен болдың өмірімде тандағаным.
Қара көз, қиғаш қасты дидарыңды,
Көргенде көңіл толқып, тулар қаным.

Күтемін ұзақ түнде кірпік ілмей,
Мені ая, жауап бер кешіктірмей.
Көрікті өмір гүлі, Шахо жаным,
Сырын аш жүрегіңнің бір іркілмей.

Шахо қысылып қалды. Танымайтын тамаша жас жігітке не деп жауап қайтаруды білмеді. Бірнеше минут өтті, ал Шахо әлі үнсіз отыр.

Диляйдің кеудесін шер кернеді. Ағаштан қарғып түсіп, иығы салбырап дуалға қарай жөнелді. Арқанмен ақырын жоғары көтерілген ол, Шахоға қарап тұрып:

– Қымбатты Шахо, қош бол! Енді өмір бойы көріспеспіз. Сен менің жүрегіме махаббат отын жақтың, енді мен сенсіз өмір сүре алмаспын... – дейді.

Тамаша жас жігіт кетіп қалар, енді қайтып оралмас деп шошынған Шахо, оған көз тастап, естілер-естілмес дауыспен:

– О, бейтаныс адам, мен сені сүйемін, – дейді.

Бұл сөзді естігенде Диляй қуанғанынан дуалдан құлап кете жаздайды. Өзін өзі ұмытқан ол, бар даусымен:

– Қымбаттым, күт мені! Мен сені іздеп келемін, илан менің сөзіме, – деп айқайлап жібереді.

Осы сөздерден кейін көңілін қуаныш билеген Диляй дуалдан қарғып түсіп, Қандағарға баратын жолмен кетіп бара жатады.

Қуаныш соңынан әрқашан да үрейлі ойлар оралатыны бар емес пе.

«Мен кедеймін! – деп ойлады Диляй да. – Оның әкесіне, – құдіретті ұлы ханға қалай бармақпын?» – Ақыры ол ойын: «Индияға барайын, өз өмірімде ақырғы рет көп алтын, қымбатты заттар ұрлап, Шахомен мұқтажсыз, бақытты өмір сүрудің қамын ойлаймын» деп қорытады.

Сөйтіп, Диляй қала қақпасына жетпей, басқа жаққа бет алып, Индияға жүріп кетеді.

Диляй құдіретті Акбар елінің орталық үлкен қаласына жеткенге дейін талай-талай жолдарды басып өтеді.

Қалың топқа араласқан Диляй байқап, құлақ тігумен болады. Оның отты көздері көргендерін жазбай аңғарып, есіне сақтайды. Диляй түнде күзетшілердің көзін ала беріп патша сарайына келіп, қалың темірмен қаптаған жасырын есікті тауып ашып, патша қазынасына кіреді. Ол асыл тастарды, құйма алтындарды қойны-қоншына, қалталарына көтергенше тығып алғаннан кейін ғана сарайдан шығудың қамын ойлайды.

Бірақ Диляй есіктен шықпақшы болғанда, күзетшілер оны көріп қалады. Ұзақ қуып жүріп, ақыры ұстайды, қолын артына байлап, қарт уәзірге алып келеді:

– А, оңбаған! – деп ақырады уәзір. – Арам ниетті ұры, қазынаны ұрлағысы келгенін қарашы мұның.

– Жығылған, сүрінгенге күледі деген! – деп Диляй оны келемеждей бастады. – Мен сенен асқан ұры емеспін!

Бұл сөздер уәзірді қатты ашуландырады. Сол жерде

ол Дилайды үш жылға түрмеге жапқызып, содан кейін ең ауыр жазамен өлтірілсін, деп бұйырады.

...Бұл кездерде өзінің сүйген жарының қандай ауыр жағдайға кездескенін білмейтін Шахо сұлу, оны күндіз-түні ойлаумен болады.

Бір күндері хан Шахоға келгенде, оған қызы:

– Әке, мен өмірі жұрт дегеннің не екенін көрмей өстім. Мені сарайдан босатыңыз, мүлде зерігіп кеттім, – дейді.

Қызының кесір сөздерін естіп, хан бұлқан-талқан болып ашуланады да, күзетшілер санын бұрынғыдан да көбейтіп, сарайдың есігіне бұрынғыдан да үлкен ауыр құлып салғызады.

Шахо зарлап жыласа да ештеңе істей алмайды. Сонымен қайғы-қасірет, зарыға күту үстінде бақандай екі жыл өтеді.

Бір кезде Шахо сүйген жарының жасырынған жерін көрейін деп қызыл талға шықпақшы болады. Ол қызыл талға өрмелеп, бірте-бірте жоғары көтеріле береді, ақырында оның көз алдынан тамаша көрініс ашылады: алыста көз жеткісіз кең дала бар екен, оның шеті сонау көкжиекпен астасып жатыр. Онан әрі, әлдеқайда алыста, қарлы басын көкке созған қомақты, биік таулар көрінеді. Шығып келе жатқан күнге бастарын иіп, төжім еткендей, далада манғаздана басып бара жатқан түйелер. Мүмкін, сүйіктімнің қайда екенін осы жолаушылардың біреуі білетін шығар деп қамыға ойлаған қыз керуеншілердің соңынан ұзақ уақыт қарап тұрады.

Шахо ағаш басынан көзінің жасы көл болып түседі. Қызметшілердің арасында ханшасымен бірге қайғырып, бірге күрсінетін бір мейірімді қыз бар болатын. Даусының жақсылығымен атағы шыққан сол қыз, Шахоға әндетіп:

Мезгіл жетсе қызыл гүл өнер,
Мезгіл жетсе көз жасы кебер.
Көктемде барлық жан оянып,
Көктемде сүйген жігітін келер.
Қайғырма бекер мүлде өзін,
Қуана қарсы ал күн көзін! –

дейді.

Жаз шіркін өте тез өтеді,
Гүл солып жапырақ түседі.
Жетсе де ызғарлы күз келіп,
Тыйылмас көз жасым өзгеріп, —

деп Шахо оған жауап береді.

Сонда қыз күлімсіреп, ханшасына былай дейді:

Қыс өтер, тағы да жаз келер,
Тияр ол, құргатар көз жасын.
Көктемде сүйікті жар келер,
Бақытқа бөленер бір басың.

Шахо қызметші қызының сөзіне иланып, көңілі біраз жай тапқандай болады. Сүйген жарының келуін енді бұрынғыдан да бетер төзімділікпен күте түседі.

Осы кезде Диляй құдіретті Акбардың абақтысында үшінші жыл жатады, оны жазалауға бірнеше айлар ғана қалады.

Диляймен бірге тұтқында зарыққан қандағарлық бір пақыр да бар екен. Диляй сол қартпен достасып кетеді. Ақыры пақыр тұтқыннан босатылып, қуанышы қойнына сыймай, туған жеріне қайтады. Онымен бірге Диляйдің Шахоға жазған хаты да кетеді.

Қарт Қандағарға кірмей тұрып, Шахоның сарайын іздеп тауып алады. Қайыршы адам болып келіп, қайыр сұрап, оның есігін қағады. Есік санылауланып қана ашылады, Шахоның қызметшілері келіп:

— Жолаушы, сен кімсің, саған не керек? — дейді. Қарт айналасына абайлап бір қарап алып, оларға хатты беріп:

— Шахоға беріңіз, — дейді, — бұл Диляйдің хаты.

Қызметшілері қуанып, Шахоға жүгіріп келеді. Ол қартқа алғыс айтып, ақша беріндер, дейді. Хатты оқып шыққан Шахо егіл-тегіл болып, зар илеп жылайды. Онда мынадай сөздер жазылған екен:

«Сүйіктім Шахо! Мен Акбар патшаның абақтысында сарғайып жатырмын. Жазалануыма ай жарымдай ғана уақыт қалды. Мен, бақытымыз туралы ойлаған едім, ақыры осылай болды! Кешір, сүйіктім, өлер алдында да өзінді ойлап өлермін!»

Шахо аллаға жалбарынып, өлген әкесінің орнына патша болып тұрған ағасы Әмірге хат жазады:

«Ардақты аға! Мені мына тұтқыннан босатыңыз. Бұл жағдайда бұдан былай тұра беруге менің шыдамым жетпейді».

Эмир оған былай деп жауап береді:

«Мен сүйікті әкеміздің аманатын бұза алмаймын!»

Сонда Шахо, егер ағасы мені осы сарайдан босатпаса, өзімді өзім өлтіремін, деп жұртқа жазды. Эмир қарындасы Шахоны өте жақсы көретін-ді. Сондықтан оны сарайдан босатпақ болады.

Ерік алған Шахо Эмирдің алдына келіп, тізерлеп, жалбарынып, Индияға баруға рұқсат сұрайды. Бірақ ағасы оны босатпайды.

– Егер сен Индияға жалғыз аттанатын болсан, сонда ел-жұрт не дейді?

– Сүйікті аға, егер мен өз үйімнен өзім қашып кеткен болсам, ел-жұрт сонда не дер еді?

Эмир ойға қалады. Ол ұзақ ойланып, ақырында, көңілі жібіп, қайда барамын десең де рұқсат деп Шахоға ризашылығын айтады.

Өте қуанышты Шахо өзінің сұлу жүзін ешкімге көрсетпеу үшін бетіне пәренже жамылып, жолға шығады. Шахо ұзақ жүргеннен кейін бір шалқар өзенге кезігеді. Не істеу керек, арғы бетке қалай өту керек? Күтпеген жерден бір қайықшы келеді де, өзінің арғы бетке өткізетінін білдіреді. Шахо қайыққа батыл отырып, олар жүзіп жөнеледі.

Олар өзеннің ортасына дейін аман-есен жүзіп жеткен кезде, кенеттен қатты жел тұрып, Шахоның бетінен пәренжесін жұлып әкетеді, оның сұлулығына таң қалған қайықшы сасып қалады.

Сол заматта-ақ басына арам ой оралып, көрікті Шахоны масқаралағысы келеді. Қайықшы қайығын басқа жаққа қарай бұрып жүзе бастайды.

Шахо қайықшының басқа жаққа кетіп бара жатқанын байқап:

– Сен неге басқа жаққа бұрып барасың? Не істегің келеді? – деп шошына сұрады Шахо.

Қайықшы оған үнсіз қадалып қарай түседі де, үндемейді.

Осы кезде Шахо өзінің нәзік қолынан алтын білезігін ағытып, қайықшыға ұсынады.

Қайықшы жарқ еткен алтынды көргенде, бейне ұйқыдан оянгандай болады. «Әлде осының алтынын алсам ба екен?» деген де ойға келеді.

Қайықшы білезікті шап беріп алып, төмен қараған бойы Шахоны арғы жағаға шығарып салады.

Сонымен қыз сүйікті Диляйін іздеп кете барады.

Ол ұзақ жүреді, ақырында патшалардың патшасы Акбардың орталық қаласына келеді. Шахо ұлы патшаның сарайына кірейін деп қанша әрекеттенгенімен, күзетшілер қорғансыз қызды келемеждеп, бетіндегі пәренжесін жұлып алады.

Шахо зар еңіреп бір аллаға сыйынады.

Қыздың өксіп жылағанын естіген Акбар күзетшілерге босатындар, жаңа пәренже беріндер деп бұйырады. Олар жана пәренже әкеліп береді. Қыз мұнымен кетудің орнына, Акбардың сарайында жасырынып қалады.

Шахо ұзақ тосады, ақырында күзетшілердің әбден арып-ашқан Диляйді Акбарға алып келе жатқанын көреді.

– Бұ адам не істеді? – деп қаһарлана сұрайды Акбар.

– О, ұлықтардың ұлығы, бұл адам сіздің қазынаңызға кіріп, барлық асыл заттарды ұрлауға әрекеттенді, – дейді уәзір.

Акбар қатулана қолын сермеп:

– Мұны ағынды суға тастандар! Қайыршы ұры өмірі сияқты лай суда өлетін болсын! – деп әмір етеді.

– Әміріңізді орындаймыз! – деп күзетшілер Диляйді дедектетіп ала жөнеледі.

Осы кезде Шахо жерге тізерлей отырып, өзінің сүйіріктей саусақты, тамаша алақанын көкке жайып, мейірімі күшті бір аллаға жалбарынып:

– О, алла, сенің күшіннің шегі жоқ! Менің сүйіктімді өлтірме! Өйткені, ұрлықты мен үшін істеді ғой. О, күдіреті күшті алла, жар бола гөр! – дейді.

Бір сағаттай уақыт өткеннен кейін, Акбар күтпеген жерден нөкерлерін, олардың ортасында есен-аман келе жатқан Диляйді көреді.

– О, әміршіміз! – дейді нөкерлердің бірі, – біз мұны ағынды суға алып келгенде, бейне сиқырлағандай, тасқын су тартылды да қалды.

Ақбар таңқалып, қылмыстыны пілдер қорасына апарып тастандар, солар таптап өлтірсін, – деп әмір етеді.

Шахо тағы да тізерлене қалып:

– О, күдіреті күшті алла! Менің сүйіктімді бір рет сақтап қалдың, тағы бір рет мейірімділік істе! – дейді. Тағы бір сағаттай уақыт өтеді, Ақбар үрейленген нөкерлерін, олардың ортасына әдеттегісіндей жайрандап күліп келе жатқан Диляйді көріп таң қалады.

– О, әміршіміз, – дейді нөкерлері. – Біз мұны пілдердің қорасына алып келіп, оның есігін ашсақ, сіздің пілдеріңіздің барлығы өліп қалыпты.

– Мұнда бір сиқыр болуы мүмкін! – дейді Ақбар. Ең қарт ақылгөйлердің бірі:

– О, әміршім! Бұл адам туралы бір әйел аллаға сыйынып тұрғандығына сеніңіз, – дейді.

Осы сөзді естігенде, Шахо жасырынып тұрған жерінен шығып, Ақбардың алдына жығылып:

– О, күдіретті Ақбар! Сізден ұлы мейірімді алла атынан тілегім бар! Менің сүйіктім Диляйдің өмірін қиыңыз. Ол тек мен үшін ғана қылмыс істеді. Кешіріңіз! – дейді.

Жас қыздың сөзі Ақбардың көңілін толқытады. Ұлы Ақбар ойланып қалады. Ол махаббаттың ұлылығын, мұндай махаббаттың жер бетінде сирек кездесетіндігін ойлайды. Осы ойдың үстінде оның қатал жүрегі жібігендей болады.

Ақбар бір күрсініп, жымияды да:

– Сен көрікті Шахо, өзіннің адал, күшті махаббатыңмен өлімді де жеңдің. Ал, ұры Диляй, сен өзіннің сүйіктіңмен бірге бақытты өмір сүру үшін қазынамды ұрлағың келді. Енді сен бұдан былай ұрлай алмайсың. Мен саған бір түйе көтергендей алтын, қымбатты қазына беремін. Бейбіт аттаныңдар, бақытты болыңдар! – дейді.

Сөйтіп сүйіскен жандар туған жерлеріне қайтады, бақытты өмір сүреді.

Міне, көрікті Шахо мен Диляйдің арасында болған уақиғасының соңы осылай бітеді.

Түрік ертегісі

БАСТЫ БАЙЛЫҚ

Баяғыда бір жігіт өзінің кедейлігін айтып зарлай береді екен.

– Е-ей, егер менің мол байлығым болса, қандай жақсы дәурен сүрер едім! – деп үнемі қыңқылдайды да жүреді екен.

Бір күні тас қашаушы жігіттің үйінің жанынан өтіп бара жатып, оның сөзін естіп қалып:

– Неге сонша зарлай бересің? Байлығың жетіп жатыр ғой! – дейді.

– Байлығың жетіп жатыр дейсің бе? Қайда сол байлық? – дейді жігіт таңқалып.

– Сенің көзің. Бір көзің үшін не алған болар едің? – дейді қарт.

– Не дейсің? – дейді жігіт зәресі ұшып. – Көзімді мен ешбір қазынаға да бермеймін.

– Жақсы, – дейді тас қашаушы. – Онда, бай болғың келсе қолыңды шауып таста – сонда саған көп алтын береді!

– Жоқ! Алтын үшін қолымды шапқызбаймын, – дейді жігіт.

– Енді білдің ғой, өзіңнің бай екеніңді. Ендеше несіне зарлай бересің? Менің айтқаным сенсең, адамның ең басты байлығы – зор денсаулық пен мықты күш. Оны ешқандай ақшаға сатып алуға болмайды! – дейді де тас қашаушы қарт жөнімен кете береді.

Малайя ертерісі

КҮН, АЙ ЖӘНЕ ӨТЕШ ХИКАЯСЫ

Осыдан талай ғасыр бұрын аспан аясын Күн, Ай және Өтеш сынды ағайынды үшеу мекен еткен екен.

Бір жолы Күн жұмысқа кетіп, Ай мен Өтеш үйде қалыпты.

Ымырт үйірілер шақта ай Өтешке, өрістегі малды айдап кел, депті. Шаруакор Өтеш күні бойы жұмыс істеп қатты қалжырағандықтан бара алмапты. Еріншек ай оған қатты ашуланып, айдарынан шап беріп, қанын судай ағызыпты да аспаннан жерге қарай лақтырып жіберіпті. Содан бері өтештің айдары қып-қызыл болып қалыпты.

Үйге түнде бір-ақ оралған Күн Өтештің қарасы көрінбеген соң сұрау сала бастапты. Ай оған мән-жайды толық баяндапты.

– Ей, Ай, Өтешпен тату тұра алмаған екенсің, енді менің де сенімен бірге тұрғым келмейді, – депті Күн қатты қамығып. – Бұдан былай түн саған, күндіз маған тиесілі болсын. Қуып жібергенің үшін Өтеш бауырымыз енді сені ұната да қоймас, бірақ мені ешқашан да есінен шығармайды. Мен төсегімнен тұрғанда ол да тұрар, тіпті қуанышқа да бөленер, ал сен көрінгенде ұйқыға шоматын болар.

Сонан кейін бәрі де айтқанындай болыпты: таңертен Күн ұясынан шығарда Өтеш аяулы ағасын көріп: «Ку-каре-ку, Ку-каре-ку» деп жайраңдай шақырады екен. Өтештің мұнысының мәнісі не дейсіңдер ғой? «Күн көке, көріндің бе, мен мұндамын!» дегені екен.

Өтеш күдайдың құтты күні осылай шақыра беріпті. Ал күн ұясына еніп, ай туарда, ұнатпайтын Ай ағасын көріп қалмас үшін дереу үйіне кіріп, ұясына қонақтап көзін жұма қоятын болыпты.

II бөлім

Алтай ертегілері

САРЫ ШЫМШЫҚ
БҮРКІТТІ ҚАЛАЙ АЛДАДЫ

Баяғы өткен заманда барлық құстар оңтүстікте өмір сүргендіктен, көктемде Алтайда тек тау жылғалары мен өзендер ғана ән салып, сылдырап ағады екен.

Бір күні ағын судың көктем әнін солтүстік желі жылы жаққа жеткізіпті. Құс атаулы таңғалысады.

«Күндіз-түні бір тынбай тамылжыта ән салатын кім екен? Алтайға қандай қуаныш, қандай бақыт келді екен?»

Бірақ көз көріп, құлақ естімеген жаққа ұшып бару қорқынышты еді.

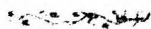
Қараторғайлар мен қаратамақ шымшықты, барылдақ пен көкекті үгіттеген бүркіттің еңбегі зая кетеді. Солтүстікке барудан ақылды үкілер де, нәзік бұлбұлдар да, сұр қаздар мен қаһарлы қаршығалар да бас тартады. Тіпті, қайырымды сұңқар да жолға шығуға тәуекел ете алмайды.

Тек жұдырықтай сары шымшық қана ерлік көрсетіп, кішкене канаттарын қағып-қағып, ұшады да кетеді.

— Егер ол жақта жақсы болса, тезірек оралып, басқа құстарға жол көрсет, — деп айқайлайды оның соңынан бүркіт.

— Әрине, әрине! — деп шықылықтайды сары шымшық. — Оралам, оралам.

Сары шымшық теңіздер мен даланың, ормандар мен өзендердің үстінен ұшып өтеді. Әуелде асығып-аптығып, канатын жиі-жиі қағады, бірте-бірте баяулата береді... Суықтан денесі қалтырап, канаты тала бастай-

ды. Әбден шаршаған кезде орманды Алтай тауы көрінеді. Алып Алтай шығып келе жатқан күн нұрына малынып тұрған еді. Жазығы мен қыраты отқа оранғандай алаулайды.

– О, қандай алып алау-от! – дейді сары шымшық. – Босқа тоңғанша жылынып алайын...

Сөйтеді де ол қанатын жиып, құлдырап барып құлай кетеді. Бірақ от дегені қар болып шығады.

Қардың не екенін білмейтін сары шымшық: «Енді өлетін шығарман...» – деп зәресі ұшады.

Басы салбырап отырған кезде кенет бір шок бұтанын арасындағы қып-қызыл жидені көзі шалады. Күнге жылынып, шағылысып жылт-жылт етеді. Оның жанындағы ағаштын түбірінің жарықшағының арасында құрттың қауашағы көрінеді...

Сары шымшық шоқып көреді, одан соң тағы бір шоқиды. Жүрегінің қағысы қалпына келіп, денесі жылына бастайды.

Сөйтіп, ол күн өткен сайын орманға бойлап ене береді, тамақ одан сайын көбірек табыла түседі. Байқаса, осында, Алтайда тұрған жақсы екен.

Сары шымшық өзінің «оралам, оралам» деп әндеткенін ұмытып кетеді.

Мұнда неге келгенін, өзін бұл бай өлкеге кімнің жібергенін де ұмытады. Тіпті қайда туғанын да есінен шығарады.

Күндердің күнінде ағаш басы жел екпінімен тербеліп, аспанда ұшқан құстар қаптап кетеді. Бұл келген құстар жасағы еді.

Ең алдында айбынды бүркіт.

Сары шымшықтың неге келгені сонда ғана ойына түсіп, зәресі кетеді. Ал бүркіт болса төбесіне қалықтап келіп:

– Қалай тұрып жатырсың, сары шымшық? – деп сұрайды.

Зәресі кеткен шымшықтың үні шықпай қалады. Шошандаған күйрығы да қозғалмайды.

– Бізге неге оралмадың? – деп төне түседі бүркіт. – Басқа құстарды неге шақырмадың мына бай өлкеге?

Сары шымшық басын көтере алмайды, не айтарын білмейді, ақталуға шама жоқ...

Орманда тыныштық орнайды, сол кезде көктемнің алғашқы тамшысының тырсылың сары шымшықтың құлағы салады. Сол-ақ екен, ол дүр сілкініп сайрап жөнеледі:

– Кел, көктем! Кел! Кел, көктем! Ұлы бүркіт, алдыңызға басымды иемін. Қараңызшы, бұл алқапта жеті қабат мұз жатыр, күн сайын жетпіс жеті бұлттан қар жауады. Қақаған қыспен жалғыз өзім арпалысым. Әлі көктемді шақырудамын: «Кел, көктем! Кел, көктем!». Міне, менің өтінішім бойынша жылы жел соғып, әппақ қар ери бастады. Сіздердің арттарыңыздан баруға мұршам болмай қалды, көктем әнін үзуге болмайды: «Кел, көктем! Кел, көктем! Кел!» Қараңызшы, ұлы бүркіт, қараңыз! Кел, көктем! – деп сылдыр қаға әндетеді сары шымшық.

Бұл әнді естіген жерде қар еріп, жылғалар мен өзендер оянып, ағаштар бүршік ата бастайды.

– Жарайды, – деп күледі бүркіт, – бұл жолы кешірейін, жеңілтегім. Сенің сөзіңнің шындығы келер жылы белгілі болады.

Міне, содан бері өзінің өтірігі шығып қалмас үшін сары шымшық орманда бәрінен бұрын көктем әнін бастайды, ал одан соң басқа құстар әндетеді екен.

ҚЫЗЫЛ ТҮЛКІ МЕН ШАҚЫЛДАҚ ТЫШҚАН

Мәлдір жылғаның жағасындағы маңайын ұсақ тастар қаптаған екі қойтастың арасындағы қуыста кішкентай шақылдақ тышқан өмір сүреді.

Көрші тышқандармен бірге ол да тісімен шөп қиып, тасқа жайып кептіріп, қысқы азығын қамдап алатын.

Шақылдақтардың тұрағынан сәл жоғары таудың қызыл түлкісі өмір сүреді.

Бір жауын-шашынды күні түлкі жортуылға шығады. Тышқанның кішкентай баласы түлкінің еппен басқан дыбысын естіп, иісін сезіп қояды да, басын шайқап:

– Шыйқ! Шыйқ! Түлкі келе жатыр! – деп жан даусымен айқай салады.

Шақылдақтар шыр көбелек айналып, індеріне кіреді де кетеді. Ұсақ тастарға үйілген шөптер ғана қалады.

Түлкі үйілген шөптерді иіскеп-иіскеп:

– Әлі бір түлкі шөп жеп көрген жоқ, мен қалайша бірінші болар екем? – деп жылап жібере жаздайды.

Үйілген шөптен бір уыс алып шайнай бастайды. Тек тілін тырнап, көмейін жыбырлатқаны болмаса жұта алар емес.

«Барлығы осы шикылдақтың, осы бақырауықтың кесірі, – деп ашуланады түлкі. – Тоқтай тұр, бөлем! Бүкіл тұқымынды жермін».

Екі қойтастың арасындағы қуысқа келіп, майда дауыспен шырылдай сөйлейді:

– Иәу-у, бұл жерде қандай шаруақор жан тұрады, шөпті қалай тегіс қырқады, қалай жақсы кептірген, қалай әдемілеп үйген! Бүкіл ұсақ тастар арасынан мұндай шөмеле таппассың. Тіпті адамдардың өзі осыдан үйрену керек. Мұндай ақылды жанды бір көрудің өзі үлкен бақыт қой!

Мынадай мактауды естіген тышқан тыныш жата алмай екі бүйіріне кезек аунайды, тіпті күрсініп те қояды.

Түлкі болса бұрынғыдан да жәдігөйлене шәуілдейді:

– Қалайша мен мынадай тындырымды пысық жанды ешқашан көрмей кетем? Онымен әңгіме-дүкен құрудың өзі мен үшін зор ғанибет қой...

Тышқан шыдамай іннен тұмсығын шығарады.

– И-ә-у! – деп жымиды түлкі. – Түрі қандай жақсы! Енді арқасын көрсем ғой. Арқасынан қарағанда тіпті әдемі дейді ғой.

Тышқан інге басын сұғып, арқасын сыртқа шығарады.

Сол кезде түлкі оны шап беріп ұстап алады. Тышқанның айқайлауға да мүршасы келмей қалады.

Түлкі өзінің балаларын шақылдақпен тамақтандырмақ болып тауға қарай жортып келеді. Шақылдақты мықтап тістеп алған.

Бейшара тышқан:

– Өй, менің әкем мен шешем байғұс сорлап қалды... – деп зар жылайды.

Қатты жылаған дауысты естіген сауысқан ақпен көмкерген қара тонын жайып жіберіп, түлкінің соңынан ұшып келе жатып:

– Сен, сен, өзің ғой, түлкінің аузына барып түскен. Енді не-не-несіне жылайсың? – деп шықылықтайды.

– Жыламағанда, көз жасымды төкпегенде қайтейін? Әкем мен шешем ылғи да: «Балам, бізді тастап кетпе. Қайда барсаң да бізді ала кет», – деп жалынатын. Енді міне, көріп тұрсың ғой, сауысқан, әкем мен шешемді үйде қалдырып, тауға өзім кетіп барамын. Менің мұнымды олар ешқашан кешпейді. Олар маған өмір бойы ренжіп өтетін болды.

Түлкі тоқтай қалып, шақылдақты аузына тістеген күйі сақауланып:

– Мен сенін әке-шешенді де ала кетейін. О-олар қайда? – деп мінгірледі.

– Жап-жақын, ана тастардың арасында.

– Тезірек шақыр, – дегенде түлкінің аузы ашылып кетеді.

Соны күтіп тұрған шақылдақ шыр айналып:

– Шыйқ! Шыйқ! – деп тастардың арасына кіріп кетеді.

Санын бір соққан түлкі шақылдақтың тек құйрығынан тістеп үлгереді. Қатты тістеп алып, жібермейді.

Дегенмен, шақылдақ та қуысқа мықтап кірген екен, тырмысып, шығар емес.

Түлкі оның құйрығынан олай тартып, бұлай тартып, шығара алмайды. Бар күшімен жұлқып қалып еді, шалқасынан түседі. Шүйдесі тасқа соғылып, орнынан зорға тұрады. Қараса аузында тек шақылдақтың құйрығы ғана қалыпты.

Содан бері түлкінің тұмсығы ұзын болып, ал шақылдақ құйрықсыз қалыпты.

БАҚА МЕН ҚҰМЫРСҚАЛАР

Ертеде бір бақа болыпты. Ол оймақтай көлдің жағасында өмір сүріпті. Бір күні секеңдеп серуенге шыққан бақа орман ішінде қарғып-секіріп жүріп, жолдан адасып қалыпты.

Олай секіреді, былай секіреді, ақыры құмырсқа салған жолға тап болады. Сол-ақ екен ондаған құмырсқа арқасына, жүз шақтысы қарнына жармаса түсіпті.

– Бақ-бақ, бұларын ұят емес пе? Өзім адасып келе жатқанда жәбірлейсіндер, қарным ашып келе жатқанда шығасындар, – деп бақылдап жылай бастайды бақа.

Құмырсқалар ұялып қалыпты. Жабысқан жерлерінен түсіп, бақаға бас иеді:

– Кешіріңіз, төтей! Қонақ болыңыз, үйге жүріп дәм татыңыз.

Бақа құмырсқалардың үйіне келіп, төрге жайғасады. Ішіп-жейді, әңгіме шертеді, ән салады. Не айтқанын өзі де білмейді. Балды көп жегені сондай – отырған жерінде ұйқтап қалыпты.

Ертеңіне оянса, күн тас төбеге келіпті. Құмырсқаның барлығы баяғыда жұмысқа кетіпті де, тек біреуі кешеден қалған ыдыс-аяқты жинап жүр екен.

– Жарқыным, – деп өтінеді одан бақа, – мына ағашқа шығып, айналаны байқашы, менің көлшігім мен үйшігім көрінер ме екен, қай жақта екен олар.

Құмырсқа ағашқа шығып, жан-жақты байқайды да:

– Сіздің көліңіз сонау батыста жалтырап жатыр. Егер қаласаныз, мен сізді ең қысқа жолмен ертіп апарайын, – дейді.

– Ой, сен қандай қайырымдысың! – деп қуанып кетеді бақа. – Жүр, жүрейік тезірек. Үйге барған соң мен сені жақсылап тойдырамын.

– Мен жол көрсетуге ғана барамын, – дейді оған құмырсқа, – бірақ дәмге қарамаймын. Біз құмырсқалар, жеке-жеке жұмыс істеп, жеке-жеке дем алу дегенді білмейміз.

– Жарайды, жарайды, онда барлығың маған қонаққа келіндер. Тек кеш түспей үйге жетсек болғаны.

Құмырсқа ағаштан түседі де көлшікке қарай жүгіре жөнеледі. Оның соңынан секең-секең ыршып, бақа еріп келеді. Бақаның артынан сол илеудегі, көрші және басқа илеудегі құмырсқалар бүкіл ормандағы құмырсқалар түп-түгел қонаққа ағылады.

Міне, көлшікке де келеді. Бақа артына қараса, жердің беті кара құрым. Құмырсқаның көптігі сондай – ине шаншым жер жоқ.

Бақаның көзі шарасынан шығады: «Шақырған өзім, енді не істеймін?..»

– Құрметтеріңізге ризамын. Бұдан артық қуаныш бола ма! Осы жағалауда күте тұрыңыздар, мен ас әзірлейін... – дейді де суға сүнгіп кетеді.

Құмырсқалар күн күтеді, түн күтеді, бақа жоқ. Бір күн өтеді, екі күн өтеді, бақа көрінбейді.

Жетінші күн болғанда құмырсқаның басшысы:

– Жарайды, бақаның асын ішеміз деп аштан өлерміз, – деп ашуланады да, аш белін белбеумен қатты таңып алып, үйіне қарай жолға шығады.

Басқа құмырсқалар да белдерін қыса буып алып, өздерінің илеулеріне қарай беттейді.

Содан бері құмырсқаның белі жінішке болып қалған деседі.

Ал, бақаның көзі шарасынан шығып, тостағандай болып қалыпты.

АЮДЫҢ СЫЙЛЫҒЫ

Коңыр аю қыс бойы өзінің үңгірінде ұйқтап шығады. Сары шымшық көктем әнін салғанда оянады да, қараңғы үңгірден шығып, күнге қарай алмай табанымен көзін көлегейлейді. Пысқырынып-түшкірініп болған соң өзінің үсті-басына қарайды.

– Мәс-саған, қалай жүдегенмін. Қыс бойы нәр татқам жоқ...

Оның сүйікті асы – балқарағайдың жаңғағы екен. Оның сүйікті балқарағайы үңгірдің аузында тұр, жуан-

дығы алты құшақ. Бұтағы жиі, қылқаны мамықтай, жаңбырда астына тамшы тамбайды.

Артқы екі аяғымен тұрған аю алдыңғы екі аяғымен балқарағайдың бұтағынан ұстайды. Бірақ бір де бір жаңғақ көзіне түспеген соң, алдыңғы аяқтарын еріксіз төмен түсіреді.

– Еһ, шіркін, – деп күйінеді аю, – маған не болған? Белім сырқырайды, аяқтарым ерікке көнбейді... Қартайдым мен, күш қайтты... Енді қайтып күн көремін?

Сөйтеді де ну орманды аралап жүріп кетеді. Асау өзеннен өтеді, тастан тасқа ырғиды, қар суын кешеді, қаншама аңның ізін иіскейді, бірақ олардың ешбірі қолына түспейді: өйткені ұстауға шамасы жоқ еді...

Бір кезде қараса орманның шетіне шығыпты. Ешқандай тамақ таппаған ол қайда барарын білмей тұрып қалады. Кенет құлағына:

– Бырқ, бырқ... Шик, шик! – деген дауыс келеді. Бұл аюдан қорыққанынан айқайлап жіберген аламан екен.

Алға баса берген аю табанын көтерген беті тұрып қалады: «Токта-токта, аламанды қалай есімнен шығарып алғанмын. Аламанның шаруақор екенінде дау жоқ. Ол кемінде үш жылға жетерлік жаңғақ жинап қойған шығар, – токта, тоқта, – дейді өзіне-өзі қоңыр аю. – Тек аламанның інін табу керек. Оның қоймасы көктемде де ортаймауға тиіс».

Тіміскілеп, жерде иіскелей бастайды. Ақырында аламанның тұрағын табады. Бірақ мынадай тар інге анадай үлкен табанды қалай сұғуға болады?

Көрі аю тоң жерді тырнағымен қалай тырнамақ, онымен қоса темірдей қатты тамырлар тарамданып жатыр, Тырнағымен тартса ше? Жоқ, тартылмайды. Тісімен қажаса ше? Жоқ, қажалмайды. Бір кезде аю ағашты бар күшімен қатты итереді – ол құлап түседі, тамырлары сорайып шығып қалады.

Мұндай тасұр-тұсырды естіген кішкентай аламанның есі шығып кетеді. Жүрегі атқып шығардай, аузына тығылады. Алдыңғы аяқтарымен аузын жауып алған аламанның екі көзінен жасы моншақтайды: «Аюды көре сала

несіне айқайлап жібердім екен? Неге менің тағы да айқайлағым келіп тұр? Қой, аузымды жабайын!»

Сөйтеді де аламан тез-тез іннің түбін қаза түсіп, тығылады да, дем алмастан жата қалады.

Ал аю болса өзінің жалпақ табанын аламанның қоймасына сұғып жіберіп, бір уыс жанғақ алып шығады да, шайнай бастайды.

– Е, бәсе! Айттым ғой, аламан қайырымды деп. – Тіпті аюдың көзіне жас келеді. Өлуге әлі ерте. Жарық дүниеде біраз жүре тұрады екем...

Табанын қоймаға тағы да сұғып жібереді – жанғақ аузы-мұрнынан шығады екен.

Тойып алады да, қарнын сипайды:

«Қарныма ас барды, жүнім жылтырай бастады, күшім тасып барады. Тағы да ептеп жеп алсам, әбден әлденетін түрім бар».

Сөйтіп ол әбден тойгандықтан орнынан тұра алмай да қалады.

– Үф, үф!.. Әбден тойғаным-ай! Тіпті кеңірдегімнен келді ғой. Енді өзегім де талмайды, бауырым да ауырмайды, басым да айналмайды.

Отырған қоңыр аюға мынадай ой келеді:

«Артын ойлап жүретін аламанға алғыс айтуым керек қой. Ескерткішке оған бірдеңе берсем де артық болмас еді. Бірақ көріліктен қаусап отырған менің қолымда не қалды?»

– Жарайды, кайтейін енді... Ен болмаса рақмет айттайын, – деп түйеді қоңыр аю желкесін қасып қойып.

– Ей, ағайын, рақмет саған! Қайдасын өзін? Рақмет! Бірақ аламан жауап қатпайды.

– Ей, туысқан, саған айтам. Үндемейсің, ә?!

Аламан болса аузын онан сайын баса түседі. Аю да кетпейді:

«Қой, мұным болмас. Барлық жиған-тергенін жеп алып, иесіне ең болмаса мықты денсаулық тілемей кетсем, бұл орманда қайтып өмір сүрем. Ұят қой».

Ептеп інге сығалап қараса, аламанның құйрығы көрінеді.

«Е, иесі үйінде екен ғой!» деп қуанып кетеді аю.

– Төңір жарылқасын, құрметтім. Көп рақмет сізге. Қамбаңыз ешқашан ортаймасын, өзегіңіз талып, ішегіңіз ешқашан шұрқырамасын. Құшағыма алып, кеудеме қысуға рұқсат етіңіз.

Аламан аюша сөйлеп үйренбеген еді. Сондықтан оның не айтқанын түсінбеді. Өзіне төніп келе жатқан, тырнағы сойдиган қара табанды көргенде аламан тілінде шиқылдап, інінен атып шықпақ болады. Бірақ оны іліп алған аю кеудесіне қысқан беті сөзін жалғастыра түседі:

– Рахмет, ағайын, өзегім талғанда ас бердің, шаршағанда дем бердің. Әрқашан мықты болыңыз, шаршамаңыз. Самырсыныңыздың жаңғағы көп болсын. Сіздің балаларыңыз, немерелеріңіз, тіпті шөберелеріңіз аштық дегеннің не екенін білмесін...

«Ой, қандай қорқынышты дауыс, – деп дір-дір етеді аламан, – ырылы қандай ызбарлы...»

Қашып құтылғысы келгенімен қоңыр аю оны өзінің қуатты табанымен қыса түседі, тырнағы аламанға батып барады. Оны сезетін анау жоқ, бір сәтке тынбай аламан-ды мақтап, өлендетеді:

– Мың алғысымды білдіріп бүкіл аспан астына бар даусыммен жар саламын. Ең болмаса маған көзіңнің қиығымен қарашы...

Аламан болса көзін одан сайын жұма түседі.

– Е-е, бауырым, – деп басын шайқайды аю. – Қай орманда өскенсің, қай ағаштың түбінде тәрбиеленгенсің? Саған рақмет айтып отырса, сен дыбысыңды да шығармайсың, көзіңді де көтермейсің. Ең болмаса езу тартып, жымишы!

Осыны айтып болған соң, жауап күтіп, еңкейеді. Ал, аламан болса:

«Ырылдап бітті, енді мені жейтін шығар» деп ойлайды.

Сөйтеді де ол барлық күшін жинап алып, ытқи жөнеледі.

Сол кезде аюдың бес тырнағы аламанның арқасын сызып кетіпті. Содан бері аламан қара жолақты әдемі тон киетін болыпты. Ол аюдың тартқан сыйы екен деседі.

ҚОРҚЫНЫШТЫ ҚОНАҚ

Баяғыда бір борсық болыпты. Ол күндіз ұқтап, түнде жортуылға шығады екен. Сөйтіп, ол бір күні түнде жортуылға шығыпты. Бірақ қарнын тойғызып үлгергенше аспанның бір шеті ағара бастапты. Күн шыққанша өзінің үңгіріне жетуге асығады. Адамның көзіне түспей, иттерден жасырынып, көлеңкелі, қараңғы жерлермен жүріп отырып, өзінің тұрағына келген кезде:

– Қырр... Бырр... – деген түсініксіз бір дыбыс шығады.

«Бұл не?»

Борсықтың ұйқысы ашылып, жүні үрпиіп, жүрегінің қағысы қабырғасын қаусата жаздайды.

– Қыррр... Бырру... Қырр...

«Тезірек орманға барып, өзім сияқты тырнақты аңдарды шақырайын, барлығы үшін өлімге бас тігер жайым жоқ».

– Ей, менің үңгірімде қорқынышты бір қонақ отыр! Көмектесе көріндер, – деп борсық аңдарды көмекке шақырады.

Жүгіріп жеткен аңдар құлағын жерге төседі – шын мәнінде шыққан шуылдың әсерінен жер дірілдейді.

– Қырр... Быррр...

Кіріп-шығатын барлық сегіз тесік түгел күніреніп тұр.

Аңдардың аяқтарынан әл кете бастайды.

– Кәне, борсық, бұл сенің үйін, бірінші өзін кір.

Борсық бұрылып, жан-жағына қараса – айнала тұрған тырнақты үлкен аңдардың барлығы:

– Бар, бар! – деп өзін итермелейді.

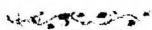
Ал, өздері қорыққандарынан құйрықтарын қысып алыпты.

«Не істеу керек? – деп ойлайды борсық. – Қайтсем екен?»

– Неғып тұрсын? – деп шінкілдейді түлкі.

Ақырын, ықылассыз жылжыған борсық інінің ең үлкен аузына таяйды.

– Қырр! – деген дауыс естіледі.

Кейін шегінген борсық ініне кіріп-шығатын басқа ауызға барады.

– Бырр!

Енді борсық ініне тағы бір жол қазуға кіріседі. Өз үйін өзі бұзу қандай қиын, амал қанша – бүкіл Алтайдың азуы таяқтай аңдары жиналып тұр.

– Тезірек, тезірек, – деп асықтырады олар.

Ақыры, қорқыныштан өлердей болған шақта жататын жеріне жетеді-ау.

– Қырр, бырр, фырр...

Бұл, жұмсақ төсекте шалжиып, қорылдап жатқан ақ қоян екен.

Аңдар болса күлгіден ішектері түйіліп, жерге аунай бастайды.

– Қоян! Борсық қояннан қорқыпты! Ха-ха-ха! Хо-хо-хо!

– Ұяттан кірерге тесік таппай қалған шығарсың, борсығым. Қоянға қарсы осыншама қол жинапты! Ха-ха-ха! Хо-хо-хо!

Басы салбыраған борсық: «Өз үйімдегі шуылды естісімен өзім неге байқамадым? Бүкіл Алтайға несіне жар салдым?» – деп мінгірлейді.

Ал, қоян болса қаперсіз қорылдап ұйқтап жатады.

Ашуы келген борсық оны бір теуіп:

– Шық, қане! Кім саған мұнда ұйқтауға рұқсат еткен? – деп ақырады.

Ұйқыдан оянған қоянның көзі шарасынан шығып кете жаздап барып, қылиланып кетіпті. Қасқыр да, түлкі де, борсық та, құну да, жабайы мысық та – барлық тырнақты аңдар осында болатын.

«Бітті, – деп ойлайды қоян, – енді болары болды». Сөйтіп, борсықтың маңдайына бір-ақ секірді. Маңдайынан бір ырғиды да, бұтаның арасына кіріп кетеді.

Ақ қоянның бауыры тиген борсықтың маңдайы аппақ болып қалады. Қоянның артқы аяқтары борсықтың екі бетіне ақ жолақ із қалдырады.

Аңдар бұрынғыдан да қатты күле бастайды.

– Ей, борсық, қандай өдемі болып кеткенсің? Ха-ха-ха!

– Суға барып, түрінді көр!

Ормандағы көлшікке бүкендеп жеткен борсық, судағы өзінің бейнесін көріп жылап жібереді:

«Аюға барып шағынайын».

– Алдыңызда басымды иіп ант етемін, аю ата! Маған қорған бола көріңіз. Бүгін түнде мен үйімде болмадым, қонақ та шақырғаным жоқ. Қатты шыққан қорылды естіп, қорқып қалдым... Қаншама аңдарды әуреке салдым, өз үйімді өзім бүлдірдім. Енді мынаны қараңыз – қоянның бауыры мен артқы аяқтары тиген жері ағарып қалды. Ал кінәлі қоянның өзі артына қарамастан зытып кетті. Бұл іске өзіңіз төрелік айтыңыз.

Аю борсыққа көз салады. Біраз жер алыстап барып, байыптап қайта қарайды да, барынша ырылдай жөнеледі: – Шағым айта келдің бе? Сенің басың бұрын жер сияқты қап-қара еді, енді мандайың мен бетіңнің ақтығына адамдар да қызығатын болады. Сенің орнында менің болмағаным, қоянның менің бетімді ағартып кетпегені қандай өкінішті. Міне, бұл аянышты! Иә, аянышты, қынжылатын жәй...

Өкіне күрсінген аю өзінің үңгіріне кіріп кетеді.

Борсық болса мандайындағы және бетіндегі ақ жолақпен өмір сүріп жатыр. Оның мұндай белгіге үйреніп кеткені сондай:

– Міне мен үшін қоян барлық өнерін салды. Қазір біз онымен мәңгілік айрылмас дос болып кеттік, – деп мақтанады деседі.

Ал, қоянның бұл туралы не айтатынын өлі күнге дейін ешкім естіген жоқ көрінеді.

БҮРКІТТІҢ ҚҰТАНДЫ ЖАЗАЛАУЫ

Бұл өте ертеде, құстардың қайсысының ұяны қайда салатынын өлі білмейтін кезінде болған оқиға. Әрбір көктем сайын ұрыс-керіс туындайтын. Тіпті саңырауқұрдың су үстінде, ал аққудың орманда ұя салған кездері болған екен.

Бір күні бүркіт ұлы жиын өткізіп, алдағы уақытта қай құстың қай жерге ұя салатынын көрсетпек болады. Барлық қанаттылар тез арада бүркіттің тұрағына жиналсын деп жарлық беріледі.

Жиын туралы ести сала бас құтан Қара шулан жайсаң қанатын қомдап, қалықтап ұша жөнеледі.

Қара шулан құтанмен бірге жеті сенімді қызметшісі, жеті шәукілдек те ұшып жөнеледі.

Жеті теңізден өтіп, жеті таудан асқанда кенет:

– Бақ-бақ! – деген дауыс естіледі.

Төмен қараса, батпақ екен, ондағы әрбір шалшық сайын түбірдің түбіндегі тостак көзді бақаның шұрылынан өгіз өкіргендей болып жатыр.

Қара шулан жайсаң шыдамай, батпаққа қонады. Оның сенімді қызметшілері де басшысының соңынан ереді. Сөйтіп, үлкен аңшылық басталып кетеді.

Тек бесінші тәулікте ғана бас құтанның есіне бүркіттің бұйрығы түсіп, көзінен жасы ытқып шығады.

– Біз жиыннан кешігіп қалдық...

Күйініштен көзінен жасы парлап ағып, күңіренген Қара шулан майға бөккен батпақтан зорға көтеріліп, бүркіттің тұрағына бет алады. Онымен қоса шенбірек ата тойынған шәукілдектер де керенау қалықтайды. Қанаттарын еріне қағып, барлығы бірге жиынға келеді де, жерге қонып, бүркіттің алдында бастарын барынша төмен иіседі.

– Нег-г-ге мұнша ұзақ ұштындар?! – деп қаһарлана зіркілдейді бүркіт.

– Уһ, уһ, – деп күрсінеді Қара шулан, – оның маңызды себебі болды. Бұйрықты кеш естідік, одан соң жолда қалың тұман болып... адастық...

– Мұның қалай, құрметті бас құтаным, өтірік айтуға ұялмайсың ба?

Ашуға булыққан Қыран бүркіт Қара шуланның төбесінен бүріп алып ұйпалағаны сондай – басшы жайсаңның басындағы қауырсыны тұлымшақтай желбіреп қалады.

– Сен енді басшы болмайсың, – деп ақырды оған бүркіт.

Басын таранып, тұлымшағын сипап көрген Қара шулан-ның қайғырғаны сондай, тұмсығы да ұзара түседі.

«Бұл маған өмір бойы таңба болды» деп өкіре жылайды ол.

Содан бері, осы күнге дейін Қара шулан тұлымшағы еске түссе, дауыс салып еңірейтін болыпты. Қара шулан-ның балапандары да жұмыртқаны жарып шығысымен қайғырып жылай бастайды.

Құтанның осы бір жалынышты айқайынан басқа әні де жоқ.

– Сен қамыс арасына ұя саласың, – дейді оған бүркіт, – басқа орындардың барлығы бос емес.

– Ал, бізге қай жерге ұя салуға бұйырасыз? – деп қалбаңдайды шәукілдектер.

– Сол, батпақтың маңына. Сендер өз жайсандарыңды асықтырмадыңдар, қайта сонымен бірге аңшылап жүрдіңдер, жазаны да бірге тартасыңдар.

Бұл ертеде болған еді. Дегенмен, сол ұлы жиыннан соң әрбір құс қайда ұшып барып, қайда ұя салатынын жақсы біледі.

ТОЙЫМСЫЗ САҢЫРАУҚҰР

Қайың алтын жапырағынан айрылып, қылқан жапырақты ағаштар алтын инелерін жоғалта бастаған.

Қатты жел ызалана соғып, суық жаңбыр шелектеп құяды. Жаз кетіп, күз келеді.

Құстардың жылы жаққа ұшатын мезгілі болады.

Жеті күн бойы алқапқа жиналысып, жеті күн бойы түгендеседі:

– Барлығы келді ме? Жиналды ма барлығы? Барлығы бар ма?

Тек саңырауқұрдың ғана үні естілмейді, саңырауқұр ғана көрінбейді.

Бүркіт өзінің имек тұмсығымен құрғақ бұтақты та-кылдатады, тағы бір тақылдатады да сұр көкекке:

– Саңырауқұрды шақыр, тезірек келсін, – деп бұйырады.

Көкек ну орманға ұшып жөнеледі.

Сөйтсе, саңырауқұр балқарағайдың бұтағына қонып алып, жаңғақ шағып отыр екен.

– Құрметті саңырауқұр, – деді сұр көкек, – барлық күс жылы жаққа кетуге жиналуда. Міне, жеті күн бойы тек сіздің бір өзіңізді күтудеміз.

– Ойпырм-ай, бекер әбігерге түскен екенсіздер! – деп сықырлаған үн шығарады саңырауқұр. – Жылы жаққа ұшуға әлі асықпаса да болады. Мұндағы орманда жаңғақ пен жеміс-жидек қаншама десеңші... Соның барлығын тышқандар мен ақ тиіндерге қалай тастап кетеміз?!

Көкек қайтып келеді:

– Саңырауқұр жаңғақ шағып жатыр, оңтүстікке ұшуға әлі асықпаса да болады дейді.

Енді бүркіт мұндайға ебі бар, алған істі орындамай қоймайтын қаратамақ шымшықты жібереді.

Қаратамақ шымшық келе сала:

– Тездет, саңырауқұр, тездет, – деп асықтырады.

– Тездеткішін мұның. Алыс жолға шығар алдында қарын тойдырып алған дұрыс.

Саңырауқұрды шақырып, қаратамақ шымшық құйрығын шошандатып, олай бір жүгіреді, былай бір жүгіреді, ақыры ұшып кетеді.

– Мәртебелі бүркіт, саңырауқұр ұзақ жолға шығар алдында күш жинап, тойынып алғысы келеді.

Ашу шақырған бүркіт құстарға дереу жылы жаққа ұшуға бұйрық береді.

Ал, тойымсыз саңырауқұр тағы жеті күн балқарағайдың жаңғағын іріктеумен болады, тек сегізінші күні ғана күрсініп алады да, тұмсығын қауырсынына сүртіп тазалайды:

– Үуһ, мұның барлығын шағып жеуге менің шамам келмес. Мұндай байлықты қиып кетудің өзі қиын, бірақ амал қанша...

Сөйтіп, қанатын әрең қағып, орман алқабына ұшып жетеді. «Бұл не?»

Құстар көрінбейді, дауыстары естілмейді.

Алтын алқап бос қалған, тіпті мәңгі жасыл боп тұратын балқарағай жалаңаштанып қалыпты. Мұнда құстар жеті күн, жеті түн саңырауқұрды күткен кезде қабығын шоқып тастаған. Балқарағайдың маңы құстар ойнағынан аппақ тозаң болып қалған.

Өкінішпен зар жылаған саңырауқұр тұмсығын сықырлатады:

– Менсіз, мына менсіз құстар жылы жаққа қалайша ұшып кеткен... Енді мен жалғыз өзім қалай қыстаймын?

Осылай ұзақ жылағандықтан оның қабағы қып-қызыл болып кетеді. Содан бері әлі күнге дейін саңырауқұрдың балалары, немерелері, шөберелері осы оқиғаны еске алып, қайғырып жылайды екен. Барлық саңырауқұрдың қабағы содан бері шетен жидегіндей қып-қызыл болып қалыпты.

АЮДЫҢ ТӨРЕЛІГІ

Қыстың бір күні аккіс жортуылға шығады. Қарға сүңгіп кіріп кетіп, қайта шығады, қос аяқтап тұрып, мойнын созып, тын тыңдайды, жан-жағына қарайды, иіскелейді...

Кенет оның үстіне тап бір тау құлағандай болады. Аккіс денесі шағын болғанымен батыл еді. Бұрылып, үстіндегі «тауды» тістеп, сіресіп қалады.

– А-а-а-а! – деген ащы айқай, ынырсып жылаған дауыс шығады да, аккістің үстінен қоян құлап түседі.

Қоянның артқы аяғының табаны сүйегіне дейін қыршылған, қара қаны ақ қарға тамшылайды.

Қоян зар еңірейді:

– О-о-о-о! Мен жапалактан қашып, өз өмірімді қорғап қалғым келген еді. Байқаусызда сенін үстіне келіп жығылдым, ал сен мені аямай қыршып алдың-н-н...

– Ой, қояным, кешіріңіз! Ренжи көрменіз маған, мен де байқамай...

– Ештене тыңдағым келмейді, а-а-а!.. Ешқашан да кешірмеймін! Аюға барып шағым айтамын!

Содан күн шықпастан ақкіске:

МЕНИҢ АУЫЛЫМДАҒЫ СОТҚА ҚАЗІР ЖЕТ!

Осы орманның басшысы кара-буырыл аю, – деген бұйрық келеді.

Ақкістің жұмыр жүрегі дүрсіл қағып, міскін мүсіні иіліп кетеді... Ақкістің барғысы келмей-ақ тұр, бірақ аюды тыңдамасқа шамасы жоқ.

Ол аюдың тұрағына бүкендеп, жаскана кіреді.

Аю болса құрметті орында қорқор тартып отыр, ал үй иесінің оң жағында – қоян. Ол балдакка сүйеніп алып, жаралы аяғын алға көсілте созып жіберген.

Жүн басқан қабағын көтерген аю қанталаған көздерін ақкіске қадап:

– Сенің тістеуге қалай батылын барды? – деп сұрайды.

Ақкіс тілі күрмеліп қалғандай, тек ернін ғана жыбырлатады. Жүрегі кеудесіне сыймай барады.

– Мен... мен... жортуылға шыққан едім, – дейді естілер-естілмес қана сыбырлап.

– Не ауладың?

– Тышқан аулағым келген, түнгі құстарды ұстағым келіп еді.

– Жарайды, тышқан мен құс – сенің тамағың дейік. Ал, қоянды неге тістейсің?

– Қоянның өзі мені бірінші болып жәбірлеген, менін үстіме құлап түсті.

Аю қоянға бұрылады да, жекіп қалады:

– Сен ақкістің арқасына неге секіресің?

Қалтыраған қоян көзінің жасын көл етіп:

– Басымды иіп ант етемін, мәртебелі аю, ақкістің арқасы қар сияқты аппақ... Мен оны сыртынан байқамай қалдым... Қателестім...

– Мен де қателестім, – деп қосарлана жөнеледі ақкіс те, қоян да қыста шымқай ақ, танымай қалдым!

Кәрі аю ұзақ уақыт үнсіз отырады. Оның алдында лапылдаған от жанып жатады, отта үш аяқты мосыға ілінген жеті қола құлақты алтын қазан тұр еді. Ол өзінің

осы сүйікті қазанын ешқашан тазалаған емес. Қазанның кірімен бірге барлық ырысым да кетіп қалады деп қорқатын. Сондықтан қазанды жүз қабат барқыттай қалың күйе басып кеткен.

Аю қазанға оң жақ табанын ептеп тигізгенде, табаны қап-қара болып шығады. Осы табанымен қоянның құлағының ұшын ақырын сипап өтеді, қоянның құлақтарының ұштары қарайып қалады.

– Енді сен, ақкіс әрқашан қоянды құлағынан танитын боласың.

Істің бұлай сәтті аяқталғанына қуанып кеткен ақкіс тұра жүгірмек болғанда, аю оны құйрығынан ұстап қалады. Міне, содан кейін ақкістің құйрығының ұшы да қарайып қалыпты.

– Енді сен, қоян, әрқашан ақкісті құйрығынан танитын боласың.

Содан бері қоян мен ақкіс бір-бірімен кездеспепті деседі.

ЖАРҚАНАТТЫҢ АЯҒЫ НЕГЕ СЕМІП ҚАЛҒАН

Казір жарқанат тек түнде ғана ұшады. Ал оның күндіз ұшқан кездері де болған.

Бір күні ол ұшып келе жатса, көк қаршыға қарсы кездеседі:

– Сонымен, – дейді ол, – құрметтім, мен сені үш жылдан бері іздеп жүрмін.

– Сізге не үшін қажет болдым екен?

– Барлық құстар өзінің бүркітке берешегін төледі, жалғыз сен ғана әлі қарыздарсың.

– Мен бе?! Сіз қарасаңызшы, мен құспын ба? – Шөпке қонады да, ыржиып күліп тісін көрсетіп, жүгіре жөнеледі.

«Шынында, – деп ойлайды қаршыға, – бұл аң екен».

Жарқанат шағын орманды төбешікке қарай жүгіріп келе жатса, кенет бір бұтаның түбінен түлкі шыға келеді.

– Аман-есенбісің, құрметтім? Мен сені іздегелі жетінші жыл болды.

– Сізге неге қажет болдым!

– Барлық аңдар өзінің аюға берешегін төледі, енді тек сенің ғана берешегің бар.

– Менің бе?! Сіз қарасаңызшы, мен аңмын ба?

Сөйтеді де ол канатын жайып, ұша жөнеледі.

Содан бері түлкімен кездесіп қалудан қорыққан жарқанат өмірі жүгірмейтін болады: қорқыныштан аяғы семіп қалады. Оның күндіз ұшуға да батылы жетпейді – қаршығадан сескенеді.

Сөйтіп, ол қазір қас қарайған кезде ғана шығады, аңдардан да қорқып қашады, құстарға да қосыла алмайды.

ТАУЫСТЫҢ ЗАЙЫБЫ

Бір күні құстар тауысты жайсаң етіп сайлайды. Тауыс өзінің сан құбылған түрлі-түсті құйрығын жайып жіберіп, алтынмен зерленген жасыл бөрікті басын кекірейте көтереді.

– Жайсаң, нағыз жайсаң! – деп шуласады құстар.

– Үйлендірейік, үйлендірейік, үйлендіру керек. Оны үйлендіру керек, үйлендіру! – деп шықылықтайды сауысқан.

Жайсаңға сұрғылт шілді алып келеді.

– Бұл өзінің балаларын тамаша тәрбиелейді, сенін балаларыңа да қайырымды ана бола біледі.

– Жоқ, оның керегі жоқ. Шіл нашар ұшады.

– Жарайды онда, сары шымшықты ал. Ол орманда ең бірінші көктем әнін салады.

– Жоқ, алмаймын. Оның бойы аласа.

Балқарағай торғайы да ұнамады – ол шұбар. Сарғалдақ та келмейді – оның даусы мұңлы, ал қаратамақ шымшық – құйрығын шошандата береді.

Тек сауысқан ғана тауыстың көңілінен шығады: оның үстінде ақ жолақ тоны бар – қарасаң көз тоймайды. Ол

күні бойы шықылықтайды, секіреді, – ешқашан зеріктірмейді.

Той өткен соң тауыс өзінің кеудесінен жасыл қауырсын жұлып алады да, сауысқанның арқасына және күйрығына тағады.

– Міне саған, сүйікті жарым, менен сыйлық.

Сауысқан қуанып кетеді:

– Ей, құстар-р-р! Қараңдар, жайсаңның әйелі қандай сұлу!

Ұшып келе жатып жаңа қауырсындарына мақтанады, қонса – жасыл қауырсындарын тұмсығымен тарақтап әуре болады.

От жағуға оның уақыты болмайды, тамақ пісіруге де мұршасы жоқ. Таң қылаң бере ұядан ұшып кетеді де, түн ортасына дейін жоғалады.

– Қайда ұшып барасын, сүйікті жарым? – деп сұрайды тауыс.

– Қайда ұшқым келсе, сонда ұшамын!

Түнге қарай оралады, тауыс тағы сұрайды:

– Қайда болдың, қымбатты сауысқаным?

– Көңілім қайда соқса, сонда болдым.

Тауыс қатты ашуланады. Таң қараңғысында сауысқан әлі ұйқтап жатқан кезде ол бұтактан түсіп бір шок бұтаның түбіне тығылады.

Таңертең, аспанның бір шеті ағара бастасымен, сауысқан ақ жолақты қара тонын кең ашып тастап, жасыл қауырсыны жалтырап ұясынан секіріп түседі.

Жасырынған тауыс оның соңынан еріп отырады. Ол адамдардың тұрағының жанына ұшып келгенде – өзінің әсем киінген әйелінің көң-қоқсыққа қонып алып, үйден шыққан ас қалдығын шоқып отырғанын көреді.

– Ұятың қайда! – деп айқайлайды тауыс. – Жайсаңның әйеліне қоқыс шоқу лайық па? Дереву үйге қайт.

Сауысқан бұрылмастан шоки береді.

Тауыс оның жанына ұшып келеді де, тұмсығымен басын соғып қалады:

– Бұдан былай сен менің әйелім емессің.

Содан бері сауысқан көң-қоқысты ақтарғанда, жан-жағына алақтап қарап қойып:

– Бір шоқып, бес қарандар, өйтпесе тауыс келеді де бастарыңнан соғып кетеді, – деп балаларына ақыл береді екен.

Бұл ақылды сауысқанның балалары мықтап есте сақтайды. Бір шоқып жан-жағына қарайды, екі шоқып маңайға тағы қарайды, – олар тауыстан сақтанады, дегенмен, тауыс сыйлаған қауырсындарын олар тастамайды.

– Бұл тауыстан қалған ескерткіш. Біз сауысқандар қалай дегенмен де, тауыстың өзімен туысқанбыз ғой. Біз қарапайым құс емеспіз, ақсүйектер тұқымынанбыз! – деп мақтанады екен.

ЖЫЛҚЫ, СИЫР ЖӘНЕ АҚ БҰЛАН

Арте, ерте, ертеде Алтайда алтын-торы жылқы және сап-сары сиыр өмір сүріпті. Жылқы әрқашан әдепті, мейірімді болыпты, өзінің атын естігенде нәзік кісінеп жауап береді екен. Ал сиыр болса ашушан, тіпті сипаса да дөрекі мәңірейді екен.

Бір күні тау етегіндегі көгалды шөпке жайылып жүрген жылқы мен сиыр бірте-бірте өрлей беріп, өздерінің күнделікті жайылымынан, салқын сулы өзенінен алыстап кетіпті. Күн бұрынғыдан да жадырап, қыздыра түседі.

– М-ө-ө, – деп мәңірейді сиыр мойнын созып, – мен шө-ө-өлдедім, Мө-ө-ө...

– Жүр, жоғарыда тау басындағы бастау-бұлақтың иесі Ақ бұланға барайық, – дейді жылқы. – Ақ бұлан бізге жоғарыда етекте тұратындардың суын лайламай, шөл қандыратын жерді көрсетеді.

Сиыр мұны ести сала шыдамсыздана мәңіреп, өзінің аша тұяғымен топырақ шашып, тауға қарай ұмтылады. Жылқы не соңынан ерерін білмеді, не озып кетуге батылы жетпейді.

Мұның келе жатқанын көрген сиыр одан сайын асығып-аптығып өрлей береді. Сусыма тастардан тайып жы-

ғылармын деп сақтанған жылқы бұрылады да, алыс та болса айналма жолмен кетеді.

Ақ бұлан көгілдір таудың ұшар басында тұр екен. Оның алып мүйізінде алпыс тармақ бар. Алтын жүні күндей жарқырайды, күміс жүні ай сияқты сәуле шашады.

Ендіккен сиыр қан басқан қызыл көзін бұланға қадайды:

– Ей, сен! Тым биікке шығып алған екенсің, көзделген оқ дәл жүрегіңе қадалғыр! Басыңды көкке кекжите қалған екенсің, мүйізің арқана қадалғыр! Егер сен ел айттып жүрген бастау-бұлақтардың қорғаушы бұланы болсаң, ішетін су бер!

– Егер сен әлгі басынан балтаның шүйдесімен соққандай қайқы маңдай сиыр болсаң, әне қара, су дәл жаныңда.

Көзінің қиығын салған сиыр көлшікті көреді. Көлшіктің бір жағасынан екінші жағасына бір отар қой кешіп өтеді. Қойлар суды лайлап құмалағымен былғайды.

Судың тұнуын күтпеген сиыр төрт аяқтап кіріп алып, бас қояды да, көлшіктің жартысын бір-ақ жұтады. Жағаға шығып, қайырылып қарамай, рақмет айтпастан, найқалып-шайқалып, өзінің жайылымына қарай бет алады.

Енді бұлан жылқыны көреді.

Алтын торы жас бұтақтарды айналып өтіп, жайқалған шөпті таптамай, көк гүлдерді сындырмай жүйткіп келе жатыр екен.

Биіктегі Ақ бұланның жанына таяп келіп, жалын жерге тигізе иілген жылқы былай дейді:

– Сіз тау басында тұрғанда қандай әдемісіз, мойныңызды созып, бұлақ-бастауларды қорғайсыз.

– Мейірімді жылқы, маған қандай тілегіңіз бар?

– О, Ұлы бұлан! Мен өзімнің жайылымымнан, салқын сулы өзенімнен алыстап кеттім. Менің қалай шөлдегенімді айтып жеткізу қиын. Маған бір жұтым суды қай жерден ішуге рұқсат етер екенсіз?

– Ер сонымнан.

Олар ай туатын жаққа барады. Жылқы ақ күмістей

құбылған судан бір жұтады. Олар күн шығатын жаққа барады да, жылқы таза алтындай мөлдір судан бір жұтады.

Содан бері сиырлар лай судан іше береді, жуындыдан да жеркенбейтін болыпты деседі халық.

Ал, мейірімді жылқылар тек мөлдір, таза сумен ғана шөл басады екен.

МАРАЛДЫҢ ӨКПЕСІ

 ызыл түлкі жасыл алқаптан қара орманға жүгіріп келеді. Ол мұнда өзіне ін қазбастан-ақ орман жаңалығын естіп үлгереді: аю қартайып қалған екен.

Түлкі бүкіл орманға жар салады:

– Әй, әй, бұдан артық қайғы-қасірет болар ма! Біздің басшымыз қоңыр аю, өлім алдында. Оның алтындай қамқасының өңі кетті, өткір тістері мұқалды, аяқтарының қауқары қайтты. Тездетіндер, тезірек жиналындар, біздің орманда бөрінен ақылды, бөрінен әдемі кім, кімді мақтап ән саламыз, кімді аюдың орнына отырғызамыз соны ойластырайық.

Тоғыз өзеннің тоғысында, тоғыз таудың етегінде, биік сарқырамаға төніп, бұтағы төгілген балқарағай тұр екен. Сол балқарағайдың түбіне барлық аңдар жиналады. Бір-біріне тондарын көрсетіседі, ақылымен, күшімен, көркімен мақтанысады.

Қарт аю да осында келеді:

– Неге шулайсындар? Неге келісе алмай жатырсындар?

Аңдар тыныштана қалады. Түлкі болса сүйір тұмсығын көтереді де:

– Ау, құрметті аю, қартаймайтын, қайратты болыңыз, жүз жасаңыз! Біз мұнда қанша егесіп-керіскенімізбен істі сізсіз шеше алар емеспіз. Сіздің орныңызға кім лайықты деп ойлайсыз, кім бөрінен көрікті?

– Әркім өзінше көрікті ғой, – деп күңкілдейді қария.

– Уа, даналардың данасы, бөрібір біз сіздің

лебiзiңiздi естiгiмiз келедi. Кiмдi нұсқасаңыз, соны мақтап ән саламыз, құрметтi орынға отырғызамыз.

Өзi болса қызыл құйрығын жайып тастап, алтын жүнiн жылтырата жалап, ақ төсiн сипап қояды.

Осы кезде аңдар қиырда жүгiрiп бара жатқан маралды көредi. Оның тұяғы тау шаңын таптап, тармақ-тармақ мүйiзi көк аспанды сызып барады.

Түлкi аузын жауып үлгергенше, марал да жетiп келедi. Қанша қатты жүгiрсе де оның майда жүнi тершiмеген, нәзiк қабырғалары көтерiлiп-басылмайды, тарамыс тамырларында қан ойнамайды. Жүрегi орнықты, бiрқалыпты соғады, үлкен көздерi танадай жарқырайды. Қызғылт тiлмен қоңыр ернiн жалап қояды, маржандай ақ тiстерiн көрсетiп күледi.

Орнынан баяу көтерiлген қарт аю алдыңғы аяғын маралға қарай созады:

– Мiне, бөрінен де көрікті!

Қызғаныштан түлкi өз құйрығын өзi қауып қап:

– Жақсы жүрiп жатырмысыз, қайырымды марал? Сiздiң түп-түзу аяқтарыңыздың әлсiрегенi көрiнiп тұр. Түкке тұрғысыз ақтиiндер сiзден озып кеттi, талтақ құнудың да келгенiне көп болды, тiптi шабан борсықтың өзi сiзден бұрын жетiп үлгердi, – деп шiңкiлдейдi.

Марал тармақ-тармақ мүйiздi басын көтередi, төсiндегi ұлпа жүнi тербелiп, сыбызғыдай үнi қоңыраудай сынғырлайды:

– Құрметтi түлкi! Ақтиiндер осы балқарағайдың басында тұрады, құну жанындағы ағашта ұйқтайды, ал борсықтың iнi анау, төменгi алқапта. Мен болсам тоғыз даланы басып, тоғыз өзендi жүзiп өттiм, тоғыз таудан астым...

Марал басын төмен салады – оның құлақтары гүлдiң жапырақшалары сияқты. Жұқа мүк басқан мүйiзi май айының балын құйғандай мөлдірейдi.

– Сен не үшiн, түлкiм, әуреге түсiп тұрсың? – деп ашу шақырды аю. – Сенiң өзiңнiң басшы болғың келетiн шығар?

Түлкiнi кейiн серпiп тастайды да, ол маралға қарап былай дейдi:

– Өтінем сізден, қайырымды марал, құрметті орынға жайғасыңыз.

Түлкі тағы да жетіп келеді:

– О-ха-ха! Қоңыр маралды басшы сайламақ, оны мадақтап ән саламыз. Ха-ха-ха! Қазір ол әдемі-ақ, ал оған қыста қарандаршы – басында мүйізі болмайды, мойны қылдырықтай, жүні ұйпаланып, өзі соққан желден теңселіп тұрады.

Марал не деп жауап берерін білмейді. Аңдар да үндемейді. Әрбір көктемде маралға жаңа мүйіз шығатыны, жыл сайын мүйізіне жаңа тармақ қосылатыны, жылдан-жылға мүйізі тармақты бола түсетіні, жасы үлкейген сайын маралдың әдемілене түсетіні аюдың да есіне келмейді.

Орынсыз ащы жәбірден маралдың көзінен ыстық жас ытқып, бет сүйегіне дейін күйдіріп жібереді, тіпті сүйегін де майыстырып кетеді.

Қараңызшы, қазір де оның көзінің алдында терен шұңқыр бар. Бірақ бұдан оның көзі бұрынғыдан да әдемі бола түсіпті. Маралдың әдемілігін аңдар ғана емес, тіпті адамдар да мадақтап ән салады екен.

ЫРЫСТЫ

Үшкір шыңды биік таудың күнгей бетіндегі сүт көлінің жағасында бір бала өмір сүрген екен. Оның бойы лақтай ғана болыпты. Екі ақ тиіннің терісінен құлақшын тігіпті. Аяғына марал терісінен етік киеді. Баланың беті толған айдай дөп-дөңгелек болыпты және ол ешқашан жыламайды екен.

Бала құстар мен аңдар тілін жақсы түсінеді, бал арасы мен шегірткенің де үнін мұқият тыңдайды. Қу шөптің сабағын үріп қалса – сабақ ән салып қоя береді, өрмекшінің торына қолын тигізсе – ол қоңыраулата жөнеледі.

Бір күні өзінің ақ бозына мінген Ақ-қаан сүт көлін

жағалап келе жатады. Ол нәзік қоңыраулы үнді естіп қалады.

– Бұл не болды екен?

Ер-тоқымның үстінен еңкейіп, өрмелі қамшының сабымен шөптің арасын ашса, дөнгелек бет баланы көреді. Ол тізерлеп алып, балдырған гүлдің сабағын үрлеп отыр екен. Сабақ болса, оған жауап ретінде көктемдегі маралдың үніндей күміс қоңыраулы үн шығарады.

– Атың кім сенің, балақан?

– Менің атым – Ырысты.

– Сенің ата-анаң кім? Сені кім тамақтандырады, суынды кім береді?

– Менің әкем – тау, шешем – көл. Тау мені тамақтандырады, көл – шөлімді басады.

– Менің ұлым болсаң қайтеді, Ырысжан! Мен саған жылы тон тігіп беремін, дәмді аспен тамақтандырамын, жүйрік ат мінгіземін. Мінгес артыма, менің ақшанқан шатырыма барамыз.

Ырысты ақ боз аттың артына қарғып мінеді де, Ақ-қаанның белінен қос қолдап құшақтап алады, ат ақ шаңқан шатырға қарай бет түзейді.

Ақ-қаанның балалары, ұлы – Көз-кішінек пен қызы – Қарашаш ат тұяғының дүбірін естіп, әкесін бірінші қарсы алуға, бірінші болып әкелген олжасын алуға ақ шаңқан шатырдан жүгіріп шығады.

Ақ-қаан аттан түскенде, балалары оған басын иіп былай дейді.

– Құрметті әке, біз сізге олжалы аңшылық тіледік, үш аспанның ар жағындағы Құрбыстан мол олжа сұрадық, жеті аспанның ар жағындағы Үлкенге тағзым еттік. Бізге қандай сый әкелгеніңізді сұрауға батылымыз жетпей тұр.

Ақ-қаан Ырыстыны жағасынан ұстап, аттың үстінен алып, жерге қояды.

– Міне, менің олжам. Мына кішкентай құл сыбызғыда тамаша ойнайды.

Бірақ Ырыстының сыбызғы ойнағысы келмейді. Ол катты ренжігендіктен ештеңе айта алмайды.

– Сыбызғы ойнағың келмейді ғой? – деп ашу шақы-

рады Ақ-қаан. – Онда менің ақ табынымды бағатын боласың.

Жаз бойы Ырысты табынды жайылымнан жайылымға айдап, малды тұнық суға суарып, шүйгін шөпке бағды. Күзгі қар мен жаңбыр да оған аяушылық білдірген жоқ. Азынап жел соқты. Қысқа қарай етіктері қайқайып, көйлегі иығына жабысып қалды. Көзі жылауды үйреніп, көмейінен жалынышты әндер шығатын болды. Бірақ оның көз жасын ешкім сұртпеді, оның жылағанын ешкім естімеді. Бір күні Ырысты сүрініп кетіп, құлап қалады. Өбден шаршағандықтан тұруға да шамасы жоқ еді. Сөйтіп жатып қалай ұйқтап кеткенін байқамай қалады. Түсінде оның жанына бет-аузы шіріген санырауқұлақтай қатпарланған бір кішкентай шал келеді де:

– Ұлым, сен биік таудың ұшар басындағы сүт көлінің жағасында өмір сүрген кезінде жылауды білмеуші едің, мұнды әнді де білмейтінсің. Қазір сен неге мұнша кайғымен өкисің? – дейді.

– Аяғым ауырады. Қолдарым жарылып кетті, іші-бауырым қалтырайды. Жалғыз өзім осынша мыңғырған малды баға алар емеспін.

Кішкентай шал таяғын сипап, сақалын тарамдап, көзін сығырайта қарап отырып қалады.

– Сен, ұлым, демалғың келген кезде сиырларға: «Пып!» – дерсің. Ал, жүгіргің келсе: «Тап-тажылан!» – де.

Ырысты көзін ашса, ыстық күн төбеге келген екен.

– Мө-ө-ө-ө... – мөңіреген сиырлар жан-жаққа жайылып барады.

– Пып! – деп бұйырады Ырысты.

Сиырлар сол жүрген жерлерінде жата қалысады.

– Тап-тажылан!

Сиырлар орнынан тұра салып, жасыл алқапта билей жөнеледі.

Мұны Ақ-қаан байқап қалған екен, баланы жағасынан сүйреп, өзінің ақ шаңқан ауылына алып келеді.

Үйінде аю терісі жабылған сандықтың үстінде Ақ-қаанның сүйікті әйелі отыр. Оның беті май шелпектей жылтырап, мойны ешқашан жуылмай, ескі түбірдің қабығындай қап-қара болып кеткен екен.

– Оңбаған Ырысты! – деп маңыраған ешкіше бақырып, байбалам салады ол. – Сыбызғыда ойнағың келмейді, сиыр бағуға құлқың жоқ. Мә, саған, кеспек ағаш, енді күбі пісіп, май шайқайтын боласың.

Баланың қолы босап, көзі ілініп көрген жоқ.

Ақ-қаанның қонақтары, тіпті итіне дейін майлы шелпек жейтін еді. Ал Ырыстыға қатқан нан да тимейді.

Ақ-қаанның балалары – ұлы Көз-кішінек пен қызы Қарашаш – әрқашан көзін ашпаған күшіктей шыңғырып, бір үзім нан үшін қырқысып жатқаны. Ойыншықтарды да бөлісе алмайтын.

Ырысты олардың ерсі ісіне қарап тұрып, еріксіз күліп жібереді.

– Бұл сенің жұмыс істеген түрін бе? – деп Ақ-қаанның әйелі, ашуға басады. – Қазір пышақ аламын да, басыңды бір-ақ кесемін! Шанышқы алып, жүрегіне қадаймын!

Қызы ағасының қолындағы ешкінің асығын көріп, таласып қалады. Ұлы сүйекті мықтап ұстап алып, айқайға басып, қызы тырналап, шыңғырады.

– Балаларым, балақандарым, – деп сыңсиды Ақ-қаанның әйелі, – жандарым менің, жыламандар, қойыңдар енді.

– Пып! – деп Ырысты сыбырлаған кезде, қыздың қолы ағасының шашынан ұстаған күйі қатып қалды.

– Сендерге не болды, балақандарым-ау! – деп сыңси жөнеледі шешесі қызы мен ұлын құшақтап. – Одан да мына жетпегірдің қолы таяғына жабысып қалсайшы.

– Пып! – деп қайталайды Ырысты.

Сол екен, Ақ-қаанның әйелі де балаларына жабысып қалады.

Үйге Ақ-қаан кіреді.

– От неге жағылмаған? Қазандағы ас неге піспеген?

Қолын көтеріп, әйелін иығынан қағып қалады. Сол кезде Ырысты: «Пып!» – дейді, Ақ-қаанның қолы да әйелінің иығына қатып қалады.

Ал жолы болған Ырысты қолындағы ағашты лақтырып тастайды да, құрайдан сыбызғы жасап ойнай жөнеледі. Аспанда самғай ұшқан құсша құйқылжытады.

Бұл әнді естіген Ақ-қаан қолға түскен тышқандай қалтырайды. Оның әйелі бақаша ыңырсиды. Балалары үн шығармай жылайды.

Ырысты әнін аяқтап, сыбызғысын аузынан алған кезде Ақ-қаан да есін жиып алып:

– Ей, жетесіз туған қайыршы бала! Жүгір, бар, дана камдарды¹ шақыр, мені емдеп жазсын.

Ырысты алыс-жақын маңдағы барлық қадірлі камдарды шақырып келеді. Ақ-қаанның жалшылары көптеген мал сойып, камдарға табақ тартады, камдар ең тәуір темекі тартып, шарапқа қанады. Бірақ ештеңе істей алмайды. Дабыл қағып, әулиенің әндерін айтады, Ақ-қаанның табынынан құрбандық шалады – бәрібір ештеңе шықпайды. Бір-біріне жабысқандар сол күйі қозғалмайды.

Бастарын үнсіз шайқап, майлы астан кекірігі азған камдар от басында отырып қалады. Бір кезде іштеріндегі ең қарт, қу түбірдей мүжілген шал:

– Аспан мен жердің астасқан жерінде Телдекпай-кам өмір сүреді. Егер сол емдеп жазбаса, алдияр Ақ-қаан, сізді басқа ешкімнің емдей алуы мүмкін емес, – дейді.

Ырысты Телдекпей-камға жүгіреді.

Ұлы кам көк өгізімен жетіп келіп, тісінің арасынан «шырт» түкіреді де, от басына келіп, малдас құрып отырады.

– Мұндай ауруды емдей алмасам, атым өшсін, – деп маңғазданады.

Жөткірініп, кісесінен шақпағын алып шағып, қорқорын тұтатады.

– Мына темекімді тартып болғанша бәрін де айығасындар.

Сол кезде кішкене Ырысты келеді де, ұлы емшіге басын иіп:

– Сіз сондай құрметті адамсыз ғой, неге басқалармен қатар отырсыз? Одан да жоғарырақ, мына жылы тасқа отырыңыз, – дейді.

¹ К а м – бақсы, балгер.

Телдекпай-кам маңғазданып, баппен тұрады да, күнге қызған, жылы тасқа барып отырады.

– Пып! – дейді Ырысты ақырын ғана.

Тедекпай-кам қорқорын әлі асықпай тартып отыр. Әуелі ішіне сорады да, артынша түтінді мұрнынан дөңгелете бұрқыратып шығарады.

Халық оған дем алмай қарап қалыпты.

– Қорқорымды тартып болайын, сен, Ақ-қаан, денің сау және бақытты боласың.

Бірақ ол екінші, тіпті үшінші қорқорды тартқанымен Ақ-қаан, оның әйелі мен балалары бір-біріне жабысқан күйі тұра береді.

– Енді аздап дабыл қағуға тура келеді, – деп жүжілдейді ұлы кам.

Орнынан тұрайын десе, отырған тас қоса көтеріліп, Телдекпай-кам қайтадан отырады. Оған құйрығына жабысып қалған таспен түрегеп тұру ұят еді.

Шалдың көзі шарасынан шыға жаздайды.

– Мені қандай тасқа отырғызғансың, Ырысты?

– Таудың тасы ғой. Тау иесіне тағзым етіңіз.

Ұлы емші еңкейіп, мандайын жерге тигізді.

– Пып! – деп айқай салады Ырысты.

Сол-ақ екен, отырған ел камның құйрығын тастан, басын жерден ажырата алмай жатқанын көреді.

– Е-е, бұл сенің ісін екен ғой, жексұрын неме, – деп айқайлайды қарлыққан дауыспен Ақ-қаан.

Ырысты оң қолын көтереді. Оның ай сәулесі жүзі нұрлана түсіп:

– Тап-тажылан! – деп еді, ханның бүкіл үй-іші жан-жаққа домалай жөнелді. Мүмкін олар әлі де бір жерде домалап бара жатқан шығар.

Телдекпай бірақ мұндай қорлықты көргісі келмейді. Тастан тұрмайды, басын көтермейді, ақыры сол жерде отырып, тасқа айналып кетіпті. Алтайда Телдекпай атты бүкір тау әлі бар.

Ал Ырысты болса, алтын босағаны ашып, Ақ-қаанның алтын тағына барып отырады. Отырып-отырып, жан-жағына қарайды – шатырдың ақ кигізі мықты сыр-

ғауылдарға керілген. Түндіктен алақандай ғана көк аспан көрінеді.

– Тап-тажылан! – деп айқай салды өзіне-өзі Ырысты.

Алтын тақ секіре жөнеледі, бақытты бала төмен қарай құлдырап барады да, биік таудың ұшар басындағы сүт көліне қарай жүгіреді. Көлден алақанымен алып су ішеді, тауда өзіне шалаш тұрғызады. Сол шалашта әлі күнге дейін тұрып жатыр. Өзінің бақытты әнін айтады, сыбызғыда ойнайды, өрмекшінің өрмегін саусағымен қағады, оның сылдыр қаққан үнін тыңдайды.

МАҚПАЛ-ТОРҚА

Екі ақ таудың арасындағы жасыл жайлауда шал мен кемпір өмір сүріпті. Олардың көктемгі марапшөптей алқызыл, көзі қарақаттай, қасы қап-қара барқыттай қызы болыпты. Ол әрқашан үстіне ақ, ақшыл көк, қызыл, көк, көгілдір, жасыл, сары – жеті түсті жібек көйлек киеді екен. Жүрген кезде көйлектері сан түрлі түспен құбылып, судыр-судыр етеді. Ол қызды Мақпал-Торқа деп атапты.

– Көйлегім су болады, – деп ол суға бармайды екен.

Отқа жағуға шөпшек те термейді:

– Көйлегімді бұта іліп, жыртып кетеді.

Ол сиыр да саумайды:

– Көйлегім былғанады.

Оны бір жас аңшы айттырып келіпті:

– Жоқ, жоқ, жоқ! Тайгада тұрғым келмейді.

Сиыршы айттырып келсе:

– Жоқ, жоқ, жоқ! Мал соңынан жайлаудан жайлауға көшіп жүрер жайым жоқ.

Жүз жылқысын айдап жылқышы келіпті:

– Жоқ! Оған да шықпаймын, бие сауғым келмейді.

Қариялар қызына қатты ашуланыпты:

– Енді Қара-Масаның өзі айттырып келсе де сені беремін, – дейді әкесі. – Сен баяғыдан бері тандауың-

ды қоймадың, тіпті Масаның өзі де алғысы келмейтін шығар.

Осы сөзді айтуы мұң екен, Қара-Маса кіріп келеді.

Мақпал-Торқа ақ босағадан аттап шығады, үстінде сол – ақ, ақшыл көк, қызыл, көк, көгілдір, жасыл, сары түсті жеті жібек көйлегі.

– Мақпал-Торқа, – дейді оған Қара-Маса, – тон киіп ал, тонасын.

– Сенің жаман тоныңнан өзімнің жеті жібек көйлегім жылырақ, – дейді де ақ боз атына қарғып мінеді.

Қара-Маса болса ұзын шашалы кәрі шұбар атына мінеді де, тізгінді қолына алып, жол бастап жүріп кетеді.

– Кім атқа қамшы салып, алға түссе – соған суықтау, ал артта жүрсе – оған жылылау болады, – дейді Қара-Маса.

Мақпал-Торқа ақ боз аттың тізгінін тарта ұстап, шұбар атқа ілеседі.

Ал, Ақ таудың қарлы шыңынан қарсы жел соғып, ызғырық сүйектен өтеді.

– Менің мына жаман тонымды ал, Мақпал-Торқа, – дейді Қара-Маса.

– Жоқ, жоқ! Сіздің шокпыт сеңсеңіздің керегі жоқ.

Тағы біраз жүреді. Қар көз аштырмай, қойынға құйыла бастайды.

– Мүмкін мына кір сеңсеңімді киерсің, Мақпал-Торқа?

Мақпал-Торқа екі қолын екі жаққа жайып, ақ, ақшыл көк, қызыл, көк, көгілдір, жасыл, сары көйлектерінің жеңінен қолды бір сілтейді.

– Маған қандай жылы екенін көруіңізге болады.

Өзінің суықтан ерні жарылып, тілім-тілімі шығады. Тау бұйратына көтерілгенде, Мақпал-Торқаның көзінен жас парлайды, көз жасы желмен мұзға айналып, жібек жеңіне қырау боп тұрады.

– Менің сеңсеңіме қанша жібек көйлек берер едің? – деп күледі Қара-Маса.

Жауап естілмейді, бірақ бұрылғысы келмейді.

Кәрі шұбардың тұяғы қара тасқа шақ-шақ тиеді, со-

ңында ақ боз аттың тұяғының тықылы естіледі, Қара жайлауға да келіп жетеді.

Көп ел шығып, Қара-Масаны қарсы алып:

– Мақпал-Торқа қайда? – деп сұрайды.

Қара-Маса сонда ғана артына қараса, Мақпал-Торқа жоқ, ақ боз аттың ер-тоқымы бос тұр.

Қалың ел дереу ізге түседі. Олар қалың тастың арасында жатқан Мақпал-Торқа сұлуды көреді. Ол түрлі түсті көйлектерімен алабажақ, тас болып қатып қалыпты. Сөйтіп, мақтана-мақтана, ақыры тау етегінде тасқа, суық тасқа айналыпты. Содан бері бұл шұбар ала тасты ел Мақтаншақ-тас деп атап кеткен екен. Сонша, алаба-жалақ тас болғанша тоңудың қанша қажеті бар еді?

ҚҰЛАҚША

Алтайда ерте кезде бір қария өмір сүріпті. Жасында Шатақ байға жалданып жұмыс істеген ол қартайса да тыным таппапты. Жыл өткен сайын шалдың белі бүгіліп, бүкірейе беріпті. Содан ол Бүкір шал аталып кеткен екен.

Шалдың жері де, малы да болмапты. Бар байлығы – шұбар ат қана. Аттың аяқтарын мүк басқандай ұзын жүн жауып, ал жалы қырау тұтқандай екен. Сол шұбар атпен Бүкір шал қыста Шатақ байға отын тасиды, жазда Шұбарына мініп алып, Шатақ байдың сан жетпейтін малын бағады.

Бүкір шалдың мұнымен қоса кемпірі және көңілді ұлы болыпты. Ол бала пышақтың жүзінде отырып, атқа шауып, төңкерілген табақтың астында үйдегідей өмір сүре алады екен. Оның бойы құлақтай ғана болғандықтан Құлақша деп атапты.

Бір күні Бүкір шал өзінің Құлақшасына былай дейді:

– Айналайын, ұлым, біздің талғаужау қыларлық ештеңеміз жоқ, бір түйір дән қалмады. Мен көрші ауылға барып келейін, ең болмаса бір аяқ арпа сұрармын. Ал, сен менің орныма мал баға тұр.

Құлақша малды айдап жөнеледі. Қалың шөптің арасынан бойы көрінбейді, сылдырап аққан өзеннен даусы естілмейді. Тіпті қойлар да Құлақшаны тыңдамай, жан-жаққа бытырап кетіпті. Не істеу керек, қойды қалай жинап, ауылға қарай қалай айдау керек? Құлақша ойлап-ойлап, ақыры айласын табады! Қой бастайтын ай мүйіз текеге таяп келді де, мініп алып, құлағына қатты айқай салады. Үріккен теке ауылға қарай жүгіре жөнеледі де, қойлар оның соңынан ереді.

Қойлардың ауылға қарай жүгіріп келе жатқанын Шатақ бай көреді.

— Қойшы қайда? Ей, құлдар! Бүкір шалды аю талағаннан сау ма?

Құлдар лыпыған аттарына мініседі.

Зәресі кеткен Құлақша түсе қалып, тышқанның ініне кіріп кетеді, төбесінде ат тұяғының дүрсілі естіледі.

Көп ұзамай аттарын ақ көбік қылған жалшылары қайта оралады:

— Шатақ бай тақсыр, жер астынан әкел десеніз Бүкір шалды суырып әкелейік. Үш қабат аспаннан әкел десеніз әкелейік. Бірақ біз жайылымнан Бүкір шалды таппадық, аюдың ізі де көрінбейді.

Шатақ бай оң аяғын созып, төменгі ерінін салпитып, көзін улы-сары көлдей етіп, тісін қасқырдың азуындай ақситып:

— Жыл құсы да өзінің ұясына оралады. Кәрі құл да өзінің қожасына қайтып келмегенде қайда барады, — дейді де ақ киізбен жабылған үйіне кіріп кетті.

Жиналғандар үйді-үйіне тараған соң, іннен шыққан Құлақша да өзінің үйіне келеді. Сөйтсе, Бүкір шал үйде от басында, қорқорын тартып отыр екен де, кемпірі ботқа пісіріп қойыпты.

— Аманбысың, ұлым, — десті қариялар, — көрдің бе, қайырымды жандар талғажау етерлік арпа берді, жей ғой.

Келесі күні таңертең Бүкір шал өзінің Шұбарына мініп, малды жайлауға айдай бастайды.

Отар-отар мал ауыл тұсынан өте бергенде, Шатақ бай да өзінің қасқыр терісі төселген орнынан тұрып,

үйінен шығады, ішін тартып, екі бүйірін таянып алып, аспан астын жаңғырықтыра:

– Кеше сен қайда болдың, Бүкір шал? – деп айкайға басады.

– Арпа сұрауға барып едім.

– Малды кімге қалдырдың?

Бүкір шалдың тізесі дірілдеп, қолы қалтырап кетеді, өзінің Құлақшасы туралы айтуға бата алмайды.

Ал Шатақ бай болса, қызыл етігімен жер тепкілейді:

– Сен үшін, Бүкір шал, менің үш атым қара терге малынды. Сол үшін, Бүкір шал, үш ай бойы тегін жұмыс істейтін боласын.

Бүкір шал табын-табын қызыл сиыр, отар-отар қой, үйір-үйір жылқы бақса да, бір аяқ сүт пен бір түйір етке зар екен.

Түнде кемпірі Бүкір шалға:

– Менің құлағым естімей, көзім көрмей барады. Аштықтан бұралып өлетін болдым, – дейді.

– Е-е, – деп күрсінді Бүкір шал. – Біздің аштығымызды басатын, тонғанда бойымызды жылытатын кіміміз бар?

Сол кезде Құлақша өзінің сүйікті орнын – төнке-рілген табақтың астынан шыға келіп, жуан дауыспен былай дейді:

– Тонсаңыздар мен жылытам – от жағамын. Аш болсаңыздар мен тамақтандырам – азық табамын. Маған екі қоржын беріп, атқа мінгізіндер.

Кемпір өзінің ұлын алақанына көтеріп, саусағына мінгізді де, қолына тізгіннің орнына бұғының тарамысын ұстатып:

– Шапқыла, ұлым, Құлақша-батырым, – дейді.

Құлақша ашуланып, қабағын түйеді.

– Ертең ерте, күн шықпай шұбар атты ерттендер, ерге қос қоржын асындар.

Ол мұны ашумен қаһарлана айтқаны сондай, ата-анасының бұйрықты орындамасқа шарасы қалмайды. Та-нертең Құлақшаны атқа мінгізіп, ерге қоржын асып береді.

Көрі шұбар ат қалай бұрса, солай жүреді, аяғын бай-

кап басады, шабандоз Құлақша аттың мойнына мініп, жалынан мықтап ұстап алады.

Жүндес аяғын ширақ басып, тұяғымен шалпылдатып, шұбар ат көк тауларды асып, ақ құмдарды басып, жалтыр тастың, қалың шөптің үстімен келе жатады. Үлкен өзендерді кешіп өтіп, жылғалардан тұяғына су тигізбей аттап өтеді.

Құлақшаның қуанышында шек жоқ. Ол көк гүлдерге сызылтып мұңды ән салады, ал сары және қызыл гүлдерге көңілді әндер шырқайды. Әншіге сары гүлдер жымияды, қызыл гүлдер күледі, тіпті әрқашан мұңлы көк гүлдер Құлақшаға күн сәулесіне қарағандай бұрылып, қауашағын жаяды.

Сөйтіп, олар бір үлкен ауылға келеді, онда үйдің көптігі сондай – шөбі қалың жердің көпенесіндей қаптаған үй бір-біріне жалғаса тігілген. Әсем әнді естіген жұрт үйлерінен шығады. Шығып, атты көреді, ал әншінің өзі жоқ, тек әні ғана шарықтап, құйқылжи төгіледі.

Ерге асылған қос қоржыны бар ат ақырын аяндап келеді. Басын жерге салып, ернін салбыратып жіберген.

– Бұл не? – дейді халық. – Әнші қайда?

Сол-ақ екен, ән тоқтайды да, халық:

– Қоржанға арпа салындар! Бүкір шал мен оның кемпірі аштан өлгелі жатыр! – деген дауыс естиді.

Қорыққан халық қоржынға арпа толтырып; атты:

– Аулақ жүр, – деп әрмен қарай қуады.

Құлақша үйіне асығып, әкесіне көмектескеніне қуанып келеді.

Алқаптағы гүлдер Құлақшамен бірге күледі. Құлақша гүлмен ойнап, шегірткемен бірге секіру үшін жерге қарғып түседі.

Ат болса шүйгін шөпке жайыла бастайды. Ана жерден бір, мына жерден бір жұлып жеп келе жатқан ат бір кезде шөппен бірге Құлақшаны да жұтып қояды.

Шөпке тойған ат басын көтеріп, кісінейді де, жалын желге желбіретіп ауылға қарай желе жортып жөнеледі.

– Е-ей, әке, шеше, шығыңыздар! – деп айқайлайды Құлақша, – Мен сіздерге қоржын толы арпа әкелдім.

Қариялар үйден жүгіре шығып, қоржынды аттан түсіріп алады, ал Құлақша жоқ.

– Қайдасың, балам?

– Аттың қарнындамын.

Анасы аһлап-уһілей бастайды. Әкесі Құлақшаның арпа әкелуге баруына келісім бергені үшін кемпіріне кемінде алпыс рет ұрысқан шығар.

– Енді атты союға тура келеді...

– Әке, – деп айқай салды Құлақша, – атты сойып қажеті жоқ, оның тамағына қолынды сұқсаң болғаны.

Бүкір шал баласының айтқанын істесе, ат лоқсып қалғанда, Құлақша түсе қалады.

Әкесі мен шешесі қатты қуанысып, ұлдарын айналып-толғанады. Тура күнге-күн, айға-ай қосылғандай қуанышқа бөленеді.

– Айтыңызшы, әке, – деп сұрайды Құлақша. – Шатақ бай неге үш ай бойы бізге тамақ бермей қойды?

Әкесінің басы салбырап кетеді, аузындағы қорқорын қолына алады.

– Шатақ байда күш бар ғой...

Ашуланған Құлақша үйден шығып кетеді. Ол адамның көзіне түспейді, иттер де байқамай қалады. Тіпті тышқан да одан қорықпайды.

– Мынау қандай мақұлық? – деп мұртын жыбырлатып, баланың жанына келеді.

Міне, Құлақша Шатақ байдың ақ боз үйіне келеді де, ішке кіріп, тығылып қалады. Оны ешкім көрмейді. ал ол болса бәрін байқап жатады.

Шатақ бай оттың басында майлы ет жеп отырады – езуінен аққан май жерге тамады. Бір әйелі қазандағы қатықты күбіге құйып, пісе бастайды. Енді бір әйелі ағаштан жасалған табынатын бейнеге шарап бүрке бастайды.

Әбден тойған Шатақ бай саусағымен аузын сүртіп, әңгіме шерткісі келеді.

– Оу, қатындар, сендер әр нәрседен пайда табуды мына менен үйреніндер. Бір күні біз шай ішіп отырғанда көптен бойтұмса болып жүрген үш атым бауырын жаз-

ды, ал мен болсам сол үшін малшы Бүкір шалды жазаладым. Шығынның орнын сол жапты.

Ашудан қап-қара болып кеткен Құлақша үйден атып шығады. Тастардың арасымен шақылдақ сияқты жүгіріп өтіп, бір ұйқтап жатқан жыланды тауып алады да, оны өзінің темекі салатын қалташасына салып алып, оған бір араның ұясын тықты, одан соң орманда сарнырауқұрдың ұясынан бір жұмыртқа салып алды да, қайтадан ақ боз үйге қарай жүгірді.

Шатақ бай ұйқтап қалған еді. Оның сүйікті әйелдері де рақаттана қорылға басып жатады.

Құлақша жыланды алады да, күбінің піспегіне байлайды, араның ұясын табынатын ағаш бейненің тура көзіне орнатады, жұмыртқаны оттың қоламтасына көміп тастайды. Содан соң ол дәу балғаны көтеріп апарып маңдайшаға байлайды, ал есіктің астынан терең апан қазады. Енді семіртуге байлаған ең семіз аттың бірін сойып, қазысын үйге алып кіреді де, Шатақ бай мен тоқалы жатқан киіздің үстіне тастайды. Өзі шаңырақтан аяғын салбыратып күтіп отырады.

Таңға жақын Шатақ бай жөткірініп, көзін ашады да, киізде жатқан етті көре салып, әйелін бір тебеді:

– Сен түнімен жасырып ет жейді екенсің ғой?

– Мүмкін, өзің шығарсың ептеп жылы-жұмсақты таңдайыңа басып жүрген, – деп ашуланады әйелі.

Басталған ұрыс, төбелеске айналады. Төбелестен соң ашыған айран ішкісі келіп, шарасын күбіге апара берген байды жылан шағып алады. Шатақ бай оттан шаланы алып, жыланды өлтірмек болып, от басына ұмтылады. Шаланы оттан ала бергенде – саңырауқұрдың жұмыртқасы жарылып, көзіне шашырайды.

– О-о-о, О, Құдай, – деп жалбарынған Шатақ бай ағаш бейнеге басын иеді. – О, Құдай, бұл жақсылық па, әлде жаманшылық па? Тәңірім, көмегінді бере көр...

Быртиған саусақтарымен ағаш бейнені сипап өтеді. Оянып кеткен аралар Шатақ байға жабылады. Тұра қашқан ол есікке келгенде, дәу балғаға соғылып, апанға түседі де кетеді.

– Ой, ha-ha! ha-ha-ha! – деп қарқылдай күледі

Құлақша. Оның қатты күлгені сонша, бауыры қампиып, іші жарылып кетеді. Шанырақтан құлаған Құлақша жерге түседі, орнынан тұрса, бойы өсіп, басы аспанға тиердей болыпты.

Рақаттана қаркылдап, тіп-тік иығын түзеді, домалақ басын шайқады.

Шатақ байдың биік үйі оған құлақшындай ғана болып қалыпты. Шатақ байдың текеметі Құлақшаның табанының астында күзгі жапырақтай иленіп жатады.

– Апаннан шығуға көмектесе гөр, – деп шіңкілдейді Шатақ бай.

– Сен менің әкеме қалай көмектессең, мен де саған солай көмектесемін, – дейді де Құлақша батыр кетіп қалады.

Ол Алтайды аралап кетіпті. Оның әсемдігін көруге қызыққан аттылы адам тұрып, жаяу адам жатып қарапты деседі. Оның жүзі оттай жанады, көзі қарақаттай, қасы кемпірқосақтай иілген екен.

Биік таудың жанында ол да таудай болып көрінеді. Бір кезде пышақтың жүзінде ойнаған, төңкерілген тегештің астында өмір сүрген дегенге кім сенеді.

Күн сәулесінің қуанышын көрмеген көрі әкешесіне Құлақша күн сыйлапты. Ай сәулесінің қуанышын білмегендерге – Ай сыйлапты.

Осындай жарқын қуанышта өмір сүре беріндер, қарттарым менің!

АЛТЫН ТОСТАҚ

Аһарлы Қара-қаан қайтыс болады. Оның рулас-тары, жақын-туыстары Қара-қаанды о дүниеге, анау Алтайға құрметпен аттандырып салады. Қара-қаанмен жеті түйені, жеті күнді, жеті әнші қызды бірге көмеді. Онымен бірге көрге түскен Қара-қаан жатқан тері-төсек, үстіне киген тон, күміс айшықты былғары ертоқымы және оның сүйікті ыдысы – алтын тостақ сияқты байлықта есеп жоқ.

Сол тостақ Қара-қаанның ұлы, жас қаанның есінен кетпей қояды. Түнде түсіне кіреді, күндіз көз алдына елестейді.

Қара-қаанның келіні алтын тостаққа туған анасы өлгендей қайғырады.

Бір күні жас қаан өзінің ақ боз үйіне жетім құлды шақырып алады да:

— Ей, оңбаған Диту! Анау, басқа Алтайдағы менің әкеме бар да, о дүниеден алтын тостақты алып кел. Егер барып алып келмесең — тірідей жаныңды суырып аламын, өлі дененің парша-паршасын шығарам, — дейді.

Ақ боз үйден шыққан Дитуға аспан қап-қара болып көрінеді. Қайда барарын, о дүниеге қалай жетерін білмей дал болады.

Бету ауған жаққа жүріп келе жатқанда алдынан ақ селеудей аппақ, қураған ағаштай тарамыс бір кемпір қарсы жолығады. Дитуға қарайды да, басын шайқап:

— Балам, неге мұнша қап-қара болып кеткенсің? — дейді шикылдаған дауыспен.

— Қара-қаанның ұлы о дүниеге жұмсады, алтын тостақты осы жаққа алып келуге бұйырды, — деп жауап береді бұл.

Қураған бұтақтай аппақ кемпір былай дейді:

— Күн батыстағы жердің шетіне қарай жүре берсең қара үнгір кездеседі. Соның ішіне секіріп түссең о дүниеге тап боласың.

Соны айтады да кемпір қолын қолтығына сұғып жіберіп, қасынып-қасынып, тырнап-тырнап ұзын тісті жеті тарақ, сабақтаулы жеті ине, жеті темір баған алып шығады.

— Бұлардың барлығы, анау Алтайда, о дүниеде керек болады, балам.

Кемпірдің қайда жоқ болып кеткені белгісіз, тұрған жеріндегі шөп қана тапталып қалыпты, басқа із жоқ.

Диту тарақты женіне тығып, инені жағасының қайырмасына түйрейді де, темір бағандарды қолтығына қыстырып алып, күн батысқа қарай бет алады.

Күндіз дем алмай, түнде ұйқтамай жүре береді. Ашыққанда жапырақ шайнайды, шөлдегенде шөп

бетіндегі шық тамшыларын жалайды. Сөйтіп, ол жер шетіне жетіп, қара үнгірді көреді. Секіріп түседі, аяғы жерге тиер-тиместен айналаның бәрі шыңғырып, шулап кеткендей болады. Бұл шаштары таралмай ұйпаланған жеті әнші қыз екен. Олар мұның тонының жағасына жармасып:

– Біз сенің көзінді шығарамыз, қарныңды жарамыз! Мұнда сен тірі боп тұра алмайсың, өлі боп шірі алмайсың.

Диту әнші қыздарға қарай өткір тісті жеті тарақты тастай салады. Олар сол жерде отыра қалып, бұрымдарын тарауға кіріседі.

Диту болса одан әрі жүгіре жөнеледі.

Бірақ алба-жұлба киімді жеті күн соңынан қуып жетіп, тонының етегіне жармасады:

– О-о-о-о, ұ-ұ-ұ! – деп ұлиды олар. – Тірі болсаң – өлтіреміз, өлген соң жаншимыз.

Диту жағасын көтергенде, күндер сабақты инені көріп, сол жерге отыра қалады да, өздерінің алба-жұлба киімдерін жамауға кіріседі.

Диту болса одан әрі жүгіре жөнеледі.

Бірақ оның жолын жеті қотыр түйе бөгеді:

– Біздің жүніміз түсіп жатыр, бүйіріміз қышып барды. Келіндер, ескі жүніміз түсіп, жаңа жүн шыққанша мына балаға сүйкеніп, қасынайық.

Сол кезде Диту жеті темір бағанды жерге қадап үлгереді. Түйелер бағандарға қасынып кіріседі.

Диту одан әрі жүгіре жөнеледі.

Қараса, алдында, үлкен тастың қуысында, жанған оттың басында Қара-қаан алтын тостақпен қою арақ ішіп отыр екен.

– Қалай өмір сүрудесің, Диту?

– Жақсы өмір сүрудемін. Өзіңіз қалай тұрып жатырсыз, алдияр қаан?

Қара-қаан алтын тостақты жерге қойып, әңгімеге кіріспек болғанда, Диту тостақты жұлып алады да, тұра қашады.

Қара-қаан атып тұрып, қуып береді.

– Ей-түйелер, ұстандар Дитуды! Таптандар Дитуды!

– Жо-оқ, – деп жауап береді түйелер, – біз сенің жартасыңның бұрышына сүйкенген кезімізде шыбықпен дүрелеп қуғансың. Ал, Диту бізге темір баған қойып берді.

Диту қашып келеді, Қара-қаан қуып келеді.

– Ей, күндер! Ұстандар оны, айрылмандар!

– Жоқ! Сен бізге жеті жыл бойы киімімізді бүтіндейтін бір сабак жіп берген жоқсың. Ал, Диту болса біздің әрқайсымызға бір-бірден сабақтаулы жібімен ине сыйлады.

Диту бұрынғыдан да жылдамырақ қаша түседі, Қара-қаан өкшелей қуып келеді.

– Ей, әнші қыздар! – деп бақырады Қара-қаан. – Өз әндеріңмен Дитуды бөгендер, көздеріңді төңкеріп, басын айналдырындар. Қолынан, аяғынан жармасындар, жерге алып соғындар!

– Жоқ! Сен жеті жыл бойы біздің жетеуімізге бір кетік тарақ та бермегенсің, ал Диту біздің әрқайсымызға ұзын тісті тарақ сыйлады.

Диту одан әрі қашады, Қара-қаан бір адым қалар емес. Бір кезде тонының етегіне қолы жетеді. Бірақ Диту жардың шетіне жармасып үлгерген еді. Бір-ақ ырғып, жер бетіне шыға келеді. Ал, Қара-қаанға бұл жаққа жол жоқ.

– Диту-у, – деп айқайлады қаан, – тоқта, кішкене аялда. Ұлыма менің сәлемімді жеткіз – ол төңкерілген қара қазан болып қалсын, ал келініме айтарым – ол ақ боз үйден қара сауысқан болып орманға ұшып кетсін.

Диту жас қаанға және оның әйеліне алтын тостақты әкеп береді.

– Шынында да, сен менің әкеме барып келдің бе? – деп күледі жас қаан.

– Әрине, бардым, – деп жауап береді Диту. – Әкеніңіз сізге сәлем айтты, сіздің төңкерілген қара қазан болып қалуыңызды тілейді.

Жас қаан түгел тындап үлгермей-ақ артынан біреулір тепкендей – теп-тез төңкерілген бос қазанға айналады.

– Ха-ха-ха! – деп әйелінің ішек-сілесі катады.

– Қайын атаңыз сізге де сәлем айтты, құрметтім, – дейді оған Диту. – Сіздің қара сауысқанға айналуыңызды тілейді.

– Не-не? – деуге ғана тілі келеді де, тұмсығы ұзарып, қолдарына қауырсын пайда болып, сауысқанша шықылықтап, қара орманға ұшып кетеді. Содан бері сауысқан өзінің зәбір шеккенін айтып шықылықтайды. Бірақ ол өзінің алтынды неге ұнататынын, сақина мен тиынды ұясына неге таси беретінін ешкімге айтпайды.

ЕР-БӨКЕ-ҚААН ЖӘНЕ ЖЕТІМ ТЫШҚАН

Баяғы өткен заманда таулы Алтайда Ер-Бөке-қаан өмір сүріпті. Оның құмырсқадай қаптаған малына үш күн санасаң да сан жетпейді екен. Дүние-мүлкі ешбір шатырға сыймапты, сондықтан ауылды айнала жинаған сандықтар таудай биік болып, аспанның жартысын көлегейлепті.

Ер-Бөке-Қаанның өзі көрі самырсын сияқты төрт құшақ зорға жететін жуан адам болыпты. Қабағын ара шаққандай көздері ісініп, майлы тамақтан еріні жылтырап тұрады екен. Түнімен жұмсақ терінің үстінде ұйқтайды. Күндіз Ер-Бөке-қаан қара торқамен тысталған ішік киеді, беліне алтын қынды пышақ, көк маржан тысты шақша тағады. Аяғында қызыл былғарыдан тігілген етік, басында күміс шашақты биік бұлғын тымақ.

Кейде Ер-Бөке-қаан бір қолымен бүйірін таянып, бір қолымен мұртын сипап тұрып:

– Жер бетінде менен мықты қаан бар ма? – деп сұрайды екен.

– Көрмек түгілі естігеміз де жоқ, – деп шу ете қалады маңайындағылар.

Бір күні кішкене құлагер атқа мінген, құраған күзгі жапырақтай арық шал Танзаған ауылдың жанынан өтіп бара жатады.

– Ей, көрі шал! – деп айқай салады оған Ер-Бөке-қаан. – Дүниеде менен айбынды кім бар?

– Көргенім жоқ, бірақ естігенім бар. Жеті таудың етегіндегі, жеті өзеннің құйылысындағы жетпіс аршын тас үңгір бар. Сол үңгірде бауыры сары, жоны қара аю тұрады. Сол аюды аса күшті, айбынды деп жүр ғой!

Соны айтады да, шыбықпен өзінің құлагер атын бір тартып, зым-зия жоқ болып кетеді.

Құлагер аттың тұрған жері тапталып қалыпты, бірақ қайда кеткен ізі көрінбейді.

– Е-ей! – деп айқайға басады. Ер-Бөке-қаан. – Менің мықты батырларым мен жаужүректерім! Аюды ұстап маған алып келіңдер. Мына ақ шатырға шынжырлап қояйын. Қаласам – от басында маймандатам, көңілім соқса – отқа қақтап жеймін. Егер аюды алып келмесендер – бастарыңды аламын, балаларыңды да аямаймын.

Айбынды әскері дүр сілкінеді, олардың қола сауыт-саймандары сынғыр қағады. Қаан алдында бұрылуға батылы жетпеген олар шегініп, ақ шатырдан артымен шығады.

Алқаптардан өтеді, таулардан асады – жеті өзеннің құйылысы табылмайды, бір беткейден көтерілген жеті тау көздеріне шалынбайды, тереңдігі жетпіс аршын тас үңгірді іздеп таппайды. Өзен мен көлдің суын лайлайды, орманды өртейді, бірақ бауыры сары, жоны қара аю кездеспейді.

Аттарын бұрып, кейін қайтады. Ауыл алыстан көрінгенде, аттарының тізгінін түріп қоя береді де, өздері жаяулайды.

Қаанның ақ шатырын көргенде – тізерлеп, еңбектей жөнеліседі.

Олардың ен алдында бөріктерін қолына алған балалар келеді, қааннан кешірім сұрауға батпайды. Артында – ұзын тондарын сүйреткен ақсақалдар, қаанға жалынуға батылдары жетпейді. Ақ шатырға жеткенде барлығы бір кісідей жерге бас ұрады.

Қаһарына мінген Ер-Бөке-қаан күндей күркіреп, найзағайдай жарқылдайды. Алтын есікті айқара ашып, күміс табалдырықты аттай бергенде сүрініп кетеді.

Өйткені, оның аяғының астына Тышқан деп атап кеткен жетім бақташы бала бас ұра жығылған еді.

– Алдияр хан, батырларыңызды аяңыз, балаларды кешіріңіз, ақсақалдарды құрметтеңіз, – деп өтінеді.

Екі әйелі қаанның қолтығынан демейді, екі қанышер баскесері Тышқанды екі аяғынан шап береді.

– Қайнаған қазанға тастандар, – деп айқайлайды қаан, – қанын ағызындар, етін мылжаландар, сүйегін күл қылындар! Егер сен, Тышқан, тірі қалғың келсе – аюды осында алып кел!

Жетім Тышқан беті ауған жаққа жүріп кетеді. Кейін қайтуға батылы жетпей, тура жолдан бұрылмай жүре береді. Артында лайланған өзендер қалады, алдында отқа оранған орман кездеседі.

Судағы балық жағаға секіреді, жағадағы бақалар суға қарай тырбаңдайды, жанған орманнан құстар ұшып, андар қашып, жыландар шығып жатады, тек кана ағаш басына шығып алған кішкене қонжық жылап отырады. Жоғарыда оған қорқынышты, ал секіріп түсу одан да қорқынышты.

Тышқан ағашқа шығып, қонжықты түсіріп, оттан шығарып қоя береді де, өзі тағы жүріп кетеді.

Күн демей, түн демей жүріп келеді. Сөйтіп, әбден арып-ашып, шөлден құлағанша жүре береді.

Құлап жатып қараса – үстіне төнген құз жартастың етегінде жатыр екен. Жартаста көз жасындай екі тамшы шық мөлдіреді. Тышқан аузын ашса, екі тамшы шық тіліне келіп тамады. Жұтқаны сол, екі қарғаның не туралы сөйлесіп отырғанын бірден түсінеді.

– Қар-р-қ, бұл жерде не істемексің, бауырым?

– Қар-рқ-қар-рқ, мына адамды қарап отырмын, өлімін күтемін, маған азық болады.

– Қар-рқ, мен батпаққа ұшып барайын, онда бір құлын батып жатыр, қар-рқ!

Қарғаның біреуі батпаққа ұшып кетеді де, біреуі жартаста шоқиып отыра береді.

Тышқан орнынан тұрады да, батпаққа қарай бет алады.

Қарға да қанатын қағып жартасқа көтеріледі де:

– Бұл адамның өлгісі келмеді, мен тамақсыз қалдым, – деп қарқылдайды.

– Қар-рқ, – деп шақырады оны екінші қарға, – тезірек жет, батпаққа кел, бауырым. Құлынның көзі ғана көрінеді.

Тышқан құлынның бұрымдай төгілген жалынан сүйреп шығарады.

– Қар-рқ, – деп жылайды екі қарға, – мына ат ұзақ өмір сүріп, Тышқанға қызмет ететін болады. Қар-рқ! Ал, біз екеуіміз де аш қаламыз.

Соны айтады да, екі қарға далбалақтап ұшып кетеді.

Тышқан жұмсақ алақанымен құлынның дымқыл жалынан сипап былай деді:

– Жолың болсын, торы құлын!

– Енді екеуіміздің жолымыз бірге болады.

– Мен жеті таудың етегіндегі, жеті өзеннің құйылысындағы жетпіс аршын тас үнгірді іздеп барамын. Жолдың ұшы-қиыры жоқ, жетер емеспін.

– Жолға шыққан екенсің – жүру керек, жүрген екенсің – жету керек, жығылсаң да алға ұмтылып жығылу керек.

Аз жүрді ме, көп жүрді ме – оны ешкім білмейді. Ақыры бір күні олар ұшар басын қар бүркеген жеті шынды көреді. Орманды алқапта ақ қоянның терісінен құлақшын киген жеті батырдай оқшау тұр. Қар суы жібек жіптей жеті жінішке жылғамен сылдыр қағады.

Торы құлын кісінеп қоя береді. Сол-ақ екен, тереңдігі жетпіс аршын тас үнгірден жетпіс бұлттай түнерген алба-жұлба жетпіс аю шығады. Әрқайсысының қолында үлкен қабыққа салған тамақ, бастарында сусын құйылған торсықтары бар.

Солардың ең алдында ақырын басып алып аң келе жатады. Табандары – астаудай, басы – күйген томардай. Жалпақ арқасына он аю жатса сыятындай. Алыптың бауыр жүні күндізгідей аппақ, жон арқасы түндей қап-қара. Барлық аюлар артқы аяғымен жүріп келеді, анау төрт аяғын тең басып келеді. Ол тышқанның жанына жақын келеді де, басын төмен салады:

– Сен мен үшін, жетім Тышқан – таңғы күн, кешкі

айсың. Сен менің ұлымды оттан қорғап қалдың. Ішіп-же, не қалайсың, не тілегің бар, қалағаныңды ал, қандай сый-сияпат тілейсің айт.

— Сіздің сый-сияпатыңызды қабылдай алмаймын. Ер-Бөке-қаан мені сізге жіберді. Ол сізді шынжырлап, от басында маймандатпақ, отқа қақтап жемек, — деп жауап береді бала.

Аюлардың қою кірпіктеріне жас ілінеді. Олар қолдарындағы ас салынған қабықтарды, сусын толы торсықтарды лақтырып:

— Ер-Бөке-қаан быт-шыт қыламыз! — деп ырылдасады.

Үлкен аю оң жақ алдыңғы аяғын көтергенде — барлық аюлар бірден тына қалады.

— Ер-Бөке-қаанның шатырына барамын, — дейді алып аю.

Үлкен аюмен таласуға басқа ешқайсысының батылы жетпейді. Олар қайғырып, барлық торсықтағы сусынды ішіп, тамақты жеп алады да, көз жастарын табандарымен сүртіп, өздерінің терең үңгірлеріне кіріп кетеді.

— Аркама отыр! — деп бұйырады үлкен аю Тышқанға.

Жуан ағаштың діңіне шыққандай алып аюдың аяғымен өрмелеп барып Тышқан оның арқасына жайғасады. Аю аққан судан да жылдам жүгіре жөнеледі, оның соңынан желмен жарысып, торы құлын ілеседі. Міне, олар түтінді кең алқапқа орналасқан ауылдың үшкір басын көреді. Бұл Ер-Бөке-қаанның бір шетінен бір шетіне көз жетпейтін ауылы болатын.

— Ма-аш! — деп ырылдайды аю.

Барлық мал тауға қашады, малшылар үйлеріне тығылып, есіктерін арқанмен таңып, темір құрсауларға байлайды, өздері тыныс алуға қорқады. Азулы төбеттер тісі-тісіне тимей дірілдеп, бұтаның арасына кіріп кетеді.

Ал аю болса ақ шатырға жетіп келеді:

— Ма! Ма-аш!

Ер-Бөке-қаанның төбе шашы тік тұрғаны сондай, бас киімі жерге түсіп кетеді. Жүрегі жарылардай дүрсілдеп, бауыры қақырап кете жаздайды.

– Мма-аш! Мма-аш!

Ер-Бөке-қаан ағаш төсектің астына кіріп кетеді, әйелдері сандыққа кіріп, қақпағын жауып алады.

Аю шатырға кіріп келеді. Шатырдың ортасында шытыр-шытыр етіп от жанып жатыр, онда темір шынжырда үлкен қола қазан асулы тұр.

Аю ағаш төсекке қарай тұмсығын бұрған кезде, қаан атып шығып, отқа қарай ұмтылады. Аю соңына түседі. Қаан отты жеті рет айналып шығады, аю оған тақай түседі...

Сол кезде Ер-Бөке-қаан секіріп барып, темір шынжырға жармасып, атша мініп алады да, қайнап жатқан қазанның үстіне асылып қалады:

– О-о, Тышқан, шынымен маған өлімнің келгені ме? Не жақсылық күтіп тұр? Құтқар мені, ұлым! Әкет мына дәу пәленді...

Жетім Тышқан аюдың арқасынан секіріп түсіп, аюға бас иеді.

– Жолыңыз болсын.

– Сен де бақытты бол, балам, – дейді де аю кетіп қалады.

Ер-Бөке-қаан шынжырды босатып, жерге топ ете түседі де, атып тұрып, құлақшынын киеді, мұртын сипайды, екінші қолымен бүйірін таянып тұрып, Тышқанға қарайды. Қарап-қарап тұрады да, көзі шарасынан шыға, мұрты жолбарыстың мұртындай едірейіп кетеді. «Жаман тоқым астында жүйрік ат желіп жүреді, жаман тонның ішінде жас батыр өсіп келеді екен» деп ойлайды қаан. Қолы қанжарының сабына барып тоқтайды, көзі қанталап былай дейді:

– Мен, айбынды Ер-Бөке-қаан, сендей бейшара Тышқанмен бір табақтан ас ішіп, бір жерде өмір сүре алмаймын. Сен менің шабдар атымның тұяғы тимеген жаққа кет!

Тышқан ақ шатырдан қалай атып шыққанын білмейді. Жан-жағына қарамастан өзінің жұдырықтай дөңгелек қосына қарай тұра жүгіреді.

Тор құлын да тұяғын тықылдатып, баланың соңынан қалмастан, алға озып кетпестен еріп отырады.

Қосқа кірсе сөнген оттың басында бір қой өліп жатыр екен.

– Жалындап жанған отым өшті, жалғыз қойым бар еді, енді ол да жоқ... – деп дауыстап жылай бастайды Тышқан.

Сол-ақ екен, ол кенет жалынышты жіңішке дауысты естиді, басын көтеріп қараса – бір қозыны көреді. Тышқан оны қатты құшақтап сүйеді де, мойнына ақырына ғана жұмсақ қыл арқан байлайды. Құлынға қайыс жүген кигізіп, жұдырықтай дөнгелек қосына ақырғы рет қарап тұрады да, өзіне тұрақ іздеп шаба жөнеледі.

Бала, қозы және құлыш үшеуі күн демейе, түн демей жүріп келе жатады. Кенет олардың алдынан кішкене құлагер атқа мінген күзгі қураған жапырақтай арық шал Танзаған қарсы жолығады.

– Қайда бет алдың, Тышқан-батыр!

– Ер-Бөке-қаан аяғы баспаған жаққа кетіп барамын.

– Ондай жерді көргем жоқ, бірақ естігенім бар. Ол жақта қойлар иесіз, сиырлар бакташысыз жайылады, жылқы жүген-ноктаны білмей өседі деседі. Онда аңға да, адамға да өтірік айтпаған, аз ұйқтап, көп еңбек еткен адамға ақ шатыр тігілген. Бар, Тышқан, қозыны босатып жібер де сонынан еріп отыр, ол қай жерге аялдаса, сол жерге тоқта.

Соны айтады да жоқ болып кетеді. Құлагер аттың тұрған жері тапталып қалыпты, бірақ қайда кеткен ізі көрінбейді.

Үшеуі күн демей, түн демей дем алмастан жүре береді, жүре береді. Сегізінші түні қозы жерге жабысып қалғандай, аяқ баспай тұрып алады.

Тышқанның аяғының астында аққан жылға балғын шөппен биязы тілдеседі, дәл төбесінде жұлдыздар жарқын жымындайды. Бала судан іліп алып шөлін басады, құлыны мен қозысын суарып, ашық аспан астында ұйқыға кіреді.

Таңертең тұрғанда өзін-өзі танымай қалады. Тоқсан тоғыз жамаулы ескі тұлыптың орнына қызыл жібекпен тысталған ішік аяғында қызыл былғары етік, басын қара күнұдыз терісіне жастаныпты, астына көк қасқырдың

терісі төселген, үстіне түлкі терісін жамылыпты. Аппақ қанттай ақ киіз мыс темірден соғылғандай самырсынның түп-түзу сырығына керілген. Түртіп қалсаң – сыңғыр етеді, итерсең – тапжылмайды.

Тышқан шатырдан шықса, қарсы тұрған ат байлайтын алтын мама ағашты көреді. Мама ағаштың жанында торы құлын тұр. Үстіндегі ат-сайман әбзелі інжумен тігіліп, ер-тоқымы қоламен көмкерілген.

Тышқан айналаға көз салады – алқапты әппақ қар басқандай: сан жетпейтін ақ қой отарын мойнында қыл арқаны бар қозы бастап барады. Төбе басында қаптаған қызыл табын, тау етегінде жатқан үйір-үйір жылқының ұшы-қиыры жоқ.

Тышқан еңсесін тіктеп, басын көтереді, батырлармен қоса айқайға басып, қыранша қиқулайды. Кішкентай темір қомысты ерніне басып, тау мен тасты жаңғырта қоңыр әнді шыркатады. Екі ішекті топшуурды қолына алғанда, сызылған ән сай-саланы аралап кетеді.

Бұл жарқын әнді Ер-Бөке-қаанның бақташылары естіп, тындауға шауып келеді. Олар сан жетпейтін отарды, ақ шатырды, ат-сайман әбзелі інжумен көркемделген торы құлынды көреді. Аттарының басын бұрған бақташылар өз тұрағына қарай шапқылай жөнеледі.

Тышқан туралы естіген Ер-Бөке-қаан өзендей тасып, сендей соғылысады. Астындағы алтын тағы ыстық тастай қыздырып жатқызбайды. Тамағына сүйек тұрғандай ештеңе батпайды.

Шабдар атына қарғып мінеді де, долыдай шауып, құйындай жүйткіп, тау басына шығады да, Тышқанның тұрағын көріп:

– Сиырдың құйрығы ұзын, жүні қысқа! Тышқан бұл жерге шатырын тіккенімен қоныс таппас! Ертең таң алагеуімде менің әкемнен қалған садақ өзінің қуатын көрсетеді, менің білегімнің күші сынға түседі. Айқасқа шық, Тышқан! Шатырынды өртеймін, малынды сойып, қазанға саламын, әскеріме сайрандатамын. Мен, айбынды Ер-Бөке-қаан, сендей бейшара Тышқанмен бір табақтан ас ішіп, бір жерде өмір сүре алмаймын! – деп ащы зәрмен қаһарлана айқайлайды.

Соны айтқан соң, жауап күтпестен-ақ тізгінін бір қағып шауып ала жөнеледі.

Қой маңырап, сиыр мөңіреп, жылқы кісінеп у да шу болады.

– Біздің тырнағымыз да, азуымыз да жоқ, көмектес бізге, Тышқан-батыр! – деп шуласады олар.

Жетім Тышқан ызалы жалынышпен жылап қоя береді. Ол садақ пен жебені қолына да ұстап көрмеген еді, соғысып үйренбеген болатын.

– Келіндер мұнда, ақ отарым, қызыл табыным, жүйрік жылқыларым. Мен жалғыз өзім Ер-Бөке-қаанға қарсы шығамын, жалғыз өзім күшім барда Ер-Бөке-қаанмен айқасамын.

Оның жалынышты даусы сембестен алып аюдың зор үні естіледі:

– Тышқан, қолына өзіңнің көк балтаңды, ақ пышағыңды ал. Иілмелі мықты бұтақ кесіп алып, садақ ій, оған аңыраған адырна тақ. Самырсын кесіп, ұшта – ол бізге найза болады, жаңғақ бұтағын сындырып қой – ол бізге жебе болады.

Тышқан күні бойы, түнімен от жарығында енбек етеді. Батыр қара тонның жағасын айқара ашқандай – батыс жақ қарая береді. Шығыстан әппақ таңы атып келеді. Бойын түзеген Тышқан алып аюды көреді. Алқызыл шұғыламен бірге ол да ауылға таяп келе жатады.

Үлкен аюдың артында сары ішік киген суырлар, суырлардан соң жай басып сұр борсық, борсықтан соң оларды итермелеп, кие-жарып аркасында дөңгелек қалқаны бар құнулар, құнулардан соң қоңыр тұлыпты аюлар келе жатады.

Садақ пен жебелерді суырлар ұстапты, ал ауырлау қаруды борсықтар мен құнулар ұстапты. Аршын-аршын найзаларды аюлар ұстап, жеп-жеңіл ұршықтай үйіреді.

Отты шардай боп аспанға күн көтеріледі. Күнмен бірге Тышқанның тұрағына қарай жеңілуді білмейтін қалың жасағын ерткен Ер-Бөке-қаан жақындайды. Қола сауыт-сайманын даңғырлатып, айбынды жасақтар жетім Тышқанды ұрысқа шақырады.

– Жатындар! – деп бұйрық береді аңдарға үлкен аю.

Барлығының ең алдында суырлар мен борсықтар жата қалады. Сиырлардан соң қалың шөптің арасына құнулар жасырынады. Құнулардың артын ала аюлар жерге жабыса қалады.

Бұл жасақтың бір шетінде сары бауыр, қара жонды үлкен аю, екінші жағында торыға мінген Тышқан тұрады.

Күн көтерілгенде Ер-Бөке-қаанның жасағы да алқапқа құлайды.

Үлкен аю оларды дәл жанына жақындатып алады да, кенет:

– Ма-аш! – деп ыр ете түседі.

Барлық аң бір кісідей атып тұрады, Ер-Бөке-қаан атының басын өрен тежеп қалады.

Жебелер жасақтарға жай оғындай тиеді, найзалар дәл қадалады. Аңдардың көзі жасыл оттай жалындайды, демі қою тұман болып жайылады.

– Ей, ма-аш жануарлар! Алға, алға! – деп бұйырады алып аю.

Суырлар шақылдайды, борсықтар қорсылдайды, құнулар айқайлайды, аюлар өкіреді, барлығы бірге Ер-Бөке-қаанның нөкеріне қарай қозғалады.

– Қайт кейін! – деп шынғырады Ер-Бөке-қаан.

Бірақ аңдар оның бұйрығын тындамай, қайта одан сайын тістерін құтырына шақырлата түседі.

Ер-Бөке-қаан аттың тізгінін қағып қалып, артына карамай қаша жөнеледі. Жәнілуді білмейтін нөкері артынан ілесе зытады.

Қаан жасағы су кешкен кезде өзен арнасынан асады, құрғақпен қашқанда тас түтіндеп, күл шашады. Ер-Бөке-қаан өзінің ақ шатырын, байлық толы сандықтарын табанымен таптап, шаңға көміп кетеді.

Теніз де, тау да қашқандарды тоқтата алмайды.

Ер-Бөке-қаан жердің қай шетіне жеткенін, қай жерде қаза тапқанын бізге тек екі қара қарға ғана айтар еді, бірақ біз екі тамшы шық ішкеніміз жоқ, олардың сөзін түсінбейміз. Қазір тіпті Ер-Бөке-қаан ұмытылып та кетті.

Бірақ жетім Тышқанға бауыры күндей сары, жоны түндей қара алып аюдың қалай көмектескенін Алтайда әлі күнге ешкім ұмытқан жоқ.

Содан бері қазірге дейін ертегіші қарттар құрметпен аюды үлкен аға деп атайды.

ЖЫЛҚЫ, СИЫР ЖӘНЕ ЖҰЛДЫЗДАР

Ерте, ерте, ертеде жылқы мен сиыр бір жылғадан су ішіп, жайылымға бір соқпақпен барады екен.

Жаздың бір күнінде жылқы:

– Қарындас, төменгі жыраға түссек қайтеді? Онда салқындау, – дейді.

Олар төмен түсе бастайды, бір кезде сиыр өкіріп қоя береді:

– Мм-ө-ө, жылқы ағай, м-ө-ө! Жыра жанып жатыр?!

Жылқы танауын желбіретіп – иіскеп, көзін тігіп – қараса, жыраның түбінде жұлдыздар шашылып жатыр екен.

– Кел, одан да жұлдыздарды таптайық, олар жерде қалсын.

– Бірінші көрген мен, мен бірінші барамын!

– Сенің тұяғың менікінен гөрі жұқа, аяқтарың әлсіз – шыдамайсың ғой.

Бірақ сиыр ағаның айтқанын тындамай, жұлдыздарға секіріп түседі. Қозғалысқа түскен жұлдыздар бұрынғыдан да лаулап, жалындап жана түседі. Сиырдың тұяғы қақ айрылады. Сол айрықтан жыра түбіндегі жұлдыздар аспан төріне ұшып кетеді.

– Ио-хо-хо! Енді сенің тұяғың айыр сияқты.

– Мө-ө-ө.. – деп жылайды сиыр. – Жылқы ағай...

– Біз енді туыс болмаймыз. Саған ашатұяқтылар ғана туыс бола алады.

Содан бері жылқы мен сиырдың арасында достық жүрмейді. Ал аспанда жаңа жұлдыздар шоғыры – үркер пайда болады.

ҚАДЖЫГЕЙ АҢШЫ

Алтайда құла ат мініп, иығына садақ, беліне жебе толы қорамса ілген аңшы Қаджыгей-мерген өмір сүріпті.

Жортқан аң да, ұшқан құс та Қаджыгей-мергеннің атқан оғынан құтылып көрмепті. Оның қолы дірілдемейді, көздегені қате кетпейді.

Жас күнінде ол аңның етін тамақ, терісін киім ету үшін аулаған еді. Бертін келе Қаджыгей-мерген анды тойымсыздықпен атады. Ол көктемде де, жазда да күн құрғатпай аңға шығады. Ұядағы құсты да, баласын емізіп жатқан анды да аяусыз қырады.

– Егер аңдар ауып кетсе қалай күн көреміз? – деп ел оның кінәсін бетіне басады.

– Жер бетінде аң қалмаса, анау әлемге барамыз, жетінші аспанда аңшылық жасаймыз, – деп қарсылық білдіреді Қаджыгей-мерген.

Бір күні көктемде Қаджыгей аңға жиналады. Құла атына мініп, үш жасар, екі жасар сенімді иттерін, күшіктерін шақырады. Аз жүрді ме, көп жүрді ме, бір кезде иттер тұмсығын жерге салып, аңның иісін сезіп, екі бұзауы бар маралдың ізіне түседі. Маралдар төбелерден асып, жазықтарды басып, жылғалардан секіріп, өзендерден жүзіп өтіп қаша жөнеледі.

Иттер соңынан қалмайды, құла атты аңшы да жем алмастан соңынан шапқылап келеді.

Қаджыгей-мерген иілмелі садағын иығынан сыпырып, керілген адырнаны тартқанымен жебені босатуға мүмкіндік болмайды, дәл көздей алмайды. Маралдар біресе ну орманға тасаланып, біресе биік шөптің арасынан көрінбей кетеді, жан сауғалап қаша береді.

Иттер де маралдардың соңынан күндіз-түні қалмас-тан қуа береді. Құла ат біресе тарамыстай созылады, біресе бұлшық еттей жиырылады.

Жетінші ай болғанда маралдар жердің ең шетіне жетіп, аспанның шетіне аяқ басады. Одан әрі аспанмен, жұлдыздардың ара-арасымен қашады.

Иттер де қалмай олармен бірге аспанға шығады.

Ат ақсайды, Қаджыгей-мерген жаяулайды, атын қалдырып, үш маралдың соңынан кетеді.

– Енді таза аспан төрінде мен сендерді жоғалта қоймаспын.

Қаджыгей-мерген жүгіріп келе жатып, тағы да көздеп, жебені тартып жібереді. Аздап асыққан болуы керек, өмірінде бірінші рет атқан оғы далаға кетеді.

Аппақ таза жебе батысқа қарай зулайды, ал маралдар шығысқа қарай бұрылады. Ыза болған Қаджыгей аңшы бас киімін лақтырып тастап, тағы да көздейді. Екінші жебе үш маралға да тиіп, қып-қызыл қан болып, алға қарай зулайды.

Бірақ жараланған маралдар екпінін баяулатпай қаша береді. Соңынан үш ит те қалмайды. Күшік маралдың тірсегіне ауыз салады.

Дегенмен маралдар шақылап, иттерге жеткізбей келеді. Қаджыгей-мерген де жанын сала жүгіре береді. Бірақ ол екі бұзауы бар маралға жете алмайды. Содан бері ол көк аспанда өкпесі өшіп әлі қуып жүр дейді. Ол жұлдыздар шоғыры Үш Марал деп аталады. Аяу білмес аңшы – Қаджыгей жазасын солай тартыпты.

САРТАҚПАЙ БАТЫРДЫҢ ЖАЛМАУЫЗДЫ АЙҒА ЛАҚТЫРҒАНЫ

Алтайдың ақ, жасыл таулары мен алқаптарында баяғыда Делбеген жалмауыз көшіп жүріпті. Оның жеті басы, он төрт көзі бар екен. Ол күндіз ұйқтайды екен де, түнде жортуылға шығып, аңның орнына адам аулапты. Одан көрі де, жас та құтылмайды. Жалмауыздың тырнағынан балуан да, батыр да сытылып кете алмайды екен.

Делбегенді қалай жеңуді ешкім білмейді. Олар аспан төңіріне табынып, аспанның жетінші қабатын жайлаған жарық пен от құдайы Үлгенге:

– Ақ киізге жантайған, ақ тон киген, ақ шашты, ақ

бөрікті сізден көмек сұраймыз, — деп жалынып-жалбарына бастайды.

Халықтың мұң-зары жеті қат көктегі Үлгеннің құлағына жетеді, де, ол жерге түсіп, жалмауызды жағып жіберуге Күнге бұйрық береді.

Күн төмендеп, жерге жақындайды. Күннің ыстығынан шөп пен ағаш қап-қара болып, теңіз тартылып, өзендер кеуіп қалады. Ұшқан құс пен жүгірген аң тұншығып өліп жатады.

Халық жылап-сықтап, дауыс қылады:

— Ұлы Үлген, аяңыз бізді, жанып барамыз.

Сол екен құдіретті Үлген Күнге қайтадан көтеріліп, өз соқпағымен аяндай беруге әмір етеді. Жерге ол жалмауызды қатырып тастау үшін айды жұмсайды.

Ай төмендеп, жерге жақындай бастайды. Теңіз тыныш тауып, өзендер қатып қалады, тау шындарын мұз басады. Бұталар мен ағаштар аяздан сына бастайды. Ұшқан құс пен жүгірген аң да үсіп өліп жатады.

Халық жылап-сықтап, дауыс қылады:

— Ұлы Үлген, аяңыз бізді, үсіп барамыз.

«Жерден алыстап, бұрынғы ізіңмен жүре бер» деп Айға айтылуы мұң екен, Ай алыстаған сайын жердің мұзы кетіп, жер астынан қылтиып шөп шыға бастайды. Ал, жеті басты Делбеген болса бұрынғыдан да еркінсіп, адамдарды бұрынғыдан да аяусыз аулай бастайды.

Халық қайтадан жылап-сықтап, дауыс қылады. Бірақ ұлы Үлген бұл жолы адамдардың жылап-сықтағанына жауап бергісі келмейді.

Халық үшінші аспандағы Құрбыстан құдайға табынады. Ол:

— Егер жеті қат аспандағы Үлген сендердің мұң-зарларыңды жоқтағысы келмесе, үшінші аспандағы менің қамдарыңды жеп әлекке түсіп нем бар, — деп қарсылық білдіреді де, бұлттың тасасына көрінбей кетеді.

Осы кезде алыс алқапта аңшылықта болған Сартақпай шал Алтайға оралады. Ол ақ жал атқа мініп, олжа толы қоржын асынып келіпті.

Қарт қоржынын лақтырып тастап, атына қамшы басып, Делбегенге қарсы шабады. Жалмауыз көк өгізін

қамшылап, қара қынаптан қылышын суырып, қара тасқа жанып-жанып алады.

Батырлар бір-біріне жақындай түседі. Делбеген өткір қылышын сермеп қалады, бірақ Сартақпай жалаңаш қолымен жалмауыздың жағасынан ұстап, ерден жұлып алады. Оны жеті таудан, жетпіс жеті теңізден асыра лақтырмақ болады, жалмауыз мың жылдық самырсынға жармасып үлгереді. Ағаштан айырып ала алмайды.

Ашуланған Сартақпай самырсынды түбірімен жұлып алып, Делбегенмен қоса Айға бір-ақ лақтырады.

Айға түскен жалмауыз әлек болады, самырсынмен жерді шұқып қаза береді. Ай бетін түрткілеп:

– Мен енді мұнда не жеймін? – деп сұрайды.

Шыдамаған Ай:

– Мені же, жартысын жеп қанағат ет. Содан соң қайтадан толғанша мен сені жейтін боламын дейді. Сол кезде сен мені қайтадан жейсің. Тек қана енді самырсынмен шұқылай көрме, – деп жауап береді.

– Жарайды, – дейді Делбеген. – Мен келістім.

Бұрын ай әрқашан дөңгелек болған деседі. Енді бірде толып, бірде жартыланып қалатыны содан екен.

АҒАЙЫНДЫ ЖЕТЕУ

Баяғы өткен заманда, Алтайда ел жайламай тұрғанда, мұнда ағайынды жеті жігіт келіпті. Олар жеті жез қарағайдай мықты, жеті аюдай күшті, жеті көкжалдай ұйымшыл болыпты.

Жер бетінде ең болмаса олардың біреуін көтеретін ат болмапты. Ағайынды жігіттер жеті жез аса таяққа сүйеніп, жаяу көшіпті. Ағайындылар жерде жаяу жүргенде ұшқан құс та жете алмайды екен. Егер олар таумен жүрсе желаяқ қабарға да қашып құтылмайды.

Ағайындылардың үлкен алтауының шашы қырау басқандай аппақ екен, ал ең кішісінің шашының қаралығы қара қарғаның қанатындай болыпты.

Бір күні аннан мол олжамен оралған ағайынды жігіттер от басында отырып ойға кетеді.

– Біз, алтаумыз, бойдақ күйімізде қартайдық. Ал, жетіншіміз өлі жас. Бірақ жеті тауда, жеті өзеннің жағасында, жеті орманда тірі жан көзге көрінбейді. Кенже інімізге әйелді қайдан табамыз?

Кішісі аспанға қарап жатып былай деп күңкілдейді:

– Анау, Үркер-қаанның аулында иненің көзінен өткендей ақ мандайлы Алтын-сұлу тұрады. Сонымен бір түтін түтетіп, бір шаңырақ көтерер едім.

Осы сөздер аузынан шығып, Үркер шоғырына қараған көзін қағып үлгерген жоқ, ағалары орындарынан атып-атып тұрыпты да, әкелген андарын қоржынға салып, жез таяқтарын қолдарына ұстап, тау мен тасты өрлей жөнелісіпті.

Олар ақ мәрмәр тауға көтеріледі, көк таудан асады, қара таудың мұз шыңына өрмелеп шығады.

Бұлттар төменде қалады, жұлдыздар қол созым жерде, қарттары – алтын, жастары – қола сауыт киінген. Жұлдыздардың тондарының етегі ағайынды жігіттердің аса таяғына сүйкеніп ақырын ғана өтіп жатыр.

– Дегенмен, – дейді інісі, – маған, қарапайым аңшыға, Үркер-қаан өзінің қызы Алтын-сұлуды бере қояр ма екен?

– Иә, – деп үн қатады үлкені, – сіз өзіміздің тұқымымыз бен руымызды айтып мақтана алмаймыз. Ата тегімізді тарата білмейміз. Оның есесіне иілмейтін самырсындай турашылмыз, аюдай батылмыз, қасқырдай ұйымшылмыз.

Сөйтіп, ағайындылар таяқтарын тақылдатып, тау шыңынан аспан төріне өрлей жөнелді.

Үркер-қаанның алтын шатырының босағасындағы алып кермеде байлаулы тұрған аспан аттары адам иісін сезіп, осқырынып қоя береді.

Алтын шынжырмен күміс қазыққа байланған қабаған иттер ағайынды жігіттердің даусын естіп, қорыққанынан күйрығын бұтына қысып алып, отыра қалысып, көзін ашпаған күшіктей қынсыласады.

Ағайынды жігіттер алтын керменің жеті қырына жеті таяғын сүйей салып, тымықтарын қолдарына алады да, алтын шатырға кіріп барады.

Шатырдағы қонақтың көптігіне сан жетпейді. Барлық жеті аспанның, барлық жер бетінің құдайлары мен ғажайыптары, батырлары мұндағы сауыққа жиналыпты.

Ағайындылар сауық құрушыларға ізетпен бас иіп, тағзым етеді.

Жеті басты Делбеген-жалмауыз ағайынды жеті жігітті көре салысымен жеті рет жұтынып, жеті түрлі дауыспен гүжілдейді.

– А!-а-а, ha-ha! А-а-а... Мынаны қарандар, маған дәмді тамақтың өзі келіп тұр.

Көк атты Көбен-өшін-палуан жеті жігітті көріп, темір қорқорын аузына салады да, ағайындыларға көк түтіннің арасымен қарап, олардың тағзымына жауап та бермейді.

Аспан патшасы Төңір-қаанның шойындай сұр атты ұлы Темір-қазық-батыр басын бұрмайды. Онын түлкі тымағының қылшығы да дір етпейді, сол құлағына асып қойған бұрымы да қозғалмайды.

Үркер-қаанның өзі болса үш баспалдақты алтын тақта отыр. Онын көздері – тымақ көлдей, мұрны – таудай, мұртын иығынан асырып қойған, сақалы тізесіне түседі.

Ағайындылар оған бас иіп, тағзым етеді.

Үркер-қаан оң қабағын көтеріп, сол қабағын түйіп:

– Сенің жетеуің де жаяусындар, бастарыңда баспаналарың да жоқ! Менің шатырымды жер иісімен былғамандар, сенсең тұлыптарыңмен қонақтарымының күлкісін келтірмендер! – дейді.

Әкелген сыйлықтарын ұсынып, ағайынды жетеуі жеті күн, жеті түн тұрыпты. Үркер-қаан сыйлыққа көз де салмапты.

– Жер тұрғындары, қайтадан жерге кетіндер!

Бірақ ағайынды жігіттер балқарағайдай әрі мықты, әрі тіп-тік болып қоныр аюдай тайынбай, көкжал қасқырдай ұйымдасып әрі тұр.

– Қандай жұмыс берсеңіз де істейміз, қандай қызмет бұйырсаңыз да атқарамыз. Сыйлығымызды қабыл алы-

ңыз, өтінішімізге құлақ асыңыз. Біз сіздің қызыңыз Алтын-сұлуға құда түсе келдік.

Жауап орнына Үркер-қаан мысқылдай күледі:

– Шайырлы екі бұтақтың басы біріксе маздап жанады, аспандағы екі қаанның балалары бір шатыр астында тамаша өмір сүреді. Жас Темір-қазық-батыр мен Алтын-сұлу бойжеткен бір-бірі үшін жаралған, бір-біріне сөз беріскен.

– Сәскелік күнді әпер деп бұйырсаңыз – әпереміз, он бесінде толған айды босағама әкел деп өмір етсеңіз – әкелеміз.

– Жарайды, – деп күрсінеді Үркер-қаан, – жетпіс тармақ мүйізі бар қара маралды тізе бүктіріңдер. Ол марал мүйізімен аспандағы жұлдыздарды жерге түсіріп, шашады да, алдыңғы аяқтарымен таптайды. Ол марал жеті теңіздің жағасында, жетпіс сілемді жетпіс таудың етегінде өмір сүреді. Егер кімде-кім маралдың мүйізін әкеліп, ат баулағыштың орнына, менің шатырымның алдына әкеп орнатса, кімде-кім марал терісінен айран құятын торсық тіксе – сол – Алтын-сұлуды айттырады.

Ақ киізде отырған жеті басты Делбеген елден бұрын атып тұрады. Ол шатырдан жүгіріп шығып, өзінің көк өгізін ұстап алады да, қисық мүйісіне жармасып, үлкен ер-тоқымға секіріп мінеді.

Дем алмай айқайлап, көрлене ықырып, жұдырығымен өгізін түйгіштеп, Делбеген жетпіс таудың етегіне қарай шапқылай жөнеледі.

Аспан патшасының ұлы Темір-қазық-батыр сегіз өрім қамшысын сілтеп, өзінің темірдей сұр атымен желден жылдам жүйткіді.

Көбен-өшін-палуан көгілдір атын аямай тепкілеп, кере тартылған адырнадан атылған жебедей зымырайды.

Жеті ағайынды жігіт жеті таяғына сүйеніп, ең артта асықпай жаяу келеді. Жаяу жеті жігіт жеті аттап, жеті шақырымды артқа тастайды. Жеті ағайындылар жеті күнде Делбегеннен жеті асу жер озып кетеді.

Делбеген қатты ашудан коп-қоныр болып кетеді.

– Ым-м-м! Ағайындыларды қуып жетем – м-м! Ағайындыларды жұтып қоям-м-м!

Міне, ағайынды жігіттер өгіздің аяқ дыбысын естіп, алдарындағы мол бойынан үшкір мүйіздің көлеңкесін көреді.

Ағайындылардың ең үлкені мойнын созып, тау көлін ұрттап алады да, жол бойына төге салады.

Сол кезде темірдей сұр аттың тұяқ дыбысы естіліп, жол бойында Темір-қазық-батырдың сегіз өрім қамшысының көлеңкесі көрінеді.

Екінші ағасы тау адырына қол созады да, орманды тауды көтеріп алып, жолға қоя салады.

Енді көк-сұр аттың ат-тұрманының салдыры естіліп, жол бойында Көбен-өшін-палуанның темір қорқорының көлеңкесі көрінеді.

Үшінші ағасы мың пұттық жақпар тасты көтеріп алып, жұмырығында жаншиды да, быт-шыт қылып, жолға шашып жібереді.

Ағайынды жігіттер жеті теңіздің жағасына бірінші келеді. Төртінші ағасы жетпіс сілемді жетпіс тауға жүгіріп шығады.

Төртінші жігіттің айғайынан қашып, оның аяқ дүбірінен безіп, қара марал жетпіс сілемнің ең биік шыңына секіріп шығады. Оның басы – бұлттан жоғары, ал мүйізі жұлдыздарға жетіп тұр екен.

Бесінші ағасы қалың тұман, бұлттың арасынан жетпіс тармақты жасыл мүйізді көреді. Ол иығындағы темір садағын алып, адырнасын қатты кергендігі сондай, қос жауырыны бір-біріне тиеді. Он қолының бармағынан түтін шығады. Ұшқыр жебе маралдың қақ жүрегіне қадалады.

Аз уақыт өтті ме, көп уақыт өтті ме, белгісіз – жеті ағайынды жігіт Үркер-қаанның тұрағына келеді. Олар маралдың сан тармақты мүйізін алтын шатырдың күміс есігі алдындағы мама ағаштың орнына орнатады. Марал терісінен тігілген үлкендігі бір алқапты алып жатқан айран құятын торсықты қаанның алдына әкеп тастайды.

Үш баспалдақты алтын тақта отырған Үркер-қаан олжаға көз салған да жоқ, ағайынды жігіттерге де қарамайды. Бір көзінің қиығымен Айға, бір көзінің қиығымен Күнге қарайды.

– Мен сендердің аңшылықтарыңды көргем жоқ, сендердің ерліктерің жөнінде жыр естігем жоқ. Басқа аңшыларды да күте тұрамыз.

Ең бірінші кеткен жеті басты Делбеген жеті жылдан соң оралады. Он жылдан соң шатырдың алдына кеп Темір-қазық-батыр аттан түседі. Онымен қоса желе жортып Көбен-өшін-палуан да келеді.

Үркер-қаан күрсініп, басын төмен салады, оның көз алды тұманданып кеткен еді.

– Қызым Алтын-сұлуды кім ең жақсы жыр айтса – соған беремін.

– Мен, мен айтамын! – деп жеті түрлі дауыспен жеті басты Делбеген гүжілдейді.

Дегенмен сіз әнді өте нашар айтасыз, – дейді Үркер қаан, – қане, тоқтатыңыз. Ақ табанды үркітіп, тұрғындарды қорқытпаныз, тұрағымыздың берекесін алмаңыз.

Делбеген ұялғанынан көк өгізіндей көкпеңбек болып кетеді де, биік ер-тоқымына қарғып мініп зыта жөнеледі.

Енді жас Темір-қазық-батыр ән салады. Оған Көбен-өшін-палуан қосылады.

Бұл әннің бірсарындылығынан, мұнды дауыстан ұшқан құс қалғып, жүгірген аң ұйқтап қалады.

– Сендердің ертегілерің тіпті нашар, – деп ренжиді Үркер-қаан. – Қане, өшіріңдер үндерінді.

Көбен-өшін мен Темір-қазық бір-біріне қарамай, киініп сауыт-сайманын асынып, үйлеріне асығады.

Алтыншы жігіт қолына топшуурды алып, шегін қағып қалады да, әсем дауыспен шырқата жөнеледі.

Үркер құстар да, үйірімен ауылға ұшып келіп, ауылды айнала қонады. Жабайы аңдар да жүгіріп келіп, ауылды айнала тұра қалып тындайды. Кепкен бұтақтың бүршігіне шырын жүгіріп, қабығы шытынайды, жас жапырақтар әншіге қарай күнге ұмтылғандай созылады.

Ауыл үстіне жып-жылы жаңбыр сіркіреді, жып-жылы самал есіп, Күн жоғары көтеріле түседі, жеті түсті кемпіркосақ әншінің иығына жантаяды.

Әннің әсем саздылығын сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес.

Мына ертегіні тындап отырған Үркер-қаан алыс шоқ-жұлдызға көз тігеді. Оның тізесінен әл кетіп, астыңғы ернін жымқырады, көзінен аққан жас сақалына тамшылайды. Басын жастыққа тигізбестен төрт күн бойы тындайды.

– Жоқ, мен бұл жеті ағайынды жігітті жеңе алмаспын.

Сол кезде Күн нұрынан тоқылған киім киген, тебен инедей тіп-тік Алтын-сұлудың өзі шығады.

Жетінші жігіт оң тізесін бүгіп, Алтын-сұлудың оң қолын алады.

– Біз екеуіміз жерде бір түтін түтетеміз.

– Бір шатыр тігеміз, – деп жауап қатады да, Алтын-сұлу ағайынды жеті жігітпен бірге әкесінің тұрағын тастап, жолға шығады.

Үркер-қаан астыңғы ернін қанын шығара тістеп, жер тепкілеймін деп тобығын шығарып алады.

Үркер-қаанның күйінішті көз жасы жерге жаңбырдай жауады.

– Мына ағайынды жеті жігітті қатаң жазаға тартамын!

Ағайындылар ойнап-күліп, ән салып, кіші інісі мен Алтын-сұлудың тойын өткізіп жатыр еді.

Кенет аспаннан от бұршақ жауып, жұлдыздың ыстық жалыны құлап түседі.

– Оу, ағалар, – деп айқай салады інісі, – бізге аспан жасағы келе жатыр.

Ең үлкен ағасы Ақ таудың ұшар басындағы мұз шыңды көтеріп алады, інілері мұз таудың артына тығылады. От бұршақ мұзға тынбай соғылып, жұлдыздың ақ жалыны үзбей лаулайды, еріген мұз тасқынды өзендей сарқырайды.

– Алтын-сұлу, – деп айқайлайды Үркер-қаан, – үйге қайт, қане!

– Мен адамдарға берілгенмін, енді адамдардан айрылмаймын, – деп жауап береді Алтын-сұлу.

Сол-ақ екен, аспаннан жауған жұлдыздар шыбындай қаптап, жер бетін күйдіре бастайды.

– Бізге жерде өмір сүргізбейсің ғой? Жарайды! Онда біз сендерге, аспанға барамыз, – деп ағайындылар жоғары сұстана қарайды.

Алтын-сұлу жарық жұлдыз, өзінің ерінен бір адым қалмайды.

Аспанға көтеріліп – жеті ағайынды және жетінші жігіттің жанында Алтын сұлу – қатар-қатар тұра қалады.

Жеті ағайынды жігітпен ашық шайқасуға батылы жетпеген Үркер-қаан жасағымен айналып келіп, сыртынан соққысы келеді. Бірақ ағайындылар әрқашан қырағы, Үркер-қааннан көз алмай бетпе-бет қарап тұрады.

Сөйтіп, олар көк аспанда мәңгі-бақи бір-біріне қарсы қарап әлі тұр.

АЛТАЙЛЫҚТАР ТАНЗАҒАННЫҢ ҰРПАҒЫ

Баяғыда Алтайда Танзаған шал өмір сүреді. Ол кішкентай сары атқа мініп жүреді екен. Шалдың тісі арпаның дәніндей сарғайып кеткен, терісі қураған, сакалы ақ ешкінің сакалындай әппақ екен. Бірақ ол жеңіл қозғалатын, жылпын екен. Ол мал ұстамайды, жер жыртпайды, аншылықпен күн көреді. Жабайы тайгада көшіп жүріп, аңдардың ортасында өмір сүргендіктен өзі де орман аңына ұқсап кетіпті.

Оның қысық көздері түнде де күндізгідей анық көреді екен. Жүн басқан құлақтары да таудағы барыс пен жер астындағы көртышқанның тықырын естіпті. Мұрны аспандағы құс пен судағы балықтың иісін сезеді.

Бір күні Танзаған шал ну тоғайда келе жатқанда алдынан көк аспандай дөңгелек көл кездеседі. Оның жаға-

сында балуан деуге де болмайтын, батыр деуге де келмейтін бірі ақ, бірі қоңыр екі алып бақа шайқасып жатыр екен. Олар бұқадай өкіреді, сарлықтай секіреді, жырдағы батырлардай бір-бірін аспанға атады, шыңырауға лақтырады.

Танзаған шал мына шайқасты үнсіз қарап тұрады. Жер бетінде мұнша өмір сүргенде мұндайды көрмеген еді.

Қоңыр бақа таудай болып ісініп, ақ бақаны суға қарай тықсыра бастайды.

– Бақ-бақ, – деп бақырды ақ бақа, бақ-бақ... Қалайша мына көгілдір Алтайда, ақ Алтайда көмекке ешкім келмейді?

Танзаған шал сары атының тізгінін қолына алады. Сары ат аяғын еппен басып аяң жортақпен көл жағасына жетіп келеді.

– Неге төбелесіп жатырсыңдар? – деп сұрайды қария.

Қоңыр бақа жауап орнына көзін жарқ еткізіп, жуан жұдырығын көрсетеді.

Ал ақ бақа жылап жібереді. Көзден аққан жасы көу-сар моншақтай төгіледі.

Танзаған қарт ат үстінен бұрылып кеп қоңыр бақаны бүкірейген жон арқадан қамшымен бір тартады. Оның бақ етуге шамасы келмей жан тапсырады.

Ақ бақа алдыңғы аяқтарын қусырып, Танзаған қарияға:

– Сіз мені өлімнен алып қалдыңыз, даңқты батыр. Бұл қоңыр алмыс өзінің жасағымен бүкіл көлді толтырды. Өзі сіздің қамшыңыздан өлді, бірақ жасағы қалып қойды. Қоңыр алмыстар суға ешкімді жібермейді. Көлге келгенді өлтіреді, егер өзі келмесе – сүйреп әкеледі. Менің халқыма бір жұтым су бермейді.

– Сірә, әлі ешкім соғыспаған ұрысқа менің кіруім керек болды ғой, – деп күрсінді қария, – қола сауыт киінген алыптар шықпаған алысқа менің түсуім керек болды ғой, жез сауыт-сайман киінген батырлар кірмеген айқасқа менің шығуым керек болды ғой.

– Құрметті Танзаған, – деп ренжиді бақа, – бұл

қоңыр пәлелерді қола қылыш кеспейді, жез ұшты жебе теспейді. Оларды тек сары аттың қаны ғана өлтіре алады.

— Егер атымды өлтірсем, қалай өмір сүрем! Мен жаяу жүре алмаймын.

Бақа оған жақұттай мөлдір көзін, қарақаттай жанарын тігіп былай деді:

— Мен өзім үшін емес, халқым үшін сұрап тұрмын. Біз ешкімге жамандық тілемейміз, жауыздық жасамаймыз. Атыңызды сойыңыз, қанын өзенге ағызыңыз.

Танзаған кішкене сары атына қарап, оны аяғандықтан жүрегі дүрсілдеп кетеді. Шал бұрылып аттан түседі де, қара қамыс қынаптан өткір ақ пышақты алып, аттың тамағын орып жібереді.

Көк тамырдан қара қан жосып, күре тамырдан алқызыл қан атқылайды.

Сенімді аты басын астына алып, тізерлей жығылады. Оның отты көздері өше бастайды, жылы еріндері салқын тартады.

Аттың қара қаны мен алқызыл қанынан көл қазандай қайнайды. Қан ұйып, көл кепкен қабықтай қатып қалады. Қара пәлекеттер сол қатқан қанның ішінде мәңгілік қалып қояды.

Ал Танзаған шал болса шіріген түбірге отыра кетіп, жылап қоя береді:

— Атым — аяғым еді, пышаққа ілінді, атым — қанатым еді, мерт болды. Дос-жолдасымнан айрылдым...

Ақ бақа жанына келіп, сары бау ұсынады:

— Менен алғыс ретінде қабыл алыңыз, — дейді.

Бірақ шал оны алмайды, тіпті қарағысы да келмейді.

— Құрметті батыр, менің халқымды ренжітпеңіз, сыйлықтан бас тартпаныз. Күн батар алдында бұл бауды екі саусағыңызбен керіп тұрып, сермеп қалыңыз. Танға жақын не тілесеніз — сол болады.

Бауды қарияның алдына тастайды, басқа ұн қатқан жоқ. Содан соң кеткен ізі де қалмайды, сыбдыр еткен дыбысы да естілмейді.

Танзаған бауды темекі дорбаға салып алады да, талтандай басып жөнеледі. Аяғына гүл сабағы мен шөп оралып, ағаш түбіріне сүрініп келеді. Төбесі бұтаққа тиеді.

Күн батар алдында жерге отыра қалып, қу шөпшек теріп, беліне қыстырған шақпағымен от тұтатады. Отты қу бұтақ іліп әкетеді. Енді Танзаған темекі дорбадағы бауды екі саусағымен керіп, сермеп қалады.

– Ертең, күн шыға, осы от басында екі марал еті жатсын, – дейді де жатып, ұйқтап қалады.

Таңертең оянып қараса – от басында екі семіз маралдың еті, жанында екі қос мүйіз, екі тері әне сегіз тұяқ жатады.

Шат отқа қу бұтақ тастап, етті қақтап, жеп алады.

Сол күннен бастап Танзағанның өмірі гүл жайнады. Кешке қарай:

– Шіркін, ат болса ғой, – деп бауды сермеп қалып, ұйқыға жатады.

Таңертең көзін ашып қараса – айнала сан жетпейтін үйір-үйір сары жылқы жайылып жүр. Үйірге таласып шынғырған айғырлар даусы естіледі.

Күн батар алдында: «Шіркін, сиырларым болса ғой...» деп ойласа болды, таңертең табын-табын сиыр шүйгін шөпте маң-маң басып кетіп барады.

Сан жетпейтін малы бар, малға жайлы шөбі бар, тұнық суы бар жерге ел көшіп келе бастады, қарияның үйінің жанына өз үйлерін тіге бастайды. Үлкен ауыл жердің батысынан шығысына дейін созылады.

Екі қыс, екі жаз өткен жоқ, қанша семіз жылқы сойылып, тай қазанға салынғанына, қанша ән айтылғанына, қанша той тойлағанына сан жетпейді. Әр үйден осы жерде туған баланың жылаған, күлген дауыстары естіле бастады.

Жас бүлдіршіндер қаз тұрады, аяқтарын нық басып, әке-шешелерінің тонының етегіне оралып жүре бастайды.

Танзаған қарт та зерігеді. Оның да өз үйінде бала көріп, жар сүйгісі келеді.

Бір күні ол кешкілік бауды сілтеп қалып:

– Ертең, күн шыға, менің үйіме бір сұлу әйел келсін, – дейді.

Таңертең, аспан ағара бастасымен шал оянып кетіп, қараса – үйде бір ақ қаз тұр.

– Ақ бақада ұят жоқ. Қандай байлық сұрасам да – берді, ал әйел сұрап едім – алдады, – деп ренжиді Танзаған.

Қабырғада ілулі тұрған адырнасы кере тартылған иілмелі садағын алып, қорамсақтан бір жебе суырады:

– Қане, ұш, ақ қаз! Ұйқыдағы аңды, қонып отырған құсты мен атпаймын. Ұш!

Айтқан сөзі аузынан шығып үлгерген жоқ, кірпік қағым сәтте, Танзаған жебесін садаққа салғанша ақ қаз сілкініп-сілкініп жалт қарайды да, ай десе – аузы, күн десе – көзі бар сұлу болып шыға келеді. Шашы – кешкі аспандай, қоладай сап-сары, еріндері құрдың қабағындай, шымқай қып-қызыл.

Танзағанның тізесі дірілдеп, ақырын ғана жерге отыра кетеді. Кірпігін жиі-жиі қағып, қысық көздеріне жас оралады:

– Мұнда қайдан келдіңіз? Қайда кетіп барасыз?

– Мен үшінші аспандағы Құрбұстанның ең кіші қызымын. Сіздің от басыңызға үшінші аспаннан келіп тұрмын. Маған енді қайтадан үшінші аспанға баруға болмайды, мен сіздің оттың түтінімен дем алдым, сіздің үйде болдым.

Танзаған шал түрпідей күс-күс қолымен қоладай сап-сары шашынан сипайды. Тікенек бетін сұлудың жапырақтай үлбіреген бетіне тигізеді, оны оң қолынан алып, қап-қара маңдайын жұп-жұмыр тізесіне басып:

– Сізге мәңгілік жар боламын, – дейді.

– Ешқашан айрылмаймыз, – деп үн қатады сұлу.

Сөйтіп, үшінші аспанда туған Құрбұстанның кіші қызы адамның әйелі болады. Оған киім тігіп, ас пісіреді. Танзағанның ошағының оты өшіп, оттан ет толы қазан түсіп көрген жоқ.

Үшінші аспаннан келген сұлу Танзаған шалға екі ұл, бір қыз тауып береді. Балалар есейеді, бірақ олардың шешелері қартаймайды, жүзінің әрі кетпейді. Қарсы алдынан қарасаң – он жағында күн шығып, сол жағында ай туып тұрғандай. Сыртынан қарасаң – жұлдыздар жымың-жымың еткендей.

Оның ай мен күндей жүзі, жұлдыздай әсемдігін түтін шалмайды, күйе баспайды.

Ол туралы ойлағанда жүрегі сыздамай қалған адам жоқ. Адамдар сондықтан да қырмандағы құрдай, қуғынға түскен бұғыдай ызаға булығады.

– Біздің бірімізге күйеуге шық. Шал Танзаған саған тең бе?

Құрбұстанның қызы бәрібір шалдың үйінде тұра береді.

Сонда адамдар бір-біріне:

– Егер Алтайда мұндай сұлу бұрын болмаса, енді бұл да жайнаңдап жүрмесін. Біздің бауырымызды езіп, жүрегімізді сыздатпасын, – деседі.

Бірақ Танзаған шалдың атқан жебесі жерге түспей, нысанаға дөп тиетінін елдің бәрі біледі екен. Сондықтан ескі қабықша үйге жақын келуге ешкімнің батылы жетпей батырлық көрсете алмайды екен.

Қоңыр күздің бір күнінде қарт үйірдегі тоғыз жасар атты қыл арқанмен ұстап алады да, терлік салып ерттеп, айылтартпасын мықтап тартады. Содан соң мықты садағын иығына асынып, қорамсаққа жебе толтырады, беліне пышағы мен темекі қалтасын қыстырады. Ер-тоқымға ырғып мініп, таутеке, жайран мен марал ату үшін желе-жортып аңға жөнеледі.

Ел осы күнді көптен күткен еді. Шалдың үйіне батыл басып келіп, қу шөпшекті айналдыра үйеді де, от қояды. Қабық қабырға шатыр-шұтыр жана бастайды. Ыстық жалын лаулап, көк аспанға көтеріледі. Үшінші аспандағы Құрбұстанның қызы ақ құсқа айналып, жалынмен бірге үйден ұшып шығады. Үш баласы үш кішкентай құс болып анасының соңынан ілеседі.

Танзаған аңнан мол олжамен оралады. Бірақ оның үйінің орнында өрттен қалған шала ғана жатыр екен.

Шал күлдің үстіне отыра кетеді. Күні бойы қайғырып, үн қатпайды. Күн тау асып, жер бетін қараңғылық басқанда, Танзаған аспандағы жана туған төрт жана жұлдызды көреді. Ең алдында ақырын жарық шашқан – анасы, оның екі иығында жылт-жылт еткен екі ұлы, арқасында жымыңдаған кішкентай қызы.

Бұларды шал Аққу шоқжұлдызы деп атап, қатты қайғырып жылап жібереді:

— Енді үшінші аспандағы Құрбұстанның қызын ел қызықтасын, ол туралы бөтен ойда қалмасын. Жанындағы үш кішкентай жұлдызды көріп, балалардың әкесінен қалай айрылғанын естеріне алсын.

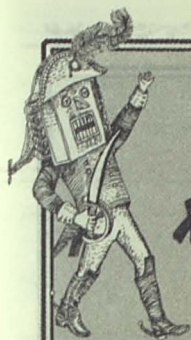
Темекі қалтасынан сары бауды алды да, домалатып орап, көк аспанға, балаларына сыйлыққа лақтырады. Қазір аспанда, Аққу шоқжұлдызының төменгі жағында сары бау көрінер-көрінбес жұлдыз болып жылт-жылт етеді.

Шал ұзақ уақыт күрсініп, дауыс қылады. Бір кезде:

— Жоқ, мен жалғыз өмір сүре алмаймын. Ең болмаса күйелеш біреуге үйленейін. Менің үйімде кішкене нәрестелер күліп ойнап жүруі керек, — деп жылайды.

Бір кезде қараса, жанында ошақтың түтінімен ысталған, қаралығы қара күйедей, күйелеш бір кемпір тұр екен.

Бұл кемпір Танзағанға көптеген қап-қара, қап-қара бала тауып береді. Олар ақ Алтайға, көк Алтайға, алтын Алтайға қоныс тебеді. Аспанда Аққу шоқжұлдызы жарқырап тұрған кезде олардың ұрпағы бүкіл жер бетіне тарап, ұзақ өмірді жалғастыра береді. Өйткені, бұл жұлдыздар алтайлықтарға туыс қой. Кішкенелері Танзаған шалдың балалары емес пе.

ЕУРОПА

Халықтарының ертегілері

Аударған
Ғалым Доскенов

Трек ертегілері

КЕСТЕШІ ҚЫЗ

Қиян шеттегі қыстақта бір жарлы бозбала өмір сүріпті. Манолис дер екен оның есімін. Әкешесі дүниеден көшіп, мұра атаулыдан ескі скрипка ғана қалдырыпты. Қиын-қыстау кездерде Манолистың, Манолис сияқты тамам кедейдің жалғыз жұбанышы сол скрипка болыпты. Кедей сорлының көрген күні белгілі ғой! Сұрықсыз күнге шырай бітіріп, жабырқау көңілді жадырататын – таза жүректен шымырлап шыққан ән ғана емес пе?!

Сондықтан да Манолис пен оның скрипкасын сол өңірдегі күні күнгірт, тірлігі мимырт, жүрегі жаралы, басы қаралы жандардың баршасы асыға күтіп, кимай шығарып салатын.

Бірде кешқұрым Манолис көрші қыстақтан қайтып келе жатып, ұйыса қалың өскен бұтаның ішінен қинала қынсылаған бір дыбыс естиді. Бұтаны жан-жаққа ысырып, қарағанда, қақпанға түскен қасқырдың қаншығын көреді. Қақпанның құрыш азулары қаншықтың алдыңғы аяғына айрылмастай, тістесе қатып қалыпты. Қаншықтың бауырынан сүт тамшылап тұр екен.

Жыртқыш та болса, енені, оның панасыз бөлтіріктерін аяған Манолис қаншықты қақпаннан босатып жібереді.

Қаншық сол сәтте-ақ зытып жоғалады, Манолис жай-барақат жаман жаппасына оралады.

Түн ортасында біреу есік қағыпты. Ілгегін ағытуы мұн екен, шалқасынан ашылып, есік пен төрдей зау қасқыр кіріп келеді.

— Менен қорықпа, Манолис! — дейді қасқыр гүрілдеп. — Мен саған дос көңілмен келіп тұрмын. Сен ене-қасқырды қақпаннан босатып, бауырын енді көтерген бөлтіріктеріме өмір сыйладың. Адамдар бізді жауыз деп есептегенмен, біз де сыйға сый, жақсылыққа жақсылық жасай аламыз. Мен сені жан білмейтін, жан баспаған жерге ертіп апарамын. Ол жерде, үш есіктің тасасында ақыл жетпес қазына мен көктем күніндей ғажап сұлу қыз бар. Жүр, бағынды сынап көр!

Манолис қасқырдың сөзіне таңырқағанмен, ештеңе демейді. Ешқашан жанынан тастамайтын скрипкасын алып, зау қасқырға ілеседі.

Көзге түртсе көргісіз, тас қараңғы түн еді. Межелі жер тым алыс және оған күн көтерілмей жету керек болатын.

— Қалма, Манолис! Жылдам бас аяғынды, — дей беріпті қасқыр оған қарайлап.

Қасқырдың көзі түнекті тіліп, шоқтай жайнайды.

Осылайша олар ұзақ жүріпті. Таң қыланатқанда Манолис сәулеті тіл байлаған сарайды көреді. Сарай зәулім дарактардың үстінен асқақтай қарап тұр. Мөлдір хрусталь салынған терезелері сәуле себезгілеп, таза күмістен құйылған есігі жарқ-жүрқ етеді. Сарайдың сәні осындай еді!

Қасқыр апай төсімен күміс есікті ұрып қалғанда, есік сықырсыз ашылып кетеді де, бұлар аумағы ат шаптырым күміс бөлмеге кіріп барады. Бұл бөлменің төбесі де, едені де, қабырғалары да ақ күмістен соғылыпты. Бөлменің алыс түкпірінде күндей жалтырап, алтын есік көрінеді.

Алтын есік бұлар жақындағанда өздігінен ашылып, жол береді. Ал бұл бөлменің төбесі де, едені де, қабырғалары да саф алтыннан құйылыпты. Бөлменің алыс түкпірінде мың түрлі от шашып, құбыла жайнап, алмас есік көрінеді. Көзі қарыққан Манолис амалсыздан қолымен көлегейлеп, сығырая қарайды.

Бұл есік те өздігінен, дыбыссыз ашылғанда, асыл тастан өрілген қабырғалары нұр шалқытқан еңселі жай көрінеді. Төрде, тақ үстінде уылжыған жас ханша отыр.

Ханша көктемнің алғашқы күніндей көрікті еді.

Оның ажары Манолистың ақылын арбап, үнсіз қатып қалады.

Қасқыр тақ түбіне барып, басын иеді де:

— Сөлем саған, ханша! Мен сенің тілегінді орындап, шын жүректен, сатусыз қайыр жасаған жігітті ертіп келдім, — дейді.

Сүйдейді де ханшаға Манолистың қаншық қасқырға көрсеткен қайырымын айтып береді.

— Ханша! Жүрегі пәк, көңілі кең адам ғана осылай істейді! — депті қасқыр әңгімесінің сонында.

— Сөзінде қате жоқ! — депті ханша. — Манолис — ба-тыл да мейірімді жігіт. Менің іздегенім де — осындай жан. Мен оған өзімді де, тағымды да, байлығымды да сеніп тапсыра аламын!

Сол мезетте он екі қызметші қыз Манолисқа алтын-мен апталып, күміспен күптеліп, асыл таспен әшекейленген қымбат киім әкеледі.

Сарайға айқыш-ұйқыш гүлшір ілініп, алуан түсті шамдалдар орнатылады. Қоңыраулар сыңғырлап, күй төгіледі.

Ханша өзінің Манолистің етегінен ұстауға бел байлағанын мәлімдейді.

Ал біздің Манолис ше? Ол сұлу ханшаның көркінен басы айналып, өмірінде бірінші рет скрипкасы жайлы ұмытып кетіпті. Ұмытпай ше! Ханша дәулетті еді, бақытты еді, қайғысыз-мұңсыз жанға скрипка тарту кімнің ойына келіпті!

Қызметшілер Манолисты киіндіріп, ханшаның алдына алып барғанда, ханша күлімсіреп:

— Сен ертең такка отырасың. Соның үшін бүгіннен қалдырмай, осы сарайда сақтаулы қазынаны көріп шыққаның игі, — депті.

Қолтығынан алып, жол бастапты.

Олар бүкіл сарайды, оның барлық жайлары мен бөлмелерін, дәліздері мен бұрылыстарын, құпия қалтарыстары мен сырт көзден таса қуыстарын түгел аралап танысады. Сарайдың салтанаты сонша, — Манолис қадам басқан сайын қайран қалады. Ақыры олар биік мұнараның қасына келеді. Ханша айтыпты:

— Бұл мұнарада сен көруге тұрарлық ештеңе жоқ. Кірмей-ақ қоялық, — депті.

Кенет бозбаланың көңілі әлденеге жайсыздана тол-

қып, неге екенін өзі де білмейді, мұнараға шығуға аңсары ауады.

Толқып тұрып:

– Жоқ, мен қайтсем де осы мұнараға көтерілуге тиіспін, – деген сөздің аузынан қалай шыққанын андамай қалады.

Ханша оның тілегіне ықылассыз құлақ асып, екеуі бұрама баспалдақпен жоғары өрлейді.

Мұнарада шынымен-ақ назар аударарлық түк жоқ екен. Сән-салтанаттын жұрнағы да сезілмейді. Мұнара басындағы жалғыз бөлме – құжыраның терезесінің алдында кесте тігіп бір қыз отыр. Ұсқынсыздығы сонша, – Манолис шатқаяқтап, құлауға шак қалады. Тек қыздың аялы, тұнғыық жанары ғана жаудырай қарап, жүрек қозғар нәзік нұр сеуіп тұр еді. Бұл көздер бір көрген адамның жадында мәңгілік сақталар еді.

– Бұл кім? – деп сыбырлай сұрайды Манолис ханшадан.

– Менін бір байғұс туысым, – дейді ханша. – Жаным ашып, паналатқан едім. Түрінен қорынып, жұрт көзіне түсуден қашып, осы мұнарадан аттап шықпайды. Тіпті ертен біздің тойымызға да қатыспайды, әйтпесе қонақтарды үркітуі мүмкін ғой. Сикын-ай сорлынын!

Ханша Манолисқа сыбырлап жатқан кезде қыз басын көтермей шұқшынып, кестесін шеки береді. Көрмегендей, естімегендей сынайлы. Оның епті, сүйрік саусақтары төккен кесте аса көркем құсқа айналады. Бірақ қыз кестесін бітіріп, жібін түйісімен, құсқа жан бітіп, дүр етіп көтеріліп, терезеден ұшып кетеді.

Сонда қыз қолдарымен көкірегін басып, қинала дауыстап жіберіпті:

– Бұл да ұшып кетті-ау бұрынғыларының сонынан! Қашан таусылады бұл азап?! – депті.

Мұны естіп, Манолистың ұсқынсыз қызға танырқай қарағанын байқаған ханша оны қолынан тартып, төмен түсуге асықтырады.

– Бұл бейшара дуаланған! – дейді ханша. – Дуаның күші жүз құстың кескінін кестелегенде барып қайтады, сол себепті де бейбак күндіз-түні кесте тігеді... Бірақ әр құсты кестелеп бітірісімен, жан бітіп, ұшып кете береді!

Манолистың мұнайып, көңілі бұзылғанын аңдаған ханша:

– Жарайды, қайтесің басынды қатырып! Одан да тезірек сарайға барып, тойға әзірліктің барысын бақылайық, – деп қосады.

Манолис түні бойы көз шырымын ала алмайды. Бақытсыз қыздың тағдыры ойынан шықпай, беймәлім бір мұң маза таптырмайды. Таң елең-алаңда, ханша мен оның қызметшілері шырт ұйқыда жатқан шақта, сыбдырсыз басып сарайдан шығады да, мұнараға кіреді.

Тар құжыраның есігін ақырын ашқан Манолис босағада сүйенген қалпы, тіс жармай, қызға ұзақ қарайды. Қыз кестесін тігіп отыр еді.

Өзінің беймезгіл келісінен қысылған Манолис:

– Шаршаған жоқсың ба? – деп сұрайды.

– Жоқ! – деп жауап қатады қыз. – Мен қанша қажет болса, сонша құс кестелеуге даярмын. Оған төзімім жетеді. Тек құстарым ұшып кетпесе екен. Мен соңғы рет қабығанда оларға жан бітіп, ұша жөнеледі!

...Терезе алдындағы бұтаққа қонақтап, шықылықтаған қызыл бауыр кішкене құс жана ғана қыздың кестесін тастай ұшқан еді. Өзен жағасын әнге бөлеген бұлбұл да кестешінің қолынан шыққан болатын. Сүрлеудің үстінде манғазданып, талтандай басқан қарға да, қанатын жаза қалқыған қарлығаш та, – сол мандағы құстардың бәрі-бәрі ұсқынсыз қыздың кестесінен жаратылып еді. Олар бау-бақшадан орын теуіп, көк ала бұлтты зенгір аспанда еркін самғайтын, шырылдай, ысқыра әндетіп, төңіректі думанға толтыратын. Олар қуанышты еді, азат еді, тек ұсқынсыз қыз ғана мұнара тұтқыны болып, саусағы күлдіреп, күндіз-түні кесте төгетін, сиқырдан құтыла алмай, қасірет шегетін.

Қыздың шерлі хикаясын Манолис қынжыла тыңдайды. Сормандай бейшараға қалай көмектесерін білмей, жүрегі сыздайды. Өйткені дуаның алдында дәрменсіз еді. «Дегенмен, бір шипасы табылар, – деп ойлайды. – Тіпті сиқырдың уытын қайтармағанмен, қыздың қайғысын жеңілдетіп, көңілін демдеуге болатын шығар?»

Осы сәтте есіне скрипкасы түседі. Иә, өзі үнемі жанынан тастамайтын, тек салтанат, дәулеті тасыған сарайға келген соң елеусіз қалдырған скрипкасы...

Манолис екі өкпесін ұстап, жүгіре кіреді сарайға. Скрипкасын қармай салып, үкідей ұшып мұнараға оралады.

Қияғын алып, скрипкасын сыңсыта толғайды...

Ешқашан бұлай ойнамаған. Ешқашан ескі скрипканың шанағынан осыған теңдес күй ақтарылмаған...

Скрипкадан сорғалай құйылған әуенге Манолис жомарт жанып, шалқар сезімін, батыр да нәзік жүрегінің лүпілін сіңіруге тырысады. Бақытсыз қыздың қам көңілін серпілтсем деген ой төтті күйге айналып толқындайды.

Кенет, о, керемет! – мұнара сыртындағы құс біткен қалт тынып, скрипка сазына елтиді, сәлден соң терезеден ұшып кіріп, ұсқынсыз қыздың кестесіне қонақтай бастайды.

Ал Манолис дамылсыз ойнай береді. Скрипка үніне арбалған құстар бірінен соң бірі қайтып келіп, қыз кестесінен бір кезде өздері ұшып кеткен орынды дәл тауып, қанаттарын қомдай қонып жатыр.

Ал Манолистің күйі бір сәтке де толастамайды...

Дуаланған қыздың қожыр-қожыр жүзінде әлдебір жұмбақ шуақ пайда болып, екі беті албырай сәулеленеді. Қайта оралған құстарды көргенде, жүрегінде үміт оты тұтанған еді.

Сол уақытта төменнен ханшаның даусы естіледі. Ол Манолисты шақыра келіпті. Өйткені таң аппақ боп атқан, той басталар мезгіл жақын болатын.

Ханша Манолисты майда дауыспен шақырады, бозбала күйін тоқтатпайды.

Енді ханшаның даусына күдік-күмән араласып, қатқылдау шығады, бозбала күйін тоқтатпайды.

Абыржыған ханша жүгіре басып, мұнара түбіне келіп:

– Манолис! Манолис! – деп айғайлайды.

Бұл жолы даусына ызғар бітіп, ашулы естіледі.

Ал Манолис үдете күй төгеді. Ол ханшаның өзін шақырған айғайын естіген еді, бірақ кестесіне асыға төнген, өңінде үміт нұры ойнаған бақытсыз қызды тастап кете алмаған.

Құстар болса, үсті-үстіне жапырлай ұшып келіп, қонақтап жатыр.

Қыздың қолы-қолына жұқпай, алуан түсті жіп өткізілген инесі жылт-жылт етіп, бір өрнектен соң бір өрнекті кестелеуде...

Манолистың скрипкасынан тасқындаған күй асқақтай, тамылжи түседі.

Баспалдақты тарсылдата жүгірген аяқ дыбысы естіледі. Бұл – ханша. Міне, есіктің алдына жетті, қас қағымнан соң құжыраға кіріп келмек. Есік сарт ашылып, скрипка сазы талмаусырай кілт үзілді. Ханша оны бозбаланың қолынан долдана жұлып алған. Сол уақытта қуанышқа, бақытқа толы айғай естілді. Бұл айғай Манолистың көкірегін жарып шыққан еді. Оның көз алдында ұсқынсыз кестеші сұлулығына сөз жетпейтін, хор қызындай аруға айналған болатын.

Ару бойжеткен көркімен көз қарықтыра орнынан тұрып, ханшаға сәнді көйлек ұсынады. Көйлек жүз құстың бейнесімен безендірілген еді.

– Ал мына көйлекті! – дейді ол ханшаға. – Сенің дуагер әкенің әмірімен осы көйлекті тіккеніме қаншама жыл болды десеңші! Әйткенмен сенің қара жүрек, қара ниет әкен бір нәрседен қателесіпті. Ол ұсқынсыз кестешіні құтқару үшін биліктен де, байлықтан да, тақтан да, тіпті сенің ажарыңнан да бас тартатын мейірбан бозбала туралы ойламаған екен. Сенің әкен менен ұрлаған тақ пен дәулет аз болғандай, көркімді де тартып алып, саған сыйлады ғой!

Кенет Манолис ханшаның бұрынғы сұлулығының ізі де қалмай, аса жеркенішті, тіпті әуелдегі кестешіден де ұсқынсыз кейіпке түскенін көреді. Өйткені жалған ханшаның бар зұлымдығы бетіне теуіп, көгере қисайған екен, көздері жыланның көзіндей суық жылтырап, кекте не шатынаған екен.

Бақытты бозбала бұрынғы кестеші – ендігі ханшамен қол ұстасып, той дастарқаны жаюлы тұрған сарайға беттейді.

Ұлы думан той өтеді.

Тойдың сәнін кіргізіп, мәнін ашқан күй – тан алагеуімде Манолис тас мұнараның жұпыны құжырасында тұрып тартқан әуен еді.

*Ағылшын ертегісі***ДЖОАН МЕН АҚСАҚ ҚАЗ БАҒУШЫ**

Көк теңіздің жағалауындағы сәулетті қамал-сарайда бір көрі лорд¹ өмір сүріпті. Лорд жалғыздыққа үйренген еді, қамал-сарайы үнемі құлазып, бос тұратын. Жарқын дауыс, көңілді күлкі естілмейтін. Сарай иесі сағаттар бойы тас еденді тырпылдата басып жүретін де қоятын немесе түнеріңкі теңізге түксіе қадалып отыра беретін.

Оның кішкентай немере қызы бар еді, тек лорд оны туғалы бері бір рет те көрмеген. Тіпті немересін дүниеге келген күнінен бастап-ақ жек көріпті, себебі көрі лордтың жалғыз қызы — кішкентай Джоанның шешесі сол күні дүниеден қайтқан еді. Байғұс қыздың әкесі өз королінің намысын жыртып, қан майданда қаза табу үшін ұшы-қиырсыз теңізді көктей өтіп, қиянға сапар шегіпті де қайтып оралмапты. Егер мейірімді күтушісі болмаса, Джоанның басына қандай күн туарын кім білген? Күтуші кемпір Джоанды баурына басып, лордтың мол дастарқанынан ауысқан қалған-құтқанды беріп асырайды, ескі-құсқыдан жамап-жасқап, қыздың киімін бүтіндеген болады.

Көрі лордтың қытымыр қызметшілері де кішкентай қызға қағажу көрсетіп, ызбарлана қарайтын, өйткені лорд оны ұнатпайды ғой! Олар Джоанды шокпытқа бөленген бикеш деп кекететін.

Джоан күн ұзақ қамал-сарайдың артындағы албарда ойнайтын, кейде жападан-жалғыз теңіз жағалап кететін.

¹ Л о р д — жоғары мәртебелі ағылшын ақсүйектеріне берілетін атақ.

Оның бір ғана досы — қаз бағушы, ақсақ бала еді. Джоан қаз жайылатын шөптесін аланқайға барып, ақсақ досымен ұзақ сырласатын. Бала Джоаннан бірер жас ересектеу болатын, қамал-сарайға қонсы орналасқан фермада тұратын.

Ол күн сайын таң ата қаздарын жайылымға айдап шығып, тоғанға апаратын. Қаздар — бірі сүңгіп, бірі балық қуып, бірі қанатымен су сабалап, тоған басын думанға бөлейтін. Міне, сол кезде ақсақ қаз бағушы сыбызғысын қолына алады. Сыбызғы үні естілісімен Джоан да жүгіре басып жетеді. Ол қаз бағушы баланың бірде өксікті, бірде қуанышты жұмбақ әуендерін тапжылмай, ұйып тыңдаушы еді. Сыбызғы оған таңғажайып орман перизаттары жайлы, қиырдағы беймәлім өлкелер мен жан баспаған таулар, өзендер туралы сыр шертіп, жабырқау көңілін сейілтетін, қайғы-мұңын, жәбір-жапасын ұмыттыратын.

Кейде билемесіне қоймайтын жеңіл де шадыман әуез ойналатын. Ондай сәттерде шыр көбелек айналған Джоанға қосылып, ақсақ баланың өзі де епетейсіз солтақтап, билемекке тырысады.

Көктем мен жаз осылай өтетін. Ал қыстың ұзақ қаранғы кештерінде Джоан отқа тақала отырып, күтуші кемпірден батыр серілер мен ару әйелдер, дәулер мен адамжегіштер, су перілері мен аспан перизаттары жайында ертегі айтып беруді қиыла сұрайтын. Отқа тесіле қарап, қиялға шоматын.

Осылайша жыл артынан жыл жылжып, Джоан көркіне көз тоймас сұлу бойжеткенге айналады. Тек ақсақ қаз бағушымен достығы үзілмепті, ал кәрі лордтың жүрегіне қатқан мұз әлі де ерімеген екен.

Бірде көрші қалаға король келе жатыр деген хабар дүнк ете түседі. Король жасамақ думанға игі жақсы атаулы тегіс жиналуға тиісті екен. Сол өңірдегі қамал-сарайларға корольдың сәлемін алып, жаушылар құстай ұшады. Ал корольдың сәлемін бұлжымас бұйрық деп қабылдаған жөн! Сондықтан да кәрі лорд сәнді киімін киіп, ақбоз атына ер салдырып, жолға жиналады.

Бұл уақытта Джоан күтуші кемпірдің қасында, тере-

зе алдында отырған, қымбат киімі күнге шағылысып, аулаға шыққан кәрі лордты көріп:

– Мына кісі менің атам ба? Қандай келбетті, қандай айбынды адам! Қайда барады? – деп сұрайды.

– Көрші қалада король думан ұйымдастырмақ екен. Соған бара жатыр, – деп жауап береді күтуші кемпір.

– Шіркін-ай, мен де қатысар ма едім сол думанға! – деп дауыстап жібереді Джоан. – Әжетай, айналайын, барып сұрашы, мені өзімен бірге ала кетсін!

– Қой, ойбай, – деп шошып кетеді күтушісі. – Мен онымен қалай сөйлеспекпін. Дүрелетіп, қуып шықсын дейсің бе? Оның үстіне бәрібір кеш. Үлгермеймін. Қара, өне, атына мініп жатыр.

Шынында да, осы кезде кішкентай қызметші қорадан ақбоз атты жетектеп әкеліп, кәрі лордты қолтығынан демеп, атқа мінгізеді. Сәлден соң лорд жолдың шанын бұрқырата шауып, көзден таса болды.

Джоан өксіп-өксіп жылап:

– Бұл менің өмірімдегі тұңғыш думан еді. Енді қайтып ешқашан да мұндай салтанатқа қатыса алмаспын. Ешқашан! Егер сен өтінгенде, бәрі басқаша болар еді ғой... – дейді күтушісіне кінәлай қарап.

– Өксігінді бас, жаным, – дейді күтуші кемпір оны жұбатып. – Той-думанға барар шағың алда әлі. Маған өкпелеме. Менің қолымнан не келеді? Кәрі лорд үшін менің сөзім не, өзім кіммін!

Джоан көзінің жасын тыйып, күтушісінен кешірім сұрайды.

– Ашуланбашы, әжетай! Сенен басқа кімім бар менін? Сені өкпелетейін деген жоқпын. Тіпті сол думаныңа да соншама ынтызар емеспін. Жай, жұрттың қалай киінгенін, қалай билейтінін көргім келген, – дейді.

Дегенмен, камал-сарайдан аулаққа, далаға шыққан соң: «шіркін, корольдың думанын сығалап та болса, көріп қайтар ма еді!» – деп армандапты. Король мен королеваны, жас ханзаданы қанша тырысса да көз алдына елестете алмапты. Ойға шомып келе жатып, қаздарын айдап, қарсы аяндаған ақсақ досын да аңдамай қалыпты. Қаз бағушы сыбызғысын аузынан алып:

– Неге ойланып келесің, Джоан? Билегің келсе, көңілді күй, жылағың келсе, зарлы сарын тартып берейін, – депті.

– Билегім келеді, – депті Джоан, – тек бұл жерде емес, қалада, корольдың думанында. Бірақ мені кім шақырыпты, думан менің не теңім?..

– Егер қалаға бармақ болсаң, – дейді сонда ақсақ қаз бағушы, – барасың! Сенімен бірге мен де, менің қаздарым да барамыз. Қалаға жету соншалықты қиын емес. Тіпті мен сияқты ақсаққа да!

Сөйтіп олар қала қайдасың деп тартып кетеді. Джоан жолдың алыстығын да, өзінің шаршағанын да байқамапты. Себебі ақсақ бала дамыл таппай сыбызғы ойнайды.

Құйқылжыған ойнақы әуез Джюанның көңілін серпілтіп, ол біресе сыбызғыға қосыла әндетіп, біресе дөңгелене билеп, жол бойы өз думаны өзінде болады.

Қала қақпаларына таяғанда, сондарынан ат тұяғының дүбірі естіліп, көп ұзамай мөлт қара арғымақ мінген сұңғақ бойлы, сұлу бозбала қуып жетеді.

— Жол болсын! Қалаға барасындар ма? Онда бірге жүрейік. Қарсы емессіндер ме? – деп сұрайды ол.

— О не дегеніңіз, мырза! – дейді қаз бағушы. – Біз қалаға, корольдың мәртебелі меймандарын көргелі келеміз. Егер каласаныз, бірге баралық, көңілдірек болады.

Бозбала атынан ырғып түсіп, Джоанмен қатарласа жүреді, олардың соңына ілескен қаз бағушы сыбызғысын ерніне апарып, соны да нәзік бір әуенді сызылта тартады.

Кенет бозбала кілт тоқтап, Джоанға бұрылып:

– Сен менің кім екенімді білесің бе? – деп сұрапты.

– Қайдан білейін, – дейді Джоан. – Ал кімсің?

– Мен король ұлы – ханзадамын. Әкемнің думанына бара жатырмын. Әкемнің жарлығы бойынша, бүгін мен өзіме қалыңдық таңдауым керек.

Кенет Джоан әлденеге көңілсізденіп сала берді. Ханзадаға ләм-мим деп жауап қатпай, төмен қараған күйі жүре берді. Ал ханзада қыздан көзін айыра алмай, тіпті сыбызғының жүрек шымырлатар мұңды әуенін де

естімей, қалшыып тұр. «Неткен ару, неткен ару жан, — деп ойлады ол. — Мұндай қызды өмірімде бірінші рет көріп тұрған шығармын!»

Ол Джоанның жыртық көйлегіне де, жалаң аяғына да назар аудармай, қыздың сымбатты тұлғасын, жер баспай, әуеде қалықтағандай әсер қалдыратын ғажап жүрісін тамашалай қарады.

— Есімін кім сенің? — деп сұрады ақыры.

— Джоан.

— Тындашы, Джоан, — дейді ханзада, — осы уақытқа дейін бірде-бір қыз дәл сен сияқты толқытқан емес мені! Қалындығым да, тандауым да, жан жарым да сен десем, не дер едің?!

Джоан үндемейді. Тек ханзадаға жанары жаудырай жалт қарайды да қояды. Сол сәтте арғымақ та тізгінін жұла мазасызданып, тарп ұрады, ақсақ қаз бағушы да күйін тоқтатып, қалт тынады.

— Жауап бер, менің қалындығым болуға ықтиярсың ба? — дейді ханзада дегбірсізденіп.

Джоан жымыып:

— Жоқ! Мен сенің мазағыңа көне алмаспын. Ханша боларлық қандай сыйқым, қандай жағдайым бар? Одан да думанға шап тездетіп, әрі текті, әрі дәулетті сұлулардың арасынан іздерсің қалындығыңды, — деп жауап қайырады.

— Имандай шыным, менде сені күлкі етейін деген ниет жоқ. Егер қалындығым болуға келіспесең, тым құрымаса думанға келерсің? Түн жарымы болғанда мен сені, сыбызғышы досыңды, мына қаздарды сарайда күтемін. Келесің ғой?

Джоан ханзадаға назарын тіктеп:

— Мүмкін, келермін. Мүмкін, келмеспін. Білмеймін! — дейді.

Ханзада басын иіп, лып етіп атына қонады да, қалаға қарай шаба жөнеледі.

Ымырт үйіріле зәулім камал-сарайдың алдына бірінен соң бірі ағылып, неше алуан күймелер жинала бастайды. Қонақтар сонау жер түбіндегі алыс аймақтар мен өлкелерден де келіп жатты. Өйткені бүгінгі тамаша-

ны — корольдың жалғыз ұлы, тақ мұрагері өзіне қалыңдық тандауға тиіс ерекше думанды — көрген де арманда, көрмеген де арманда болатын.

Небір төкаппар сұлулар жарқылдай сөйлеп, жадырай күліп, қамсыз көрінуге тырысқанмен, жан дүниелері алай-дүлей боп, жүректері атқақтай соғып, әрқайсысы іштей ханша атануға даярланып келген еді.

Думан қызғалы, күй де, би де шырқау шегіне көтерілгелі қашан! Ханзаданың тандауы кімге түсерін асыға күткен жұрттың шыдамы түгесіле бастаған.

Міне, түн жарымы да болды. Есік жақта жұрт топырласа ұйлығысып, таңырқаған, сықылықтаған дауыстар естілді. Аздан кейін бишілер қақ жарыла жол беріп, жыртық көйлекті жалаң аяқ қыз бастаған өзгеше, тіпті бүгінгі салтанатқа сәйкеспейтін оғаш топ көрінді. Қираландап ақсақ қаз бағушы келеді, қанқылдап тоғыз қаз келеді.

Әуел баста асыл тек қауым сілтідей тынды, содан соң сыбыр-күбір басталып, артынша күлкіге ұласты. Бірақ ханзада ортаға шығып, жалаң аяқ қызды қолынан аялай ұстап, тақта отырған ата-анасының алдына апарғанда, келемеж де, күлкі де қайтадан сап тыйылды.

— Әке, — деді ханзада, — бұл — Джоан. Егер Джоанның өзі ықтиярын берсе, менің қалыңдығым — осы. Не айтасыз?

Король Джоанға мұқият, сынай қарап, сәл үнсіз отырды да:

— Не айтайын, ұлым, тандауыңда қапы жоқ. Егер бойжеткеннің ажары мен сымбатына — ақылы мен сезімі сай болса, онда бұдан асқан ханша табылмас! — деді.

— Жас бикештің көркінде мін жоқ-ау! Тек мен оның көйлегіне түсіне алмай отырмын, — деді королева.

— Бикештің өзі неге үндемейді. Ханзаданың қалыңдығы болуға келісер ме екен? — деп сұрады король.

— Сіздер келістіңіздер ғой, ендеше мен неге келіспейін? Мен ханзаданың қалыңдығы болуға ықтиярымын! — деп жауап берді Джоан.

Кенет орнай қалған тыныштықты бақташы сыбызғысының әсем уілі бұзды. Дәл осындай жүрек тербетер

әсерлі әуенді, көңіл шалқытар сұлу сазды ешкім ешқан естімеген еді. Ақсақ қаз бағушы құпия сырға толы, әлдебір тылсым әуезді төгілте ойнап тұрған болатын, сол мезетте, о ғажап! – барша жұрттың көз алдында Джоанның жалба-жұлма киімі өңіріне, жеңіне, етегіне түйреген алмастары жанарды суыра от шашқан, бұлттай ақ ұлпа көйлекке айналды, тоғыз қаз кіл көк-шілден киім киген тоғыз нөкер бала боп шыға келді. Олар Джоанның арқасын жаба шұбатылған жеңіл желекті еппен ұстап, соңынан ерді. Асқақтай, дүркірей би әуені құйылып, сыбызғының нәзік үнін көміп кетті.

Ханзада мен Джоан бақыттан бастары айналып, шырқ үйіріліп, би ырғағына ілесті.

Тағы бір жүрек қуаныштан жарылардай лүпілдей соққан, ол – кәрі лордтың шерлі жүрегі еді. Шал өзінің немересін тұңғыш рет көріп тұрған. Қалындықтың шаңқан көйлегін киген Джоан өзінің анасынан аумай қалыпты. Кәрі лорд көңіліне қатқан мұздың еріп бара жатқанын бүкіл жанымен сезіп, көкірегі кеңіп, қуанышқа бөленді.

Биден кейін Джоан өзінің қамқор досы – ақсақ қаз бағушыны іздеген екен, таба алмапты. Ханшаның әмірімен нөкерлер күндіз-түні аттан түспей, бүкіл елді шарлап шығады, тек ақсақ қаз бағушының еш дерегін біле алмайды. Рас, шаруалар айтыпты: «түнде, егістіктен кеш қайтқан кейбір кездерде алыстан, тоғай ішінен тамылжып сыбызғы әуені естіледі», – деп. Біразы: «сыбызғы тартушы беймәлім жан – ақсақ қаз бағушы», – десе, енді бірсыпырасы: «қателеспендер, ол – не орман періштесі болар, не жай, сендерге солай естілген ғой», – десіпті.

Күмбірлеп қонырау қағылды, дүрілдеп той өтті. Тойдан кейін Джоан ақсақ қаз бағушыны еске алды ма, жоқ па, ол жағын біз біле бермейміз. Алайда, бір нәрсе анық: той өтісімен күтуші кемпір король сарайына, Джоанның қолына көшіп барып, өмірінің ақырына дейін жайлы да қамсыз тіршілік кешіпті.

❧

Француз ертегілері

❧

ТЫШҚАН – ХАНША

Қадым заманда бір француз королі өткен екен. Қартайғанша перзент сүймей, көп құсаланып, қатты күйзеліпті. Ақыры король де, королева да үміттерін үзіп, тағдырдың жазуына біржола мойынсұнған шақта королева аяқ астынан жүкті болып, қыз туады. Ханшаның құрметіне аста-төк шүленгір той жасалып, жұрт шарапқа да, тамаққа да мелдектей тояды, ойын-сауық апталап толастамайды.

Өкінішке орай, бұл тойға сол төңіректегі тоғайды мекендеген дуагер кемпір шақырылмай қалыпты. Кекшіл кемпірдің көңіліне жамандық кіріп, ханшаны тышқанға айналдыруға бел байлапты. Сикырдың шарты бойынша, ханша дуагер кемпірдің ешқашан езу тартып, жымып көрмеген, сондықтан да Күлмес атанған әпкесін күлдіруге тиіс еді, сонда ғана тылсым тарап, жадының күші қайтпақ, әйтпесе тышқан қалпы жүре бермек екен.

Хош, сонымен бір күні сүт-анасы ханшаны емізіп отырады. Кенет сәулетті сарай ішін оның аттандаған ащы даусы кернеп кетеді.

– О, сорлатқан құдай! Ханша көз алдымда тышқанға айналып, қолымнан сусып түсті! – деп безектейді сүт-ана.

– Сұмдық-ай! – деп аһ ұрады король. – Қайтеміз, жаратқанның басқа салғаны осы шығар. Көнгеннен басқа қайран жоқ.

Уақыт сырғып өте береді. Күндердің күнінде француз королі мен испан королінің арасында соғыс баста-

лады. Француз королі бес қаруын асынып, мұздай темір құрсанып, арғымағына мініп, жорыққа аттанғалы жатқанда жорғалай жүгіріп тышқан-қызы жетіпті. Тышқан-қыз ханшаға лайық қошеметтің ешқайсысынан да құр қалмай, қағажу көрмей, бұла, ерке боп өскен еді.

— Әке, — дейді тышқан-ханша. — Мен сізбен бірге барамын соғысқа.

— Байғұс балапаным-ау, түрің мынау, қан майданда не бар саған?

— Әке, мен үшін қам жеменіз. Ешкімге де ауыртпалығымды артпаймын. Мені атыңыздың құлағына тығып қойсаңыз болды. Өтінемін, бетімді қайтармаңыз, — деп жалынады тышқан-ханша.

Король жалғыз қызының көңілін басуға дәті шыдамай, жерден көтеріп алып, арғымақтың құлағының қуысына қондырып, шың қаққызып, дабыл ұрғызып, әскерін бастап, ат басын жорық жолына бұрады.

Екі жақтың қолы майдан даласында сап түзеп, әділ жаннан түніліп, қасарыса қасқайып тұрысады. Қылыштарын білеп, найзаларын кезеп, ұрандасып лап қойыса бергенде... әлдеқайдан таңғажайып бір ән естіледі. Зенгір көктен, ақша бұлттан үзіліп түскендей жұмбақ та сұлу өуен жауынгерлердің еркін жаулап, жердің жүзін, күннің көзін жапқан қалың әскер қалт тынады.

— Неткен керемет ән! — деп дауыстап жібереді испан королінің ұлы. — Кім айтып тұр? Мен ән иесімен жүздескім келеді.

Ән тамылжи қалықтайды. Оның сиқырлы сазына елтіген жауынгерлер — жаңа ғана бір-бірінің жанын алуға құлшынған дұшпандар соғыстан жеріп, құшақтасып, достасуға ынтығады. Қылыш қынабына кіреді, найза мен күрзі ердің қасына ілінеді, аламан атаулы аттан түсіп, әсем әнді мүлги тындайды.

Испан королінің ұлы арғымағын сар желдіріп, француз короліне барады.

— Таксыр, мына әннің иесі кім, сыры неде? — деп сұрайды.

— Бұл әнді менің қызым айтып тұр, — дейді король.

– Сіздің қызыңыз? Мен ешкімді көрмедім ғой. Сонда қайда болғаны оның?

– Осында, мына менің атымның құлағында.

– Сіз мені қылжак етіп тұрсыз-ау?!

– Құдай сақтасын. Имандай шыным.

– Хош. Егер сіз маған қызыңызға үйленуге келісім берсеңіз, біздің арамыздағы соғыс бітті деп есептеуіңізге болады.

– Қалайша? – дейді танырқаған король. – Сіз тышқанға үйленбексіз бе?

– Сіздің қызыңыз тышқан ба еді?! Мейлі, кім болса да, қосыламын. Маған одан басқа ешкімнің керегі жоқ. Тек өзі ықтиярын берсе болды, – дейді испан королінің ұлы толқынысын жасыра алмай.

– Мен ықтиярмын, әке! – дейді тышқан-ханша аптығып. – Ықтиярмын!

Соғыс сәтімен бітіп, бейбітшілік орнады. Ханзада мен тышқан-ханшаның тойы өтті. Бірін-бірі баудай түсірмекке бекініп шыққан әскерлер ежелгі жолдасша араласып, апта бойы той тойлады. Естен кетпес қызыққа кенелді.

Айтпақшы, Испания королінің біздің ханзададан басқа да екі ұлы бар еді. Үлкені – түрік патшасының, екіншісі – португал королінің қызын алған болатын. Бірде король үш ұлын алдына шақырып, өзінің шаршап-шалдыққанын, тақты үлкен ұлына бермек болғанын мәлімдейді. «Мен енді демалайын, ал жол – ағанікі», – дейді.

– Әке, менің ойымша, тағыңыз бен төжіңізді арамыздағы ерлігі асқан, мерейі артқан біреуімізге беруіңіз керек, – дейді ортаншы ұл – португал королінің күйеу баласы. – Біз үшеуіміз де сіздің мұрагеріңізбіз, таққа отыру хақымыз да бірдей.

– Бұл да жөн екен, – дейді король. – Онда мен сендерге бір шаруа тапсырамын. Қайсың әкелген мата жақсы болса, тәж бен тақ соған тиеді.

– Құп!

Ағайынды үш жігіт үйді-үйлеріне тарасып, әйелдеріне корольдің тапсырмасын айтып барады.

Тышқанның күйеуі — кенже ханзада сарайына оралса, әйелі терезе алдында күншуақтап, сызылта ән салып отыр екен. Өні тамаша, бұрын-соңды бұлай шырқамаса керек.

— Өніңізде мін жоқ, — дейді ханзада оған. — Бірақ дәл қазір мен сіздің әнші емес, тоқымашы болғаныңызды қалар едім.

— Неге? Не боп қалды? — дейді тышқан-ханша.

— Әкем ағайынды үшеуіміздің қайсымыз ең жақсы мата апарсақ, сонымызға тағы мен тәжін қалдырмақ болды, — дейді ханзада түнеріп.

— Сол-ақ па? Менің әкемнің тәжі сіздің әкеніздің тәжінен жүз есе артық. Өкінбеңіз! Испан тәжіне екі ағаңыз-ақ таласа берсін. Өйткені француз тағы сіздікі болары сөзсіз.

— Жоқ! Сіздің әкеніздің тәж-тағы тіпті мың есе артық болса да, мен испан тағын оған айырбастай алмаймын. Мен үшім өз әкемнің мұрасы қымбат!

— Әне-міне дегенше, корольдің алдына қайтып барар күн де жакындайды.

— Ертең әкеме мата сыйлауым керек. Ал мен түк таппадым. Құр қол баратын болдым, — деп шағынады ханзада тышқан-ханшаға.

— Ханзада, ұсақ-түйекке бола күйгелектенбеңіз. Мына қобдишаны алыңыз, — дейді тышқан-ханша оған күйтақандай қобдиша ұсынып. — Ертең ағаларыңыз өз маталарын көрсетіп біткен соң, сіз осы қобдишаны ашсаңыз, олардың көзін қарықтыратын, сіздің абыройыңызды асыратын зат шығады.

— Сіз мына титімдей қобдишада менің әкемді таң қалдыратын мата бар демексіз бе?

Әйтсе де ханзада жарының көңілін кимай, әрі бөрібір басқа сыйлығы да жоқ, қобдишаны қалтасына салып, король сарайына жөнеледі.

Әкесінің сарайына келгенде тай-тай мата теңделген қашырларды көреді, — екі ағасы қиыр елдерден керуен тартқызған екен.

Король ұлдары жеткізген қымбат маталарды қарауға кіріседі. Мұқият, асықпай зер салып, қайсы-

бірін мақтап та қояды. Жұқа екен, жұмсақ екен, бояуы қанық екен дейді. Бәрін көріп болып, кіші ұлына мойын бұрады:

– Ал, балам, сен не әкелдің? – дейді.

Ханзада әкесіне қобдишаны ұстатып:

– Өзіңіз ашып көріңіз, әке, – дейді.

Ағалары қарқылдай күледі. Бірақ король күлмей, қобдишаның қақпағын ашқанда, ішінен ұлбіреген, аппақ, жарқ-жүрқ еткен өзгеше мата шығады. Оның жанында екі үлкен ұлдың әкелгендері кенеп сияқты ғана боп қалады. Ең кереметі, әлгі матаны қанша тартса да, таусылмайды, ұлпа көбіктей бұрқырап түсе береді.

Үлкен ханзадалардың келемеж-күлкісі сап тиылады.

– Тәжімді кенжеме қалдырамын! – дейді сүйсінген король.

– Сабыр, әке, сабыр! – деп айқайлап жібереді сонда екі үлкен ұл қызғаныштан іштері оттай жанып. – Бір ғана сынмен тактың тағдырын түбегейлі шешуге болмас. Екінші рет тапсырма беріңіз, сосын айтыңыз кесімді сөзіңізді.

– Жарайды, келістім, – дейді король. – Тек бұл жолы не тапсырсам екен сендерге?

– Тәжіңізді ең сұлу келініңіздің күйеуіне бергеніңіз жөн, – дейді үлкен ұл. Оның әйелі, түрік патшасының қызы – айтулы ару еді.

– Жә, солай-ақ болсын, – дейді король. – Қайсының әйелін елден озған сұлу болса, тәж-тағым соныкі.

Осы сөзден кейін үш бауыр үйлеріне қайтады.

Кенже ұл өз сарайына ілбіп басып, тұнжырап зорға жетеді. Ағаларымен ендігі жерде бәсекелесе алмасы анық, өйткені бұның әйелі – тым құрымаса адам да емес, бар болғаны тышқан ғана.

– Неге сонша жүдеусіз, ханзада? – деп сұрайды тышқан-ханша күйеуінің жүзі салқын екенін байқап. – Әлде қобдиша іске жарамады ма?

– Жарағанда қандай.

– Онда Испан төжі сіздікі ғой?

– Испан төжі? Одан маған аспандағы бұлт жуық.

– Неге?

– Неге дейсіз бе, әкем сөзінде тұрмай, екінші тапсырмасын берді.

– Айтыңыз, қандай?

– Қайтесіз оны?

– Дегенмен, айтыңызшы.

– Мақұл, ендеше. Тыңдаңыз. Үлкен ағамның кеңесімен әкем тәжі мен тағын кімнің әйелі сұлу болса, соған бермекке бел буды. Өзіңіз білесіз менің жағдайымды...

– Сол ғана ма? Тәйірі, соған бола ұнжырғаныз түспесін, маған сеніңіз.

Көріс күні де келді. Сонда тышқан айтты:

– Ханзада, мен де сізбен бірге барамын, – деді.

– Әкеме апару үшін сіз тышқан емес, әйел, әйел дегенде сұлу әйел болуыңыз керек қой.

– Қам жеменіз, мені ала кетіңіз, деп тұрмын ғой.

– Масқара болар жайым жоқ!

Ханзада күймесіне отырып жүріп кетеді. Тышқан-ханша қойын өргізіп бара жатқан қойшысын шақырып:

– Қойшы, анау бір сары әтешті ұстап, сәмбі талдың қабығынан есілген жіппен жүгенде. Мен оған мініп, қайын атама аттануға тиіспін, – деп бұйырады.

Қойшы оның айтқанын айнытпай орындайды да, тышқан әтештің арқасына жабысып, испан королінің сарайына бет алады. Жол баяғы дуагер кемпірдің үйінің тұсынан өтеді екен. Ханша өзін тышқан қылған дуагердің үйіне тақағанда алдынан ойпаңға іркілген шалшық кездеседі. Әтеш шалшықтан өтуге дауаламай, шегіншектеп тұрып алады. Тышқан: «Әйт, шу», – деп айқайлап, тізгін қаққанмен, әтеш бір адым алға, екі адым артқа жасаудан танбайды. Дуагер кемпірдің өзінен кәрі әпкесі терезе алдында отырған, мына қызықты көріп, ішек-сілесі қата күліп жібереді. Даусы орман-тоғайды жаңғырықтырады.

Әпкесінің оғаш күлкісін естіп, жүгіріп келген дуагер тышқан-ханшаны көріп:

– Тылсым тарқады! Мен сені тышқан еткенде шарт қойып едім, әпкемнің күлкісін естімейінше, сен тышқан қалпыңнан өзгермейсің деп едім. Енді, міне, ол да күлді,

сен де дуадан азатсын. Сен бұдан былай күн астында күн кешкен қыз біткеннің ішіндегі сұлуы боласың, қолындағы жүген – алтын күймеге, сары әтешің – алтын түкті арғымаққа айналады, – дейді.

Шынында да, дуагердің сөзі бұлжымай келіп, қас пен көздің арасында бәрі өзгеріп сала береді.

– Ал енді қайын атанның сарайына бара ғой, – дейді дуагер кемпір. – Сенен сұлу жан болмасына сенімім көміл.

Ханша жалт-жұлт етіп, сәуле шашқан алтын күймесін зырлатып, ханзаданы қуып жетеді. Ханзаданың асығар сұры жоқ, жай ғана жүріп барады екен.

– Түу, сіз әлі мына жерде жүр екенсіз ғой, – дейді оған ханша.

Оны танымаған ханзада таңырқай қарағанмен, үндемейді:

– Отырыңыз менің күймеме. Ал салдырлаған арбаныз бен жаман мәстегіңізді жолға тастап кетіңіз.

– Ханша, сіздің сұлулығыңызға да, атыңыз бен күймеңіздің кереметтігіне де шәгім жоқ. Бірақ мені мазалап қайтесіз, жүре беріңіз, бетіңізден жарылқасын.

– Қане, маған дұрыстап қараңыз. Сіз өз әйеліңізді танымай тұрған сындысыз.

– Жоқ, сіз менің жарым емессіз. Менің әйелім – француз королінің қызы, жауыз дуагер оны кішкентай кезінде сиқырлап, тышқанға айналдырып қойған. Бірақ мен оған бәрібір жан теңгермеймін. Сіз оның әнін естісеңіз ғой!

Сол арада ханша ханзадаға болған оқиғаны баяндайды. Алайда ханзада сенер-сенбесін білмей антарылып қалады. Оның көңілін сендіру үшін ханша нәзік те мұнды даусымен әуелетіп ән бастайды. Сонда ғана ханзада қарсы алдындағы ақыл жетпес асқан сұлудың өз қосағы екенін таниды.

Содан кейін олар алтын күймені жарқыратып, король сарайына барып түседі. Ару ханшаға, алтын күйме мен алтын түкті арғымаққа жиналған қауымның қарап, көзі тоймапты, суреттеп, сөзі жетпепті. Ханша кірген кезде күнгірт сарайдың іші күн шыққандай жайнап кетіпті.

Әрине, үлкен ханзадалардың әйелдері де әдемі еді, бірақ біздің ханшаның басқан ізіне де татымайтын. Тәңірі текті, теңдесіз сұлулықтан тілі байлана жаздаған король қолын созып, кіші келінін күймеден демеп түсіреді:

– Сіз сияқты ғажайып сұлуды бүкіл өмірімде бірінші рет көріп тұрмын. Испанның қасиетті тағында менің кенже ұлыммен бірге отыруға сіз ғана лайықтысыз, – дейді.

Сол күні король ұлан-асыр думан өткізеді. Тағы мен төжін кенже ұлына тапсырады.

Міне, осы араға дейінгі оқиғада бірде-бір қоспа жоқ. Таза шындық. Өйткені өзім көрген, куә болған жайт бұл. Ал одан арғыдан – жас король мен жас королеваның кейінгі тағдырынан бейхабармын. Сондықтан өтірік айтқым келмейді. Ендеше ертегі де тәмам.

ҮШ АҢШЫ

Баяғыда өтірік айтпайтын үш аңшы болыпты. Екеуі тырдай жалаңаш, үшіншісі киімсіз екен.

Үшеуінің үш мылтығы болыпты. Екеуі оқталмаған, үшіншісінің ішінде ештеңе жоқ екен.

Бір күні бұлар елең-алаңнан аңға аттаныпты. Талай жер жүріп, тым алысқа барып, тағы ілгерілей түсіпті. Кенет үшеуінің алдынан үш қоян зыта жөнеліпті. Екеуі атып тигізе алмапты. Үшіншісіне оқ дарымапты. Қаша жөнелген қояндарды үшеуі де ұстап алып, екеуі жалаңаш қойындарына, үшіншісі киім кимеген қойнына тыға салыпты.

Енді бұл қаша жөнелген қояндарды қайтіп қақтап жесек екен деп бас қатырып келе жатып, бір үйге кез болыпты. Әлгі үйдің төрт қабырғасы да, бір төбесі де, екі терезесі де, бір есігі де жоқ екен.

Үш аңшының дүрсілдете қаққан дыбысына үй ішінен:

– Келе жатырмын, қазір ашамын, – деген отағасының даусы естіліпті. Жөн сұраған оған аңшылар:

– Қаша жөнелген үш қоянымызды қақтап жейтін табаңызды бере тұрыңызшы, – депті.

Отағасы оларға екеуінің түбі тесік, үшіншісінің түбі жоқ үш таба әкеп беріпті. Үш аңшы қаша жөнелген қояндарын әлгі табаларға салып, қақтағалы қақпақтарын жапқанда, екі қоян екі табаның тесігінен, үшінші қоян үшінші табаның жоқ түбінен шығып қашып кетіпті.

ӘЙНЕК КӨПІР

Баяғыда бір кемпір мен шал болыпты. Шал қорасын тазалап жүріп, бір жармақ тауып алыпты.

– Ия, аяулым, мына жармаққа не сатып алсақ екен, – депті кемпіріне.

– Мысық сатып алайық, тышқан маза бермейтін болды, – депті кемпірі.

Екеуі базарға барып, бір мысық сатып алыпты.

Тағы бір күні шал қора сыпырып, бір уыс жармақ тауып алыпты. Кемпіріне келіп:

– Ия, аяулым, мына бір уыс жармаққа не сатып алсақ екен, – депті.

– Тауық сатып алайық.

Екеуі базарға барып тауық сатып алыпты. Ол жұмыртқа туып, астарының әрін кіргізіп, түрін молайтыпты.

Шал елдің қорасын тазалап, кемпір кірін жуып беріп, еңбек ақыларына бір дорба жармақ алыпты.

– Жә, аяулым, бұған не сатып алсақ екен, – депті шал.

– Ешкі сатып алайық, – депті кемпірі, сүті шайға қатық болсын.

Екеуі базарға барып ешкі сатып алыпты. Ешкілері лақ туып, сүті мол болыпты.

Тауықтарының артық жұмыртқаларынан шөже бастырып, шөжелері үлкен тауық болып, олар да жұмыртқа туатын болыпты.

Лақтары ешкі болып, олар да лақтап, сүттері де көбейіпті.

Шал мен кемпір артық сүті мен артық жұмыртқаларын сатып, тұрмыстары түзеле бастапты.

Енді артық ақшаларына есіктерінің алдындағы өзенге әйнек көпір салдырыпты. Көпірдің беріктігін сынап көру үшін алдымен шөжелерді өткізіпті. Көпір былық етпепті.

Одан кейін тауықтар өтіпті. Көпір селт етпепті.

Одан кейін лақтар өтіпті. Көпір қозғалмапты.

Одан кейін ешкілер өтіпті. Көпір қыбыр етпепті.

Одан кейін ұйқтап жатқан жерінен мысықты тауып әкеп әйнек көпірден өткізген екен көпір шытынап барып, ортан белінен опырылып түсіпті.

Сонда тауықтан да, ешкіден де мысық ауыр болғаны ма?

Әрине, кешке дейін тышқан ұстап жегенімен қоймай, тамақ сұрап жеп, көзін жұмып сүт іше берсе, қалған уақытында пырылдап ұйқтай берсе мысық ауыр болмай не ауыр болсын.

ӨТІРІКТІҢ ШЕГІ

А аладан жүгіріп келіп үйге ентіге кірген бала:
— Әке, мылтығыңызды бере тұрыңызшы, жотаның арғы жағында біздің үйдің атындай бір қоян жүр!

— Біздің үйдің атындай қоян дейсін бе? Асырыңқырап жіберген жоқсың ба?

— Аттай болмаса да тайдай бар.

— Тағы да шындыққа жақындата түссенші.

— Тайдай болмағанмен тайыншадай.

— Тағы да ықшамдай түс.

— Тайыншадай болмаса да қойдай.

— Тағы да...

— Мысықтай.

— Мысықтай дейсін бе, — деп ойлана бастаған тағы да артық көріп тұр екен деген баласы:

— Тышқандай, — депті.

– Енді..., – деп тым кішірейте бастағанын ескертпек болған әкесін үлкен деп тұр деп түсінген баласы:

– Шыбындай, – депті.

Айтып тұрғаның шылғи өтірік, – деп әкесі баласын үйден қуып шығыпты.

САРАҢ БАЙ

Баяғыда бір бай құлы мен күнін жүзімдікке ертіп барып, жүзім жинатыпты.

– Бір тал да жүзім ауыздарына салмай жүріп, кешке дейін жүзім жинасандар, кешке жақын жүзімге қалағандарынша жеп әбден тоясындар, – деп қатаң ескертіпті.

Құл мен күн уылжып піскен, алуан түрлі мөлдір жүзімдерді жегісі келіп қанша ауыздарының суы құрыса да, байдың қаһарынан сескеніп, әрі кешке жақын армансыз тоятындарына сеніп, тістене шыдап, ұзақты күн үздіксіз жинаумен болыпты. Кеш те батып, жүзім жейтін кез де жетіпті.

– Ал енді асықпай, қолдарыңды жуып, жүзімдеріңді де мұқият таңдап, тазалап, жуып жендер, – депті де бай үйіне қарай шаба жөнеліпті.

Үйге келе салып «ия, мен сендерге жүзім жегізіп қояды екенмін. Жуынып-шайынып болғандарынша зәрулеріңді ұшырып ит қосып, лашықтарына қуып тығайын», – деп арыстандай ақырған аш төбетін босатып:

– Тез жет те, құл мен күннің әкелерін көзіне көрсет! – дейді.

– Жок, байеке, алдымен қарнымды тойғыз, – дейді төбеті.

– Ер ұртоқпақ, соқ мына төбетті.

– Жок, байеке, жазығы не?

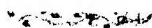
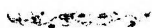
– Ей, от, өрте мына тоқпақты!

– Жок, байеке, отыным аз.

– Ей, су, өшір мына отты!

– Жок, байеке, күшім жетпейді.

– Ей, бұқа, іш мына суды!

- Жоқ, байеке, шөлдеген жоқпын.
- Ей қасап, сой мына бұқаны!
- Жоқ, байеке, айлық ақымды төлеңіз!
- Ей, арқан, байла мына қасапты!
- Жоқ, байеке, мен әбден ескірген шірікпін.
- Ей, тышқан, қи мына арқанды!
- Жоқ, байеке, менің тісім түсіп қалған.
- Ей, мысық, же мына тышқанды!

Мысық тышқанға тап беріпті, тышқан арқанға тұра ұмтылыпты. Арқан қасапшыға жармасыпты, қасапшы бұқаны ұстай алыпты, бұқа суды сіміріпті. Су отқа ұмтылыпты, от тоқпақты тарпа бас салыпты, тоқпақ төбетке төне түсіпті.

Төбет жүзімдікке тұра жүгіріпті.

Жоғарыдағы әбігер, абың-күбің толас тапқанша, құл мен күң де жүзімге әбден тойып, аларын алып, лашықта-рына кетіп үлгіріпті.

❧
Дат ертегісі
❧

ШЫНШЫЛ СВЭН

Аткен замандарда Данияда бір шаруа болыпты. Шаруаның үш ұлы бар екен. Үлкен ұл мен ортаншы ұл әкелерін азғырыпты: «Бүкіл мал-мүлкінді бізге өсиет етіп қалдыр», – депті. Екі ұлдың алдауына түскен аңғал шал өлер алдында ғана кенжесі Свэнді есіне алыпты.

Свэнді қасына шақырып:

– Свэн, жарығым, шайтан шатастырып, саған қиянат жасадым. Жиган-тергенімнің барлығын анау екі ағаңа тастап барамын. Мынау ескі қолғабым мен аталық батамнан басқа саған қалдырар түгім жоқ, – депті.

— Қайтеміз, әке, – депті Свэн, – осыған да рахмет. Қолғабың қыста қолымды жылытар, ал атаның батасы алтыннан қымбат емес пе?!

Көп ұзамай әкесі көз жұмады.

Свэн садағын асынып, қылышын байланып, флейтасын қалтасына салып, әкесінің көнетоз қолғаптарын белбеуіне қыстырып, ағаларымен қоштасады да, бақытын іздеп, жолға шығады.

Ол шығысымен екі ағасы қызыл кеңірдек боп керілдесіп, қызыл шеке боп төбелесіп, әкеден қалған азғантай мұраға таласады. Свэн болса, өлеңін айтып, флейтасын тартып, қала кезіп, қыр кезіп кете береді.

Көктем шығып, күн елжіреп, қардың көбесі сөгіледі, таудан құлаған қысқа бұлақтар құлдырандай жүгіреді. Шуақты аспан мен бусанған жердің арасын бозторғай өні кернейді.

«Осы бозторғайдың өнін флейтаға салып көрсем

қайтеді» деп Свэн бұлақ жағасындағы қой тасқа жамбас басып, қалтасынан флейтасын суырады.

Флейтасын ерніне апарып, күн сәулесіне қуанған бозторғайдың шырылын күймен шығарады. Сол-ақ екен, Свэннің сазына еліккен тәж-балықтар асыр салып, суда ойнайды, құстар қаптай ұшып келіп, иығына, қалпағына қонып, селт етпей, сиқырлы әуенді тыңдайды.

Свэн құлазыған кезде флейтасын тартып, қарны ашқанда садағымен қоян атып, отқа қақтап жеп жүреді. Бытысқан ну тоғайға кіргенде, қылышымен құлаштай шауып жол ашады.

Қас қарая шаруа қыстақтарына бұрылып, сауық тілеген қыз-бозбалаға флейта ойнап, көңілдерін көтереді. Олар оған шарабы мен сырасын беріп, құрметтеп түнетіп жібереді екен.

Осылайша Свэн әні-күйі, шат күлкісі сарқылмай, оңтүстікті бетке алып заулап келе жатады. Оған жолыққан жұрт жадырай қарап:

– Мына жігіттің көңілдісің-ай, сергегін-ай! – деп қызығады.

Жүре-жүре Свэн сол елдің астанасына жетеді. Корольдың бас қызметшісі дүние салғанын естіп біледі. Бас қызметшінің орнынан дәмелі адам король сарайына барып, сыннан өтуге тиіс екен.

Свэн де бағын сынап көрмекке бекініп, сарайға тартады.

Король мыж-тыж болып, дінкелеп отыр еді: күн сайын бас қызметшіліктен үміткер жүздеген адам өтетін астынан. Король тағының қапталындағы шағын, бірақ биік тақытқа корольдың қызы – ханша жайғасыпты.

Свэн иіліп сәлем береді:

– Сәлемет бол, – дейді король. – Неге келдің?

– Бас қызметшінің орнын бассам деймін! – дейді Свэн.

– Мұндай манызды қызмет қолыңнан келе қояр ма екен? – деп шұбәлана сұрайды король сакалын сипап.

– Байқал көрейін, сосын айтармын! – деп жауап қайырады Свэн.

Король ханшаға қарады, ханша корольға қарады, қарады да жеп отырған шиесінің сүйегін еденге түкірді.

– Бұлай істеуге болмайды! – деді Свэн катуланып. – Еденді былғайсың.

– Сенің шаруаң болмасын, қарашы неме! – деді бұртиып ханша. Ашуланып, жүзін теріс салған күйі шиесін жей берді.

– Байқаймын, мерген сияқтысың! – дейді король. – Садақты қалай тартасын, нысанаға ұдайы дәл тигізе-сің бе?

– Әлемде менен асқан талай мерген бар шығар, дегенмен, мен анау бұрышта тұрып, ханшаның алақанындағы шиіе дөнін қағып түсіре аламын, – дейді Свэн.

Король қызына әлдене деп сыбырлап еді, ханша жайылған алақанына шиіе сүйегін қондырып, қолын жоғары көтерді.

Свэн бұрышқа барып, адырнасын шірей толғап, зырқырата жебе атты. Жебе ысқырынған күйі қыз алақанындағы шиенің дөнін дәл ұрып, ұшырып жіберді.

– Ах! – деп жеңілдей дауыстайды ханша шиіедей қызырып. – Жаным көзіме көрінді ғой!

Король жымып:

– Мергендігіңе қылышкерлігің сай болар? – деп сауал қояды.

– Кім білсін, менен мықты талай қылышкер бар ғой! – дейді Свэн.

– Сен өзің бір қызық жігіт екенсің! – дейді король. – Саған дейін келгендердің баршасы «қолымнан келмейтіні жоқ» деп бөсіп еді, ал сен «түкке икемім жоқ» дейсің!

– Түкке икемім жоқ демеспін, бірақ мен өтірік айта алмаймын!

– Жалған! – деп айғайлайды король. – Басына қысым төнсе, өтірік айтпас жан жоқ.

– Бұл – сіздің ойыңыз, – деп қасарысады Свэн. – Ал мен ешқашан, өлтірсе де, өтірік айта алман! Тұмысымнан сондаймын!

Осы уақытта Свэн құйрығы бұлаңдап өтіп бара жатқан қара мысықты көзі шалады. Қылышын қиялай суы-

рып, қынай сілтеп, мысықтың құйрығының ұшынан бір тал жүнді қиып түсіреді.

– Ах! – деп жан даусы шыға шыңғырады ханша. – Байғұс мышым-ай! Мына жауыз сенің түбіңе жетті-ау!

Көзін тарс жұмып, қайта ашқанда сүйікті қара мысығының дін аман, алтын орындыққа қонжиып, күн шуаққа шомылып, манаурап отырғанын көреді. Свэн еңкейіп, бір тал қылды алып, корольға ұсынады.

– Қылышкер-ақ екенсің! Қалтаңнан флейтаң көрініп тұр, шамасы күйші де боларсың? – дейді сүйінген король.

– Қаласаңыз, бір-екі әуен шалып байқайын, – деп жауап беріпті Свэн.

Флейтасын алып, баяу қалқытып, ойнай бастайды. Оның сазын естіген король бағындағы алуан түрлі құстар дүркірей ұшып, терезеден кіріп, Свэннің иығына, басына қонақтап, рахатқа бөлене мүлгіп, күй тындайды. Ханшаның мысығы пырылдай көзін жұмып, флейта сарынына орай тенселіп, билеп кете жаздап тұр.

Ханша шиесін аузына апара беріп, сілейіп қалыпты.

Свэн күйін шегергенде, танырқаған король айтады:

– Флейтада сен екінші Орфей¹ екенсің! – дейді.

– Ондай адаммен таныстығым жоқ, алдияр, мен өзімнің ойыма оралып, жүрегімді тербеген әуендерді тарта беремін, – депті Свэн корольға.

Ханша терен ойға шомып, қиял құшағына көміліп:

– Сенің күйіңді естігенде маған күн нұрына малынған жасыл жазира, күмістей жарқыраған бұлақ, мөлдірде ойнаған тәж-балықтар, аспан мен жердің арасын әнге толтырып, үздіге шырылдаған бозторғайлар елестеді, – дейді.

– Күйдің өзі сол туралы ғой, – дейді Свэн оған. Ханша жан-дүниесінің ең нәзік қылдары дірілдей тебіреніп, көзіне жас үйіріліпті.

– Қалай біздің ханша? – деп сұрайды король Свэннен. – Сұлу-ақ емес пе?!

¹ Орфей – көне грек мифологиясындағы ақын, әнші, оның сазына адам тұрғай, жан-жануар ұйып, тас балқыпты.

– Әп-әдемі! – дейді Свэн. – Бірақ мен жолшыбай бұдан да сұлу талай қызды кездестірдім.

Мұны естіген ханша шиетолы күміс себетін құлата атып тұрып, жүгіре басып шығып кетеді. Король қарқылдай күледі.

– Мен сені қызметке аламын! – дейді Свэнге. – Түнде қарауыл боласың... Ал әзірше ас ішіп, әлденіп алайық.

Король Свэнді ертіп алтынмен апталып, малахит дінгектермен әсемделген алағай да бұлағай кең асханаға кіреді. Свэнді басқа қызметшілермен қатар отырғызады.

Сарайдың сылқым қызметшілері Свэннің жұпыны ғана шаруа қолды киіміне менсінбей, мұрын шүйіре қарап, «қаймана неме» деп кекетіседі, алдарындағы тамақты қас пен көздің арасында жалап-жұқтап жоқ қылады.

– Қалай, менің асым тандайына татыды ма? – деп сұрапты Свэннен король.

– Оны ішіп-жеген жұрттан сұраңыз! – дейді Свэн. – Ал мен босаған табақты тамашалаумен отырдым.

– Е-е, менің сүйікті нөкерім, бұл жарамас екен. Қазір қателікті түзейміз, – дейді ыңғайсызданған король.

Өз қолымен Свэнге неше алуан дәмді тағам тартып, қымбат ыдысқа шүпілдете құйылған тәтті шарап ұсынады.

Сарай қызметшілері Свэнге алақөздене, қызғаныштан іштері күйе қарасыпты.

Ас ішіліп біткен соң, король дастарқан басынан түрегеліп, Свэнге түні бойы өзінің жатын бөлмесін күзетуге бұйырады.

– Байқа, ұйқтап қалма! – деп ескертеді. – Кім қарауылда қалғып кетсе, сотсыз-тергеусіз басын аламыз.

Король баққа шығатын есікті құлыптап, Свэннің алдына алтын тәжі мен мойынға салатын алтын шынжырын қойып, өзі жатын бөлмесіне кетеді.

Свэн ұйқтап қалмас үшін тікесінен тік тұрып танды атыруға бел байлайды. Қаққан қазықтай сіресіп, тәжбен алтын шынжырдан көз айырмайды.

Кенет ұйқы басады. Аяғы шалынысып, тізесі бүгіле береді. Басы қорғасын құйғандай зеңіп, кірпіктері айкасып, көзі қайта-қайта жұмылып кетеді. Көз алдында қызыл-жасыл шұғыла ойнайды.

Тәж ханшаға айналып, сыбырлай еркелетеді:

– Ұйықтай ғой, Свэн! Сонда мен сенің ерніңнен өбемін, – дейді.

Құшағына алып, аймалай бастайды.

– Кет, босат мені! – деп күбірлейді Свэн.

Дүр сілкініп, бойын тіктеп, жан-жағына қарайды, ешқандай да ханша жоқ! Елес болғаны ғой!

– Мен ұйқтамауға тиіспін! Мен ұйқтамауға тиіспін! – дей береді өзіне-өзі.

Сәлден соң гүрс етіп құлап түседі де, ұйқтап кетеді...

Күн көтерілмей оянып алады. Ұйқылы-ояу екенін білмей, мең-зең боп біраз отырады.

Жүрегі дүрсілдей соғып, маңайын шола бастайды.

Бәрі орнында. Тек тәж бен алтын шынжыр жоқ. Баққа шығатын есік шалқасынан ашық жатыр.

Свэн өзінің ажалы жеткенін ұғынды. Әрине, бақ арқылы сытылып кетуге болар еді. Бірақ Свэн аз-кем ойланып, орнынан тапжылмауға шешті, корольға бәрін өзі айтуға бекінді.

– Қайырлы таң! – деп дабырлай сөйлеп кіреді король. – Тәжді әперіп жібер!

– Тәж жоқ! – деп жауап катады Свэн.

– Жоғы қалай? Қалжындап тұрғаннан саумысын?

– Қалжындасар халім жоқ, алдияр!

– Ендеше алтын шынжырды әкел!

– Шынжыр да жоқ! – дейді Свэн торығып.

– Мүмкін емес! – деп ақырады король.

– Мүмкін емес нәрсе болмайды! – депті Свэн. – Мен карауылда тұрып, ұйқтап қалыппын.

– Өзінді өлім жазасы күтіп тұрғанын білемісің?! Неге қашып кетпедің? – деп сұрайды король.

– Егер қашып кетсем, сіз менің басымды қалай алар едініз? – дейді Свэн сауалға сауалмен жауап қайырып. – Мен енді өлімге әзірмін.

Осы кезде ханша кіріп келеді. Свэннің соңғы сөзін құлағы шалып қалған екен, қаһарлы әкесінен:

– Свэнді не үшін өлтіртпексің? – деп сұрайды.

– Күзетте тұрып ұйқтап кетіп, менің тәжім мен алтын шынжырым қолды болыпты. Соның үшін бүгін басын аламын!

Ханша еңірей жылап, корольдің аяғын құшады.

– Мен Свэннің кінәсіз екеніне сенемін. Оның күзет үстінде ұйқтауы мүмкін емес. Свэннің айыбы жоқтығына ант етемін! – дейді.

– Қайтесің, бекерге ант ішіп! – дейді Свэн. – Сен ештеңе де білмейсің, сондықтан да антың жалған болады. Мен, шынымен-ақ, түнде ұйықтап қалыппын. Жаза әділ!

Сонда король айтыпты:

– Жігіт екенсің, Свэн! Өттен, менің министрлерім сендей болсайшы, шетінен алдамшы, оңбағандар! Мен енді сенің «өлтірсең де, өтірік айтпайтын Свэн» деген атқа лайық екеніне көзім жетті. Саған ұйқататын дәрі қосылған шарапты өзім ішкізіп, тәж бен шынжырды өзім алып, баққа шығатын есікті де өзім ашып қойып едім. Бірақ сен қашпадың, шындықты жасырмай айтып, ажалды қасқайып тұрып қарсы алуға бекіндің! Жарайсың, жігітім! – депті.

– Ым-м, бұныңыз – әміршіге жараспайтын қылық! – депті Свэн ренжіп. – Бұл үшін өзіңізді жазалау керек!

Король сарайды жаңғырықтыра күледі:

– Әй, Свэн, Свэн! Қандай жазаға бұйырмақсың мені? Мүмкін, жалғыз қызыма үйленерсің? Саған бүйрегі бұрып қалғанын сезіп-ақ тұрмын! – дейді.

– Мың алғыс, алдияр! Бұл ұсыныстан бас тарта алмаспын. Өйткені өзім де ханшаға ғашықпын! – дейді Свэн.

– Егер ол ханша болмай, қайыршы қыз болса, дәл осылай жақсы көрер ме едің? – деп сұрапты король Свэнге сынай қарап.

– Кім білсін? – деп желкесін қасиды Свэн. – Қайыршыға үйленгеннен гөрі, король қызына қосылған әлдеқайда жақсы ғой.

– Жарайсың, Свэн! Сен тіпті де өтірік айта алмай-

сың. Сол үшін де ұнатып қалдым өзінді. Мұрагерім бола-сың!

Ертесіне король бүкіл елге жар шашып, той өткізді. Тойдың салтанатына тіл жетпейтін еді! Күні-түні күй төгілді, король сарайы мың құбылған шұғылаға бөгіп, алмастай жарқырады. Тойға қырық мың адам қатысты.

Той үстінде де ханша күйеуінен көз ала алмапты, — қызыл мақпал шапан жамылып, алтынды киім киген Свэн аса келбетті еді. Төрде Свэннің садағы, қылышы, флейтасы ілулі тұрыпты.

— Мен саған сый тартуым керек еді, сәулешім, — дейді Свэн қалыңдығына, — бірақ мына көнетоз қолғаптан басқа түгім де жоқ, бұны маған әкем мұраға қалдырған. Әйтсе де бұлар — жай қолғап емес, сиқырлы қолғаптар, өйткені саған қол жеткізуге көмектесті! Тек жамау салып, біраз өуреленуіңе тура келеді, шұрқ тесік екенін көріп отырсың ғой!..

Соны айтып Свэн флейтасын қолына алады. Бақытты ханша жарының жүзіне елжірей қарайды.

❁
Жотланд ертегісі
❁

ӨЛЕҢШІ ТОМАС

Ертеде мәңгі жасыл Эйлдон жоталарының етегін баса орналасқан Эрсилдурн деген қыстақта Томас Лермонт есімді жайсаң бір жігіт өтіпті. Ел қатарлы күн кешкен, асып бара жатқан қайраты жоқ қарапайым ғана жан екен. Тек лютия¹ шерткенде шеніне ешкімді жеткізбепті. Ептеп өлең құрайтын да өнері болыпты.

Бір күні Томас жақын маңайдағы таныс фермерге² жолығып қайтуға жиналып, лютиясын қолтығына қысады да, үйінен шығады.

«Жылдам адымдасам, қазір-ақ жетіп барамын ғой» деп ойлайды Томас.

Бірақ аспан айналып жерге түскен аптап ыстық еді, Томас дөңкиген алып жотадан құлдырай аққан бұлақтың басына жеткенде, тілі салақтай шаршап, саялы бір еменнің көлеңкесін паналап, жан шақырады.

Қарсы беттегі тоғайдың іші толған иір-шиыр, бытысқан сүрлеу – соқпақ екен. Томас күңгірт, сабат тоғайға қиялдана көз тігіп, лютиясының сым ішектерін жайлап тербеп отырады, кенет алыстан құмығып, тау бұлағынын сылдырына ұқсас бір дыбыс естіледі.

Бұл не ғажап?! Таңырқаған Томас орнынан қарғып тұрады. Тоғайдың қайдан басталып, қайда апаратыны беймәлім соқпақтарының бірімен салт ат мінген айдын-

¹ Л ю т н я – көне заманғы шертпелі аспап, белгілі дәрежеде шерттерге ұқсайды.

² Ф е р м е р – жеке меншіктегі шағын шаруашылық иесі.

ды бір бикеш келе жатыр. Одан өткен сұлуды Томас тұрғай, күллі әлем көрмеген еді.

Сұлу бикеш шөп түстес жасыл торғын көйлек, жасыл мақпал шапан киіпті. Алтындай құбылған шашы нәзік иықтарын толқындай жауып, арқасына төгіледі. Қардай аппақ арғымағы жүріп емес, қалықтап келе жатқандай, жеңіл, билей басады. Арғымақтың жібек жалы тарам-тарам өріліп, әр өрімге құйтақандай бір-бір күміс қоңырау тағылыпты. Тау бұлағының сылдырындай үн сол қоңыраулардан тараған екен.

Томас басынан қалпағын алып, ару бикештің алдында тізерлей, сылқ түседі. Бикеш атының басын тежеп, Томасқа орнынан көтерілуге әмір етеді:

– Мен эльфтер¹ королевасымын, бұл жаққа өзіңмен кездессем деп келіп едім, – дейді.

Жұмсақ жымып, Томасқа тал-шыбықтай бұралған әсем қолын созады, жігіт королеваны сүйріктей саусақтарынан ұстап, аттан түсіреді. Арғымақты бір тікенекті бұтаға байлап, бикешті жапырағы жайқалған ағаштың түбіне апарып отырғызады. Тәңірі текті, тылсым сұлулық тілін байлап, ақылын арбайды.

– Лютня шертші, Томас, – дейді сиқырлы сұлу. – Жұпар ауа мен тәтті күй – жан дауасы емес пе...

Томас лып етіп, лютнясын алып, шерте бастайды. Бұрын-соңды осылай ойнамаған еді, күйі шадыман шаттыққа, нәзік сырға толы болатын. Ол күйін қайырғанда эльф королевасы сүйсінгенін жасырмай, тамсана күрсініпті.

– Саған сый тартсам деймін, Томас! Не тілесен, соны сұра, кез-келген қалауынды орындаймын, – дейді.

Томас королеваның ақ ұлпа қолдарынан ұстап, тілі күрмеліп:

– Бір сүйгіз, әміршім, өзге тілегім жоқ, – деуге батылы жетеді.

Королева қолын алмай, құпия күлімсіреп:

– Байқа, Томас, егер мені бір сүйсен, төлеміне табан-

¹ Э л ь ф – скандинав ертегілеріндегі мифтік кейіпкер, пері, періште тақылеттес, адамға зияны жоқ, көбінесе дос пейілде болады.

датқан жеті жыл бойы маған қызмет етуіне тура келеді. Бағың ашылуы да, сорың қайнауы да мүмкін. Келісесің бе соған? – деп сұрайды.

– Жеті жыл деген немене? – деп дауыстап жібереді Томас. – Мен саған жеті жылымды қуана-қуана сыйлар ем.

Сүйдейді де королеваның бал-шырын еріндерінен елжірей өбеді.

Королева орнынан көтерілгенде, Томас ендігі жерде бар еркінен айрылғанын, королева қайда бастаса, сонда баруға әзір екенін сезінеді. Бірақ бұған титтей де өкінбейді, өйткені таң сипатты королева оның жүрегін біржолата жаулап үлгерген еді. Жеті жыл деген немене, тәйірі!..

Эльфтер королевасы ақ арғымағына салмағы білінбей, жеңіл қонып, Томасты мінгестіріп, зырқырап жөнеледі. Қоныраулар сыңғыр қағып, аршалы жондар мен шалғынды сайлар бірінен кейін бірі алмасып, бұл-бұл қағып қалып жатыр. Арғымақтың екпініне жел де ілесе алмапты. Ақыры олар бедері бөтен жым-жырт бір жерге жетіп, аттан түседі. Королева осы араға аз-кем аялдап, ат суытып, демалатындықтарын айтады.

Томас төңірекке зер сала қарап, ажалды пенденің аяғы баспайтын алапқа келгенін біледі. Иен, өлі, бедірейген бедеу дала. Арт жақтары ит тұмсығы өтпейтін ну жыныс. Алдыда үш жол жатыр.

Біреуі – тар, бұралаң жол, жиегіне ұйысып тікенек пен итмұрын өсіпті. Жолдың екі қапталына жарыса шыққан тікенді бұталар биіктей түсіп, бастары түйісіпті, қап-қараңғы, ұшы-қиырсыз дәлізге ұқсайды.

Екінші жол даңғыл екен, күн нұрына малынып жатыр, жол жиегі – түкті кілемдей құлпырған көк майса, нешеме алуан гүлдер.

Үшінші жол қалың папоротниктердің арасымен тік өрлепті, жол үстін жүріске жайлы, жұмсақ мүк басып, екі жағынан сәнмен иілген жасыл желек көлеңке түсіріп тұр.

Томастың қайран қалғанын байқаған эльфтер королевасы:

– Тар, бұралаң жол – Ақиқат жолы. Бұл жолмен

жүруге кім көрінгеннің жүрегі дауаламайды. Гүл жайнаған жазираны кесіп өтетін данғыл жол — Азғындық жолы. Көз алдап, көңіл бұзады. Ал мәңгі жасыл, мәңгі жас папоротниктердің саясындағы тік жол — эльфтер еліне аппаратын жол. Бүгін түнде осы жолмен Эльфландияға аттанамыз, — дейді.

Королева жасыл жібектей есілген эльфтер жолына қарай ұмтылып, ауыздығымен алысып, тыпыршыған арғымағының қасына келіп, жалынан сипап тұрып, Томасқа былай депті:

— Тыңда, Томас, әр сөзімді жадына тұт. Эльфландияда болған уақытыңда не керемет, не ғажайып көрсен де, тіс жарып, сөйлемеуге тиіссің, сонда ғана мерзімің біткен соң аман-есен өз еліңе ораласың. Егер абайсызда бір ауыз, бір-ақ ауыз сөз айтсаң бітті, арылмас қайғыға батасың, эльфтер елі мен адамдар елінің арасындағы тұлдырсыз тұл далада мәңгі бақи қаңғып жүретін боласың. Ұқтың ба? Енді бақытын да, сорың да өз қолыңда!

Таңғажайып королева мен бейшара Томас ақ арғымаққа мінгесіп, үшінші жолға түсіп, эльфтер елін бет тұтып, ұзақ шабады. Талай-талай белден асады, ойпатты да, жазираны да басады, малтығып ми батпақтан да шығады. Түнде төбелерінен мөлт қара түнек аспан төнеді, күндіз күн сәулесіне шағылысқан алтын бұлттар жүзеді зеңгір көкте. Кейде жойқын ағысты өзендерден ат жалдап өтеді, тек бұл өзендерде су емес, көбігі көпіршіген қан ағатын. Ондайда королева жасыл шапанының шалғайын жиып отырады, ал ақ арғымақтың бауыры қанға боялып шығады. Жер жаралғалы бері төгілген адам қаны жүздеген, мыңдаған жылғалармен ағып келіп, тоғысып, осы жан шошырлық өзендерге айналатын көрінеді.

Ақыры олар Эльфландияның да шекарасына ілінеді. Сол-ақ екен, мың сан керней құйқылжып, аспан астын кернеп кетті. Бұл королеваның аман-есен оралғанын бүкіл елге әйгілеген қуаныш күйі еді. Осыншама салтанатты сарынның толқынында Томас сиқыр сәулеге бөккен, тылсым елге келіп кірді.

Ал алыс қиырда, адамдар жерінде Эрсилдурнның тұрғындары жаздың бір жайма шуақ күні із-түзсіз жоғалып кеткен Томас Лермонт жайлы үрейлі, жұмбақ әңгімені маздатып жатқан.

Эльфландияда жүрген кезінде Томас адам айтса сенгісіз небір жұмбақ оқиғаларға куә болды, небір керемет тәмсілдерді естіді, бірақ көрген-білгені туралы ешкіммен де ләм-мим деп сөйлеспеді. Жеті жыл жеті күндей болмай, зыр етіп өте шықты. Томастың уағдалы мерзімі тамамдалып, қош айтысып, елге қайтар шақ та туды. Королева Томасты өзі шығарып салып, Эльфландияның шекарасынан асырып, жайқалған бір баққа алып барды. Бақ ішінде небір сұлу гүлдер өсіп, кіп-кішкентай, моп-момақан мүйізтұмсықтар серуендеп жүр екен.

Королева мәуесі төгілген бір ағаштан өз қолымен алма үзіп, Томасқа ұсынады.

– Міне, енді сен сертіңнен азатсың, Томас, – дейді. – Сөйлеуіңе әбден болады. Жеті жыл бойғы адал қызметің үшін мына алманы ал. Бұл – жай алма емес, қасиетті алма, ақиқат сыйы, сен бұдан былай шындықты, тек қана шындықты айтатын боласың, – дейді.

Біздің Томас ақылсыз жігіт емес еді, адамдар арасында үнемі шын сөйлеп, ақиқатын ғана айту абыройға бөлей қоймасын жақсы білетін. Өзінің осы күдігін эльфтер королевасына әдеппен түсіндіреді.

– Адамдардың арасында тұрғанда, – депті, – шындықты үнемі бетке айтуға болмайды, кейде аздап қосып, өндеп жіберуге де тура келеді. Айталық, қызбен сөйлескенде немесе көршіңмен келіскенде. Ондайда қызыл тілдің көмегінсіз іс бітпейді.

Сонда королева күлімсіреп:

– Абыржыма, Томас! Менін сыйымды көзіннің қарашығындай сақта. Сен зор данққа бөленесің, атағың жер жаратын болады әлі! Жер бетінде Шотландия деген ел барда Лермонт есімі ұмытылмайды. Сен жай ғана шыншыл емес, аузынан баршаның көңілін ұйытар ақиқатжыр естілетін ақын боласың. Ал енді еліңе қайтар уақыт туды. Қош-аман тұр! – дейді.

Тағы айтыпты: — Есіңе сақта, Томас, күндердің күнінде мен сені қайтадан шақырамын. Менің сәлемім өзіңе жеткен жерде, екі етпей орындауға серт бер! Мен сені ертіп келуге өзімнің екі елшімді жіберермін. Сен оларды бірден танысың — олар сенің әлеміңнен емес, басқа әлемнен келеді, — депті.

Томас ару королеваның тұңғыық жанарына қараған сәтте өзін жеті жыл бойы бұғау-кісенсіз тұтқындаған ғашықтық дуасының тарқамағанын, шалқи түскенін, жүрегін мәңгілікке жаулағанын ұғынады. Королеваға қуана толқып тұрып ант береді.

Сертін айтып бітірер-бітірместе Томасты қалың ұйқы басады. Жасыл бақ, нұр атқан гүлдер, момақан мүйізтұмсықтар — бөрі-бөрі аспаннан тұмшалай түскен сүттей ақ тұманға сініп, ғайып болады.

Томас оянса, баяғы бұлақ жағасында, королевамен алғаш кездескен жерде, салалы, саялы еменнің түбінде жатыр екен. Өңі-түсі екенін айыра алмай, төңіректі барлай шолады, тоғай түкпіріне тартқан көне сүрлеу-соқпаққа қадалып, ақ арғымақ мінген ару бикеш шыға келмес пе екен, күміс қоңыраулар сылдыры естілмес пе екен деп үміттеніп, ұзақ отырады. Жеті жылға созылған сапары қас-қағымдай ғана, тәтті түстей ғана көрінеді.

— Мен әлі ораламын! — деп айғай салады тоғайды жаңғырықтыра.

Содан соң лютнясын алып, Эрсилдурнға қарай адымдайды. Жеті жыл ішінде не болып, не қойғанын білуге асығады. Ең бастысы эльфтер королевасының: бұдан былай тек шындықты, ақиқатты ғана айтасын деген уәдесінің өтірік-шынын тездеп тексеріп көрмекке көңілі кетеді.

— Әй, көршілерімнің біріне жақпай, ит болармынау, — дейді Томас күбірлеп. — Тек қана шындықты ести беру кімге ұнасын. Адам баласы мақтап-марапаттағанды ұнатады ғой.

Қыстақтың шеткі көшесіне кірген бетте алдынан біреу бажылдай қашады. Бұл — әлдеқашан өлдіге саналған Томасты көріп, о дүниеден келген аруақ па деп қорыққан көрші шал еді. Алайда, көп ұзамай-ақ Эрсил-

дурн тұрғындары Томастың тура өздеріндей қол-аяғы бүтін, сап-сау, тірі адам екеніне шүбесіз иланып, қаумалай қоршап алады. Оның эльфтер еліне жасаған таң-тамаша саяхаты жайлы естіп, естері шығады, қайран қалысады. Бала-шаға айналып-үйіріліп, Томастың маңында жүреді де қояды, таңғажайып эльфтер туралы қызық хикаяны қанша тыңдаса да, құмарлары қанбайды. Қарттар бас шайқаса сыбырласып, эльфтер королевасы ілгеріде ертіп кеткен әр түрлі адамдар хақында әңгіме өрбітеді. Ол адамдардың бірде-бірі қайтып оралмап еді.

Томас басынан кешірген не қилы хикметті майын тамыза айтқанмен, бір нәрсені – королеваға берген соңғы сертін ішіне бүгеді, ол хақында ешкімге ештеңе демейді.

Ал Томастың өзін таңыратқан жайт – Эрсилдурнның еш өзгеріске ұшырамағаны еді. Тіпті арада жеті жыл емес, үш-төрт-ақ күн өткен сияқты. Әрине өз үйі аздап тоза бастапты, қамыс шатырының кей тұстары шіріп, қабырғаларда сызат пайда болған. Көршілердің бетіндегі әжім, шашындағы ақ көбейген тәрізді. Жеті жыл – жеті шіліңгір жаз, жеті берекелі күз, жеті қаһарлы қыс, жеті жайдары көктем ауысқан, – жер жоғалмаған, адамдар құрымаған, бәрі де өз орындарында еді.

Томас күн санап эльфтер королевасы берген уәденін орындағалар-орындалмасын тағатсыздана тосты. Шынымен-ақ, тек шындықты ғана айтар ма екенмін дейді онашада ойға батып.

Әйтсе де бұрынғысынан көп өзгермегендей, көрші фермердің қызымен күлмендесіп, қойын, сиырын бұрынғыша қалаған бағасына өткізіп жүре береді.

Бір күні қыстақ тұрғындары үлкен кеңеске жиналып, жұртшылық ауыр апат – малға тиген індет жайлы сөз етеді, көрші қыстақтардың малы топалаң келіп, қырылып жатқан. Міне, сонда беймәлім бір күш Томасты орнынан тұрып, сөз бастауға мәжбүр етеді. Томас өзі де күтпеген жерден індет бүкіл аймаққа жайылғанмен, Эрсилдурнның малы аман қалады деп сәуегейлік жасайды.

Жерлестері аң-таң болғанмен, оның сөзіне имандай сенеді. Өйткені Томастың өзінде де, сөзінде де сенбесіне, иланбасына қоймайтын бір күдірет бар еді. Шынында, Эрсилдурн халқының тышқақ лағы шетінемей, індет бұларды айналып өтеді.

Содан бастап Томастың айтқаны қате кетпейді, айнымай келеді. Және ойын қара сөзбен емес, өлеңмен жеткізеді. Жырмен көмкерілген даналықты халық тез жаттап алып, бірден-бірге тарап, бүкіл Шотландияға жайылады. Дана Томастың, өлеңші Томастың жырын естіп, жүзін көруге ынтыққан жұрт үздіксіз ағылып жатады. Біздің қалаға тұрыңыз деп қолқа салушылар көбейеді. Алайда қаншама дабыралы данққа ие болғанмен, Томас менменсімейді, жерлестерінің арасында өмір сүреді. Байыған соң Эрсилдурнның қасынан камал-сарай салғызады, камал-сарайдан қонақ арылмайтын болады.

Осылайша екі жеті жыл өтеді. Сол кезде ағылшын королі мен шотланд королінің арасында соғыс өрті тұтанып, шотланд жасағы Томастың камал-сарайының тұсынан қоныс тебеді. Томас ержүрек жауынгерлердің құрметіне қонақасы береді. Эрсилдурн камал-сарайында мұндай ұлан-асыр мереке-той бұрын-сонды болмаған еді. Құрыш көбе құрсанған өңшең мәрт батырлар мен судыраған жібекке бөленген кіл сұлу бикештер жиналады. Шарап өзен боп ағады, тамақ төбе боп үйіледі.

Күйшілер манғаз меймандардың құлақ құрышын қандыра күй тартады, жыршылар бабалардың ерлік істерін мадақтап, аңшылық, серілік қызықтарын жырлайды. Бірақ ең басты тамаша алдыда болатын. Қонақтар дастарқан басынан тұрған соң, Томас өзінің сүйікті лютнясын алдырып, сыңғырлата шертіп, даусы күмбірлей ән шырқайды. Қонақтар үн шығаруға батпай, демдерін ішіне тартып, тыншып тындайды.

Томас өткен замандардың шулы оқиғалары жайлы, айбынды король Артур туралы, жеңісті майдандар мен қайғылы махаббат хақында жыр толғапты. Оны тыңдаған жұрт мұндай әншіні енді қайтып естіместей елегізіп, соңғы рет кездесіп отырғандай құлази шерленіпті.

Шынында да, солай еді.

Сол түні, қонақтар тараған соң өзен үстін тұман бүркейді, қарауылда қалғып кеткен жауынгер қураған шөпті сылдырлата басқан аяқ дыбысынан оянады. Шатырдан сыртқа бас сұққанда, өзгеше бір көрініске қуа болады.

Толыкси нұрланған ай сәулесіне малынып, қардай аппақ бұғы мен марал келе жатыр. Аяқтарын шеки тастаған жүрістерінен, барша сымбаттарынан түсініксіз құпия сыр, қасиетті төкаппарлық сезіледі. Жауынгер жолдастарын шақырып, олар қос жануарға қаумалай, антарыла қарайды. Бірақ бұғы мен марал оларға назар да аудармай, бір қалыпты кербез жүріспен тура тарта береді.

— Томас Лермонтты ояту керек, — дейді бір жауынгер. — Бұның не керемет екенін сол ғана түсіндіруге тиіс.

— Рас айтасың. Дана Томасқа кісі жіберейік! — деп дабырлай қоштайды қалғандары. Қамал-сарайға, Томас Лермонтты оятуға қызметші баланы жұмсайды.

Тосын хабарды естіген Томас төсегінен атып тұрып, тез киіне бастайды. Өні қуарып, қолдары дірілдейді. Ешқашан да жабайы аң ну орманды тастап, адамдар мекенін араламайтын. Сосын қардай аппақ ерекше бұғылар туралы осыған дейін сөз қозғап, сыбыс естіген жан бар ма екен? Жоқ, әрине! Ендеше бұлар — өлеңші Томасты шақыра келген хабаршылар болды, эльфтер королевасының елшілері болды. Томас бір қуанып, бір мұнайды. Қуанғаны — таңғажайып ару королевамен қайтадан жүздеседі, мұнайғаны — жердегі, адамдар арасындағы дәм-тұзы түгесілген екен.

Томас лютюасын асынып, қамал-сарайдан асыға шығады. Өзін күтіп тұрған ақ бұғы мен ақ маралдың ортасында, күміс, нәзік нұрға шомған қыстақты кесіп өтіп, қарауытқан орманға беттейді. Туған Әрсилдурнымен мәңгіге қош айтысып, ұзай береді. Содан қайтып Томасты ешкім ешқашан көрмепті.

Ирланд ертегісі

КӨРДЕН ШЫҚҚАН РАФТЕРИ

Сендерге шанахилар¹ хақында ертегі айтып берем деген ежелгі уәдемнің үдесінен шығар кез жеткен сияқты. Бұл хикая күллі Ирландиядағы ең жұмбақ, ең әйгілі шанахи – Рафтери туралы. Ол жыршы, күйші біткеннің әулиесі еді. Оның бұлай атануға толық хақысы барына өзімнің де көзім жеткен...

Мен тек бұл әңгімені өз қалауым, өз пайымдауым бойынша баяндайтынымды ескертемін.

Сонымен...

* * *

Рафтери – тек скрипкашы ғана емес, жаны жайсаң, абзал адам да еді. Былғары етік киіп, жер басқан адам атаулының асылы, скрипкашы атаулының төресі болатын. Оның жүрегіндей жомарт жүрек, оның көңіліндей шалқар көңіл болып па екен бұл жалғанда?!

О! Оның скрипкасының шанағына тынбай сарнаған жел ызыңы, кемеріне сыймай толқыған теңіз тынысы, тал түбінде ыңырсыған банши² өксігі, аршасы бітік саздауытты жайлаған таукүдірет зары, ми батпактын құлаз қарауытқан беті, дәуірлі аспанның тұңғиық қуанышы, қара торғайдың құлақ жарған ысқырығы мен бозторғайдың бейбіт әні, таң атқанша билеп, асыр салатын мынсан пері-перизаттын титімдей аяқтарының тылсым тықыры – бәрі-бәрі сыйып кететін.

¹ Ш а н а х и – Ирландиядағы кезбе күйші, жыршы.

² Б а н ш и – көне ирланд наным бойынша, әйел бейнесіндегі аруақ. Оның өксігі өлім шақырса керек.

Оның әуені қамыс басын тербеткен самалға ұқсап, біресе талықси тыншып, біресе ұйтқи алыстап, қаумалаған тыңдаушы көңілін сан саққа жүгіртуші еді. Сонда ең бір қара жүрек ағарып, асқақсыған пандықтың орнын кішіпейіл парасат басатын, қасат қатыгездік мамыр айындағы қар сынды еріп жоғалатын.

Оның сазына құмартқан адамдар Ирландияның түкпір-түкпірінен ағылып келіп жататын. Төрт теңіздің қоршауындағы жердің әр сүйемі оған арнап мадақ жырын айтар еді. Оның күйіне ұйыған жұрт аштықты да, шөлді де, ыстықты да, суықты да ұмытып кететін. Оның скрипкасының үні жан-жүректің ең құпия шынырауларына бойлаушы еді. Ол осы өлкедегі ең дәулетті адамға айналар еді қаласа, бірақ алдамшы дүниені тәрк еткен күйшінің тозығы жеткен қамзолдан игі киімі болмапты.

Ол ақшаны жек көретін! Махаббат! Тек қана таза махаббат еді – табынары. Ол үшін өмір деген – махаббат, махаббат деген – өмір еді.

Жүрегінің жалғыз жұбанышы – махаббат қана оны көрден қуып шығып, Динни Макдермот пен Мэридің тойына бастап келген еді.

Айбынды Динни мен ару Мэридің неке қияр түнгі бар байлығы – махаббат, бір ғана махаббат болатын. Олар шіркеуде некелерін кидырған сон қаңыраған бос үйшікке оралған, қара судан басқа сусыны, қаранғы түннен басқа жолдасы жоқ екен.

Өйткенмен олар бұған мойымаған, жабырқап жасымаған. Мэри өріс толы сиыры, тоған толы балығы бар сараң бай Макгленахиға тұрмысқа шығудан бас тартып еді. Ал Динни жүз фунты, жеті торпағы, сандық-сандық жасауы бар Нэнси Мурға қарамай кеткен. Мэри мен Динни махаббат үшін байлықты да барлықты да осылайша аттап өтіпті.

Енді, міне, дүрілдеген той емес, жапырайған жаппада екеуден-екеу ғана отыр. Тіпті «құтты болсын» айта келген жан жоқ! Өйткені ақылды қауым бұл екеуінің ақылға сыймас қадамдарына – өз аяғымен келген бақ-дәулетті басқа тепкен күпірліктеріне түсінбей, әбден мінеген. «Соншама пайдалы ұсыныстарды көзге ілмеген

соқырлар», — деп сөгіпті. «Қалталарында қара бақыр жоқ, үйленген несін алған?» — деп ызаланыпты.

Бірақ бұл ақылмандар Динни мен Мэридің жылусыз ақылдан отты сезімді артық санап, адам емес, алтынға жар болып, байлыққа үйленуден қашқандарын ұға да алмапты, бағалай да білмепті. Сондықтан да қадірменді жұртшылық қос ғашықтан сырт айналып, екеуін жалғыз қалдырған. Алайда, олар жалғызсырамап еді, оларды қасиетті жебеуші — махаббат өз құшағына алған болатын...

Есік орнына тұтылған перде ысырылып, үйге белі бүгілген, көнетоз жасыл қамзолының өңі түсіп, қарая бастаған, қолтығына скрипкасын қысқан бір қарт кіреді. «Кеш жарығын» айтып, Динни отқа тақай қойған орындыққа отырып, еңтігін басады.

— Жолдың алысы-ай, таусылмастай көрініп еді, — дейді скрипкашы қарт. — Қарным да ұлып барады! Егер, қайырымды жандар, жүрек жалғар бірдене берсендер, алғысымды айтар ем.

Динни мен Мэри бір-біріне карап күліп жібереді.

— Тамақ дейсің бе? Біліп қойыңыз, біз бүгін ғана үйлендік. Бірақ той орнына махаббатымызды талғажау етіп отырған жайымыз бар. Рас! Егер жүрек жалғар бірденеміз болса, сізден аямас-ақ едік, — дейді.

— Қалай! — деп дауыстап қалады қонақ. — Сендер таза махаббатпен, шын сүйісіп қана қосылдыңдар ма? Тым құрымаса қазанның түбіне тастар түктерің жоқ па?

— Бұйырмасын! — дейді екеуі қосарланып. — Шын сүйгеніміз үшін осындай жағдайға тап болдық.

— Ол үшін өкінбейміз, — дейді Мэри.

— Тіпті де өкінбейміз, — дейді Динни.

— Құдай жарылқасын сендерді! — депті екеуін қабақ астынан қадағалап отырған скрипкашы. — Шынында да, өкініп керегі жоқ. Өлі-ақ сендерде бәрі болады.

Содан соң сұрапты:

— Рафтери жайлы естіп пе едіңдер? — депті.

— Рафтери? Естімей ше! Сіз бізді кім деп тұрсыз? Керендер мен өлілер ғана ұлы Рафтери туралы естімеген шығар!

Сонда скрипкашы қарт скрипкасы мен қияғын

тізесінің үстіне қойып: – Қане, көрші-қолаң, таныс-жұрағаттарына хабар айтып, үйлену тойына шақырындар. Сый-сияпаттарын ұмытпасын. Ұсақ-түйек емес, тойға лайықты шашу әзірлесін. Тойда Рафтеридің өзі өнер көрсетеді дерсіңдер, – дейді,

– Рафтери?! – деп айғайлап жібереді таңырқаған жас жұбайлар.

– Иә, Рафтери. Ол – мына менмін, – дейді қарт скрипкасын оңдап қойып.

Екі ғашықтың бұл қуаныштан жүректері ауыздарына тығылып, тіршіліктің тауқыметі таудан түскен тұмандай ыдырап, сейіліп сала беріпті.

Жаналық хабар желді күнгі өрттей әп-сәтте бүкіл өңірге таралады. Рафтери, есімін еңкейген шалдан бесіктегі сәбиге дейін білетін ұлы Рафтери, данқты Рафтери Динни Макдермоттың тойында күй тартпак! Жұрт есінен адасқандай болады, жұмыс қалады жайына, сарандық та, күншілдік те ұмытылады, жас жұбайларға арнап тарту-таралғысын сайлап, Диннидің үйіне қарай шұбырады.

Біреу шошқаның майлы төсін, біреу қойдың тұтас санын, біреу қап тола картобын, біреу күбі тола майын, біреу қанты мен шайын, біреу тірі үйрегі мен тауығын, біреу төсек жапқышын, біреу жұмсақ жастығын, біреу көйлегін, біреу дастарқанын... әкеліп, тойға жиналған шашу төбе боп үйіледі. Бұның бәрін сақтау үшін үлкен бір қойма қажет еді.

Рафтери сыйлық әкелген жұртқа сыпайы бас изеп, рахмет ишаратын ғана жасап отырады. Салқын мезіретке қарамастан, әрбір адам оның алдында өзін өлшеусіз борышты сезініп еді, алғыстарын айтып жеткізе алмастай еді. Олар той дастарқаны басында артық-ауыс дыбыс шығаруға батпайды. Ал той теңдессіз болатын, бұрын-соңды мұндай той бұл өңірде өтпеген екен. Халық төрде отырған Рафтеридің әрбір сөзін, әрбір қалжыңын жаттап алуға тырысады. Оның өткір әзілі түйрей шаншып, күйдіре әжуалап, жанды жерге дәл тиіп, маңдай тершіткенмен, ешкім өкпелемепті, рахаттана күлісіп, мәз болысыпты.

Дәл осындай аста-төк мол дастарқанды, шат-шадыман думанды Ирландияның жер жаралғалы жасап келе жатқан жасыл таулары да көріп-білмеген екен. Сол себепті де Динни мен Мэри бақыттан бастары айналып, ішпей-жемей мас болады. Кейіннен әлгі тойға қатысқан әрбір қонақтың баласы өзінің баласының баласына әкесінің немесе шешесінің кіммен дастарқандас болып, кімнің күйін тыңдағанын мақтана әңгімелепті деседі.

Қонақтар асқа тойып, шарапқа қанып, дастарқан жиналған соң, Рафтери өзінің орындығын стол үстіне қойып, соған шығып отырады да, скрипкасын иығына тіреп, қияғын сызылта шалады. Барша қауым сілтідей тынып, демі бітіп қалады: скрипкадан желдің ызыны, теңіздің тынысы, тал түбіне тығылған баншидың өксігі, тауқүдіреттің зары естіліп, төбе күйканы шымырлатады. Дәуірлі аспанның тұңғиық қуанышы, ми батпақтың көңіл құлазытар қайғысы, бозторғайдың бейбіт әні, түн жамылып, сауық құрған мың сан пері-перизаттың биі күйге айналып, скрипка шанағынан тасқындай құйылады.

Қамыс басын тербеген самал сынды сазы бірде тынышып, бірде ұйтқып, демін ішіне тартқан тындаушы жұрттын жан-дүниесін алай-түлей етіп, мың құбылтады. Ең бір кара жүрек ағарып, паңдықтың орнын парасат алмастырады. қатыгездік мамыр айындағы кардай ериді. Отырғандардың қай-қайсысы болсын, ғажайып күйдің төтті сикырына мәңгілік арбалуға, өн мен түстің арасындағы осынау дел-сал қалыптарында мәңгілік қатып қалуға даяр еді.

Скрипкашының жойқын өнеріне алғыс білдіріп, төлемін өтер шақ туып, Рафтери бас киімін алып, алқақотан қауымды аралайды, — бұрын ешбір скрипкашы мұндай қылық көрсетпейтін, ақы сұрап, кісі алдына бармайтын...

Дәулескер күйшінің өнеріне тәнті жұрттын бақыр тастамақ болғандары күміс, күміс беруге бекінгендері алтын теңге ұсынғандарын аңдамай қалыпты. Рафтери бір айналып шыққанда жиналған ақша бас киіміне сыймай кетіпті.

Содан соң әсем әуенге әсерленген күллі қонақ Диннидің қолын қысып, Мэридің ернінен сүюге жапатармағай лап қойысып, жас жұбайларға бақыт тілеп, қоштаса бастайды. Рафтери де абдыраған Диннидің қолын алып, Мэриді елжірей сүйіп, жас жұбайлардың бақытына баян тілеп, ескі скрипкасын қолтығына қысып, тарауға бет алған жұртқа ілесіп, үйден шығып кетеді. Екі ғашық тіл қатуға шамалары келмей, ауыздары аңқайған күйі қала береді.

Қарттың алтын-күміс лық толған бас киімін көргенде ғана Мэридің буылған тілі шешіліп: – Ол ақшасын ұмытып кетіпті! – деп дауыстап жібереді.

– Қазір, шақырып келейін! – деп Динни есікке тұра ұмтылады.

Сол сәтте үйге бақалшы Пэт сөйлей кіреді: – Құдай жар болсын! – дейді.

– Таста қабынды, Пэт! – деп айғайлайды оған Динни. – Жаңа ғана саған қарсы жолыққан скрипкашы қартты қайтар!

– Қайдағы қарт? – дейді Пэт.

– Ол Рафтери ғой! Сен жана ұлы Рафтеримен кездестін! Ол біздің тойда күй тартып еді, ақша толы бас киімін ұмыт қалдырыпты. Жүгір тездеп!

– Рафтери? – деп қайталай сұрайды Пэт. – Сен жын-данған шығарсың, Динни?! Мен осыдан үш апта бұрын Рафтериді жерлеуге қатысқам. Байғұс кезбенің сүйегі Голуэй өлкесінде қалды...

– Иә, Рафтери... – депті Пэт төбелерінен жай түскендей сілейіп тұрған Динни мен Мэриге карап сөзін жалғап.

– Ол асқан бай болар еді қаласа, ал о дүниеге жыртық көйлек, үш қара бақырмен ғана аттанды. Рафтери! Топырағы торқа болсын.

* * *

Айтары жоқ, Рафтери скрипкашы ғана емес, адам атаулының асылы еді ғой! Былғары етік киіп, жер басқан жанның ішінде оған теңдесер адам, оның жүрегіндей жомарт жүрек жоқ енді.

О! Оның скрипкасының шанағына тынбай сарнаған желдің ызыңы, кемеріне сыймай толқыған теңіз тынысы, тал түбіндегі банши өксігі, аршасы бітік саздауытты жайлаған таукүдірет зары, ми батпақтың құлази қарауытқан беті, дәуірлі аспанның тұңғық қуанышы, бозторғайдың бейбіт әні, мың сан пері-перизаттың нәзік аяқтарын тыпырлатып, талмай билеген биі бәр-бәрі сыйып кететін, бәрі-бәрі күй болып қайта лықситын.

Қамыс басын тербеткен самал сынды сазы бірде талықси тыншып, бірде ұйтқи алыстап, тындаушы көнілін сан саққа жүгіртетін. Сонда ең бір қара жүрек ағарып, асқаксыған пандық басын ие кішірейер еді. Шемен боп қатқан қатыгездік балауыздай еритін еді.

Оның скрипкасын естуге құллі Ирландия халқы жиналатын. Даңқы төрт теңіздің қоршауындағы өлкенің түкпір-түкпіріне тегіс таралып еді. Танғажайып күй көнілді көншітіп, қайғы-қасіретті толайым ұмыттыратын, сол күйді тындаған адамның жан жүйесі қосыла жырлап тұрғандай болатын. Көзі тірісінде ен дәулетке кенелер еді, — бірақ оның көнетоз қамзолдан игі киімі жоқ-ты.

Ол ақшаны жек көретін! Махаббат! Кіршіксіз махаббатты ғана мойындап, соған ғана бас ұратын. Күй, Сұлулық, Махаббат, — міне, оның баға жетпес байлығы, өзі дүниеден көшкенде адамзатқа қалдырған мұрасы — осылар еді. Көрге үш қара бакырмен, жыртық көйлекпен кірген Рафтериден баймын деп кім айта алар екен?! Қайран Рафтери!..

❧
Швед ертегісі
❧

СЫЙ СКРИПКА

Ертеде бір кемпір болыпты, жалғыз ұлы бар екен. Ну тоғайдың ішіндегі жаман лашықта тұрып жатыпты. Ішер ас, киер киімге жарымапты. Кей күндері бір үзім нанға зар болып, нәр сызбай, аш отырады екен.

Бала он екі жасқа толғанда шешесі оны алыс аймақтағы бір байдың үйіне жалға береді. Бала күн ұзақ сиыр бағып, еңбек етеді.

Арада бір жыл өткенде бай балаға бір эре¹ төлейді. Сөйтіп-сөйтіп үш жылда жалшы бала үш эре алады. Содан соң қожайынмен қоштасып, үйіне қайтады.

Жол бойы секіре басып, әндетіп келеді:

– Үш жыл бойғы бейнетім,
Көрдім енді зейнетін.
Үш эре тауып ерледім,
Менен бай адам көрмедім!

Кенет қарсы алдынан бір кәрі кемпір кездеседі. Үш эре туралы әнді естіп, балаға қолын созып: – Айналайын, маған бір теңгенді бер! – депті.

– Несі бар, алыңыз, – деп бала кемпірге бір эресін ұстатады. Кемпір батасын беріп, ғайып болады. Енді біздің ұлдың екі-ақ теңгесі қалған. Бірақ ол қынбады, әнін айтып жүре берді:

Үш жыл бойғы бейнетім,
Көрдім енді зейнетін.
Екі эре жатыр қалтамда,
Алшанда, батыр, алшанда!

¹ Эре – ұсақ, мыс акша.

Бір уақытта алдынан тағы бір кемпір шыға келеді. Баланың екі эресі барын естіп, қолын жаяды: – Айналайын, бір теңгенді маған бер, – дейді.

– Несі бар, алыңыз, – дейді бала. Кемпір оны батамен алқап, ғайып болады. Баланың қалтасында енді бірақ эре жатқан. Дегенмен, ол мойымайды, сергек жүріп, өң бастайды:

– Үш жыл бойғы бейнетім,
Көрдім енді зейнетін.
Бір эрем бар өлі де,
Сол да жетер бөріне.

Осылай әндетіп келе жатқанда алдынан тағы бір кемпір шығады. Баланың бір эресі барын біліп, қолын созады.

– Айналайын, сол теңгенді маған бер, – дейді.

– Несі бар, алыңыз, – деп бала жаңағы кемпірге соңғы теңгесін беріп кетеді. Кемпір батасын сыйлап, ғайып болады.

Сонда бала қалтасының бір тиынсыз бос қалғанын біліп, тасқа отырып еңіреп жылайды. Үш жылғы бейнеті, тау кезіп, сиыр соңында жүргені, оқыралаған қарасандарды қайырам деп жүгіріп, талай рет денесін жарақаттап, киімін жыртқаны – бәрі-бәрі есіне түседі. Енді жыртығын жамайтын ине-жіп сатып алар ақшасы жоқ.

«Шешем жанымды шығаратын болды, – деп ойлайды бала. – Үш жылғы еңбектің төлемі – сол...»

Кенет біреудің даусы құлағына шалынады:

– Неге сонша жыладың, балам?

Басын көтерсе, белі бүгілген бір кемпір тұр екен.

– Неге жыламайын. Үш жыл қатарынан жұмыс істеп, үш эре тауып едім, жолшыбай үшеуін үш кемпірге беріп кеттім. Енді шешем таяқтың астынан алатын шығар.

– Жылама, айналайын, – дейді кемпір. – Сен үш эренді де маған бергенсің...

– Қалай? – дейді бала таңырқай шүбәланып.

– Солай, оған күмәнің болмасын. Енді сенің әр теңгең үшін бір тілегінді орындауға даярмын. Қане, қысылма, айта ғой, – дейді кемпір оған.

– Ой, рахмет! – деп күлімсірейді бала. – Шын айтсаң, жыламаймын, Ал тілегім... Бірінші тілегім – ешқа-

шан ақшасы үзілмейтін әмияным болса, екінші тілегім – көздемей атсам да, дәл тиетін түзу мылтығым болса, үшінші тілегім – сазы сұлу скрипкам болса, ол скрипканың әуенін естіген жан билей берсе...

– Несі бар, бәрі дұрыс, – дейді кемпір. – Сен маған соңғы үш теңгенді бергенде, мен сенің үш тілегінді орындауға шамам жетпейді деймісің? Қалауың қабыл болды!

Сол сәт баланың қалтасында тырсиған әмиян, арқасында мылтық, қолында скрипка пайда болды.

– Көп рахмет сізге, – дейді бала кемпірге. – Енді үйге батыл оралуға болады. Шешем ұрса қоймас.

Соны айтып, кемпірмен қоштасып, өз жолымен тартып кетеді. Кемпір жыныс тоғайға сіңіп жоғалады.

Бала үйіне келген соң, шешесіне барлық әңгімесін айтып, кемпірдің сыйын көрсетеді.

– Мылтық пен скрипкадан не пайда бар? – дейді шешесі күңкілдеп. – Ал мына әмиян әжетке жарап қалар. Әкелші, қарайын, мүмкін, ішінде тиын-тепсек бар шығар? Бір-екі тиын табылса, қалаға барып, бір бөлке нан мен бір құмыра сүт сатып алайын.

– Одан да жарты қап ұн, екі май ал, жақсылап бір тамақ ішейік, – дейді бала күліп.

– Ой, ақымағым, – деп басын шайқайды шешесі. – Нан мен сүтке жетер ақша болса да жарар еді.

– Қане, алжапқышыңды жай, апатай, – дейді бала.

Әмиянын ашып, шешесінің етегіне сау еткізіп кіл күміс теңгелерді төге салады.

– Болды, болды! – деп айғайлайды кемпір, алжапқышына үйіліп қалған ақшаны көріп. – Келер жолғыға да бірдене қалдыр!

– Ал енді қалаға барып, қалаған асыңды ал, – дейді бала шешесіне. – Тек үйге жаяу қайтпа, ат-арба сатып әкел. Сонда тағы да ақша болады.

Кемпір ақшаны алжапқышына түйіп, қалаға тартады. Базарға барып, баласы айтқандай, ат-арба, азық-түлік алады. Қараса, ақшасы азаятын емес. Енді кемпір әр жаймағы бір үніліп, көңіліне ұнаған затты саудаласпай алуға кіріседі. Сылдыр-сылдыр еткен алжапқыш толы күміс теңге жұрттың назарын аудармай қоймайды. Ақшаны судай шашқан жыртық көйлекті кемпір жайлы

өсек әп-сәтте бургомистрге¹ жетеді. Кемпірдің ұры-қарақшымен сыбайлас екеніне күмәнсіз сенген бургомистр жасауылдарды жұмсап, оны өз үйінің тас қорасына қаматып тастайды. Бұл істі бітіріп, көңілін бірлеген соң, қала халқына жар шашқызыпты, «менің үйімнің алдына жиналсын», – депті. Есігінің алды, бау-бақшасы кісіге лық толған соң бургомистр айтыпты: «Бүгін ақшасын тонатқан жан болса, бері шықсын! Ақшасын қайырып береміз де, ұрыны жазалаймыз!» депті.

Жұрт ауыздарын аңқайтып, не боларын аңтарыла тосады. Бірақ ешкім шыға қоймайды. Бургомистр ұят пен ызаға қатар булығып, күренітіп кетеді. Ешкімнің ештеңесі жоғалмаған, яғни кемпір ұры емес. Онда соншама мол ақшаны қайдан алған?!

Бұл кезде шешесін күте-күте шаршаған бала мылтығын асынып, скрипкасын алып, қалаға келеді. Келсе қала көшелері қанырап бос жатыр, қылт еткен кісі көзге шалынбайды. Тек бургомистрдің үйі жақтан шу естіледі. «Бұл не керемет?» – деп бала шу естілген жаққа барады. Ағаш сәкіде басы салбырап отырған шешесін, желкесін қасып, не істерін білмей тұрған бургомистрді көреді.

— Менің шешем не істеп қойыпты соншама? Неге қамадыңдар? – деп сұрайды бала.

— Алжапқыш толы күміс ақшасы бар. Қайдан алғанын білмейміз, – деп жауап қайырады бургомистр. – Ең қызығы, ешкім ақша ұрлатпаған!

— Мүмкін, сен менің шешем бұл ақшаны ұрлап алған деп ойларсың? Қателесесің! Қателескенінді қазір өзін де көресің. Қане, қалпағыңды тос.

Бургомистр қалпағын тосқанда, бала әмиянын ашып, сынғырлаған күміс теңгелерге толтырып тастайды.

— Солай, бургомистр мырза, – дейді бала таңырқаған бургомистрді мысқылдай күліп. – Енді мына ақшаны жиналған жұртқа таратып бер де, шешемді босат! Бір тойлық кісі келіп қалған екен, мүмкін билегілері келетін шығар?

— Ал сен скрипка тарта аласың ба? – деп шуылдаса сұрайды қыз-бозбала.

¹ Бургомистр – Еуропа елдеріндегі қала басқармасының бастығы.

– Тартканда қандай! – деп бала қияғын құлаштай сілтеп жеңіл де ойнақы би күйін безілдете жөнеледі. Сол-ақ екен, жұрт шырқ көбелек айналып, ұршықша үйіріліп, биге басады. Тіпті адам былай тұрсын, жансыз зат атаулы тарсылдап, салдырлап кетеді. Бургомистрдің кішкентай қызы бөленген бесік ырши секіріп бургомистрдің қолындағы қалпақты қағып жіберіпті де, күміс теңгелер саудырай шашылып, ақшаға таласқан жұрт бірін-бірі баса-көктеп, қырылып қала жаздайды. Және теңге теріп, төбелесіп жүріп те, билерін тоқтатпайды. Бургомистр балаға жалынады, «көкетай, тоқтат мына масқараны, ақшанды қайырып берейін», – дейді.

– Ақшаны қайтем? – дейді бала. – Қанша қаласам, сонша ақшам болады. Ендігәрі қиянат жасамауға уәде беріп, шешем сатып алған заттарды арбаға салғыз!

Бала күйін шегерген соң, бургомистр бар, жиылған жұрт бар, жабыла іздеп, кемпірдің азық-түлігін арбаға артады, біреу барып, атын жетектеп келеді. Бала мен шешесі қағанағы қарық, сағанағы сарқ болып, үйлеріне оралып, ештеңеден мұқтаждық көрмей жүріп жатады.

Бір күні бала сейілдеп, орманға шығыпты. Бір зәулім қарағайдың басында құр отыр. «Мылтығымды сынайтын кез келді» деп ойлаған бала ұңғысын басқа жаққа бұрып, басып салып еді, құр топ ете түсті. Сол мәуірітте бір сопы ғибадатханаға бара жатыр екен, баланың мылтық атқанын көріп, аттан салады:

– Оңбаған, ұры! Неге рұхсатсыз аң аулайсың? Не аттың, айт тездеп? – дейді.

– Құр аттым, – дейді бала. – Ағаш басында отыр екен, шықшылықтап, мазамды ала берген соң басып салып едім, анау бұтаның арасына құлады. Қаласаң, ала ғой. Бірақ арсылдамай, адамша сөйлескенің жөн.

Сопы құрдың тәтті қуырдағын ұнатушы еді, баланың құр атқанын естігенде, сілекейі шұбыра тамсанып, атынан домалай түсіп, бұта арасына қойып кетеді. Ол құрды қанатынан салақтата ұстап шыққанда, бала скрипкасын сыңқылдата толғайды. Сопы етегі жалпылдап, тамағы қырылдап, өкпесі сырылдап, құйын-перен билеп кетеді. Қолындағы құрының мамығы бұрқырап, шекпені дал-дұл болады. Өзі сүйкімсіз даусымен тынбай қышқыра

беріпті. Аты да тасырандай билеп, шылбырын үзіп, басы ауған жаққа шауып жоғалады.

– Кінәсіз адамды ұры дейсің бе енді? – деп, бала сыбызғысын жындандыра ойнайды.

– Болды, жаным! Болды! Бұдан былай аузымды бағып сөйлермін! – деп жалбарынады сопы.

– Енді адам боп қалдың. Тек кек қуып, соңыма түспеуге уәде бер! – дейді бала.

– Уәде! Уәде! – деп былдырлайды сопы. – Осыдан аман кетсем, өзінді туған ұлымдай көрер едім. Жібер мені, көкетай!

Бала ойынын тиып, сопы құрын ұстаған күйі тұра қашады. Ғибадатханаға келген соң, баладан қалай кек қайтаруды ойлап, дөңбекши күңіренеді. Өне бойында сау-тамтық жоқ, бұта тырнаған, тасқа ұрылған жерлері қанталап, көгеріп кеткен.

Сопы жазыла салысымен, аббатқа барып шағынады, аббат епископқа, епископ архиепископқа, архиепископ¹ корольға арыз жазады. Король көрленіп, баланы ұстап, дарға асуға бұйырады. Жасауылдар баланы сүйреп отырып, король сарайының алдына әкеледі. Кісі өлтіргенді қызық көрген қара-құрым халық алаңға сыймай теңселеді. Король мен королева таққа жайғасыпты, орталарында ханша отыр мұнайып. Соншама жұрттың ішінде ханшаның ғана балаға жаны ашыған еді.

Сопы да сол арада болатын. Қыжылы қайтып, қуаныштан алақанын ысқылап тұрған.

Корсшь ишарат жасағанда баланы дар түбіне алып барады. Сонда ол король мен королеваға қарап былай депті:

– Әмірі күшті король! Өлім жазасына кесілген бейбақтың ақтық тілегін беретін дәстүр бар. Менің де бір тілегім болып гүр. Сіздің ұлы мәртебеңіз соны қабыл етсе, армансыз өлер едім!

– Болсын! – дейді король. – Тілегінді орындауға уәде беремін! Басымдағы тәжіммен ант етемін!

– Мен бір жарлы күйшімін, қызыл сөзге жоқпын. Сондықтан скрипка шалуыма рұқсат етіңіз! Скрипкам

¹ Аббат, епископ, архиепископ – діни дәреже, лауазымдар.

маған өлшеусіз бақыт, қуаныш сыйлап еді. Соңғы рет сыңсытып, қоштассам деймін! – дейді бала.

– Рұқсат бермеңіз, тақсыр! Рұқсат бере көрмеңіз! Ұлы мәртебелім, уәдеңізді қайтып алыңыз! – деп барқырай жүгірген сопы корольдың аяғын құша құлайды.

Бірақ король түнеріп:

– Сен мына баланы лағнаттағанда, ләм-мим деп бетінді қайтармап едім. Айтқандарың болып, бала дарға тартылады қазір. Бірақ ажал аузындағы адамның ақтық тілегін бермеу – корольдық атыма сын. Бала скрипкасында ойнауға тиіс! – дейді.

Қорқыныштан қалшылдаған сопы:

– Тақсыр! Олай болса, мені анау қарағайға тас қылып тандырып тастаңыз. Өтінемін, – дейді.

Жасауылдар сопыны мықтап байлаған соң, бала скрикасын иығына тіреп, қияғын жалт еткізе сермейді. Сол сәтте тамашаға жиналған бүкіл қауым билей жөнелді. Король мен королева жүр қол ұстаса дөңгеленіп, ханша жүр шырқ үйіріліп қалықтап, сарай нөкерлері мен жендеттер, жасауылдар мен қара халық екпінін тоқтата алмай, соқтығыса қарғылайды. Ал сопы сорлының жағдайы тым жаман еді, жоғары-төмен үйкеле-үйкеле бір қабат терісі сыдырылып қалған.

Әрине, король қатты қаһарланды. Қаһары қайнап, күркірей ақырды:

– Қазір тоқтат жын-ойнағынды! Әйтпесе дереу дарға тартқызамын! – деді.

– Мені онсыз да дар тұзағы күтулі, тек әуелі сүйікті скрипкамен қоштасып алайын, – дейді бала.

– Жаныңа сауға беремін, түсір қияғынды! – деп айғайлайды король бір-екі рет секіріп кетіп.

– Бұл – дұрыс сөз, – дейді бала. – Алайда, аздау. Мен сері құмардан бір шыққанша, билей тұрыңдар. Со-сын аса жатарсыңдар дарларыңа!

– Айтшы, не керек өзіңе? – дейді король. Аузын жиғанша, аяғының ұшынан тұрып, бір айналып түседі. – Сұрағаныңды аласың!

– Рахмет пейіліңе! – деп бала басын иеді. – Ханшаны маған қосып, жасауы ретінде жарты корольдығыңды бересің!

– Ханша португал ханзадасымен атастырылған, егер уәдемізден айнысақ, португалдар соғыс ашады. Онда не істемексің? – дейді король иіліп-бүгіліп, шалқая дөңгеленіп.

– Саспа, бір жөнін табармыз. Скрипкаммен ант етемін! – дейді бала.

– Өзің біл. Мен бәріне де мақұлмын. Тек тоқтат мына күйінді, – дейді король еңтігіп, сүйдейді де бұлғын терісімен жұрындалған шапанының етегін күмпите кілт айналады.

– Жә, дамылдар шақ жеткен тәрізді, – деп бала скрипкасын түсіреді.

Жұрттың бәрі аһлап-уһлеп, аяқтарын нық баса алмай, шайкала тәлтіректейді. Сопы жан ұшырып, ғибадатханасына безеді.

Бала сарайға кіріп, ханша екеуі салтанатпен неке-леседі. Ханшаның жүзіндегі мұңның ізі де қалмапты, қуаныштан күлмең қағады.

Хош, мұны естіген португал ханзадасы қалын әскер жинап, бұлардың еліне қарай шеру тартыпты. Жер қайысқан жауға қарсы баланың бір өзі шығады. Оқты қарша боратады, скрипкасын құйындай ұйтқытады. Аспан мен жер араласып, азан-қазан болады. Біреу октан құласа, біреу биден құлайды. Көп ұзамай жер қайысқан әскерден ырымға ешкім қалмайды.

Король дүркіретіп, үйлену тойын жасайды. Күйеудің ақылына өнері сай, ханшаның бақытында шек жоқ. Бұдан артық қандай қуаныш керек?

Тойға баланың шешесі де қатысыпты. Ұлының «сарайға келіп, бірге тұр», – деген өтінішіне:

– Жоқ! Мен ешқашан да ескі төсегім мен пешімді тастап кетпеймін, – деп жауап қайырады.

Сонда бала шешесінің жаппасының орнына жаңа үй тұрғызуға ұсталар мен шеберлерді жіберіпті. Олар пеш пен төсекке тимей, солардың үстіне еңселі сарай салыпты.

Жарлы кемпір мен оның жалғыз ұлы өз бақыттарына осылай жетіпті. Ненің арқасында жеткеніне түсінген шығарсындар?..

❧
Албан ертегісі
❧

ХРУСТАЛЬ ТАУЫ

Бір шал мен кемпір өмір сүріпті, үрерге иті жоқ тақыр кедей екен, жалғыз ұлдары бар екен. Олар тұратын қыстақ ұшар басы көкке шаншылған Хрусталь тауының етегінде еді. Ол тауға өрмелеп те, еңбектеп те шығу мүмкін емес болатын, шыбын тайып жығылар жалтыр беткейінде сүрлеу-сокпақ, қиялап та болса қыр асырар із жоқ еді. Жан баласы баспаған құпия тау көпшіліктің қиялын сан сакқа жүгіртіп, көзін қызықтыратын.

Бірде шал-кемпірдің ұлы базарға барады. Базар алаңында патшаның жаршысы жүреді екен:

– Сиқырлы үкіге мініп, Хрусталь тауына ұшатын жан бар ма? – деп, жар салады екен.

– Мен бармын! – дейді бозбала оны естісімен.

Бозбала сиқырлы үкіге мініп, Хрусталь тауының басына жетеді. Үкінің ұясы сонда еді. Төмен қараса, «қайтер екен?» деп тамаша қылған жұрт:

– Не көрдің? – деп айқайлайды.

Бала айтады:

– Төнірек толы асыл тас, гауһар мен күміс! – дейді.

– Лақтыр бері, аяма!

Бозбала неше алуан асыл тасты, гауһар, күмісті уыстап-уыстап төмен қарай тастай береді. Базаршы қауым жанталаса жүгіріп, қойны-қоныштарын, себет қапшықтарын асыл тасқа толтырады, кейбіреулер етек-етек етіп жинайды. Жұрт көтергендерінше қазына әкетіседі үйлеріне, көзі тоймас қомағайлар қайта айналып келіп:

– Тағы, тағы! – деп шуласады.

Бозбала бұлардың құлқынында түк жоғын сезіп:

– Енді маған етекке түсуге көмектесіндер! – деп дауыстайды.

Етектегілер:

– Дәмесінің зорын! Жағдайың онсыз да жаман емес! Көп сөйлемей, асыл тас таста! – деп кеу-кеулейді.

Не істемек керек? Жерлестерінен көңілі қайтқан байғұс бозбала тау төбесінде жападан-жалғыз қала береді. Ары-бері сенделіп жүріп, қарауытқан бір үнгірді көреді. Үнгірге кірсе, таудың ішіне бойлайтын жол екен. Соған түсіп, тартып кетеді. Ақыры бейтаныс бір өлкеге тап болады.

Жүре-жүре ұйысып, шоғырлана өскен биік тораңғыға жетеді. Тораңғының түбінде үй, үйде бір соқыр шал тұрады. Шалдың үш жүз ешкісі бар еді, үш жүз ешкіні серке бастап, сол маңайдағы шүйгінде жайылушы еді. Бозбала қотанның көптен бері тазаланбағанын, науаның қаңсып жатқанын көріп, ерінбей-жалықпай қи ойып, қотанды тазартып, науаларға шүпілдетіп су құйып қояды. Содан соң тораңғының саясына демалуға қисаяды.

Өрістен оралған ешкілер қотанның мұнтаздай екенін байқап науадағы тұнық суды ішіп, шөл басқан соң:

– Апырау, бұны кім істеген? Иеміз су қаранғы соқыр, оның қолынан келмесе керек, – деседі.

Мандайында үш көзі бар данышпан кәрі серке ертесіне бір шыбышқа:

– Сен бүгін қотанда қаласың. Біздің қамқоршымыздың кім екендігін білуге тырыс, – деп бұйырады.

Шыбыш қотан басын біраз күзеткен соң, шыдамай шоқ тоғайға бет алады, бұтадан-бұтаның жапырағын жалмап жүріп, серкенің тапсырмасын тарс ұмытады. Сол кезде бозбала жасырынып жатқан жерінен шығып, қотанды сыпырып, науаларға су толтырып, ешкілер өрістен қайтар уақытқа қарай қайтадан тығылып қалады.

Қотанның кешегіден де таза екендігін көрген серке:

– Әй, шыбыш, кім келді? – деп сұрайды.

– Ешкім де келген жоқ, – дейді шыбыш.

Серке ашуланып, шыбышты мүйіздеп тастайды. Ертесіне тағы бір ешкіні қарауылға қалдырып кетеді. Әйткенмен ол берекесіз де жасыл жапырақтың қызығына түсіп, бозбаланы байқай алмай, жазаға ұшырайды.

Үшінші күні серке ешкілерге:

– Бүгін күнделікті жайылатын өріске өздерің барындар, бет-беттеріңе лақпай, бір жерде болындар. Мен осында қалып, қотан күзетемін, – дейді.

Серке қалт етпей қақшиып, қотан шетінде тұрады. Күн тас төбеден шаншылып, шыжғыра бастайды. Серкені ұйқы басады. Бірақ екі көзі ілінгенмен, үшінші көзі жұмылмайды екен. Серкені ұйықтадыға жорыған бозбала тасадан шығып, қотанды айнадай етіп тазалап, науаларға су құйып, кете бергенде, серке қарғып тұрып, жолын бөгейді.

– Кімсің сен, адамбысың, жынбысың? – дейді.

– Адаммын, – деп жауап береді бозбала.

– Ендеше үйге жүр, иеме таныстырайын, – дейді серке. Екеуі соқыр шалға келеді. Бозбала сол күннен бастап қартпен бірге тұрып бағып-қағады, үй шаруасына көмектеседі. Арада бірер күн өткен соң бозбала айтыпты:

– Әкей, ертең ешкілерді өріске айдап апарайын, баскөз болайын, – депті.

— Бара ғөй, – деп келіседі қарт, – тек жартастың түбіне жайма, қатерге душар боласың.

– Жаксы, – дейді бозбала, – алаңдама, айтқаныңды орындаймын.

Ертесіне таң ата бозбала ешкілерді қотаннан айдап әкетіп, тура жартастың түбіне иіріп тастайды да, өзі қолына сыбызғысын алады. Кедей бозбала бұлбұлға әуен қосқан дәулескер сыбызғышы еді. Ешкілер бітік, нәрлі шөпке бас қойғанда, тамылжытып сыбызғы тартуға кіріседі. Кенет жартастың тасасынан перінің сылаңдаған сұлу қызы шыға келіп:

– Тыңда мені, адам ұлы, – дейді, – сен сыбызғыда ойна, мен билейін. Кім бұрын шаршаса, қай жеңгеніміз қалағанымызды аламыз! Бар өнеріңді аямай тарт! Өкінбейсің. Әйткені маған теңдесер биші жер-әлемде жоқ!

– Хош! Келістік! – дейді бозбала.

Сыбызғы сыңқылдап, небір сылқым саз төгіледі. Перінің қызы мың бұралып, таңғажайып, әсем биге басады. Оған парাপар биші шынында да жоқ еді.

Күн сенгірден ары аунап, ымырт үйірілгенде перінің қызы сұрапты.

– Мүмкін, бүгінге осы да жетер? – депті.

– Мейлін, – деп жауап қайырыпты бозбала. Ешкілерін түгендеп, үйіне қайтыпты.

– Неге сонша бөгелдің, балам? – дейді зағип қарт. – Әлде ешкілеріңді жартастың түбіне жайдың ба?

– Жоқ, әкей, жоқ!? – деп азар да безер болады бозбала.

Ертесіне шал:

– Балам, жартастың түбіне бара көрме, – деп өтінеді.

– О не дегеніңіз, әкей, жартасқа қарай аттап баспаймын, – деп сендіреді оны бозбала. Өзі ешкілерін алдына салып, қуып отырып, жартастың түбіне барады.

Қой тасқа жамбас басып, сыбызғысын сызылтып жіберуі мұн екен, перінің қызы жетіп келеді.

– Ал, адамның ұлы, бастайық! Сен сыбызғынды күйле, мен биімді билейін. Менің биімдей сұлу би жоқ бұл дүниеде! – дейді.

Бозбала сыбызғысын уілдете үрлеп, қан қыздыра күйкылжытады, перінің қызы буынсыз бұратылып, шырқ көбелек айналады. Би де, күй де күні бойы толастамайды. Сам жамырағанда перінің қызы:

– Мүмкін, бүгінге осы да жетер? – деп сұрайды.

– Мақұл, – дейді бозбала, – қалауың білсін.

Ешкілерін қайырып, қартқа айдап апарады. Қарт оның тым кеш оралғанынан секемденіп:

– Әй, балам, бүгін тіпті жай келдің. Сен осы жартасқа барып жүрсін-ау, – дейді.

– Жоғ-а, әкей, қам жеме, жартасты желкемнің шұқыры көрсін, – деп бет бақтырмайды бозбала.

Таң атып, бозбала ешкілерді айдап, қотаннан шыға бергенде зағип шал:

– Балам, жартасқа жолама, мен екі көзімнен сонда айрылғанмын, – дейді.

Бозбала тағы да жартастың түбіне келеді. Қалтасынан сыбызғысын суырып, ысқыртып қалғанда, перінің қызы да сылан қағып, пайда бола кетеді.

– Қалай, адамның ұлы, бүгін де келдің бе? – дейді.

– Келдім.

– Ендеше не тұрыс, бастайық!

Бозбала сыбызғысын құбылта сайратады, перінің қызы билей жөнеледі. Түске шейін тынбай билейді. Бозбала бастырмалата тартады. Қас қарайғанша екеуі де дамыл таппайды. Ақыры перінің әл-дәрмені құрып:

– Ух, шаршадым-ау! – деп көгалға сылқ ете түседі.

Бозбала әбжіл қимылмен бас салып, перінің қызын қураған шегіршінге қыл арқанмен мықтап таңып тастайды. Содан кейін ешкілеріне:

– Жиналындар, үйге қайтамыз, – дейді.

Перінің қызы жалынады:

– Адамның ұлы, бері кел, босат мені, – дейді.

Бозбала:

– Егер қарттың көздерінің қайда екенін айтсаң, босатайын, – дейді.

– Әуелі арқанды шеш, сосын айтамын.

– Мен саған сенбеймін, – дейді бозбала.

– Жарайды, айтайын, шалдың көздері анау бір түп тікенектің түбінде. Енді босат мені!

Бозбала тікенектің түбін тырмалап, іздеп-іздеп, түк таппай, беті, қолы тырналып, қайта шығады да, ешкілеріне:

– Кеттік үйге. Пері өтірік айтыпты, – дейді.

Ешкілер тұяқтарын сыртылдап, қотанға апарар жолға беттейді.

– Тоқта, адамның ұлы! – деп дауыстайды перінің қызы. – Босатып кет мені, шалдың көзі мына шегіршінің түбінде жатыр.

– Сенбеймін саған!

– Сенбесең, келіп қара!

Бозбала қайта оралып, әрі іздеп, бері іздеп, ештеңе таппаған соң, ешкілерін айдап жүре бергенде, перінің қызы айқайлайды:

– Тоқта! Босат мені!

– Қашан шыныңды айтқанша, босатады екен деп ойлама!

– Жарайды, жартастың түбіне барып жақсылап ізде, сол жерге жасырып едім.

Бозбала жартастың түбін мұқият тексеріп, шалдың екі көзін де тауып алып, ешкілеріне келеді де:

– Жетті енді, әбден тойдыңдар, үйге қайталық, – дейді.

– Адамның ұлы-ау, босатшы мені, – деп жалбарынады перінің қызы.

– Шалдың көзін қайда тыққаныңды айттың, енді соны қалай ұясына қондыруды үйрет, сонда ғана босатымын, – дейді бозбала.

Шарасы таусылған, пұшайман болған перінің қызы:

– Шалдың жанарына жан бітіру үшін таң сыз бере оны үйден алып шығып, екі көзді ұясына салып, бетін күншығысқа қарату керек. Көтеріліп келе жатқан күннің алғашқы шапағы көзіне түскенде, құлантаза айығып кетер, – депті.

Бозбала перінің қызын байлаудан босатып, ешкілерін алдына сап, өлеңдетіп қотанға қайтады. Қарт сарыла күтіп есік алдында тұр екен.

– Балам-ау, неге сонша кешіктің? Дәу де болса, сен бүгін малды жартастың түбіне жайғансың-ау, – дейді.

– Құдай сақтасын, әкей, жартаста нем бар! – деп жауап қайырады бозбала.

Түн пердесі сетінеген, бірақ таң әлі құлан иектене қоймаған елең-алаң, өліара шақта бозбала ұйқыдағы шалды оятады:

– Әкей тұр, сыртқа шығайық, қазір күн ұясынан көтеріледі, соның сәулесіне жылынайық, – дейді.

Шал орнынан тұрып, бозбалаға еріп, табалдырықтан аттайды. Бозбала:

– Қане, бері қарашы, көзіне не болғанын көрейін, – деп, шалдың екі көзін ұясына орнатып, бетін шығысқа, енді-енді туып келе жатқан күнге бағыттайды.

– Әй, балам, сен жартасқа барған екенсің, – дейді зағип қарт.

– Иә, әкей, иә, – дейді бозбала. Сол мәуірітте қызара

қылтиған күннің алғашқы шуағы шалдың жұмулы көзін сүйеді.

— Аш, әкей, көзінді, — дейді бозбала. — Аш, қорықпа. Бірдеңе көріне ме?

— Көрінеді, балам! Мен көріп тұрмын! Көзім ашылды! — деп жылап жібереді қуаныштан толқыған шал. Бір жылап, бір күліп, бозбалаға айтып алғысын түгесе алмайды.

— Енді үйде қал, балам, ешкіні өзім-ақ бағайын, сен үй шаруасын істе, — дейді шал.

Бозбала шалды жуындырып, киіндіреді. Қарт жуынып жатқанда, сақалының арасынан бір буда кілт түседі. Кілттің саны он екі екен. Шал бір кілтті алып, қалтасына салады да, қалғанын бозбалаға ұстатып:

— Мә, балам, мына он бір кілтті ал. Менің үйімнің он екі бөлмесі бар, соның он бірін аш, көргеніңнің бәрі сенікі. Тек он екінші бөлменің кілтін өзімде ұстаймын, өйткені сен әлі жассың, арылмас қайғыға қалуың бек мүмкін, — дейді.

Шал ешкісін өргізіп кеткенде, бозбала он бір бөлмені ашып, армансыз тамашалапты. Не жоқ дейсің ол он бір бөлмеде! Алтын, күміс, асыл тас, қымбат киімдер... бәрі-бәрі төбе боп үйіліпті. Ал он бірінші бөлмеде тарп ұрып, батыр мінер қанатты тұлпар тұр. Арада бірнеше күн өткен соң бозбала шалға базына айтыпты:

— Әкей, он екінші бөлмеде не барын білмесем, көңілім көншір емес, — депті.

Қарт талайға дейін көнбейді, кілтті берер болмайды, ақыры бозбаланың көңілін қимай:

— Ай, балам-ай, қоймадың-ау. Міне, ала ғой. Тек не көрсен де, абдырама. Ойлаған ісінді саспай қимылдап, қапысыз орында. Әйтпесе, ғұмыр бойы өксіп өтерсің, — дейді.

Бозбала он екінші бөлмені ашса, қаңырап бос тұр, қақ ортасында мөлдіреп хауыз жатыр. «Шал неге бұл бөлмені менен жасырды екен?» деп таңырқайды бозбала. Бірақ бөлменің бір сыры барын сезіп, есік қалқасына тығылып, тапжылмай күтеді. Біраз күн өткеннен кейін төбедегі тесіктен апалы-сіңлілі үш қыз — Жаһан сұлула-

ры ұшып кіріпті. Көйлектерін шешіп, суға түсіп, ойнай бастапты. Үлкен қыз айтыпты:

– Тезірек судан шығып, киінейік, әйтпесе кісі көзіне шалынып қалармыз, – депті.

Жаһан сұлулары бір-екі сүнгіп, судан тез шығып, киінеді де, төбедегі тесіктен ұшып кете барады.

Үш апта дегенде сұлулар қайта соғады. Бұл уақытта бозбала да не істерін тәптіштей ойластырып, сақадай сай отырған болатын. Қыздар шешініп, суға қойып кеткенде, баспалап барып, ең сұлу кенже қыздың белбеуін ұрлап алады. Жаһан сұлуының аспанға ұшар сиқыры осы белбеуде еді. Апалы-сіңлілер судан шығып, таранып киінген соң, бірінен кейін бірі самғап, көкке көтеріледі де, кенже сұлу ғана белбеуін іздеп, бөгеліп қалады. Сол кезде бозбала да тасадан шап беріп, ұстай алады.

Кешке шал келіп, бозбала мен Жаһан сұлуын көріп, батасын береді:

– Ал балам, дегеніңе жеткен екенсің. Енді бақытын тасысын, – дейді.

Бозбала қартқа алғысын жаудырып, қанатты тұлпарға мініп, Жаһан сұлуын алдына отырғызып, ат көтергенше қазына бөктеріп, ата-анасына оралады. Бақытты тірлік кешіп, барша мұратына жетеді.

Румын ертегісі

АҚЫМАҚ ПЕТРЯНЫҢ ЖЕЛҚОБЫЗЫ

Есте жоқ ерте кез екен, сол кезден қалған сөз екен. Аса ауқатты бір адам болыпты, мал-мүлкінің көптігі сонша, санына өзге түгіл, өзі де жетпепті. Албарда үйлері мен қамбалары, тас қоралары мен ат қоралары қаз-қатар, жыпырлай тізіліп тұрыпты. Егістік-шабындығы, жүзімдігі, бау-бақшасы, жылқысы мен сиыры, шошқасы мен қой-ешкісі күннің көзін, жердің жүзін жауыпты...

Жаратқан жалғыз хақ әлгі байға үш ұл сыйлаған екен. Бірінен-бірі асады дейді: үлкен ұлдың ақылы ортаншы ұлдан сәл артық, ортаншы ұлдың ақылы үлкен ұлдан сал аздау, ал кенже ұл – ақымақ дейтін ақымақ емес, ақылды дейтін ақылды емес, аланғасар біреу екен, Оның үстіне «кісінің кішісі болғанша, иттің күшігі бол» деген де сөз бар емес пе?!

Хош, сонымен әлгі бай малына мал, пұлына пұл қосып жүріп жатады. Күндердің күнінде ажал шіркін аяғын байқатпай басып, оның да қасына келеді. Талқаны таусылғанын сезген бай балаларына өсиет айтып, бар байлықты ағайыншылықпен бөлісіп, ұрыспай-керіспей, тату-тәтті тірлік етуге кеңес қосып, жарық жалғаннан жөнep кетеді.

– Ал енді не істейміз? – деп абыржиды Петря. – Ағайыншылықпен бөлісу дегенін қалай ұғамыз?

– Ұға алмайтын несі бар? – дейді ақылы көптеу үлкен ұл. – Одан онай нәрсе жоқ. Бір затты алып, «мынау менікі, мынау сенікі, мынау мынанікі», – деп бөлесің, тек үшеуіміздің үлесіміз бірдей болуын қадағалау керек. Түсіндің бе?

– Түсінікті, – дейді Петря. – Кез келген мал-мүлікті үшке бөліп аламыз.

Әкелерін барлық жөн-жоралғысымен жерлеген соң, үш бауыр енші бөлісуге кіріседі. Ең әуелі кең албарды үшке бөледі: әркім өзіне тиесілі үлесті қоятын жер керек қой. Үлкені оң жақты, ортаншысы ортасын, кенжесі сол жақты иеленеді. Содан соң алағай да бұлағай албарды кезген тауықтарды бөліседі. Қуалап жүріп, зорға ұстаған соң, қайта санаса, әтеш артық екен. Өрі-бері кеңесіп, әтешті бауыздап, жүнін жұлып, отқа қақтап жеп, тойып алады.

Бұдан арғы шаруа еш кедергі, кідіріссіз, оп-оңай реттеледі. Мыңғырған мал, қара-құрым құс, ыдыс-аяқ, киім-кешек үшеу ара тең бөлінеді. Күні бойы айналаны «Мынау менікі, мынау сенікі, мынау мынанікі» деген дауыстар жаңғырықтырып тұрады. Үй мен қора-жай, қамбаларға кезек келгенде ғана ағайынды үш жігіт тығырыққа тіреліп, әбден бас қатырысады.

– Міне, шатақ, – дейді үлкен ұл, – үй үлкен, еңселі болғанмен, біреу ғана. Оны қалай бөлеміз?

«Шатағы шатақ, – деп ойлады ортаншы ұл, – бір үйді тең етіп, үшке қалай бөлмекпіз?»

Петря аңтарылған екі ағасына алма-кезек қарап:

– Саспандар, – дейді, – бұған дейін қалай бөлсек, үйді де солай бөлеміз. Бұзамыз да әрқайсымыз өз үлесімізді аламыз.

Ақыры ағайындылар Петряның ақылына құлақ асып, үйді, үйдің сонынан қора-жай, қамбарларды бір кірпіш, бір тактайын қалдырмай бұзып, қылдай бөліседі, Неше-ме күн тынбай жұмыс істеп, қатты шаршайды.

– Ай, азаматтар! Бәрін біттік! Көбі кетіп, азы қалды. Ал енді егістік, шабындықты, бау-бақшаны, жүзімдікті бөлейік, – дейді үлкен ұл масайрап.

Байлық бөлу, ақыл беру емес. Үш жігіт әр түп жеміс ағашын санап, әр адым жерді қайыра өлшеп, сілелері қата қалжырағанда барып, енші бөлісу сәтімен тамамдалды. Тек бөлінбеген бір-ақ нәрсе қалды. Ол бұқа еді! Жай бұқа емес, бүкіл табынның көсемі, салқам төс, күж желке, найза мүйіз күжбан болатын, қақпаға зорға сыю-

шы еді. Қанталаған көзімен алара қарағанда ең бір ба-
тырсынған мықтылардың зөрелері зәр түбіне жетуші еді.
Мұндай бұқа жай адам тұрмай, патшаларға бітпеген
екен.

– Бұқаны қайтеміз? – дейді үлкен ұл. «Мынадай
бұқаң болса, даңқың әлемге жайылар» деп ойлайды
іштей.

– Иә, бұқаны қайтпек керек? – деп оны қостайды ор-
таншы ұл. Ол да бұл бұқаның бағасын білетін.

– Қайткені қалай? Өтеш сияқты мұны да сойып, жеп
аламыз, – дейді Петря.

– Сақта құдай! Өтештің аты – өтеш, ал бұқаның аты –
бұқа гой! Союға болмайды, – деп екі үлкен ұл шу еті-
седі.

Әрқайсысының да бұқадан дәмесі бар, қилы-қилы
қулыққа салып бағады. Дөнене өнбейді. Төбелес тұта-
нуға аз ғана қалғанда, Петря айтыпты:

– Білесіңдер ме, – депті, – маған бір ой түсті. Әрқай-
сымыз бұқаға арнап қора соғайық. Кімнің қорасына
кірсе, бұқа сонікі болсын, – депті.

– Келістік! – деседі екі ағасы.

Үлкен ұл әйгілі тас қалаушы шеберлерді жалдап,
мұнаралы, күмбезді әсем қора тұрғызады. Мұндай қора-
ны көрген бұқа тұрғай, адамның өзі шыдап тұра алмас
еді.

Ортаншы ұл ағасынан қалыспайды. Оның да қорасы
сәнді-салтанатты болып шығады.

Ал ақымақ Петря ағаларының қарбаластарына
қарап, көзін жыпылықтатып жүре береді. Ақыры екі
ағасы қораларын бітіріп, бұны асықтырып, қаузай баста-
ғанда ғана тоғайға барып, үш арба тал қиып әкеледі.
Тездетіп жаман жаппа қалқайтады да, төбесін қамыспен
жабады. Екі ағасы күле-күле ішектері түйіле жаздайды,
тек Петряның өзі риза, жасыл желекті жаппасына қара-
са, көзі тойып, ыңылдап ән салудан танбайды.

Сонымен ағайынды үшеу бұқаны жетектеп, албарға
кіргізеді. Бас жібін шешіп алып, кімнің қорасын тандар
екен деп қарап тұрады. Қайнаған жаз ортасы еді. Маса-
сона мазасын кетірген бұқа басын шайқап, құйрығымен

бауырын сабалап, есі шығады. Қанша келбетті, қаншама қайратты болғанымен, бұқанын заты сиыр, миы бұзаудың миындай ғана ғой! Мұнаралы, сәнді қораларға бұрылып та қарамай, өңкендеген күйі жасыл жаппаға бір-ақ кіріп, жатып алады. Қусан кететін сынайы жоқ!

Ақылсыз бұқаның ісіне ақылды екі жігіт күйіп-пісіп ашуланады. Ашуланғанмен, не пайда? Бұқа қуанышы қойнына сыймаған Петряның еншісіне тиеді. Бірақ Петряның бұл қуанышы ұзаққа созылмайды. Екі ағасы бұқаны бірінен-бірі қызғанып, екеуі бірігіп, Петрядан қызғанып, шала бүлінеді.

«Бақытсыз басым, — деп торығады Петря. — Бұл бұқасы құрғырға қайдан тап болып едім. Енді қалай құтылсам екен? Сойып тастасам қайтеді?»

Сойып тастаса, ағалары өзінің де қолын-қол, бұтын-бұт етер еді. Мұны Петря жақсы білетін.

— Қой, — дейді Петря, — мен мұны базарға апарып, сатып жіберейін. Кім көп төлесе, соған берермін.

Айтты — бітті. Петря бұқасын жетектеп, қалаға тартады. Алайда, базар дегенді, сауда дегенді естігені болмаса, көрмеген екен. Жолдың шаңын бұрқыратып, жөнеп келе жатқанда алдынан базардан қайтқан адамдар шығады:

— Жол болсын, туысқан! Қалаға барасың ба? Бұқан жақсы екен, қанша сұрайсын? — дейді.

«Мықты бол, Петря, — депті Петря ішінен. — Міне, базарға да іліндік».

— Бұкам мың сом жүз теңге он тиын тұрады, — дейді Петря.

— Бағасы да аз емес, бұқасы да жаман емес... — дескен жолаушылар жөніне кете береді.

Петря «сұраған ақшаңа сатып алушы табылмаса, бағасын түсіру керек» деген ақылды естіген еді. «Жарайды, енді бағасын ептеп түсіріп көрейін, — деп шешеді, — базардың аты базар ғой».

Аз жүре ме, көп жүре ме, тағы біреуге қарсы ұшырасады.

— Бұқан тамаша-ақ екен! Базарға апара жатырсың ба? Қанша сұрайсын? — дейді жолаушы.

– Тоғыз мың тоғыз жүз тоқсан тоғыз сом, тоқсан тоғыз теңге, тоғыз тиын, – дейді Петря баптана сөйлеп.

Жолаушы бұған оқты көзін қадай қарап, кетіп қалады.

Содан Петряға базаршылап қайтқан жұрт бірінен соң бірі кездесіп, бұқасын мақтайды, бірақ ешкім сатып та алмайды (базардан қайтқан адамда ақша қайдан болсын!) Петря да бағасын төмендете береді. «Бұл базарын сүмдық екен, ешкім саудаласпайды, құр мактап, кете береді. Енді қалай құтылдым мына бұқадан?» дейді.

Сөйтіп келе жатқанда нағыз аларманға жолығады. Аларман бұқаны шырқ айналып:

– Апай төс, құж желкем-ай! – дейді.

– Басы – бас-ақ, мүйізі – мүйіз-ақ екен! – дейді.

– Қанша сұрасаң да, берейін! – дейді.

– Бір сом, бір теңге, бір тиын, – дейді Петря. – Бұдан әрі төмендете алмаймын.

– Қалжыңды қой, – дейді анау, – су тегін беретіндей не көрініпті саған, бұқаң тым-ақ жақсы екен. Әлде мені ақымақ санап тұрсың ба?

«Е-е, бұқам тым жақсы болғандықтан да ешкім алмай жүр екен ғой», – деп ойлайды Петря.

– Кейінірек келерсің, сонда келісерміз, – дейді аларманға. Ол көзден таса болысымен, бұқасының бір мүйізін қағып тастайды. Сәл ойланып, сынар мүйізді де сындырып тынады. Содан соң құнтитып құлағын кеседі, шолтитып құйрығын кеседі. Бұқада кісі көз тоқтатар кейіп қалмайды. Енді өткен-кеткен жұрт жөн сұрасудан да сап тыйылады. Петря да шаршайды, бұқа да азапқа түсе діңкелейді.

Бір уақытта қалың тоғайға келіп кіргенде, бұқа бір құраған кәрі, құшақ жетпес жуан ағашқа сүйкеніп жата кетеді де, тұрмай қояды. Күн кешкіріп, жел соғып, орман шулайды. Кәрі ағаш та сықырлай шайқалады. Петряға ол бірдене деп, адамша сөйлегендей көрінеді. «Бұл тегін ағаш емес, сиқырлы ағаш болды, – дейді ол күбірлеп, – әйтпесе бұқа осының түбіне келіп жатып алар ма? Осыған сатып құтылайын».

– Ей, ағаш! Бұқа сатам, аласың ба? – деп айқайлайды Петря.

– Сық-қыр, ср-р-р!... – ағаш ырғатылған сайын, қуысында ақша сылдырлағандай болады.

– Не, не дейсің? Сәрсенбіде кел дейсің бе? – дейді Петря.

– Сық-қыр, ср-р-р!..

– Жарайды, бұқаны алып қал, сәрсенбіде ақшасына келермін. Айтқаным – айтқан, бір сом бір теңге бір тиын аламын, – дейді Петря. Сүйдейді де бұқаны тастап, үйіне оралады.

Сәрсенбіде ағашқа қайтып келсе, бұқасының сүйегі шашылып жатыр, қасқыр жеп кетсе керек. Ал ағаш баяғы әнінен жаңылмай, сықырлаумен тұр.

– Немене? Келесі сәрсенбіде кел дейсің бе? Жетер мазағың! Бұқаны ғой жеп алдың, ендеше ақшамды бер! – дейді Петря қатуланып.

– Бір жолға көндім, – дейді содан соң. – Бірақ келесі сәрсенбіде күр қол келмеймін, балта ала келемін. Ақшамды бермейді екенсің, шауып-шауып, жаңқалап тастаймын.

Уағдалы мерзімде Петря балтасын алып ағашқа жетеді. Тек пәтуасыз ағаш тағы да сәрсенбіге сілтейді. Ашуланған Петря балтасын құлаштай сілтеп, салып жібереді. Әлгі ағаштың іші қуыс еді, сол қуысқа бай ма, қаракшы ма, – біреу алтынын тыққан болатын. Кейін алармын деп ойлаған болуы керек. Балтаның жүзі шыдатсын ба, ағаш шатынай жарылып, жарқыраған алтын ділдалар сылдырлай төгіледі.

– Е-е, өстіп жөніңе көшсенші, – дейді Петря, – тек ұсағың жоқ екен. Жә, қайтеміз енді, осыған да риза болармын.

Петря үйіне алтыннан бір ғана ділда алып, үйіне қайтады. Алтын көрген ағаларының тілі байланып қала жаздайды. Мән-жайды сұрап білген соң Петряны жерден алып, жерге салып, жабыла ұрсады:

– Әй, ақымақ! – дейді үлкен ағасы зығырданы қайнап. – Ағаштың саудаласқаның қай атанда көріп едің, «сәрсенбіде келіп, бүкіл алтынды алып кет» деген ғой ол саған!

«Мүмкін солай да шығар» деп ойлайды Петря. Ағаш, шынында да, саудаласпаған еді.

– Ағашта ақша жетеді, – дейді ағаларына.

– Жете ме, жетпей ме, – бәрі біздікі, – дейді ортаншы ағасы. – Біз бұқаны саған бердік, өйткені бөлуге келмейтін еді. Ал сен бұқаны ағашқа саттың, ендеше ақшаны теңдей бөліп аламыз.

Үшеуі үш өгіз-арба алып, ағашқа барады, ағаштың қуысындағы бүкіл алтынды «мынау менікі, мынау сенікі, мынау мынанікі» десіп, тең бөлісіп, арбаларына артып, үйлеріне қайтады. Жолай ұшырасқан адамдар жөн сұраса, үлкені:

– Жүгері әкеле жатырмын, – дейді. Ортаншысы:

– Тары әкеле жатырмын, – дейді.

Петря өмірінде өтірік айтып көрмеген еді, сондықтан: – Шынымды айтсам, арба толы ақша әкеле жатырмын, бірақ ағаларым арбадағы ақша емес, арпа деуге бұйырған, – дейді.

– Е-е, құдай саған арпанның орнына арба толы ақша берсін, – дескен жұрт күліп қала береді.

Үйге жеткен соң қараса, үлкеннің арбасында жүгері, ортаншының арбасында тары, тек Петряның арбасында ғана алтын қалыпты. Екі ағасын аяған Петря:

– Әкемнің сөзі – мен үшін заң. Алтынды тең бөлісеміз, – дейді.

Арба толы алтынды бір-бірлеп санауға ерініп, таразы іздейді, таппайды. Сонда үлкен ағасы Петряны поптың үйіне таразыға жұмсайды. Петря жүгіріп отырып, попқа барып:

– Таразынды бере тұршы, – дейді. Ағасының ақылы есіне түсіп: – Алтын емес, жүгері, тары өлшейік деп едік, – деп қосып қояды.

Поп таразысын бергенмен, ойланып қалады. «Алтын өлшемейміз дегені тегін емес. Осылар дәу де болса, әкелерінің қазынасын өлшеп, бөліскелі жатыр» – дейді. Шыдай алмай, бұғына барып, ағайынды үшеудің үйіне келеді.

Ағайындылар алтындарын өлшей бастағанда ит үреді. Иттің шабалана шаңқылдағанына қарап, үйдің сыртында біреу бұларды аңдып жүргенін сезеді.

– Петря, тағы бүлдіргенсің ғой сен, – дейді үлкен

ағасы. — Поп бізді аңдып жүр ме деп қорқамын. Бар, қарап кел.

Петря сыртқа жүгіре шығып, тамашаға батып тұрып қалады.

Поп ырсылдап, биік дуалдан кері қарай түсе алмай әлек. Шұбатылған етегінен мықтап жабысқан ит жіберер емес. Кенет поп қалбаң етіп, ұшталған басы жоғары қаратылған жерге шаншылған қаданың тура үстіне құлайды. Қорс етіп кірген қада поп қозғалған сайын, бойлап сұғылады. Жаны ашыған Петря аяғы-аяғына тимей, поптың қасына жеткенде, байғұс о дүниеге аттанып кетіп еді.

Петря ағаларына келіп, аттан салады:

— Сұмдық! Поп қадаға түсіп өлді, енді жұрт оның қазасын бізге жабады. Ортаншы ағасы шошып, алтын салынған қабын арқалай қашпақ еді, үлкен ағасы тоқтатады.

— Сабыр етіндер, бауырлар! — дейді. — Асықпай ойланайық.

Үлкен ағасының қалған екеуіне қарағанда ақылдырақ екенін айтып едім ғой, енді сол білгіш жоқ жерден амал тауыпты.

— Попты қададан суырып, үйге алып келіп, есікке ілмек қағайық та, соған асып қоялық. Сонда жұрт поп біздің үйге ұрлыққа түсіп құдайдан қорқып, өзі асылып қалған екен деп ойлайды, — депті.

Үшеуі попты сүйреп әкеліп, есікке ілмек қағып, ілмекке поптың өлі денесін салақтатып аса салады да, тұра қашады. Үлкен ұл бір қап алтынды, ортаншы ұл бір қап алтынды арқалай қашады. Петря тары толы қапты сүйреп, оларға ере бергенде, үлкен ағасы:

— Есікті іле кет соңыңнан, ақымақ! — деп айғайлайды.

«Есікті қалай іле кетем?» деп дал болған Петря көп ойланбай қабын лақтырып тастап, есікті поппен қоса топсасынан жұлып алып, арқасына салып, екі ағасына ілесіп жөнөп береді.

Үшеуі өкпелері өшкенше, аялдамай жүгіріп, жан басапаған ну орманға келіп кіреді. Сөйткенше күн де батып, төңірек түн құшағына көміледі.

– Ә, қарғыс атқан кеше! – деп ызаланады ағалары поп пен есікті қоса арқалаған Петряны көріп.

Орман іші көзге түртсе көргісіз, көрдей қараңғы. Аю өкіріп, қасқыр ұлитындай, орманның аш жыртқыштары қаумалап келіп қалғандай... Аялдауға, дем алып, жан шақыруға қорқады. Ақыры салалы бір дарактың түбіне жетіп, бұтақтарына өрмелеп шығып, түн асырып, тан атырмақ болады. Петря есікке асылған попты да тастамай ала шығып, жуан бір бұтаққа сүйеп қояды.

Көп ұзамай қарандап әлдекімдер көрінеді. Бұлар – шіркеу тонап келе жатқан қарақшылар еді. Қарақшылар ағайынды үш жігіт қонақтаған ағаштын түбіне тоқтап, жайғасады. Шөпшек теріп, от жағады, қой сойып, терісін сыпырмай, үйтуге кіріседі. Үйтілген жүннің түтіні бұдақтай көтеріліп, қашқын жігіттер түншыға бастайды.

Қарақшылар шіркеуді тонауын тонағанмен, құдайдан қорқулы еді. Шіркеуден тапқан олжаларының арасында бір қап хош иісті, құдайға құлшылық кезінде жағылатын қасиетті май бар еді, содан көсіп, отқа тастайды. Әдемі иіс бұрқырап, мұрынды жарады.

– Ағалар, қазір түшкіріп жіберемін. Құдай бар-ды, түшкіремін! – деп сыбырлайды кеңсірігі жыбырлаған Петря.

Екі ағасы ақымақты желкеден түйіп үлгермейді, Петря орманды жаңғырта түшкіріп салады. Қатты түшкіргені соншама, ағаш сілкініп, есіктің құлпындағы кілт тура қарақшылардың алдына топ ете түседі.

Қарақшылар қарғып тұрып, шалқайып аспанға, сыбыр естілген ағаш бұтақтарына қарайды. Қанша қараса да, түк көрмейді. Өйткені өздері тұрған жер жарық, оттың басы, ал жоғары жақ қою түтінмен тұмшаланған, қап-қараңғы.

– Әй, ақымақтар, – дейді бір қарақшы жолдастарына. – Жаңағы біз жаққан хош иісті қасиетті майдың иісі көкке көтеріліп, Петр әулиенің¹ мұрнына жеткен ғой. Әулие қуанғанынан түшкіріп жіберіп, жұмақ қақиасы-

¹ Петр әулие – христиан наным бойынша, жұмақ қақиасын ашып-жауып тұратын қасиетті кілтші.

ның бір кілтін бізге тастаған ғой, жұмаққа қалаған уақыттарында қысылмай еркін кірсін деген ғой...

– Мүмкін, ол оңбаған кілтімен біздің басымызды жарғысы келген шығар, – дейді қорқақтау келесі қарақшы.

– Әбден мүмкін, – деп қоштайды оны үшінші қарақшы.

Қалған қарақшылар да елегізіп, дабырласып кетеді.

– Ағалар, – дейді Петря осы кезде сыбырлап, – поп пен есік құлап барады, ұстап қалуға шамам келер емес.

Айтып, аузын жиғанша, салбырай поп асылған есік Петряның қолынан шығып кетіп, гүрс етіп, жерге құлайды.

– Құрыдық! – деп бажылдасады қарақшылар. – Жұмақтың қақпасын алып Петр әулиенің өзі де келіп қалды!

Қалшылдай қорыққан қарақшылар табандары жалтырап зытып барады. Мұны көріп ағайынды үшеу мәз болады. Ағаштан жерге түседі. Үлкен ұл мен ортаншы ұл қарақшылардың қазынасынан көтергенше алып, тайып отырады. Ал Петря қалтасынан пышағын суырып, қойдың семіз етін жәукемдей жөнеледі. Қарны тойған соң басын көтерсе, жалғыз қалыпты. Екі ағасының ізі суығалы қашан! Тек сорлы поп қана жатыр ұзыннан сұлап.

– Әй, байғұсым-ай, – дейді Петря. – Қанша айтқанмен, жақсылық жасап, жаудан құтқардың. Енді сені қарға-құзғынға жем етіп тастап кетпейін, қолымнан келгенше жүзінді жасырайын.

Пышағымен жер қазып, көр дайындап, попты жерлейді. «Байқұс поп! Тым құрымаса, басыңа шырақ та жағылмады. Енді қасиетті иіс майды аямай өртейін, бәлкім, жаның соның түтінімен қалықтап, көкке көтерілер» деп ойлайды.

Бір қап иіс майды отқа бір-ақ атып ұрады. Бұл жолы түтін тік ұшып, жұмаққа, Петр әулиеге жетеді. Әулие қасиетті майды тұтатып, түтін салған адамның жүрегі таза, жаны адал екенін сезіп, самғап жерге ұшып, Петряның алдына келіп түседі.

– Сәлемет пе, ұлым, – дейді ескі танысынша жылы ұшырап. – Хал нешік?

– Әй, жайлап, – дейді Петря. – Қарным тойды, ағаларым қашып кетті, өзім попты жерлеп, енді істейтін іс жоқ, ерігіп отырмын.

– Дұрыс, ұлым, – дейді Петр әулие. – Қу тірліктің түбіне кім жеткен, анда-санда ерігіп алған да жөн. Құдай тағала сенің ісінді хош көріп, ризашылығын білдіруге мені жұмсады.

– Рахмет, – дейді Петря орнынан тұрып.

– Ал енді не тілегің бар, айт. Кез-келгенін орындаймын. Құзыры күшті құдайдың жарлығы солай, – дейді Петр әулие.

– Еш тілегім жоқ, – дейді Петря ойланбастан.

– Қой, аттасым! – дейді әулие. – Ойлан. Құдайдың пәрменіне қарсы тұруға болмайды. Одан да тілегінді айт. Мүмкін байлық керек шығар.

– Байлық өзімде де жетіп артылады. Тіпті не істерімді білмеймін, – дейді Петря қабағын түйіп.

– Онда денсаулық сұра!

– Немене, мен ауру адамға ұқсаймын ба? – дейді Петря кеудесін кере дем алып.

– Ендеше бақыт сұра!

– Менен бақытты адам жоқ бұл пәниде, – дейді Петря. – Жайыма қалдырсаң қайтеді мені, а?

Петр әулие Петряны біраз айналдырып, ақыры ақымақ көнер болмаған соң қабағынан қар жауа түнеріп:

– Әй, пендем, сен құдай жарлығының не екенін білемісің өзі?! Құдай сөзі қайтып алынбайды, бұлжытпай орындалады, – дейді.

– Жарайды енді, ашуланба. Жарлық болса, – құлдық. Менің тілегім... Не сұрасам екен? Әй, мейлі, ендеше сен маған масаның желқобызын тауып бер! – дейді Петря әулиенің мұны таба алмасына шүбәсіз сеніп. Бірақ аңғал жігіт құдай мен әулие-әмбиені алдау мүмкін емесін білмейтін. Петр әулие көзді ашып-жұмғанша қолына жеп-жеңіл, көзге әрең шалынатын жұп-жұқа желқобыз ұстата салады.

– Міне, сұраған желқобызың. Есінде болсын, бұл жел-қобызды ойнаған жан да, тыңдаған жан да бар қайғысын ұмытады.

Тындарман жұртқа тіршілігі жұмақтай көрініп, көңілі қуанып, билеп кетеді. Ал бетінен жарылқасын, – дейді.

Соны айтып, Петр әулие ғайып болады.

Петря айран-асыр қалып, біресе жаңа ғана әулие тұрған жерге, біресе қолындағы ұлпадай жеңіл желқобызға қарай береді, аузына апарып, ойнауға батылы жетпейді.

Сол уақытта қой етінің иісін сезген қасқырлар ағаш маңына жиналып, Петряны қоршап алған еді. Петря тістері сақылдап, көздері жайнаған өңшең аш қасқырды көріп: «Тұра тұрындар – дейді. – Мені жегілерің келген екен ғой. Ашсындар ғой. Қазір тойдырамын сендерді». Желқобызын үрлеп, бар өнерін салып, ойнап жөнеледі.

Қандай қызық болғанын көрсендер ғой! Петря әпсәтте қорқыныштан арылып, көкірегі шаттыққа толады. Қасқырлар үйретінді күшіктей құлақтары салпиып, күйрықтарын бұлғаңдатып, секіріп, қарғылақтап, аунақшып, әлемет биге басады... Керемет! Тура ертегідегі сияқты!

Петря желқобызын күйқылжытқан күйі жолға түседі. Орманнан шығып, адамдар арасына баруға аңсары ауады. Жалғыз адам жұмақтан да жалығады ғой...

Қасқыр біткен билерін үзбей, сонынан ілеседі.

Таң сібірлей Петря орманнан шығады, жайқалған егістікті, бау-бақшаны, алыстан мұнартқан үйлерді көреді.

Желқобызын әуелете күйін қайырады, сол сәтте жарықтан сескенген қасқырлар да тым-тырақай қашып, күнгірт орманға қайтып оралады.

Петря бау-бақшаны, егістік-шабындықты аралап, ұзақ жүріп, қыстаққа жетіп, поптың үйіне тоқтайды. Себебі поп деген – шаруалар үшін ең қадірлі адам. Оны біздің Петря да білетін.

– Сәлем бердік, әкей!

– Сәлемет бол, ұлым. Қайдан келесің, қайда барасың?

– Үйден келемін, әкей. Бірақ үйімнің қайда қалғанын, қайда баратынымды өзім де білмеймін. Ну орманда адасып кетіп едім...

Поп аңғарымпаз, пысық адам еді, мына жігіттің аңқау, алаңғасар екенін біле қойыпты. «Маған керегі – осындай жалшы. Барар жер, басар тауы жоқ, не айтсам да, бас тартпайды» деп ойлайды.

– Менің қызметшім бол, ұлым, – дейді Петряға. – Жұмыс аз, ақысы жақсы. Ерте тұрып, атқораны тазалап тастайсың да, қолынды қусырып, бос отырасың. Сосын малды суғарып, жем-шөбін бересің де, тағы да бос отырасың. Сосын отын жарып, от жағасың да, рахаттанып демаласың. Сосын ешкілерді өріске айдап апарып, күні бойы бос жүресің. Кешке ешкілерді үйге айдап қайтып, таңертең істеген шаруаларынды және бір пысықтайсың. Сосын боссың. Осы үшін саған жылына жеті ешкі, жеті лақ, бір серкеш беремін. Үйіңе байып, мал-малданып ораласың.

– Мейлі, әкей, мен келістім, – дейді Петря.

Сөйтіп попқа қызмет ете бастапты. Таңертең ерте поп тапсырған шаруаларды тап-тұйнақтай етіп орындап, аз-кем дамылдамақ болып еді, қайда... ешкілерді өріске айдайтын уақыт жеткен екен. Петря ешкілерді жайылымға айдап келісімен-ақ, ешкі біткен құтырынып берсін. Бірі тастан-тасқа секіріп, енді бірі жар жағалай қарғылап, келесілері жұрттын бақшасына қарай жүгіріпті. Петря байыз таппай салпандап, тілі салақтай шалдығады. Бәрібір ешкілерді жинай алмай, сілесі қатады.

– Жарайды, бәлем, сендер қасқырдан қу емес шығарсындар! – дейді шығандай қашқан ешкілерді қуа-қуа құр сүлдері қалған Петря. – Қазір сендердің дінкелерінді қатырайын.

Петря желқобызын алып, желпінте ойнайды. Сол-ақ екен, ойдан-қырға шапқылаған ешкілер біреу мүйіздерінен ұстап сүйрегендей Петряның жанына жиналады. Жиналып, биге кіріседі. Аштық та, шөл де адыра қалады. Құлақтары ербеңдеп, сақалдары шошандап, Петряға алғыспен қарап, дамылсыз билейді. Ал Петря күн ұзақ саялы жөке ағашына арқасын сүйеп, желқобызын уілдетумен болады.

Кешке Петря ешкілерін айдап үйге қайтады. Аш

ешкілер поптың шарбағына шегірткедей жабылып, тал-теректің қабығын сыдырып, түк қалдырмай жалмайды.

Екінші, үшінші күні де осы оқиға қайталанады.

— Әкесі, — дейді сонда поптың әйелі, — осы қызметшінде бір кесел бар. Мына ешкілерді не жын ұрғанын түсіне алмай шаршадым. Өрістен аш келеді, сүттері мүлде суалып барады, тал шарбақты да жұлмалап құртатын болды.

— Менің де күмәнім бар, — деп келіседі поп.

— Артынан аңдып, сырын білсенші онда, — дейді поптың әйелі.

Поп жуас кісі еді, бәйбішесіне қарсы уәж айта алмай, ерте тұрып, өріске барып, бұта арасына жасырынып, Петряны күтеді.

Міне, Петря да келіп, желқобызын асқақтата аңыратты. Ешкі-лақ, серке-теке тұяқтары сыртылдап, билеп кетті. Тек поптың өнері бәрінен де асып түсті, — қанша дегенмен адам ғой! Қауға сакалы желпілдеп, кең шапаны жалпылдап, тынбай ойнақтайды. Шапанын бұта жыртып, бет-аузын тікен тырнаса да, қоймай-қоймай, екілене билепті. Байғұсты көрген жанның көңілі босарлықтай-ақ еді. Бірақ поптың өзі тәніне қадалған тікенекті де сезбепті, Петряға да ашуланбапты, өйткені ғажайып желқобыздың сырлы сарыны жанына жай таптырып, жүрегін қуанышқа бөлеп еді. Петряға мейірлене көз тастап, билей әндетеді:

— Құдай куә, осыған берермін, осыған берермін-ақ! — дейді.

Поптың көркіне тіл жетпейтін жалғыз қызы бар еді, соны Петряға ұзатпақ болып шешеді іштей. Мұндай өнерлі күйеуден айналып кетпеймісің!

Күні бойы билеген поп қалжырай шаршағанмен, көңілді қайтады. Тіпті үш күн бойы Петряның күйін тыңдап, тынбай билеуге әзір.

Алайда оның сабалақтана ұйысқан сакалын, жалба-жұлба шапанын көрген бәйбішесі шат-шөлекей болады:

— Түріне қарасаншы! Кімге ұқсайсың? Сені де еркек, сені де поп дейді-ау! Қайдағы бір қанғырған әумесердін

мазағына қалып, бүкіл қыстаққа күлкі болдың! — деп тұлан тұтады.

— Тұу, ақылы қысқа неме, қойсаншы енді! — дейді поп ашуланып. — Сен дөнене де білмейсің. Жалшы жігіт желқобызын тартқанда көрермін қалай сайрағаныңды.

— Мен бе?! — дейді әйелі қыстығып. — Садаға кетсін! Билермін мен оның алдында! Жарылып өлсем де, билемеспін. Мен сен секілді ынжық емеспін!

Жә, — дейді поп, — сәл шыдай тұр. Кірсін үйге, со-
сыя желқобыз шалуын өтінермін. Сенің күшінді сонда сынармыз.

Бәйбіше поптың сөзіне құлақ асып, екеуі Петря үйге келісімен, желқобыз ойнауын сұрамаққа келіседі. Қанша қайраттанып бақса да, бәйбішенің көңіліне күдік еніп, әжептәуір абыржиды. «Бұл әумесердің, шынында да, билемесіңе қоймас сиқыры болса, қайтем?» деп ойлайды. Қайда тығылуға болатынын ойлап, санасы сарсан болады. Күбіге отырса қайтеді? Жоқ, күбі тар, ынғайсыз. Ақыры бәйбіше шатырға сандыққа кіріп, қақпағын тарс бекітіп алады. Демін шығармай, Петряны тосады.

Бірақ желқобыздың әсерлі әуенінен бәрібір қашып құтылмапты. Петря желқобызынан жүз құбылған күй төккенде бәйбіше сандық ішінде дөңбекшіп, сандық тарсылдап, гүрсілдеп, үйді басына көтереді. Бәйбіше ары дөңбекшиді, бері дөңбекшиді, сандыққа сияр болмайды, сандық аспанға ұшып, жерге түседі. Бір уақытта сандық шатырдан құлап, құлпарша боп сынады.

— Мен де бердім қызымды осыған! — деп жан даусы шығады бәйбішенің.

Сонымен олар дүрілдетіп той жасайды. Петря үйлі-баранды, құрметті жанға айналады, көп ұзамай бала сүйеді.

Ал кейде үйде өлдеқандай көңілсіз жағдай туа қалса, Петря желқобызын қолына алады. Сол сәтте-ақ бар қайғы-мұң, өкпе-реніш сейіліп сала береді екен.

Осымен ертегі де төмам болды. Жалғасын білем де-сеңдер, өздерің айтыңдар.

Болгар ертегісі

ТАҢ СҰЛУ

Ертеде бір жарлы жігіт еңбек етіп, кедейліктің қамытынан құтылайын деп, басына шудаланып бұлт үйірілген, қолат-қойнауына уыздай ұйып тұман іркілген заңғар тауға аттанып, мыңғыртып қой баққан дәулетті бір қойшыға жалға жүріпті. Күн асқар шыңдардың тасасына тығылып, қас қарайған шақта қотан шетінде отырып, ұзындығы бір құлаш сыбызғысын тамылжыта тартады екен.

Бірде түнде тоғайға барып, тоғай ішіндегі ашық алаң-қайда тұрып сыбызғы күйлейді. Сүттей жарық ай астында манаураған алапты сырлы сазға бөлейді. Әдетте әлгі алаңқайға таң сұлулар¹ жиылып, сауық құрып жүреді екен. Жігіт мұнды сарынды үзілдіре, ұзақ толғайды да, кенет көңілді, ойнақы би күйіне ауысады. Сол сәтте әлдеқайдан бұрымдары тірсегін қаққан үш көркем қыз ұшып келіп, жүз бұралып билей бастайды. Әсіресе кіші қыз керім билейді. Кіші қыз дәулескер бишілігінің үстіне сұлулығына сөз жетпейтін асқан ару еді. Жас қойшы көзін ала алмай, телміріп қарай береді.

«Ой, дүние-ай, — деп күрсінеді іштей, — осы қыз менің жарым болар ма еді. Күллі қыстақ танырқап, күншілдер жарылып өлер еді онда. Неткен сұлу! Сірә, көркінен күн жасқанатын шығар!»

Көңілі құлазыған қойшы жігіт күйін кілт үзеді де, қыздар дүр етіп ұшып кетеді.

¹ Таң сұлу — болгар ертегілеріндегі мифтік кейіпкер, хор қызы, перизат тақиялеттес.

Жігіт күркесіне қайтып, түн баласы көз ілмей, ару қызды армандап, аласұрады. Ертесіне мал иесі – кәрі қойшыға барып, сырын айтады:

– Ата, түнде қандай қызды көргенімді білесің бе? Сұлулығы сонша, жанарымды тайдыра алмадым! – дейді.

– Балам, сұлу қыз иен тауда неғылады, түсіне кірген болар?

– Жоқ, ата, дәл сондай сұлу қызды бұрын-соңды өнім тұрғай, түсімде де көрген емен!

– Қай жерде жолықтырып жүрсің оны? – деп сұрай-ды шал.

– Тоғай ішіндегі аланқайда. Менің сұлуым тағы екі қызбен бірге сыбызғымның сазына елігіп, би биледі. Ондай ару жоқ жер бетінде! Шіркін, соған үйленсем ғой! Өмірден армансыз өтер едім.

– Ондай ойды аулақ қу, балам! – дейді шал. – Таң сұлуға үйленгенді кім көрген! Таң сұлу адамзатқа әйел болады дегенді қай атаңнан естіп едің? Таң сұлу деген – бір көбелек, жар болып жарылқамас. Отауына кіргенмен, онтайлы бір сәтте жер соқтырып қашып кетеді. Сосын өмір бойы қайғыдан қан жұтып, ішқұса боп өтерсің. Ұмыт, балам, ұмыт!

– Құлың болайын, ата! Таң сұлуды қалай қолға түсірудің жолын үйрет, қыстаққа баруға көндірудің амалын түсіндір, Үйіме бір кірген соң, қашып байқасын, – дейді жігіт жалбарынып.

– Қолға түсіру қиын емес, – дейді шал ойланып. – Оның тәсілін айтып берейін. Бірақ қалай көндірудің ақылын білмеймін. Оған көмегім жоқ. Шамасы, күштеп әкетуге тура келер.

Жігіттің төзімі таусылып, шыдамы шегіне жеткен еді. «Айт та айттын» астына алып, шалдың есін шығарады.

– Атажан, айтпасаң, обалыма қаласын. – дейді.

– Жә, айтайын. Сен аланда отырып, сыбызғынды құйкылжыта тарт, таң сұлулар шырқ үйіріліп, би қызығына түсті-ау дегенде өзің сүйген қыздың қасына жетіп барып, басындағы гүл-тәжін жұлып ал. Қалай жалынса да, беруші болма. Гүл-тәж сенде тұрғанда таң сұлу еш-

қайда да кете алмайды. Бірақ байқа, гүл-тәжді көзіңнің қарашығындай сақта. Әйтпесе ғашығыңнан айрыласың. Қолына тисе, қас пен көздің арасында ұшып жоғалады. Сөйтсе, саған Таң сұлудан аспандағы бұлт жуық болады! Әлі де ойлан, балам, – дейді шал.

– Рахмет, ата! Тәңір жарылқасын сені! Жағын түскенше, жамандық көрме! Айтқаныңды бұлжытпай орындаймын.

Күн кешкіре жас қойшы жүрегі алып-ұшып қалың тоғайдың ішіне кіреді. Таң сұлулар билеген алаңға отырып, сыбызғысын сылқылдатып, сылқым күй төгеді. Көп ұзамай, таң сұлулар ұшып келіп, жер баспай қалықтап, тал шыбықша иіліп, әсем биге кіріседі. Бүкіл дүниені ұмыта билейді. Кенет жігіт жолбарысша атылып, кіші қыздың басындағы гүл-тәжін сыпырып алады. Ересек екі қыз үркіп ұша жөнеледі. Пұшайман болған Таң сұлу жаралы кұстай дірілдеп, алаң ортасында қала береді. Көзінің жасы мөлтілдеп, қатты қиналып, көп жалынады.

– Гүл-тәжімді өзіме қайтар, жас қойшы! Онсыз қалай ұшып, қалай өмір сүремін, – деп жылайды.

– Ұшпай-ақ қойсаң қайтеді, сүйіктім?! Маған еріп, үйіме жүр, аяулы жарым бол. Кәрі шешемнің көңілін аула, қолынан шаруасын алып, қолғанат келіні бол!

Таң сұлу ойланып қалады.

– Мені қинама, ағатай! – дейді. – Мен – Таң сұлу-мын. Таң сұлулар қыстақта тұрып, адамзатқа әйел бола алмайды. Ерге шыкпайды.

– Шықканда қандай шығады! Менін ата-анам сені өз қыздарындай көретін болады. Біз сені ренжітпей, көңіліне қаяу түсірмей, еркелетіп ұстаймыз. Жүре ғой енді! Қазір менің күркеме, қамқоршы қартқа барамыз, ал ертең қыстаққа, біздің үйге аттанамыз.

Жігіттің жылы сөзі көңілін толқытқан Таң сұлу оған еріп, ақылшы қарттың алдына келеді. Қыз кіргенде, қараңғы күрке жарқырап сала береді. Шал жалбыраған қасын көтеріп, қызға қарап, күлімсірей сөйлейді:

– Мына жігіттің етегінен ұстасаң, кемдік көрмейсің, сұлу қыз. Мұндай жайсаң, сері жігіт күллі қыстақта, бүкіл елде жоқ. Құдайға шүкір, малы да жетеді. Анау

ортаңғы қотандағы бір отар қойды көремісін? Сол отар осынікі. Маңдай тер, табан ақысымен тапқан адал малы. Танертең қойларынды айдап, үйлеріңе қайтасындар, — дейді.

Таң сұлу назарын төмен салып, тұңғиық мұңға батып, тұнжырай береді. Тіс жарып, сөз айтпайды. Жігіт оны оттың басына жақын отырғызып, жүзінен көзін айырмай, ұзақ тамашалайды. Бір мезгілде сыбызғысын алып, қуанышқа, бақытқа толы шадыман әуен сызылтады. Сонда ғана Таң сұлудың көңілін тұмшалаған қайғы бұлтты сейіліп, сыңғырлай күліп жібереді.

Ертесіне таң әппақ атқанда жігіт шалдың батасын алып, бір отар қойды алдына салып, сұлу қызды жетелеп, әке-шешесіне жөнеп кетеді. Қыстаққа жеткен соң Таң сұлуды шаруа қызынша киіндіріп, некелеп қосылады.

Қайғысыз-уайымсыз мамыражай тірлік кешеді.

Арада жыл өтеді. Бір күні туысқандары жас жұбайларды тойға шақырады. Жұрт жиналып, ән шырқап, алқа-қотан тұрысып, қол ұстасып дөңгелене билейді. Қызыл-жасыл киінген қыз-бозбала, келін-кепшік тегіс биге басады. Тек жігіттің жары ғана көпшіліктен онаша, оқшау қалады. Биге де, күйге де құлықсыз. Тойшы қауым Таң сұлуды қаумалап:

— Сен неге билемейсін, кербез келіншек? — деп даурығысады.

— Егер күйеуімнен менің гүл-тәжім мен сәнді көйлегімді сұрап әперсеңдер, билеп берер едім. Онсыз мен билей алмаймын.

Енді жұрт жас қойшыны ортаға алады.

— Әй, туысқан, әйеліңе гүл-тәжі мен көйлегін бере тұрсай. Қарасаңшы, өзі сондай көңілсіз, жабырқау. Ел қатарлы билеп, көңіл көтерсін, — деседі.

— Нең кетеді, берсеңші. Таң сұлулар елінің таңғажайып өнерін көрсетіп, кәрі-жастың алғысына бөленсін, — деседі.

Жігіт азар-безер болады. Теңдессіз сұлу келіншегінен айрылып қалармын деп қорқады.

Бірақ шарапқа бусанған, қызыққа желіккен жұрт кеу-

кеулеп, қояр болмайды. Ақыры жігіт қинала-қинала келіседі, өрі өзі де жас жарын барша салтанатымен – үстінде әсем көйлегі, басында гүл-тәжі, сиқырлы би үстінде бір көруге аңсары ауған. Әйеліне сандықтан көйлегі мен гүл-тәжін алып береді.

Таң сұлу жасанып-сыланып, тойға қайтып оралғанда жұрттың демі бітіп, «аһ» ұрады. Тіктеп қарауға жанарлары ұялып, көздері қарығады.

Ал алтын шашы тарқатыла толқындап, буынсыз былқылдап, құмырсқа белі бұрала билегенде, бүкіл қыстақ жиналып, тамашасына тоймай қарап тұрады. Таң сұлу күйындай ұйтқып билеп жүріп, көрермен халықтың арасынан аңдаусыз сытылып, лып етіп көкке көтеріледі. Жігіттің жан даусы шығады:

– Не жаздым саған, аяулым?! Неге тастап барасың, мені? Тым құрымаса, қайдан іздеймін, соны айтып кет!

Таң сұлу қолын бұлғап:

– Мені издесең, Тылсымды мекенге кел! – дейді.

Сүйдейді де шырқау биікке шарықтап, бұлтпен араласып, ғайып болады.

Жігіт үйіне келіп, апыл-ғұпыл жолға қамданып, сапарға аттанады.

Кездескен елден Таң сұлудың дерегін сұрайды, сұрайды да жылайды. Бірақ Тылсымды мекенді білетін пенде баласы ұшыраспайды. Жігіт еніреп жүріп, талай-талай шаһарды ақтап, талай-талай қыстақты кезіп шығады. Тек Тылсымды мекеннің бір хабарын ести алмай, дінкесі құриды. Жан баспаған ну тоғай, қалың жыныстың ішіне енеді. Адаса-адаса бір тұманың басына келеді. Қараса, күміс сақалы кеудесін жапқан, қолына аса-таяқ ұстаған бір қария тұр.

– Иә, батыр, жол болсын! Мына қарғыс атқан сойқанды жерде не іздеп жүрсің? – деп сұрайды қария.

– Баба, жолға елес қуып, қасірет айдап шыққан жайым бар. Қайғым түпсіз терең! Өліме қарамай, тоғай аруы – Таң сұлуға үйленіп едім. Тұрағым – Тылсымды мекенде деп ұшып кетті. Содан бері үйден безіп, дала кезіп қаңғып жүрмін. Мүмкін, жаңағы мекенді сен білерсің? – дейді жігіт.

Қарт басын шайқайды.

— Білмеймін, — дейді. — Осы бетінмен жүре бер. Жоллай мен сияқты тағы бір шалға кездесесің. Ол — менің ағам. Аң патшасы. Содан сұра. Мүмкін, сол білетін шығар.

Жігіт жүре-жүре екінші ақсақалға да жолығады. Басына түскен қайғысын баяндап, Тылсымды мекен жайлы сауал қояды.

— Білмеймін, ұлым, — дейді қарт. — Бірақ адамға беймәлім сыр, аңдарға аян болса керек-ті. Тұра тұр, мен қазір аңдарды шақырайын.

Қарт кернейін шалып, белгі береді. Мүлгіген тоғайды мекендеген аң атаулы тегіс жиналып, ақсақалға тағзым етеді.

— Аю, қасқырым, түлкі, қояным, қалған қарашы, түгел құлақ салындар! — дейді аңдар әміршісі. — Менің сендерге сұрағым бар. Тылсымды мекенді қайсын білесің?

— Білмейміз, таксыр! — деп шу етіседі аң біткен.

Ақсақал жігітке мойын бұрып:

— Естідің ғой, батыр, сен іздеген мекенді ешқайсысы да білмейді. Дегенмен, ұнжырғаң түспесін, алған бетіңнен тайма. Тура тарта берсең, менің үлкен ағама кездесесің. Ол — қанатты құс атаулының әміршісі. Бір білсе Тылсымды мекеннің жайын солар білер, — дейді.

Жазған құлда шаршау жоқ, жігіт қайтадан аяндайды. Күндерде бір күн құс патшасының иелігіне ілінеді. Ақсақалға бар сырын жайып салып, көмек сұрайды:

— Баба, Тылсымды мекенді табуға жәрдемдес, — дейді.

— Білмедім, ұлым, білмедім. Жә, сабыр, мен құстарымнан сұрайын. Қиырға самғап қияндағыны көреді. Мүмкін, солардың бірі біліп қалар.

Әмірші өзіне қараған қауырсын қанаттыны түгендеп, жар шашады:

— Бүркіттерім, қырандарым, қарғаларым, сауысқандарым! Ансарын аспаннан іздеген, несібін жерден терген әулетім! Тылсымды мекен хақында қайсын не естідін? — дейді.

– Естімедік, түк естімедік, алдияр!

Сол кезде қалбалақтай ұшып сауысқан жетеді. Ақсаңдай басып, иіліп сәлем рәсімін жасайды.

– Сен неге кешіктің, сауысқан?! – дейді қарт қаһарланып.

Сауысқан шықылықтап:

– Таксыр, кешіккен себебім – тым алыстан, Тылсымды мекеннен келдім. Сенің шақырып жатқаныңды естіген таң сұлулар ұстап алып, астық бастыртып қойды емес пе. Тұра қашып ем, біреуі таспен жіберіп ұрып, аяғымды ақсатты. Ауру жаныма батып, жай ұшып, зорға жеттім, – дейді.

Ақсақал жігітке бұрылып:

– Естідің бе, ұлым, сауысқанның сөзін? Тылсымды мекенің табылды! Сені ол жерге осы сауысқан бастап ба-рады. Шаршап-шалдықпас үшін бүркітке мініп ұш, – дейді.

– Баба, бұл жақсылығыңды жаным кеудемнен шыққанша ұмытпаспын, – дейді жігіт басын иіп.

Қарт қолын бұлғап, ең зор, ең тегеурінді бүркітті шақырып, жігітті Тылсымды мекенге алып ұшуға бұйырады. Жігіт бүркіттің арқасына жабысып, сауысқанға еріп, қалықтап көкке көтеріледі.

Бұлар ұзақ ұшып, қанат талып, әл кұрыды дегенде Тылсымды мекенге келіп қонады. Жігіт бүркіттің үстінен сыпырылып түсіп:

– Анау биік еменге қонақтап, мені тапжылмай тос. Құдай бұйыртса, көп айналмасын, – дейді.

Таң сұлулардың ауылына барып, қарсы ұшырасқан бір кемпірден әйелінің жайын сұрайды. Кемпір айтады:

– Көшені бойлап, жүре берсең, биік мұнараны көресің. Апалы-сіңлілі үш қыз сонда тұрады. Біреуі ұзақ уақыт жоғалып кетіп, жақында ғана оралды. Дәу де болса, сен іздеп жүрген сұлу – сол, – дейді.

Жігіт жүріп отырып, биік мұнараның дәл түбіне тоқтайды. Қойнынан сыбызғысын суырып, уілдете толғайды. Еркелене есілген таныс әуенді естіген кіші қыз сыртқа жүгіріп шығады.

– Келіндер, көріндер! Міне, менің қара көз қыраным!

Ақыры іздеп тапты-ау мені, – дейді жүзі бал-бұл жайнап.

Таң сұлудың туыстары жігітті қошеметтеп күтеді, таңсық тағам, тәтті шарап тартады. «Ұйқтап, демінді ал», – деп жік-жапар болысады. Бірақ жігіт Таң сұлуды қолынан ұстап:

– Менің жолдасым бар еді. Мені осында алып келген де сол. Жүр, екеуіміз бірге барып, оны да дастарқанға шақырайық, – дейді.

Таң сұлу жігітке ілесіп, зәулім еменге келеді. Жігіт айғайлайды:

– Достым, достым, жерге түс!

Бүркіт ағып жерге түседі. Жігіт оның арқасына қызды қондырып, сосын өзі де қарғып мінеді. Бүркіт кереге қанатын жазып, екпінімен жел соқтырып, ұша жөнеледі.

Күн демей, түн демей, тынбай сілтейді. Ұшар басы бұлтқа сіңіп жоғалған сенгір таулардан, арқыраған асау өзендерден асып, жігіттің туған жеріне жетеді.

Міне, жігіт Таң сұлуды қолтықтап, өз үйінің табалдырығынан аттады. Үйге оралысымен Таң сұлудың гүл-тәжі мен көйлегін отқа жағып жібереді. Сол күннен бастап екеуі тату-тәтті, бақытты өмір сүріпті. Таң сұлу жігітке үріп ауызға салғандай сүйкімді балалар туып беріпті. Қариялардың айтуынша, болгарлар солардан тарайды екен, сондықтан да шетінен ажарлы, келбетті көрінеді.

Венгр ертегісі

ПАТШАНЫ ЖЕҢГЕН ӨНЕРЛІ ҚОЙШЫ

Рас-өтірігін кім білген, баяғыда бір қойшы өтіпті деседі. Қойшының жар дегенде жалғыз ұлы болыпты. Оның өзін жүгеріліктің ішінен тауып алған екен.

Бала ер жеткен соң ел аралап, бақытын іздемекке бел байлап, алыс сапарға аттанады.

Қиырдан-қиыр кезіп, ұзақ қанғырып, ақыры бір елдің шетіне ілініп, патшаның ордасына барады. Патша дәрегейіне келген бозбаланың арыз-арманын тыңдап, не іздеп жүргенін естіген соң ыңыранып сөз бастапты: «Алтын жүнді қойым бар, егер сол қойды азулыға тигізбей, тырнақтыға ілгізбей, үш күн бағып берсең, айдай сұлу үш ханшаның көңіліңе жаққан біреуіне үйленіп, маған күйеу бала боларсың», — депті.

Екеуі уағдаласып, қол алысыпты.

Осы арада патшаның үш күміс, үш алтын, үш алмас тоғайы барын ескерте кеткен жөн шығар. Тағы айтарымыз, ол заманда бір жыл бір күннен тұрады екен, яғни үш күніңіз үш жыл есепті.

Патша қойшыға мініске есек береді. Қойшы есекке қонжиып, сыбызғысын қойнына тығып, алтын жүнді қойды айдап, жолға түседі. Қойшы бозбала сыбызғыны керемет тартушы еді, кереметтігі сонша, оның сыбызғысының үні естілгенде еңкейген кәріден еңбектеген сәбиге дейін билей жөнелетін. Тіпті ағаш екеш ағаш та, бұтақтары селкілдеп, билеп тұрушы еді.

Хош, сонымен қойшы есегін митындатып, қойын алдына салып, күміс тоғайға бет алады.

Күміс тоғайды кемерлеп өзен ағатын, өзен үстінде

көпір бар еді, Қойшының көпірге қадам басуы мұң екен, қарсы алдынан он екі басты айдаһар шыға келіп, өкіріп-бақырып, аузынан жалын құса бастады. Айдаһардың он екі аузынан бірдей шалқыған от қойшының тонына тиіп, шалғайын күйдіреді. Қойшы ойлайды:

«А, қарғыс атқан сұмпайы! Менімен тәжікелескін келген екен ғой. Тұра тұр, мен сенің сазайынды тартқызайын», – дейді. Қойнынан сыбызғысын суырады.

Мұны көрген айдаһар ойлапты:

«Е-е, жаман қойшы, жаныңды көзіне көрсетермін мен сенің. Не сыбызғыңды үрлей-үрлей жарылып өлерсің, не менің отыма өртеніп өлерсің», – депті.

Жалын сумандай шарпып, қойшыны шынымен-ақ өртеуге айналады. Сонда қойшы қаһарына мінеді:

– Әй, айдаһар, жыныңды қағып алармын қазір! – дейді.

Сыбызғысын жайлап, сызылта тартып, чардаштың¹ баяу ойналатын бір әуенін есілтеді. Бұл тек басы еді, шын ойын, шын ойнақ әлі алдыда болатын, әзірге қойшы қалжындап тұрған. Қараса, он екі басты айдаһар да қалжың үшін, еріне билеп жүр. Біресе билейді, біресе қойшыға келекелей карап тоқтай қалады. Мұны көрген қойшы жай отындай жылдам чардашқа басады. Айдаһар жан ұшырып, тайрандай жөнеледі. Далақтап билеп жүріп:

– Қалай тартсаң да, жаһанамнан бір-ақ шығасың! – дейді күркілдеп, соны айтып, қайтадан билеп кетеді.

– Көрерміз кімнің бұрын шаршайтынын. Үш жүз басың болса да, жер қаптырмай қоймаймын, – деп жауап қайырады оған қойшы.

Сүйдейді де аш ішектей шұбатылған ұзақ, құтырылған әлемет сарынға ауысады. Айдаһар:

– Үрле, қойшы, үрле! Жарылып өлгенше үрле! – дейді барқырап.

Қойшы күйін үдете түседі. Айдаһар есіріктене билей береді, ақыры он екі басы бұлғандап, он екі жаққа кетіп, мұрттай ұшады.

¹ Ч а р д а ш – венгр би әуені.

– Тоқтат, қойшы! Мен жеңілдім, қаласаң, бүкіл байлығымды ал, тек маған сыбызғы үйрет, – деп жалынады.

– Мақұл, – дейді қойшы. – Сыбызғы үйретейін, тіпті өз сыбызғымды қоса сыйлайын. Бірақ төлеміне не бересің?

Айдаһар айтыпты:

– Күміс тоғайым бар, тоғайда күміс ер-тұрманды күміс арғымағым жайылып жүр, – депті.

– Соларынды берсең, жаныңа сауға, басына азаттық сыйлап, сыбызғы үйретейін.

– Күміс тоғайымды да, күміс арғымағымды да, күміс ер-тұрманымды да, тіпті өзім тұратын күміс сарайымды да ал, тек маған сыбызғы үйрет, – дейді айдаһар.

– Жарайды, – деп уәде береді қойшы.

Айдаһар қуанып, қойшыға күміс сарайдың кіптің тапсырады.

– Ал енді маған ер, – дейді сосын қойшыға, – сыбызғы үйретесің.

Қойшы айдаһарға окшырая қарап:

– Неменеге еремін, осы жерде-ақ үйретемін, – дейді.

Қойшының беліне қыстырған балтасы бар еді. Балтасын құлаштай сілтеп, діні қатты шамшат ағашына қадайды. Ағаш шытынай жарықшақтанады. Қойшы айдаһарға:

– Қане, сүк қолыңды мынаған, – деп бұйырады. Айдаһар:

– Неге? – деп сұрайды.

– Негесі қалай, саусақтарын добалдай, қожыр-қожыр, қайтіп сыбызғы тартпақсың? Алдымен қырнап-сырнап алу керек, – дейді оған қойшы.

– Әкелші сыбызғыңды, байқап көрейін, – дейді айдаһар тарбиған қолын созып. Қожырланған, томардай саусақтары икемге келер болмайды. Айдаһар саусақтарын ағаштың жарығына сұғып, қойшыдан:

– Балтанды суырып ал, саусақтарым жіңішкерсін, – деп өтінеді.

Қойшы балтасын суырып алғанда, ағаш айдаһардың қолын қысып қалады. Тырп еткізер емес.

– Ал енді сыбызғыда алдына жан салмайтын бола-

сын, – деп күледі қойшы. Айдаһардың он екі басын тегіс қағып тастайды.

Күн кешкіріп, қойшы алтын жүнді қойды айдап, сарайға қайтады.

Аман-есен оралған қойшыны көріп, патша айран-асыр болады. «Айдаһардан қалай құтылды екен?» деп басы қатады. Алтын жүнді қой ойнақтай басып, қойшы есегін тебініп, сыбызғысын сызылтып келеді. Терезеден қарап тұрған кіші ханша жігітке сол сәтте-ақ ғашық боп қалады. Қойшы да қызға көзі түсісімен, құлай сүйеді. Қыз:

– Ал, қойшым, екеуміз қосылатын күн жақын. Тек байқа, сақ бол! Ертең әкем сені алтын тоғайға жұмсайды, – дейді.

Қойшы қойды қораға кіргізіп, сауа бастағанда, кіші ханша қасына келіпті. Қыз сүтті ішіп:

– Қымбатты қойшым, мен саған жол азық қамдап қоярмын, – депті.

Қойшы қойды сауып болған соң, сүтті патшаға апарып береді.

– Патша ағзам! Қойың қорада, сүтің міне! – деп мәлімдейді.

Патша қойшыға:

– Ертең сені басқа тарапқа жіберемін. Егер онда да аман оралсаң, бір-ақ сынақ қалады, – дейді.

Ертесіне қойшы алтын жүнді қойды айдап, алтын тоғайға аттанады.

Тек бұл тоғайға кіру үшін де көпірден, көпір болғанда алтын көпірден өту керек еді. Көпір астынан алтын сулы өзен ағып жатқан.

Қойшы көпірдің шетіне іліне бергенде, көзі жазуы бар тақташаға түсіпті: «Бұл тоғайда мен – жиырма төрт басты айдаһар – тұрамын». Тағы да жазыпты, «кімде-кім батылы жетіп, көпірден асса, маған жемтік болары анық», – депті.

Қойшы көпірден өтер-өтпесте-ақ кеспірінен жан шошырлық айдаһар көлденеңдей жолын кесіпті. «Сенің де жайынды табармын» деп ойлаған қойшы сыбызғысын қолына алып, уілдете жөнеледі. Сонда айдаһар жиырма

төрт аузынан бірдей от бүркіп, жігіттің мұртын күйдіріпті. Қойшы бұл әдепсіздің ісінен ызаға булығыпты.

«Жақынырақ тақа, сұмпайы, жынынды жаныңмен қоса қағып алармын» депті ішінен.

Шалқыған жалын мен будақтаған түтінді елең қылмай, айдаһарға қарсы жүріпті.

– Әй, айдаһар, албастым! – деп айқайлапты. – Жалынынды әрі тарт, әйтпесе жаныңа сауға бермеспін!

Бірақ айдаһар бұрынғыдан бетер жындана от шашады.

Қойшы жігіт ойнақы чардашты сыңқылдатып жібереді. Айдаһар:

– Байқа, жаманым, жарылып өлерсің! – дейді бүркырап. Өзі шыдай алмай, билеп кетеді.

Қойшы оған:

– Байқасаң байқа, құбыжық неме, биің басынды жұтып жүрмесің! – деп жауап қатады. Жиырма төрт басты айдаһар күндей күркірепті:

– Патшаның кіші қызынан үмітінді үзе бер. Ол саған емес, мына маған бұйырап! – депті.

Қойшы ойлапты:

«Ханшадан гөрі көрің жақын, жалмауыз. Билей түс, сол би түбіне жетер сенің», – депті.

Сосын лыпыған жеңіл сазды, көңілді мазурканы¹ сорғалатып жіберіпті. Шадыман әуен жанына жаққан айдаһар:

– Тарт, қойшы, тарт! Билей бергім келеді! – деп өтінеді.

Сонда қойшы құйындай ұйытқыған полькаға² асады. Айдаһар арбандап билеп жүр, тоқтап, тыныс алуға да мұршасы жоқ.

Қойшы сыбызғысын дамылсыз безілдетеді, айдаһардың жиырма төрт басы бұлғаңдап, жиырма төрт тілі сақтағанша тартады. Әбден сілесі қатып, өлермен халге жеткен айдаһар:

¹ М а з у р к а – поляк биі әуені.

² П о л ь к а – жылдам орындалатын би.

– Ай, қойшы, сенен айла асыру мүмкін емес екен. Ақылыңа өнерің сай. Сен маған сыбызғы үйретсеңші, – дейді мүләйім дауыспен.

– Үйретуін үйретермін-ау, достым, – деп жауап қайырады қойшы, – бірақ сен менің тонымды өртеп, мұртымның бір шалғысын күйдірдің.

Айдаһар айтады:

– Алтыннан соққан сарайым, алтын арғымағым бар. Арғымақтың алтын әбзелі алтын шегеде ілулі тұр. Алтын кернейім де бар, оны үрлесен, алтын тоғайдағы аңкүс біткен алдыңа келер еді. Соның бәрі сенікі, тек маған сыбызғы үйрет, – дейді.

Қойшы сөйлейді:

– Жөн-ақ, сыбызғы үйретіп, сыбызғымды шәкірт ақысы деп, өзіңе сыйға тартармын. Тек әуелі сыбызғыны қолыңа алып, ұстап көрші, – дейді.

Айдаһар сыбызғыны алып, саусақтарын қимылдатып, бір-екі басып байқаса, қисық, добал саусақтары илікпейді. Мұны бақылап тұрған қойшы басын шайқап:

– Әй, айдаһар, сенің саусақтарың сыбызғы үшін жаралмапты-ау. Бері кел, жіңішкертіп берейін, – дейді.

– Қалай жіңішкертпексің?

– Қазір көресің.

Қойшы балтасын кірші еткізіп, шамшат ағашының дініне ұрады, балта тиген тұс шытынай жарылады.

– Қане, саусағыңды мынау жарықшаққа сүк, – дейді айдаһарға қарап.

Айдаһар саусақтарын сұғысымен, балтасын жұлып алады. Ақымақ жалмауыздың саусақтары суырылмастай қысылып қалады. Бұлқынып көріп еді – қайда!..

– Қойшеке, – деп жалынады айдаһар, – кешір мен сорлыны! Бар байлығымды ал, тек кеше гөр!

– Мен кешірімін-ақ, бірақ саған жем болған, сенен жапа шеккен жұрт кешірем ме?! – дейді қойшы шарасыз сынаймен.

Балтасын үйіре сілтеп, айдаһардың жиырма төрт басын түгел шабады. Алтын сарайға барып, айдаһардың қапасында жатқан тұтқындарды босатады. Алтын тоғай

мен алтын сарай, ақыл жетпес көл-көсір қазына қойшының иелігіне көшеді.

Есегін ерттеп, алтын жүнді қойды айдап, сыбызғысын сыңсытып, ордаға оралады.

Қойшы жігіттің қарасын алыстан көзі шалған кіші ханша алдынан жүгіре шығады.

Қойшы қой сауып отырғанда ханша қасына келеді.

— Қалай, шопан жігіт, жолың болды ма? — деп сұрайды.

— Әрине! — дейді қойшы. — Енді сәл шыдасаң, құдай қосқан қосағым боларсың.

Жұпар иісі бұрқыраған сүттің бір кесесін ханшаға ұсынып:

— Енді бір-ақ сын қалды, сосын той жасаймыз, — дейді.

Патша қызы қобалжып:

— Сактан, сүйіктім, үшінші сын — ең ауыры, — деп ескертеді.

— Аландама, жаным, құбыжықтың құдайы да қорқыта алмас мені!

Таң сібірлей кіші ханша қойшы жігітті оятып:

— Ой, шопаным, енді бір күн, яғни бір жылдан соң арман-ансарымызға жетерміз, — дейді.

Қойшы сөйлейді:

— Құдай жазса, сен мендіксің, — дейді.

Соны айтып, қызбен амандасып, алмас тоғайға аттанады. Тоғайдың шетіне ілінбей жатып, отыз екі басты алып айдаһарға тап болады. Айдаһар аузынан от бұркіп, танауынан түтін будақтатып, жер тарпып қарсы алады, Қойшының тонының бір қапталы лап етіп, әп-сәтте-ақ күлге айналады. Бірақ қойшы міз бақпайды.

— Әй, достым, сөзіме құлағыңды сал, — дейді айқайлап, — күйдірмей тұра тұр. Сенің сырың маған мәлім, қоймасаң, қояншығыңды қағып алармын!

Айдаһар оның сөзіне пысықрмайды, басқан жері солқылап, тақай береді.

Жүз қадам қалғанда қойшының мұрты күйе бастайды. Қойшы катуланып:

– Айдаһар! Менің мұртымды күйдіруге дәтін қалай барды? Сен менің кім екенімді білмеуші ме едің? – дейді.

Сыбызғысын аузына апарып, құйқылжыта жөнеледі. Сыбызғы үні естілісімен, айдаһар жалын шашқанын қойып, қойқандап, биге кіріседі.

– Тарт, қойшы, тарт! – дейді айдаһар барылдап. – Сені құмардан шыққан соң, өзінді тіске басып, жүрек жалғармын.

Қойшы сұрапыл ойынға басып, небір ойнақы сазды судай сапырады. Ақыры айдаһардың отыз екі басы отыз екі жаққа кетіп, отыз екі тілі салақтап, діңкесі құрып, ұзыннан сұлайды.

Солықтап жатып:

– Достым қойшы, – деп жалбарынады. – Қоя ғой енді. Жетті. Алмас тоғайымды алып, жанымды қалдыр.

– Мақұл, жаның өзіне, бірақ маған бар байлығыңды бересің, – деп жауап қатады қойшы.

– Болсын, онда сен маған сыбызғы үйрет, – дейді айдаһар.

– Жарайды, тек әуелі сыбызғыны қолыңа ұстап, саусақтарыңды жаттықтырып байқа, – дейді қойшы.

Айдаһар сыбызғыны алады.

– Әй, отыз екі басты епетейсіз, – дейді қойшы. – Әр қолыңда жиырма саусағың болғанмен, бірі де сыбызғыға жарамайды. Дөңбектей-дөңбектей, қожыр-қожыр. Мен оларды қырнап, жінішкертіп берейін. Ер маған.

Отыз екі басты айдаһарды ертіп, зәулім ағаштын түбіне келеді.

– Әй, абажадай неме, – дейді қойшы. – Менің өткір балтам бар, соны мына ағашқа қадағанда, діні қақ айрылады. Сен саусақтарыңды ағаштың жарығына сұғасың.

Отыз екі басты айдаһар арсаландай қуанып:

– Сұғайын, сұғайын, мен «болды» дегенде, балтанды суырып ал, – дейді.

Айдаһар саусақтарын жарыққа сұғысымен, қойшы балтасын жұлып алып, отыз екі басын шауып түсіреді.

Қойшы айдаһарды жайғап, алтын жүнді қойын айдап, ордаға қайтам дегенше, ымырт үйіріліп, қараңғы-

лық қоюланған еді. Оны күте-күте үміті үзілген ханша өлдіге жорып, құсаланып тұрған. Есен-сау, өлендетіп келе жатқан жігітті көргенде қуанышы қойнына сыймай, жүрегі атқақтай тулайды. Туламағанда ше? Ауыр сын, батпан қиыншылық, аранын ашқан ажал – бәрі артта, көрген түстей ғана өте шықты емес пе!

Ал қойшы дәнеңе болмағандай, жайбарақат сәлемдеседі.

– Кеш жарық!

– Кеш жарық, қыраным, – дейді қыз елжірей толқып. – Енді сен мендіксің, мен сендікпін.

Қойшы есегін қораға байлап, өзі ертең қолы жеткелі тұрған бакытын ойлап, түні бойы көз ілмейді. Ол ханшаны шын сүйетін, жігіт үшін одан асқан аяулы, одан асқан сұлу жоқ еді жарық жалғанда.

Таң атып, жігіт патшаның дәргейіне барады. Бірақ патша:

– Тында, қойшы! Менін тағы бір тапсырмам бар. Соны орындасаң, айтқаным айтқан, – кіші ханша сенікі, – дейді.

Қойшы жігіт тұнжырай жауап қайтарады:

– Алдияр таксыр, «уәде бұзған – нәмөрт деуші. еді. Мен өз уәдемді орындадым. Ал сіз патша басыңызбен сөзіңізде тұрмадыңыз. Бірақ сізді ұялту мүмкін емес-ау. Қайтейін, мен ханшаны жанымдай сүйемін, сол үшін не тілесеніз де, мақұлмын, – дейді.

Патша айтады:

– Мен үлкен қанар тіктірермін, сен сол қанарға аспандағы күн мен айды, жұлдызды салып әкел! Сонда қызымды беремін.

Патшаның қанары дайын болған соң, қойшы жолға шығады. Төрт күн өткенде барып, кенересінен аса толқыған көлдің жағасында етпеттей, суын сіміріп жатқан, бірақ сонда да шөлін баса алмаған біреуге кез болады. Өлгі адам басын көтеріп, қойшымен амандасады:

– Жол болсын! – дейді. – Менін атым – Сусаған.

– Әлей болсын. Маған ерсең, шөліңді қандырамын, – дейді оған қойшы.

Сусаған келісіп, екеуі жолдас болады.

Біраз күн сапар шеккен соң төбесі көк тіреген біреуге ұшырасады. Жол жиегінде отыз пеш тұр, әр пеште отыз екіден нан пісіріліп жатыр, бірақ жанағы сорайған неме айналасынан нанның қоқымын теріп, рақаттана асап, өліп барады.

Қойшы таңырқай жөн сұрайды:

– Достым, мұнша нанды бір өзін жеймісін?

Қомағай жауап қайырады:

– Бір өзім жеймін, достым, бірақ бәрібір тоймаймын.

– Жүр ендеше бізбен бірге, ауыз-мұрныннан шығара тойдырармын сені, – дейді қойшы оған.

Қомағай келісіп, бұлар үшеу болып, жүріп кетеді. Қомағайдың ұзындығы сонша, қайта-қайта төбесін аспанға ұрып, ауыртып ала береді екен.

– Барыс қалай, достым? – деп сұрайды ол қойшыдан.

– Аспаннан күн мен айды, жұлдызды жинап алуға келе жатырмыз, – дейді қойшы.

Сонда олар жүре-жүре бір биік тауға жетеді. Таудың басында біреу отыр. Манайында маздап, жиырма жерден от жанып тұр. Өзі отыз төрт қабат киім киіпті, алайда, тісі-тісіне тимей қалтырайды. Қойшы оған таяп келіп:

– Не болды саған, достым? – дейді.

– Көріп тұрсың ғой, жиырма оттың ортасында, отыз төрт қабат киім киіп отырмын, бірақ бәрібір бойым жылынар емес, – деп анау қымтана түседі.

Сонда қойшы айтады:

– Бізге ерсең, сүйегің балқығанша жылытар едім.

Тонғақ қуанып құп алады. Бірақ ары қарай апаратын жол жоқ еді. Бұлар жер шегі, күн түбіне жеткен болатын.

– Сәл тоса тұрайық, – депті қойшы, – уақтысы туғанда сендерге бір іс тапсырмақпын, аспандағы күн мен айды, жұлдызды жинап берер ме екенсіңдер, жоқ па, соны керелік.

– Жинап береміз, – дейді үшеуі бір ауыздан.

– Тек менің төзімім түгесіліп барады, – дейді тонғақ еріндері өзер жұғысып.

– Шыда, – дейді қойшы, – әуелі шаруамызды бітіруіміз керек.

Ақыры толықсып ай да туады. Төбесімен көк күмбезін тіреген Қомағай қолын созып, айды үзіп алады. Айдың жүзі жасырылысымен, жыпырлап, бірінен соң бірі жұлдыздар жанады. Қомағай ең жарық біреуін таңдап алып, оны да қанарға салып қояды. Содан үшеуі күннің шығуын күтеді. Түн мерзімі таусылып, таң мерзіміне ұласқан кезде қылтиып күн де көтеріледі. Сол сәтте-ақ күн қанардың түбіне түседі. Жолы онғарылған қойшы серіктерін ертіп, патшаның елі қайдасың деп тартып кетеді.

Араға үш апта салып, патша сарайының табалдырығынан аттайды.

– Алдияр тақсыр! Күн мен айды, жұлдызды құзырына әкеліп тұрмын, – деп мәлімдейді қойшы.

– Ойбай, тездеп босатып жібер, міне, үш апта болды тіршілік тоқтап, жұрт жұмыс істеуді қойды, – дейді патша.

Қойшы жігіт қанарын аркалап сыртқа шығып, аспан шырақтарын орындарына қайтарады да, өзі патшаның алдына қайтып келеді.

– Өміріңіз орындалды, енді қызыңызды беріңіз, – деп талап етеді.

Патша асықпай сөз бастайды:

– Ал, қойшым, өзіңе тағы бір тапсырма жүктегелі отырмын.

Көп емес. Бір-ақ шаруа. Сонын үдесінен табылсаң, – қызым сенікі. Менің малымнан үш жүз отыз өгіз, үш жүз отыз жылқы, үш жүз отыз қой, үш жүз отыз ешкі алып, бәрін сой. Сой да етін пісіріп, бір шілімін қалдырмай, таң атқанша жеп тауыс, – дейді. Қойшы басын иіп, шығып кетеді. Қақпа жанында үш жолдасы күтіп тұр еді. Жігіт Қомағайға қарап:

– Ал, достым, қарның тоятын күн туды. Осыншама малды сойып, таң атқанша жеп бітір, – деп, мән-жайды түсіндіреді.

Қойшы өріске барып, айтылған малды қуып келеді. Қомағай білегін сыбанып, пышағын қайрап, жұмысқа кіріседі. Тау-тау ет әп-сәтте-ақ жоқ болады. Түн ортасында патша түзге шықса, жер қайысқан қара нар малдың сүйегі де қалмапты.

– Екі есе көп тамақ берсең де, жұмырыма жүк болмайды, – деп бөседі қойшы патшаға.

Ертесіне патша қойшыны шақыртып:

– Байқаймын, өзің епті жігіт көрінесің! Және бір өтінішім болып тұрғаны. Өзің білесің, менің жер асты қоймамда тоғыз миллион күбі шарап бар. Соның бәрін түні бойы ішіп, босатып қойсаң, кіші ханшамен қосыларын даусыз, – дейді.

– Мейлі, ұлы мәртебелі тақсыр, дегенің болсын!

Кешқұрым патша жігітке қойманың кілтін ұстатады. Жігіт Сусағанды жетелеп, қойманың ішіне кіргізіп:

– Ал, Сусаған достым, таң атқанша сусындай бер. Мә, мына ожауды алып, армансыз сілте, – дейді.

– Ожауынды қайтемін. Мен тура күбінің өзінен сіміремін, – деп кеңкілдейді Сусаған.

Түн жарымына жетпей, Сусаған қоймадағы күбі атаулыны жалап-жүктап қояды. Түн ортасында патша сыртқа шығып, қойшыдан:

– Іштің бе? – деп сұрайды.

– Ұлы мәртебелі патша, шарабыңыз бұдан екі есе мол болса да, бір түнге жетпес еді! – деп айқайлайды жігіт.

Мұны естіген патшаның зәресі ұшып, дегбірінен айрылады. «Мына обыр маған жұт болып тимесе игі еді», – деп қапаланады.

Ертесіне патша жігітке:

– Бүгін саған соңғы рет тапсырма беремін. Сол сыннан мүдірмей өтсең, ертең ханшамен некеңді қиярмын. Менің темір моншам бар, соған түсіп шығуың керек, – дейді зілденіп. – Мейлі, түссем түсейін, өзім де жолдан кірлеп келіп едім, – дейді қойшы жігіт айылын жимай.

Сарайдан шығып, Тоңғаққа келіп:

– Ал, достым, сенің де кезегің жетті. Бүгін түнде жылынарысың тақ, – дейді.

Кешінде монша жағылады. Моншаның темір қабырғалары балқи қызарып, жалыны жан шыдатпайды. Бірақ Тоңғақ:

– Тағы! Тағы, – деп жағы сембей айқайлай береді.

Ақыры жаға-жаға бүкіл патшалықтың отыны сап бо-

лады. Қойшы түн ортасында патшаның терезесінің түбіне барып:

– Патша ағзам, моншаңыздың монша сыйқы жоқ екен. Шабынбақ түгілі, жылынуға да жарамады, – деп даурығады.

Патша жанынан түңіліп, қатты сасады. Ал жігіт жолдастарына қайыр-хош айтып, алтын тоғайға аттанады. Алтын арғымаққа алтын ер-тұрманды салып, патшаның шаһарына қайтып оралады. Сол уақытта кіші ханшадан хабаршы келіп, қыздың сәлемін жеткізеді.

– Патшаның кенже қызы тек өзінді ғана сүйеді. Ертең патша үш қызына үш алтын алма сыйламақ. Патшалықтағы бүкіл бектер мен байбатшаларды, көрші елдің ханзадаларын шақырып, той жасамақ. Қыздар көңілі қалаған адамға алма лактыруға тиіс. Соған күйеуге шығады. Сондықтан міндетті түрде сарайға кел, – дейді.

Сонымен қасқа мен жайсан атаулы бас қосып, ұлан-асыр той-думан басталады. Той қызғанда үш алтын алма ұстап, үш ханша ортаға шығады. Үлкен қыз бен ортаншы қыз алмаларын бір-бір ханзадаға лактырып, әкелерінің батасын алады. Ал кіші ханша алмасын сығымдай ұстап, жиналған қауымды сүзе қарағанмен, ешкімге де көңіл аудармайды. Өйткені тойда қойшы жоқ еді. Патша кенже қызын қасына шақырып:

– Асыл тек бозбалалардың ешбіріне назар салмағанын қалай? – деп ренжиді.

Қыз айтады:

– Менің сүйгенім мұнда жоқ, – дейді.

Патша жандайшаптарына:

– Барып, қойшыны алып келіндер, – деп бұйырады.

Қойшы жігіт сарай табалдырығынан аттасымен, қыз оған қолындағы алтын алманы жіберіп қалады.

Патша ханшаға:

– Жә, қызым, таңдағаның қойшы екен, ендеше менен қайыр күтпе. Сендерге лайық «сарай» – тауық қора ғана. Сонда тұрасындар, – дейді ашуланып.

Қойшы жігіт ғашығын жетелеп, тауық қораға келеді. Қораны тазалап, сонда тұра береді.

Патша үлкен қыздарына арнап, ұзату тойын жасайды. Алайда кіші қызға той істеу былай тұрсын, қойшы екеуін тойға шақырмайды да. Қонақтар тәтті-дәмдіден майысқан той дастарқанын жағалай отырып жатқанда жігіт ханшаға:

– Қамықпа, сүйіктім, бізден қызғанғандары өздеріне де бұйыrmас, – депті.

Жігіт қалтасынан ескі досы – сыбызғыны суырып, тойға барады. Сарайға кіріп, босағаға сүйеніп сәл бөгеледі де, сыбызғысын безілдете жөнелді. Сол-ақ екен, қадірменді қонақтар орындарынан атып тұрып, биге басады. Тамақ та, шарап та ұмыт болады. Күй артынан күй ағытылады. Тойға жиналған қауым ақыл-естен ада-күде айрылады.

Жұрт билей-билей қалжырап жығылғанда, жігіт те күйін доғарып, алтын арғымағына мініп, алмас тоғайға кетеді, алмас сарайдағы алмас арғымақты қосарға ертіп, алтын тоғайдағы алтын сарайға келеді. Одан әйеліне алтын көйлек алып, патшаның ордасына қайтып оралады. Патша есін зорға жиып отыр екен.

– Патша ағзам, қалайсың ба, қаламайсың ба, мейлін білсін, мен кіші ханшаны алып кетемін, – дейді жігіт.

Патша ләм-мим деп тіс жаруға да жарамайды.

Жігіт келіншегіне алтын көйлекті кигізіп, қолтығынан демеп, алтын арғымаққа мінгізіп, өзі алмас арғымаққа ырғып мінеді де, тартып отырады. Осылайша екеуі барша мұратына жетіп, бақытты дәурен кешіпті.

Польша ертегісі

ЖАЛШЫ МЕН СИҚЫРЛЫ СКРИПКА

Бір әйелдің жағыз ұлы бар екен. Әйел баласын жиырма жасқа келгенше асырайды. Содан соң:

– Ал, балам, енді еңбек ет, өз күніңді өзің көр, – дейді.

Баласы:

– Жарайды, шешеке, айтқаның болсын. Бір байға барып жалданайын, – дейді.

Сол уақытта жігіттің қайраты әбден толып, жан шақ келмейтін күшті болған екен, тек оны ешкім білмепті. Жігіт бір жер иесі алпауыттың үйіне келіп:

– Жалға жүрсем, не төлейсің? – депті.

– Әуелі еңбегіңді сіңір, сонда кейінгісін көре жатармыз, – деп жауап қайырыпты алпауыт.

Алпауыт жігітке он арба көң шығаруға бұйырады. «Өзін күреп, өзің тиейсің», – дейді.

Жалшы жігіт арбаны дертесінен алып, арқасына тастай салады да, тау-теңіз боп үйіліп жатқан көңге барып, ашамен жақсылап бір ырғағанда, арба лық толады.

Жалшының дүлей күшін көрген қожайын қорқып кетеді.

– Янек, мына бір арба бидайды диірменге тарқызып кел, – дейді.

Жігіттің көзін ала бере арбаға бидай емес, күл мен көмір тиетеді. Сөйтіп жігітті диірменге жұмсайды. Жай диірмен емес, барған жан қайтып келмейтін, дуаланған диірменге.

Жалшы диірменге келсе, есігін айқыш-ұйқыш етіп, тақтаймен шегелеп қойған. Тақтайды жұлып тастап, кіріп барса, тірі пенде жоқ. Арбасындағы қаптарды

түсіре бастағанда, қап толы бидай емес, күл мен көмір екенін көреді. Апарып өзенге ағызып жібереді де, қайта оралып, диірменнің қамбасын қарайды. Қамбада астық сықасып тұр екен. Қажетінше бидай алып, диірменге салып, бұрқыратып тарта береді.

Кенет түрінен жан шошырлықтай бір құбыжық шайтан кіріп келіп, аттанға басады: «Не істеп жатырсың? Қазір сені азаптап өлтірермін!» – дейді. Жігіт шайтанды ұстай алып, диірменнің тасына байлайды да, былқ етпей, шаруасын жалғастыра береді.

Таспен бірге шырқ айналған шайтанның көзі бұлдырап, жаһаннамға аттана жаздайды. Өйтіп-бүйтіп қол-аяғын шешіп, шыбын-шіркей тұра қашады.

Жігіт ұнды алып, алпауыттың үйіне келіп, ендігәрі қастық істесе, ондырмайтынын айтады.

– Міне, сенің күл-көміріңнің орнына ұн әкелдім, – дейді.

Көп ұзамай Мартин әулиенің күні¹ туып, алпауыт жалшыны қуып жібереді.

Жалшы басқа бір алпауытқа жалданады. Алпауыт ақысына келісе қоймай, қиқандай бастап еді, жігіт:

– Жақсы, мен ақы алмай-ақ қояйын. Тек бір жылдан соң майлы жеріңнен мықтап тұрып бір соғамын, – дейді.

Қожайын бұған көніп, жалшы жыл бойы бел шешпей жұмысын жасайды. Уағдалы мерзім жеткенде, алпауыт сасып, жалшыны айналдырып көрген екен, түк шықпапты. Амалы таусылған бай шалбарының ішіне нығарлай толтырып, құс мамығын салады. Жалшы құлаштай тартып жібергенде, шалбар жыртылып, төңірек мамықтан көрінбей кетеді, алпауыт сол арада жан тапсырады.

Жұрт шуласып, жасауылдарды шақырып:

– Үстандар мынаны! Дарға тартыңдар! – деседі.

Жалшы ашуланып:

– Жоламандар маңыма! – депті. – Қайран күшімді сендерге қор қылғанша, тозаққа барып, шайтандарға қызмет етейін.

¹ Мартин әулиенің күні – діни мейрам, бұл күні қожайындар жалшылармен есеп айырысуға тиіс болған.

Тозаққа келсе, ібіліс темір киім кигізіп:

– Темір киім тесілгенше бізге қызмет көрсетесің. Содан соң қалағаныңды аласың. Оған дейін аяушылық күтпе, – дейді.

Шайтандар жалшыға ат-арба беріп, орманға тозақ қазандарының астына жағатын отын даярлауға жұмсайды.

Жігіт орманға барып, арбасына сықастыра отын басады. Сөйтсе, ат тарта алмай қиналыпты.

– Ей, тулағы қалған бейшара, – дейді жалшы, – бар, жайылып кел.

Атты әрі-бері оттатып, суғарады. Сонда ат өзі ұрып өлтірген алпауытқа айналып, жігітке тозақтағы шаруаның жайын, шайтандардың қулығын түсіндіріпті.

– Мына темір киімді, – депті, – өле-өлгенше тоздыра алмайсың. Қалаға барып, егеу сатып әкел де, сонымен егеп, тес. Тескен соң ібіліске жолығып, киімінді көрсет. Саған қалағаныңша алтын берер, бірақ оны алма, тоныңды қазанға бір матыруға рұқсат сұра.

Алпауыт қайтадан атқа айналып, жігіт қалаға барып, егеу сатып алады да, бір жыл бойы шайтандарға байқатпай, киімін егеп, шүрк тесік етіп қояды. Сосын ібілістің өзіне кіріп, тесілген киімді көрсетіп, ақысын сұрайды. Шайтандар бір үйме алтын береді, алмайды, екінші үймесін алып келеді, одан да бас тартады.

– Тонымды қазандағы суға бір матырайын, – дейді. Шайтандар көнбейді. Жалшы ұзын көсеуді жұлып алып, шайтан біткенді қуалап жүріп сабайды.

– Рұқсат, рұқсат! Білгеніңді жаса, қалағаныңды ал, – деп бақырады шайтандар.

Жігіт тонын қазандағы суға бір малып, үстіне киіп, жөніне кетеді. Жүре-жүре шөбі бітік бір шабындыққа келіп, дем алайын деп, ұйқтап қалады. Тонын қазанға салғанда, қазандағы күнәһарлар жабыса шыққан екен, жалшының көзі ілінісімен, домалап жерге түсіп, қойларға айналып, жайыла бастайды.

Жалшыны бір шал оятады.

– Мына қойларыңды маған бер, – дейді.

– Бұл қойлар менікі ме еді? – деп сұрайды жігіт.

- Сенікі, – дейді шал.
- Менікі болса, ала бер.
- Қойларыңның төлеміне не сұрайсың?

Жалшының бала жастан құмары скрипка екен, шалдан:

- Бір жақсы скрипка бер, ойнасам, жанды-жансыз түгел билесін, – дейді.
- Болсын, – дейді шал.
- Тағы тілерім: о дүниеде жұмаққа баратын болайын, – депті жігіт.

Шал бұл тілегін де орындауға уәде етеді. Жігіт сұраған скрипкасын алып жүре береді. Бір уақытта салдырлап-гүлдірлеп, бір ат-арба келе жатады. Арба толы қыш құмыра, қалпағын оқшырайтып бір саудагер отыр. Жігіт скрипкасында ойнай жөнеледі. Ат үркіп, арба сынып, қыш құмыралар, құмыралармен бірге саудагердің өзі де билеп кетеді. Бір арба ыдыстың күл-паршасы шығып, шашылып қалады.

Саудагер неше алуан өтірікті қиыстыра жала жауып, сотқа арыз айтады. Сот тексеріп, жігітті өлім жазасына кеседі. Дар түбіне әкелген соң жалшыдан ақтық тілегін сұрайды. Жігіт айтыпты:

- Сонғы рет скрипка тартып, құмарымды таркатсам, – депті.

Сот рұксатын береді.

Скрипка үні естілісімен, сот бар, жендет бар, жиылған барша қауым бар – барлығы ұршықша үйіріліп, биге басады. Саз да, би де толастамайды. Жігіт скрипкасын безілдете толғап тұрып:

- Қалай, осындай күй үшін өлім жазасына кесуге бола ма? – деп сұрайды.

- Жоқ, – дейді сот. – Бұндай өнерпазды өлтіруге болмайды.

Жігіт скрипкасын асынып, жолға шығады. Жол үстінде бір костел¹ тұр. «Бұл неғылған костел?» – деп табалдырықтан аттай бергенде, ажал жетіп, өліп кетеді.

¹ К о с т е л – поляк шіркеуі.

Словен ертегісі

ДУАЛАНҒАН СӘУЛЕТШІ

Бір патша болыпты. Жалғыз қызы бар екен. Түріктің пашасы¹ әлгі қызды ұрлап өкетіп, патша іздеп таппас үшін көк теңіздің ортасындағы жан көрмеген елсіз аралға апарып, жасырып қояды. Аралдың аумағы шағын, жайқалған ағашы, сылдыраған суы жоқ, шөлейт, тастақ екен, әр-әр жерде жалмауыздың шашындай сексиіп тікенек өсіпті, жан иесі атаулыдан кесіртке мен жылан ғана өріп жүріпті. Тенкиіп-тенкиіп үйдей тастар жатыпты. Паша сол тастардан қалатып, мұнара тұрғыздырыпты да, қызды сонда қаматып тастапты. Сыртынан тоғыз есік орнатып, тоғыз құлып салдырыпты.

Жеті желдің өтіндегі жалаңаш аралда тұтқын қыз, оны әрі күзетіп, әрі бағып-қағуға тиіс семіз сақшы мен сақшының әйелі және қыздың елінен қызбен қатар ұрланған бір бозбала ғана тұрыпты. Тұтқын бозбала патша қызына қолынан келгенше қызмет етіп, ас-суын тасып береді екен, орайы түскенде сақшының мол дастарқанынан қымқырып, тәтті-дәмді тағам да жеткізуге тырысады. Тек сол орайы құрғыр сирек түссе керек, өйткені иен аралға үш айда бір-ақ рет пашаның адамдары қатынап, ауыз су мен азық-түлік әкеліпті. Семіз сақшы сонда бір жырғайды, қалған уақытта оның да аузынан ақ майы ағып отырғаны шамалы дейді.

Бозбала патша қызын құлай сүйіп қалады. Қыз лала гүлдей көркем, ай сәулесіндей нәзік еді. Бозбала да қызға ұнап, екеуі тұтқыннан қашып құтылып, қосылуға

¹ П а ш а – жоғары мәртебелі қолбасы, бек.

сөз байласады, құтыла алмай, қаза болсақ, көріміз бірге деп серттеседі.

Бұлар арал-абактыда пенде болғалы үш жыл төрт ай өткенде ғана қашуға ыңғайлы сәт туады. Бұл жолы пашаның қызметшілері тұщы су мен тамақ қана емес, бір күбі шарап та ала келіпті. Түріктерге шарап ішуге шариғат қоспайды, бірақ олар онаша, көзден таса жерде сіміргенде словендеріңнен асып түспесе, кем түспейді. Сонымен түріктер қауқылдасып, күлісіп, шарап толы дәу күбіні домалатып үйге кіргізеді де, думанға басады. Отырып та ішеді, тұрып та ішеді, жатып та ішеді, қыл-қылдата, құмыға сілтейді. Ақыры шетінен қылжияды. Сақшы мен әйелі де масайып, төңіректе болып жатқан жағдайды парықтар халден кетеді. Бозбала оларды тінтіп, тоғыз құлыптың да кілтін тауып алып, қапасханаға қарай тұра жүгіреді. Қызды босатып, екеуі түріктердің қайығына мініп, аралдан алыстай береді. Қуғыннан қорықпайды, өйткені паша бұлардың қашып кеткенін бірінші қайықты іздеген екінші қайық аралға барып, қайтып оралғанша білмейтіні белгілі. Батыстан, оңынан жел үдей түсіп, қашқындар ашық айдыңға бет алады.

Үш аптадан соң олар көкжиекте бұлдыраған кемені көріп, түрік теңізшілері ме деп қорқып, жанталаса ескек есіп, қайықты зыр қаққызады. Бірақ кемедегілер де қайықты байқаса керек, сондарынан қуып, көп ұзатпай жетіп алады. «Енді түрікке тұтылғанша, өлгенім артық» деп патша қызы қайықтан қарғуға оқталғанда кеменің бағанында желбіреген жалау өзінің әкесінікі екенін таниды. Бұл екеуінің жайын білген кемешілер теңізбен арпалысып, әбден қалжыраған қос қашқынды кемеге көтеріп, қайықты кеменің құйрығына байлап, той жасайды.

Кемені басқарушы – сақшы түріктен өткен жауыз, шұбар бет бір генерал екен. Бұл – патшаның әмірімен қызды іздеп шыққан үшінші кеме еді. Бұған дейінгі кемелер түрік жағалауына жақындауға батпай, шалқар теңізде бейсауат қаңғып, бес-алты ай жүріп, патшаға: қызыңызды іздеп, соқпаған жағалау, соғыспаған түрік кемесі қалмады деп өтірікті судай ағызып қайтып келсе

керек. Мына генерал да патшаға айтар өтірігін құрап, сөзін жұптап, елге бет бұрған болатын.

Генерал қуанышы қойнына сыймай масайрапты. Өйткені патша «қызымды кім құтқарса, соған беремін» деп уәде еткен еді. Енді генерал, құдай жазса, сұлу қыздың күйеуі, патша тағының мұрагері атанып шыға келмек. Ол үшін тек мына бір бозөкпенің көзін құртса болғаны.

Бір күні дауыл тұрып, теңіз буырқанып, кемені жаңқаша қақпақылдайды, біздің жігіттің қайығы кемеге ұрылып, шыл-пара болады. Генерал бозбаланы: «қайығыңның сынығын көріп қал», – деп кеменің үстіне шақырып, ол жақтаудан асылып қарай бергенде, теңізге итеріп жібереді. Бейқам тұрған бозбала бұрқ-сарқ қайнаған теңізге күмп етеді.

Дауыл басылып, теңіз тыншыған соң генерал патша қызына барып, беті шімірікпей, бозбаланың қайда екенін сұрапты.

Бозбала жан ұшырып, көмекке шақырып, көп айғайлайды, даусын ышқына соққан дауыл мен күркіреген теңіз жұтып, естіртпейді, оның үстіне кеме үстінде генералдан өзге тірі пенде жоқ еді. Бакытына орай, қайықтың сынығы кездесіп, соған жармасып, жан сақтайды. Өлденеше сағат өткен соң әлсіреп, қол-аяғы құрысады, тақтай да су сіңді боп, бата бастайды. Кенет, қайдан тап болғаны белгісіз, толқын астынан бір түлкінің басы көрініп, ол да жан дәрмен тақтайға жабысады. «Мынаны итеріп тастамасам, тақтай екеуіміздің салмағымызды көтермес», – деп ойлаған бозбала түлкіге қарағанда, көзі көзіне түсіп кетеді, түлкінің жаутандаған жанарын көріп, іші-бауыры езіліп, ескі досына ұшырасқандай болады.

Бозбала дәрменсіз анды аяп: «бұл да құдайдың жаратындысы ғой, құтылсақ бірге құтылармыз, әйтпесе бірге кетерміз су түбіне» деп шешеді.

Солай ойлауы мұң екен, тақтай қайта қалқып шығып, екеуінің салмағын бұйым көрмей, толқыннан-толқынға асыла сырғиды. Көз жетер түс кілкіген су еді, – кенет алдарынан күз-жартасты шағын бір арал кездеседі. Бозбала мен түлкі тырмысып, аралдың тік жағалауына

өрлеп, жардан асады. Сөйтсе аралдың қақ ортасында тас тостағанға құйған көз жасындай мөлдір, тұщы сулы, айнадай жарқыраған көл жатыр, көл жағалай дәмі тіл үйірген жемістері мәуелеп, бұрын көрмеген бір ағаштар өсіпті.

Бозбала сол аралда үш жыл тұрады. Түлкі түн сайын балық аулап, елбесіп-селбесіп күнелтеді. Үшінші жылы түлкіге аяқ астынан тіл бітіп, адамша сөйлеп, генерал мен патша қызының аман-есен астанаға оралып, патша бүкіл халыққа жар шашып, мереке өткізгенін баяндапты. Генерал патшаның уәдесін есіне салып, тез арада орындауын сұрапты. Ал қыздың генералға жолағысы жоқ көрінеді. Генерал қызды қорқытып-үркітіп, қайткенде де үйленбек болып жүр екен. Қыздың көңілі өзін құтқарған бозбалалада, тек соны сүйеді, бір соны күтулі. Сондықтан да әкесінен тойды кешеуілдете тұруды өтініпті. Уақыт ұту үшін генералға шарт қойыпты: ғажайып сәулетті сарай соқ депті, сарайдың ішіне сурет салынсын депті. Сарай ұнаса бітті, генералдың етегінен ұстамақ. Содан берідегі үш жылдың ішінде генерал ең әйгілі сәулетшілерді, шеберлерді жалдап, бірінен соң бірін көтеріп, екі сарай тұрғызыпты. Екеуі де қыздың қолайына жақпаған. Генерал екі ретінде де сорлы сәулетшілердің басын алдырып, сарайларды тас-талқан бұздырған. Енді бозбаланың жата бермей, сапарға аттанғаны жөн. Патша қызы тұратын қалаға жетіп, генералға жолығып, сарай салатын сәулетшімін деуге тиіс. Қалай дей ме? Саспасын, қалған шаруаны мына түлкіге тапсырсын. Асығу керек, әйтпесе патша қызының үшінші сарайдан кейін тілек айтуға пәрмені жоқ...

Түлкі осыны айтып, сол түні жігітті теңізден алып өтіп, астанаға жеткізіп салады. Жігіт әлемде теңдесі жоқ сарай саламын дегенде, генерал қатты қуаныпты. Қуанбай ше, алдыңғы екеудің кебін киіп, көрін құшудан қорыққан сәулетшілер патша қызына арнап сарай тұрғызудан бас тартып, елден безіп кеткен екен.

Жігіт тас қашаушы, қыш құюшы ісмерлерді жинап, бір жыл бойы қолындағы жоба бойынша сарай соққызады. Сәулеті, сәні өзгеше болуға тиісті сарайдың барлық

жоба, сызбасын түлкі дайындапты. Түлкі көзге көрінбей, түн ішінде жігітке келіп, көмектесіп жүреді.

Жыл өткен соң көркі көздің жауын алған, ғажайып сарай бой көтереді. Патша қызы, генерал және патшаның өзі бар, жандарына сәулетшіні ертіп, сарайды аралайды. Сыртқы қақпадан зәулім мұнараға дейінгі аралыққа бұрама баспалдақ тартылыпты. Баспалдақтың әрбір айналымында қыздың осы кезге дейінгі өмірін бейнелейтін бедер-суреттер бар екен: міне, патша қызы дүниеге келіп, ұлан-асыр той өтіп жатыр, – міне, ол апыл-тапыл аяғын басты, – міне, алғашқы қуыршағы, кітабы... Баспалдақ біткен тұста қызды түріктердің алып қашуы көрініс тауыпты. Патша қызы дән риза, генерал да мәз – ақыры қызға ұнайтын сарай даяр болды-ау! Генералдың өзі мұрнына өнердің иісі де бармайтын, доңыздан бетер хас надан еді.

Төмен қарай басқа баспалдақпен түседі. Қыздың жүзі нұрланып, сәулетшіге қадала қарайды – өзінің ғашығын таныған екен. Генералдың түсі бұзылып, түнере бастайды. Өйткені бұл баспалдақтың бойында да бедер-суреттер аз емес-ті. Мұнда патша қызына ас-су тасып, қайғысын басып жүрген бозбала бейнеленіпті. Енді бір суретте бозбала мен патша қызы қайыққа мініп, мас түріктерден сытылып барады. Екеуі ел жақты бет тұтып, жүзіп келеді. Міне, кеме қуып жетті... Шығар есіктің тұсында генералдың бозбалаға қалай қастандық жасағаны кескінделіпті.

Беті әлем-тапырақтана қисайған генерал сонда ғана сәулетшінің кім екенін ұғады. Шалт қимылдап, қылышына қол салады. Бірақ суырып үлгермейді, бөтен бір қылыш жасындай жарқ етіп, генералдың басы ыршып түсіп, ашық есікке қарай домалай жөнеледі. Бұл – тасада тығылып тұрған түлкі болатын. Сөйтсе, түлкі – түлкі емес, дуаланған сәулетші екен. Залым генералды өлтірген сәтте дуаның күші қайтып, адам қалпына келіпті.

Сол жексенбіде жігіт пен патша қызының некесі қиылып, шат-шадыман, ағыл-тегіл той өтеді. Тойға өз заманынан өнер озырған сәулетші де қатысыпты.

❧
Хорват ертерісі
❧

ҚЫЗ-БАҚА

Ертеде бір кемпір мен шал болыпты. Бір перзентке зар болыпты. Уақыт озып, қартайған сайын қайғырып, күндіз-түні құдайға жалбарынып, бала сұрапты, тым құрымаса титімдей бір бақа бер депті. Құзыры күшті құдай тағаланың рахымы түсіп, кемпір жүкті болады. Тоғыз ай көтеріп, тоғыз күн толғатып... құйтақандай бір бақа туады. Қыз-бақа! Шыр еткенді ансаған екі көрі бұған да шүкіршілік етіпті.

Қыз-бақа үйге сирек кіреді, көбінесе таза ауада, жүзімдікте жүреді. Шал да күн ұзақ жүзімдігінің ішінен шықпай, жұмыс жасайды, кемпірі түскі асты сол жерге әкеліп береді. Күндерде бір күн кемпір көріліктен әлі бітіп, әбден әлсірейді. Аяғы, белі сырқырап, орнынан тұруы мұн болып қалады. «Шалдың тамағын қайтіп жеткіздім», – деп назаланады. Сол кезде аулада жүрген қыз-бақа (он төртке толған шағы екен) тарбандай секіріп, шешесінің, қасына келіп:

– Апатай, сен көртейдің, әкеме тамақ таси алмассын енді. Әкел, мен апарып берейін! – дейді.

– Ойбу, қызым-ай, сен қалай тасымақсын? Тіпті құмыра ұстайтын қолың да жоқ! – дейді кемпір мұнайып.

– Арқама қойып, шандып байлап таста, сонда төгіліп-шашылмайды, – дейді бақа.

– Мейлің білсін, байқап көрейік!

Кемпір бақаның арқасына тамақ құйылған құмыраны таңып, жолға салып жібереді. Бақа ауыр салмақтан қайысып, тырбандап, зорға дегенде жүзімдікке жетеді, бірақ шарбақтан қарғып өте алмай, не қақпаны аша алмай,

өбден қиналады, болмаған соң айғайлап әкесін шақырады. Қыз-бақасының даусын құлағы шалған шал қасына келіп, құмыраны шешіп алып, тамағын ішеді. Бақа әкесінен шие ағашының бұтағына отырғызуды өтінеді. Шал «қызын» жерден аялай көтеріп, ағаш бұтағына отырғызады. Қыз-бақа көңілденіп, өн сала бастайды. Кәдімгі бақалар сияқты бақылдап, құрылдады деп ойла-мандар, оның даусы аса әсем әрі биік еді. Тіпті ешқан-дай кезбе әнші шеніне жетпейтін. Ән тамылжи шалқып, алысқа естіледі. Сиқырлы вила¹ шырқап тұрғандай сезіледі.

Жақын маңайда бір ханзада аң аулап жүрген екен, ғажап әнді естіп, ән иесін көруге құмартыпты. Желдіртіп жүзімдікке барса, күйбеңдеген шалдан басқа ешкім көрінбейді. Шал ештеңе естімедім, ешкімді байқамадым, тек мана бір қарға ұшып өтті төбемнен деп жауап қайырады.

— Құдай үшін, айтшы, кім сенің жүзімдігіңде ән шырқаған? Жігіт болса, — андасым, қыз болса — жарым болсын! — дейді ханзада тағатсызданып.

Шал шынын айтуға бір жағынан қорқады, екінші жағынан ұялады. Мысы құрыған ханзада үйіне қайтады.

Қыз-бақа келесі күні де әкесіне түскі асын жеткізеді. Тағы да шие ағашының бұтағына жайғасып, өн шырқайды. Ханзада кешегі ән қайталанып қалар деп, сол төңіректе аң қағып жүр еді, сынғырлаған сұлу әуенді естісімен, шауып жетеді. Тапжылмай тыңдайды. Қыз-бақа шие бұтағына қонақтаған күйі үні мың құбыла дірілдеп, бұлбұлша сайрайды. Ән баяулап барып тыншығанда, ханзада шалға келіп, кешегі әуресіне қайта түседі, қалай сұраса да, шал қашыртқылап, шынын айтпайды. Шалда бір сыр барына ханзада шүбәсіз сенеді, өйткені ән осының жүзімдігінен естілген.

— Түскі асынды кім әкелді сенің? — дейді ханзада.

— Кім әкелуші еді, өзім ала келгем, — дейді шал. —

¹ В и л а — қайырымды, сүйкімді, құйтақандай періште, орман-тоғайды мекендейді.

Үйге баруға алыссынам. Сондықтан да тамағымды жүзімдік басында ішемін.

– Ух, қандай ән еді! Жүрегім шымырлап, көңілім бо-сады! Ақсақал, сенің бұл әннің иесін білетініне сенімім көміл! Қорықпа менен! Егер өзім құралпы жігіт болса, айтқаным айтқан, – айрылмас анда боламыз, жігіт емес, қыз болса, – қалындығым деп білермін! – дейді ханзада өлердегісін айтып.

Жас жігіттің азапқа түскенін аңдаған шал шыдамай:

– Айтар едім, ұят! Ашуланып қаларсың деп ойлай-мын, – депті.

– Абыржама, айт! – депті ханзада алып-ұшып.

Шал ханзадаға бар сырын жайып салады, ән иесі – өзінің жалғыз «қызы», қыз-бақасы екенін айтады.

– Жерге түссін! – дейді ханзада.

Бақа секіріп жерге түсіп, құйқылжыта әндетеді. Хан-заданың жүрегі тыпырши тулап, жүзі бақыттан бал-бұл жанып, былай депті:

– Бақа екен деп кемсітіп, жасытпауға ант берем! Айдай ару қалындығым деп білермін мен сені! Жарым бол! Ертең сарайға менің екі ағамның қалындықтары келеді. Әкемнің уәдесі бойынша, қай қалындықтың әкелген гүлі әдемі болса, соның күйеуі тәж бен такты иеленбек. Көңілің сүйген гүлді алып, сен де кел ертең сарайға!

Қыз-бақа айтыпты:

– Шын қаласан, сөзіңді жерге тастамайын, ертең са-райына келейін. Тек маған бір аппақ қораз жібер, соған салт мініп барамын, – депті.

Ханзада мұны естісімен сарайға барып, қардай аппақ бір қоразды тандап ұстап, қызметшісінен қыз-бақаға беріп жіберіпті. Сол екі арада бақа Күнге қонаққа барып, күн-көйлек алып келіпті. Ертесіне бақа қоразды ерттетіп мінеді, күн-көйлегін қолтығына қысады, тебініп қалып, сарай қайдасын деп құйындата жөнеледі. Қала қақпа-сын күзеткен жасауылдар ақ қораз мінген, көзі бағжиган бақаны жібергісі келмей, жолын бөгейді, бірақ бақа хан-задаға шағынам дегенде, асып-сасып, қақпаны айқара ашады.

Қалаға кірісімен қораз шаңқан боз арғымаққа, бақа – теңдессіз сұлу қызға айналады. Үстіндегі алтын түсті көйлегі күндей жарқырап, көз қарықтырады, гүл орнына қолына сәнмен буылған бидай масағын ұстапты.

Қыз-бақа король сарайына тура осындай кейіпте кіріп барады. Жиналған жұрт көздерін айыра алмай, «аһ» ұрады. Король үлкен ұлының қалыңдығына таяп, қандай гүл тандағанын сұрайды. Қыз хош иісті райхан гүлін ұсынады. Король үндемей, ортаншы ұлдың қалыңдығына қарай жүреді. Қыз нарт қызыл қалампыр гүлін береді. Енді король кенже ұлдың қалыңдығына мойын бұрады. Нұры толықсыған ару қалыңдық гүл орнына, бидай масағын сыйлапты қайын атасына.

Сонда король:

– Сен ең сұлу, ең қасиетті гүлді дәл тауыпсың! Ас атасы – астық екенін түсінгенің ғой бұл. Ендеше сен сияқты ақылды жаннан ақымақ королева шықпаса керек. Салтанат пен гүл жақсы-ақ шығар, бірақ жұртына керегі – тоқ, бейбіт өмір! Егер менің кенже ұлыма тұрмысқа шығуға бел байласаң, тәжім мен тағымды соған беремін, – дейді тебіреніп. Осылайша қыз-бақа королева болыпты!

❧
Орыс ертегілері
❧

ГУСЛИШІ ПАТШАЙЫМ

Жан баспаған жер екен, жан білмейтін ел екен, сол жақта бір патша мен патшайым бар екен. Патша сұлу патшайыммен біраз қызық дәурен сүрген соң, қиыр өлкелерді көріп, жиһан кезуге көңілі кетеді. Министрлеріне жарлығын беріп, әйелімен қоштасып, сапарға аттанады.

Көп жүрді ме, аз жүрді ме, кім білсін, – күндердің күні алыстағы бір патшалыққа келеді, өлгі елдің патшасы қатыгез, залым адам екен. Жиһанкезді көрісімен, қапасақа қаматып тастайды.

Қапастағы мүсәпірде сан жоқ дейді, түні бойы бұғауда отырып, күні бойы мойындарына қамыт салып, жер жыртады дейді. Тұтқын патша үш жыл азап шегеді, құлдықтан қалай құтыларын, патшайымға қалай хабар жеткізерін білмей қиналады. Ақыры бір амалы табылып, әйеліне хат жазады.

– Жерді сат, сарайды сат, құнымды төлеп, құлдықтан құтқар, келіп қапастан босатып ал, – дейді.

Патшайым мәртебелі күйеуінің хатын оқып, жылай беріпті, көзінің жасын бұлай беріпті.

– Құнын төлер қаражат табылар-ау! Бірақ соны кім апарып төлейді? Өзім барсам, залым патша алтынымды қазынасына салып, абыройымды төгіп, әйелдікке алар, министрлерді жіберсем, алдап кетпесіне кім кепіл? – депті.

Әрі ойлап, бері ойлап, бір іске көңіл бекітеді. Қолаң шашын қырқып, сәнді көйлегін шешіп, кезбе күйшінің

кейпіне енеді. Қолына гусли¹ алып, ешкімге ештеңе айтпай, жолға түседі. Жолдың алыстығы да, ісінің қиындығы да патшайымды жасыта алмапты.

Залым патшаның сарайына келіп, гуслиін сынғырлата шертіпті, – естіген жанның есі кетіп, қайта-қайта тындай бергісі келіпті. Әсем әуенді құлағы шалған патша гуслишіні сарайға алдырады.

– Сәлем саған, гуслиші! Қай өлке, қандай патшалықтан келдің? Жөніңді айт! – деп сауал тастайды залым патша.

Гуслиші айтыпты:

– Таксыр, көзімді ашқалы көргенім – гусли, аяғымды апыл-тапыл басқалы шарлағаным – құдайдың кен дүниесі. Жұрттың көңілін көтеріп, күнелтетін жайым бар, – депті.

– Сарайда бірер күн болып, өнер көрсет. Өрелі өнеріне орай сый тартармын, – дейді залым патша.

Гуслиші патшаның сөзіне құлақ асып, сарайда қалады. Күн сайын күй тартып, көңілін аулайды. Бірақ патшаның құмары тарқап, құлақ құрышы қанар болмайды. Шіркін, күй деп осыны айт! Қайғыны да, мұнды да қолмен сылығандай жоқ қылады.

Гуслиші патша сарайында үш күн тұрған соң, қайтуға жиналып, патшадан рұқсат сұрайды.

– Таксыр, талай күн өтті, талай күй тартылды. Қайтар мезгіл таяған сияқты, – дейді.

– Не қалайсың? Өнеріне лайық қандай сый тартсам екен саған? – деп сұрайды патша.

– Таксыр, маған жол серікке бір тұтқыныңызды беріңізі Қапасыңыз толы бұғаулы құл екен ғой, кеміп қалмас. Жапан түз, жыныс орманды жалғыз шарлаймын. Кейде тіл қатысар адам баласына зар боламын, – дейді гуслиші.

– Мейлің білсін! Тандауына толғаны – сенікі, – дейді залым патша. Өзі бастап қапасқа ертіп барады.

Гуслиші кісендеулі мүскіндерді шола қарап, тұтқын патшаны тандап алады да, екеуі жолға шығады.

¹ Г у с л и – жетіген тектес, шертпелі аспап.

Жүре-жүре өз патшалықтарының шегіне ілінеді, сонда жиһанкез патша:

– Азаттық бер, еркіме жібер мені, мейірбан жан! Мен көп тұтқынның бірі емеспін, патшамын. Басыма сыйлар бостандық үшін қалағаныңды сұра, қолыңнан қақпаймын, – дейді гуслишіге.

– Онда бетіңнен жарылқасын, – деп жауап қайырады гуслиші, – маған түгіннің де керегі жоқ.

– Бәрекелді, ендеше қонағым болып, дастарқанымнан дәм тат!

– Уақыт тапсам, соғармын.

Сол арада екеуі қоштасып, әрқайсысы өз жолына бұрылады.

Патшайым төте соқпақпен жүгіріп отырып, күйеуінен бұрын сарайға жетеді, үстіндегі гуслишінің шоқпытын сыпырып, бар жақсысын киініп, жасана қояды.

Бір сағат өтпей нөкерлер дабырласып-шуласып, топырласып-жүгірісіп, сарай іші дүбірге толады. Дүбірлесе несі бар, патша ағзам келді ғой!

Патшайым патшасына елбірей ұмтылады, бірақ патша оған назар да аудармайды. Жұртымен амандасып болған соң, министрлеріне қарап:

– Міне, мырзалар, әйел деген осы! Мен қиналып, қапастан сәлем жолдап, мал-мүлікті сатып, құтқарып ал деп жалынғанда, қол ұшын беруге жарамады, енді келіп мойныма асылмақ! Күйеуін ұмытқан әйелді кім деуге болады? – дейді.

Министрлер патшаның алдында құрак ұшып:

– Тақсыр! Сіздің хатыңызды алысымен, патшайым із-түзсіз жоғалып кетіп, бүгін ғана сарайға оралды, – деп мәлімдейді.

Мұны естіген патша қаһарланып, көрленіп:

– Министр мырзалар! Опасыз әйелдің үкімін сендер айтыңдар! Күйеуінен неге бас тартты екен? Жар парызын неге бұзды екен? Егер бір гуслиші жігіт болмағанда, патшаларыңды мәңгі бақи көрмес едіңдер. Құдайым сол гуслишіні әмісе қорғап-қоштай берсін. Алдыма келсе, жарты патшалығымды соған сыйлар ем! – депті.

Бұл кезде патшайым гуслишінің киімін киіп, білін-

бей, аулаға барып, гуслиін күмбірлете шертіп жібереді. Патша сыртқа жүгіре шығып, күйшінің қолтығынан демеп, сарайға алып кіреді де, нөкерлеріне:

– Мені азат еткен гуслиші – осы! – дейді. Гуслиші кенет сырт киімін лақтырып тастағанда, жиналған жұрт патшайымды танып, таң қалады.

Патшаның төбесі көкке жетіп қуанып, ағыл-тегіл той жасап, бір апта бойы бас көтермей думандатыпты деседі.

АҚСИРАҚ ВАСЯ

Баяғыда бір дәулетті сыған өмір сүріпті. Әлгі сығанның иелігінде көптеген қыстақтар, орман-тоғайлар, егістік-шабындық алқаптар, қора-қора мал болыпты. Сығанның жалғыз ұлы бар екен, есімін – Вася, лақап ныспысын – Ақсирақ дер екен. Неге Ақсирақ дейсіңдер ме? Сыған біткен тумысынан қара торы ғой, ал мынау қардай аппақ, тіпті сығанға ұқсамайды. Содан да жұрт Ақсирақ Вася атандырып жіберіпті. Дәулетті сыған дүниеден өтіп, бүкіл мұрасы Вася мен шешесіне қалады. Вася бала кезінде-ақ ақылды, сүйкімді еді, ер жеткен соң білікті, көрікті жігітке айналады. Жасы жиырмаға толғанда шешесінің алдына барып:

– Шеше, тұрмысымыз жақсы, қамығып-торығып көрмеппіз. Көлденең кесапаттан да аманбыз, лайым, біздің үйді айналып өте берсін. Бірақ көңіліме қаяу, жүрегіме дық салар бір жайт бар: міне, жігіт болдым, алайда жер шолып, ел танымадым, өмірден түйгенім аз. Рұқсатынды берсең, жиһан кезіп, жақсы мен жаманды білер едім, – депті.

Баласының сөзінен қате, пайымынан ұшқарылық таппаған анасы қарсылық жасай алмапты.

– Бара ғой, ұлым, жолың оңғарылсын! Үзім нанның қандай еңбек-бейнетпен келерін түсініп қайтарсың, – депті.

Ақсирақ Вася сәнді киімін тастап, жыртық көйлек,

жамаулы шалбар, шоқпыт шекпен киеді, қалтасына қос қара бақыр салып, қойнына бір үзім қатқан нан тығып, жолға түседі.

Аз жүрді ме, көп жүрді ме, күндердің күнінде Вася бір сыған таборуна¹ кездеседі. Шатырлар тігулі, тұсаулы аттар шөп басын шалып, жайылып жүр, арбалар қаңтарулы, ортада алау от маздаулы, отты қоршай жайғасқан еркектер шаруа жайын сөз қылып, әйелдер ән салуда.

Вася жындysүрей ақымақтың кейпіне кіріп, сығандардың ортасына жетіп келеді. Жол үстінде бұрынғы аққұба өңі тотыға қарайып, аппақ етін күс басып, жыртқы киімінің дал-дұлы шыға жалбырап, айнымаған сыған, сыған дегенде, сығанның ішіндегі панасызы, бейшарасы болыпты да қалыпты. Табор жындysүрей Васяны сыртқа теппейді, жылы қабақ танытып, қабылдап алады. Зияны жоқ бір сорлы, қайта күлкі, келемеж қылар жан табылды деседі. Содан Вася табордағы әжуа, қалжыңның нысанасына ілініп, жұрт «бұдан өткен кеше епетейсіз неме, әй, болмас, болмас» деп бас шайқасады.

Бірде кешқұрым сығандар алау басына жиналып, ән айтып, би билеп, сырнай тартып, гитар шертіп, думанда-тып жатқанда, Вася сырнайшыға келіп:

– Әй, достым, сырнайынды бере тұршы, сері құмардан бір шығайын, – дейді.

– Сен әуелі сырнайдың тілдерінің қай жағында екенін білемісің, Вася!? Әйтпесе тағы да мазаққа ұшырайсың.

– Берсеңші, сосын тауып алармын.

Сығандар қыран-топан күледі.

– Бер, ойбай, бер...

– Ал тынышталындар, қазір Вася сырнай тартады...

– Сырнайды тартса Вася тартсын, шіркін... – десіп кеу-кеулейді.

Сырнайшы жігіт жымып, сырнайын Васяға ұсынады. Вася сырнайды құлаштай созып, саусақтары жыпырлай тізілген түймелердің үстімен жорғалай жөнеледі, сол сәтте құбыла асқақтап асау әуен – сығандардың би

¹ Табор – көші-қоны бірге сыған әулеттерінің тобы, қауымы.

сарыны ақтарылады. Естері шыға таңырқаған сығандар табандары жерге жабысқандай, қимылсыз сілейіп қалады. Бұл Ақсирағыңыз тегін пенде болмады дейді іштей. Сол кештен бастап Вася таборға мүлде сіңісіп, біте қайнасады. Күндіз оған ешкім назар аудармайды, ал кешке, сығандар алау басына жиналғанда, табордағы ең бірінші адам Вася болады, үлкен-кіші бірдей Васяға жалынып, сырнай тартқызады.

Алайда, Ақсирақ Вася күтінбей, қалай болса солай, берекесіз тірлік кешіпті, нағыз жындысүрейдің ісін істепті, айталық, басқа сығандардың ел қатарлы шатыры, төсек-орны бар, ал Вася бір бұтаға шоқпыт шекпенін жайып, соның астында етігін жастанып, қамзолын жамылып, жалаңаш жамбасынан сыз өткеніне қарамай, ұйқтай береді.

Бір күні сығандардың арасында жуырда ұлан-асыр той болатыны туралы сөз тарайды. Сол өңірдегі бір бай сығанның асқан ару қызы Розаны айттырып құда келіп жатыр екен. Елдің өсегіне қарағанда, Розаға күйеу жігіт ұнамаса керек. Бірақ Розаның әкесі өз дегенінен қайтпайтын бірмойын, қасарыспа, бетіне жан баласын қаратпайтын қатал адам екен, қызының сөзін құлағына ілмепті де.

Бұл әңгімені естіген соң Вася мазасынан айрылып, ертесіне ерте тұрып, табордан кетіп, өзінің мекен-жайына оралады. Анасына амандасып:

– Шеше, сандықтан менің ең сәнді киімдерімді, зерлі жейдемді, сактиян етігімді шығар, жүйрік ат өзірлет. Мен оған дейін жақсылап жуынып алайын, – депті.

– Жайшылық па, ұлым?

– Роза сұлуды әкесі зорлықпен ұзатқалы жатыр екен. Күйеу – ақшасы көп қыркылжың дейді. Тойларына барып, Роза жұрт мақтағандай сұлу ма, жоқ па, өз көзіммен көрсем деймін.

Шешесі ұлының көкейіндегісін айтқызбай біліп, жүрегі қан жылайды, бірақ Васяны алған бетінен қайтармайды.

– Байқа, балам, еркін өзіңде, жалғыз-ақ айтарым, сақ болғайсын. Розаның әкесін шамдандырып, өшіктіріп

алмағайсың, — қолына түссең, аямайды, — дейді тек қана.

— Абыржыма, шеше, бәрі жақсы болады!

Сөйтіп, Вася сыған қызы Розаны көруге тартып кетіпті. Ұмытпай, өзінің сүйікті скрипкасын асынып алыпты. Розаның таборуна келсе, қара-құрым қонақ, той басталғалы жатыр. Қай жерде болмасын, өнерпаз атаулының орны өзгеше, жұрт Васяны қуана қарсы алып, скрипка тартып бер деп қолқалайды. Вася да көп жалындырмай, скрипкасын қолына алады. Нәзік те шерлі саз құйылады жүрек сыздатып, өзінің ашылмаған бағын, жек көрінішті жанмен қосақталар күнгірт тағдырының бар ауыртпалығын енді түсінгендей, Роза сұлу қыстыға өксиді. Басын көтеріп, күйшіге қарағанда, бекзада тектес сымбатты, келісті жігітті көріп, өкініштен көкірегі қарс айрылады. Бір көргеннен құлай сүйеді. Бұл кезде қонақтар қызып, дуылдасып, күйеу мен қалыңдыққа көңіл аударар халден кеткен екен. Вася жұрттың көзін ала беріп, Розаның құлағына сыбырлайды:

— Маған ер, Роза, алып қашайын сені. Байқаймын, өз ықтиярыңсыз ұзатылып жатырсың. Мен сені сүйіп қалдым, мына жексұрынға өлсем де жібермеспін. Мүмкіндік барда қашып құтылайық. Тоғай ішінде менің бәйге сұрым тұр, екеуімізді жауға қалдырмас, — дейді.

Роза өліп-өшкен Васяға ләм-мим деп үн қатпайды, өзінің келіскенін көзімен ұғындырады. Вася бәйге сұры жасырылған жерге қарай аяндағанда, елеусіз ғана орнынан тұрып, соңынан ереді.

Табор қыздың қолды болғанын аңдамай, таң атқанша гулер ме еді, кім білсін, егер күйеу мен қалыңдықты оңаша отауға апарып салар уақыт жетпегенде. Сонда ғана қалыңдықтың жоқтығын байқап, сандарын сабалайды да қалады. Бейтаныс скрипкашы да жым-жылас. Қыз әкесі бурадай шабынып, жүз салт аттыны алып, қуғынға аттанады. Бірақ бәйге сұрдың қарасын да шалмай, бекер шапқылап, бос қайтады.

Вася желдей жүйткіген күйі үйіне жетіп, Розаны жетектеп, шешесінің алдына апарады.

– Міне, менің жарым, сенің келінің! Туған қызындай көр, – дейді.

– Бәрекелді, балам! Тек ұрланып үйленді деген атаққа қалатының жаныма батады, ел қатарлы той жаса-сақ... – депті шешесі.

– Келістік, той жабдығына кірісіңдер, мен сығандар-ды шақырып келейін.

Ертесіне Ақсирақ Вася ескі шоқпытын қайтадан киіп, шаңға аунап, кір-қожалақ қалпына түседі де, өз таборы-на тартады. Гу-гу өсек, дабыр-дұбыр әнгіменің үстінен шығады. Жүрек жұтқан біреу Роза сұлуды желек асты-нан алып қашыпты. Кім әкеткенін, қайда кеткенін жан білмейді. Қуғыншылар жете алмапты. Апырай, кім бол-ды екен? – деседі тамсанысып, – қыз әкесінің мінезі белгілі, қаһарланса, қан жауғызады.

– Қалай, жындысүрей Васяжан, мүмкін, сен білерсін, Розаны кім алып қашқанын?

– Білмей ше, мен алып қашқанмын!.. Сығандар кісіней күледі.

– Ха-ха-ха-ха, қалайша?! Қайтіп батылың жетті?

– Арқалап қаштың ба, көтеріп қаштың ба?

– Шіркін-ай, атқа жеткізбес жүйрігім екенсің?

– Сенің қай жеріңе қызықты екен?

Бұлар тоқтар болмаған соң, Вася тамағын кенеп:

– Бекерге ыржалақтайсыңдар, туыстар! Одан да жақ-сы киімдеріңді киіп, тойыма жүріңдер, – дейді.

– Ой, Вася, берекесіз-ау, тойынды қайда жасамақ-сың, бұта түбіне, жыртық шекпеннің астына ма?

– Жок, бір дәулетті досым бар еді, осы маннан қашық емес, соның үйінде өткіземін. Үйі сарайға бергісіз, кең де сәулетті. Төрт құбыласы сай адам. Қан-ғанша шарап, тойғанша тамақ ішесіндер. Ән салып, би билеп, қызыққа батасыңдар.

– Несі бар, достар, – дейді табор көсемі. – Ақсирақ Васяға сенгеннен шегер зиянымыз жоқ. Өтірік айтса, келемеж қылармыз, күлкіге қарық болармыз, шын айтса, тіптен тамаша! Кеттік!

Табор түп көтеріле аттанады. Ақсирақ Вася жол бас-тап, қалған сыған соңына ілеседі. Вася таборды қақпа

алдына дейін алып келіп, өзі алға озып, тездеп жуынып-таранып, малына киініп, жүгіре басып, қонақтарды қарсы алады. Қаншама уақыт дәмдес-тұздас болған сығандардың бірде-бірі оны танымапты. Вася көсемге қарап:

– Сендерді Ақсирақ Вася ертіп келді ме? – деп сұрайды.

– Иә, – дейді көсем басын изеп.

– Онда, не тұрыс, қымбатты қонақтар? Жүріңдер, сендерді күткелі қашан!

Сығандар кең албарға кірсе, қақ ортада жалыны аспанға шалқып, алау от жанып жатыр. Вася әрбір сығанды алау басына жетелеп, үстіндегі қамзолын отқа тастатып, орнына су жаңа қымбат киім – барқыт қамзол, жібек көйлек, мауыты қалпақ, былғары етік береді. Монша жақтырып, кір-қоңынан арылтады, шаштаразға сакал-шашын бастырып, жұтындырып қояды. Қырдың қанғыбастары қаланың кербездерінен аумай қалады. Содан соң қадірлі қонақтар неше алуан таңсық тағамнан, төтті шараптан майысқан дастарқан басына шақырылады.

Вася орнынан көтеріліп:

– Ал, туыстар, жас жұбайлар үшін – Ақсирақ Вася мен оның ару әйелі Роза үшін алып қоялық, – дейді.

– Айтпақшы, сенің досың – Ақсирақ Васяның өзі қайда? Көрінбейді ғой? – дейді сығандар.

Сонда Вася табор сырнайшысының қасына барып, сырнайын сұрап, құлаштай созып, тілдерін лыпылдата басып, шалқар әуен – азат сығандардың би күйін ұйтқыта тартады...

Тек Ақсирақ қана иірім-нақышын келтіре орындайтын, таныс сарынды естігенде сығандар кімнің үйіне келгендерін түсінеді, естері шығып, тілдері байланып, қолдарынан шарап шүпілдеген ыдыстарын түсіріп ала жаздайды.

– Сен осындай екенсің ғой, Ақсирақ Вася!..

– Абыржып, абдырамандар, туыстар! Мен сендерден жамандық көрген жоқпын, астарынды аузыма тосып, бөтенсінбей бауыр тұттыңдар. Еш пайдамды тигізбей, бос сандалып жүрсем де, қабақ шытпадыңдар. Ал өзіл-

әжуларыңды кешіремін. Мен сендерді күлдіру, қайғы-мұңдарыңды сейілту үшін әдейі қылжақтайтынмын.

Тамам сыған үш күн бойы өзге дүниені ұмыта тойлайды, төртінші күні аттарын жегіп, қайыр-қош айтысып, жерден-жер, елден-ел шарлаған кезбе тірлік, қиын да сайран сапарларын жалғамаққа жол тартады. Вася мен Роза қол бұлғап, үйлерінде қалады. Қамсыз, жайлы тұрмыс кешіп, рахатты күндер мен түндер алмасып, бірекі апта өткен соң Васяның көңілін мұң, қабағын көлеңке шалып, күрсіне беріпті.

– Не болды, жаным, неден камықтың? – дейді Роза құрақ ұшып.

– Менде бәрі де бар, – еңселі сарай, ен дәулет мынау, ал өзіне қараған сайын көзім тояды, қылығына көңілім қуанады. Бірақ сығандармен бірге көшіп-қонған бір жылды ұмытар емеспін, көңілім алып-ұшып кең далаға тартады. Алау басында отырып, ән тындар ма еді, шалғынға шатыр тігіп, дамылдар ма еді, шіркін... Ал екеуіміз үйге қамалып, үйкүшік болдық, – дейді Вася торығып.

– Вася, қымбаттым, шынымды айтсам, маған да үй күзеткен отырықшы тұрмыс ұнамайды, – депті оған Роза сұлу.

Айтты – бітті! Ертесіне олар арба, шатырын, көшпелі тіршілікке қажет басқа да жабдықтарын сайлап, ауыздығымен алысқан үш арғымақты қосарлап жегіп, табордың ізін қуалап, жөнеп кетеді.

Бір күні кешке сығандар жолдың шаңын бұрқыратып, заулап келе жатқан, үш арғымақ жеккен күймені көріп:

– Патша әкімі келеді! Тығылындар!.. – десіп, шатырларына қарай қашады.

Күйме жақындағанда ғана Васяны танып, мәз бола қуанысып, қоршап алады. Содан бастап Ақсирақ Вася мен оның ару қосағы Роза таборда, сығандар арасында өмір сүреді. Көсем дүние салған соң, сығандар Васяны көсем етіп сайлайды.

❧
Украин ертегісі
❧

ҒАЖАЙЫП ГУСЛИ

Бір диірменші болыпты. Сиқыр өнерін жете меңгеріпті. Өлгі диірменшінің көмекшісі бар екен. Үш жыл бойы диірмен тартып, жан аямай еңбек еткен көмекші жігіт диірменшіге келіп:

– Шебер, жолыма қаражат беріңіз, үйіме қайтар уақыт жетті, – депті.

Көрі диірменші жас диірменшіге қарап:

– Менің ақшам жоқ, бірақ саған гуслимді берейін, оны тартсаң, не түрлі тамашаға батасың, – дейді.

Жігіт гуслиді алып, алғысын айтып, жүріп кетеді. Жүре-жүре қалың орманға кіреді. Орманды жол басар қарақшылар жайлайды екен, жалғыз жігітті көріп, жабыла байлап алады.

– Қайда тарттың, нас неме? – деп сұрайды.

– Үйге асығып барамын.

– Ақша бер, әйтпесе жоқтауынды бір-ақ асырамыз, – деп бопсалайды қарақшылар.

– Ырымға ақшам жоқ, бірақ мына гуслиді ойнасам, қызыққа қарық болып, бір жасап қалар едіңдер, – дейді диірменші жігіт.

– Ал, ойнап көр!

Жігіт гуслиін тізесіне қойып, тыңқылдатып, би өуеніне басқанда, тамам қарақшы жапыр-жұпыр билеп кетеді. Токтайын десе, дәрмен жоқ, аяқ-қолдары ербеңдеп билей береді.

– Ағатай, тоқта! Бір қап алтын берелік, – деп жалынады олар диірменшіге.

Жігіт күйін токтатып, қарақшылар қап толы алтын

әкеп береді. Алтынын арқалаған жігіт көңілі тасып, үйіне келеді. Қарақшылар өзара кеңесіп:

– Жол басар болмай кеткір жынды басымыз-ай! Пері қаққандай биледік кеп, биледік кеп, өліп қала жаздадық. Бір қап алтынымыздан айрылды. Қалайда кек қайыруымыз керек, – десіпті.

Ұры-қара араларынан біреуді шығарып, ол қайтсе де диірменші жігіттің жазасын тартқызбаққа бекініп, сотқа келеді.

– Пәлен деген диірменші бір қап алтынымды тонап кетті, – деп шағым айтады.

Сот көп ойланып, бас қатырып жатпай, сарбаздарын шақырып, диірменші жігітті тауып әкелуге әмір етеді. Әлекедей жаланған сарбаздар қойсын ба, қиыр-шиырды түгел тінтіп жүріп, диірменші жігітті тауып, дедектетіп соттың алдына алып келеді.

– Бір қап алтын ұрлағаның рас па? – деп сұрайды одан сот.

– Жоқ, – дейді жігіт, – маған оны қарақшылардың өздері берді.

– Жалған! – дейді сот. – Жұртқа алтын таратқан қарақшыны көрсем, көзім шықсын. Қарақшы тек алғанды біледі. Дарға асындар мына алдамшы ұрыны!

Алаңға дар ағашы орнатылып, диірменшіні қалай дарға тартатынын көруге жиналған жұртта қисап болмапты. Диірменші жігіт айтады:

– Қайырымды халайық! Соңғы рет гусли тартып, шер тарқатуыма мұрсат беріңіздер. Енді қайтып гусли ойнай алмаспын, – дейді.

Жігіттің тілегін естіген қарақшы:

– Ойбай, ойнатып керегі жоқ! – деп бақырыпты.

– Жоқ, – дейді сот, – өлім аузындағы адамның соңғы тілегін орындау керек.

Жігіт гуслиінің сымдарын қозғап, ойнақы бір сазды құйқылжыта жөнелгенде, билемеген жан қалмапты. Тіпті ит пен мысық өшпенділіктерін ұмытып, жұптаса билесе керек. Ал диірменші қояр емес, үсті-үстіне түйдектете тартады. Ақыры қарақшы жалған шағым айтқанын, гуслиші жігітке бір қап алтынды өздері сыйлағанын мойындапты.

Диірменші жігіт босап, орнына қарақшының өзі дарға тартылады.

Белорус ермегісі

ҚҰДІРЕТТІ КҮЙШІ

Замандардың заманында бір күйші ғұмыр кешіпті. Бала жастан өнер қуып, күй қайырыпты. Өгіз жайып жүріп, қурайдан сыбызғы қиып, уілдете тартқанда, өгіздер күйсегенін тоқтатып, құлақтары салбырай мүлгіп, тыңдап тұрады екен. Ормандағы құс қалғып, батпақтағы бақа тыншып қалса керек.

Кейде қыз-бозбалаға ілесіп, түнгі күзетке шығады. Түн тынық, жер-әлем бусана манаурайды. Қалжың-күлкі, ойын-сауық. Керемет.

Сонда бала сыбызғысын ерніне апарып, бояу созылтып күй бастайды. Қыз біткен, жігіт біткен тегіс ұйып қалады. Қай-қайсысы болмасын, жүректеріне тәтті шырын құйылғандай, беймәлім бір күш қағып алып, биікке, шырқау биікке, жұлдыздары жымындасқан ашық аспанға әкетіп бара жатқандай сезінуші еді.

Түнгі күзетшілер қыбыр етпей, қалшиып отырады, күні бойғы азапты жұмыстан салдыраған қол-аяқтарының сырқырай ауырғанын да, жүректері сазып, қарындары ашқанын да ұмытып кетеді.

Тым-тырыс отырып, күй тындайды.

Өмір бойы осылай отыра беруді, сиқырлы сәттің бітпеуін тілейді.

Кенет сыбызғы үні сап тыйылады. Бірақ ешкім орнынан қозғалуға батпайды, орман-тоғайға шашырай, толқындай таралып, түпсіз аспанға қалықтап ұшқан сылқым сазды үркітіп алармыз деп қаймығады.

Сыбызғыға қайтадан тіл бітіп, сыбырлай өксиді. Сол шақта бөрінің көңілі күнгірт тартып, жүрек сыздатқан

сағыныш пен мұңның құшағына көміледі... Байдың шаруасын шаруалап, қас қарайтып, үйіне қайтып келе жатқан әйелдер мен еркектер естиді бұл күйді, естіген бетте тастай қатып, түнере құлақ қояды. Жадыларында бүкіл өткен тірліктері жанғырып, сіңірін созған кедейлік пен қасірет-қайғы, бай мен байшікештің мазағы елестейді. Көкірек қарс айрылып, ет жақынына жоқтау айтқандай, баласын соғысқа аттандырғандай болады, аңырап жылағылары келеді.

Тындарман қауым батпан қайғыдан бүгіле бастағанда, күй кілт құбылады. Көңілді, сауықты әуен кетеді еркелей есіліп. Шаруақор жұрт шалғы, тырмасын, айыр, ашасын тастай салып, бүйірін таянып, биге кіріседі.

Адамдар да билейді, аттар мен ағаштар да билейді, жұлдыздар мен бұлттар да билейді – билемеген еш нәрсе қалмайды.

Бала күйшінің күдіреті осындай еді!

Өнерлі өрен ер жетіп, жақсы ағаштан скрипка жасап алады да, ел аралап, жер кезеді. Барған жерін қуанышқа бөлеп, күй толғайды, разы болған жұрт барын аузына тосып, құрақ ұшады. Жол азығын беріп, шығарып салады.

Күйші осылайша бір қыстақтан бір қыстаққа өтіп, алғыспен алканып, қуанышпен қуаттанып көп жүреді. Бірақ оны байлар жек көріпті, өйткені оның скрипкасын естіген ел енсесін жазып, бай-мырзаны тындауды қойыпты. Жас күйші байлар үшін көзге шыққан сүйелдей болады.

Бай-байшікеш жиылып, күйшінің көзін жоюға серттеседі, «Күйшіні өлтір!» – деп талай қарақшыны азғырып бағады, бірде-біреуі көнбейді. Өйткені өнерпаздың өнерін барша жұрт сыйлайды екен. Өздері өлтіруге, «сиқыры бар пәле» деп және қорқады.

Ақыры олар шайтандармен келіседі. «Бай мен шайтан сыбай» деген сөз бекерге айтылмаса керекті.

Күйші орман ішінде келе жатқанда шайтандар оған он екі қасқырды айдап салады. Серігі жоқ жалғыз, қаруы жоқ құр қол күйші қатты сасады. Он екі қасқыр оны қаумалай қоршап, тістері сақылдап, көздері шоқтай жай-

нап, жақындай беріпті. «Біткен жерім осы екен» дейді күйші.

Соңғы рет бір ойнамақ болып, қоржынынан скрипкасын шығарып, ағашқа арқасын сүйеп, қияғын алып, жосылта сілтейді.

Скрипка тірі адамдай егіліп қоя береді. Бүкіл орман қосыла жылағандай болады. Ағаш теңселмейді, жапырақ сылдырламайды – төңірек қалт тынады. Скрипка шанағынан селдеген зарлы сарын өлі тыныштықтың жалғыз әміршісіне айналады. Қасқырлар жуасып, тілдері салақтаған, көздері жұмылған қалпы қимылсыз тұрады. Шайтандарды да, нешеме күй нәр сызбай ашыққандарын да тарс ұмытады.

Бозбала күйін шегергенде, аш бөрілер бұрылып, ұйқылы-ояу қалыптарында ну жынысқа сіңіп кетеді.

Анталаған аш бөріден аман-есен құтылған күйші де өз жөніне кетеді. Бейсауат дыбыс жоқ, айнала тып-тыныш. Ұшы-қиырсыз орманның арғы жағына жасырынып үлгерген күннің соңғы шапағы биік дарақтардың ұшар басын алтынға бояп тұр.

Күйші шымырлап аққан өзеннің жағасына жетіп, бір тасқа отырып, демін басады. Табиғаттың мазан қалпына қызығып, қоржынынан скрипкасын алып, сызылта тартады. Аспан мен жер бірдей елжірейді еркін төгілген әсем әуенге. Ай, жұлдыздар төмендей төнеді. Бозбала скрипкасын сықылықтата желпінтіп, би күйіне басқанда, төңірек тегіс шыр көбелек айналады. Жұлдыздар жойқын би ырғағымен асыр салғанда, аспанда ақ боран соққандай болады, шудаланған қалын бұлт қалбалақтай жөңкіліп, өзен кемерінен аса лықсып, балықтар шорши ойнақтайды.

Су астында бұйығып жатқан су патшасы да шыдамай кетіп, тайрандап ала жөнеледі. Су патшасы бүлінген сон не қойсын, өзен беті бұрқылдай қайнап, таудай-таудай толқындар көтеріліп, топан су қаптайды. Ойпан жерге іркілген қара суда дамылдап жатқан шайтандар бақырып, атып-атып шығады. Ызаға булығып, тістерін қайрағанмен, күйшіге дөнене жасай алмай, мыстары құриды.

Су патшасының зікірі апатқа ұрындырмай қоймасын

андаған бозбала күйін тоқтатады. Әйтпесе тасыған су елдің үй-жай, бау-бақша, егістігін шайып кетеді екен.

Аз жүре ме, көп жүре ме, бір жерге келгенде күйшіні екі мырза қуып жетіп:

– Бүгін сауық-сайран жасамақ едік. Бізге скрипка тартып берсең қайтеді, құрметті күйші? Ренжітпей, ақынды төлейміз, – деп өтінеді.

Көзге түртсе көргісіз қараңғы, қоналқы жай және жоқ, ақша таусылған. Күйші көп ойланбай, келісімін беріп, мырзаларға ереді.

Бұлар біраз сандалып, ақыры бір сарайға келіп кіреді. Сарайдың іші құжынаған халық – өншең мырзалар мен бикештер жиналыпты. Бәрі сәнді киінген. Кең сарайдың қақ ортасына үлкен бір мес қойылыпты. Мырзалар мен бикештер кезекпе-кезек әлгі меске барып, сау-сақтарын шылап, көздерін сүртеді.

«Бұның сыры неде?» – деп танырқаған күйші де оларға байқатпай, саусағын матырып, көзін сүртіп жіберді. Сол сәтте манадан бері сарай деп тұрғаны тозақ екенін, мырзалар мен бикештер дегені шайтандар мен мыстандар екенін көреді.

«Е-е, мүйізді қуларым, – дейді күйші, – енді білдім ойларыңды, мені өздеріңнің жын-ойнақтарына алдап әкелген екенсіңдер ғой! Кектеріңді осылай қайтармақсыңдар ғой, шамасы. Жарайды. Қазір мен сендерге естен кетпестей тамаша көрсетейін».

Скрипкасының құлақ күйін келтіріп, қияғын қолына алады да, жан түршіктіре сұңқылдатып, ашы бір күйді азынатады. Алапат күйдің екпініне төтеп бере алмай, тозақтың тас-талқаны шығады, шайтандар мен мыстандар зәрелері ұшып, жан-жаққа бытырай қашады.

Құдіретті күйші өзімен өштескен шайтандарды осылай жеңіпті.

❧
Латыш ертегісі
❧

СИҚЫРЛЫ СЫБЫЗҒЫ

Баяғыда бір бала болыпты. Әке-шешесі жоқ тұл жетім екен. Көрінгеннің есігінде қаңғып жүреді. Бір үзім нан үшін жұрттың шошқасы мен сиырының сонында салпандап, айтқан шаруасын екі етпей орындайды. Ер жеткен соң бір ауқатты шаруаның сиырын бағуға жалданыпты. Күздің қара суығы екен, төңірек тұманға бөгіп, ызғырық жел өнменнен өтеді. Жұрт жылы үйден шығуға әйенкестенеді. Ал жетім бозбала жалаң аяқ сыз басып, сиыр жаяды. Суықтан тісі-тісіне тимей жаурайды. Не істерін білмей, торығып, өксіп-өксіп жылайды. Кенет қасына бір кішкентай шал келіп:

— Әй, балам, неге жыладың? — деп сұрайды.

— Жыламағанда не? — дейді бозбала. — Қожайын күн сайын далаға қуады, жалаң аяқ, жалаң баспын, суыққа ұшып өлердей болдым.

Шал жетімді аяйды, әйтсе де қолынан келер қайран жоқ, өзінің аяғында жыртық шақай. Әрі-бері ойланып, қалтасынан сыбызғысын алып, бозбалаға ұсынады.

— Мә, осыдан басқа берерім жоқ, — дейді. — Бірақ бұл — жай сыбызғы емес, сиқырлы сыбызғы. Мүмкін, күндерде бір күн пайдасы тиіп қалар. Бұл сыбызғыны үрлеп жіберсең болды, естіген жұрт билеп кетеді.

Бозбала сыбызғыны алысымен, шал ғайып болады.

Жетім сыбызғыны аударып-төңкеріп, үніле қарап, не кереметі барын түсіне алмайды. Бірақ сүйріктей әдемі сыбызғыны ұнатып, қалтасына сұға салады. «Шал айтқандай, күндердің күнінде бір пайдасы тиер болса, жата берсін» деп шешеді.

Малын өргізіп, бүрседеп біраз жүреді. Сәлден соң: «осы сыбызғыны ойнап көрсем қайтеді» деген ой келеді басына. Сыбызғыны суырып, көгере тоңған еріндері өзгер жұғысып, үлдете бастайды. Сол-ақ екен, қойлары мен сиырлары тапырақтай жөнеледі. Тіпті тоқтайтын түрлері көрінбейді. Қуанған жетім сыбызғысын қайтадан қалтасына салып қояды. Жазықсыз жануарларды қинағысы келмеген. Сыбызғының сиқырын білгенім де жетер деп ойлаған.

Малды қайырып, үйге айдап келгенде, алдынан кожайынның әйелі бажылдап қарсы алады:

– Мына сиырлардың бүйірі де шықпапты ғой. Бәлем, сені бүгін аштан қатырамын.

Бозбала үн-түнсіз үйге кіреді. Қожайынның әйелі сол күні бас-терісі келіспей тұрғанға ұқсайды, долырып, үйдің ішін тасқаяқтай қағыстырады. Қожайын келген соң сүйрендеп, бозбаланы, басқа да жалшыларды жамандай береді. Шаруа әйелінің бетіне тік қарамайтын ынжықтау неме екен, үндемейді. Бір кезде қызметші қыздар оралады. Әйел енді оларды жерден алып, жерге салып, ұрсады: оңбаған да, жалқау да, жатыпішер де солар екен.

Бозбала көкайыл катынның сазайын тарттыруға бел байлайды. Қалтасынан сыбызғысын алып, құбылтып ойнап жібереді. Сыбызғы уілі естілісімен-ақ, әйелдің аузы жабылып, есінен ауысқан кісіше тайраңдап, қарғылақтай билеп кетеді. Қалған жұрт оған көздері бақырая қарасып, біршама тұрады да, өздері де секіріп, билей жөнелгендерін байқамай қалады.

Сыбызғының керемет күшіне көзі жеткен бозбаланың көңілі әбден жайланады. Енді үй иесінің әйелі шатақ шығарса болды, сыбызғысын аузына апара қояды. Би де кетеді дөнгеленіп, ұрыс та сап тыйылады. Әйел ақыры кереауыздығынан айрылып, момақан қалыпқа түсіпті. Бозбаланы көрген бетте иіліп-бүгіліп жайдары бәйбіше бола қалады. Ондай жайлы әйел бүкіл қыстақта жоқ екен дерсің!

Сол уақытта бала жігіттің еліне көрші елдің патшасы соғыс ашыпты. Бұлардың патшасы әскерін жинап, дабыл

қақтырып, жауға қарсы аттанады. Қылыш қағыстырып үлгермейді, жаугер аламандары қойдай қырылып, қаһарман қолбасылары тырағайлап қашады. Патшадан маза кетіп, көңіліне қауіп ұялайды. Жаршыларға хабар шашқызады: «кімде-кім патшасына көмектесіп, дұшпанның көзін жояр болса, соған кіші қызымды беріп, күйеу бала етемін, жарты патшалығымды сыйлап, өмірші жасармын», – дейді.

Айбынды қолбасылар мен атакты мырзалар бірінен соң бірі патшаның алдына келіп, жауға аттанады. Бірде-бірі ұрыс даласынан қайтпайды. Дұшпан патшаның камал-сарайын қоршап алады. Патша өзінің күні бітіп бара жатқанын сезініп жанталасады.

Енді біздің жетім патшаға барып, бағын сынауға бекінеді. Патшаның алдына келіп, басын иіп:

– Жауыңызды мен жеңіп беремін! – дейді.

Патша балаға қарайды, қарайды да, тұнжырап ойға шомады. «Қасқа мен жайсаң қирай жеңілгенде, сен кұйыршақтың қолыңнан не келеді?» – дейді. Бозбалаға жаны ашып, рұқсатын бермейді. Бірақ жетім қасарысып тұрып алады. Мұның тіл алмас безер екенін көрген патша қолын бір-ақ сілтепті. «Барсаң, бара бер! Өлсең, сұрауың жоқ», – депті.

Жетім бозбала бір төбенің басына шығып, жау әскерін қасқая күтіп тұрады. Қараса, қаранор әскердің бас-аяғы көрінбей, күннің көзін, жердің жүзін жауып, қаптап келеді. Батырдың жаны мұрнының ұшына келіп, тұра қашуға шақ қалады. Сосын жүрегін токтатып, сыбызғысын алады да, сарнатып би өуенін тартады. Сол сәтте әскер біткен қаруын тастап, жын қаққандай шыр көбелек айналып, қол-аяғын сермелеп, бір әлемет биге кіріседі. Бала күні бойы сыбызғы күйлейді, дұшпан жағы күні бойы екі иығын жұлып жеп, би билейді. Күн ұясына қонақтай сыбызғы да дамыл табады, жау әскерлері де ес-түссіз құлап түседі. Кейбірі бірден жан тапсырыпты, өлмегендері үш күн бойы тіл-аузын қойып, сұлап жатыпты.

Естіген ел сене алмай таңырқайды: «Ана сүті аузынан кеппеген жап-жас бала, жасанған жауды қалай жеңді екен?» – деседі.

Бозбала жау әскерін жамсатып тастап, патшаның қамал-сарайына келіп, уәде бойынша, кенже қыз бен жарты патшалықты сұрайды. Кіші ханша жігітке қарай жүре бергенде, әпкелері етектен тартып тоқтады:

– Қайтесің бұл бокмұрынды? Әмірші болар сыйқы да жоқ қой өзінің! Қуып жіберейік! – дейді.

Патшаның өзі де тексіз жетімге қыз бергісі жоқ еді. Айғайлап жасауылдарын шақырып, бозбаланы қуып тастауға әмір етеді.

Алайда, жасауылдар өзіне жақын қалғанда бозбала сыбызғысын ойнай жөнеледі. Жарты күн тынбай безілдетеді. Жарты күн бойы патша мен ханзадалар, қолбасылар мен жасауылдар үзіліссіз билейді.

– Тоқтат! – деп жан даусы шыға жалынады патша. – Қызымды саған қосып, жарты патшалығымды берейін.

Әйткенмен, бозбала жалындырып-жалындырып, зорға дегенде тоқтайды. Сыбызғының үні өшкен соң да, жұрт көпке дейін ендіктерін баса алмай қойыпты,

Патша бұл жетіммен тіресу оңайға түспесін сезеді. Сезеді де сөзге келмей, кіші қызына қосады. Жарты патшалығын жасау ретінде қосып береді.

Ұлан-асыр той өтеді. Қуаныш-күлкіде, ән мен биде шек болмапты. Содан бері бозбала мен ханша тату-тәтті, шат-шадыман тірлік кешіп жатса керек.

❧
Эстон ертігісі
❧

СУ ПЕРІСІНІҢ ТҰТҚЫНЫ

Бір шаруаның екі ұлы болыпты. Үлкені әм ақылды, әм кез келген жұмыстың жөнін білетін шаруақор, қолынан келмейтіні жоқ ісмер екен. Ал кішісі мінезі де оғаш, еңбекке де икемсіз бір байғұс еді. Ештеңеге араласпайды. Күн ұзақ тоғай аралап, теңіз жағалауын шарлап, сыбызғысын тартып жүреді де қояды. Сиыр бақтырып көріп еді, болмады. Ол сыбызғысын сызылтып отырғанда, сиырлары бейберекет жайылып, біресе бидайға, біресе сұлыға түсе берді. Тым құрымаса шошқашылыққа да жарамады. Бұл өзге дүниені ұмытып, сыбызғысына елігіп кеткен кезде, шошқалары қорсылдап, жұрттың бақшасын қопарып тастады.

Шаруаға қырсыз, әуенге әуейі жігітке әкесі әбден ашуланады. Ақыры бір күні үйден қуып шығады. Басында баспанасы, ішер ас, киер киімі жоқ сорлы бозбала қатты қиналады. Аш-жалаңаш теңіз жағасын кезіп, неше күн жүреді. Сосын өмірден түңіліп, соңғы рет сыбызғысын шалады да, биік жарқабақтан ақжал толқындары буырқанған теңізге қарғып кетеді.

Түпсіз тереңге шым батқан жігітке су перісі – сұлу бикеш жүзіп келіп, қолтығынан демеп, құтқарып қалады. Құшақтап жүзген күйі елсіз-күнсіз бір иен аралға апарды.

– Мен сенің жаныңды алып қалдым, сол үшін сый тартып, серт беруің керек, – дейді жігітке су бикеші.

– Не сыйлап, не деп серт беремін, түгім жоқ.

– Ендеше өзінді сыйла, менің күйеуім болуға серт бер, – дейді су перісінің қызы.

Жігіт қалай жауап берерін білмей қатты сасады. Су перісіне үйленгенді кім көрген? Ары ойлап, бері ойлап, үш күн мұрсат сұрайды. Су бикеші басын изеп, теңізге сүнгіп, көзден таса болады.

Бейбақыт бала ұшан судың ортасындағы қылтанақсыз тақыр аралда жападан-жалғыз қалады. Тіске басар тамақ жоқ, қорек болар тамыр, шөл қандыраар су да жоқ, бас сауғалар ағаш-тал өспейді. Екі күн өтіп, үшінші күн туғанда жігіт өзінің пері қызына бірден келісім бермегеніне өкінеді. Сол-ақ екен, су бикеші жетіп келеді:

– Қалай, жігітім, үйленесің бе маған? – дейді.

Жігіт сөзге келмей келіседі. Сол сәтте төңірек кілт құбылады. Елсіз аралға ажар бітіріп, тал-терек, жеміс ағаштары өсіп шығады. Әп-сәтте сәулетіне тіл жетпейтін зәулім сарай пайда болады. Сарай ішінде жұмсақ орындық, дивандар қаз-қатар тізіліпті. Едені айнадай жарқырайды. Дөңгелек столға дастарқан жайылып, неше алуан тәтті тағамдар, хош иісті қымбат шараптар қойылыпты. Қызметшілер ләббайласып, зыр қағады. Су бикеші өзіне қараған перілерін жиып, қызық-думан той істейді. Сөйтіп жігіт екеуі ерлі-зайыпты болып тұра береді.

Біздің бозбала үшін қамсыз-қайғысыз мамыржай тіршілік басталады. Бәрі дайын, түк істемейсің, ештеңеге бас қатырмайсың. Күні бойы сыбызғысын күйкылжытып, су перісінің көңілін аулайды. Су бикеші де күйеуінің сыбызғысын сүйсіне тындайды. Бірақ әр бейсенбі сайын бір жаққа кетіп қалып жүреді. Әуелде бұған назар аудармаған жігіт, келе-келе күдіктеніп, әйелінен бейсенбіде қайда баратынын сұрайды. Су перісі жауап бермейді. Қабағын түйіп:

– Ешқашан мені андушы болма, онда өзін осы арадан қуыласың, ал мені мәңгі бақи қайғыға батырасың, – дейді.

Жігіт пері келіншектің сөзіне құлақ асып, біраз уақыт алаңсыз күн өткізеді. Алайда, уақыт оза көңілі қайтадан алабұртып, күдік құрты жегідей жейді. «Бұл қайда, кімге барып жүр?» деп ойлай береді.

Ал су перісі қызметші күндерін ертіп, бір бөлмеге кіріп кетуші еді. Жігіт енді сол бөлмені көрсем деп маза

таппайды. Кезекті бір бейсенбіде келіншегі әлгі құпия бөлмеге кіріп, есігін бекітіп алған соң, жігіт бөлме қабырғасын бұрғымен тесіп, тесіктен сығалап қараса, еш құпия-қызығы жоқ. Бөлме ортасында үлкен алтын астау тұр. Күндер әйелін жуындырып жатыр. «Қызық екен? Бұны неге жасырады?» деп айран-асыр болады жігіт.

Кешке әйелі қара көйлек киіп, қара жамылып келеді. Жүзі де қайғылы, ренішті.

— Не істедің сен? Неге мені тындамадың? Енді сенің бұл арада қалуыңа болмайды, ал мен өзіннен айрылып, арылмас қайғыға душар болдым. Кет! Жөніңді тап! — дейді.

Жігіт қанша жалынса да, көнбейді. Тіпті бір түн бірге болайықшы деген өтінішіне де илікпейді.

Кенет сәулетті сарай, миуалы бақ ғайып болып, жігіт жамау-жамау шоқпытымен елсіз аралда қалған баяғы қалпына қайта түседі. Су бикеші оны қолтығына қысып, жүзе жөнеледі. Жағаға шығарып, қоштаспастан бұрылып, сүңгіп жоғалады.

Жігіт түкке түсінбей, мәңгіріп, жағалауда ұзақ отырады. Сосын сүйретіліп үйіне беттейді. Қыстаққа келсе, бәрі басқа, бәрі бейтаныс. Адамдар да, үйлер де, Әкешесі, ағасы жайлы сұраса, ешкім ештеңе білмейді. Тіпті олардың аты-жөнін де естімеген болып шығады. Ақыры қыстақтағы дін басы шіркеу кітаптарын ақтарып, ол адамдардың осыдан үш жүз жыл бұрын дүние салғанын анықтайды. Мұны естіген мезетте жігіт жұрттың көз алдында құм болып үгітіліп, өліп кетеді.

Тек сыбызғыда күйлеген шерлі, өксікті сарыны ғана қалыпты. Тас қараңғы түнде теңіз жағалауына барсаңдар, естулерің де мүмкін.

Италиян ертегілері

ӨЗІЛҚОЙ ПЕЛАЗЕР

Патшаның атышулы күлдіргі, өзілқой Пелазерге бір күні ханым:

– Пелазер, сенің әйелің керемет сұлу және ақылды дейді, маған ертіп әкеліп таныстырсаңшы, – депті.

– Жарайды, ханым, өзім де сізді таныстырсам деп жүр едім, – дейді.

– Бірақ өзілдеп, алдап жүрме, – депті ханым.

– Жоқ, өйтпеймін. Бірақ бір ескертетінім менің әйелім әрлі, ақылды болғанымен бір кемшілігі құлағы естімейтін тас керен, қатты айғайлап сөйлемесеңіз әңгіме-дүкен құра алмайсыз.

Пелазер үйіне келіп, өзінің әйеліне:

– Жақсылап дайындал, патшамыздың ханымы сені көремін дейді. Бір ескертетінім ханымның құлағы керен, қатты айғайлап сөйлемесең естімейді, – дейді.

Пелазердің әйелі барын киіп, жасанып, таранып, патшаның сарайына келеді. ханымды көрген жерден:

– Армысыз, құрметті ханым! – деп айғайға басады.

Оның айғайына құлағы тұнған ханым «Байқұс әйелдің түрі тәп-тәуір болғанымен, даусы қандай ащы еді. Тас керен десе тас керен ғой нағыз» деп ойлап:

– Төрлетініз, қымбаттым, – деп бұл да бар дауыспен айғайға басады.

Ханымның бұл даусы құлағын шыңылдатқан Пелазердің әйелі «Патшаның ханымы болса да тас керен екені қандай аянышты» деп ойлап, шақырғанына алғыс айтып, айғай-шуды жалғастыра түседі.

Екі әйелдің айғайына зәулім сарай жаңғырығып, та-

ғында отырған патша «Бұларға не боп қалды» деп қастарына келеді. Ханымынан айғайласқандарының жөнін сұрайды. Ханым патшаға:

– Мына Пелазердің зайыбын шақыртқан едім, бейшара саңырау екен, соған айғайлап жатқаным ғой, – деп ақырын ғана айтады. Таңқалған Пелазердің әйелі:

– Мен бе саңырау? – деп қолын кеудесіне қойып, ғажаптана баяу сұрайды. Мәселенің байыбына енді барған ханымдар күлкіге ерік береді. Есіктің тасасында күлкіден жарыла жаздап тұрған Пелазер де қосылады. Сөйтіп патша да, бәрі де ішек-сілелері қатып, мәз-мейрам болады.

Өйтпесе Пелазер патшаның әзілкеші бола ма.

ҰРЫНЫ ОТЫРҒЫЗЫП КЕТКЕН СОҚЫР ӘНШІ

Ертеде екі көзі суқаранғы, жәрменкелер мен базарларды таяғын тықылдатып кезіп жүріп, елдің көңілін әнмен көтеріп, тиын-тебен табатын бір соқыр әнші болыпты. Күндер айларға жалғасып, оның жанқалтасына жүздей ділда жиналып калыпты. Ділдаларын қояр жері жоқ бұл бейбақ бір күні даладағы бәйтеректің түбіне жасырын көміп тастапты. Бұл құпиямды ешкім көрген жоқ деп ойлаған бұл соқыр байғұс маңында шөп отап жүрген сараң байдың байқап қалғанын қайдан білсін.

Соқыр әншінің бәйтеректің түбіне күйбеңдеп әлденені көміп жатқанын көрген бай ол ұзап кеткен соң, бәйтеректің түбіне жетіп келіп, дереу қаза бастапты. Ораулы жүз ділданы тауып алып, қуанып қойнына тығып, үйіне қайтыпты.

Арада біраз күн өткен соң аздаған ақша алу үшін соқыр әнші белгілі бәйтерекке келеді. Ары қазып, бері қазып көмген ділдасын таба алмайды. Бар кінәны өзінің соқырлығынан көріп, жасып, жылап кері қайтады. Ары ойлап, бері ойлап соқыр әнші ділдасын қайтарып алудың

бір амалын тапқандай болып, базарға келеді. Қазір ғана өзі ойлап шығарған өлеңін әнге қосып, қайталап айтумен болады.

Жан білмейтін жерге барып,
Жүз ділдамды көміп кеткем.
Тағы да жүз ділда салып
Дәл сол жерге қоям ертең.

Соқыр әншінің құрған жоспары дұрыс шығады. Ділдасын ұрлаған әлгі сараң бай да осы базарда жүр екен. Соқыр әншінің салған әнін құлағы шалып қалып, анықтап қайта-қайта тыңдайды. «Мына соқыр әлгі жерге тағы да жүз ділда қосып қоймақшы екен. Егер онда барғанда бұрынғы жүз ділдасын біреудің алып кеткенін білсе келесі жүз ділдасын ол жерге көмбеуі мүмкін. Ол жерге емес-ау тіпті өзге еш жерге бұдан кейін ешқандай ділда көмбеуі кәдік. Сондықтан мен мына жүз ділданы орнына қойып, ертең неге екі жүз ділда етіп алмаймын» деп ойлаған сараң бай өз тапқырлығына өзі риза болып, қатты қуанып бәйтерек жаққа қарай құстай ұшты.

Ертесіне сараң бай әлденені бәйтеректің түбіне тағы көміп жатқандай болған соқыр әншіні бұғынып тұрып сырттай бақылап, алақанына түкіріп, соқыр әнші көзден ғайып болғанша зорға шыдады. Жүгіріп барып бәйтеректің түбін тырналап қанша қазса да, екі жүз түгіл бір жүз, бір жүз түгіл бір ділда да таба алмай аузы аңқиды да қалды.

Соқыр әнші обыр байды осылай тақыр жерге отырғызып кеткен екен.

ШЫНШЫЛ ЯНЕК

Баяғыда естігеніне емес, көргеніне сенетін, өтірік айтпайтын, шынды айтудан қайтпайтын Янек деген бір жігіт болыпты. Шыншыл Янек деген даңқы елге тарап, аңызға айналыпты.

Сыртынан сүйсіне мақтаған елдің сөзі патшаның да

құлағына жетіпті. Күндердің күнінде патша Янекті шақыртып алып, оның өз қалауы бойынша малын баққызыпты.

Анда-санда патша шақыртып алып, малының жағдайын сұрайды екен.

– Сәлеметсіз бе, мәртебелі тақсыр, – дейді екен Янек қолын қусырып, басын иіп.

– Амансың ба, шыншыл Янек? – дейді екен патша, – сиырларымның халы қалай?

– Емшектері жер сызады.

– Тайыншаларымның халы қалай?

– Тайыншаларыңыз тайдай.

– Бұқаларымның жағдайы нешік?

– Мүйіздері қарағайдай. Тоқтықтан топырақ шашып, баптылықтан бәйтеректерді сүзіп құлатып жүр.

– Жарайсың, бақташым, – деп патша Янекті арқасынан қағып, айналасындағыларға үлгі ете сөйлейді екен.

Патшаның Янекке берген ерекше ықыласын көре алмаған бас уәзір бір күні:

– Тақсыр, кім көрінгенге мақтау сөзіңізді қор қылмаңыз. Янектің де өтірік айтатын кездері бар шығар, – деп қалады.

– Оның шыншыл екенін бүкіл ел аңыз ғып айтып жүрген жоқ па, халық айтса қалып айтпайды, сен бекерге күмәнданасың, – деп бас уәзірді тойтарып тастайды. Бас уәзір үнсіз қалады. Бірақ ішінен «көрерміз әлі, алтын көрсе періште жолдан таяды» деп бір сырды көкейге түйгендей болады.

Бас уәзір қайтсе де Янекті жолдан тайдыруды ойлап, өзге ешкімге сыр ашпай өзінің әйелімен ғана ақылдасты. Екеуі әлденелерге келісті де, әйелі дереу тауда мал жайып жүрген Янекке тартты.

Уәзірдің әйелі Янекке аяқ астынан уәзірдің ауырып қалғанын, емші қарағай мүйіз қара бұқаның жүрегімен қақтырса жазылатындығын, бірақ оны табанда тез орындамаса, күйеуіне қауіп төніп тұрғанын, Янекке зор сенім артып әйелдің өзінің келгенін айтып, бол-болдың астына алады. Патшадан рұқсат сұрап жатуға уақыт болмағанын да ескертеді. Патшаға «бұқа жардан құлап мерт

болды» дей сал деп үйретеді. Уәзірдің әйелі басымен жылап-еңіреп тұрған соң, көңілін қимай, тілегін қанағаттандырады. Патшаға өтірік айтып алдай салуды қайта-қайта ескертіп уәзірдің әйелі қолақпандай жүректі қойнына тығып жөніне кетеді.

Патшаны алдаудың жолын Янек әрі ойлап, бері ойлап еш ақылына сыйғыза алмай-ақ қояды.

Ақыры кезекті кездесуінде патшаның алдына келіп, қолын кусырып, басын иіп:

– Сәлеметсіз бе, мәртебелі тақсыр, – деді.

– Амансың ба, шыншыл Янек? Сиырлардың күйі қалай?

– Сүт кернеген емшектері жер сызып жүр.

– Тайыншаларымның жөйі қалай?

– Тайыншаларыңыз тайдай.

– Бұқаларым түгел ме? – дегенде бас уәзірден бастап айналадағылардың бәрі сілтідей тына қалды.

– Мүйізі карағайдай бұқаларыңыздың біреуінің жүрегі бас уәзіріңіздің жанын алып қалды, – деді Янек.

Патша мән-жайды бастан-аяқ қайтадан сұрап түгел білді де, Янекті арандатпақ болған жалған әрекеті үшін бас уәзірді орнынан алып, жазаға тартты да орнына Янекті отырғызды.

Сөйтіп бас уәзірді жалғандық жарға құлатты да, Янекті шындық шынға шығарды.

❧
Литван ертегілері
❧

АТ ҚОЮДЫҢ ДА МӘНІ БАР

Баяғыда Кукәреку деген өтеш пен Қыт-қыт деген шыби болыпты. Шыби ақ жұмыртқа тауып, одан ақ шөже шығыпты. Әке-шешесі оған Шиқылдақ деп ат қойыпты.

Ол көп ұзамай сары жұмыртқа тауып, одан алтын түкті сары шөже шығыпты. Сары шөжемізге ұзын ат қоялық. Аты ұзын болса, жасы да ұзақ болады, – деп ата-анасы сары шөжеге: «Біздің әдемі көз көзді жасыл тұмсықты қызыл айдарлы жел аяқ алғыр ойлы алтын мамықты әке-шешесінің аяулысы» деген ат қойыпты.

Ақ шөженің жұмыстан қолы босамайды екен. Үлкендер айтуға Шиқылдақ деген аты оңай деп, бір нәрсеге ылғи соны жұмсайды екен. Үнемі еңбек істегендіктен көргені көп, дені сау, өзі сергек болып көпке де Шиқылдақ ұнамды, сыйлы болыпты. Ал екінші сары шөженің ұзын аты ешкімнің ауызына оңайлықпен түсе қоймағандықтан, көп істен қаға беріс қалып, жалқау, әлжуаз, аурушаң болып өсіпті. Ас жеп аяқ босатудан басқа өнері болмағандықтан ол елге сүйкімсіз көрінеді.

Бір күні тауық қораға түлкі түсіп, Шиқылдақты қуып жүргенін көрген шыби төбетке келіп, Шиқылдақты түлкі ұстамақ болып қуып жүр деп дереу айтып, төбет барып ақ шөжені түлкіден құтқарып, түлкіні қуып тастапты.

Ертесіне дәнiккен түлкі тағы келіп, бұл жолы сары шөжені алқымға алыпты. Оны көрген шыби төбетке келіп, «Біздің әдемі көк көзді жасыл тұмсықты қызыл

айдарлы жел аяқ алғыр ойлы алтын мамықты әкешесінің аяулысын» түлкі ұстағалы жүр деп айтып болғанша, түлкі қарнын тойғызып өз жөніне қайқа-йыпты.

КҮНДІ ҰЗARTY

Күлдарының жұмысты қалай істеп жатқанын байқамақ болып, егін басына келген Граф мырза, олар таң қылаң бергеннен қас қарайғанша бір тыныс көрмей жанталаса еңбек етіп жатса да разы бола қоймай, «күн тым қысқа», – деп налыпты. Сонан соң күлдарын қасына шақырып алып:

– Мынадай қысқа күнде мандытып пәлендей шаруа тындыра алмайсыңдар. Күнді ұзартудың бір шарасын ойластырмасақ болмайды екен. Осының бір амалын тапқан кісіге бір ділда беремін, – депті.

Топ ішінен бір жігіт суырылып шығып:

– Мен бір айласын білемін, – деп дереу іске кірісіпті. Арбаның бір дөнгелегін шығарып алып, оның тесігіне белдеу ағаш орнатып, арасын бір аршындай қашықтыққа екі аша қағып, оған дөнгелекті белдемесі арқылы көлденең орналастырып, дөнгелекті бұрайтын сап жасапты. Міне бітті тақсыр депті. Енді осыны ақы иесі өзіңіз Тан атқаннан күн батқанға дейін айналдыра берсеңіз күн ұзарады.

– Менен басқа біреуің, не өзің-ақ айналдыра бермейсін бе, – дейді граф.

– Осы жердің, мал-мүліктің, құл-қотанның қожасы өзіңіздің ғана айналдыруыңызбен күн ұзарады. Біз сияқты қарапайым құлдың айналдырғанынан түк өнбейді, – дейді әлгі жігіт.

Граф амалсыз ертеңіне таң бозынан келіп шығырықты айналдыра бастайды. Күн тас төбеге жеткенше-ақ терлеп-тепшіп, әлсіреп, титықтап бітті, түс ауғанда:

– Мына құдайдың күні неғып ұзарып кетті, – деп Граф міңгірлеумен болды.

– Сіздің қалауыңыз бойынша шығырық айналған сыйын күн ұзаруда, – деді әлгі жігіт.

Күн бесінге еңкейгенде:

– Күн емес, апта болып кеткендей, – деді Граф әрен тілге келіп.

Күн намаздігерге жетер-жетпесте:

– Болды, осы ұзартқаным да жетер, – деді Граф.

Сөйтіп әлгі айлакер жігіттің қулығымен бұрын намазшамнан да асып жұмыс істейтін құлдар намаздігер де-ақ жұмыстан босап, демалатын болды.

Ал, шындығында, күн бұрынғысынан ұзарған жоқ. Бұрын кара жұмыс істеудің не екені қаперінде жоқ Граф үшін ол шығырық айналдырғанда күн ұзақ болып сезілген еді.

Әлгі айлалы жігіт әрі қысқа жұмыс күнге ие болып, серіктерінен алғыс алып, әрі Графтан күн ұзартатын құрал ойлап тапқаны үшін бір ділда алып олжалы болды.

ПАТША МЕН ҚАБІРШІ

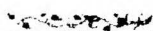
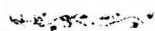
Патша күнде жол жүріп ары өтіп-бері өткенде ылғи бір қабіршінің қабір қазып жатқанын көреді. Бір күні қабіршінің жанына келіп:

– Қашан көрсем де сен ылғи қабір қазып жатасың. Әр қазған қабіріңе ақша аласың. Сол ақшаны қайда жұмсайсың, – деп сұрайды.

– Тақсыр, мен табысымды төртке бөлемін. Бір бөлігін суға ағызамын. Екінші бөлігін борышыма төлеймін. Үшінші бөлігін қарызға беремін. Төртінші бөлігін ғана әйелім екеуіміз керегімізге жаратамыз, – депті.

«БІМ» деп көкейіне түйіп өзінше ойланып-толғанып түсінген патша сарайына келіп уәзірлерін жинайды. Қабіршімен арада болған әңгімені оларға айтып береді де, шешімін сұрайды. Әркім әр түрлі айтқанымен патшаны қанағаттандыра алмайды.

Содан патша кісі жіберіп қабіршіні алдырады. Оның

өзіне берген жауабының шешімін таратып, мына уәзірлерге айтып беруін бұйырады. Қабірші құп алып былай дейді.

— Табысымның төрттен бірін суға ағызамын дегенім, оған шай-тұз аламын. Шай да су, тұз да су. Мен ыстық күнде жер қазып жатқанда ішкен-жегенім үстімнен тер болып шығып, тамшылап су болып ағады. Екінші бөлігін борышыма беремін дегенім; әке-шешеме беремін дегенім. Бала кезімде олар мені бақты, мен енді оларды бағуым керек. Үшінші бөлегін балаларыма жұмсаймын, қартайып жұмысқа жарамай қалғанымда олар мені бағады, қарызға бергенім сол. Төртінші бөлегіне әйелім екеуіміз киім-кешек, оны-мұны аламыз. Бар айтқанымның шешімі міне осы, — депті қабірші.

Бұл ақылы үшін патша қабіршіні бас уәзір етіп сарайға алыпты.

АФРИКА

Халықтарының ертегілері

Аударған
Ғалым Доскенов

Баланта ертегісі

НТСУНДУ САЗЫ

Бір бозбала Кинта есімді сұлу қызды көріп, ғашық болып қалады. Сол қызға үйленбекке көңілі кетіп, бұл ниетін әкесіне сездіреді.

— Ұлым! — дейді қария сонда. — Алдымен балгерге барып бал аштыр. Қызға қайтсем қолым жетеді деп кенес сұра.

Балгер алдына келген жігіттің арыз-арманын тындап болып, мынадай ақыл айтыпты:

— Қызға барғанда нтсундуынды¹ ала шық. Қыз саған қарамаса, дегеніңе көнбесе, дереу нтсундуды шертіп, ән шырқа.

Жігіт балгерге алғысын жаудырып, үйіне қайтады. Содан нтсундуын қолына алып, қыз тұратын қыстаққа тартады. Қыстақтың шетіне кіре бергенде-ақ, Кинта кездесе кетіпті. Жігіт оны қонаққа шақырып, ары үгіттейді, бері үгіттейді, бірақ Кинта қыз құлақ аспайды. Ақыры сөзі таусылған жігіт нтсундуын шертіп-шертіп жіберіп, өндете бастайды:

— Нтсунду үні көкке өрлеп қалықтайды,
Кинта сұлу тыңдаудан жалықпайды.
Шақырғанда қасарып өуре қылар,
Ән салғанда иіліп мойнын бұрар.

— Айна!² Әнің қандай әсем еді! — дейді таң-тамаша қалған төкаппар қыз. — Жарайды, мен сені қыстағыңа

¹ Н т с у н д у — бір ішекті шертпелі аспап.

² А и н а — «беу, па, шіркіні!» мағынасындағы сөз.

шейін шығарып салайын, бірақ ары қарай бір қадам да баспаймын!

Хош, сонымен қыз бен жігіт жолға түсті. Жігіт сол екі арада Кинтаға ұнап қалып еді, бірақ қыз мұны сездірмеуге тырысты. Жүре-жүре олар жігіттің қыстағына да жақындады. Қыз ел қарасы көрінісімен тоқтап, кері қайтатынын айтты. Жігіт қанша қиылғанымен, Кинта кете бермек еді, жігіт қыздың иығынан еппен ғана ұстап, өзіне қаратып, сыпайы үн қатты:

– Кетпеші, азырақ аялдашы, – деді.

Сүйдеді де жалғыз ішекті қағып-қағып жіберіп, қоңырлата ән шырқады:

– Нтсунду үні көкке өрлеп қалықтайды,
Кинта сұлу тыңдаудан жалықпайды.
Үйге қайтам, қайыр-хош демеп еді,
Әнімді естіп, кете алмай бөгеледі.

– Айна! – деп қыздың көзінен жас шығып кете жаздады. – Неткен тамаша әнші едің! Мейлі, үйіңе дейін еріп барайын, бірақ табалдырықтан әрі аттамаймын.

Олар жігіттің құжырасына келді.

Жігіт Кинтаға үйге кір, қонақ бол деп еді:

– Жоқ, – деп қасарысты қыз. – Үйге қайтуым керек.

Жігіт қалай жалынса да, Кинта оны тыңдағысы келмеді.

Тіпті болмаған соң жігіт нтсундуын қолына алып, әнге басты:

– Нтсунду үні құс болып қалықтайды,
Кинта сұлу тыңдаудан жалықпайды.
Өлең айтса өзімдей кемел жігіт,
Кинта сұлу үйіме келер кіріп!

– Айна! – Қыз сүйсіне дауыстады. – Болсын. Үйіңе де кірейін, бірақ тізе бүкпеймін, мені ұзақ бөгеме.

Қыз бен жігіт үйге кірді.

– Отырсаңшы! – деп жігіт қонағына өзі жататын төсекті нұсқады.

– Жо-жөк! Атама! – деп Кинта үзілді-кесілді түрде азар-безер болды.

– Отырып, дамылдашы азырақ, – деп өтінді жігіт. Қыз көнбеді.

Жігіт сонда сенімді серігі нтсундуды күмбірлете тартып, елжіреген майда дауыспен мамырлата ән созды:

– Нтсунду үні тамылжып қалықтайды,
Кинта сұлу тындаудан жалықпайды.
Отырмайды төсекке, сескенеді,
Әнге салсам сол кезде – не істер еді?!

– Айна! – деген даусы шығып кетеді қыздың. Сосын ұяла-ұяла төсектің шетіне жамбас басады...

– Енді жантайып, дем ал, жолдан шаршап келдің, – деді жігіт қонағына, – ертең үйіне өзім апарып саламын.

Бірақ жігіт қанша үгіттеп, бәйек болса да, қыз көнбей қойды. Тағы да қолға нтсундуды алуға тура келді:

– Нтсунду үні үлпілден мамықтайды,
Кинта сұлу тындаудан жалықпайды.
Төсегімде қыз жатса, – оны көріп,
Өндетер ем ұзақ түн тебіреніп!

Жігіттің бұл жолғы әнді үзілдіре, накыштай айтқаны сонша, қыз бұдан әрі шыдай алмай:

– Айна! – деді даусы дірілдеп, жанары жасқа тола толқып. – Мейлің білсін, осында-ақ қалайын, тек сен маған саусағыңның ұшын да тигізуші болма.

Түннің бір уағында жігіттің құжырасынан нтсунду сазы мен сыршыл ән соңғы рет және бір естілді де тынды. Ал ертесіне таң ата екі жас қол ұстасып әкешешелеріне барып, үйленетіндіктерін мәлімдеді.

Міне, нтсундудың сиқырлы сазының кереметі. Ұқтыңдар ма? Ұқсандар, барған жерлерінде айта жүріңдер.

❁
Суахили ертегісі
 ❁

ҚАРАҚШЫ ЛИОНГО

Ертеде Лионго деген зор денелі, орасан қайратты бір адам болыпты. Әлгі адам тұратын қалада оған парапар түсер жан жоқ екен. Лионго тентек болса керек, ұрып-соғып, қарақшылықты кәсіп етіп, қала халқына маза таптырмайды. Әбден ызаланған жұрт қалайда Лионгодан кек қайтаруды ойластырыпты. Бірде түнде Лионго қаннен-қаперсіз шырт ұйқыда жатқанда, үйіне басып кіріп, қол-аяғын кісендеп, абақтыға жауып тастайды.

Қамауын қамағанмен, қала халқы қатты сасыпты. «Бұл Лионго осыдан құтылып кетсе, бізді аман қоймас», – десіпті. «Енді қапы қалмайық», – десіпті. Қапастың есігіне күшті күзет қойыпты, жарақты жауынгерлер күндіз-түні кірпік қақпай Лионгоны аңдыпты. Сөйтіп түндер, айлар өтіп жатады. Қарт анасы мен күні Лионгоға күн құрғатпай тамақ тасып жүреді.

Әр түн сайын Лионго ән шырқайды. Әндері көңіл ерітер көркем екен. Ең кереметі, бір айтқан әнін екінші рет қайталамайды. Оның әнін естіген адам есі кетіп, ұйып тындайды. Жұрт күн кешкірісімен:

– Жүріндер, Лионгоның әнін тындайық, – деуді әдетке айналдырады.

Әнқұмар көпшілік абақтының алдын босатпайтын болады. Қас қарая топырлай жиналып:

– Лионго, біз сенің әніңді тындауға келдік. Ән сал! – деп өтінеді,

Лионго аңыратып ән бастайды, «айтпаймын» деуге, бас тартуға дәті шыдамайды, өйткені жұртшылық оның дархан өнеріне тәнті екенін білетін. Тар қапаста торық-

қан, азаттықты аңсаған Лионго күн сайын бір жаңа ән шығарып жата береді.

Ел Лионгоның әндерін сүйіп тыңдағанмен, мән-мағынасын түсіне алмайтын, тек Лионгоның анасы мен күні ғана әр әннің астарындағы сырды қапысыз аңғарушы еді.

Бірде күң әкелген тәтті-дәмдіні күзетшілер тартып жейді де, Лионгоға қалған-күтқан қалдығын береді. Күң терезе түбіне тақап:

– Мырза, жылы-жұмсақ жауынгерлердің аузында кетті, саған тигені – соның қалдығы ғана. Айып етпе, – дейді.

Лионго алдына келген асты алып, соған да шүкіршілік етіп, құдайға құлшылық қылады да, күнге арнап ән салады:

– Ехе-хе-ей!

Ақымақ дана болмайды,

Абақты пана болмайды.

Тар қапаста мен жатырмын қамалып,

Күзетші түр әлекедей жаланып,

Өткір егеу, адам жемес шикі нан –

Ер жігітті құтқарудың амалы.

Күзетшілер түкке түсінбей, бізді мақтаған екен деп, мәз болысады. Күн үйге оралып, Лионгоның шешесіне ұлының сәлемін жеткізеді.

Лионгоның ишаралап айтқан тілегін естіген кемпір бірнеше қысқа егеу сатып әкеледі. Нан илеп, күмпиген тәтті тоқаштар пісіреді. Сосын шикілеу етіп үлкен бір нан пісіреді, ішіне егеулерді тығады. Күн тоқаштар мен шикі нанды көтеріп, абақтыға жөнеледі.

Бұл жолы да жауынгерлер тәтті тоқаштарды өздері жымқырып қалып, шикі нанды Лионгоға апарып береді. Лионго ішіндегі егеулерді алып, жасырып қояды да, шикі қамырды тәбеттене жеп, ыңкия тояды. Су ішіп, шөлін басып, құдайға ризашылық білдіреді.

Сол уақытта қала тұрғындары көп кенесіп, ақыры Лионгоны өлтіруге бел байлаған екен. Бұл хабар Лионгоға да жетеді.

– Мені қашан өлтіресіңдер? – деп сұрайды ол күзетшілерден. Күзетшілер:

– Ертең, – деп жауап қайырады.

– Ендеше, – дейді Лионго, – менің анамды, бүкіл қала халқын шақырындар кешке. Мен соңғы рет ән шырқап, қоштасып қалайын.

Күзетшілер қаланы айнала жүгіріп, жар шашады. Ымырт үйіріле абақтының маңына қарақұрым кісі жиылады. Лионгоның анасы мен күні де келеді.

– Жұрт түгел жиналды ма? – деп сұрайды Лионго.

– Түгел, түгел.

– Онда керней мен шындауыл, сылдырмақ жеткізіндер. Бүгін бір думандатайық. Мен сендермен осылай бақұлдассам деп едім.

Күзетшілер сұраған заттарын әкеп береді.

– Ал енді ойна! – дейді.

– Жоқ, бірін керней тарт, екіншің шын қағып, үшіншің сылдырмақ сылдырлатындар, – дейді Лионго.

– Қалайша? Біз білмейміз ғой.

Әлгі жерде Лионго күзетшілерге не істеу керектігін үйретеді.

Өзі асқақтата толғап ән салады. Шың қағылып, керней тартылған кезде егеуді қолына алып, кісендерін егей бастайды. Аспап үні тыншығанда қалт тоқтап, тамылжытып шырқай жөнеледі. Жұрттың көңілінде күдік жоқ, Лионгоның не істеп отырғанынан хабарсыз. Кісен кесілген сон Лионго орнынан қарғып тұрып, бір-ақ теуіп, абақтының есігін шалкасынан түсіреді де, сыртқа шығады. Мұны көрген қала тұрғындары қорқып, шыңғырып, дүркірей қашады. Лионго жолындағы жауынгерлерді тегіс жайпап, сытылып кетеді.

Үйіне барып, анасымен қоштасады да, мүлгіген жыныс орманға жол тартады. Тек орманда да тыныш жатпайды. Жол торып, ел тонап, халықтың құтын қашырып, үрейін ұшырады. Қала тұрғындары бірнеше рет әскер жіберіп байқаған екен, қырылғаны қырылып, тірі қалғаны қайтып Лионгоның қарасын көрместей боп қашып келеді. «Лионгоға атса, оқ дарымайды, шапса қылыш, сүнгілесе найза өтпейді. Не сиқыры барын білмедік», – деседі.

Қала халқы бас қосып, кеңес құрады. Ары ақылдасып, бері ақылдасып, Лионгоны бір өлтірсе, туған ағасының ұлы ғана өлтіре алады деген шешімге тоқтайды. Ли-

онгоның ағасының ұлы өндірдей жас жігіт екен. Соны шақыртып:

– Барып, ағанның ажалы неден екенін біліп қайт. Егер оны өлтірудің амалын айтсаң, өзінді қаламызға патша етіп қоямыз, – дейді.

Патшалыққа қызыққан жігіт көп ойланбай келіседі де, орманға барады. Лионго інісінен: «Неге келдің?» деп сұраған екен, анау. «Сені сағынған соң келдім», – деп жақауратады. Лионго оған:

– Білем, мені өлтіруге жұмсады сені, бірақ қала тұрғындары түбі өзінді де жер қаптырады, иланба олардың сөзіне, – дейді.

Сонда інісі айтады:

– Бекерге күдіктенесің, аға! Сені өлтіру мүмкін емес қой. Айтпақшы, сенің ажалың неден осы? – дейді.

– Кіндігіме жез ине шаншыса ғана өлемін. Жатты жаныма жолатпайтыным содан, – деп жауап қатады Лионго.

Біреп күннен кейін інісі қалаға оралады. Қала адамдарына Лионгоның сырын ашып берген екен, олар:

– Ендеше жез инені алып, өзің барып өлтір. Сонда ғана патша боласың, – деп жігітті қайтадан жібереді.

Жігіт келсе, Лионго:

Жақынымды сыйладым,
Жамандық еткен жерім жоқ.
Інімнің көңілін қимадым,
Енді соған сенім жоқ,
Інім қастық қылмаса,
Маған келер өлім жоқ, –

деп әндетіп отыр екен. Інісін көрген бетте Лионго түршігіп кетеді, ажалының жеткенін сезеді. Дегенмен жамандыққа жори алмай, інісін лашығына кіргізеді.

Арада екі күн өтіп, үшінші күн де түнге ұласып, Лионгоның көзі ілінгенде, інісі әзірлеп әкелген ажал инесін алып, ағасының кіндігіне қадайды.

Батыр Лионго, ақын Лионго, әнші Лионго, қарақшы Лионго жарық дүниеден осылай өтіпті. Ал оның опасыз інісі уағдалы патшалықты сұрай барып, алдамшы қала тұрғындарының қолынан қаза тауыпты.

Мбунду ертегісі

ӘНШІ САМБА МЕН ДИ-КИШИ

Бұл бір жаңбыр жаумаған, егін шықпаған құрғақшылық кезде болған оқиға екен. Ашыққан жұрт күн көрістің қамымен күн ұзақ қаңғиды. Еркектер құс аулап, әйелдер көртышқанның інін қазып, шекшек ұстап, жұмыртқа тереді.

Бір күні өзгелерден жырақтау жерде ін қазып жүрген аласа бойлы нәзік қыздың қасына ди-киши¹ жетіп келеді де:

– Сен маған ұнайсың, – дейді сап етіп.

Қыз шошып кетеді, өйткені ма-киши² туралы небір қорқынышты хикаяларды көп естіген еді Ди-киши:

– Атың кім? – деп сұрайды.

– Әнші Самба.

– Әнші Самба? Қане, ендеше шырқап жібер. Мұнда неғып жүрсің, кімдермен келіп едің? – дейді ди-киши.

Әнші Самба әндете жөнеледі:

– Шекшек аулап біз жүрміз саваннада³,

Шекшек аулап біз жүрміз саваннада.

Өзгелері он-ондап ұстағанда,

Істің сәті түспеді маған ғана –

Жалғыз шекшек ұстадым саваннада,

Саваннада, саванна, саваннада!

¹ Ди-киши – қазақ ертегілеріндегі дию, пері, жезтырнақ тектес кейіпкер.

² Ма-киши – соның көпше түрі, яғни бірнеше ди-киши деген ұғымды білдіреді.

³ Саванна – ағаш, бұтасы сирек тропикалық дала.

Ди-киши күліп жібереді.

– Өнерің есіміңе сай екен. Әнің құлағыма жақты. Жүр менімен бірге, біздің үйге кеттік, – дейді. Көнбегенде қолдан келер қайран жоқ, Самба байғұс ди-кишиге ілесіп, кете барады. Жұрт қызды іздеп-іздеп таба алмай, ақыры ұшты-күйлі жоғалдыға жорып, қыстаққа қайтады.

Ди-киши әнші Самбаны өз тұрағына алып келіп анта-лаған ма-кишиге:

– Мен бір әнші қызды ертіп әкелдім, – дейді мақта-нып. Макиши айтады:

– Онда ән салсын, тыңдайық Ди-киши қызды ортаға шығарып:

– Ал, әнші Самба, ән айтып бер бізге, – дейді.

Самба даусы дірілдеп, ән бастайды:

Шекшек аулап жүргенбіз саваннада,
Шекшек аулап жүргенбіз саваннада.
Өзгелері он-ондап ұстағанда,
Істің сөті түспеді маған ғана –
Жалғыз шекшек ұстадым саваннада
Саваннада, саванна, саваннада!

Ма-киши тамсанысып:

– Тамаша! – деседі.

Біраз күннен соң ма-киши жиылып, әнші Самбаның күйеуін азғырады:

– Осы әйелді қашып кетпей тұрғанда жеп алсақ қайтеді, – дейді.

– Жоқ, болмайды, – деп көнбейді оларға ди-киши. – Ол менің әйелім емес пе?! Оның үстіне, мұндай жақсы әншіні қайдан таппақсындар? Күн сайын бізге ән айтып, көңілімізді аулап жүре тұрсын.

Ди-киши Самбаға арнап, оңаша үй салады. Ал Самба оған балпанактай үш ұл тауып береді.

Күндердің күнінде ма-киши қайтадан бас қосып, кеш құрыпты.

– Ертен әйелдің бір баласын жейік, – деп келісіпті. Балалар мұны естіп қалып, шешелеріне шағыныпты: – Ма-киши ертен бізді жемек болып жатыр, – депті. Ертесіне таң ата әнші Самба күйеуіне:

– Мен сырқаттанып тұрмын, бүгін жұмысқа бара алмаспын, – дейді.

Ди-киши:

– Мейлін, онда үйде қал, – дейді.

Жұрттын бәрі жұмысқа кетіп, тұрақта ешкім қалмаған кезде, әйел балаларын, керекті заттарын алып, жолға шығады. Ересектеу Нгунга, Кадингу деген ұлдары алға түсіп, ал кенжесі Папаны Самба арқалап жүреді.

Макишидің балалары қашқындарды байқап қалып, әнші Самбаның күйеуіне барады:

– Әйелің қашып кетті, – дейді.

Ди-киши шаруасын тастай салып, үйіне келсе, Самба да, ұлдары да жоқ. Із кесіп, біраз жүгірген екен, көп ұзамай әйелінің қарасын көзі шалады. Ол әйелін тоқтатпақ болып, барқырап әнге басады:

– Нгунга мені тастады,
Кадингу мені тастады.
Әкелерін қалдырып,
О, несі, безе қашқаны?!

Сол кезде Самба да шырқайды:

– Нгунга балам, Кадингу балам,
Қайрылып артқа болмандар алаң.
Әйтпесе мына ма-киши деген
Даяр тұр жеуге, сұрлары жаман
Ди-киши, қайда келесің зулап,
Одан үйге қайтсаңшы тура,
Отырып тынық, ән салып берем,
Әнімді тында, бекерге қума.

Әйелінің әсем үнін, зарлы әуенін естігенде ди-киши қалт тоқтайды. Буыны құрып, отыра кетеді. «Біраз ән тындайын, сосын жетіп алам ғой» деп ойлайды. Ал әнші Самба дамылсыз әндетіп, ұзай береді. Сиқырлы үнге елтіп, көп отырған ди-киши басын көтергенде, Самба да өз қыстағының шетіне ілінген еді. Таныс дауыс құлақтарына тиген туған-туыскандары да қарсы жүгіріп, алдынан шыққан. Осылайша Самба кісі жегіш ма-кишиден аман құтылыпты.

Сонымен ертегі де тәмам.

❧

Малғаш ертегісі

❧

ӨГІЗ ҰРЛАҒАН РЕВЭРЕ БИШІ

Жойқын өзен арнасына сыймай тасығанда,
Жүз сан адам бақиға өтер,
Мын сан өгіз құрдымға кетер...

Андруа өлкесінің данқы бишілерімен шыққан. Сол бишілердің ішіндегі саңлағы Ревэре еді. Бишілік өнерінде Ревэренің шеніне жан жетпейтін! Бишілігімен бірге Ревэре ұры еді, туыстарына қосылып, өгіз барымталайтын.

Бірде бір қыстақтың андриамбахуакасы¹ ұлын үйлендіріп, аста-төк, дабыралы той жасайды. Той тарқауға жақындағанда, Ревэре мен туыстары бір табын өгізді айдай кашады. Келін түсіру қызығына желіккен қыстақ тұрғындары малдарының қолды болғанын байқамайды, әні мен биін тоқтатпайды. Би дүбіріне еліріп, табаны қызған Ревэре қауіп-көтерге қарамастан, қыстаққа қайта оралып, тойшы қауыммен бірге сегіз күн, сегіз түн бойы биге басады. Баршадан өнер асырады. Сонда думанды тамашалап отырған андриамбахуака сұрапты:

– Мына бір керемет биші кім? – депті.

– Білмейміз, бұрын-сонды көрген емеспіз, – дейді манайындағылар.

– Ендеше осыдан көз жазып қалмандар, – деп бұйырады андриамбахуака. – Соңыра ұстап, маған алып келіндер. Мен бұл гажайып бишінің неткен жан екенін білсем деймін.

¹ Андриамбахуака – қыстақ көсемі, ақсақал.

Ревэре мұны естіп қалып, қатты қорқып, білдірмей сытылып кетіп, бой тасалайды. Бірақ күн кешкіре би ырғағына орай ұрылған шапалақ дыбысы, әйелдер даусы құлағына шалынып, шыдай алмай қайтып келеді. Шырқ үйіріліп билей бергенде, оны қыстақ тұрғындары ұстап алып, андриамбахуаканың алдына әкеледі.

– Кімсің? – дейді андриамбахуака.

– Ажалым жетіп тұрса, өлермін, сондықтан шынымды айтайын. Сенің өгіздерінді біз ұрладық. Біз сегіз едік. Туыстарым малды айдап әкетті, мен шыдамай, билемекке оралдым. Енді, міне, өзіңе тұтқын болған жайым бар, – дейді Ревэре тайсалмай.

– Уа, жұртым, не айтасыңдар? – деп сауал тастайды андриамбахуака.

– Әке, ұрының жазасы – өлім. Егер сен оның жанын қалдырсаң, бабалар заңын бұзып, антбұзар болғаның, – деседі ызалы қауым.

– Жә, – дейді андриамбахуака, – ендеше өлтіріңдер оны.

– Мен өлімге әзірмін, – дейді сол кезде Ревэре, – тек ақтық тілегім бар, әйелдерді жинап, ән айтқызып, алақан ұрғызыңдар, мен шаршап жығылғанша билейін. Содан соң не істесендер де өз еріктерің.

– Бердік тілегінді, – дейді жұрт.

Жиналғандар алқа-қотан тұрып, ысқырып, әндетіп, шапалақ шартылдатуға кіріседі, Ревэре буынсыз былкылдап, арыстанша ойнақтап, өзінің соңғы биін билейді. Қанша билегенін кім білсін, ақыры бір мезетте әбден сілесі құрып, екі иінінен дем алып, қалт тынады.

– Енді өлтіре беріңдер, – дейді ол. – Мен ризамын. Мен ұлы биші едім, сондықтан да өліп барамын. Тендессіз биші ретінде өліп барамын. Бақұл болыңдар.

Жауынгерлер жалпақ жүзді найзаларын қапысыз сілтеді. Ұлы биші, өгіз ұрысы Ревэре осылай ажал құшты.

Жойқын өзен арнасына сыймай тасығанда,

Жүз сан адам бақиға өтер,

Мың сан өгіз құрлымға кетер...

❁
Дамба ертегісі
❁

МАЯМБАНЫҢ ӨЛІМІ

Бір қыстақта асқан сұлу қыз тұрыпты. Сұлулығы-на өнері сай еді. Ол ән салып, би билегенде үздіге қарамайтын жігіт болмапты. Аты Маямба¹ екен, өйткені дәл нағашысы қайтыс болған күні дүниеге келсе керек.

Сол маңайдағы қыз-қырқын Маямбаның сұлулығын да, өнерлілігін де көре алмапты, қызғаныштан бәрі оны жек көреді екен. Бірде қыздар жиналып, Луфунду өзеніне кір жууға барады. Күншіл қыздар қаннен-қаперсіз тұрған Маямбаны биік жарқабақтан түпсіз терең иірімге итеріп жібереді.

Қыстаққа оралған соң қыздар сұраған жұртқа Маямбаны көрген жоқпыз деп көлгірсиді. Қыздың туыстары жылай жүріп, бүкіл төңіректі адақтап іздеп шығады. Ақыры Маямбаның бір дерегі табылмаған соң, оны өлдіге жорып, аза тұтысады.

Сол кезде бір кісі Луфунду өзеніне себет тоқитын шыбық кесіп алуға бара қалған екен. Ол өзенге төне өскен биік дараққа шығып, енді шыбық кесуге кірісе бергенде, кенет су астынан өсем әуезді нәзік қыз даусы естіледі:

– Көрікті едім гүл өнді,
Көре алмады көп құрбым.
Суға итеріп жіберді,
Қылғи салды көк құрдым.

Шыбық жиган, агажан,
Қайырым ет сен маған.

¹ М а я м б а – аза тұту деген мағынадағы сөз.

Хабарымды айта бар,
Ата-анама зарлаған.

Шыбық кесіп жатқан кісі жұмысын тастай салып, ағаштан секіріп түсіп, қыздың ата-анасына қарай құстай ұшады. Келсе, қыздың азасына қара құрым жұрт жиналып қалыпты.

– Маямбанын қайда екенін білемін, – дейді кісі. – Мен шыбық кесіп жатқанда, ол су астынан үн салып, өзін басқа қыздар қызғаныштан өзенге итеріп жібергенін айтты.

Бөрі жапа-тармағай өзенге қарай жүгіреді. Бұта-бұтаның тасасына тығылып, жаңағы қыздың өнін естіген кісінің қайтадан ағаш басына шығуын өтінеді. Ол баяғы орнына өрмелеп шығып алып, шыбық бұтауға кіріскенде, замат тереннен құмығып қыздың мұнды, жүрек толқытар өні естіледі:

– Көрікті едім гүл өнді,
Көре алмады көп құрбым.
Суға итеріп жіберді,
Қылғи салды көк құрдым.

Шыбық жиған, агажан,
Қайырым ет сен маған.
Хабарымды айта бар,
Ата-анама зарлаған.

Өнді естігенде қыздың әке-шешесі шыдай алмай, жасырынған жерлерінен шығып, айғай салады:

– Біз мұндамыз. Маямба! – дейді.

Сонда толқын айдап, жағаға неше түрлі киімдер мен көп алтынды шығарып тастады. Бұл – Маямбанын ата-анасына жіберген сый-сияпаты еді. Әке-шешесі қыздарының бұрынғыдан әлдеқайда жақсы әлемде, сән-салтанат, молшылықта тұрып жатқанын түсінді. Түсінді де, көңілдері жайланып, қыздарын суға итеріп жіберген күншілдерге кек тұтқан жоқ.

Кейде түн ортасында жылып аққан Луфунду өзенімен қайғы мен қуаныш көзек алмасқан жұмбақ әуез, тылсым үн естіледі екен. Оң қаншама әсем болғанмен, жақын баруға ешкімнің батылы жетпейді. Тек жүрек жұтқандар ғана жеті түнде өзен жағасын күзетіп, өн үйреніп қайтады дейді.

❧
Хауса ертігерісі
❧

ЖЕТИМ ҚЫЗДЫҢ ӘНІ

Ертеде бір әмірші өтіпті. Сұлу әйелі, көзінің ағы мен қарасындай Авука есімді тамаша қызы болыпты. Әйелі аяқ астынан ауырып, дүние салады да, әмірші қайғыдан қан жұтып қала береді. Әйелінің күтімі мен қамқорлығынсыз әміршілік міндетін атқару тым қиынға түседі. Авука қыз болса, құсадан дертті болады. Жақын-жуықтары әміршіні екінші рет үйленуге үгіттеп бағыпты. — Авукаға да қарайтын, тәрбиелейтін адам керек. Ақыры әмірші келісімін береді.

Екінші алған әйелінің аты Энутроф екен. Балажан кісі еді, сондықтан Авуканы еркелетіп, мәпелеп күтті. Көп кешікпей өзі де жүкті болды. Құдай тілегін құп көріп, қыз туды.

Жаңа туған қыз әп-әдемі, балпанақтай болғанмен, анасы оған көп қуана қоймады, өйткені Авукамен салыстырғанда өз қызы көзіне тым қораш көріне берді. Күншілдік күн санап асқына түсіп, Энутроф өгей қызын жек көріп-ақ кетіпті. Дәл осы кезде соғыс басталды да, әмірші ұрыста қаза тапты. Өгей шеше Энутроф ендігі жерде Авукаға деген жеккөрінішін жасыруды да қояды. Бейшара қызға уақтылы тамақ та бермей, қит етсе, таяқтап жазалайтынды шығарды. Өз қызына базардан алма сатып әкелетін, тек сол алмадан Авукаға татырмаушы еді. Бүйткенде Авуканың алманы жақсы көретінін біліп, әдейі істейтін.

Жә, уақыт осылай жылжып жатты. Бір күні Авука өгей шешеден туған сіңлісі лақтырып тастаған шірік алманы тауып алып, жерге көмеді. Көміп отырып, мұнды

дауыспен жайлап ән салады. Әннің әуені, ырғағы бұрын-соңды бұл өлкеде естілмеген еді, өзгеше, тосын еді. Қыздың баяулата созған даусы желіні сыздаған сүтті сиырларға ұқсайтын бұлттарға жетеді. Аспан астын кернеп кетеді.

– Алма ағашым, өсе түс,
Мол төгіліп жемісің –
Әкесіз де, шешесіз
Сорлы жетім мен үшін...

Ол осы әнді айтып отырғанда, бір керемет жауын әп-сәтте құйып өтеді де, о ғажап, – жапырағы жайқалған алма ағашы өніп шығады. Қыз өнін әрі қарай жалғай береді:

– Алма ағашым, жетілген,
Алмаймысың қаперге –
Мендей сорлы жетімге
Алмаң қайсы әкелген?

Сол сәтте-ақ алма ағаштың бұтақтарын майыстырып алма басып кетті. Қыз өзгеше өнін тоқтатпайды:

– Алмаларым, пісіндер,
Топырландар, түсіндер!
Мейірлерің шын аусын, –
Мендей жетім қуансын.

Алмалар заматта-ақ қызарып пісіп, топылдап жерге түсе бастайды. Топ-топ еткен дыбысты естіп, Энуртоф жүгіріп жетті де, өз көзіне өзі сенбей тұрып қалды. Аву-канын тегін пенде емес екенін, қасиет дарыған жан екенін ол сонда барып сезіп еді. Энуртоф өгей қызының алдына тізерлеп отыра кетіп, басын жерге жеткізе иіп, кешірім сұрады. Содан бастап қызды жәбірлемейтін болыпты. Ал Авуканын жаңағы өнін барлық хаусалар үйреніп алыпты. Алма гүлдегенде айтылатын ән сол екен.

❧
Ашантти ертегісі
❧

КҮНШІЛДІКТІҢ ТҮБІ ҚАЙДА АПАРЫП СОҒАТЫНЫ ТУРАЛЫ

Око есімді бала бір күні әке-шешесіне еріп, егістік басына келіпті. Үлкендер бел жазбай жұмыс істейді, бала оларға көмектесумен болады. Күн көтеріліп, шыжғыра бастағанда бәрі отырып, тамақтанады, содан кейін көленкеге қисайып демалысады, ал Око сыбызғысын қолына алып, әсем бір әуендерді сызылта тартады.

Аз-кем тыныстаған соң, жұмыс қайта қызады. Око біресе жұмысқа кірісіп, біресе тоқтап, сыбызғысын күйкылжытып, кешке шейін тыным таппайды. Елгезек те өнерлі балаға ата-анасы да, көрші алқаптарда еңбек еткен басқа жұрт та дән риза болады.

Үйге қайтып келе жатқанда кенет Оконың есіне егіс басында сыбызғысының қалып қойғаны түседі. Қайта барғысы келіп еді, әкесі жібермейді.

– Мен саған басқасын жасап беремін, – дейді.

– Жасасаң жаса; онда менің екі сыбызғым болады ғой, – дейді Око.

– Екеу десен, екеуін істеп берейін, – дейді әкесі.

– Тіпті жақсы, онда менің үш сыбызғым болады! Мен бәрібір өз сыбызғымды далада қалдырмаймын!

Ақыры әке-шешесін көндіріп, Око сыбызғысын алып келуге кейін қарай жүгіреді.

Келсе, әлгі сыбызғысы қалған жердің шаңын бұрқылдата билеп, әнге басып, жеті аруақ жүр екен.

Оларды көріп, Око былай деп әндетіпті:

– Ай, құрметті жеті аруақ!
Сыбызғым менің бар еді,
Өзегі – сырлы ән еді,
За-за-замериза!
Ұмытшаққа не дауа, –
Қалып қойды далада,
За-за-замериза!
Сыбызғымды көрсендер,
Тауып маған берсендер,
Болар едім мен риза,
За-за-замериза!

Сонда аруақтар билей жүріп, былай деп жауап қатыпты:

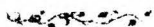
– Балақай, жоқты көкседің,
Сыбызғың мұнда жоқ сенің,
Са-вам! Са-са-вам!
Біздер оны көргенбіз,
Әміршіге бергенбіз,
Са-вам! Са-са-вам!
Көңілің егер болса алаң,
Жүр, тартайық жол соған,
Са-вам! Са-са-вам!

Сөйтіп олар Оканы өз әміршілеріне алып барады. Әмірші алтын жіппен өрнектеп тоқылған төсенішті нұсқаған екен, Око оған отырмайды.

– Мен жарлы әулеттен шыққан кедей баламын, – дейді Око аруақтар әміршісіне. – Сабан төсеніш те жарап жатыр маған.

Әмірші баланың қарапайымдылығын іштей ұнатып қалады. Ол енді Оканы жұмсақ төсенішке жатқызғысы келген, бірақ бала бұдан да бас тартады.

– Айттым ғой, өуре болмаңыз, жай төсенішке жата берейін, – дейді.

Ертесіне, таң қылаңыта әмірші баланың алдына үш бірдей сыбызғыны әкеп қояды: біреуі – алтыннан, екіншісі – піл сүйегінен, үшіншісі – ағаштан істелген екен. Око өз сыбызғысын, ағаш сыбызғыны таңдайды.

– Ал енді сыбызғы шалып, көңілімізді көтерерсін, мүмкін, – дейді әмірші оған.

Око аруақтың сөзін жерге тастамай, сыбызғысын аузына апарып, сылқым саздардың бірінен соң бірін төгеді. Құлақ құрышы қанып, рахаттана тындаған әмірші балаға алғысын жаудырып, бір ескі құмыраны сыйлайды.

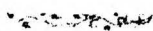
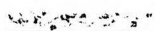
– Үйіңе жете бергенде сындырарсың, – дейді.

Око әміршіге рахмет айтып, үйіне қайтады. Әкешесі екі көздері төрт болып, күтіп отыр екен. Бала табалдырықтан аттай бере әлгі құмыраны сындырғаны сол еді, – о, ғажап! – әкесінің құлағалы тұрған жаман құжырасы тамаша, сәулетті сарайға айналып шыға келіпті. Еденде алтын мен күміс төбе болып үйіліп жатыр. Осылайша баланың әке-шешесі қас қағым сәтте аса дәулетті адамдар санатына қосылады. Олар қуанып, барлық дос-жарандарын шақырып, той жасайды. Жиналған қауымға болған оқиғаны жасырмай айтып береді.

Бұларға Ақунква деген ауқатты әйел көрші тұрушы еді. Сол қатты күндеп, қызғаныштан өртене жаздайды. Келесі күні баласы Нкачидың сыбызғысын әдейілеп егістік басына апарып тастап, өзін соны алып келуге жұмсайды.

Нкачи келсе, баяғы жеті аруақ би билеп, ән салып жатыр екен. Нкачи Око сияқты әнмен, өлеңмен жауаптасып жатпады, дөрекі сөйлеп, бірден өзін аруақтардың әміршісіне жолықтыруды сұрады.

Аруақтар баланың көңілін жықпай, әміршілеріне бастап барады. Әмірші балаға көнетоздау төсеніш ұсынған екен, Нкачи оны менсінбей, жаңа төсеніш талап етеді. Ешкім жата ғой демесе де, жұмсақ төсекке жайғасып алады. Ертенінде ұйқыдан оянысымен, әй-шәй жоқ, «маған сыбызғым мен құмыраны әкеліндер», –

деп қиғылық салады. Нкачидың алдына үш сыбызғы келеді, ол ойланбастан алтын сыбызғыны жұлып алады. Аруақтар әміршісі баланың алдына екі құмыра әкеп қояды: біреуі жаңа, біреуі ескі. Нкачи жаңасын тандайды.

– Мүмкін, сыбызғы тартып берерсің, – деп сұрайды одан әмірші.

– Уақытым жоқ, асығыспын, – деп дүңк ете қалады Нкачи.

– Онда саған айтар ақылым – үйіне жеткенде... – деп, аруақтардың әміршісі сөз бастап келе жатыр еді, Нкачи тыйып тастайды:

– Өзім де білем не істеу керектігін, – дейді. Әміршіге шала-шарпы алғыс айтып, Нкачи үйіне тартады.

Ақунква Нкачидың келе жатқанын, қолында құмыраны барын көріп, үйінен жүгіріп шығады. Келе сала, құмыраны бас салып, құмыраны табалдырыққа атып ұрады. Сол сәтте үйі гүрс етіп, құлап түседі де, өзі үйіндінің астында қалып өледі.

Нкачи қашып үлгереді, бірақ оның үсті-басында сау-тамтық жоқ еді.

Ал Око мен ата-анасы бақытты тіршілік кешіпті. Оконың ағаш сыбызғысын үйлерінің қақ төріне іліп қойса керек. Көргендер солай дейді!

Анхара ертегісі

ЕРТЕКШІ

Баяғыда бір негус¹ өтіпті. Жалғанда жаны сүйетін шаруасы – ертегі тындау екен. Қолы қалт етсе-ақ, өз елінің ертектілерін шақырып алып, ертегі айтқызудан жалықпапты. Күндердің күнінде қол астындағы ертектілердің барша ертегісі таусылыпты. Ол естімеген ертегі, хикая қалмапты. Ертектіқұмар негустың дақырты көршілес өлкелерге де жетіп, сый дәмеккен кезбе жыршылар мен ертектілер ағылып келе бастапты. Негұрлым көп естіген сайын, соғұрлым негус білмейтін ертегі азая беріпті. Ақыры «менен көп білетін адам жоқ» деп дандайсыған негус жар шашқызыпты: «Егер кімде-кім мен бұрын-сонды естімеген тың ертегі бастап, сол ертегісін қашан мен: – Жетті! Догар! – дегенше үзіп алмай айтар болса, соған рас² атағын, шұрайлы бір алқапты және сұлу қызымды беремін», – депті.

Сол-ақ екен, өзіне сенген талай ертекті, хикаяшы негустың алдын босатпай бөсекеге түседі. Тек қай-қайсысының болмасын ертегісі бір-екі күнге жетпей бітіп қалады. Негус: «менің шартымды жан баласы орындай алмайды», – деп күпінеді.

Бірде сарайға жұпыны киімді жігіт кіреді. Негустың шартын қабылдап, ұшы-қиырсыз ертегі шертуге тәуекел еткенін мәлімдейді. Негус кеңкілдеп күледі.

¹ Негус – әмірші, патша.

² Рас – бек, сұлтан дәрежесіне деңгейлес шен.

– Маған Эфиоп елінің ең данқты ертектілері келіп, жер болып жеңіліп қайтқан, – дейді. – Ал сен шамаңа қарамай, рас атағын алып, қызыма үйленбексің. Жә, мейлі, меселінді қайтармайын. Айтып байқа.

Жігіт кілем үстіне малдас құра жайғасып отырады да, ертегісін бастайды.

– Ертеде бір шаруа болыпты. Егін егіпті, егіні піскен соң, шауып, бастырып, ұшырып, қауызынан арылған алтын дәнді қамбасына құйыпты. Сол жылғы егін аса бітік шыққан екен, астық алағай да бұлағай кең қамбаға зорға сыйыпты. Хош, енді ертегінің ең маңызды тұсына жеттік, мұқият тыңдаңыз. Әлгі қамбаның шырпы өтерліктей ғана саңылауы бар екен, астық жиналып біткен соң, сол саңылаудан қамбаға бір құмырсқа кіреді. Кіріп, бір дәнді алып, кері, илеуіне қайтады...

– Беу! – дейді сүйсінген негус, ол бұл ертегіні бұрын естімеген еді.

– Келесі күні тағы бір құмырсқа келіп, тағы бір дәнді әкетеді.

– Иә, иә, түсінемін, айта бер, – дейді негус.

– Ертесіне және бір құмырсқа келіп, және бір дәнді әкетеді. Содан соң басқа бір құмырсқа келіп, ол да бір дәнді әкетеді...

– Бекерге уақыт өткізбейік, ұсақ-түйекті қайтесін, негізгі әңгімеге көш, – дейді негус шыдамсызданып.

– Ертеңіне тағы бір құмырсқа келеді, – деп сөзін сабақтайды жігіт.

– Жә, енді жалғасын айтсаңшы, – деп жалынды негус.

– Менің бұл ертегімде құмырсқалар көп-ақ, – дейді жігіт. – Хош, келесі күні тағы бір құмырсқа кіріп...

– Жоқ, жоқ, бұлай болуы мүмкін емес! – деп дауыстап жібереді негус.

– Неге? Ертегінің бүкіл мағынасы осында жатыр, – дейді жігіт. – Ертеңінде және бір құмырсқа келіп және бір дәнді әкетіпті.

– Жарайды әкете берсін, құмырсқаларды қоя тұрып, ары қарай не болғанын айт! – дейді негус.

– Ары қарай... тағы бір құмырсқа келіп, тағы бір дөнді әкетеді. Ертесіне...

– Болды, қажеті жоқ! – деп күйінеді негус.

– Ертегіні оқиға желісін бұзбай, жүйелеп айтқан жөн, – дейді жігіт жайбарақат. – Қамбадағы астықтың мұрты да бұзылған жоқ, соны тып-типыл етіп тазалау керек. Құмырсқалар жұмысты бастағаны жаңа. Түгел тасып біткенше қайда әлі... Ертегінің шарты бойынша, толық айтамын. Жә, сонымен келесі күні...

– Жоқ, жоқ, тоқтат, жетті! – деп ақырады негус.

– Келесі күні тағы бір құмырсқа...

– Жетті! Доғар! Бұдан әрі естуге шамам жоқ! Қызым да, алқап та, рас атағы да сенікі! – деп айғай салған негус құлағын басып, безіп отырады.

Осылайша жарлы ертекші дегеніне жетіпті.

Экоп ертегісі

ЕРТЕГІЛЕР ҚАЛАЙ ПАЙДА БОЛДЫ?

Тышқанның жүрмейтін жері, кірмейтін тесігі жоқ екен. Байдың да, кедейдің де үйінде болыпты, небір құпияның сырына қанығыпты. Қандай берік қамал болса да, тесіп өте беріпті. Бірде тышқан өзінің ұзақ ғұмырында көрген-білгенінен ертегі тоқыпты. Әрбір ертегіге өзіне лайық көйлек кигізіпті – біреуіне ақ, біреуіне қара, біреуіне қызыл, біреуіне қоңыр деген сияқты. Сөйтіп ертегілер тышқанның лашығында тұрып жатыпты. Жалғыз басты тышқанға бала орнына бала болыпты.

* * *

Қой мен қабылан көрші тұрыпты. Қойдың қызы, қабыланның ұлы болыпты. Күндердің күнінде сол өлкені аштық жайлапты. Сонда қабылан қойға былай депті:

– Өзіміз өлмес үшін балаларымызды жейік.

«Келіспесем, қабылан қызымды да, өзімді де өлтіреді» деп ойлайды қой.

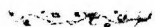
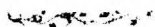
– Жарайды, – дейді.

Үйіне жүгіріп барып, қызын жасырып қояды да, жиган-терген дүние-мүлкін алып, базарға кетеді. Саудаласып жүріп, қол басындай сүр ет сатып әкеледі де, тамақ пісіреді. Тамақты қабыланға апарып береді.

– Мә, мынау – менің қызымның еті, же, – дейді.

Енді қабылан өзінің ұлын өлтіріп, асып жейді.

Арада жылдар өтеді. Бірде қабылан қойдың үйіне барады. Қараса, қойдың қызы тірі. «Бұл қалай?» – деп

таңырқаған қабыланға қой мән-жайды түсіндіреді. Қабылан кек тұтып қалады.

Қойдың қызының күнделікті жүретін жолын аңдып, биік пальманың басына шығып отырады. Қой қызы келе жатқанда, пальманың басынан секіріп түсіп, тап береді. Қой тұра қашады, қабылан қуа жөнеледі. Сәлден соң жол айрыққа жетеді. Қой оң жаққа бұрылады, оны байқамаған қабылан сол жақтағы жолға түседі. Қой қашқан беті тышқанның лашығына тақайды, екпінін тоқтата алмай, лашықтың есігіне келіп соғылады. Есік топсасына ілініп, зорға тұрған ескі еді, жұлынып кетеді. Ертегі атаулы жамырай жүгіріп, сыртқа шығады да, бытырай қашып жоғалады. Қайтып тышқанның үйіне оралмайды. Жер жүзін аралап, адамдарға таралып кетеді.

Шамба ертегісі

ҰСТА БЕТСІРІНІ¹ ҚАЛАЙ ЖАСАДЫ?

Баяғыда бір аңшы аң қағып, дала кезіп жүреді. Аяңдай-аяңдай суат басына жеткенде, бір табын буйволды көреді. Аңшы биік даракқа өрмелеп шығады да, садағын сайлап, қондылау біреуін нысанаға байламаққа оқталады. Кенет буйволдар терілерін сыпырып тастап, кісі суретіне кіреді. Әлгі буйвол-адамдар бірінен кейін бірі суға сүнгіп, шомылуға кіріседі. Сәлден соң судан шығып, терілерін жамылып, қайтадан буйвол қалпына түседі. Мына кереметті көрген аңшы қатты абыржиды, калың жынысқа сіңіп бара жатқан буйволдарды атуға батпайды.

Үйіне оралған соң ұстаға жолығып, болған оқиғаны баяндапты. Ұста айтыпты:

— Ол буйволдардын бірде-біреуіне тиіспе. Тебтеба-құмырсқаларды жинап алып, суат басына бар. Құмырсқа салынған ыдысты жағалауға қалдырып, өзін суға түс те, қашан буйволдар келгенше, су астында отыр. Буйволдар терілерін тастап, суға сүнгігенде, жағаға шығып, ыдыстағы құмырсқаларды бір терінің үстіне төге сал, Сосын өзін тасаға тығылып, не боларын бақыла, — депті.

Аңшы ұстаның айтқанын айны-қатесіз орындайды. Буйвол-адамдар суға түскенде тебтеба-құмырсқаларды біреуінің терісінің үстіне тастап, өзі жасырынып қалады. Құмырсқалар әп-сәтте теріні талай жөнеледі.

Буйвол-адамдар судан шығып, терілерін жамылып, аңға айналады да, бүлкектеп желіп, ұзай береді. Судан

¹ Б е т с і р і — маска.

бөрінен кейін шыққан адам да өз терісін бүркенбек болып еді, шұрқ тесік тері иығына тұрмай, сыпырылып түседі. Адам теріні қалдырып, тұра қашады.

Аңшы ойдым-ойдым боп тесілген теріні арқалап, тартады. Келіп, теріні көрсетіп:

– Міне, оның терісі. Мен сенің ақылынды тындап, бұлжытпай орындадым, – дейді.

– Жарайсың, – сен дұрыс істедің, – деп жауап қатады ұста.

Соны айтып, – ағаштан ойып, буйволдың басын жасайды. Оған теріні жалғап байқап еді, терінің тоз-тозы шығып кеткен екен, әжетке жарамайды. Ұста енді терінің орнына, шөптен өрілген жамылғыны іліп, аңшыға береді.

Міне, алғашқы бетсірі осылай пайда болыпты. Содан адамдар ағаштан, теріден әр алуан аң-құсты бейнелейтін бетсірі жасау өнерін үйреніпті. Бетсіріні дұшпанды үркітіп, досты қуанып, қыздарды тамсандыру үшін киетін болыпты. Уақыт оза бұл өнер бүкіл Африкаға таралыпты.

Ғдибу ертегісі

БАҚА МЕН БҰЛБҰЛ

Бақа мен бұлбұл дос болыпты, екеуі үй салып, бірге тұрып жатады.

– Тамтам¹ жасасақ қайтеді? – дейді бір күні бұлбұл.

– Жасасақ жасайық, – деп келісе кетеді бақа.

Тамтам өзірленіп бітісімен, бақа оны дүңкілдетіп, бакылдай жөнеледі.

– Бақ-бақ-бақ, бақ-бақ-бақ,

Бақ-бақ-бақ, бақ-бақ-бақ.

Сосын тамтамды алып, бұлбұл сайрап қоя береді:

– Кере-кере, кере-кере, мен – Нгундубиола!

Нзамби құдай көкте жүр,

Нгундубиола жерде жүр!

Кенет күн күркіреп, аспан айрылып, жерге Нзамби құдай түседі. Бұлбұл қорқып ұшып кетеді де, бақа тамтамды ұстаған күйі қалып қояды. Нзамби өзін мадақтап, әсем жыр төккен бақа екен деп ойлап, оған көп ешкі мен шошқаны сыйға тартып, көзден ғайып болады.

Бұлбұл қайтып оралған соң, бақаға тартылған сыйсияпатты көріп:

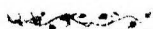
– Ендігәрі қорқып, тұра қашпаспын-ау! – дейді.

Бақадан қайбір оңған әуез шықсын, масайрап, баяғы үйреншікті әніне басады:

– Бақ-бақ-бақ, бақ-бақ-бақ.

Бақ-бақ-бақ, бақ-бақ-бақ.

¹ Тамтам – даңғыра тектес ұрмалы аспап.

Сонда бұлбұл былай деп құйқылжыта шырқайды:

– Кере-кере, мен – Нгундубиола!
Нзамби құдай көкте жүр,
Нгундубиола жерде жүр!

Күндей күркіреп Нзамби тағы да жерге түседі. Бірақ бұлбұл бұл жолы да үркіп ұшып кетеді де, бақа Нзамби жайлы әнді өзі айтқансып, тамтамды қолына алып, бағжиып отыра береді. Әнге риза болған құдай бақаға әдемі киімдер сыйлайды.

Дәніккен бақа ертеңінде тағы да тамтамды ұрып, бақылға басады.

– Бақ-бақ-бақ, бақ-бақ-бақ,
Бақ-бақ-бақ, бақ-бақ-бақ.

Бұлбұл «бүгін қайтсем де қорқып ұшып кетпеспін» деп бекініп, тамылжыта сайрап жібереді:

– Кере-кере, кере-кере!
Нзамби құдай көкте жүр,
Нгундубиола жерде жүр!

Нзамби келгенде, бақа тағы да тамтамға жармасады. Бірақ бұлбұл жүрегін тоқтатып:

– Саған арнап ән салған менмін! – деп дауыстап қалады.

– Жоқ, мен! – деп барқ етеді бақа міз бақпастан.

Екеуі дауласа кетеді. Ақыры Нзамби оларға тамтамның сүйемелімен қайта ән айтуға бұйырады. Бақа бұлбұлша сайрамақ болып, тамағын кенеп, тыраштанып көріп еді, бірақ «бақ-бақ-бақ» дегеннен басқа мәнді ештеңе шыға қоймайды. Ал бұлбұл көмейінен күміс төгілдіре шырқай жөнелгенде, Нзамби кімнің-кім екенін бірден түсінеді. Әуелде бақаға сыйлаған дүниелердің бәрін тартып алып, бұлбұлға береді, ал баканы борбайынан іліп алып, самғап көкке көтеріледі де, шырқау биіктен жерге тастап жібереді.

Содан бері бақа жүрісінен жаңылып, тарбандай секіргенді ғана біледі екен, тек анда-санда Нзамбидің бұлбұлға берген тарту-таралғысы есіне түскенде құрылдап, бақылдап, ән айтпаққа тырысып, шала бүлінетін болса керек.

Ғоруба ертегісі

ҚОЯН, КӨСЕМ ЖӘНЕ ДОЛО¹

Қоян мен Көсем бір күні жатып кеп айтысып, қызылкенірдек болды да қалды.

Қоян айтты:

– Менің жалғыз-ақ әйелім бар. Бірақ ол екеуіміз өзін барлық әйелдеріңмен бірігіп жабылсаң да, долоны¹ сендерден гөрі тезірек дайындаймыз.

– Не деген парықсыз мақтаншақ едің! – деді Көсем. – Сенің жалғыз әйеліңе менің көп әйеліммен жарысу қайда?!

– Жә, – деді Қоян, – құр таласқанша жарысып керелік, кім бұрын дайындар екен!

Соны айтып, ол Поко есімді әйеліне жеткенше асықты. Келе сала, тары түйіп, талқандап, қажетті суын тасып та берді.

Көсем де өз әйелдеріне тары түйгізіп, сосын суға жұмсады. Әйелдер төбелеріне бір-бір құмыраны қондырып алып, майпандай басып жөнеле берді.

Бірақ қу қоян бұл мезгілде мандолинін алып, олардан бұрынырақ барып құдықтың ішінде тығылып отыр еді.

Көсемнің әйелдері құдыққа тақағанда, ол мандолинге қосылып, шырқап қоя берді:

Бұл сұлулар кім болды екен, келген құдық басына,

Бұл сұлулар кім болды екен, келген құдық басына?

Кім болса да еліктіріп, үйірейін қасыма,

Мандолинді шертейін бар өнерімді асыра!

¹ Д о л о – сыраға үксас ішімдік.

Ән айтайын айтқанымша,
Күй шертейін шерткенімше.
Бәрі билеп кеткенінше
Тәтті әуенге бас ұра!

Көсемнің әйелдері мандолиннің тәтті дынғырын,
Қоянның әсем әнін естігенде, бір-біріне таңданыса
қарап:

– Естимісіңдер? Естимісіңдер? Естимісіңдер мына
әнді?! – деп, естері кетті.

Қоян болса, мандолинін үстемелей тартып, әнін үде-
те түсті:

Ән айтайын айтқанымша,
Күй шертейін шерткенімше.
Бәрі билеп кеткенінше
Өнеріме бас ұра!

Көсемнің әйелдері бұдан әрі шыдай алмай, құмыра-
ларын тастай беріп, құдықты айнала, билей жөнеледі.

Ал Көсем бұларды босқа күтіп шаршады. Ақыры
төзімі таусылып: «барып, біліп кел, әйелдердің неге
кешігіп жатқанын» деп қызметшісін жұмсады.

Қызметшісі орнынан тұра жүгірді.

Бұл кезде Көсемнің әйелдері құдықты айналып, биді
қыздыра түскен, ал Қоянның әйелі үйінде доло дайын-
дап жатқан.

Қызметші құдыққа тақап қалғанда, Қоян енді басқа
әнге басты.

Бұл қызметші кім болды екен, келген құдық басына?
Бұл қызметші кім болды екен, келген құдық басына?
Кім болса да жақындасын, жақындасын қасыма –
Мандолинді шертейін бар өнерімді асыра!

Ән айтайын айтқанымша,
Күй шертейін шерткенімше.
Бұл қызметші естен тана,
Елтіп билеп кеткенінше,
Тәтті әуенге бас ұра!

Қызметші тоқтай қалып, тыңдап еді, Қоян тіпті аспа-
бын әсірелей тартып, әнін мың құбылтып, жүз бұралтты.

Осынау төгілген әсем саздың құлағына жаққаны сондай, қызметші келген жұмысын ұмытып, әйелдерге қосылып құдықты айнала дөңгелей жөнелді.

Көсем болса аң-тан:

— Уа, бұл менің әйелдерім қайда? Неғып кешігіп жатыр? Оу, менің қызметшімді жер жұтты ма?

Барып, біліп келші деп енді өзінің бірінші әйелін (бәйбішесін) жұмсады.

Бірақ ол да қоянның құтырта тартқан күйі мен желпінте айтқан әніне арбалып, құдықты айнала билеп жүрген топқа қалай кіріп кеткенін сезбей қалып еді.

Ақыры, апырай, бұларға не болды деп, Көсемнің өзі шықты үйден. Жүйрік атына мініп, құдыққа қарай ұшырта жөнелді.

Ат тұяғының дүбірін естіп, Қоян енді әнін былай құбылтты:

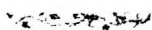
Бұл қай Көсем желдей ұйтқып,
Келген құдық басына?
Мандолинді шертейін бір
Өнерімді асыра!
Ән айтайын айтқанымша,
Күй шертейін шерткенімше.
Көсемге үні жеткенінше,
Аттан түсіп айдай Көсем,
Өзі билеп кеткенінше!

Қоян әнді осылайша термелей төгіп, қыздырмалай шалқытып, шарықтатып әкеткенде, ес-түстен айрылған Көсем атынан қарғып түсіп, өзгелерге қосылып құдықты айнала билеп кете барды.

Бишілер, сөйтіп, құдықты шыр айналып, билей берді, билей берді...

Қоян болса мандолинін тоқтаусыз шертіп, талмай ән шырқады...

Сол айтқаннан мол айтып, ол әйелі долоны дайындап болды-ау деген мезгілде барып, бір-ақ тоқтады. Әншінің үні өшіп, мандолиннің дыбысы естілмей қалғанда ғана барып, билеп жүргендер анырып тоқтай қалып, естерін жиып, бір-біріне таңырқай қарасты.

Мұнда не үшін келгені Көсемнің есіне сонда барып бір-ақ түсті. Ол дереу әйелдеріне су алып, тезірек үйге барып доло жасауды бұйырды. Асып-сасып бәрі әбігер болды. Олар тегіс кеткен кезде ғана, Қоян құдықтан шығып, бұта-бұтаның тасасымен ешкімге көрінбей үйіне жетіп еді. Келсе, әйелі долоны дайындап та үлгерген екен – қатты қуанды!

Содан әйелі екеуі бір-бір құмыра долоны төбелеріне қондырып алып, Көсемге тартты.

Көсемнің алдына келгенде, Қоян айтты:

– Міне, менің долом, Көсем! Мен сөзімде тұрдым: мына құмыралардың іші толы доло. Ал енді өзіндікі қайда? Көрсетші!

Көсем таң-тамаша болды. Қалай тез жасап үлгергенін сұрап, Қояннан сыр тартты. Қоян Көсемнің әйелдері құдық басына келгенде, мандолинге қосылып шырқаған әлдекімнің әнін естіп, су алудың орнына секеңдеп билеп кеткенін айтты. Міне, сондықтан да олар долоны тез дайындап үлгере алмады деді аңқаусып.

Ең соңында:

– Сенің қаптаған көп әйеліңнен гөрі менің жар дегендегі жалғыз қосағым долоны тезірек жасайтынына о бастан-ақ сенімім кәміл болды! – деп, қосып қойды нығызсып.

Көсем жұмған аузын аша алмай, шарасыз отырып қалды. Өнерлі қоян аңғал Көсемді осылай жеңіпті.

Бары ертегісі

АРЫСТАННЫҢ АЛДЫНДА БИ БИЛЕГЕН КАПЕНГА

Блгерітінде Капенга есімді бір қыз болыпты. Дүниедегі аңсары – би билеу екен. Даңғыра даусы естілген жерге жұрттың алдымен жетіп, ең соңынан қайтуды салт қылыпты. Тіпті, тамақ пісіріп, дән аршып мұршасы болмай жатса да, мұндайда бар шаруаны жиып тастап, сақина, білезік тәрізді әшекей, сылдырмақтарын тағынып, билеуге асығып, тұра жүгіреді екен.

Күндердің күні Капенга, әпке-сіңлілері қасында, өзге қыздармен бірге су құйылған ауыр құмыраларды төбелеріне қондырып алып, кешке таман бұлақ басынан қайтып келе жатты. Кенет алыстан еміс-еміс даңғыра даусы естілді де, Капенга су толы құмырасын жерге қоя салып, алқа, білезіктерін таппаққа үйге қарай жүгіре жөнелді.

– Қайда жүгіріп барасың, Капенга? – деп айқайлады қыздар. Бұл даңғыралар жаманшылық шақырып тұр, барма олай қарай!

Бірақ Капенга олардың айтқанын құлағына да қыстырған жоқ.

Үйге жеткен бойда, биге тағатын алқа, білезік, сақиналарын түгел тағып алып, енді шыққалы жатқанда шешесі көріп қалып:

– Барма онда, Капенга, бұл даңғыралардың үні жаманшылыққа бастап тұр! – деді.

Бірақ Капенга шешесін тыңдамастан, үйден жүгіре шығып орманға, даңғыра үні шығып жатқан жаққа қарай

кұстай ұшты, жол-жөнекей оған егістіктен қайтып келе жатқан еркектер жолықты.

– Қайда жүгіріп барасың, Капенга? – деп сұрады олар.

– Би билеуге кетіп барамын!

– Барма олай қарай, бұл даңғыралардың үнінде жаманшылық бар!

Бірақ Капенга бұған пысқырған да жоқ, әрі қарай жүгіре берді.

Қыстақтан алысырақ ұзап шыққан шамада, оған ен шеткергі егістіктен қаптап келе жатқан әйелдер кезікті.

– Қайда жүгіріп бара жатырсың, Капенга? – деп сұрады олар.

– Билеуге асығып барамын, естимісіндер даңғыра соғылып жатқанын?

– Барма олай қарай, онда жаманшылық бар! – деп айғайлады әйелдер.

Бірақ бойжеткен бұл сөзге құлақ қойып жатпады.

Жүгіре-жүгіре Капенга даңғыра қағылып жатқан жерге де жакындады. Қалың орман ішіндегі бір белгісіз шағын қыстақты көзі шалды. Қыстақтың ортасындағы алаңда қыбыр еткен жан жоқ. Әлденеден секемденіп, Капенганың жүрегі дір ете қалды. Бірақ бойын жайлаған қорқынышты жеңіп, ол ар жағынан даңғыра даусы естіліп жатқан құжыраға таяп келді. Құжыраның тасасынан қараған замат, қорқыныштан бойы мұздай болып, буын-буынынан әл кетіп, тұрды да қалды. Құжыраның артында қос даңғыраны алдына алып, гүрсілдете соққылап айпарадай арыстан отыр екен. Екі көзі шоқтай жайнайды.

– Аррр! – деді арыстан күркіреп. – Көңіл көтеруге келді-ау ақыры маған да біреу.

Соны айтып даңғырасын тастай салып ол Капенгаға жетіп келді.

– Кеш түскелі бері даңғыра соғып отырмын, – деді арыстан. – Қарным әбден ашты. Әйтсе де енді бір жақсылап тоятын болдым.

Сөйтті де, Капенгаға көзінің сұғын қадап, телміре түсті.

Капенга қайтерін білмей, арыстанның тері қалтаға

сиқырлы тастарды қалай жинап салғанына қараған қалпы дір-дір етіп тұр.

– Осы арада кішкене күте тұр, – деді арыстан. – Мен даңғыраларымды тығып келейін, өйтпесе шыққа суланып, дымқыл тартып бүлініп қалып жүрер.

Соны айтып, даңғыранын біреуін құжыраға қарай алып жүрді.

«Арыстан құжыраға кіріп кеткенде қашып құтылуға болмас па екен?» деп ойлады Капенга.

Арыстан қыздың ойын сезіп қойғандай, тоқтай қалып, гүр ете түсті:

– Қашам деуші болма! Мен даңғыраны тығып келгенше дамылсыз би билеп, ән салып тұр, сенің сақина, білезіктеріңнің сыңғыры естіліп тұратын болсын!

Капенгаға, амал жоқ, би билеп, ән салуға тура келді. Білезіктердің сыңғыры мұнды, әннің сазы қаяулы еді:

О, Капенганы кім құтқарар?

Әрине, ешкім құтқармас!

Кім көмекке келіп жетер? –

Ешкім, тіпті, еске алмас.

Ешкім келіп құтқармас,

Арыстаннан жан қалмас.

Қыз тыныс алуға тоқтағанда, арыстан айғай салды.

– Ән сал да, биле, биле де ән сал! Мен даусыңды естіп тұратын болайын.

Осы тұста Капенга амал ойлады.

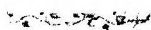
Арыстан екінші даңғыраны алып құжыраға кіріп кеткенде, ол алқа, білезік, сақиналарын шешіп тастап, сиқырлы тастар салынған дорбаны алып безе жөнелді.

– Сенің үнің неғып өше қалды? – деп арылдады арыстан құжыра ішінен. – Биле де, ән сал, ән сал да биле, кане.

Сол сол-ақ екен, Капенганын сақиналары мен білезіктері сыңғырлап, әндетіп, билеп қоя берді:

О, Капенганы кім құтқарар?

Әрине, ешкім құтқармас.

Кім көмекке келіп жебер?
Ешкім тіпті еске алмас,
Ешкім келіп құтқармас,
Арыстаннан жан қалмас.

Арыстан даңғыраларын жайластырып болып, езуін жалап қойып, асықпай ырғатылып құжырадан шықты да... өз көзіне өзі сенбей тұрып қалды. Есік алдының шаңын бұркылдатып өндетіп, биге басып жатқан – Капенганың сақиналары мен білезіктері ғана екен. Арыстанды ашу кернеп, күркіреп қоя берді. Ал қыздың сиқырлы тастар салынған дорбаны алып кеткенін көргенде, тіпті ызадан жарылып кете жаздады.

Қайда қашып кете қойды екен Капенга? Көкке ұшып кетті ме, жерге сіңіп кетті ме? Жалы күдірейе, жалбырап, арылдап-гүрілдеп арыстан төңіректі түгел сүзіп шықты. Бірақ жан баласын кезіктіре алмады.

Сонда арыстан тұмсығын көкке көтеріп:

– Сиқырлы тастарым! Сиқырлы тастарым! Қайдасыңдар? – деп күркіреп айғай салды.

Сосын тың тындап еді, алыстан талып жеткен нәзік дауыстар естілді:

– Біз мұндамыз, қожайыні Біз мұндамыз!

Арыстан дауыс шыққан жаққа қарай ұмтылып, лезде-ақ Капенга қашқан соқпақты тауып алды. Соқпақ екі айрылған тұстарда арыстан тоқтай қалып:

– Сиқырлы тастарым! Сиқырла тастарым! Қайдасыңдар? – дейді.

Тастардың даусын естіп, арыстан Капенга кетіп бара жатқан соқпаққа қайта түседі.

Капенга бұл кезде өз үйіне жақындап та қалған. Дорбадағы сиқырлы тастардың арыстанға қалай жауап қатқанын ол да естіді. Олардың даусы тіпті барған сайын қатайып барады. Капенга сиқырлы тастардан тезірек арылмаса, арыстаннан құтылмасын білді.

Капенга келесі жол айырыққа жеткенде, дорбаны сол жағындағы соқпаққа қарай, әлі жеткенше алысырақ лақтырып тастап, өзі оң жаққа бұрылған соқпақпен жөнеле берді.

Арыстан дәл осы жолайырыққа жеткенде, тұра қалып, тағы үн салды:

– Сиқырлы тастарым! Сиқырлы тастарым! Қайдасыңдар?

– Біз мұндамыз, қожайын!

Арыстан жап-жақын жерден естілген дауысты бағдарға алып, сол жақтағы соқпақпен барын сала жүгірді. Капенганы іздеп алақтаған қалпы жанында жатқан кішкентай дорбаны байқамай өте шыққан еді. Сол бетімен ол ырсылдап шауып, келесі жолайырыққа дейін жетті. Тұра қалып тағы: «Сиқырлы тастарым, қайдасыңдар?» деп еді, нәзік дауыстар енді арт жақтан естілген. Арыстанды ыза буып, ол енді кері жүгірді. Сиқырлы тас салынған дорбаны ол қараңғыда тағы да көрмей кетіп еді. Осылайша, арыстан таң атқанша арлы-берлі шапқылаумен болды.

Ал Капенга болса үйіне баяғыда жетіп алған еді.

❧
Менде ертегісі
❧

ЕКІ ЖОЛАУШЫ

Жапан түздегі жалқы қыстақ екен. Бір күні қас қарая әлгі қыстаққа жаяулап жол шегіп, шаршап-шалдыққан екі жолаушы келіп кіреді. Көсемге кездесіп, рәсім бойынша сәлемдесіп, жөндерін айтқан соң, бір түнеп аттануға рұқсат сұрайды.

– Қош келіпсіздер! – дейді көсем оларды ықыласпен қарсы алып. – Біз қонағуар елміз. Қыстағымызда жолаушыларға арналған қоналқы үй де бар, сол жерде ас ішіп, тынығуларына болады. Тек естеріне тұтындар, бізде ежелден қалған бір салт бар, қонақ ұйқтап жатып, қорылдамауға тиіс, қорылдаса, өлтіріп тастаймыз. Ұйқы үстінде өлтіреміз, осыны ұмытпандар.

Соны айтып, көсем жолаушыларды қоналқы үйге ертіп апарады. Екеуі ауқаттанып алып, төсенішке жантаяды. Көздері ілінісімен, екі жолаушының біреуі бастығырылып қорылдай бастайды. Қасындағы жолдасы оянып кетіп, құлақ салса, «қор-қор...» деген дыбыс ескі лашықты желпінтіп-ақ тұр. Сырттан «дзин-дзин» деген дыбыс та шалынып қалады. Қонақтың қорылын естіген қыстақ тұрғындары пышақ қайрауға кіріскен екен. Жолаушы істің насырға шапқанын түсініп, тез ойлап, жолдасының жанын сақтап қалар амалды таба қояды. Қорылдауық «қор-қорға» баса берген сәтте, оның қорылына ілесіп ән шырқай жөнеледі:

– Қор-қор, қор-қор,
Біз күнұзақ жүрдік жол,
Жол азабын тарттық мол!

Мына келген мекенде,
Кіл жақсылар екен де,
Қоналқылық үйі бар,
Қонақ күтер күйі бар!
Қор-қор, қор-қор...

Әуелете созған ән қорыл дыбысын көміп кетеді, қыстақ тұрғындары енді қорыл орнына «қор-қор» деген қайырмасы бар, ойнақы әуенді ғана естиді. Әннің ұнағаны соншама, жан алғыш біткен пышақтарын тастай салып, биге басады. Сәлден кейін тіптен желігіп, даңғыра қаға бастайды. Баршасы бір ауыздан жолаушының көңілді әнін іліп әкетеді. Билемеген жан қалмайды. Әйелдер, балалар, еркектер, тіпті көсемнің өзі де тайрандап билеп жүр.

Түні бойы қос жолаушының біреуі қорылдап, екіншісі ән айтып, ал қыстақ тұрғындары билеп шығады.

Ертеңіне жолаушылар қоштаспақ болып, көсемнің үйіне барады. Көсем сапар сәтін тілеп, тырсиган әмиян ұсынады.

— Мынау әмиян толы ақша — екеуіңнің тамаша өнерлерің үшім тартылған сый. Сендердің арқаларыңда түні бойы ән шырқап, би билеп, бір жасап қалдық. Рақмет!

Жолаушылар қыстақтан ұзаған соң, ақшаны қалай бөлісуді ойлап, бас қатырысады. Қорылдауық айтыпты:

— Көбі маған тиесілі. Егер мен қорылдамасам, сен ән салмаған болар едің де, біз бір тиын да алмай, құр қол аттанар едік.

— Жөн-ақ, — депті оған әнші. — Егер сен қорылдамасаң, мен ән шырқамас едім. Ал мен әндетпегенде сені сөзсіз өлтірер еді. Пышақ қайрағандарын өз құлағыммен естідім. Сондықтан ақшаның көбі маған тиесілі.

— Жоқ, маған!...

— Саған емес, маған!..

Осылайша екі жолаушы дауласа кетеді. Қанша айтса да, пәтуаласа алмайды.

Білгіш болсаң, өзің айтшы, қайсысынікі дұрыс?

МАЗМҰНЫ

АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРТЕГІЛЕРІ

Алғысөз	5
-------------------	---

I бөлім

Аударған Күләмда Ұзақбаева

Үнді ЕРТЕГІЛЕРІ

Алтын балық	9
Қатпа	12
Үш ханзада	15
Ақымақ брахман	19

Тай ЕРТЕГІЛЕРІ

Заржақ күс	24
Манора	25
Сараң тақуа	30

Бирма ЕРТЕГІЛЕРІ

Ақылды қоян	32
Ханша-бақа	33
Үндемеген үйдей пәледен құтылады	36
Інжу-маржан мен құрбақа	37

Вьетнам ЕРТЕГІЛЕРІ

Жыланбалық және Тәй балық	39
Құрбақа – аспан әміршісінің туысы	47
Тхань Сань	56
Алтын кебіс	62

Кхмер ЕРТЕГІЛЕРІ

Ұшатын балық қалай пайда болды	76
Екі қыз	78
Жетімдер	80

Лаос ЕРТЕГІСІ

Қара қарға шегірткені қалай жей алмай қалды	88
---	----

Моңғол ЕРТЕГІЛЕРІ

Түлкі, бұғы және қарға	90
Сикыршы қарт	91
Ақылды бала	92

КОРЕЙ ЕРТЕГІЛЕРІ

Айлакер қоян	94
Жолбарыс пен жолаушының дауы	97
Бір пәледен құтылам деп, екіншісін тапты	99
Қайырымды қайықшы	102

ҚЫТАЙ ЕРТЕГІЛЕРІ

Жылды хайуан атымен атау туралы	104
Ит пен мысық қалайша қастасты	109
Ағайынды жетеу	114
Сарандар	117
Қазы Бао есектен қалай жауап алды	119
Тас тақтаны қалай азапқа салды	121
Шық түйреуіш. <i>Аударған О.Асқар.</i>	124
Жұмбақ жеміс. <i>Аударған О.Асқар.</i>	125

ЖАПОН ЕРТЕГІЛЕРІ

Тырнаның қауырсыны	127
Маймылдар патшалығы	132
Құмырадағы адам	140
Болжалсыз бақ. <i>Аударған О.Асқар.</i>	144
Шелек киген қыз. <i>Аударған О.Асқар.</i>	—
Ел кезген екі бақа. <i>Аударған О.Асқар.</i>	146

ФИЛИППИН ЕРТЕГІЛЕРІ

Аққұтан мен қодас	148
Теңіздің суы неге ащы	150

ИНДОНЕЗИЯ ЕРТЕГІЛЕРІ

Мысық пен маймыл	151
Аюдың құйрығы неге қысқа	153
Тиін Сүлеймен пайғамбардың белбеуінің күзетшісі	154
Жүз елу қолтырауын тиінді қалай жемек болды	156

ПАРСЫ ЕРТЕГІЛЕРІ

Түлкі мен өтеш	160
Ақылсыз аю	161
Көкек	163
Кемпір	164

АУҒАН ЕРТЕГІЛЕРІ

Әділ өкім	167
Ақымақтың достығы жаудың достығымен бірдей	168
Әділ қазы	169
Адам-хан мен Дурхани. <i>Аударған О.Асқар.</i>	170
Джемал-хан мен Зиб-ун-Нисса. <i>Аударған Асқар Лекеров.</i>	179
Зариф-хан мен Маби. <i>Аударған Асқар Лекеров.</i>	183
Мард пен Намард. <i>Аударған Асқар Лекеров.</i>	200
Шади мен Бибо. <i>Аударған Асқар Лекеров.</i>	210
Кутуб-хан мен Назо. <i>Аударған Асқар Лекеров.</i>	221
Диляй және Шахо. <i>Аударған Асқар Лекеров.</i>	231

ТҮРІК ЕРТЕГІСІ

Басты байлық	240
------------------------	-----

МАЛАЙЯ ЕРТЕГІСІ

Күн, ай және өтеш хикаясы. <i>Аударған О.Асқар.</i>	241
---	-----

II бөлім

Аударған Сүйіндік Жанысбаев

АЛТАЙ ЕРТЕГІЛЕРІ

Сары шымшық бүркітті қалай алдады	242
Қызыл түлкі мен шақылдақ тышқан	244
Бақа мен құмырсқалар	247
Аюдың сыйлығы	248
Қорқынышты қонақ	252
Бүркіттің құтанды жазалауы	254
Тойымсыз саңырауқұр	256
Аюдың төрелігі	258
Жарқанаттың аяғы неге семіп қалған	260
Тауыстың зайыбы	261
Жылқы, сиыр және ақ бұлан	263
Маралдың өкпесі	265
Ырысты	267
Мақпал Торқа	273
Құлақша	275
Алтын тостак	281
Ер-Бөке-қаан және жетім Тышқан	285
Жылқы, сиыр және жұлдыздар	295

Қаджыгей аңшы	296
Сартақпай батырдың жалмауызды айға лақтырғаны	297
Ағайынды жетеу	299
Алтайлықтар танзағанның ұрпағы	306

ЕУРОПА ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРТЕГІЛЕРІ

ГРЕК ЕРТЕГІСІ

Аударған Ғалым Доскенов

Кестеші қыз	315
-----------------------	-----

АҒЫЛШЫН ЕРТЕГІСІ

Джон мен ақсақ қаз бағушы	322
-------------------------------------	-----

ФРАНЦУЗ ЕРТЕГІЛЕРІ

Тышқан — ханша	329
Үш аңшы. <i>Аударған О.Асқар.</i>	336
Әйнек көпір. <i>Аударған О.Асқар.</i>	337
Өтіріктің шегі. <i>Аударған О.Асқар.</i>	338
Сараң бай. <i>Аударған О.Асқар.</i>	339

ДАТ ЕРТЕГІСІ

Шыншыл Свэн	341
-----------------------	-----

ШОТЛАНД ЕРТЕГІСІ

Өлеңші Томас	349
------------------------	-----

ИРЛАНД ЕРТЕГІСІ

Көрден шыққан Рафтери	358
---------------------------------	-----

ШВЕД ЕРТЕГІСІ

Сый скрипкасы	365
-------------------------	-----

АЛБАН ЕРТЕГІСІ

Хрусталь тауы	373
-------------------------	-----

РУМЫН ЕРТЕГІСІ

Ақымақ Петрияның желқобызы	381
--------------------------------------	-----

БОЛГАР ЕРТЕГІСІ

Таң сұлу	396
--------------------	-----

БЕНГР ЕРТЕГІСІ

Патшаны жеңген өнерлі қойшы	404
---------------------------------------	-----

ПОЛЯК ЕРТЕГІСІ

Жалшымен сиқырлы скрипка 418

СЛОВЕН ЕРТЕГІСІ

Дуаланған сәулетші 422

ХОРВАТ ЕРТЕГІСІ

Өыз-бақа 427

ОРЫС ЕРТЕГІЛЕРІ

Гуслиші патшайым 431

Ақсирақ Вася 434

УКРАИН ЕРТЕГІСІ

Ғажайып гусли 441

БЕЛОРУС ЕРТЕГІСІ

Қүдіретті күйші 443

ЛАТЫШ ЕРТЕГІСІ

Сиқырлы сыбызғы 447

ЭСТОН ЕРТЕГІСІ

Су перісінің тұтқыны 451

ИТАЛИЯН ЕРТЕГІЛЕРІ

Әзілқой Пелазер. *Аударған О.Асқар.* 454

Ұрыны отырғызып кеткен соқыр өнші. *Аударған О.Асқар.* . 455

Шыншыл Янек. *Аударған О.Асқар.* 456

ЛИТВАН ЕРТЕГІЛЕРІ

Ат қоюдың да мәні бар. *Аударған О.Асқар.* 459

Күнді ұзарту. *Аударған О.Асқар.* 460

Патша мен қабірші. *Аударған О.Асқар.* 461

АФРИКА ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРТЕГІЛЕРІ

Аударған Ғалым Доскенов

БАЛАНТА ЕРТЕГІСІ

Нтсунду сазы 465

СУАХИЛИ ЕРТЕГІСІ

Қаракшы Лионго 468

МВУНДУ ЕРТЕГІСІ	
Әнші Самба мен Ди-киши	472
МАЛЬГАШ ЕРТЕГІСІ	
Өгіз ұрлаған Ревэре	475
ДОМБА ЕРТЕГІСІ	
Маямбаның өлімі	477
ХАУСА ЕРТЕГІСІ	
Жетім қыздың әні	479
АШАНТИ ЕРТЕГІСІ	
Күншілдіктің түбі қайда апарып соғатыны туралы	481
АМХАРА ЕРТЕГІСІ	
Ертекші	485
ЭКОИ ЕРТЕГІСІ	
Ертегілер қалай пайда болды?	488
ШАМБА ЕРТЕГІСІ	
Ұста бетсіріні қалай жасады?	490
НДИВУ ЕРТЕГІСІ	
Бақа мен бұлбұл	492
ЙОРУБА ЕРТЕГІСІ	
Қоян, Көсем және доло	494
БАРИ ЕРТЕГІСІ	
Арыстанның алдында би билеген Капенга	498
МЕНДЕ ЕРТЕГІСІ	
Екі жолаушы	503

*Кейбір аудармашыларды іздестірудеміз.
Осы сериядағы кітаптарға аудармасы енген
қаламгерлер «Балауса» баспасына
хабарлассын.*

Әлем балалар әдебиеті

ӘЛЕМ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРТЕГІЛЕРІ

«Балауса» баспасының
бас директоры – **Абылайхан Құлбаев**
Бас кеңесшісі **Қадыр Мырза Әли**
Бас редакторы **Оразақын Асқар**
Корректоры **Сандуғаш Темірова**
Суретшісі **Светлана Макаренко**

ИБ № 63

Теруге 01.07.05 берілді. Басуға 11.11.05 қол қойылды.
Пішімі 84×108^{1/32}. Есепті баспа табағы 28,4. Таралымы 2000 дана.
Тапсырыс № 2619.

«Балауса» баспасы ЖШС-і, 050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы,
143, Баспалар үйі, 609-кеңсе. тел.: 42-16-00. Факс: 42-81-29.

«Тамыр» фирмасының компьютерлік-баспа жүйесінде теріліп
беттелген. 050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143, тел.: 43-35-11.

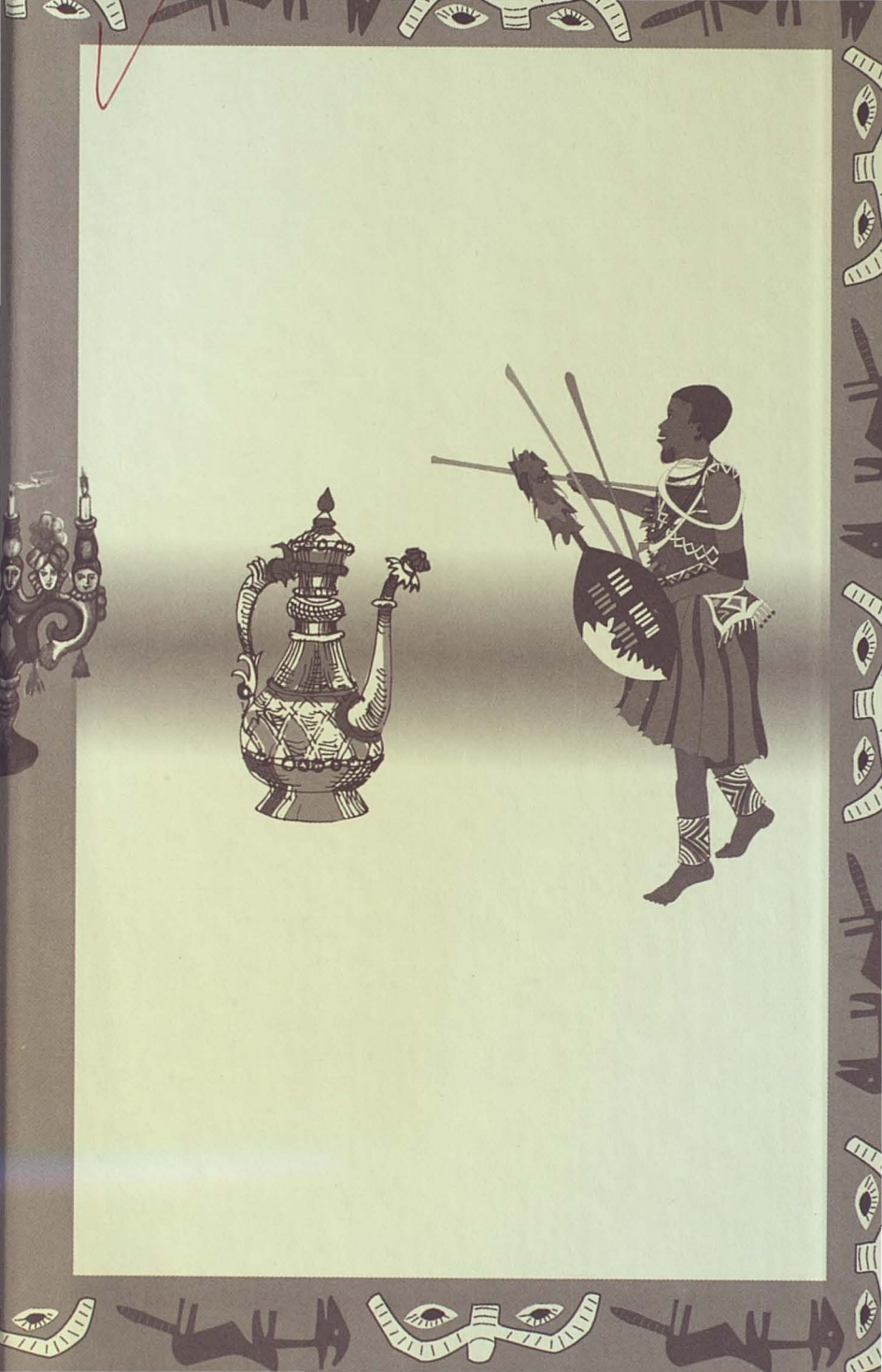
Қазақстан Республикасы, «Атамұра корпорациясы»
ЖШС-нің Полиграфия комбинаты,
050002, Алматы қаласы, М.Мақатаев көшесі, 41 үй.

**«Балауса» баспасынан
«Әлем балалар әдебиеті» сериясы бойынша
шығатын 50 томдықтың мына кітаптары
жарық көрді:**

1. «Қазақ ертегілері».
2. Л.Лагин. «Хоттабыч карт».
Л.Кэрролл. «Алисаның ғажайып елдегі басынан кешкендері».
А.Милн. «Винни-Пух әрі бәрі, бәрі, бәрі».
3. Б.Немцова. «Алтын» және «Күміс» кітап.
4. «Жер жүзінің жүзге жуық жұртының жұмбақтары»
5. А.Толстой. «Алтын кілт және Буратино».
Дж.Родари «Чиполлино».
«Телефонмен айтылған ертегілер».
«Джельсомино суайттар елінде».
6. Г.Тропольский. «Қара құлақ ақ Бим».
Р.Фраерман. «Түз тағысы Динго».
7. Эдгар По. «Алтын қоныз», «Қара мысық», «Ұрланған хат» т.б. өңгімелері.
8. Э.Распе. «Мюнхгаузеннің хикаялары».
Г.Бюргер. «Барон Мюнхгаузеннің басынан өткен оқиғалары».
- А. Некрасов. «Капитан Врунгельдің басынан кешкендері».
9. Э.Сетон-Томпсон. «Жануарлар туралы өңгімелер».
10. А.Линдгрен. «Бөбек және Карлсон».
11. Х.К.Андерсен. «Ертегілер».
12. Эзоп. Мысалдар.
И.А.Крылов Мысалдар.
13. Р.Киплинг. «Маугли», өңгімелер.
14. Әлем халықтарының ертегілері.

Алда мына кітаптар жарық көрмек:

15. Шалғай шетел поэзиясы.
16. Майн Рид. «Жұмбақ салт атты».

«Балауса»
баспасы

ISBN 9965-672-40-7

9 789965 672408